

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 1 kor. 50 fill.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1906.

TARTALOM.

	Lap
GOMBOCZ ZOLTÁN: Csuvas szójegyzék. (I.)	1
MELICH JÁNOS: A magyar szótáriródalom. (III.)	24
SCHMIDT HENRIK: A hangváltozás törvényszerűségéről a kfn. nyelv- járások fejlődése alapján	58
ERDÉLYI LAJOS: A feltételes és felszólító módú időalakok a három- széki nyelvjárásban	77
KODÁLY ZOLTÁN: A magyar népdal strófa-szerkezete	95

Ismertetések és bírálatok.

Pápay József. Osztják népköltési gyűjtemény. — Ism. GOMBOCZ ZOLTÁN	137
---	-----

Kisebb közlemények.

G. Z. Árja elemek a törökségben	139
---------------------------------	-----

Értesítő.

Irodalom	140
----------	-----

*Folyóiratunk évenként háromszor vagy négyszer
jelenik meg. Az egész évfolyam legalább harmincz tőből
áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos
Akadémia könyvkiadó-hivatalához címmezendő.*

Kérelem: Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen
programm-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés
végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szer-
kesztőnek: Budapest, VIII., József-körút 17.

Csuvas szójegyzék.

(Első közlemény.)

E pár száz szóból álló szójegyzék azokat a szavakat foglalja magában, a melyeket ASMARIN «Adalékok a csuvas nyelv hang- és alaktanához» (Материалы для изслѣдованія чувашскаго языка. Н. И. Ашмаринъ. Казань, 1898.) című munkájában finomabb hangjelöléssel is ad; a csak nagyolt hangjelöléssel közölt szavak hiányzanak belőle. Igaz, hogy a legtöbb esetben nem lett volna nehéz, ASMARIN utasításai alapján, ezeket is átírni, de nem tartottam czélszerűnek az ilyen «kikövetkeztetett» alakokat az ASMARINTÓL tényleg átírtakkal összekeverni.

Az ASMARIN-féle «finomabb hangjelölést» a FUF. hangjeleivel írtam át, WICHMANN-tól (Die tschuwassischen lehnwörter in den permischen sprachen, XVI—XVII.) csak néhány pontban térve el:

$a = \text{ASM. } a \parallel \hat{a} = \text{ASM. } \hat{a} \parallel \varepsilon = \text{ASM. } \varepsilon$ (= francia è, orosz э). WICHMANN e -vel jelöli e hangot, a mely azonban MUNKÁCSI meghatározása szerint is a magyar nyílt e -vel azonos (NyK. 21 : 7), pl. ASM. $ep\acute{e}\acute{e}\acute{e} = \text{MUNK. } \ddot{a}r\ddot{a}k$. Úgy látszik azonban, hogy az ASMARIN-féle ε némelykor zártabb e -t is jelöl, a melyet MUNKÁCSI e -vel ír, pl. ASM. $ep\acute{e}um\acute{e}\acute{n} = \text{MUNK. } \ddot{a}r\ddot{e}sm\ddot{a}n \parallel o = \text{ASM. } o \parallel \ddot{u} = \text{ASM. } \ddot{y} \parallel \hat{i} = \text{ASM. } \hat{u} \parallel u = \text{ASM. } y \parallel \hat{a} = \text{ASM. } \hat{a} \parallel \hat{e} = \text{ASM. } \hat{y}$ (= каз.-тат. $\hat{u}$ въ словѣ $\hat{u}y\hat{z}$, велико-русск. o въ кораблѣ). WICHMANN $\hat{y}$ -val jelöli, de én PAASONEN és MUNKÁCSI egybehangzó tanúsága alapján alkalmasabbnak tartom a $\hat{e}$ jelt, vö. ASM. $\hat{e}y\hat{m}\hat{y}\hat{l} = \text{PAAS. } \hat{e}m\hat{e}l$; ASM. $\hat{e}y\hat{m}\hat{y}k = \text{MUNK. } \hat{e}n\hat{e}x \parallel o = \text{ASM. } \hat{o}$ («краткое открытое o »). Érdekes, hogy MUNKÁCSI

az ASMARIN-féle *ö* helyett következetesen *o*-t ír, s ez szerinte «hangszín tekintetében a magy. *o* és *u* között álló hang, körülbelül a hosszú *ó*-nak megfelelő rövidje»; || *ə* = ASM. *ə* (= «...соотвѣтствуетъ краткому русск. *ə* въ словѣ *экономъ* и произносится очень быстро»). MUNKÁCSI *é*-vel jelöli, a mely szerinte a magy. zárt *ē* és *i* között álló hang, körülbelül az *é*-nek rövidje. Ugyanezt a jelt használja MUNKÁCSI vogul szövegeiben is az *ə* helyett, pl. *χūrēm ə*: *χūrēm* || *ö* = ASM. *ö* («краткое открытое *ö*»). MUNKÁCSI szerint ez a hang, a melyet *ö* vagy *ü*-vel jelöl, a magy. «*ö* és *ü* között áll s körülbelül a magy. *ö*-nek megfelelő rövidje» (6. l.) pl. ASM. *pōdō* = MUNK. *pōdō* || *ö* = ASM. *ö* || *k, t, p* = ASM. *κ, m, n* || *g, d, b* = ASM. *ε, θ, δ* (zöngétlen mediák, vö. MUNKÁCSI, NYK. 21 : 8—9) || *m, n, η* = ASM. *μ, ν* s a 3. lapon alulról a 9. sorban lévő jegy || *γ* = ASM. *h, ε* (media, a *γ* zöngétlen párja) || *χ* = ASM. *x* | *r, l* = ASM. *p, λ* || *v, β* = ASM. *ε, β* || *s* = ASM. *c* || *š* = ASM. *u* || *z, ž* = ASM. *з, ж* || *tš* = ASM. *ч* || *tš* = ASM. *ú* || *tš* = ASM. *ú* || *dž* = ASM. *ζ* || *dž* = ASM. *ц*.

A «teljes jésítést», úgy mint ASMARIN, ' jellel jelöltem; a «nem teljes jésítést» nem jelöltem meg.

Egyöntetőség kedvéért MUNKÁCSI adatait is átírtam a FUF. jeleivel, míg ZOLOTNICZKIJ adatait s a többi török alakokat nagyolt átírásban közöltem.

Rövidítések: A. = ASMARIN || M. = MUNKÁCSI B. Csuvás nyelvészeti jegyzetek NYK. 21 : 1. || Z. = Корневой чувашско-русский словарь. Составленъ Н. И. Золотницкимъ. Казань, 1875. || an. = anatri csuvas | buj. = bujini cs. | burn. = burnasi cs. | cseb. = csebokszari cs. | jadr. = jadrini cs. | kozm. kozmodemjanszki cs. | kurm. = kurmysi cs. | mkar. = malokaracsini cs. | morg. = morgausi cs. | olg. = olgasini cs. | sib. = sibacsevszki cs. | sox. = Soxron-jale cs. | toid. = toiderekassovi cs. | virj. = virjal cs. A többi rövidítést l. NYK. 35 : 244—247.

kurm. *abi* | kozm. *abi* | jadr. *abai* моя мать, anyám A. 17, 119, 130, 137. an. *ana* | virj. *abi* M. 24. *aba*, *abaj* Z. 1. [kazB. *äbä* nagyanya; *äbej* nagyanyó].

mkar. *aba*! nosza, rajta A. 384. an. *ajda* | virj. *aba*! M. 23. *ajda* ну! пошешь! впередъ! гони! Z. 3. [kazR. *aida* ausruf der aufmunterung].

buj. mkar. *adē* сапогъ, csizma A. 364. *ada* сапоги Z. 2. [kazB. *itek* | baskPr. *itēk* | alt. koibR. *ödük*].

buj. *agē* | mkar. *akē* | *ak* вотъ, ime A. 17, 357. *aga*, *ak* Z. 1.

buj. *ajak* | kurm. *ajēk* | olg. *ajgē* | mkar. *ajrē* бокъ, oldal A. 353—4. *ajak*, *ajyk* Z. 8. [? kazB. *jak* oldal, fél, táj, ajtószárny].

buj. *akka* | mkar. *äkki* | olg. *agi* (моя) старшая сестра, младшая сестра моего отца, néne A. 130, 349, 360. an. *aga*, *akka* | virj. *agi* M. 24. *aga* Z. 2. [csag. sartR. *ägäci* ältere schwester | jakB. *ägäs*].

alga серьги, fülbevaló A. 17. *alga* серьга, серьги Z. 3. [kazB. *alka* vésetes fülbevaló | kirgR. *alku* < arabZ. *حاقّة* anneau, roue, ring (insbes. von metall)].

buj. mkar. *alē* pyка, kéz A. 10, 361. *alē* M. 4. *ala* Z. 3. [ujgR. csagR. *älik* | oszmZ. *äl*].

amērt-kajēk l. *omort-k*.

an не, не; am *ber* не ударь, ne üss A. 17, 359. an Z. 5. [vö. votjM. *än*! *än*! ne, nicht!].

buj. mkar. *ana* заго́нь, darab szántóföld A. 361. *ana* Z. 5. [csagR. *āgiz* das stoppelfeld; niederung, grube].

buj. *anēra-* | mkar. *aygra-* лишиться сознание, elájulni A. 356, 368. *anyr-* теряться блуждать, потерять голову Z. 5. [kazR. *ayrai-* dumm werden, töricht werden | kirgR. *ayrai-* verwirrt sein, betäubt sein].

buj. *anēžax* | mkar. *anēžak* только, talán A. 358, 364. *anēax* Z. 5. [oszmZ. *anžak* seulement, rien que, pourtant, mais].

buj. *arba* | mkar. *arβa* мякина, polyva A. 357. *arba* Z. 6. [kazR. *ärbä* die spreu, hülсен (die nach dem dreschen übrig bleiben)].

arēm жена, nő; *arēmē* nőd, neje A. 141, 166, 376—7. *arym* Z. 7. [vö. oszm. *harām* harem, die frauen u. töchтер, die im harem wohnen, frau, gattin < arab. *حرم* frauenzimmer, die frauen der familie].

arman мельница, *malom* A. 127, 131. *arman* Z. 6. *vö. avêr. arêža* сундукъ, *láda* A. 17. *arža* M. 9. *arča, yrža* Z. 7, 11. [kazR. *äržä* der korb, die baude, die schachtel, der kasten | csagR. *arža*].

aržin мужчина, *férfi* A. 14. [vö. köztör. *är, er* a férfi, a férj].

buj. *atte* | mkar. *ätti* | virj. *ättē* | olg. morg. toid. *ätti* | kurm. *ađi* отецъ, *atya* | A. 10, 19, 66, 91, 119, 349, 360, 363, 374, 377; *atte* мои отецъ Z. 7. [köztörök: *ata* apa].

buj. *ađža* | mkar. *atša* ребенокъ, *gyermek* A. 17, 358, 370. *ađža-begbža* gyermekek M. 4. *ača* Z. 7. [vö. mongG. *ači* внукъ, внучка, le petit-fils, le neveu].

buj. *av-* | mkar. *aj-* | olg. *ava-* гнуть, *hajtani* A. 366. *av-* гнуть, згибать Z. 1. [oszmR. *äi-* biegen, herabbiegen, beugen | csagR. *äγ-* | tel. altR. *äγ-* id.].

buj. *aval* | mkar. *ařal* въ старину, *régen, azelőtt* A. 63, 357, 365. *aval* прежде, въ старину Z. 1. [kazB. *äüäle* első; előbb, hajdan, régen | oszm. *äväl* < arabZ. *أول* premier, premièrement, d'abord; commencement].

buj. *avdan* | mkar. *adan* пѣтухъ, *kakas* A. 17, 364. an. *ařdan* | virj. *adan* kukorékolni (sic!) M. 23. *avda-*, *ada-* пѣтъ, куковать, гремятъ; *avdan, aldan* пѣтухъ Z. 1.

buj. *avēn* | mkar. *an* овинъ, *gabonaszárító* A. 18, 79, 365. an- (*garvi*) *szérű* M. 8. *avyn, an* овинъ; *avyn-kardy, an-gardy* гумно Z. 1, 5. [vö. kazB. *äüen* | or. овинъ].

buj. *avêr-* | mkar. *ar-* молотъ, *örölni* A. 365. *avyr-, avyrt-* Z. 1. [altR. *äbir-* drehen, umdrehen, umwenden | csagZ. *ivir-* tourner].

buj. *avēs-* | mkar. *as-* вѣять, *szórni (gabnát)* A. 365. [tel. ujj. oszmR. *äs-* sichten, werfeln (getreide)].

buj. *avlan-* | mkar. *alan-* жениться, *nösülni* A. 63, 365. *ařlan-, alan-* M. 23. *avlan-* Z. 1. [oszmR. *ävlän-* sich häuslich niederlassen, sich verheiraten | kazB. *öjlän-*].

mkar. *aža džolē, aža žolē* громовая стрѣла (соб. «камень отца»); *menykő* (tkp. «az atya köve») A. 359. an. *aža* | virj. *aži him* M. 24. *aža* отецъ, дѣдъ, громъ Z. 2.

äkki l. *akka*.

äγgrämēs l. *erešmen*.

ätti l. *atte*.

buj. *esir* mi, *pire* nekünk | mkar. *pär* mi, *pärä* nekünk
A. 363. *mana* nekem A. 17. *e'ne* én M. 6, 11. *äber*, *ybyr*, *per*,
ämer, *ymyr* мы Z. 8. [kazB. *bez* mi].

erüertsä l. *igeröžä*.

eppiñ следовательно, következőleg A. 10. an. *eppiñ* | virj.
jepiñ M. 23. *äppiñ* ну-такъ, стало быть Z. 8. [? ujr. *abay*
wenn, wenn auch].

kurm. *eresä* вино, *pálinka* A. 33. an. *erek* | virj. *ješä*
M. 23. *äräk*, *arak* Z. 8. [kazB. *araky* < arabZ. *عرق* eau de vie].

buj. *eresmeñ* | mkar. *ägrämaš* паукъ, *pók* A. 356, 363.
an. *eresmeñ* | virj. *ješesmeñ* M. 23. *äresmeñ* Z. 8. [kazB. *ürmä-*
küč | csag. oszmR. *örümžäk*].

ert- l. *irt-*.

esrel Азраиль (ангелъ смерти), *Azrael* A. 74. *esrel* M. 23.
äsel Z. 8. [vö. arabZ. *عزرايل* l'ange de la mort].

buj. *ezir* | mkar. *sär* вы, ti A. 363. an. virj. *e'ze* te M. 23.
äs, *äze*, *aže* ты; *äzer* вы Z. 8. [vö. kazB. *sez* ti].

an. *eläk* | virj. *eläk* прежде, *előbb* A. 18. an. *eläk* | virj.
jeläk hajdan M. 23. *ilik* прежде, встарь Z. 12. [kazB. *eleke*
elsö, *előbb*].

buj. *em-* | virj. *em-* сосать, *szopni* A. 340—1. *üm-* сосать
грудь Z. 23. [kazB. *im-* *emni*, *szopni*].

mkar. *embü* царь, *fejedelem* A. 378. an. *ömbü* | virj. *embü*
M. 24. *ümbü* Z. 23.

buj. mkar. *emär* | kurm. *ömör* жизнь, *élet* A. 84. 352.
ümür, *ümüräx* вѣкъ, вѣчность Z. 23. [vö. kazB. *çumer* *élet* <
arabZ. *عمر* *äge*, *la vie*].

buj. *äne* | mkar. *änä* корова, *tehen* A. 11, 66, 350, 362,
377. *inä* Z. 13. [tel. kirg. *tob*. ujr. *inäk* | mongK. *ünijen* *la*
vache, *genisse*].

buj. *änēñ-* | mkar. *änän-* вѣрить, *hinni* A. 350, 362. *inäñ-*
вѣрить, вѣровать Z. 13. [csagR. *inan-* *glauben*, *zutrauen* *schen-*
ken | oszmR. *ynan-*].

buj. *äner* | mkar. *änär* вчера, *este* A. 362. *inēr* Z. 13. [vö.
altR. *igir* *die abendröthe*, *dämmerung*, *der abend* | baskPr.
enger | karaimR. *iggir*].

virj. *iskej* мой деверь старше мужа, sógor A. 140. *iskej* Z. 14, 139.

ślāk l. *ślāk*.

buj. *əjrə* | mkar. *irə* (dat. *ikkā*) | toid. *ijəχ* сонъ, álom A. 34, 349, 357. *ijəχ* M. 4. *yjyx* Z. 11. [oszmR. *ujuku* schlaf | alt. kirg. *uiku* < oszm. *uju-* | uig. *udy-* schlafen].

soχ. *əlav* | buj. *lav* | mkar. *χəla* | olg. *ola* подвода, előfogat; *χəlazə* подводчикъ, szekeres A. 372. *əla'v* vonó jószág M. 5. *olav*, *lava* Z. 19. [csagZ. *ulak* cheval, monture, cheval de courrier | kirgR. *ulau* das pflichtgespan | kazV. *lau*]. vö. *vjək*.

buj. *əman* | toid. *manə* дождевой червь, eső-féreg A. 374. an. *əman* | virj. *manə* M. 22. 25. *oman* Z. 20.

ənär l. *jəner*.

əš внутренность, bél, belsőség A. 101. *yš* Z. 12. [kazB. *eč* | baskPr. *és*].

buj. *əvəl* | mkar. *ul* сынъ, fiú A. 49, 377. *ijvel* M. 4. *yvyl*, *uvyl*, *ul* Z. 11. [oszm. uigR. *oγul* | alt. *ül* der sohn, knabe].

buj. *əvəs* | kurm. *ovos* | olg. *vus* | sib. *vīs* осина, nyárfa, A. 353, 365. an. *eβes* | virj. *vus*, *us* M. 23. *yvys*, *uvys* Z. 11. [sag. kojB. *kacsR. os* die espe, die pappel | tobR. *ausak* | kazB. *usak*].

əza l. *suza*.

an. *əzə* | virj. *əzə* теплый, meleg A. 9, 100, 340. *əzə* M. 5. *užu* Z. 22. [kazB. *esse* | oszmR. *usy* izzó, meleg].

idə l. *jidə*.

buj. *igəʔ* | mkar. *jəralə* жолудъ, makk A. 350, 356. *jigəʔ* Z. 15. [kazB. *äkäle* makk, toboz].

buj. *igərdəzə* | mkar. *erərtəzə* блинъ, fánk, lepény A. 358. an. *igərdəzə* | virj. *jigərdəzə* M. 23. *jigəʔ* блинъ, сырчикъ Z. 15. [? alt. R. *aγyrəy* quark, weisser käse, käsestoff].

buj. *ije* | mkar. *iä* домово́й, liderez, boszorkány A. 371. *yä* Z. 11. [kazB. *ejä*, *ije* gazda, úr, nemtó | baskPr. *ijä*, *ejä* gazda, úr; *heu* *ijähə* vizi szellem].

buj. *ixra udi* | mkar. *χra vudi* дикий лукъ, vad hagyma A. 365. an. *ixra* | virj. *χera* M. 25. *yχra* Z. 12. [vö. cser. *ukora*, *ukra* id.].

irə l. *əjrə*.

il- брать, venni A. 11, 19, 65, 361, 375. *il-* Z. 12. [kazB. *al-* venni, kapni, fogni, elvenni, elfogadni].

ilem краса, ékesség; *ilemla* красивый, szép A. 18. *ilemlä* Z. 12. [kazB. *ejäm*, *ejämle*, kazR. *iläm*, *ilämlä* ékesség, dísz, szépség].

imžer тощій, sovány A. 45.

buj. *ijge* | mkar. *jəŋgi* | burn. *jəŋge* жена старшого брата, ángy A. 45, 59, 131, 376. an. *ijge* | virj. *ijgi* idősebbik meny (?) M. 24. *jiŋgä* Z. 16. [kazB. *jiŋä* ángy (bátyám neje)].

buj. *inze* | mkar. *iŋdžä* далеко, messze A. 364. *inze*, *inče* Z. 13. [oszm. csagR. *än* die breite, breit].

buj. *irä* | mkar. *irä* добрый, jó A. 359. *ire* M. 7. *gra* Z. 11. [ujgR. *aji* gut, deutlich, rein, sündlos].

buj. *irt-* | mkar. *ert-* проходить, átmenni A. 350. *irt-* мимо проходить, проѣзжать Z. 13. [tel. alt. krimR. *ärt-* vorübergehen, vorbeigehen, vorbeifliessen, vergehen].

buj. *iš-* | mkar. *irəš-* плыть, úszni A. 368. *is-* (?) M. 23. *jiš-* Z. 16. [vö.? oszm. alt. csag. R. *äš-* rudern | kazB. *iš-*].

mkar. *izimitšä* землянка, kunyhó A. 370.

buj. *ipä* | mkar. *ipä* нечеть, páratlan szám A. 353. *it-tögel* páros-e vagy páratlan M. 6, 36. *yt-tigel* Z. 12.

ijäŋ l. *äjrä*.

irgan тощій, sovány A. 17. *irgan* józan (?) M. 10. *jyrgan*, *irgan* тощій, худощавый Z. 15. [vö. köztör. *aryk* sovány].

itla очень, nagyon A. 7. *ytla* много, слишком Z. 12.

buj. *ivän-* | mkar. *jilän-*, *jəŋgäl-* | olg. *jälän-* | sib. un. устать, kifáradni A. 356. an. *iβen-* | virj. *ilen-* M. 23, 25. *jyvyn-* Z. 14. [alt. tel. lebR. *jaina-* sich abmühen, sich bemühen, sich sehnen].

buj. *ivzä* | mkar. *uzä* гореть, marok A. 365. an. *iβes* | virj. *uže* M. 23. *yvyš*, *uš* Z. 11. [oszmR. *avuš* | kazB. *uyč*, *uč* | kojB. *ös* eine handvoll, die hohle hand].

jal деревна, falú A. 15, 17. 64. *jal* Z. 9. [kazB. *auyl* falu | mongK. *ail* bourgade].

buj. *jamžək* | mkar. *jämžək* ямщикъ, postakocsis A. 349. vö. an. *jamzul* | virj. *ja'mžek-söl* országút M. 26. [< or. ям-

урукс, vö. csag. oszm. ujrR. *jam* die poststation, die postpferde; oszmR. *jamčy* der postillon | mongK. *zam-* la route, le chemin].

buj. *jandā* | mkar. *jamdā* готовый, kész A. 368. *ja'ndε* M. 4. *janda* Z. 10.

buj. *janāra-* | mkar. *jangra-* звучать, hangzani, szólani A. 368. [kazB. *janyr-* id.].

buj. *jar-* | mkar. *jār-* | olg. *jar-* посылать, küldeni A. 391, 349. *jar-* отпускать, отсылать, посылать Z. 10. [alt. leb. tel. küärR. *ī-* schicken, ablassen, loslassen, freilassen | kojB. *kač. sor. R. ys-* | ujrR. *yt-* | urjK. *yt-* | jakB. *ýt-* id.].

buj. *jarmāyka* | mkar. *jarmāykā*, *järmayka* ярмонка, országos vásár A. 349. [< or.].

buj. *jaška* | mkar. *laškä* похлебка, leves A. 349, 371. *jaška* Z. 10. [köztör. *aš* nahrung, speise, futter, mehlsuppe, getreide].

buj. *jat* | mkar. *jät* имя, név A. 349. *jat* Z. 10. [köztör. *at* név].

buj. *jav-* | mkar. *jaj-* | olg. *java-* вить, fonni, összesodorni A. 366. *java-* вить, свивать Z. 9.

jeñe сторона, oldal A. 148. *jeñ* Z. 9. [oszmR. *jön* die seite, die beziehung].

buj. *jəve* | mkar. *jəβä* мокрый, nedves A. 11, 357. *jibä* Z. 15. [telR. *dībik* | lebR. *jibir* | altR. *jibū* feucht, nass].

buj. *jəvən* | mkar. *jəvən* лень, len A. 364. *jidiñ* Z. 16.

jəgat молодець, legény A. 31. *jə'gēl*, *jəgē't* M. 6. 11. *jygyt* Z. 14. [csag. ujrR. *jigit* der jungling, der junge mann].

jə'rāls l. *igel*.

buj. *jəñer* | mkar. *jənär*, *ənär* сѣдло, nyereg A. 362. an. *jəñerñžek* | virj. *ėñerñžek* nyeregpárna M. 25. *jinär* Z. 16. [kazB. *ejär* | oszmR. *ājär* | tarR. *ägär*].

jəngε l. *ijgε*.

toid. *jəp* игла, tű A. 379. *jip* Z. 16.

jər слѣдъ, nyom (die spur) A. 11. *jir* Z. 16. [kazB. *ez* | oszm. *iz*].

buj. *jəvən* | mkar. *jüän* узда, kantár A. 361, 367. *jivän* Z. 15. [kazB. *jögän* zaum, zügel].

buj. *järār-* звать, hívni, szólítani; buj. *järāravžd* | mkar. *järārūžε* царень, посланный верхомъ для приглашенія гостей,

legény, a kit a vendégek meghívására kiküldenek A. 366. [??
kazB. *akyr-* bögni, ordítani].

jəlbərdat- блестять, fényleni A. 8. *jəlbərdad-*, *jəlbərdad-*,
jəlbərga- fényleni, sugározni (örvendő arczról is). M. 38. [barR.
jyltra- | alt. kazB. *jaltyr-* glänzen, blinken, blank sein].

jəłə петля (у одежды), az öltöny összeakasztója A. 75.
jyly Z. 15. [kazR. *jalau* die bindebänder (an der kleidung)].

jəłəχ- почувствовать скуку, unatkozni A. 31. *jylyx-* пре-
сытиться, набить оскомину Z. 15. [bar. tobR. *jalyk-* faul sein,
überdrüssig sein].

jəłən- l. *ivən-*.

jətmək младшая сестра, húg A. 31. *jymyk* Z. 15, 134.

jəŋgəl l. *ivən*.

buj. *jəran* | mkar. *jərən* гряда, sor, rend, A. 349. *jyran*
борозда между загонами, межа Z. 15. [kazB. *yzan* határbarázda].

buj. *jəva* | mkar. *jüä* | olg. *jua* гнездо, fészek A. 349, 367.
jyva Z. 14. [kazB. *oja*, *uja* fészek, vaczok, kunyhó].

kurm. mkar. olg. *jivə* | morg. *ivə* собака, kutya A. 10, 349,
374. *jivə* M. 4. *jyda* Z. 15. [kazB. *et* | oszm. alt. *ujg. it*]. vö.
vəšle jivə.

buj. *jivə*r | olg. *jur* | mkar. *jurə* тяжелый, nehéz A. 354,
365. an. *jivə*r | virj. *ju*βer, *je*βer M. 24. *jyvyr* тяжело, бере-
менная женщина Z. 14. [kazB. *auyr* | ujr. *a*γyr schwer, ge-
wichtig, stark, langsam, wichtig, würdevoll].

jivəš дерево, fa A. 15. an. *jivəš* | virj. *je*βeš M. 24. *jyvys*
Z. 14. [kazB. *a*γač | ujr. *jy*γač].

mkar. *jol-* остаться, maradni A. 391. *jol-* Z. 17. [kazB.
kal- maradni].

kurm. *joplə* жүрє | mkar. *joplə* жүрə двухвостка (наско-
мое), kettősfark (bogár) A. 347. *ju*plə elágazó M. 4. *joplä*, *jüplä*
сучковатый, раздвоенный, вѣтвистый Z. 17. [vö. kazR. *jär*
das gespaltensein, die gabel; *jäplä* ein gespaltenes, gabelförmig-
es ende haben].

mkar. *jönät-* устроить, rendbe szedni A. 362. *jün* рядъ
въ строений Z. 24.

buj. *jura-* | mkar. *jorə-* пригодиться, használni, hasznos-
nak lenni A. 347, 385. *jora-* Z. 17. [köztör. *jara-* passend, taug-
lich sein, gefallen].

buj. *juzav* нарядъ, elrendezés, fölszerelés ? | mkar. *jozo* хоропій, jó A. 366. *jozav* поправка, нарядъ, Z. 17. [kazR. *jasau* die bearbeitung < *jasu*- machen, verfertigen].

jüčə l. *üřə*.

buj. *jün* | mkar. *jön* способъ, mód, eszköz A. 362. [kazB. *jün* mód, eszköz, tehetség].

buj. *jün* | mkar. *jön* дешевый, olcsó A. 352. *jüne* M. 8. *jün* Z. 24. [kirg. *küärR. oŋai* leicht, billig].

jürək l. *hürək*.

jüžə горький, keserű A. 15. *jüže* M. NyK. 32 : 272. *jüže* Z. 25. [kazR. *äci* | oszmR. *ačy* sauer, bitter].

kavan стогъ, kere, asztal A. 19, 63. *kava'n* M. 11. *kaban* стогъ сѣна, skirďъ хлѣба Z. 29. [kazB. *kibän* kazal, boglya].

buj. kurm. mkar. *kaj*- идти, menni A. 347, 360, 385, 386. *kaj*- Z. 30. [? vö. kazB. *kit*- elmenni, eltávozni].

an. virj. *kajək* állat, vad, madár A. XI., 63, 310, 353. *ka'jek* M. 5. *kajyk* дикий звѣрь, дикая птица Z. 30. [kazB. *kejek* vad állat | oszm. *ğajik*].

kurm. *kajla-majla* | mkar. *kala-mala* взадъ и впередъ, előre-hátra A. 354. *kajla-majlla*, *kalla-malla* Z. 30.

buj. *kajran* | mkar. *ka'ran*, *karan* послѣ, után A. 371. *kaj-ran* послѣ, напослѣдокъ, наконецъ Z. 30.

buj. mkar. *kala*- сказать, beszélni A. 5, 10, 17, 19, 361, 385, 391. *ka'leber* beszélni fogunk; *ka'lettemer* beszéltünk vala M. 11. *kala*- Z. 30. [mongK. *kele* langue, *kele*- parler | burjC. *keleŋ*, *kelen* zunge, *kele*-, *zele*- sagen | kalmJ. *kelen* zunge, *sprache*; *kele*- sprechen, sagen, mittheilen].

buj. *ka'lež* | mkar. *ka'lak* обратно, fordított A. 347.

mkar. *ka'lnža*, *ka'žza* озимъ, őszi vetés A. 359; *ka'ča* Z. 31.

ka'm кто, ki A. 17, 36, 201. *ka'm* Z. 31. [kazB. *kem* ki, kicsoda].

buj. *ka'mzul* | mkar. *ka'mzol*, *ka'nzol* камзолъ, ujjas mellény A. 368. [< or.].

buj. *ka'pkən* | mkar. *ka'pkan* капканъ, tör, kelepce A. 367. *ka'pkyn*, *ka'pkan* желѣзная западня, ловушка для волковъ Z. 31. [kazB. *ka'pkyn* | kojbR. *ka'pkan* falle, schlinge (zum einfangen und tödten der tiere)].

karda загородъ, kert A. 17. *karda* ограда, задній дворъ Z. 32. [kazB. *kirtä* karó- v. sövénykerítés].

kas- рѣзать, metszeni, szelni, vágni; *kazadān* рѣжу A. 17. 63. *kas-* рубить, рѣзать, стричь Z. 32. [kazB. *kis-*].

kaš вечеръ, est A. 16. *buj. kaštšēn* | mkar. *kaštšan* este, до вечера A. 347. *buj. kašči*, mkar. *kaški* вечерній, esti A. 372. *kaš* Z. 33. [kazB. *kič* este].

buj. kašāga | mkar. *kašāga* | *buj. kašā* роза, kecske A. 63, 66, 358. *kačaga* Z. 33. [oszmR. *käci* | kazB. *kāžā* | chin.-tör. *käčki*].

buj. kavārāš | toid. *karāš* | olg. *karāš* ясень, körisfa A. 365. *kavryš* Z. 30.

buj. kavlē- | mkar. *kälä-* | olg. *kala-* | sib. *kavla-* жевать жвачку, kérődzeni A. 349. [? kirgR. *küisö-* | *küisä-* wiederkauen].

buj. kəbε | mkar. *kəβä* рубаха, ing A. 357. *kibe* Z. 33. [sag. leb. šor. küärR. *kep*, *käp* der anzug, die kleidung].

mkar. *kəḍö* сталь (? э: сталь, aczel) A. 373. [vö. mongK. *kete briquet*].

buj. kəḍü | mkar. *kəḍö* стадо, nyáj A. 353. *küdü* Z. 40. [kazB. *kötöü* nyáj].

mkar. *kəgərtšän* | olg. *tögördžen* водяной лопухъ, vízi lapú A. 367.

buj. köl | mkar. *kəl* | kurm. *köl* зола, hamú A. 12, 341, 352. *kül*, *köl* Z. 39. [kazB. *köl*].

buj. kəldε | mkar. *kəldä* | kurm. *kəldε* | an. *kəldε* снопъ, kéve A. 12, 341, 352. *küldä* Z. 39. [kazB. *költä* kéve].

virj. kələ- просить, kérni A. 11. *kil* молитва, молебенъ, треба Z. 34. [kazB. *kelä-* akarni, óhajtani, kérni].

buj. kəməł | mkar. *kəməł* | *virj. kəməł* серебро, ezüst, A. 12, 19, 340, 361. *kəməł* M. 11. *kümül* Z. 39. [kazB. *kömös*].

buj. kəñḍzεłε jəwšši | mkar. *kəñḍzaluš* | toid. *kəñḍzalašši* донце fenék, alj A. 358.

buj. kəñεgε | mkar. *kəñägä* книга, könyv A. 144, 350, 362. [$<$ or.].

buj. kəpsε | mkar. *kəpsä* | kurm. *kəpsε* дудка, полый цилиндръ, síp, üres henger A. 352. [kazB. *kəpsä* növényyszár (főkép gombaszár)].

buj. *kər* | an. *kör* | virj. *kör* осень, ősz A. 13, 341. *kür* Z. 40. [kazB. *köz*].

an. *kər-* | virj. *kər-* входить, bemenni A. 13, 363. [kazB. *ker-*].

buj. mkar. *kərək* | kurm. *körök* шуба, suba A. 12, 341, 352. *körök* bunda M. 11. *kürük* Z. 40. [krim. oszm. csagR. *kürk* pelz, pelzbekleidung].

an. *kərü* | virj. *kərü* зять, sógor A. 95, 140, 373. *kərü* vő M. 10. *krü*, *kürü* Z. 37. [orkh. ujbR. *küdägü* | kojB. *küzö*, *küzä* | csagR. *küjägü* | kirgR. *küjöö* der schwiegersohn, jüngere schwager].

an. *kəsre* | virj. *kəsra* кобыла, kanca, A. 128, 373. *kəšte* M. 11. *kysrä* Z. 35. [oszm. kirgR. *kysrak*].

buj. *kəvəndə* | mkar. *küənpä* коромысло, válljárom A. 362. *kivendä* Z. 34. [kazB. *köjöntä* vízholdó görbe rúd | mišPaas. *küwäntä* FUF. II: 124.].

buj. *kəvək* | kurm. *kovok* | mkar. *kəβək* пѣна, hab A. 351. *kubuk*, *kubyk* Z. 37. [kazB. *kübek* hab, tajték, buborék].

olg. *kənzaga šol* | mkar. *kətsaga šol* тяжелая зимняя дорога, въ холодное время, когда полозья скрипятъ; nehéz téli út, hideg időben, a mikor a szántalpak csikorognak A. 371.

an. *kəgər* | virj. *kəgər* грудь, mell A. 9, 340. an. *kəgər* virj. *kəkkör* M. 9. *kukur* Z. 38. [ujg. alt. kojB. *kögüs* | oszmR. *göküz*, *göjüz* der oberkörper, zwischen den schultern und dem unterleibe, die brust, der brustkasten, das bruststück].

mkar. *kəloves* | burn. *kəloves* колодец, kút A. 364. [< or.].

an. *kəmba* | virj. *kəmba* грибъ, gomba; buj. mkar. *kəmba* id. A. 9, 75, 340, 357. *kumba* грибъ, бородавка Z. 38. [kazB. *gömbä* gomba].

an. *kərkka* | virj. *kərkka* индейскій пѣтухъ, pulyka A. 9, 340. an. *kərkka* | virj. *kərkka*, *pərkka* M. 22, 25. *kurka* Z. 38. [kazB. *kurka*].

kət | kurm. *kət* мало, немного, kissé A. 12, 27. an. *kəlt* | virj. *kət* majdnem M. 6, 25. *kylt* чуть не Z. 39.

buj. *kətra* | mkar. *kəpər* кудрявый, göndör A. 364. *kutra* Z. 38. [< or.].

buj. *kəva* | kurm. *kəla* пупокъ, köldök A. 48. *kəva*

M. 4. *kuvan* Z. 38. [oszmR. *göbäk* | azerbR. *gübäk* der nabel | ? mongK. *küi* le nombril].

buj. *kəvagal* | mkar. *kuaral* | olg. *kuagal* утка, kaesa A. 367. *kvagal* Z. 33. [kojbK. *kögyn* | jakB. *köḡön* enterich].

buj. *kəvagaržən* | mkar. *kuarartša* | burn. *kuagaróžan* голубъ, galamb, *kəṣagaróžan* M. 10. *kvagaržyn* Z. 33. [kazB. *kü-gärčín* | tobR. *kügälžín* die wilde taube].

kəvak синий, *kék* A. 8. *kvak* Z. 33. [köztör. *kök* blau, hellgrün, grasgrün | mongK. *küke*].

toid. *kəziya* | mkar. *kəzi* карманъ (также «синица»), zseb A. 371. *kəsje*, *kəzəje* zseb, M. 6. *kazyja* Z. 30. [kazB. *kesä* < arabZ. كيسه sack, beutel, geldbeutel].

buj. *kidžem* | mkar. *kitšäm* угрюмый, неприятный, komor, barátságatlan A. 364. *kičem* Z. 35.

buj. *kil-* | mkar. *kil-* идти, menni A. 17, 361—2, 367, 390. *kil-* Z. 34. [köztör. *käl-* id.].

buj. *kil* | toid. *kil* домъ, ház; buj. *kildə* | mkar. *kildä* дома, otthon A. 350, 379. [vö. KSz. 6:184.].

an. *kiləžet* | virj. *kiləžet* прилично, illendő A. 17. *kilžet* прилично, соответственно Z. 34. [kaz. barR. *kiliš-* passend sein, übereinkommen | alt. ujgR. *käliš-*].

buj. *kin* | toid. *kin* | mkar. *kin* сноха, meny A. 362, 376, 377, 379. *kin* невестка, младшая сноха Z. 34. [ó-tör. ujgR. *kälin* | kaz. barR. *kilin* die schwiegertochter, die frau des jüngeren bruders].

kurm. *kinəmej* | mkar. *kəñämi* жена старш. брата отца, néne, nagynéne A. 362. *kinämäi*, *kilämei* старушка, посторонняя бабушка, жена старшего дяди Z. 34.

buj. *kinəñ-* | mkar. *kinän-* наслаждаться, élvezni A. 362. [kazB. *kilän-*, *kinän-* gyönyörködni, élvezetet találni, magát jól érezni].

buj. *kirek kam* | mkar. *keřek kam* кто бы небыль, akárki A. 363. *kirik kamda* всякий, кто бы небыль Z. 35. [kaz. *kiräk kem*].

buj. *kiremet* | mkar. *keřemet* киреметь A. 350, 363. *kere-met* pogány szent hely, M. 7. *kiremet* высшее существо въ царствѣ злыхъ боговъ Z. 35. [kazB. *kirämät* babona, tévhit < arabZ. كرامة honour, dont on jouit, vénération que l'on inspire; miracle].

buj. *kirlə* | mkar. *kərlə* | olg. *kərlə* | sib. *kirlə* нужно, szükség A. 350. *kirle* нужно, надобно, должно Z. 35. [vö. köztör. *käräk* nöthig, nothwendig, die nothwendigkeit].

buj. *kivə* | mkar. *ki* старый, öreg A. 365. *kivé* M. 11. *kive* Z. 34.

kurm. *kogami* | kozm. *kogami* моя бабушка по матери, nagyanyám anyai részről A. 140. an. *kukka* | virj. *kukki* anyai részről való rokon M. 24. *kok* Z. 36.

kurm. kozm. *kogaži* мой дѣдъ по матери, nagyapám anyai ágon A. 140.

mkar. *koŋgār* | olg. *toŋgār* глухарь [колокольчикъ у лошадей], csegettyű a lovon, A. 356, 363. [kazB. *kynrau* csegettyű].

mkar. *koršok* | kurm. *koržak* горшокъ, korsó A. 353. [vö. cserHRamst. *koršok* der krug; *koršàk* ein irdener topf; vö. még NyK. 6: 307].

kəmolzār недовольный, elégedetlen A. 32. *kömöl* M. 11. *kumul* милость, усердіе, расположение; *kumulzyr bolman* не пришелъ въ отчаяніе Z. 38. [ó-tör. uŋ. *köngül* | oszmR. *gönül* sinn, herz, gemüth; *gönülsüz* gegen seinen willen, ohne hingebung].

kurm. *košla-* | mkar. *kožla-* шумѣть, lármázni A. 355. *košla-* шумѣть, шелестить Z. 37. [vö. šorR. *kyžla-* knarren].

kotko муравей, hangya A. XII, 118. *kótkó* M. 11. *kutku* Z. 38. [vö. cserHRamst. *katka*].

körlä- шумѣть, zajgani A. 10. an. *körlə-* | virj. *törlə-* zümmögni M. 7, 25. *kyrlä* шумъ Z. 39. [tobR. *kürlä-* rieseln, murmeln | kojbR. *kürlä-* fauchen].

an. *köt-* | virj. *köt-* ждать, várni A. 13. [kazB. *köt-* várni, szemmel tartani, vigyázni].

ku этотъ, ez; dat. *kəna*; abl. *kumva*; plur. buj. *kazem* | kurm. *kozam* A. 14, 194.

buj. *kiva* | mkar. *koβa* копна, szénacsomó A. 11, 357. *koba* Z. 35. [kazR. *kübä* so viel heu man auf einmal mit der heugabel aufheben kann].

kuvīs скрипка, koboz A. 8. *kobys* Z. 35. [kazB. *koboz* hegedű].

kukku кукушка, kakuk A. 374.

buj. *kuł-* | mkar. *kol-* смѣяться, nevetni A. 358, 386. *kol-* Z. 36. [kazB. *köl-* nevetni].

buj. *kulaš* | mkar. *kolaš* | sib. *kolađžđ* | olg. *kolaḍžđ* kalács A. 369. [vö. kazB. *kalač* kalács; or. *калач* id.].

buj. *kullēn* | mkar. *koḥan* ежедневно, naponként A. 347. *kollān* Z. 37. [< *kon nap*]. [vö. kazB. *kön nap*].

buj. *kun* | mkar. *kon* день, nap A. 69, 347. *kon* Z. 36. [kazB. *kön*].

buj. *kundā* | mkar. *komḍā* | kurm. *konḍāk* лукошко, kosár hárshéjból A. 51, 368. *kundē* hintabölcseő M. 4. *konda*, *kondyk* лукошко, дѣтское ложе, колыбель Z. 36. [kirk. oszmR. *kundak* die wiege].

buj. *kur-* | mkar. *kor-* видѣть, látni A. 386. *kor* Z. 36. [kazB. *küz-* látni].

kurga ковшъ, meritő kanál A. 11, 17. *korga* Z. 36. [kazB. *korga* meritő eszköz].

kuš, *koš* глазъ, szem A. 7, 69. *kuš-sülē* könny A. 72. *koš* Z. 37. [kazB. *küz szem*].

mkar. *kutša* чуча, rakás, sokaság A. 370. [< or.].

mkar. *kutšā* глиста, giliszta A. 370. [tobR. *kyčy* der bandwurm].

an. *kužak* | virj. *košak* [? *kožak*] кошка, macska A. 6. 17.

buj. *külē* | olg. *kül* озеро, tó A. 354, 376, 378. *kül* озеро, рыбный прудъ Z. 39. [kazB. *kül* tó].

buj. *kür-* | mkar. *kör-* приносить, hozni A. 10, 352. *kür* Z. 40.

buj. *kürt-* | mkar. *kört-* ввести, bevezetni A. 352. *kürt-* впускать, ввести, привезти Z. 40.

ḡajar злой, rossz, gonosz A. 10. *ḡajar* Z. 91. [vö. cserSz. *ajar* fájdalom < arabZ. عيَّار vagebond, homme rusé, méchant, fourbe, habile voleur; عيَّارى fourberie, méchanceté].

buj. *ḡajūžđ* | mkar. *ḡatšđ* ножницы, olló A. 358. *ḡa'ōžē* M. *ḡač* Z. 91. [kazB. *kajčy* olló].

ḡalzer безпомощный, gyámoltalan A. 13. *ḡalzyr* сладный, больной < *ḡal* состояние, положение, обстоятельство, здоросье, сила Z. 91. [vö. sag. ujr. *kal* die kraft, macht < arabZ. حال état, condition, disposition, position, circonstance, manière d'être].

mkar. *ḡam* я самъ, magam; *ḡu* | mkar. ḡga | morg. *ḡna*

ты самъ, magad; buj. *χāj* | mkar. *ḡra* | morg. *χua* | burn. *χua*
онъ самъ, maga; mkar. *χamḡr* мы сами, magunk; buj. *χavḡr*,
χḡr | kurm. *χuzamḡr* | mkar. *ḡruzamḡr* вы сами, magatok; buj.
χājzem | kurm. *χājzam* | mkar. *ḡrizām* | morg. *χuzem* | olg. *χu-*
zem | burn. *χujzam* они сами, maguk. A. 192, 381—2.

χapkan l. *kapkḡn*.

buj. *χapχa* | mkar. *χapka* ворота, ajtó A. 17, 372. *χapχa*
Z. 91. [kazB. *kapka*, *kabka* kapú].

an. *χadart-* наущать, felizgatni A. 88. [kazB. *kotort-* inge-
relni, dühösíteni < *kotor-* megveszni, megdühödni].

χol зима, tél A. 92. *χil* Z. 93. [köztör. *kyš* der winter].

buj. *χān* | mkar. *χen* болѣзнь, baj, betegség A. 361. *χin* Z.
93. [ujg. kazR. *kyjyn* die qual, die strafe, die prügel | telR. *kyin*].

buj. *χān-* | mkar. *χānā-* бить, ütni A. 363. *χinā-* мучить,
наказывать, бить, сѣчь Z. 93. [kazB. *kyjna-* verni, ütni, kínozni].

χer дѣвушка, дочь, leány A. 142, 88, 376. *χir* Z. 93.
[kazB. *kysz*].

buj. *χeres* | mkar. *χeräs* крестъ, kereszt A. 363.

buj. *χerax* | mkar. *χerak* сорокъ, negyven A. 31, 372, 384.
χirix Z. 93. [kazB. *kyryk*, *kyrk*].

χerlā красный, veres A. 95. *χirlā* Z. 93. [kazB. *kyszyl* pi-
ros, vörös].

χas мечъ, kard A. 92. *χis* Z. 93. [kazB. *kylyč* kard].

buj. *χavet* | mkar. *χüäl* солнце, nap A. 367. *χevet* M. 10.
χvet Z. 92. [kazB. *kojaš* nap].

buj. *χājax* | mkar. *χājak* осока, sás A. 89, 372. *χyjaχ* Z.
101. [kazB. *kyjak* több növény széles, lapos levele, sás].

χājjar огурецъ, ugorka A. 89. *χyjar* ugorka Z. 101. [kazB.
kyjar ugorka < perzsaz. *خيار* concombre, en général tout petit
rond, baie].

χḡla l. *ḡlav*.

an. *χḡlas* | virj. *χolas*, *χolatš* маховая сажень, öl A. 9, 340.
χulač Z. 98. [kazO. *kolač*].

buj. *χḡlra* | mkar. *χḡlra* ухо, fül A. 356. *χulga*, *χolga*
слухъ, уши Z. 98. [kazB. *kolak* fül].

buj. mkar. *χḡma* | kurm. *χomā* доска, deszka A. 9, 340.
χuma Z. 98. [kazR. *kuna* brett, auf dem man teig mangelt,
küchenbrett].

buj. $\chi\acute{a}m\acute{a}š$ | mkar. $\chi\acute{o}m\acute{a}š$ тростникъ, nádas A. 351. an. $\chi\acute{o}m\acute{o}š$ | virj. $\chi\acute{e}'meš$ nád M. 22. $\chi\acute{u}m\acute{u}š$ Z. 98. [kazB. *kamys* nád; vö. or. *камыш*].

buj. $\chi\acute{a}m\acute{a}t$ | mkar. $\chi\acute{o}m\acute{a}t$ хомуть, iga A. 351. $\chi\acute{o}'m\acute{e}t$ M. 5. $\chi\acute{o}m\acute{y}t$ Z. 95. [vö. kazB. *kamyt* < or. *хомутъ*].

buj. $\chi\acute{a}m\acute{l}a$ $\acute{z}i'r\acute{l}i$ | mkar. $\chi\acute{a}l\acute{a}$ $\acute{s}i'r\acute{l}i$ малина, málna A. 368. $\chi\acute{u}m\acute{l}a$ - $\acute{s}y'r\acute{l}y$, $\chi\acute{u}l\acute{a}$ $\acute{s}y'r\acute{l}a$ Z. 98. [kazB. *kolmak* der hopfen; vö. $\acute{s}i'r\acute{l}i$].

an. $\chi\acute{a}n\acute{d}\acute{a}r$ | virj. $\chi\acute{o}n\acute{d}\acute{a}r$ бобръ, hód A. 9, 340. $\chi\acute{o}n\acute{d}\acute{o}r$ M. 5. hódprém; $\chi\acute{o}n\acute{d}y\acute{r}$ опушка шубы и пр.; $\chi\acute{u}n\acute{d}u\acute{r}$ боберъ Z. 99. [kazB. *kondyz* hód].

an. $\chi\acute{a}n\acute{c}\acute{a}l\acute{a}$, $\chi\acute{a}n\acute{d}\acute{e}l\acute{a}$ | kurm. $\chi\acute{o}m\acute{o}t\acute{l}a$ клопъ, poloska A. 53. an. $\chi\acute{e}n\acute{d}\acute{e}l\acute{a}$, $\chi\acute{e}n\acute{c}\acute{e}l\acute{a}$ | virj. $\chi\acute{e}m\acute{e}t\acute{l}a$ M. 25. $\chi\acute{u}n\acute{t}\acute{l}a$ Z. 100. [kazB. *kandala*].

$\chi\acute{a}r\acute{v}u$ околышъ, *karima* a *sapkán* A. 89. [kazO. *kyrpyu* id.].

an. $\chi\acute{a}r\acute{a}k$ | virj. $\chi\acute{a}r\acute{o}k$ сухой, száraz A. 9, 340. $\chi\acute{u}r\acute{u}k$ Z. 99. [csagR. *kuruy* | uijR. *kuruk* trocken, leer].

an. $\chi\acute{a}r\acute{a}m$ | virj. $\chi\acute{o}r\acute{o}m$ сажа, korom A. 9, 340. $\chi\acute{o}'r\acute{o}m$ M. 5. $\chi\acute{u}r\acute{y}m$ Z. 99. [kazB. *korom*].

$\chi\acute{a}v\acute{a}r$ - оставить, hagyni, hátrahagyni A. 8. $\chi\acute{u}v\acute{a}r$ -, $\chi\acute{v}\acute{a}r$ - Z. 98. $\chi\acute{o}r$ - Z. 95. класть, положить, оставить, перестать, назначить. [kazR. *kui*- | uijR. *kot*- hinlegen, hinstellen].

$\chi\acute{a}v\acute{a}t$ сила, erő, hatalom A. 89. $\chi\acute{e}v\acute{a}t$ M. 10. $\chi\acute{v}\acute{a}t$ Z. 92. [kazB. *kyuat* < arabZ. قُوَّة plur. قَوَات force, pouvoir, faculté, puissance].

buj. $\chi\acute{a}v\acute{a}t\acute{t}i\acute{r}$ | mkar. *vaŧer* квартира, kvártély A. 364. [< or.].

an. $\chi\acute{a}ž\acute{a}n$ | virj. $\chi\acute{a}n\acute{b}ž\acute{a}$ когда, mikor A. 53. $\chi\acute{u}šš\acute{a}n$, $\chi\acute{o}nž\acute{a}$ Z. 95, 99. [kazB. *kačan* mikor].

$\chi\acute{a}ž\acute{a}$, $\chi\acute{a}š$ | mkar. $\chi\acute{a}ž\acute{a}$, dat. $\chi\acute{a}šš\acute{a}$ которой? melyik? A. 200, 383. [kazB. *kajsy*? melyik?].

mkar. $\chi\acute{i}t\acute{a}l$ лтсной стражникъ, erdei őr A. 364.

buj. $\chi\acute{i}r\acute{a}m$ | mkar. $\chi\acute{i}r\acute{a}m$ животъ, has A. 347. $\chi\acute{u}r\acute{y}m$ брюхо, чрево, утроба, желудокъ Z. 100. [kazB. *karyn* gyomor, has].

buj. $\chi\acute{i}v$ - | mkar. $\chi\acute{u}$ - класть, tenni A. 365. $\chi\acute{u}v$ - скидывать одежду, накладывать Z. 99. [? kazB. *kej*- ruhát öltetni].

$\chi\acute{o}r$ кора, kéreg A. 10. $\chi\acute{o}r$ кора, чешуя, скорлупа Z. 95. [kazB. *kabyk* kéreg, héj, magburok].

χ^ovar- подняться, fölemelkedni, dagadni A. 74. an. χ^ovar- | virj. χ^evar- M. 22. χ^obar- Z. 93. [kazB. kabar- fölpuffadni, földagadni].

χ^odol- избавиться, megmenekedni A. 341. χ^udyl- Z. 98. [kazB. kotal-].

χ^omla- жеребиться, vemhezni, csikózni A. 92. [kazB. kolonna- csikózni].

χ^omol етебель злаковъ; жниво, növényyszár, tarló A. 74. an. χ^omöl | virj. χ^emel M. 22. χ^umul Z. 98. [kazB. kamyl tarló | vö. or. комель].

χ^onox- привыкнуть, megszokni A. 75. χ^unuk- Z. 99. [kazB. künek- hozzászokni].

χ^oramállá, χ^oramállá страшно, borzasztó A. 5. χ^uramalla Z. 99. [vö. kazB. kuryk- félni].

χ^oz^o который, melyik; gen. χ^ozin | kurm. χ^ozin A. 201. vö. χ^oz^o. χ^ora l. iχ^ora.

buj. χ^uvaχ | mkar. χ^oβak кабакъ, kocsmá A. 6, 17, 371. χ^obaχ Z. 94. [vö. kazB. kabak < or. кабакъ].

buj. χ^uj^or | mkar. χ^or^o кора, kéreg A. 354. χ^oj^uχ (talán csak sajtóhiba χ^ojur helyett) Z. 94. [kazB. kajry fahéj, kéreg].

buj. χ^ul^on | mkar. χ^ol^om толстый, vastag A. 368. χ^olym толстый, густой, частый Z. 94. [kazB. kalyn sürű, vastag].

buj. χ^unav | mkar. χ^onu | burn. χ^ono | olg. χ^ona отростокъ, hajtás, sarj A. 366. χ^onav отпрыскъ Z. 95.

χ^uñati, χ^uñat^oz^o твоя теща, его т.; napad, napá A. 14, 139. χ^oñ-atü, χ^oñ-ämeš Z. 139. [kazB. kajn-ana anyós].

buj. χ^uñ^oz^ogam | mkar. χ^oñ^oz^oka старший братъ жены, sűv, sógor A. 370. vö. χ^oñ слово прибавл. къ назв. родствен. по супружеству Z. 95. [vö. kazB. kajn: k. ata após, k. ana anyós, kajn aya nőnek, férjének bátyja stb.].

buj. χ^ur | mkar. χ^or гусь, lúd A. 347. χ^or Z. 95. [kazB. kaz lúd, liba].

buj. χ^ural | mkar. χ^orol карауль, őr A. 63, 353. χ^oral Z. 96. [kazB. karauyl, karaul őrizet].

buj. χ^ur^oz^oga | kurm. χ^or^oška ястребъ, ölyv A. 354. χ^or^oka Z. 97. [kazB. karçyga ölyv].

χ^us- переломить, összetörni A. 7, 17. χ^os Z. 97. [² mongK. χ^usa- rompre, briser].

buj. mkar. *χut* слой, рядъ, разъ, réteg, sor, -szer, -szor;
buj. *šibža rut* | mkar. *šibža χut* семь разъ, hétszer A. 224, 358.
χut Z. 99. [kazB. *kat* réteg, emelet].

χut- топить, merülni A. 17. *χot* Z. 97.

an. *χut* | virj. *χot* бумага, papiros A. 6, 133. *χot* Z. 97.
[ujg. kazR. *kat* die schrift, die handschrift, das papier < arabZ.
كاتب | perzsaZ. *كاتب* action de tracer des lignes; ligne, raie, écriture, l'écrit].

χuza хозяинъ, gazda A. 11. *χoza* Z. 94.

kurm. *χüre* | mkar. *χürä* хвостъ, fark A. 11, 65, 347. *χüre*
Z. 101. [kazB. *kojryk*, *kojrok* | sojR. *kuduruk* | šor. sagR. *kuzruk fark*].

mkar. *laβemər* Владимиръ, Vladimir A. 364. [< or.].

buj. *lajəχ* | mkar. *lajək* хороший, jó A. 8, 372, 381; *lajəχ-raz*,
lajəkrak лучше, jobb; *lajyχ* хороший, исправный, приличный Z. 40.
[oszm. kazR. *lajyk* passend, angemessen < arabZ. *لايق* digne, convenable, capable, propre à].

olg. *laktšak* | mkar. *laktšək*, *laksək* углубление (въ землѣ),
котловина, mélyedés, horpadás, völgykatlan A. 369—70. [< cserSzil. *lak*
völgy, völgyecske, mélyedés, gödör; cserH. *laksəka* niedrig, thalartig;
laksikü niedrig, das thal, das thälchen].

mkar. *lar-* сидѣть, ülni; *lart-* посадить, ültetni, A. 391.
[vö. ujgR. *olur-* | jakB. *olor-* | uig. tar. csagR. *oltur-* sich setzen,
sitzen].

mkar. *laťš* истинный, igaz, valódi A. 370. [< cserSzil. *lať*
alkalmas, helyes, ugyanúgy; *lečok* egyenlő, hozzáillő | cserHRamst.
laťšok wahr, richtig; die wahrheit].

lav l. *əlav*.

laža лошадь, ló A. 62, 123, 143. *laža* меринъ, лошадь,
Z. 41. [kazB. *alaša* herélt, közönséges hámos ló].

laškä l. *jaška*.

buj. *ležo* | mkar. *ləžə* тотъ, az (jener); gen. kurm. *ləžin*;
plur. *ləžžəm* A. 195, 383. *laš* тотъ, другой Z. 41.

mkar. *ləβəškän-* вянуть, hervadni A. 355. [< cserH. *ləβəšə-žγāš*
verwelken; *ləβəšəštāš* verwelken lassen, v. machen].

mkar. *ləβəž*! шумъ вѣтра (междомеріе), szél-zúgás (indulatszó) A. 355.

buj. *l̥ska-* | mkar. *l̥zra-* теребить, szaggatni, tépni A. 355.
l̥la- l. *ula-*.

buj. *majra* | mkar. *maṛa* русская баба, женщина нечу-
 ванскаго племени A. 15, 354. an. *majra*, virj. *maṛa* M. 24.
majra Z. 42. [kazD. *marža*, vö. cserH. *marja*, or. *mapja*].

kurm. *mak* | mkar. *mak̄* макъ, *mák* A. 354. [< or. *макъ*].
malalla előre, впередъ A. 14. vö. an. *malna* | virj. *valna*
 elől M. 25. *māla*, *malalla* Z. 42.

mana l. *evir*.

manē l. *man*.

buj. *mañ-*, perf. *mañbžəš* | mkar. *man-*, perf. *mantsəš* el-
 felejteti, забывать A. 358, 385, 386. *man-* Z. 42. [vö. cserH.
mondaš vergessen]

mkar. *manñ* мой, enyém A. 382. *manñ* Z. 42. vö. *evir*.

buj. *margəməš* | mkar. *varḡəməš* мышьякъ, arzenikum A.
 368. an. *marcəməš* | virj. *nargəməš* méreg M. 25. *margymyš* Z.
 43. [cserSzil. *nargómož*, < kazR. *nar kűműs* das sublimat].

buj. *masmak* | mkar. *nasmak* масмакъ [перевязъ на го-
 ловѣ], fejkötő A. 368. *masmak* Z. 238—9. [Zol. szerint <
baş-bağ].

buj. *mattur* | mkar. *motor* красивый, szép A. 353, 360.
 [kazB. *matyr*, *matur* szép].

buj. *matšā kašti* | mkar. *matša kašti* матица, mester-
 gerenda A. 360. *matča* потолокъ Z. 43. [kazB. *mačta* < or.
матуца].

buj. *məlgə* | mkar. *məlyä* тѣнь, árnyék A. 361. *məlgə* M.
 11. *ümülge*, *mülgü* Z. 23. [vö. cserH. *eṃ:meḷ*, *eṃ:meḷ:kä* der
 schatten].

buj. *məgər-* | kurm. *məgör-* | mkar. *müḡər* мычать, ordi-
 tani, bögni A. 12, 341, 353. *müḡür-* Z. 44. [kazB. *mögör-* bögni
 (szarvasmarháról)].

buj. *məñ* | mkar. *mən* что, mi; abl. *məñbžəñ*, *məñbən* отъ
 чего A. 201, 361. buj. *mənli* | kurm. *məlli* miféle A. 203. какого
 качества, какого содержания? burn. *mən ožulə* | mkar. *mən*
ožolə сколько? mennyi? A. 202, 383. kurm. *məntše* | burn.
məñbžä сколько? mennyi? A. 201, 384. *miñ* что, *miñ col* по
 чемъ? Z. 43.

mkar. *məzgi* лѣнтѣй, henye A. 355.

mkar. *məvədk* | olg. *məvək* короткій, rövid A. 352. [vö. cserH. *mətək* kurz].

məḡər l. *vəḡər*.

buj. kurm. mkar. *məj* | olg. *mijə* | sib. *məj* шея, nyak A. 354, 369. an. *mej* | virj. *mijə* M. 22. *myj* Z. 44. [kazB. *muḡyn* | jakB. *moi*].

buj. *məjər* | mkar. *mijə* орѣхъ, mogyoró A. 34, 361. an. *mejər* | virj. *mijə* M. 11, 22. *myjər* Z. 44.

an. *məndər* | virj. *məndər* толстый, erős, vastag A. 9, 340. virj. *məndər* kövér, hizott M. 43.

buj. *mimə* | mkar. *vimä* помочь, segély A. 368. an. *nimə* | virj. *nimə* kaláka M. 24. [kazB. *ömä* segítség, kaláka, vö. cserSzil. *βimä*, cserH. *βimä* die hülfe bei der arbeit].

buj. *mimə* | mkar. *vimä* | kurm. *nimə* мозъкъ, agyvelő A. 368. an. *mimə* | virj. *nimə* M. 25. *mimä* Z. 43. [< cserSzil. *βem* | cserH. *βim* velő | zürjW. *vem* | votjM. *vijem*, *vijem*, *vim* id.]. *məḡol-məḡəl* бормотанье, mormogás A. 251.

məḡon макъ, mák A. 14.

mərjə тpyба, cső A. 45, 102. *murjä* Z. 44. [kazB. *morža* | baskK. *marja* kémény, cső].

buj. *muga* | mkar. *mora* тупоü, tompa A. 356. *muga* Z. 44. [tobBud. *mug* tompa | altV. *moku* tompává lenni, *moku* tompa fejsze vagy kés].

buj. *muḡmər* | mkar. *mokmər* похмѣлье, mámor A. 372. *muḡmur* Z. 44. [misPaas. *makmyr* unwohlsein nach vielem essen < arabZ. *maḡmūr* grisé, enivré, qui est encore étourdi des vapeurs du vin].

buj. *muḡta-* | mkar. *mokta-* хвалить, dicsérni A. 372. *muḡta-* Z. 44. [kazB. *makta-* | mongK. *makta-* louer].

buj. *mulḡas* | mkar. *molḡas* | kurm. *molḡas* | sib. olg. *molḡabžə*, *molḡabžə* заяць, nyúl A. 369, 374. *molḡac* Z. 44.

buj. *mun* | kurm. *mən* | mkar. *mən* большой, nagy A. 351. *mun* Z. 44. [? jakB. *modun* gross, dick].

buj. *muḡbza* | mkar. *molbza* баня, fürdő A. 18, 45, 358. *molca* Z. 44. [kazB. *munca* | tobBud. *muilca* | altV. *mulca* fürdő, gőzfürdő].

muḡži старшій братъ моего отца, nagybátyám A. 130,

138. an. *mebžä*, *men-bébžä*, *em-bébžä* | virj. *modži* M. 24, 25
močei старший дядя по отцу Z. 44. 135.

mkar. *nalš* | olg. *naj* зелень на водѣ, когда послѣдняя
 «цвѣтетъ» отъ лѣтнихъ жаровъ, *békanyál* A. 371.

nasmak l. *masmak*.

mkar. *nörṛə* хрящъ, *porczogó* A. 361. [*< cserSzil. nörṛö* |
cserH. nörṛə knorpel | *vogSzil. nári'* id.].

numajlan- умножаться, *szaporodni* A. 14. *nomaj*, *numaj*
 много Z. 45. *numajlan-* Z. 45.

mkar. *ńemotka* наметка (рыболовная), *háló* (*halfogó*) A. 362.
 [*< or. наметка*].

buj. *ńigəs* | mkar. *ńegəs* | burn. *ńigəs* основание, *alap* A.
 10, 350, 362. *ńiges* фундаментъ, основание Z. 45. [*kazB. nigez* |
kirgR. năgiz grund, grundlage, ursprung].

ńime l. *mimə*.

buj. *ńimər*, *mimər* | mkar. *ńemər* капица, *híg kása* A. 53,
 350, 362. an. *mimər*, *ńimər* | virj. *ńimər* savanyú lisztép M.
 25. *ńime'* кисель Z. 45. [*Zol. szerint* (?) *< perzsaZ. nem* hu-
 mide, humidité, moiture, rosée, larmes].

mkar. *ńönö kaj* ѣхать на лошади (дѣтское выражение);
lovagolni (gyermek-kifejezés) A. 362.

buj. *ńüṛep* | mkar. *ńüṛär* погребъ, *pineze* A. 350, 362.
ńüṛep Z. 45. [*vö. ? arabZ. mihrāb*].

buj. *ńüərə* | mkar. *nörə* влажный, *nedves*, *nyirkos* A. 353,
 361. buj. *ńürel'* сырѣть, *nyirkosodni* A. 355. [*< cserSzil. norem*
ázik | *cserH. nörəs* *nass werden* | *votjM. nür, nur* *nedves*, *nyirkos*].

jadr. *ńüreč* | mkar. *jüräk* приборъ для навиванія нитокъ
 во время тканья, *czérnagombolyító*, *motolla* A. 368. *ńürik* Z.
 45. [*? < or. вьюрокъ*].

ovāda l. *uvāde*.

ovāška мужъ, *férj* A. 11. *obyška* Z. 18. [*csag. ujj. tobR.*
abuška alt; *ehegemahl*, *ehemann*; *mann*, *bauer*].

oĵək l. *uĵəχ*.

oĵigon l. *uĵav*.

oktak l. *uχtaχ*.

ola l. *ula*.

ola l. *əlav*.

olβut l. *ulβut*.

mkar. *olitsä* улица, *utcza* A. 372. [< or. *y.uyca*].

olma l. *ulma*.

on *džoŋa* l. *un* *bžuŋé*.

oŋGə l. *uŋGə*.

ora l. *ura*.

orəχ l. *urəχ*.

orən l. *ujran*.

mkar. *orža* грива, *sörény* A. 356. [vö. cserH. *a'rža* die mähne, die pferdemähne].

osro l. *usrav*.

ozal l. *uzal*.

an. *amərt-kajəkk* | mkar. *toid*. *amərt-k*. *опель*, *sas* A. 353.

an. *a'mbert-kajək* | virj. *ömert k*. M. 5. *amyrt-kajyk* Z. 4.

an. *asla* | kurm. *aslä* | mkar. *səsla* *cyclo*, *árpamust*, *szalad-főzet* A. 102, 369. [kazV. *sosla*, or. *cyclo*].

avos l. *əvəs*.

əzo l. *əžə*.

öpkä l. *üpkə*.

öräčü l. *ürəpžə*.

örək l. *urəχ*.

örrän l. *ürgən*.

ölčər Плеяды, a *Plejádok* A. 12. *ülgär* Z. 23. [oszmZ. *ölkär* les Pléiades | sag. *kojbR*. *ülgär*].

üm- *cocaty*, *szopni* A. 12. *üm*- *cocaty* *gridь* Z. 23. [kazB. *im*- *emni*, *szopni*].

üm l. *əm*.

ömör l. *əmar*.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

A magyar szótárirodalom.

(Harmadik közlemény.)

β) Két, esetleg több nyelvű szótárak.

a) A nyelv egész szókészletére kiterjedő szótárak.

A középkori iskolázásnak legfőbb czélja a latin nyelvnek szóban és írásban való elsajátítása volt. Latin volt a tanítás nyelve s ez volt az érintkezés nyelve az iskolán kívül is. Ezt a czélt óhajtotta elérni a renaissance- és a humanismus-kori iskolázás is s e tekintetben csak abban különbözött a középkortól, hogy megvetette az egyházi latint s ideálul CICERO nyelvét állította. A középkor egyik leghíresebb tárgyi (reál) szótára JOHANNES BALBUS DE JANUA «Catholicon»-a (XIII. századi mű); ez a szótár a maga feladatát így írja körül: «Orthographia, prosodia, significacio, origo, ethymologia quarundam dictionum, que frequenter inueniuntur in biblia et in dictis sanctorum et poetarum» (vö. J. MÜLLER, Handbuch II. 610.). A klasszikus latin írókat egyáltalán figyelembe nem veszi; ezzel szemben az 1502. évben megjelent CALEPINUS az egyes latin szavak magyarázásánál bőségesen idéz példákat a klasszikus latin írókból is. Azon tankönyvek tekintetében azonban, a melyek akár az egyházi, akár pedig a klasszikus latin nyelv birtokába juttatták az embereket, a középkor és a renaissance-humanizmus kora közt nem volt nagy különbség. A tankönyvek három csoportra oszthatók. Az első csoportba az abecedariumok tartoztak. Ezekben az abecedariumokban közölve voltak a latin betűk, néhány imádság, valamint 10—15 fogalmi csoportban a legszükségesebb latin szavak (nemzeti nyelven értelmezve). Ilyen emlékünknél nekünk az 1630. és az 1694. évi Abecedarium. A második

csoportot azok a tankönyvek alkotják, a melyekben kérdések és feleletek alakjában közölt beszélgetések vannak. Ilyen emléküink HEYDEN SEBALD «Gyermeki beszélgetései»-nek 1531-ben megjelent latin-német-lengyel-magyar kiadása. Ezeknek a tankönyveknek az volt a céljuk, hogy a tanuló a latin grammatika elemeit megtanulja. A harmadik csoportba azok a tankönyvek tartoznak, a melyeknek a célja az ifjúval a latin grammatikát, stilistikát, retorikát s minél terjedelmesebben a latin szókészletet elsajátíttatni. E harmadik csoportba tartozó emlékek két részre oszlanak; olyan emlékekre, a melyekből a tanuló a latin szókészletet tanulta (ezek voltak az eddig tárgyalt szójegyzékek, nomenclaturák), s olyanokra, a melyek a latin szavak eredetét, használatát, helyesírását stb. betűrendben latin nyelven elmondják. Ezek a betűrendben megírt művek tulajdonképpen reál-encyclopædiák, tárgyi szótárak.

PAULSEN (Gesch. des gel. Unterr. I. 21.) e három csoportba sorolt tankönyvek tanulóit Tabulistá-knak, Donatistá-knak és Alexandristá-knak nevezi. A harmadik elnevezés onnan ered, mert Németországban az a tárgyi szótár, a melyből a latin szavakra vonatkozó tárgyi ismereteket tanulták, ALEXANDER DE VILLA DEI «Doctrinale» cz. munkája volt. A mi szótárirodalmunkban eddig ismeretlen olyan «Doctrinale», a melyben magyar gloszszak is volnának. Épp azért e mű nálunk nem lehetett valami elterjedt tankönyv. E «Doctrinale» helyett iskoláinkban más olasz írók műveit használták; ezek a művek a következők:

1. PAPIAS VOCABULISTA «Elementarium doctrinæ eruditum». A lombardiai származású író e művét 1063 táján írta s tartalma részint a régibb szokatlan szavak felsorolása, részint pedig a hét szabad művészetre vonatkozó ismeretek közlése (vö. J. MÜLLER: Handbuch II. 609.). A mű sokáig forgott kéziratban, míg végre 1476-ban (vö. BRUNET, IV. 1, 352.) «Vocabularium» czímmel nyomtatásban is megjelent s összesen négy kiadást ért (1476, 1485, 1494, 1496; ez az utolsó kiadás megvan az Akadémia könyvtárában, vö. HELLEBRANT, Catalogus 203. l.). PAPIAS művének közvetlen hatása volt szótárirodalmunkra, a mennyiben egyik főforrása a «Gyöngyösi szótártöredék» latin-magyar szótárnak (l. ezt lejjebb).

2. HUGUTIUS «Liber derivationum». A pízai származású

HUGUTIUS 1210-ben Ferrara püspöke volt s e művében első sorban a latin szavak eredetét írta meg a scholastikus bölcselet tanításai szerint 1192 körül (MENČIK, Slov. prešp. IX. 1.). Szófejtésének elve nem a hangok szabályos megfelelése, hanem a szavak értelme; így pl. *lapis* szerinte «quasi laedens pedem», *fenestra* = «quasi ferens nos extra», *gladius* = «quasi gulam dividens» stb. (vö. DELBRÜCK, Einleitung* 22.). HUGUTIUS szófejtései belekerültek JOHANNES BALBUS DE JANUA «Catholicon»-ába. HUGUTIUS sohasem jelent meg nyomtatásban, szótárirodalmunkra közvetve BALBUS műve útján mégis hatással volt. Azt hiszem azonban, hogy ha nem tudjuk is még eddig közvetlen hatását kimutatni, illet mégis fel kell tennünk, még pedig azért, mert hazai könyvtárainkban kéziratban levő HUGUTIUSról van tudomásunk s ebben német nyelvi értelmezések vannak. Ez a kézirati emlék 1429-ből való s a pozsonyi Szent Ferencz-rendi kolostor könyvtárában őrzik.*)

*) Czíme: «Ex quo vocabularij autentici videlicet hugucionis catholicon breuiloquus... ita quod latinum precedat et theutonicus sibi iugatur... O Sancta Maria 1429». Első szavak: *Abbacia* — *ein apthey*, *abreuiare* — *verkurtzen*... utolsó szavak: *legere* — *lesen uel ubergen*; *legenda* — *ein büch*; *leges* — *weltlich recht*; *legifer* — *weltlich recht sprecher*; utolsó szó *lenticula*. Az L—Z közti rész ki van vágva (v. ö. M. Könyvszemle 1878. évf. 47. l.). — A Batthyány-könyvtárnak BEKE ANTAL-féle Index-e szerint (644. szám, felállítás jegye: F5. IV. 13.) Gyulafehérvárt is van egy «Vocabularium HUGUCCIONIS... ex a. 1386»; erre azonban vö. VARJÚ ELEMÉR «A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár» 151. lap, 57. szám. — E hazai német szótár kapcsán hadd álljanak itt azok a hazai könyvtárainkban levő XIV—XVI. századi szótári művek, a melyek latinul és cseh-tótul vagy németül vannak értelmezve, s a melyeket résztint magam láttam, résztint könyvjegyzékekből ismerem: 1) Pozsony, káptalani könyvtár (KNAUZ NÁNDOR: A pozsonyi káptalannak kéziratai, Esztergom 1870): 1. Latin-cseh szójegyzék versekbe szedve a XIV. század végéről (KNAUZ-nál a 120. lapon, könyvtári száma 50; kiadta MENČIK FERDINÁND: Prešpurský slovník, Vocabularium latino-bohemicum Posoniense. Praga 1892); 2. Latin-német szótár ábécze-rendben a XIV. századból (KNAUZ-nál a 121. lapon, könyvtári száma 52; szavak: *abstractum* — *gevremt*(?); *accides* — *eyn czuval*, *eyn geschic oder des wesinschn*... *Beniuolencia* — *gutis willen*... *Uniuersum* — *aller ding eyn sume*... *vita activa* — *eyn woltetig leben* *odir erbeythum leben*; *vita contemplatiua* — *andachtig leben*; utolsó szó: *Valeriana* — *baldrian*); 3. Latin-német szótár ábécze-rendben a XV. század elejéről (KNAUZ-nál a 133. lapon, könyvtári száma 62, kiadta SCHRÖER

3. JOHANNES BALBUS DE JANUA. Művét PAPIAS és HUGUTIUS műve alapján készítette és 1286-ban fejezte be. Sokáig kéziratban volt elterjedve, míg aztán 1460-ban nyomtatásban is megjelent. 1520-ig összesen húsz kiadást ért meg (vö. BRUNET III. 1, HAIN 2251.). Első lapján ez áll: «Incipit summa que vocatur catholicon, edita a fratre IOHANNE DE IANUA, ordinis fratrum predicatorum etc.» A szerző génuai születésű dominikánus barát volt (vö. a szótári rész *Janua* cikkét, a hol ez áll: «Janua.... ciuitas iuxta mare sita, quasi porta lombardie tuscie prouincie. Huius ciuitatis oriundus fuit compiler presentis libelli, qui dicitur prosodia uel catholicon. Compiler siquidem huius operis dictus iohannes ianuensis de balbis de ordine fratrum predicatorum» stb.). BALBUS *Catholicon*a két részre oszlik; az elsőben a latin grammatika vázlata van s ugyanilyen vázlat a stilisztikából és a retorikából; a második rész pedig abécze-rendbe szedett latin szótár. Hogy BALBUS műve mily mértékben volt használt tanönyv hazánkban, bizonyítsák a következő körülmények:

a) A gyöngyösi Szent Ferencz-rendi könyvtárban van egy 1490—1500 közt nyomtatott BALBUS-féle *Catholicon*, a melyben

---

a pozsonyi reáliskola 1859. évi értesítőjében); 4. Latin-cseh szójegyzék a XV. század végéről (KNAUZNÁL a 193. lapon, könyvtári száma 98; e szójegyzékben összesen 39 fogalomcsoport van; az első *Anima*, a második *Homo et partes eius* stb., a főnevek után latin-cseh igék betűrendben). β) Gyulafehérvár (BEKE ANTAL: Index.... Az Erdély egyházmegyei Batthyány könyvtár kéziratai névsora. K. Fehérvár 1871; VARJÚ ELEMÉR: A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár. Budapest 1899): 1. Latin-német szótár (?) a XV. századból (BEKE 155. sz., VARJÚ 216. lap, könyvtári jegy: H5. IV. 5.); 2. Latin-német szótár abécze-rendben a XV. századból (BEKE 589. sz., VARJÚ 187. l., könyvtári jegy: K5. III. 7.); 3. SENFLEBEN ZSIGMOND latin-német szótára abécze-rendben a XV—XVI. századból (BEKE 646. sz. alatt, VARJÚ 250. l.); 4. BEKÉNÉL 631. szám alatt említett «Vocabularii latino-hungarici fragmentum»-ról l. a Szamosközy-nél mondottakat; γ) Brassó, ág. ev. főgimnázium: 1 XV. századi latin-német szójegyzék (kiadva Archiv des Vereines für siebenb. Landesk. XVI. 60—132.), δ) Selmecz? FRANKL «A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században» cz. műve 41. lapján említi, hogy MYLIUS JÁNOS késmárki tanártól is megjelent volna egy szójegyzék, a melyet 1594-ben a modosi iskolában használtak. Bővebbet e műről nem tudok.

itt-ott magyar-horvát értelmezések vannak. Ez értelmezések 1542 tájáról valók (vö. NyK. XXVIII. 33.).

b) A brassói ág. ev. főgymnasium könyvtárában van egy 1487. évből való MENTELIN-féle kiadású BALBUS, a melyben sűrűen vannak XVI—XVII. századi magyar értelmezések, glosszák (vö. Értekezések a nyelv- és széptud. köréből XIX. 4. és itt az olasz hatás alatt keletkezett szótárak közt; ugyanitt van egy 1462. évi kiadás is, a melyről közelebbit nem tudok, vö. M. Könyvszemle 1888., 190. l.).

c) A M. T. Akadémia könyvtárában van egy 1487-ben megjelent BALBUS-féle *Catholicon* (vö. HELLEBRANT, Catalogus 99. l., egy másik 1470—75. évi köztire vö. u. itt 284. l.), a melyhez hozzá van kötve a kéziratban maradt «Gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék» (vö. itt az olasz hatás alatt keletkezett szótárak közt 2. szám alatt). E kézirati szótártöredék egyik forrása BALBUS *Catholicon*na.

4. CALEPINUS. A mennyire elterjedt volt hazánkban a XV. században BALBUS *Catholicon*na, épannyira használt szótár volt a XVI. században CALEPINUS *Dictionarium*-a. Kiemeltem azt, hogy e műnek az volt az előnye, hogy a klasszikus latin írók szó-készletét is figyelembe vette s a humanizmus korában való elterjedésének ez az egyik oka. A szótár először 1502-ben jelent meg ezzel a címmel: «Ambrosius Calepinus Bergomates professor ordinis Eremitarum sancti Augustini: Dictionum latinarum e greco pariter diriuantium earundemque interpretationum collector studiosissimus omniumque Cornucopie vocabulorum insertor sagacissimus: ita vt in vnum coegerit volumen Nonium Marcellum / Festum / Pompeium. M. Uarronem / Pedianum / Seruium Donatum / Uallam et Suide pl(ur)imum Argiuo functus officio», belül pedig: «Ambrosii Calepini Bergomatis Eremitani Dictionarium cum additione».*) A szerző életében még egyszer (1509-ben Velence), halála után pedig (+ 1511-ben, szül. 1435-ben, J. MÜLLER, Handbuch II. 598, 612, ZAMBALDI, Vocab.) számtalanszor jelent meg bővítve; utolsó kiadása 1778-ban látott napvilágot. Az 1502-től 1778-ig megjelent kiadások közt

---

*) Ez a kiadás megvan a M. N. Múzeum könyvtárában; jegye: L. lat. 3.

három főcsoportot különböztethetünk meg. Az első csoportba az 1502-től 1544-ig megjelent kiadások tartoznak. Ekkor a mű egynyelvű, itt-ott görög értelmezésekkel megírt tárgyi szótár. Az A—Z közti latin szavakat sorolja fel, minden egyes betűn belül azonban külön is megjelöli a szókezdő hangzó utáni hangzót is, pl. A-n kezdődő szavak közt alcsoportok: A. ante a, A. ante b, A. ante c. stb. Ugyanez a felsorolásrend a «Gyöngyösi szótár-töredék»-ben is. A második csoportot az 1544—1568 közt megjelent kiadások alkotják. E kiadások legjellemzőbb sajátága, a mennyiben Baselben jelentek meg, hogy a tulajdonnevek ki vannak véve a köznévi használatú névszók csoportjából s külön «Onomasticon priorum nominum» alakjában vannak a műhöz mellékelve. Ezt a munkát CONRADUS GESNERUS TIGURINUS készítette. Meg kell még jegyezmem, hogy e kiadásokban a görög értelmezések is rendszeresebben vannak keresztülvive. A harmadik csoportba az 1568—1778 közt megjelent kiadások tartoznak. E kiadások jellemző sajátága, hogy a latin-görög szavak bennük más európai nyelveken is értelmezve vannak. A szótár ekkor először hat, majd hét, nyolcz, kilencz, tíz, végül tizenegy nyelvi értelmezésekkel jelenik meg (e nyelvek: latin, görög, zsidó, francia, olasz, német, spanyol, lengyel, magyar, angol, belga). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy e korban vannak olyan kiadások is, a melyek egy-egy ország részére készültek; így pl. van latin-olasz CALEPINUS (a M. N. Múzeum könyvtárában: L. lat. 139.), vagy van hétnyelvű CALEPINUS 1625-ből (Velence), a melyben nincs meg a lengyel és a magyar nyelv, pedig ez a kettő már 1585-ben bele volt iktatva CALEPINUSba. Hogy CALEPINUS *Dictionarium*át hazánkban addig is, míg nem volt benne magyar értelmezés (1585), mennyire használták, bizonyítják a következő körülmények.

a) Hazai könyvtárainkban sok olyan CALEPINUS-féle *Dictionary* van, a mely 1585 előtt jelent meg, pl. a M. N. Múzeumban vannak 1502, 1516, 1531, 1549, 1564. évi kiadások, a pozsonyi Szent Ferencz-rendi könyvtárban van egy 1513-i kiadás, a nyitrai ROSKOVÁNYI-féle egyházmegyei könyvtárban van egy 1551. évi kiadás, a körmöcbányai Szent Ferencz-rendi kolostor könyvtárában 1579. évi kiadás, a kolozsvári egyetemi könyvtárban 1575. évi stb.

b) Több olyan CALEPINUS-féle *Dictionarium*unk van, a melyben magyar glosszák vannak. Ilyenről kettőről tudok: 1. FABCHICH JÓZSEFnek van egy kéziratban maradt szótári műve, címe *Magyar Kalepinus* (készült 1791—1795 közt; megvan a M. N. Múzeum kézirtárában: Fol. Hung. 14.). Ebben a műben a források jegyzéke közt ezt olvassuk: «CALEPINUS Parisinus 1554 habet in margine Voces Hungaricas ab antiqua manu scriptas per.... Citabitur Calep. M. S.» FABCHICH azokat a szavakat, a melyeket ebből a magyar glosszákkal ellátott 1554. évi CALEPINUSBól vett, művében csillaggal jelölte meg (vö. NyK. XXVII. 403.). CALEPINUS ezen itt említett példánya ismeretlen előttem. 2. Nyitrán a ROSKOVÁNYI-féle egyházmegyei könyvtárban van egy 1551-ből való CALEPINUS, a mely tele van magyar glosszákkal (l. CALEPINUS *Dictionariuma* tárgyalásánál).

c) MOLNÁR ALBERT szótára 1604. évi kiadásának latin-magyar részében ezt mondja: «Me puero nullus extabat liber idoneus, qui discipulorum privata studia adjuvare potuisset. CALEPINI quidem variae editiones visebantur, sed tantum à Praeceptoribus et auctoribus discipulis tractabantur: egentiores eas emere non poterant, minores ob magnam molem versare non valebant, tyrones iis uti nequibant. Editionem vero CALEPINI cum adjecta Lingua Vngarica in Germania primum vidi». MOLNÁR ALBERT 1590-ben ment Németországba s így a CALEPINUS szótárára való czélzás csakis olyan kiadásra vonatkozik, a melyben nem volt magyar nyelvi értelmezés; s ilyen kiadásokból sok példányt látott MOLNÁR idehaza.

Az eddigiekben felsoroltam azokat a műveket, a melyeknek hatása alatt latin-magyar szótárirodalmunk megindult. Mivel e szótári művek olasz szerzők munkái, szótárirodalmunk első korszakát az olasz hatás korszakának lehet neveznünk (vö. erre SZILÁGYI ISTVÁN, M. Acad. Értesítő VII. 311—1847. és VASS JÓZSEF, Latin-magyar szótárirodalmunk 10. l., A kolozsvári róm. kath. gymn. évkönyvei 1853—4. folyamában). E korszakra csak azt jegyzem még meg, hogy az irodalmunkra hatással volt művek közt az olvasó nem találja meg NICOLAUS PEROTTUS, siponto-i püspök (szül. 1430, † 1480, ERSCH és GRUBER *Realenc.*, J. MÜLLER *Handb.* II. 611)

«Cornvopiae, seu latinæ lingvæ commentarii» című művét (első kiadás 1499, azután többször; a M. N. Múzeum könyvtárában 1532. évi kiadás van L. lat. 49. szám alatt), pedig Bod PÉTER*) és VASS JÓZSEF (az idézetet l. feljebb) úgy említik, mint szótárirodalmunk egyik forrását. PEROTTUS műve, a mely állítólag CALEPINUS főforrása volt (vö. ERSCH és GRUBER, Perotti szónál; e szerint SABINUS CALEPINUST plágiummal vádolta), nem olyan mű, a melyet ma szótárnak neveznénk. A műben ugyanis vannak distichonok közölve (egy-egy distichon egy-egy fejezet) s a distichonokban előforduló szavak vannak eredetük, jelentésük stb. szempontjából megmagyarázva. Hogy egy-egy latin szóról a mű melyik lapján van szó, azt legelején közölt abéczés latin szómutató mondja meg. Hogy PEROTTUS műve nem volt hatással szótárirodalmunkra, abból is látszik, hogy nincsenek olyan példányaink belőle, a melyekben XVI. századi magyar glosszák volnának. A pannonhalmi Szent Benedek-rendi könyvtárban levő *Perottus* 1532-ből való s benne vannak magyar glosszák, de ezek a XVII. század közepéről valók.

Olasz hatás alatt keletkezett szótárak.

1. *Hortularium*. Már a Schlägli Szójegyzék ismertetése alkalmával említettem, hogy azt a kéziratot, a melylyel a Schlägli Szójegyzék volt egybekötve, *Hortularium* címen őrizték a premontrei rend schlägli könyvtárában. A *Hortularium* név azonban a gyűjtelékes kódex első kéziratát illeti meg csupán; ez az első kézirat összesen 161 levélből áll s tulajdonképp abécze-rendbe szedett latin szótár latin magyarázatokkal. Hogy kinek a szellemi terméke e mű, közelebbről azért nem tudjuk, mert a kódex Schlägliben őriztetik s így nem láthattam, de nagyon valószínű, hogy végső forrása vagy PAPIAS, vagy HUGUTIUS vagy

---

*) Az 1782. évi PÁRIZ-PÁPAI szótár Bod-féle előszavából: «Nicolaus Perottus Archiepiscopus in Regno Neapolitano Sipontinus, inter primos sæculo XV. qui Literarum barbariem fugarunt, editis sub titulo *Cornucopiarum* Latinæ Lingvæ Commentariis, viam sequentibus stravit, qui ejus opera strenue usi in explicandis Vocabulorum notionibus versabantur. Non pauci ejus exempló excitati industriam suam in condendis Lexicis exercuerunt».

pedig BALBUS.*) Ebbe a kézirati latin ábéczés, tehát szótári *Hortularium*ba oldalt összesen 130 magyar glossza van beírva, a melyeket SZAMOTA ISTVÁN «A Schlägli magyar szójegyzék. Budapest 1894» című műve 91—96. lapján ezzel a címmel közölt: «A «Hortulariumban» előforduló magyar szavak». Én e glosszákat szótáraink csoportjában tárgyalom, mert a latin mű, a melybe írva vannak, latin szótár (vö. ZOLNAI, Nyelveml. Budapest 1905. 3. l.). Hogy kitől valók ezek a bejegyzések, azt nem tudjuk; arra azonban meg tudunk felelni, hogy körülbelül melyik korból származnak.

SZAMOTA igen szellemesen azt bizonyítja, hogy maga a *Hortularium* kézirata nem régibb az 1420. évnél s viszont 1433-nál sem későbbi. Szóval a *Hortularium*-nak nevezett szótárt 1420 és 1433 közt írták. Két bizonyíték van erre a szótárban; az egyik a 99. lapon, a másik a 28. lapon az *augeo* igénél. Az első így hangzik: «Hus modernis temporibus est nomen heresiarche, qui inspirante diabolus finxit sectam hussitarum et in concilio constantiensis est condemnatus». Hus-t tudvalevőleg 1415-ben égették el, ha tehát a másoló 1416-ban vagy 1417-ben írta volna az idézett bejegyzést, akkor azt mondaná, hogy t a v a l y v a g y h a r m a d é v e. Hogy azonban a codex nem későbbi 1433-nál, arra ez a bizonyíték: «Imperator ex eo quod debet augere regnum, dicitur inde augustus ab augeo, es, re ergo scribitur. Sigismundus dei gracia Romanorum rex semper Augustus et augmentator». «Zsigmondot 1410-ben választották római királylyá és 1433-ban koronázták római császárrá, ha tehát 1433 után írták volna, akkor már mint római császárt emlegetnék» (SZAMOTA, id. h. 4, 5. l.). E két adattal be van bizonyítva, hogy a *Hortularium*-ot 1420 és 1433 közt írták; nagyon természetes, hogy a magyar beírások sem lehetnek korábbiak a XV. század első harmadánál, későbbiek azonban lehetnek. De nem sokkal későbbiek. SZAMOTA azt mondja, hogy a Halotti Beszéd, a Königsbergi Töredék (és a szalagok), a Gyulafejevári Glosszák, a Schlägli és a Besztercezi Szójegyzék után

*) Ilyen, eddig közelebbről meg nem határozott szótárakra irodalmunkban vö. KNAUZ, A pozsonyi káptalan kéziratai 106., 212. l., BEKE Index 155., 167. l., VARJÚ 216. l.

korra a *Hortularium* magyar szavai következnek (vö. u. o. 5. l.). E szerint SZAMOTA e glosszákat régebbieknek tartja a XV. század első feléből származó Ehrenfeld-kódexnél. Mi is azt hiszszük, hogy a *Hortularium* magyar glosszái a XV. század első feléből valók, s ezt, minthogy az eredeti kéziratot nem láttuk s így palaeographiaillag nem szólhatunk a kérdéshez, a következő helyesírási bizonyítékok alapján valljuk (vö. SZAMOTA, 5, 6. l.); a) A glosszákbán az ő és ö hang *ew*-val van írva (vö. *weluw*, *luczfewew*, *gabonafew*, *tewlfa*, *ewl*, *ewren*; mai *ű*, *ü*, régebb *ő*, *ö*: *kezerew*, *tepertew*, *chepew*, *kecche chechew* zele), tehát úgy mint az Ehrenfeld-kódexben (vö. ZOLNAI, Nyelveml. 94. l. is). Megtaláljuk azonban a régebb jelölést t. i. az *u*-t, *w*-t is, pl. *euezw*, *nemeskw*, *kwmen*, *kutefeyze*, *feketw*, *elyw* esetleg = *élyő*, mai *ölyü*). 2. A glosszákbán a *cs* és *cz* hang *c*-vel (*kecchechechew* zele, *acetes eden*), *ch*-vel (*chyger*, *chypke* bokor, *pachir*, *chatorna*, *tolmach* (kétszer), *virich*, *kecche chechew* zele, *chepew*; *biboch*, *bibeck* (= *bíbic*), *chy*-vel (*vasmachycha*, *kechyka* allo, *fachyan*), *cs*-vel (*csath*) s csak egyszer van *cz*-vel jelölve (*luczfewew*). Az Ehrenfeld-kódex a *cs* és *cz* hangot *cz*-vel írja (vö. ZOLNAI, Nyelveml. 94. l. is). Mivel a *cs* hang jelölése történetében a *cz* jelölés a *c*, *ch*, *chy* jelöléssel szemben újabb keletű, a fentebbi adatok is a mellett szólnak, hogy a *Hortularium* glosszái régebbiek az Ehrenfeld-kódex kéziratánál s így joggal írhatta SZAMOTA, hogy korra a Schlägli Szójegyzék után jönnek, mely utóbbi nézetünk szerint 1415 előttről való.

A glosszákból hangtani tekintetben a következőket emelem ki: 1. A mai *o* hang helyén *u* betűt találunk a *solyum*, *vgurca* alakokban, ellenben a mai *a* hang helyén sehol sincs a régi *o* írás. Ellenkezőleg itt már nyoma van, hogy az etimologikus *a*-ból a XV. század folyamán sok esetben *o* lett (vö. *mondola* fa, *kalonga*). 2. A mai *e* helyén egy esetben *a* hangot találunk, s ez az «*acetes eden*» adat. A szláv *оцѣтъ*-ből nyelvünkben szabály szerint **oczit*, **ocžet*, **aczēt* s ebből *eczēt* lett. Nem lehetetlen, hogy az *acetes* alak ezt a régi s eddig másunnan ki nem mutatott alakot tükrözteti vissza. De nincs kizárva, hogy dunántúli nyelvjárási sajátosság. Ugyanis a *fövenyes* szó is, régi *fēvenyes* «*fauenes* hel»-nek van írva, s itt az *a* nem lehet etymologiai értékű.

Mindent összefoglalva, a *Hortularium* magyar glosszái a

XV. század első feléből (1420 utáni időből) valók s régebbiek, mint az Ehrenfeld-kódex mai kézírata és nyelvezete.

2. A *Gyöngyösi latin-magyar Szótár-töredék*. A M. Tud. Akadémia könyvtárában JOHANNES BALBUS DE JANUA «Catholicon» című művének 1487. évi, velencei kiadásához egy két hasábon írt 39 a/b lapra terjedő latin-magyar szótár-töredék van kötve. A szótár nem teljes, a mennyiben csak az Abba-Cilones közé eső latin szavak vannak meg benne megfelelő magyar értelmezésekkel. Felfedezésének az a története, hogy a M. T. Akadémia 1835. évi nagygyűlése azzal bízta meg DÖBRENTAI GÁBORT, hogy hazai könyvtárainkban kutasson régi magyar nyelvemlékek után. E tanulmányút alkalmával DÖBRENTAI megfordult Gyöngyösön is a Szent Ferencz-rendiek könyvtárában. Ott jártakor azonban (1835. nov. 20.) a nagy hideg miatt nem kutathatott soká; megkérte tehát MAGÓCSY ISTVÁNT, az akkori gvardiánt, hogy mihelyt kitavasodik, nézze át a könyvtár anyagát s ha találkozik valami becsesebb anyag, hozza fel Pestre. MAGÓCSY teljesítette a kérést, s 1836. május 3-án DÖBRENTAI-nak a többi közt a szóban forgó szótárt is átadta (l. Évkönyvek 3 : 117.). DÖBRENTAI nem adta ki a szótárt s később feledésbe ment, hogy van ilyen emlékünks. SZILÁGYI ISTVÁN 1847-ben nem említi. Az 1868—71 közt megjelent MÁTYÁS FLÓRIÁN-fele «Magyar nyelvtörténeti szótár-kísérlet»-ben azonban szótárunk is föl van használva s az «Idézett írók és művek jegyzéké»-ben ezt olvassuk: «Régi Szótár (Rsztr.) a 16. század első feléből, az akad. könyvt.» (LXX. l.) Mivel MÁTYÁS FLÓRIÁN nem idézte pontosan, milyen jelzet alatt található a kézirat, a Nyelvtörténeti Szótár szerkesztői nem találták meg a szótárt (1874—1880 közt történt a NySz.-hoz az anyaggyűjtés). PEDIG HELLEBRANT ÁRPÁD «A M. T. Akadémia könyvtárában levő ösnyomtatványok jegyzéké»-ben (Budapest 1886.) a 100. lapon, leírva BALBUS «Catholicon»-át, megemlíti, hogy a műhöz 73 lapra terjedő XVII. századból való latin-magyar kézírati szótártöredék van csatolva. Végre 1893-ban SZILY KÁLMÁN, az Akadémia akkori főtítkára «Egy feledésbe ment régi latin-magyar szótárról» czímen előterjesztést nyújtott be az Akadémia I. osztályához, hogy «a XVI. század első feléből» való eme szótárunkat az Akadémia adja ki (vö. Akad. Ért. IV. 694. s köv. l.). Az I. osztály a szótár-töredék kiadásával e

sorok íróját bízta meg, a kinek gondozásában a mű a következő címmel jelent meg: «A Gyöngyösi latin-magyar Szótár-töredék. VERESS IGNÁCZ másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta MELICH JÁNOS. Budapest, kiadja a Magyar Tudományos Akadémia 1898.»*) Ehhez a kiadáshoz terjedelmes bevezetés van írva arról, hogy milyen munkák alapján van összeszerkesztve a szótár-töredék, kik lehettek a szerzői s milyen korból való. E bevezetésben elmondottak, valamint újabb kutatásaim alapján írtam a következő sorokat (vö. a bevezetés kivonatát: Akad. Értesítő 1898, IX. 119. s köv. l.).

a) A Gyöngyösi latin-magyar Szótártöredékben a latin szavak abécze-rendben vannak közölve, minden egyes latin szó latin nyelven van megmagyarázva; e magyarázatok kiterjednek a latin szó eredetére, a klasszikus íróknál való különböző használatára stb. Itt van pl. az *arx* szó, erről ez van: «*Arx: ab arceo: quia arcet. i. prohibet hostes accedere: Vaar erossegh*»; vagy egy másik az *ascarotum*, erről ez van mondva: «*Ascarotum, pauimentum picture arte elaboratum, sic dictum: quod uerri non debeat, i. purgari. Mesterseggel alkottatott: megh yrth pagymontom*». Az a kérdés áll elő, hogy a latin szavak e latin magyarázatai a Gyöngyösi Szótár-töredék szerkesztőjének az értelmezései-e, vagy pedig a latin értelmezések ki vannak-e írva valahonnan. S a vizsgálódásnak az az eredménye, hogy e latin értelmezések olaszföldi eredetű latin szótárakból vannak kiírva, pl. az *arx* szónál mondottak szóról szóra megvannak CALEPINUS szótárának első csoportba tartozó kiadásai közül az 1516. évben megjelentben, a hol ez van: «*Arx ab arceo: quia arcet. i. prohibet hostes accedere*». A főművek, a melyekből a Gyöngyösi Szótár-töredék össze van szerkesztve: 1. PAPIAS «Vocabularium»-a, 2. JOHANNES BALBUS DE JANUA «Catholicon»-a, 3. CALEPINUS «Dictionarium»-ának valamely 1544. év előtti kiadása.

α) Példák PAPIAS «Vocabularium»-ából (1476. évi kiadásból idézek):

*) Ismertette: Magyar Könyvszemle, új foly. VI. 198, BARTHA JÓZSEFTÓL, Magyar Nyelvőr XXVIII. 262, ZOLNAI GYULÁTÓL.

{ PAPIAS: Agnomen: quod ex familia uenit.
GYÖNGY. Sz. 816: Agnomen: quod ex familia venit: *Veszettek Neiv.*

{ PAPIAS: Agnoscimus notos: cognoscimus ignotos.
GYÖNGY. Sz. 818: Agnoscimus notos: cognoscimus ignotos.

{ PAPIAS: Ala: ex illa dicta: quia motus brachii ex hac in modum alarum inchoet.

{ GYÖNGY. Sz. 866: Ala: ex illa dicta: quia motus brachij ex hac in modum alarum inchoet.

β) Példák JOHANNAS BALBUS DE JANUA «Catholicon»-ából (1487. kiadás, a melyhez a szótártör. kötve van):

{ CATHOLICON: Barbitondium dij, i. tonsura barbe: vel locus ubi tondetur.

{ GYÖNGY. Sz. 2853: Barbitondum, tonsura Barba(sic!) uel locus ubi tondetur, *borotwalo hely auagy borotualas.*

{ CATHOLICON: Cesonia... quedam caruncula in fronte equini pulli quum primum prodit ex aluo. vnde mulieres faciunt quandam potionem mortiferam.

{ GYÖNGY. Sz. 4497: Cesonia: est quedam caruncula in fronte equj: pullj cum primum prodit ex aluo: vnde mulieres faciunt quandam potionem mortiferam.

γ) CALEPINUS «Dictionarium»-ából való példák:

{ GYÖNGY. Sz. 3977: Carna: dea que vitalibus humanis: seu carnibus (sic!) præesse existimabatur: *Emberi erzekensegwn[k]nek: es aytoknak sarkaynak Isten azzonya hozaya latoy[a].*

{ CALEPINUS 1513, 1516: Carna: dea: que vitalibus humanis: seu cardinibus præesse existimabatur.

Ellenben CALEPINUS 1544: Carna siue Cardinea, dea que vitalibus humanis præesse existimabatur.

{ GYÖNGY. Sz. 4178: Caueo: as(!), caui: cautum: significat vito: fugio: *El tauoztatom: megh ottalmosom maghamath.*

{ CALEPINUS 1513, 1516, 1531: Caueo. es. caui cautum: significat fugio: vito. Ellenben CALEPINUS 1544: Caueo es, cautum uito, fugio.

Megjegyzem, hogy e példák két dologra bizonyítékok; először azt tanúsítják, hogy a szótártöredék szerkesztője CALEPINUST

is használta, másodszer pedig azt, hogy CALEPINUS számtalan kiadása közül a szerkesztő a 1544. év előtt megjelent kiadások valamelyikéből dolgozott.

Ha e három főforrással az összes czikkeket összehasonlítjuk, csak igen kevés marad olyan, a melynek az eredetije nincs meg CALEPINUS 1544. év előtti kiadásai valamelyikében, PAPIAS-nál vagy BALBUSNÁL. Ezt a negyedik forrást mindeztideig nem tudtam megtalálni, de állíthatom, hogy ez a forrás sem PEROTUS, sem pedig ALEXANDER DE VILLA DEI.

A kimutatottak alapján állíthatjuk tehát, hogy a Gyöngyösi Szótár-töredék szerkesztett mű.

b) A szótártöredék jelenlegi kézírata öt írónak a másolata. Ez öt író bizonyos nevek hiányában A., B., C., D. és E. betűkkel jelzem. Az öt író közt a terjedelmes kézirat így oszlik meg:

A írta az Abba—Archisinagogus közé eső szavakat,

B	«	Archisterium—Asserere	«	«	«
A	«	Assertor—Azolos	«	«	«
C	«	Baal—Baro	«	«	«
A	«	Baronissa—Bella	«	«	«
B	«	Bellum—Calatus	«	«	«
A	«	Calati—Celebriter	«	«	«
D	«	Celebresco—Cementarij	«	«	«
E	«	Cementicus—Cilones	«	«	«

Az öt író közül legtöbbet írt A., utána B., legkevesebbet D. Ez az öt író a kéziratot másolta, a mi abból következik, hogy a kéziratban több másolásból eredt hiba van, valamint abból, hogy a kézirat jelenlegi alakja annyira törlés nélküli, hogy ez nem lehet az eredeti fogalmazvány. A kéziratban ugyanis *Jo szakach, bolth, aceronitus* stb. helyett *Jo szagath, bolch, aceronicus* stb. van írva, s az ilyen c pro t hibák csakis másolásból eredhetnek.

Kik lehettek ezek a másolók, s ők-e egyszersmind a szótár-töredék szerzői, oly kérdések, melyeket érintenünk kell, de a melyeket el nem dönthetünk. A szótár-töredékben sok olyan czikk van, a melyben «nos, apud nos» kitétel van s a melyből a szerzőkre valamilyen következtetést lehetne vonni. De nagyon kell vigyáznunk e kitételekre is. A Szótár-töredékben pl. ez áll 643: «Aera: greca dictio est: quę apud nos lolium significat:

konkoly». Az itt levő *apud nos* nem a magyar szerzők szava, hanem CALEPINUSÉ, a ki «*Dictionarium*» 1516. évi kiadásában ezt mondja: «*Aera greca dictio est: que apud nos lolium significat: vt inquit Diosc*». Ha mármost minden ilyen személyesnek látszó bejegyzést megvizsgálunk, összesen három olyant találunk, a mely a magyar szerzőktől származik; ezek: Szótár-töredék 2452: «*Attilus: piscis satis grandis, nobis ignotus*» | 2937: «*Belgradum vocamus: Nandor feyer Vaar*» | 4051: «*Casoma: me: Acus mulieris: qua mulier caput scalpit: à: cado, dis: dicta: eo quod cadere facit immunda. Az fesű kywel az azzony allath fesűly feyeth. Acus ille de quo facta est mentio nusquam auditur in patria nostra*». E három személyes vonatkozású bejegyzés legfeljebb annyit képes igazolni, hogy a szerzők magyarok voltak, de ez különben sem volt kétséges.

Nagyobb bizonyító ereje van annak, hogy a szótár-töredék egy olyan BALBUS-féle «*Catholicon*»-hoz van kötve, a melyben magában is vannak glosszák; ezek a glosszák a következők: *Cingula* szó mellett *here*; *storium* mellett *Gyeken*; *tollinum* mellett *kankaly[k]*; *vappa* mellett *wyz*; *vapidus* mellett *az k[y]* *az zez... mo...* Mivel mármost a gyöngyösi Szent Ferencz-rendi könyvtárban egy másik «*Catholicon*» is van, a melyben magyar és horvát glosszák vannak 1542—1550 tájáról (vö. NyK. XXVIII. 33.), s e glosszákat tartalmazó «*Catholicon*»-ról biztos dolog, hogy a zágrábmegyei *remetinczi* pálos-kolostor tulajdona volt, úgy tartottam, hogy az a «*Catholicon*» is, a melyhez a Gyöngyösi Szótár-töredék van kötve, egykor pálos-rendű kolostor tulajdona volt. Mivel mármost a szótártöredékben a lat. *frenum* = magy. *ere*: *here*, *heree* alakban fordul elő (vö. 2619, 4532; 2772: *eree*), tehát úgy, mint a hozzákötött «*Catholicon*»-ban, mivel továbbá a 4456. szám alatt a szótár-töredékben magyar-horvát értelmezés is van (vö. «*ceruisia: quasi: [cereris vis: serpiua]*»), tehát épp úgy mint a ma Gyöngyösön levő *remetinczi* eredetű «*Catholicon*»-ban, azt kellett feltennem, hogy szótár-töredékünk másolói inkább pálosrendi szerzetesek, semmint Szent Ferencz-rendiek voltak. Ma már nem tarthatom helyesnek ezt a következtetésemet. A gyöngyösi rendi könyvtárban ugyanis sikerült egy olyan kéziratot találnom, a melyben a mi szótár-töredékünk másolói közül legalább az egyiknek a keze vonását

megleltem. Van ugyanis Gyöngyösön a Szent Ferencz-rendi könyvtárban egy XVI. századi, a rend «Constitutiones»-eit magában foglaló kézirat, a melyben olyan írásra leltem, a milyen írás a Gyöngyösi Szótártöredékben van. A B. író keze vonása

Calamito: *niom rufagott teeflek.*
 Calamitosus: *mi se et calamitosus plene: niomoriu de*
 Calamito: *lita cetera: sypolok.* *seruus.*
 Calamio: *naad ral. ut penna scriptoris: jiro*
 Calamio: *tolu. ut cura penna.*
 Calamira: *est gong rane: . . . . .*
 Calamira: *leuti beca: as rōd beca.*
 Calaria: *nanis q' ligna postat: a calo: nir: q'd*
 Calaria: *lignu: fānordo haio: a nanchi.*
 Calato: *camistru kofnar. ut as fūymē toka:*
 Calato: *ut mōd tolofūl as fūymē. pāp dicit.*
 Calatus: *gathi: camstri de virgis: augusti infūdo:*
 Calatus: *lati in ore: fūymē kofar: k' wezōb' l' fōnattatōh.*
 Calare: *ponere, vocare: Letemj.*
 Calatice: *grece pugnatoria: Bajt h Vj mjo.*
 Calatensis: *est sub talo dictu a calco, q' terra calat:*
 Calatensis: *vel a calce: una parte: AS fāxlat.*
 Calcar: *stimulu animalis: Sar l' anjns: Cogit*
 Calcar: *qum currere sub milite calcar acutū*
 Calo, vel cala: *pisz: L: lig mē: fa: Tōrjók.*
 Calcare: *gmeri: mgh nyomija.*
 Calcis: *prima pars plantae: a callo ē, inde dicitur.*

Hasonmás a Gyöngyösi Szótártöredékből; a felső rész a B. író, az alsó pedig az A. író keze írása.

megegyezik a «Forma obediētialis» írója kezeirésével, a melyet talán Gyöngyösi Imre írt. Az A. író kezevonása azonban nem egy az 1594. Fr. V. I. aláírású író kezeirésével. Szakértők állítása szerint palaeographiailag a Gyöngyösi Szótártöredék A. írója munkája régibb, mint az 1594-ben író Fr. V. I. írása.

Az idemellékelt hasonmásokkal azonban kétségtelenül be van bizonyítva, hogy a Gyöngyösi Szótárt-töredék a Gyöngyösi Szent Ferencz-rendiek házában ké-

FORMA OBEDIENTIALIS

Tar xpo sibi charissimo vobis p[re]s[ent]i
francisco a quoniam ordinis fratrum minorum
regularis observantia professori concisionum
d[omi]n[us] frater emeritus de ead[em] quoniam
ead[em] ordinis ac professoris nec non prou[er]
merito Hungariae saluatoris minister licet im

Hasonmás a Gyöngyösi Szent Ferencz-rendi könyvtár XVI. századi «Constitutiones» cz. kéziratából, mely a Gyöngyösi Szótártöredék B. írójának keze vonása.

[illegible]

Ugyanonnan való hasonmás, a mely A. író kézírásához hasonlít.

szült másolat. Hogy ugyanők a szótár-töredék szerzői is, igen valószínű, de közelebbről be nem bizonyítható.

c) DÖBRENTÉI GÁBOR a szótár-töredék korát 1600 elejére tette (A M. T. Acad. Évkönyvei III. 117.), míg ellenben MÁTYÁS FLÓRIÁN a XVI. század első felébe helyezte a kéziratot (vö. M. nyelvt. szót. kísérlet LXX.). HELLEBRANT ÁRPÁD szerint a XVII.

században írták, míg ellenben SZILY KÁLMÁN, ki a szótár-töredékekkel behatóan foglalkozott, azt írja, hogy e szótár nyelve «a XVI. század első feléből, igen valószínűleg a Zápolyák korából való.... de nem is későbbi 1550-nél, mert igen sok olyan szó van benne, a mely csakis a codex-irodalomban található s a XVI. század második felében már többé nem fordul elő» (vö. Akad. Ért. IV. 695, 696.). MÁTYÁS FLÓRIÁN és SZILY KÁLMÁN nézetéhez csatlakozom, a mikor az alább kifejtendő okok alapján azt vallo, hogy a Gyöngyösi latin-magyar Szótár-töredék a XVI. század közepe táján keletkezett s jelenlegi másolata se sokkal későbbi ennél a kornál. Ennek a nézetnek a helyességét a következők bizonyítják:

α) Tárgyi bizonyítékok: A szótár-töredékben ez áll: 3976.: *Carolus Cesar christianismus*. A *Carolus* szó a Gyöngyösi Szótár-töredék forrásai közül csakis a BALBUS-féle «*Catholicon*»-ban van, s itt ez áll: «*Carolus li penul. cor. rex francie fuit*». E forrásukkal szemben tehát a szerkesztők önállóan jártak el, a mennyiben megváltoztatták az eredeti szöveget s helyette «*Cesar christianis[si]mus*»-t írták. Ez a változtatás csak úgy érthető, ha V. Károly római császárra gondolunk, a ki a Szent Ferencz-rendnek nagy barátja volt (vö. M. Könyvszemle V. 81.) s a ki 1519—1556 közt volt római császár. Ha ez az okfejtés helyes, akkor a Gyöngyösi latin-magyar Szótártöredék 1556 előtt keletkezett. Másik tárgyi bizonyíték SZILY KÁLMÁN jelentésében ez: A szótár-töredék «a *centurio*-t így értelmezi: Szaz Ember hadnaggia: *Aga*» [4402. sz. alatt], a *cassiodolabrum*-ot pedig: «alabard kywel az lanch kenezók Jarnak» [4405. sz. alatt]. Tehát már *agák* és *landsknechtek* járnak Magyarországon!» (Akad. Ért. IV. 695.) Nézetem szerint is ez állapotok, a mikor hazánkban *lanczkenézek**) és *agák* vannak, főleg az 1526. év utáni, tehát a mohácsi vész utáni állapotokra vonatkoznak s

*) Nagyon fontos, hogy a NySz. és OklSz. szerint is emlékeinkben a XVI. század második felében már nem fordul elő *lanczkenét*. A szótártöredékben levő *lanczkenéz* alak (vö. még 3045. sz. alatt is: *bibellus* — *laancz keneez* baard) népetymológiai alak a XVI. sz. első felében Erdélyben használatos *kenéz* alakhoz. A NySz.-ban közölt adatok mind a XVI. század közepe tájáról valók (vö. Régi magyar költők tára III. index).

ezzel a szótár-töredék keletkezése 1526—1556 közé esnék.

β) Helyesírási bizonyítékok. E bizonyítékok kapcsán kiemelem, hogy a szótár-töredékben a magánhangzók hosszúsága vagy kettőzéssel van feltüntetve vagy pedig jelöletlen. A *cs* hangot szótár-töredékünk sohasem írja *ts*-sel, a mint az a XVI. század második felében, így CALEPINUS szótárában is közönséges, hanem mindig a régebbi *ch*, *chi*, *ci*, *cz* jegyekkel. Az *az* névelőnek illetén való írása: *akkin* (= a kin), *ammy* (= a mi), *attykoth* (= a tikot) stb., a mely írásmód az 1549. évi Orthogr. Vng.-ban követendő például van felállítva, a XVI. száz. folyamán fordul elő csupán (vö. Bécsi k.: *annag*, Birk-k.: *ammi*, ZOLNAI, Nyelv eml. 120, 137.). Az *o*, *ö* hangot szótártöredékünk sokszor *w*-, *v*-vel jelöli, a mi legrégibb nyomtatványainkban többször, a XVI. század második felében nyomtatottakban azonban csak elvétve fordul elő. A helyesírási bizonyítékok sorában kell megemlítenem, hogy a szótártöredékben az *A*-n, *B*-n, *C*-n kezdődő szavak felsorolásánál alcsoportok vannak megkülönböztetve, mégpedig így *A*: ante: *D* (s itt közölve vannak az *ad*-kezdetű latin szavak), *A*: ante: *E* (*ae*-kezdetű latin szavak), *A*: ante. *F* (*af*-kezdetű latin szavak) stb. A szavaknak ilyen alcsoportokban való felsorolása CALEPINUS szótárainak 1544. év előtt megjelent kiadásában van, mert csakis itt találunk írva *A*: ante: *D*, *A*. ante. *E*. stb. csoportokat. Végül a mellékelt hasonmások sem szólnak a XVI. század közepe, mint a szótártöredék keletkezése ideje ellen. A *Fr. V. I.* írásában 1594. évszám van, míg a GYÖNGYÖSI IMRE írása szakférfiak szerint (VARJÚ ELEMÉR múz. tisztviselő véleménye) régibb s bátran tehető a XVI. század közepére. Ugyanezen szakférfiak szerint a *Fr. V. I.* írásánál, a ki 1594-ben írt, a Gyöngyösi Szótártöredék *A*. írójának betűvetése régibb jellegű. Mindebből tehát az következik, hogy a Gyöngyösi Szótártöredék meglevő másolata sem sokkal későbbi a XVI. század közepe tájánál.

γ) A nyelvi bizonyítékok csoportjából itt közlök néhány olyan szót, a mely eddigi tudásunk szerint csupán olyan emlékekben fordul elő, a mely emlékek 1550 előtti időkből valók. Ilyen szavak:

4339: *vionnal valo* — *cenos grece nouus latine* | 2087: *fyu uyzett uel nyayasul ualakit maganak uenni: eggyesytenj* — *arrogare: est in filium et familiarem asciscere: associare: adiungere* | 1115—

1117, 2395: *Valtoszlagh*: most egyet: esz vtan mast — alternis: aduerb: vicissim: nunc vnum; *Valtoszlak*: egyketh az masyk vtan. fogom elő: vel: teszóm oda — alterno: vicissim alterum duorum pono; *Valtoszlak* — alternatim; Vyszonth: *valtossagh* (tollhiba *valtoslagh* h.): egymas vtan — at contra: significat vicissim | 1124: Versenkódóm: szydalmaszók: *oly minth* az hamys partoth oltalmozom — altercor... quasi aduersam partem tuerj | 2431, 2686: *De magha* — attamen: sed quia; *De magha* — autem | 1744: *Elesztób* — apprime, apprimis | 765, 1097, 2869: *lybeszó* — agapeta... lenocinator; *lyboszó* — ambro, lectator; *libezeo* — baratro lectator, lonocinator | 996: *Venerek*: alkothok: arulok — alicarij: qui eam [értsd: alicam] conficiunt: Vendűnt | 4091: *hűles*: hűtre tanytas — catechismus: est instructio in fide.

Összefoglalva vizsgálódásainkat, a következőket állapítottuk meg: A Gyöngyösi Szótártöredék szerkesztett mű, latin részének forrásai PAPIAS, BALBUS és CALEPINUS szótárai. A szótár-töredék lehet egy ember, de lehet többnek is a szellemi terméke. Jelen alakjában azonban másolat, még pedig öt másolónak a munkája. Ez öt másoló közül az egyik, a kit *B* betűvel jelöltünk, alkalmasint Frater EMERICUS DE Gyöngyös. A bemutatott hasonmásokból következik, hogy a szótártöredéket a gyöngyösi Szent Ferencz-rendi szerzetesek másolták s valószínű, hogy ugyanők is szerkesztették. A szótár-töredék eredetije a XVI. század közepe táján (1556-ig) készült s valószínű, hogy a másolat sem sokkal későbbi.

3. CALEPINUS *latin-magyar Dictionarium*-a. Említettem már, hogy CALEPINUS «*Dictionarium*»-a 1502-ben jelent meg először s hogy eredetileg latin szótár latin magyarázatokkal (itt-ott görög megfelelőekkel). Igen sok kiadásban jelent meg 1568-ig, a mely évben latin és görög nyelven kívül más nyelvű értelmezésekkel is bővült. Így lett 6, 7, 8, 9, 10 s végül 11 nyelvű szótárrá. Addig is azonban, míg ez idegen nyelvi értelmezések közt a magyar is helyet foglalhatott, számosan tanáraink, tanítóink közül érezték, hogy ilyen latin-magyar szótárra szükség van. Innen van, hogy több olyan 1568 előtt megjelent CALEPINUST ismerünk, a melybe egykori tulajdonosa maga írta be a magyar értelmezéseket (vö. feljebb). E magyar glosszákkal is ellátott példányok közül legterjedelmesebb bejegyzéseket az a CALEPINUS

foglal magában, a melyet Nyitrán az egyházmegyei ROSKOVÁNYI-könyvtárban őriznek s a mely 1551. évből való bázeli CALEPINUS «*Dictionarium Linguae Latinae*». A ROSKOVÁNYI-könyvtárnak MITTUCH JÓZSEF, felső-elefánti plébános ajándékozta a könyvet, a mint azt a példányban levő következő bejegyzés igazolja: «*Dono dedit Bibliothecae Dioc. Josephus Mittuch parochus F. Elefánthensis 1902.*». A könyvben «*Ladiszlaj Szörény 1583*» beírás van, de e bejegyzés betűinek vonásai teljesen különböznek a példányban levő magyar glosszák betűinek vonásaitól. A példány egykor a felső-elefánti pálos kolostor tulajdona lehetett s valószínű, hogy itt írták bele a magyar értelmezéseket. Ez értelmezések, a melyek az *A—D.* kezdetű latin szavak közt sürűen, az *E—Z* köztiek közt ritkábban fordulnak elő, nézetem szerint kétféle eredetűek. Egy részük kétségtelenül MOLNÁR ALBERT szótárának 1621-i kiadásából van kiírva; ilyen kiírt glosszák a *Bācchāri*, *Balanite*, *Balo*, *Barba*, *Basilica* szóval kezdődő oldalakon levő *b* kezdetű magyar szavak (vö. Babalkodom, Babona, Babonas, Bádgiadok, Badgiath stb.), továbbá a *Saepicule* kezdetűn levő *s*-sel kezdődők (Sai, Szaytor, Saitarka, Sayto stb.). A példányban közmondások is vannak írva, pl. *Kőniü czendes idón kormant tartanj.* In tranquillo quilibet gubernator est | *Czak azon bakot niuzza.* Eandem cantilenam cantat | *Kinek kinék az ü bibeie fay.* Domesticum omne afficit stb. Ezek sem valólk közvetlenül a népi beszédből, vagy pedig DECSI-ből, hanem MOLNÁR ALBERT szótárának magyar-latin részéből (vö. *bac* szónál: *Czac azon Bakot nyuzza*, Proverb. Eandem cantilenam cantat | *kormany* szónál: *Kormánt tartani kőnyü czendes idón* | *bibe* szónál: *Kinéc kinéc azó Bibéje fay.* Prover. Domesticum omne afficit stb.). A MOLNÁR ALBERT szótárával való egybevetés után is azonban marad egy rész, a mely önálló beírásnak látszik. Az *ablacto* szónál pl. ez van írva: *à chőcztül el walaztany*, MOLNÁR ALBERTnél: *Ablacto — Az czőcztől el szakasztom.* Ilyen eltérés sok van,*) úgy hogy ezt a második részt eredeti

*) *Abrumpo*-nál: *loca abrupta, röyteök helek*, MA.-nál nincs | *acelinó*-nál *horgasetom*: MA.: *hozzáhayloc* | *Accusatorius vir*-nél *Vados ember*: MA.: *Accusatorius: Vádolásra való* | *Aceruus*-nál: *Rakas, Aztagh*: MA.: *Acervus: Rakás, gyűjtés* | *Acinaticium*-nál: *Lőre, Chiger*: MA.: *Acinaticium: Savanyu*

bejegyzésnek tartom, a mely lehet a XVI. század végéről való (vö. *út h. -et: nyeretes*). Ha azonban a nyitrai egyházmegyei könyvtárban levő CALEPINUS-nak részben eredetiek a bejegyzései, ekkor ez is csak azt bizonyítja, hogy az a férfiú, a ki CALEPINUS Dictionariumába a magyar nyelvet beiktatta, régóta érzett közszükségletet elégitett ki e munkásságával. De vajjon melyik kiadás az a sokféle CALEPINUS-kiadásból, a melyben először jelenik meg a magyar nyelv. Erre a kérdésre kétféle feleletet adott régebbi irodalmunk. Az egyik részen áll BOD PÉTER és követői, a másik részen TOLDY FERENCZ és SZABÓ KÁROLY.

BOD PÉTER azt mondja, hogy CALEPINUS 1587. évi lyoni kiadásában van először közölve a magyar nyelv; erre vonatkozólag az általa javított PÁRIZ-PÁPAI-féle Dictionarium bevezetésében ezt olvassuk:

«Ambrosii Calepini Dictionarium cum Anno 1587 Lugduni in Gallia ederetur, addita est etiam Hungarica Interpretatio. Quis ille fuerit, qui tantum laborem omnino utilem ac necessarium perfecerit? nomen ipse celavit, jamque oblivionis Sipario est involutum . . . Procuraverant eam editionem Lugdunensem Celeberrimi viri *Janus Paseratius* et *Ludovicus de la Cerda*, mentio tamen facta non est Hungari interpretis. Neque Typographus aliud insinuat: Novissime autem tribus disertissimis Viris prouinciam mandavimus, ut quo labor hic noster esset commendatior, Polonicam Lingvam, Ungaricam atque Anglicam adjiceret. Non pauci ea ætate a Dacica Nobilitate Patavii, Bononiæ, Genevæ et in Galliæ Scholis politioribus Litteris operam dabant, fortasse ex illis quidam, Hungaricam adjecit interpretationem. Quisquis is fuerit, solus vel cum sociis opus urserit? Lingvæ omnino Hungaricæ fuit egregie peritus».

Látni való e leírásból is, hogy BOD PÉTER kezei közt kellett lenni egy ilyen 1587. évi kiadásnak, különben nem idézte volna oly pontosan, hogy itt van először közölve a lengyel, magyar és az angol nyelvi értelmezés. Egy ideig SÁNDOR ISTVÁN is azt vallotta, hogy CALEPINUS szótárának magyar nyelvvel bővült kiadása 1587-ben Lyonban jelent meg először (vö. Sokféle

magokból csi-nált orcoslo ital. CALEPINUS szótárából se lehetnek kiírva ezek a szavak, vö. pl. *Alauda* — *Pachirta*, Calepinusban: *Patsir* vel *Patsirta*, MA.-nál: *Patsirta*, *sűsetec* | albumen — Vng. *Tikmon feiere*, Cal.-nál: *Tyuk mony feiévi* | *Areator* — *Cheplő*, Calep.-ban nincs értelmezve stb.

VIII. 44, 1801. évben). Ugyanezt vallotta SZILÁGYI ISTVÁN (vö. M. Acad. Ért. 1847, VII. 317.), VASS JÓZSEF (vö. a kolozsvári róm. kath. gymnasium évkönyvei 1853/4 8. l.), MÁTYÁS FLÓRIÁN és SZAMOSI JÁNOS (Erdélyi Muzeum I. 30.). Ez írók, MÁTYÁS FLÓRIÁNT leszámítva, mind alighanem BOD PÉTER nyomán mondják az 1587. évi lyoni kiadást a legrégibb magyar nyelvvel bővült kiadásnak. VASS JÓZSEF szerint pl. ez a kiadás 11 nyelvű, a mi nem helyes állítás. MÁTYÁS FLÓRIÁN azonban egy 1587. évi lyoni kiadásból gyűjtött adatokat a maga «Magyar nyelvtörténeti szótár»-ához. Szótár-kisérletében ilyeneket olvasunk:

LXX. lap: «CALEPINUS magyarázója, 1587»; 21. lap: «... senki nem használja, még CALEPINUS magyarázója sem. E Szótár 1587-ben jelent magyarját...», 164. lap: «*Hohér* érteménye tudunkra csak 1587 óta. Ez évi CALEPINUSban ugyanis: carnifex, hohér, bakó».

TOLDY FERENCZ (vö. Magy. nemz. irod. tör. Pest 1867, 53. l.) és SZABÓ KÁROLY (vö. Régi magy. könyvt. I.) ezzel szemben azt tanították, hogy CALEPINUS első, magyar nyelvvel bővült kiadása 1590-ben Bázelen jelent meg. BOD PÉTER és hívéinek állítását nem czáfolták, megemlítésre nem méltatták. Hittek annak, hogy hiszen az 1590. évi bázeli kiadás azt mondja, hogy «*præter illas superioris editionis lingvas et Polonica, Vngerica et Anglica hac demum vice, nostra cura, adjecte veniunt*», pedig ezt a kijelentést helyesen csakis úgy lehet értelmezni, hogy a bázeli kiadások közül a magyar nyelv először az 1590. évben megjelentben van közölve (vö. SZILY, Nyr. XV. 259.).

De nemcsak nem czáfolták TOLDY és SZABÓ BOD PÉTER és követőinek állítását, hanem azt sem vették figyelembe, hogy SÁNDOR ISTVÁN 1586-ban megjelent magyar nyelvű CALEPINUS-ról is tud. Sokféle X. 45. lapján (1808. évből) ez áll: «Így teszi ki azokat a' X. nyelvű Calepinusnak magyarázója is a Lugdunumi 1586-diki kiadásban». SÁNDOR ISTVÁN e szavaiból azt következtetem, hogy ő 1586. évi CALEPINUST forgatott, a melyhez 1808-ban juthatott (vö. hogy még 1801-ben, a Sokféle VIII. 44. lapján 1587. évről beszél). Külömben honnan tudná, hogy az 10 nyelvű, mikor erről előtte BOD nem szólt s későbbiek közül is VASS JÓZSEF 11 nyelvűnek gondolja.

E szerint irodalmunk tudott 1586. és 1587. években megjelent lyoni és 1590-ben megjelent bázeli magyar nyelvvel bővült CALEPINUSRól. Hogy mely évből való az első magyar nyelvi kiadás, annak tisztázását két férfiúnak köszönjük, a kik egymástól függetlenül egy időben írták meg e dolgot. Az egyik VAGNER JÓZSEF nyitrai kanonok; dolgozatának címe: «CALEPINUSnak egy 1585-iki lyoni kiadása mint adalék SZABÓ KÁROLY «Régi magyar könyvtárhoz» (vö. M. Könyvszemle 1885. évi folyam 60—61. lap), a másik SZILY KÁLMÁN, az Akadémia nagytudományú főkönyvtárnoka; dolgozatának címe: «Ki volt CALEPINUS magyar tolmácsa?» (Vö. Nyr. XV. 258—264, 306—314 és Értekezések a nyelv és széptud. köréből XIII. köt. 8. szám.)

VAGNER JÓZSEF ezt írja: «A mult 1884. őszén vettem CALEPINUS egy díszes bőrkötésű s aranyos szegélyű 1585-ik évi lyoni kiadását, tíz — ezek között magyar — nyelvű szöveggel. Minthogy... tudtam, hogy a legrégibb kiadás, mely a magyar nyelvre is kiterjeszkedik, Bázelen Henricpetri Sebestyénnél 1590-ben jelent meg, példányom nagy mérvben lekötötte figyelmemet. Legnagyobb gonddal kerestem ezen mindeddig nálunk ismeretlen kiadást... bibliographiai művekben és számos régi s újabb antiquariusi katalogusban, de eredmény nélkül. DELANDINE «Bibliothèque de Lyon» című négykötetes munkájában CALEPINUS hatféle kiadását említi ugyan, ú. m. Lugduni 1558, 1634, 1647, 1656, 1681 (Arnaud) és 1681 (Anesson), de ezek egyikébe sem vétetett fel a magyar nyelv. Végre HYDE TAMÁS és SCAPINI KÁROLY könyvlajstromaiban találtam egy 1586. évi lyoni kiadást, melynek címe: «Calepini Ambrosii Dictionarium Decem Linguarum, Lugduni 1586».

Nagy ívrétű példányom 1153 kéthasábú számozott lapra terjed.... Címe: Ambrosii [Calepini]*) Dictionarium [Decem Linguarum] Nuper hac postrema editione quanta maxima fide ac diligentia fieri potuit, accurate emendatum, multisque partibus cumulatam, et aliquot milibus vocabulorum locupletatum. [Ubi Latinis Dictionibus Hebraeae] Graecae, Gallicae, Italicae, Germanicae et Hispanicae, itemque nunc primo et Polonicae, *Vngaricae****) atque Anglicae adiectae sunt.... Ezen sorok alatt van a nyomdász nagyszegű keretbe foglaltnak jelvénye: egy méhektől körülvelt szökö oroszlán; fölötte szalagon e

*) A rekeszjel közötti szavak vörös festékkel vannak nyomva.

**) Én emeltem ki.

jelmondat: De Forti Dulcedo. A fametszet alatt: [Lugduni] MDLXXXV. [Cum Privilegio Regis.] A címnap utáni számozatlan levélen: Typographus Candido Lectori, S. D., mely ajánló levél így végződik: Vale, Lugduni MDLXXXV. — Ezután következik: Extrait du Priuilege du Roy, melyben a nyomdász *Estienne Michel* megnevezetik. Données a Paris le 25 Octobre 1579. Signees par le Roy en son conseil. Povtelain. Et seellees (így) en cire iaulne du grand Seel.... a munka vége egyszerű: Finis szóval jeleztetik. Példányom teljesen ép és tiszta minden régebbi feljegyzés nélkül.

VAGNER e leírása után kétségtelen, hogy CALEPINUS «Dictionarium»-ának az a kiadása, a melyben a latin szavak magyarul is először értelmezve megjelennek, 1585-ben Lyonban látott napvilágot. Ebből a kiadásból eddig két példány ismeretes; az egyik VAGNER JÓZSEF nyitrai kanonok tulajdona, a másik pedig a párisi Bibliothèque Nationale-é (vö. Nyr. XV. 260.). A következő tíznyelvű kiadások egyszerű lenyomatai az 1585-i lyoniak: 1. Lyon, 1586; ebből a kiadásból három példányról van tudomásunk; az egyik a párisi Bibliothèque Nationale-é (vö. Nyr. XV. 262.), a másik PETHŐ GYULA hagyatékából a kolozsvári Egyetemi könyvtaré; a harmadik SÁNDOR ISTVÁN birtokában volt (vö. Sokféle X. 45.), közelebbit azonban e példányról nem tudunk; 2. Lyon, 1587. Ilyen példányt említ BOD PÉTER a PARIZ-PÁPAI-féle latin-magyar szótár bevezetésében s valószínű, hogy ilyenből dolgozott MÁTYÁS FLÓRIÁN is; 3. Lyon, 1588. Ilyen példánya van SZILY KÁLMÁN akadémiai főkönyvtárnoknak; 4. Genf, 1594. Ebből a kiadásból két példány van a M. N. Múzeum könyvtárában, czíme: «AMBROSII CALEPINI Dictionarium Decem lingvarum... vbi latinis dictionibus Hebrææ, Græcæ, Gallicæ, Italicæ, Germanicæ et Hispanicæ, itémque nunc primò et Polonicæ, Vngaricæ atque Anglicæ adiectæ sunt..... Eust. Vignon, Jacob Stoer, Guill. Laemarij. MDLXXXIII». Erről a kiadásról SZILY KÁLMÁN bizonyította be, hogy genfi kiadás (vö. Nyr. XV. 263.), régebben frankfurtinak (vö. TOLDY FER.: A m. n. irod. tört. Pest 1864—5, 58. l.) tartották.*) —

*) TOLDY említ 1620-ban Genfben megjelent kiadást is (vö. A M. n. irod. tört. 58.), a melyben a magyar nyelv is benn volna; ilyen kiadásról azonban nem tudhattam meg semmit.

Az eddigi kiadásoknak következő közös tulajdonságaik vannak:
 a) Valamennyi tíznyelvű szótár, a belga nyelv (: aln.: alfrank) tehát hiányzik belőlük; b) Valamennyi pusztá lenyomata a legrégibb 1585-i lyoni kiadásnak. E szerint valamennyiben megvan az, hogy «nunc primò et Polonica, Vngaricae atque Anglicae [értsd: dictiones] adiectae sunt» és valamennyinek előszavában benne van ez az értesítés: «Novissimè autem tribus disertissimis viris prouinciam mandauimus, vt quò labor hic noster esset commendatior, Polonicam linguam, Vngaricam, atque Anglicam adicerent» (az 1594. évi kiadásból idézem; Bod Péter az 1587-iből, Szily Kálmán az 1585-iből és 1586-iből idézte e szavakat; s így van az 1588-iban is).

Lyon-on és Genfen kívül azonban Bázelen is jelentek meg olyan CALEPINUSOK, a melyekben a magyar szavak benn vannak; az első ilyen kiadás 1590-ben látott napvilágot (címe «AMBROSII CALEPINI Dictionarium vndecim lingvarum . . . respondent autem Latinis vocabulis Hebraica, Græca, Gallica, Italica, Germanica, Belgica, Hispanica, Polonica, Vngarica, Anglica»). a következők pedig 1598-ban, 1605-ben, 1616-ban, 1627-ben (vö. SZABÓ KÁROLY Régi magy. ktár. I; TOLDY FERENCZ A m. n. irod. tört. Pest 1864—65, 58. lapján 1622. és 1682. évi bázeli kiadásokat is említ, de ilyen magyar nyelvű kiadásokat nem láttam). A bázeli kiadások a lyoniaktól és a genfitől abban különböznek, hogy a bázeli kiadásokban a tulajdonnevek ki vannak véve a köznevek csoportjából s külön onomasticonban vannak abécze-rendben felsorolva. Más különbség az, hogy a mi a lyoniakban és a genfiben *u*-vel vagy rövidítő jellel van nyomtatva, az a bázeli-ekben *we*-vel, illetve a rövidítés feloldva van visszaadva; például:

1594: obaro — Be zantom, *korniúl* meg zantom = 1590: Obaro — Be zantom, *korniuel* meg zantom | 1594: oblino — *Kórniúl* be kenem = 1590: Oblino — *kórniuel* be kenem | 1594: obnoxius — Melto, *búntetesre* melto = 1590: Obnoxius, Melto, *búntetesre* melto | 1594: oboleo — Szagos vagiok, *búdos* vagiot = 1590: Oboleo — Szagos vagiok, *búdos* vagiot | 1588, 1594: Reuerentia — *Bótíjűllet*, tiztelet = 1590: Reverentia — *Bótíjűllet*, tiztelet | 1588, 1594: Vervex — *úrú* = 1590: Vervex — *Werwe* stb.; rövidítések: 1594: Obbruteo — *Oktalāna* lezek = 1590: Obbruteo — *Oktalanna* lezek | 1594: Oblitescio — El *reytezē*, lappangok = 1590: Oblitescio —

El *reytezem*, lappangok | 1594 Quin — Miert *nē* sôt *nīkab* = 1590 :
Quin — Miert *nem* sôt nika stb.

Egyébként pedig a bázeli kiadásokban, valamint az 1586, 1587, 1588. évi lyoni és az 1594. évi genfi kiadásokban mind-azok a sajtóhibák, a melyek az 1585-i editio princeps-ben megvannak, ismétlődnek, sőt itt-ott számuk növekedik, így pl. «Capitium — *Főueg*, bérétra» valamennyi kiadásban *főueg* helyett, ugyanígy «Capulus — Szent *mīnaly* loua» valamennyi kiadásban így van közölve (1627-iben Szent *mīnaly* loua). E sajtóhibák is tehát arra intenek, hogy a szótár kiadásakor az Akadémia CALEPINUS 1585-i kiadásának a magyar részét adja ki, mert aránylag ebben van a legkevesebb sajtóhiba. A többi kiadások, pusztá lenyomatok lévén, figyelembe nem veendők.★)

Miután így tisztázva van a kérdés, hogy mikor jelent meg az első, magyar nyelvel bővített CALEPINUS, előáll a második kérdés, ki volt az 1585-ben megjelent lyoni CALEPINUS-féle Dictionarium magyar tolmácsa. Maguk az első csoportba tartozó kiadások (lyoni és genfi) meg nem nevezik a magyar rész szerzőjét, hanem megelégszenek azzal, hogy azt mondják: «Novissimè autem tribus disertissimis viris prouinciam mandauimus, vt... Polonicam linguam, Vngaricam, atque Anglicam adiicerent» (1594-i kiadásból való idézet). Pedig hogy a magyar rész szerzője több volt, mintsem egyszerű értelmezője a latin szavaknak, mutatja az, hogy a szótárban vannak olyan latin szavak, latin czikkek, a melyek kétségtelenül a magyar értelmező betoldásai. Ilyen czikk a többi közt a következő:

«Bārōuia (így), æ, Prouincia est Vngariæ, siue Pannoniæ inferioris, soli fertilitate, panis et præsertim vini abundantia et præsentia reliquas omnes ferè Vngariæ prouincias vincens, vnde etiam Pannonum lingua nomen traxit *Baranya*, quasi *Bor annya*, mater vini. Hæ prouincia duplex est, superior cuius caput est Tholna et inferior cuius metropolis Lasco, vtraque Danubio celebris» (1594. kiadásból, vö. Nyr. XV. 311.).

★) CALEPINUST nem kiczédulázni (vö. Nyr. XVIII. 32.), hanem kiadni kell.

S hogy tudósainkat mindenkor érdekelte, ki volt CALEPINUS magyar értelmezője, bizonyítja, hogy már MOLNÁR ALBERT is ír e kérdésről. MOLNÁR ALBERTnek ugyanis nem sikerült megtudnia, ki volt CALEPINUS magyar tolmácsa. Szótára 1604. évi kiadásában ezt írja: «In versione juvit me interpres, qui CALEPINO Vngarica inseruit, cuius nomen ego adhuc resciscere non potui». BOD PÉTER sem tudta CALEPINUS magyarázóját megnevezni, úgy látszik azonban, erdélyi származású magyarnak tartotta. A PÁRIZ-PÁPAI-féle latin-magyar szótár 1782-i kiadásban erre vonatkozólag ezt írja:

«Non pauci ea ætate a Dacica Nobilitate Patavii, Bononiæ, Genovæ et in Galliæ Scholis politioribus Litteris operam dabant, fortasse ex illis quidam, Hungaricam adjecit interpretationem. Quisquis is fuerit, solus vel cum sociis opus urserit? Lingvæ omnino Hungaricæ fuit egregie peritus?».

1801-ben azonban már SÁNDOR ISTVÁN ezt írta: «Ki magyarázta légyen Calepinust, midőn 1587-ben Liónban jött ki, nem tudatik bizonyosan. Némellyek a Magyar Tolmátstának SZÁNTÓ ISTVÁN nevű Jézsovítát mondják» (Sokféle VIII. 44.). Nagyon érdekes volna tudnunk, honnan merítette ezt a tudását SÁNDOR ISTVÁN, valamint azt is, hogy honnan merített ROSTY KÁLMÁN, midőn a M. Könyvszemlében (1881. 230. l.) ezt írta: «ARÁTORnak tulajdonítja a rendi hagyomány a magyar részt a Baselben 1590-ben megjelent CALEPINUS nagy szótárában, melyről TOLDI magasztalóan emlékezik meg». E két közlés forrását azonban közelebről nem ismerjük; ebben a két közlésben megpendített gondolatot fejtette ki bőven SZILY KÁLMÁN, mikor arra a kérdésre: «Ki volt CALEPINUS magyar tolmácsa?», úgy felelt, hogy «minden valószínűség szerint SZÁNTÓ (ARATOR) ISTVÁN jezsuita..., ki e munkát erdélyi vagy legalább Erdélyben működő rendtársaival 1580—1584 között végezte» (Nyr. XV. 314). A SZILY által megállapított eredményekben megnyugodhatunk, mert ezek teljesen összeegyeztethetők SZÁNTÓ ISTVÁN életetörténetével. E szerint SZÁNTÓ ISTVÁN 1541-ben született a győri egyházmegyében, a theologiai tanfolyamot Rómában végezte. Itt lépett 1561-ben Jézus társaságába. Majd Grácban és Bécsben tanította a philosophiát, 1569-ben részt vett a Váradí dis-

putatióban. 1575—1580 közt Rómában lakik... Az ő tanácsára viszi be BÁTHORY ISTVÁN a jezsuitákat Erdélybe. 1580—1588 közt Erdélyben és Nagy-Váradon tartózkodik, a mely évekre esik CALEPINUS szótárának magyar értelmezése.

SZILY nagy valószínűséggel bebizonyította, hogy a CALEPINUS szótárában levő magyar nyelvi értelmezések legalább is két ember munkája. Az egyik értelmező az *A—L*-en kezdődő latin szavakat értelmezte, a másik az *M—Z*-en kezdődőket. Erre a megkülönböztetésre SZILY úgy jött rá, hogy feltűnt neki, hogy az első részben a magy. *sz* csaknem mindig */z*-szel, míg a második részben csaknem mindig *z*-vel van írva. E megfigyelést megerősíti az is, hogy a genfi kiadás is két részre van osztva. Az első rész *A—K*-ig terjed, a második rész, a mely «*altera pars*»-szal van jelölve, *L—Z*-ig. Mind a két rész külön van lapszámozva. A helyesírásból tehát meg volt állapítható, hogy a magyar értelmezések legalább is két írótól valók. Ez természetesen ellenkezik a lyoni kiadások előszavával, a hol határozottan egy férfiről szól a nyomtató, kinek a megbízást adta, ellenben egyezik BOB PÉTER felfogásával, a ki hajlandó volt több író magyarázóul megtenni. Valószínű, hogy az egy férfiú, a ki a lyoni kiadótól, nyilván a lyoni Jézus társasági atyák ajánlatára, a megbízást kapta, SZÁNTÓ ISTVÁN volt, s ő aztán idehaza rendtársaival, vagy e társak közül csak egygyel, a munkán megosztozott.

1588-ban a jezsuitákat Erdélyben kiűzték, SZÁNTÓnak is tehát oda kellett hagynia Erdélyt. Valószínű, hogy egy ideig a premontrei rend által elhagyott tûróczyi prépostság jószágain élt, a hol 1605-ben, a tûróczyi rendháznak BOCSKAY hajdúi és a törökök által történt feldúlása alkalmával iratai odavesztek. 1612-ben Olmûczben halt meg (Nyr. XV. 313.).*)

Az eddigiekben tehát megállapítottuk, hogy CALEPINUS szótárának magyar részszel bővült kiadása először Lyonban 1585-ben jelent meg s hogy a magyar rész minden valószínűség szerint SZÁNTÓ ISTVÁN jezsuita s néhány rendtartása, de mindenesetre rajta kívül legalább még egynek a munkája.

Szólnunk kell meg pár szót magáról a szótárról. Nekem

---

*) SZÁNTÓ életrajzát legterjedelmesebben FRANKÓI V. írta meg, vö. Kathol. Szemle 1887. évi foly. 385—433. l.

ugyanis úgy tetszik, hogy CALEPINUS magyarázója nem pusztán önmagából meritett, hanem a már meglevő magyar szójegyzékek közül is felhasználta egyiket-másikat. Vannak ugyanis kifejezések, szavak CALEPINUSban, a melyek csupán SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturájában, illetve MURMELLIUS Lexiconában fordulnak elő. Úgy gondolom, hogy vagy egy kéziratban közkézen forgott SZIKSZAI-ból, de mindenesetre MURMELLIUSból meritett CALEPINUS magyar tolmácsa. Mindezen kérdéseknek behatóbb vizsgálata azonban mindaddig lehetetlen, a míg CALEPINUS latin-magyar részét az Akadémia ki nem adja, a mi különben a legközelebbi jövőben remélhető.

4. SZAMOSKÖZY ISTVÁN *magyar-latin szótártöredéke*. CALEPINUS «*Dictionarium*»-ának hatása alatt készült SZAMOSKÖZY ISTVÁN XVI. századi történetíró magyar-latin szótára, a mely azonban csak töredékben ismeretes előttünk. Őriztek ugyanis az Országos Levéltárban a gyulafehérvári káptalan lajstromozatlan iratai közt (IV. cs. 12. sz. alatt) egy magyar-latin szótártöredéket, a melyről NAGY GYULA orsz. levéltárnok közölt részletes ismertetést a Magyar Könyvszemle 1887. évi folyamában. Ugyanő ugyanott a töredéket is közölte. Ismertetésének címe: «Egy kéziratban maradt magyar-latin szótártöredék 1580 tájáról» (vö. M. Könyvszemle, régi folyam XII. 100—110.). NAGY GYULA nem mondja meg, hogy a töredék mikor jutott az Országos Levéltár birtokába, azonban ez a töredék nem egy azzal, a melyről BEKE ANTAL az 1871-ben megjelent «*Index manuscriptorum Bibliothecæ Batthyianianæ*» című művében a 631. szám alatt így emlékezik meg: «*Vocabularii latino-hungarici fragmentum*, fol. 35».*) A töredék tehát Gyulafehérvárról 1871 után került**) az Országos Levéltárba s innen azóta a M. N. Múzeum kéziratgyűjteményébe, a hol Fol. Hung. 1187. szám alatt őrzik.

A töredékről NAGY GYULÁnak az volt a nézete, hogy CALEPINUS magyar értelmezői, miután elkészültek a latin-magyar rész-

*) Ez a töredék a XVIII. századból való, s latin-magyar, vö. VARJÚ, A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár 261, 269.

**) NAGY GYULA orsz. levéltárnok úr közli velem, hogy a gyulafehérvári káptalan országos levéltárát a kolozsmonostori konvent levéltárával együtt az 1882. évi XXII. tez. alapján került Budapestre az Országos Levéltárba. Az átadás 1882—83-ban történt.

szel, hozzáfogtak egy magyar-latin szótár szerkesztéséhez. «Vajjon az eredeti kézirat magának SZÁNTÓ ISTVÁNNAK kézírása-e, vagy csak munkatársai valamelyikétől származik? — nem merjük eldönteni», írja NAGY GYULA. «Annyit bizonyosnak tarthatunk, hogy CALEPINUS magyarázóit hagyták reánk, csekély vigasztalásul a nagy veszteségért, mely e derék munka többi részeinek elpusztulásával irodalmunkat érte» (M. Könyvszemle XII. 110.).

Időközben WENZEL GUSZTÁV könyvtárát megvette a budapesti Egyetemi Könyvtár. WENZEL könyvei közt volt néhány kézirat is, a többi közt SZAMOSKÖZY ISTVÁN kéziratainak egy gyűjteménye. Ebbe a bekötött kézirati gyűjteménybe egyszerűen be volt téve egy négy oldalra terjedő magyar-latin szótár-töredék.*) A közelebbi vizsgálatnál kitűnt, hogy e töredék SZAMOSKÖZY ISTVÁN saját kezeírása, továbbá, hogy e töredék négy levele a NAGY GYULA által kiadott töredéknek kellő közepébe illik bele. A M. N. Múzeumban levő töredék ugyanis az *En* (= én) — *Ereom zereut* közti magyar szavak latin értelmezését foglalja magában, úgy azonban, hogy az *En feleolem meg lehet* után *Erette* szó következik. A Múzeumban levő töredékben *Ep*... kezdetű szó nincs közölve, pedig abécze-rendben szedett szótárakban *Erette* előtt kell közölve lenni *ép, epe, epedni erdő* stb. szavaknak. Az Egyetemi Könyvtár töredékében éppen ezek a Múzeumi példányból hiányzó részek vannak meg. Az Egyetemi Könyvtár példányában az első szó *Eoles*: occidio, az utolsó *Erdeo, sewreo erdeo*: saltus. Így tehát a két példány a sorrendet illetőleg is kiegészíti egymást. Erre nézve SZILÁGYI SÁNDOR, a ki az Egyetemi Könyvtár töredékét leírta s «Szamosközy István szótára» czímen kiadta (l. Magyar Könyvszemle 1891. évi folyama 297—301. l.), ezt írja: «Az Egyetemi Könyvtár ívét s az Országos Levéltár (most már: M. N. Múzeum) két ívét NAGY GYULÁVAL összeillesztettük s a két példány pompásan kiegészítette egymást. A milyen kétségen felül áll ez, épp olyan bizonyos, hogy ezt a Szótárt (t. i. mind a két töredéket) Szamos-

*) A töredék az Egyetemi Könyvtárban van, de számát nem tudom közölni. SZILÁGYI S. leírása alapján abba a gyűjtelékes műbe volt betéve, a melyről a Catalogus manuscriptorum II. 354. lapján 272. b. jegy alatt van szó (vö. M. Könyvszemle 1891: 297. l.).

közy írta». Ez utóbbi pontra csak azt jegyezem meg, hogy SZAMOSKÖZY kézirati maradványait maga SZILÁGYI SÁNDOR adta ki négy kötetben az Akadémia költségén, a kiváló történetíró kezevonását tehát jól ismeri. Épp ezért megnyugodhatunk ítéletében, hogy mindkét töredék SZAMOSKÖZY saját kezeírása és szellemi terméke.

Ezek után a következő kérdésekre kell megfelelnünk: Mi a töredék tartalma? Elkészült-e az egész mű? Milyen források alapján készült s körülbelül milyen időből való?

Az eddig ismert töredékek az *e* hangon kezdődő magyar szavak közül az *én—erő* köztieket sorolják fel; kétségtelen azonban, hogy SZAMOSKÖZY elkészítette az egész magyar-latin szótárt. Ezt abból következtethetjük, hogy a megmaradt töredékben állandóan utalások vannak *a-n*, *b-n*, *cs-n* stb. kezdődő szavakra, pl. Ert erkeolchew szónál «vide alhatatos», Intactus.... Nem ep-nél «vide benna», Epithetetlen-nél «vide chynalhatatlan», Ertetlen-nél «vide embertelen», Enczenbenecnél «vide gyewmeolchtaleték», Erette-nél «vide oltalmazny», Ereztem-nél «vide zabadsagot adok neky», Ertem-nél «vide tudom» stb. Mivel ezek az utalások az abécze-sor valamennyi betűjén kezdődő szavakra kiterjednek, mivel továbbá csak a véletlen műve, hogy csakis az *e-n* kezdődő szavak egy része maradt meg, egész bátran feltehetjük, hogy SZAMOSKÖZY teljes magyar-latin szótárt készített, a melyből újabb szerencsés véletlen folytán talán hozzáfogunk még több töredékhez, esetleg az egészhez is juthatni.

A meglevő töredékekből ítélve SZAMOSKÖZY a maga szótárát CALEPINUS Dictionariumából készítette. Ezt úgy kell értenünk, hogy SZAMOSKÖZY előtt olyan CALEPINUS feküdt, a melyben magyar értelmezések nem voltak. Ebből már most az is következik, hogy SZAMOSKÖZY aligha tudott CALEPINUS szótára magyar kiadásáról. Ezeket a dolgokat a következőkből tudjuk: a) SZAMOSKÖZYNél vannak cikkek, a melyek CALEPINUS 1585 s köv. kiadásaiban nincsenek lefordítva, pl.:

{	SZAMOSKÖZY: <i>Ereos ember</i> : strigones... densarum virium homines.
	CALEP. 1594: Strigones, Densarum virium homines.

{ SZAMOSKÖZY: *Enekes gyermek*: calasatri.
CALEP. 1594-ben nincs meg a szó.

b) SZAMOSKÖZYNél levő latin idézetek CALEPINUS «Dictionarium»-a valamely kiadásából valók, a magyar értelmezések azonban a két szótárban nem egyeznek, pl.:

{ SZAMOSKÖZY: *Le erezkedny*: procumbo -bis; significat interdum demitti. Plin. de arundine: Folia (inquit) a medio internodio cum plurimum desinunt vestiri. procumbantque.

{ CALEP. 1594: Procumbo . . . *Le heueredem* . . . Significat interdum demitti. Plin. lib. 16. cap. 36, de arundinibus: Omnibus verò folia . . . à medio internodio quum plurimum desinunt vestire, procumbuntque.

{ SZAMOSKÖZY: *Ertelmes bezedewseg*: charientismos: lat. urbanitas, lepos, sermonis venustas.

{ CALEP. 1594: Charientismos . . . *Nydias edes beszéd* est urbanitas, lepos et venustas sermonis.

{ SZAMOSKÖZY: *Ertelmes*: eutrapelus; lat. facilis, cornis, vide *tyztesseséges*.

{ vö. CALEP. 1594: Eutrapelia . . . *Emberséges tréfálás*.

{ SZAMOSKÖZY: *Ereos valamibe*: pertinax,

{ CALEP. 1594: Pertinax — *Meg altalkodot*.

c) Az egyezés a magyar értelmezésekben igen csekély, s itt is helyesírási különbségek, pl.:

{ SZAMOSKÖZY: *Ereombe vagiok*: vigeo -es. — Inter vigetum et vigens hoc interest, quod vegetum sit incolume, vigens forte.

{ CALEP. 1594: Vigeo . . . *Erombe vagyok* . . . inter vegetum et vigens hoc interest: quod vegetum sit incolume; vigens forte.

{ SZAMOSKÖZY: *Ert erkeolchew*: vide alhatatos.

{ CALEP. 1594: Gravastellus, senior — *Ert erkôltsw öreg ember*.

A helyesírási különbségek során legfontosabb, hogy SZAMOSKÖZY a *cs* hangot kivétel nélkül *ch*-val írja, míg ellenben CALEPINUS magyarázója állandóan *ts*-et ír. Az igék értelmezésénél CALEPINUSban állandóan a jelentő mód jelen idejének első személye van közölve, míg SZAMOSKÖZY e mellett gyakran értelmez infinitivus-szal is.

Mindezek a bizonyítékok megerősítenek abban a hitünkben,

hogy SZAMOSKÖZY CALEPINUS «*Dictionarium*»-ából dolgozott. «Hasonló berendezés, hasonló fejtegetések, ugyanazok a grammatikai jelek, ugyanazok a latin klasszikusok idézve leggyakrabban, mint CALEPINUS-nál» (NAGY GYULA, M. Könyvszemle, régi foly. XII. 101.). A magyar értelmezésekben való különbségek azonban azt is vallják, hogy SZAMOSKÖZY önállóan, CALEPINUS szótára latin-magyar részétől függetlenül dolgozott. Valószínű, hogy ilyen kiadásról nem is tudott.

S ezzel eljutottunk oda, hogy megfeleljünk arra, mikor készülhetett SZAMOSKÖZY szótára. SZAMOSKÖZY-ről, a kit BOCSKAY a gyulafehérvári káptalan levéltárnokává és Erdély országos tör-ténetírójává nevezett ki, 1608 utáni évekből semmitsem tudunk. Valószínű tehát, hogy a szótártöredék 1608 előtt készült. De mikor? SZAMOSKÖZY 1591-ben a páduai egyetemen tanult, 1592-ben Rómában volt. Valószínű, hogy a szótártöredéket 1592—1608 közt írta. Abból azonban, hogy CALEPINUS magyar részszel megbővült kiadásáról aligha tudott valamit, azt is lehetne következtetni, hogy talán a XVI. század 80-as éveiben. Mi a leg-valószínűbbnek a XVI. század végét tartjuk a szótár írása ide-jének.

Összefoglalva a mondottakat: SZAMOSKÖZY István a XVI. század vége felé CALEPINUS-nak egy magyar értelmezéseket nem tartalmazó kiadása alapján magyar-latin szótárt készített, mely-ből eddig csak az *e* betűből bírnak két töredéket. A szótár tel-jesen elkészülhetett; a hiányzó részek azonban vagy elvesztek, vagy, a mi sokkal valószínűbb, mind ez ideig lappangnak valahol.

MELICH JÁNOS.

A hangváltozás törvényszerűségéről, a kn. nyelv- járások fejlődése alapján.*)

Az újabb nyelvtudomány a nyelvészeti kutatás terén a múlt század utolsó negyedének küszöbén beállott egészséges fordulat óta különösen háromféle irányban mutathat fel fényes s azelőtt talán soha nem remélt sikereket**): az élő nyelv gondos megfigyeléséből merített tanulságok sok téves spekulácziónak vetettek véget. Megfigyelés és kísérlet a nyelvi érintkezés külső, fizikai részének helyes megismerésében nagy lépéssel vitte előre a tudományt. Csak a ki az élő nyelv megfigyelésével a beszélő szervek működéséről helyes képet alkotott magának s így fantáziáját fékezni tanulta, vállalkozhatik ma már letűnt idők tökéletlen jelek által közvetített nyelvi jelenségeinek magyarázatára. De másrészt nagy volt a tevékenység a nyelv fejlődésének történeti fokait feltűntető anyag rendszeres összeállítása körül is. Elérkezettnek látszott tehát az idő, — s ez a tevékenység harmadik iránya —, hogy a nyelvi érintkezés s a nyelvek fejlődésének és változásának tényeivel, mint a társadalmi lélektan jelenségeivel, tisztába iparkodjunk jönni. E feladat megoldására WUNDT vállalkozott. Könyve új tudományos teret, egész új világot tárt fel; nemcsak új világításban mutatta be az ismert tényeket, hanem új gondolatokkal a kutatás új irányait és utait jelölte meg. Bármily különböző megítélésben volt tehát része, annyi kétségtelen,

---

*) A következőkben érintett kérdésekre vonatkozó irodalom legteljesebben WECHSLER «Giebt es Lautgesetze?» című könyvének 181—190. l. van felsorolva.

**) V. ö. DELBRÜCK: Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen. 4-ik kiadás (1904). 143 l.

hogy a WUNDT által tisztázott nyelvpsychologiai fogalmakat és igazságokat ma már büntetlenül senki sem hanyagolhatja el, a ki a nyelv lényegéről és fejlődéséről elavult nézetekkel nem akar megelégedni. De bármennyire közelebb jutott is sok tekintetben WUNDT az igazsághoz a modern lélektan eredményeinek a nyelvtudományra való alkalmazása által, mégis tévedésben volna mindenki, a ki nyugodtan megbizva WUNDT eredményeinek maradandóságában, szükségtelennek tartaná, hogy azokat újból és újból megvizsgálva, változtassuk, helyesbítsük, talán addig, a míg ebből az egész, nagy, logikus gondolatömegeből egyetlen egy idea sem marad meg mostani tartalmában és formájában. A tudományos megismerés menete az emberi tévedések egymásutánja. Egy későbbi kor látja csak mindig, hogy az a diadalmas hit és bizalom, mely a kutatót eltölti, ha elődeinek tévedéseit átlátva, az igazság birtokába vélt jutni, többnyire mily kevésbé volt jogosult. A nyelvtudomány története tud erre példákat. Hogy csak egyet említsek, nem gondolta-e SCHLEICHER, hogy a nyelvnek, mint természeti organizmusnak, életéről táplált nézetei az egyedüli helyesek?*) Compendiumába az addigi kutatásnak főképp csak oly eredményeit akarta felvenni, melyeket minden időkre maradandóknak tartott. «Der stand der indogermanischen sprachwissenschaft ist ein solcher geworden, dass ein compendium der vergleichenden grammatik der indogermanischen sprachen geschrieben werden kann. Nach abscheidung des noch zweifelhaften bleibt ein reicher, die verschiedenen seiten, welche die sprache der wissenschaftlichen betrachtung beut, umfassender vorrat von erkenntnissen, welche nach unserem ermessens für alle zeiten sicher stehen».***) SCHLEICHER itt rossz profétának bizonyult.

Ma mosolygunk SCHLEICHER nézetein. Pedig volt kor, mely azokat éppoly egyedül üdvözítőknak tartotta, mint sokan nem-sokára az őket kiszorító újgrammatikusok tanait. Ha, ezeket látva, kevesebb bizalommal leszünk is most már saját nézeteink helyesége iránt, mégis meg fog nyugtatni az, hogy mindebben mégis

*) «Die sprachen leben, wie alle naturorganismen» stb. Compendium 2. l.

**) Ugyanott III. l.

van tudományos haladás; s valószínűnek tarthatjuk, hogy annak, a ki újból végigjárja a taposott utakat s beleéli magát az ismeretek kész tömegébe és rendszerébe, figyelmét meg fogja ragadni egy és más, a mi mellett elődje más nehézségekkel küzdve elhaladt.

Talán ilyenféle — ha nem is öntudatos gondolat, hanem talán csak öntudatlan érzés volt az, a mi visszatartotta az u. n. újgrammatikus irány megalapítóit és híveit, hogy módszerük legfontosabb alapelvét, a hangtörvények kivételnélküliségének követelményét, az ellene irányuló támadásokkal szemben határozottan és erőlesen megvédjék. Védelmükben tartózkodók es engedelkenyek voltak; az időre s további pozitív kutatásokra bízták, hogy igazolja őket, vagy helyesebb szempontokat állítson fel. A vitában az utolsó szót talán WUNDT mondotta: «Die einzige Bedeutung, die dem Ausdruck (der Ausnahmslosigkeit) in Anwendung auf die Lautgesetze beigelegt werden kann, ist die, dass die Veränderungen der Sprachlaute einer strengen Kausalität unterworfen sind, die teils in bestimmt formulierbaren Gesetzen von weit verbreiteter Geltung, teils in nachweisbaren einzelnen Ursachen, die jene Geltung in besonderen Fällen aufheben, ihren Ausdruck findet».*) Az a tény tehát, hogy a nyelvek fejlődése folyamán a hangok elváltozása terén — ugyanazon körülmények között — bizonyos meglepő törvényszerűség uralkodik minden nyelvben és minden nyelvjárásban, eddigelé a legszigorúbb kritika tüzet kiállotta. A hangtörvények azonban — mint WUNDT is hangsúlyozza, nem természeti, hanem csak oly empirikus törvények, a melyek, mint ismeretlen lelki erők működésének eredményei a multban konstatalhatók, de belőlük, éppen azért mert okaik és feltételeik ismeretlenek, a jövőre nézve semmiféle következtetés nem vonható.

A hangváltozás okairól e szerint eddigelé semmi bizonyosat sem tudunk. Minden elmélet, a melyet erre nézve eddig kifejtettek, hiúnak és tarthatatlannak bizonyult, s alapja inkább csak egyesek képzetének élénksége, mint valódi tudás volt. Arra a kérdésre azonban, hogy miért uralkodik bizonyos törvényszerűség a hangváltozás folyamatában, vagyis miért kivé-

*) Völkerpsychologie I, 1, 362. 1.

tel nélküliek a hangtörvények, ma már határozott és pozitív feleletet adhat mindenki, a ki figyelemmel kísérte az utóbbi évtizedeknek a hangváltozásról szóló terjedelmes, s egyes kivételektől eltekintve jórészt értékes és nagy szellemi munkáról tanúskodó irodalmát.

Tudtommal SCHERER volt az első, ki határozottan hangsúlyozta, hogy nem elegendő, ha az egyes hangtörvényeket levonjuk a nyelvtörténeti jelenségekből, hanem sokkal fontosabb ennél, ha megállapítjuk az egyes hangok vagy hangkapcsolatok változásának közös vonásait. «An die Philologen darf die Forderung gestellt werden, nicht an einem wüsten Gerölle von Lautbeobachtungen sich genügen zu lassen, sondern einheitliche Gesichtspunkte aufzusuchen, unter welchen die Fülle der Erscheinungen sich vereinigen und so auf eine geringe Anzahl von Grundneigungen der Articulation zurückführen lassen. Eben diese Grundneigungen auf dem gesammten Gebiete der vocalischen und consonantischen Articulation machen das aus, was ich den sprachlichen Normalstand der Organe genannt habe».*) SIEVERS (Grundzüge der Phonetik⁵ 290 §) azt a praktikus tanácsot adja: «Man unterlasse nie zu untersuchen, ob sich die Abweichungen der Einzelvocale zweier oder mehrerer Systeme nicht auf ein gemeinsames, die Stellung der Systeme ohne weiteres charakterisierendes Prinzip zurückführen lassen». Ezt az elvet ugyanazon nyelv különféle korszakainak összehasonlításával is kezdték a SCHERER-féle értelemben alkalmazni s a hangváltozás összes jelenségeit mint egységes és szerves folyamatot az artikuláció úgynevezett bázisának változásával azonosítani.

Ily módon iparkodott WECHSSLER «Giebt es Lautgesetze?» című kitűnő könyvében a román nyelvek keletkezését, illetőleg viszonyukat a latin nyelvhez, úgy magyarázni, hogy a latin nyelv azért alakult oly különféleképen át, mert minden nép, a mely nyelvét a latinnal felcserélte, régi artikulációjának hatása alatt ejtette ki a latin nyelvet.

Nem valószínű azonban, hogy csak ilyen módon, vagyis az által, hogy egy nép nyelvet cserél («durch die Ausdehnung einer Sprachgemeinschaft auf eine ursprünglich fremde») állhat-

*) Zur Geschichte der deutschen Sprache, 2. kiadás, 35. l.

nának be azok a kiejtés különféle jelenségeire kiterjedő szerves változások, melyeket az artikuláció bázisa változásának fogalmával iparkodtak WECHSSLER és mások kifejezni. Másrészt WECHSSLER, úgy látszik, nem vette észre, hogy elmélete tulajdonképpen nem az artikuláció bázisának a változását, mint inkább éppen az állandóságát jelenti. Ha ethnologiailag ugyanazon nép vagy néptörzs saját nyelvének életében az artikuláció bázisa nem változnék, idegen nyelv átvételénél pedig a gyökeres változás oka éppen az, hogy az idegen nyelvet saját artikulációjuk bázisa szerint ejtik, akkor ezt úgy is fejezhetjük ki, hogy minden nyelvközösség artikulációjának bázisát lényegében véve állandóan megtartja. WECHSSLER hivatkozik is oly népekre, mint pl. a finn vagy az arab, «melyek lakóhelyeiket hosszú ideig zavar-talanul megtartották», s melyeknek nyelve évezredekben belül alig változott. Ezzel szemben azonban hivatkozhatunk a német nyelvre, különösen a kfn.-ben a 11—14. században végbement általános minőségi hangváltozásra. Nem valószínű, hogy ez még mindig következménye volna valamely népvándorláskorabeli fajkeveredésnek és a német nyelv más néptörzsekre való ily kiterjesztésének. A nyelvcsere miatt beállott hangváltozás bármily érdekes, mégis tulajdonképpen kivételes jelenség, s ugyanazon egy népnél is megváltozhatnak a kiejtés, sőt utóbbi a nyelvek fejlődésének rendes és normális útja.

WECHSSLER könyvét és felfogását éles kritikával támadja VOSSLER «Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft» című, minden egyoldalúsága mellett is igen érdekes és figyelemre-méltó kis könyvében. Szerinte WECHSSLERnek az a mondata «Alle durch Veränderung der Artikulationsbasis bewirkten phonetischen Veränderungen sind ausnahmslos» közönséges tautologia, mert az artikuláció bázisának fogalmában már benne rejlik a kivételnélküliség. Ez kétségtől úgy van, csakhogy e kifogást tudva-levőleg minden analitikai mondattal szemben fel lehetne hozni a mondat igazsága azonban ez által meg nem dől.

Igy bátran megmaradhatunk azon felfogás mellett, hogy a hangváltozás lényegében véve nem egyéb, mint a beszélő szervek működési módjának a változása a hangképzésnél. Maga a beszédhang természetesen csak absztrakció, a mely mint ilyen nem változhatik, s legfeljebb mint izomműködési és akusztikai

emlékkép él. Nem az egyes hangok, nem is az egyes szavak változnak tehát, hanem az egyes hangok vagy hangkapcsolatok létrehozására szolgáló működés módosul. Tudomásom szerint KAUFFMANN fejezte ezt ki legelőször és leghelyesebben: «die verschiedenheiten der sprachen beruhen auf verschiedenheit der function der sprachorgane, kurz die verschiedenheit der muskel- und nerventhätigkeit involvirt die unterschiede der mundarten nach ihrer rein lautlichen seite. Wir können nur behaupten, identische lauterzeugung hänge von identischer function der die schallbildenden und schallmodifizirenden körper beherrschenden organe (muskeln) ab. Soweit die identität der muskelfunction reicht, ziehen wir die grenzen einer mundart; eine lautveränderung ist nur denkbar, wenn in den functionsorganen eine veränderung eintritt.»*) Ebből következik, hogy etimológiailag azonos hangokat, a melyekre valamely indukáló hang associativ hatást nem gyakorol, ugyanazon időben mindig egyformán iparkodik kiejteni minden beszélő. Idővel azonban, a beszélő részéről egészen önkénytelenül és észrevétlenül, megváltozhatik idegeinek, izmainak, beszélő szerve egyes részeinek bizonyos hangsorok létrehozására szolgáló functiója. Teljesen elképzelhetetlen tehát, hogy hogy volna lehetséges, hogy némely szóban egy-egy hang kivonja magát az általános változás alól, hiszen bizonyos idő múlva az ugyanazon nyelvközösségben élők rendszerint egyáltalában nem is tudják artikulálni a régebbi időkben ejtett hangokat. Legfeljebb az lehetséges, hogy egyes hangok kiejtése különböző irányokban fejlődik; de ennek mindig megvannak a többnyire könnyen felismerhető okai.

A hangok vagy hangkapcsolatok associativ távolbahatásának eredménye, az úgynevezett analógia, tehát szintén nem úgy értendő és úgy magyarázandó, hogy ez bizonyos esetekben kivonja az indukált hangokat a változási folyamat alól; az analógia által csak áthelyeztetnek vagy substituáltatnak egyes hangok helyébe mások, a melyek azután mindazon változásoknak vannak alávetve, mint az analógiás hasonulást okozó indukáló hangok. Ezért kivételnélküli és törvényszerű a minőségi hangváltozás.

---

*) Geschichte der schwäbischen Mundart, IX. 1.

Az eddig mondottak ugyanis csak a minőségi hangváltozásra illenek. A mennyiségi hangváltozásnál a beszélő szervek megfelelő működése lényegében nem változik, csak e működés tartama. Hogy a mennyiségi hangváltozás is törvényszerű-e vagy sem, erre a német nyelv története alapján fogunk iparkodni feleletet találni. Annyi kétségtelen, hogy mindazok előtt, kik a hangváltozás törvényszerűségét először felismerték és következetesen hangoztatták, a minőségi hangváltozás lebegett. A kivételnélküli törvényszerűség fogalmát csak azután terjesztették ki lassanként a nyelvi élet egyéb jelenségeire is, úgyhogy LOEWE: Die Ausnahmslosigkeiten sämtlicher Sprachneuerungen (Zeitschrift des Vereins für Volkskunde I.) cz. értekezésében pl. az analógiának ugyanazon szó megfelelő formáiban való kivételnélküli érvényességéről is törvényt állított fel. Csakhogy a mint tisztán lelki okok hoznak létre bárminő eredményt, legfeljebb annyit tartatunk valószínűnek, hogy az emberi szellem itt is bizonyos egyformaságra törekszik, de kivételnélküliségről az analógiás hasonulások terén egyáltalában szó sem lehet.

Áttérek most már néhány tanulság rövid felsorolására, melyeket a felhozott kérdésekre vonatkozólag a német nyelv történetéből meríthetünk. Meg kell jegyeznem, hogy az újfelnémet irodalmi és színpadi nyelvre itt egyáltalában nem lehetünk tekintettel. Az újfelnémet irodalmi nyelv ugyanis nem szervesen fejlődött, hanem mesterségesen keletkezett; forrásai nemcsak különféle nyelvjárások, hanem egyszersmind a régi német nyelv is, melyből a kancelláriák vagy a grammatikai hagyomány őrzött meg egyes maradványokat; a nyelvtanok és iskolák révén nemcsak a régi írás, hanem egyes grammatikusok tévedései is hagytak nyomot egyes szavak vagy hangok kiejtésén. Hangtani szempontból tehát következetlen: míg egyrészt azonos eredetű hangokat, melyeknek különféle jelük volt az írásban, lassanként az írás befolyása alatt különféleképpen is ejtettek, addig másrészt eltérő eredetű hangok, a melyeket minden német nyelvjárás megkülönböztet egymástól, itt egyformák. Egyformán azért ma sem beszélnek, s talán soha nem is fogják beszélni. Szókincse, jelentéstani, alaktani és mondattani gazdagsága tekintetében természetesen felette áll bármely német nyelvjárásnak. Egész külön feladat azonban az újfelné-

met nyelv keletkezésének megállapítása, mely csak közvetve függ össze a német nyelv igazi történetével. Ezt a szervesen keletkezett nyelvjárások fejlődésében kell keresnünk. Csak itt találjuk meg a nyelv minden mesterséges befolyástól ment, igazi életét; s csakis a nyelvjárások fejlődéséből vonhatunk le helyes következtetést a nyelvi jelenségekre, a kiejtés változásaira, ennek módjára és törvényszerűségére nézve. Sajnos, eddigelé csak egy német nyelvjárás rendszeres történetét birjuk; ez az alemann nyelvjárásokhoz tartozó sváb nyelvjárásé, melyet KAUFFMANN írt meg fent idézett munkájában. HEINZEL hires könyve «Geschichte der niederfränkischen Geschäftssprache», mely a frank nyelvjárások történetével foglalkozik, elavult s a tudomány mai követelményeinek már nem felel meg. KAUFFMANN könyvében meglepő eredményekre jutott; a sváb nyelvjárásról bebizonyította, hogy ennek történeti változásai a 14. században lényegükben véve be voltak fejezve; a sváb nyelvjárás a 13. és 14. században hanganyagára nézve már olyan volt, a milyen ma. Az utolsó öt-hatszáz évben tehát hangtani szempontból lényegesebb változáson nem ment át, hanem úgyszólván változatlanul szállt át nemzedékről nemzedékre. Valószínűnek tarthatjuk ezt ma már a többi felnémet nyelvjárásra nézve is.*) A felnémet nyelvjárások tehát a 8. és 9. századtól kezdve, a mely időből a legrégebb nyelvemlékek reánk maradtak, a 14. századig igen nagy változáson mentek át. A legrégebb német nyelvemlékek feljegyzésekor egy nagy átalakulási folyamat még éppen javában folyt; hogy ez szakadatlanul tartott-e az ófn. és kfn. korszakon keresztül, vagy pedig közbe talán a 11. és 12. században bizonyos megállapodás következett-e, a melyet azután megint egy gyorsabb menetű átalakulás váltott fel, azt ma még biztosan megállapítani nem lehet.

KAUFFMANN volt egyszersmind az első, a ki általános fonetikai szempontok alapján iparkodott megérteni és megmagyarázni bizonyos egységes nyelvtörténeti változásokat. Az elmélet ezt SCHERER óta hiába sürgette; az újabban megjelent nagyobb összefoglaló munkákban, mint WILMANNS hangtanában, BEHAGHELnek a Grundrissban megjelent «Geschichte der deutschen

*) MICHELS: *Mittelhochdeutsches Elementarbuch* 94. és köv. l.

Sprache» című kitűnő összefoglaló áttekintésében, mely pedig a nyelvjárásokra is tekintettel van, vagy BRENNERnek kisebb s kevésbé ismert, de széles szemhatárú «Gundzüge einer geschichtlichen Entwicklung der deutschen Sprache» című könyvében nem jutottak eléggé érvényre ezek az általános szempontok, a melyek segítségével világos áttekintést szerezhetnénk az egyes nyelvjárások szerves változásáról. A legjobb a mit e kérdésről írtak, még mindig SIEVERS Phonetik-jának «Lautwechsel und Lautwandel» című fejezete. SIEVERS itt rámutat több általános jelenségre, mint pl. az ajakkerekítés megszűnésére az elülső nyelvallással képzett hangzóknál egyes közép- és délnémet nyelvjárásokban. WECHSSLER a román nyelvekre, SWEET «History of English Sounds» című híres könyvében az angol nyelv történetére vonatkozólag iparkodott általános szempontok segítségével tisztába jönni. Figyelemre méltók azok az általános törvények, melyeket VAN WIJK a Beiträge 28. kötetében «Zur relativen Chronologie urgermanischer Lautgesetze» cz. értekezésében állított fel, s a melyek, úgy látszik, az összes indogermán nyelvekre érvényesek. *)

Az egyetlen eset, mikor a jelenségeknek egy nagyobb tömegét a nyelvtörténet elejétől fogva a maguk egységében és összefüggésében vizsgálta meg, a hangmozdításra (lautverschiebung) vonatkozó elmélet, illetőleg ezen elméletek egész sora volt. De ezek csakhamar ácsaptak a hangmozdítás okainak a kutatásába. E tekintetben azonban valamennyi elhibázott és tarthatatlan. Fonétikai szempontból vizsgálva a hangmozdítást, ha pl.

---

*) «Wenn in irgend einer sprache ein enger hoher vocal in der weise diphthongiert wird, dass der erste teil desselben allmählich zu einem weiten niedrigen vocal herabsinkt, so bewegen sich zu gleicher zeit alle in dieser sprache bestehenden derartigen vocale in derselben richtung». — «Wenn in irgend einer sprache ein diphthong, der aus einem weiten niedrigen vocal und dem entsprechenden engen hohen vocal besteht, in der weise sich verändert, dass der erste component sich allmählich dem zweiten assimiliert, so bewegen sich zu gleicher zeit alle in dieser sprache bestehenden derartigen vocale in derselben richtung.»

VAN WIJK érdekes cikkére sajnálatomra csak akkor akadtam rá, miután a következőket már leírtam és a rajnai frank nyelvjárásra vonatkozó részét a lipcei német szemináriumban bemutattam.

azt látjuk, hogy minden media tenuissá válik bizonyos nyelvjárásokban, ez mint a beszélő szervek működésének módosulása azt jelenti, hogy a hangszalagoknak a levegő nyomásával szemben gyakorolt ellenállása és így rezgése mindinkább csökkent. PETZ GEDEON GRIMM törvényéről szóló könyvében (13. l.) azt a jelenséget, hogy az idg. tenuisok a germánban a megfelelő spiransokká váltak, fonétikailag úgy magyarázza, hogy itt «a szájüreg teljes elzárása helyett csupán szűkülés állott be».

Az ófn. hangmozdításra vonatkozólag az az általánosan elfogadott nézet, hogy ez a 6. és 7. században folyt le, s így tulajdonképpen a nyelvemlékek előtti korszakba esik. Csakhogy ezzel a gyorsabb menetti hangváltozással, mely a 6. és 7. században lefolyt, nincs befejezve a felnémet hangmozdítás. Ide számíthatjuk ugyanis természetüknél fogva mindazokat a változásokat, melyeknek az explosiv hangok az ófn. és kfn. korszakon keresztül ki voltak téve. Így hogy az ófn. zöngés explosivák megint zöngétlenekké váltak a felnémet nyelvjárások legnagyobb részében, a melyekben tehát zöngés explosiva egyáltalában nem is fordul elő. Vagy hogy a tenuist hangsúlyos szótag elején magánhangzó előtt nagy területen erős hehezettel ejtik; ez aztán emphatikus kiejtésben vagy énekben mellékhangsúlyos szótag kezdetén (mely a rendes beszédben hangsúlytalan volna), sőt szó végén is hallható. Talán ide tartozik az is, hogy szó közepén, magánhangzók vagy magánhangzók és liquidák között gyakori az explosivának megfelelő spirans (*ð, v, j, ɣ, ʒ*), melynek szó végén megint explosiva felel meg. Ezeket a jelenségeket azonban minden nyelvjárás történetében külön-külön kell megfigyelni, hogy a fonétikai változás összefüggéséről és lefolyásának módjairól helyes képet nyerhessünk. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a hangmozdítás egyes jelenségei közül azok, a melyek ugyanazon helyen (dent, lab., gutt.) képzett mássalhangzókra vonatkoznak, fonétikailag egymástól független folyamatok. A hangszalagok rezgésének megszűnése a zöngés explosiváknál alig hozható kapcsolatba pl. a zár lazulásával a tenuisoknál; a hangmozdítás különféle fajtái közül tehát egyik sem tételezi fel vagy nem vonja maga után a másikat. De a hasonló módon képzett hangok, tehát zöngés explosiva vagy spirans, zöngétlen explosiva hasonló módon változik meg. Ugyanazon helyen, de

más-más működéssel képzett hangok változásai között tehát nincs az az összefüggés, mint a más-más helyen, de azonos működéssel képzett hangokéi közt.

A minőségi hangváltozás, a melynek a hangzórendszer ki volt téve, a szájüreg, első sorban az ajkak és a nyelv hangmódosító működésének a változásában leli magyarázatát. A német fonetikusok már gyakrabban mutattak rá az ajakkerekítés általános megszűnésére a német nyelvjárásokban (a svájci keleti frank és déli thüringiai, valamint egyes bajor-osztrák nyelvjárások kivételével, l. BEHAGHEL Grundriss² I, 697. l.). E szerint régebbi kfn. *ö*, *æ*-ből *e*, *ē*; *ü*, *iu*, *üe*-ből *i*, *ī* (> *ei*), *ie*, *eu*-ból *ei* lett. A felsorolt hangok közös sajátága, hogy mind elülső nyelvműködéssel képeztek. Az a kérdés most már, hogy a hátsó nyelvműködéssel képzett hangok kiejtésénél is megszűnt-e az ajkak aktív közreműködése ugyanezen nyelvjárásokban vagy sem. A felnémet nyelvjárások legnagyobb részében régi német nyílt *a*-ból zárt *ɑ* vagy *q*, régi német *ā*-ból *ō* lett. Ez pedig azt jelenti, hogy *e* hangok képzésénél ma már az állkapocs kisebb mozgást visz véghez s az ajkak kevésbé távolodnak egymástól, mint a régebbi korban.

A régi nyelvben tehát az állkapocs és ajkak működése erősebb és élénkebb volt úgy az elülső zárt, mint a hátsó nyelvallással képzett nyílt hangok kiejtésénél; e működés mindinkább csökkent, úgyhogy az ajkak ma már aránylag csekély szerepet játszanak a magánhangzók képzésénél.

Érdekes, hogy az ajakműködés e megszűnése az ófn. korszakból eredő s ma már csak analógia útján terjedő umlaut képét hogy változtatta meg. *o* és *u* ugyanis most már nem *ö* és *ü*-vel, hanem *e* és *i*-vel váltakoznak ugyanazon szó különféle alakjaiban (*hōχ* — *hēχr* hoch — höher, *puχ* — *pīχr* Buch — Bücher); ez által ez a váltakozás sokkal inkább hasonlít az ablauthoz, mint a régi umlauthoz. Valószínűnek is tarthatjuk, hogy az ablaut eredetileg kombinatorikus hangváltozáson alapul, a mely az associatív érintkezési hatás megszűnése után analógia útján terjedt tovább.

Leginkább meglepő az a következetesség, a mely a nyelv hasonló működésével képzett hangzók hasonló irányú fejlődésében nyilvánul. Ha pl. a sváb nyelvjárást nézzük, azt látjuk, hogy

ebben régi *i, û, iu (û)*, vagyis a felső nyelvallással képzett hangzók egyformán változtak,*) a mennyiben *ai, au* lett belőlük.

A középső nyelvallással képzett hosszú magánhangzók (*ê, ô, œ*) szintén teljesen egyformán változtak meg; *ê*-ből rendszerint *ei > ae*, *ô*-ból *ou > ao* fejlődött, vagyis a középső nyelvallású hosszú magánhangzók közül emelkedő nyelvmozgással képzett diftongusok keletkeztek. A felső és középső nyelvallású hosszú magánhangzókétól egészen eltérő az alsó nyelvallású hosszú magánhangzóknek, kfn. *â*-nak a sorsa. Ennek ugyanazon nyelvjárásokban, melyekben a középső nyelvallással képzett magánhangzók egységesen fejlődtek, részint *ȳ*, részint *au* felel meg.

Egyféleképpen fejlődtek azonban az eső nyelvmozgással képzett diftongusok (*ie > iə, üe > iə, uo > uə*). Komplikáltabb az emelkedő nyelvmozgással képzett diftongusok (*ei, öu és ou*) változása. Az *ei* ugyanis, úgy látszik már a sváb nyelvjárás régibb korszakában nem volt tisztán elülső nyelvmozgással képzett hang, hanem inkább *ai*-nak hangzott, tehát hátsó alsó és elülső felső hangok egymásutánja. Ebből aztán rendszerint *ə* lett; a tisztán elülső vagy tisztán hátulsó emelkedő nyelvmozgású hangok (*öu és ou*) fejlődése azonban meglepő párhuzamossággal folyt le. A hol

kfn. *ou*-nak;

əu

qu

ao

ȳ

ā

ott kfn. *öu*-nek

əi

ei

ae

ē

ā

felel meg.**)

Ilyen szabályosság uralkodik minden német nyelvjárásban. A rajnai frank nyelvjárás pl., ha alapul a verbászi nyelvjárást

*) FISCHER: Geographie der schwäbischen Mundarten, 36. l.

**) FISCHER i. m. 40. l.

veszszük, a következő képet nyújtja*): Kfn. elülső nyelvmozgással s ajakkerekítéssel képzett magánhangzók és diftongusok (*ü, iu, ö, œ, üe, öu*) elvesztették az ajakkerekítést s így egyszerűen a megfelelő ajakműködés nélküli hangzókba mentek át (*i, ei, e, ē, ī, ē*). Hátsó nyelvállással képzett hang itt is zártabb lett ($a > q, \hat{a} > \bar{o}$).

Magas nyelvállással képzett hosszú magánhangzók emelkedő nyelvmozgással képzett difongusokká váltak: $\hat{i} > ei, iu > ei, \hat{u} > au$. Az összes kfn. diftongusok egyszerű hosszú magánhangzókká lettek, mégpedig oly módon, hogy a diftongus első eleme asszimilálta a másodikat, $\hat{u}e > \bar{i}, ie > \bar{i}, uo > \bar{u}, ei > \bar{e}, ou$ (ejtsd *ao*) $> \bar{a}$. Természetes, hogy itt csak a hangsúlyos tőhangzokról van szó, s a kombinatórikus hangváltozástól is eltekintünk. Szabályszerűség uralkodik azonban a kombinatórikus hangváltozás terén is. Pl. *r* + cons előtt *i*-ből és *ü*-ből (a legnyíltabb) *ē* (*ē*), *u*-ból *a* fejlődött, vagyis elülső felső magánhangzóból elülső alsó, hátsó felsőből hátsó alsó vált.

Figyelemreméltó, hogy azon német nyelvjárásokban, melye-

*) A kfn. magánhangzókat így osztom fel:

	hátsó		elülső	
	ajak-kerekítés nélkül	ajak-kerekítéssel	ajak-kerekítés nélkül	ajak-kerekítéssel
felső		<i>u ü</i>	<i>i ī</i>	<i>ü iu</i>
középső		<i>o ô</i>	<i>e ê</i>	<i>ö œ</i>
alsó	<i>a â</i>		<i>ē ē̂ æ</i>	

Diftongusok:

		hátsó		elülső	
		ajak-kerekítés nélkül	ajak-kerekítéssel	ajak-kerekítés nélkül	ajak-kerekítéssel
emelkedő	nyelvmozgásnak		<i>ou</i>	<i>ei</i>	<i>öu</i>
eső			<i>uo</i>	<i>ie</i>	<i>üe</i>

ken az úfn. irodalmi nyelv is alapszik, a kfn. diftongusok különféleképpen fejlődtek, mégpedig a szerint, hogy emelkedő vagy eső nyelvmozgással képeztek. A salzungi nyelvjárásban pl. kfn. *ei*, *ou*, *ou*-nak *ai*, *ai*, *au*, kfn. *ie*, *üe*, *uo*-nak *ē*, *ē*, és *ū* felel meg.¹⁾ A blankenheimi nyelvjárás az előbbiekkal szemben *aĩ*, *aĩ*, *oĩ*-t az utóbbiakkal szemben *ī*, *ī*, *ū*-t tüntet fel²⁾ stb. Az emelkedő nyelvmozgásúak diftongusok maradtak, az eső nyelvmozgásúakból monoftongus fejlődött.

A beszélő szervek e feltüntetett változásait alig okozhatja kizárólag az associatív érintkezési hatás, melyet WUNDT minden hangváltozás kiinduló pontjának s jórészt okának tart. Már BRUGMANN és tanítványai hangsúlyozták, hogy a szabályos hangváltozást is lehetőleg kombinatórikus változások hatása-kép kell iparkodnunk megérteni.³⁾ Ez a gondolat annyira megnyerte WUNDT tetszését és helyeslését, hogy addig fejtegeti s addig fűzi tovább, mignem elhagyja a tudományos alapot, melyre az építve volt, s végül képzelete oly túlzásokba viszi, a melyekbe már nem követhetjük.

«Unter den Kontaktwirkungen der Laute — így szól könyvének ide vonatkozó része (522. l.) — wirken solche, die sich in einer grossen Zahl von Fällen wiederholen, auf den Artikulationsmechanismus in ihrem Sinn umbildend zurück, und sie wirken ausserdem associativ auf die gleichen Laute, zunächst wenn sich diese in ähnlichen, dann aber auch wenn sie sich in etwas abweichenden Verbindungen befinden.»

S alább (523. l.): «So entstehen als die mutmasslichen Ausgangspunkte aller Veränderungen die Kontaktwirkungen der Laute. Sie bilden dann die Herde, von denen aus sich die einmal eingeleiteten Wandlungen durch die allezeit rege associative Verkettung der Worte und Laute und durch die langsamer folgende Umbildung der Artikulationsorgane weiter ausbreiten.

¹⁾ L. HERTEL: Die Salzunger Mundart. Leipzig 1888.

²⁾ E. DITTMAR: Die Blankenheimer Mundart. Darmstadt 1891.

³⁾ PETZ GEDEON, Grimm törvénye 13. l.: «A nyelvtudományban mindig nagyobb tért kell hogy hódítson az a törekvés, hogy az úgyn. spontán hangváltozásokat lehetőleg kiküszöböljük s a mennyit lehet combinatorikus változásokból magyarázzunk ki.»

Daneben greifen dann in diese unter der Macht der allgemeinen Kultureinflüsse stehenden Vorgänge noch die specielleren, von Ort zu Ort und von Zeit zu Zeit wechselnden Bedingungen. So bildet hier, wie überall, nicht das Reguläre, sondern das Singuläre den Anfang.» Ily módon iparkodik WUNDT a szabályos és szórványos hangváltozást «összes formáiban egyöntetű és összefüggő psychophysikai jelenség»-nek feltüntetni. Azonban minden nyelv történetéből számos példát lehetne felsorolni, mikor a szórványos hangváltozásnak a szabályosra semmiféle hatása nem volt. Csak a német umlautra vagy brechungra kell gondolnunk. Minő érintkezési hatás magyarázhatná pl. hogy a németben éppen az explosívák vesztek el a zöngét vagy pedig, hogy az ajkak aktív működése csökken a magánhangzók képzésénél?

Bizonyosnak csak annyit fogadhatunk el, hogy a minőségi hangváltozás minden jelenségében szerves fiziológiai folyamat, a melynek lélektani okai egyelőre ismeretlenek s talán örökre ismeretlenek maradnak. Végül bizonyos az is, hogy ily értelemben az associativ távolba hatás eredményeképp beállt úgynevezett analógiás változások sem jelentik e fiziológiai folyamat egységességének és következetességének megzavarását, mert hisz az analógia csak áthelyez egyes hangokat, melyek megint a megfelelő törvényszerű változásnak vannak alávetve. Így tehát, ámbár azok táborában, kik a hangváltozás törvényszerűségét tagadják, oly előkelő tudósok szerepelnek, mint SCHUCHARDT, PASSY, JESPERSEN és SWEET, mégis meg kell maradnunk azon vélemény mellett, hogy a minőségi hangváltozás kivételt nem ismerő törvényszerűséggel folyik le.

* * *

Láttuk tehát, hogy a minőségi hangváltozást tulajdonképpen csak mint a beszélő szervek működési módjának a változását érthetjük meg, s hogy épp ezért van szerves összefüggés az egyes hangok változásai közt.

Hogy vagyunk azonban a mennyiségi hangváltozással? Törvényszerű-e a mennyiségi hangváltozás is vagy sem? Nem kell itt kiterjeszkednünk a mennyiségi hangváltozás azon eseteire, melyek minőségi változással együtt járnak, mint pl. a germán, különösen a nyugati germán mássalhangzónyújtás, a melynek a

főntebbiek szerint természetesen törvényszerűnek kell lennie. A tiszta mennyiségi hangváltozás példája a kfn. hangsúlyos rövid tőhangzók nyújtása, s a kfn. hosszú tőhangzók rövidítése az úfn.-ben.

E jelenségekkel egyes német nyelvjárások tanulmányozóin kívül PAUL, BÄHDER és RITZERT foglalkoztak.¹⁾ PAUL valószínűnek tartja, hogy minden kfn. rövid tőhangzót fogyó hangsúlylyal ejtettek; az úfn.-ben e tőhangzók vagy megnyúltak, vagy felcserélték a fogyó hangsúlyt a metszett hangsúlylyal. Ennek feltevéleiről azonban egyelőre semmi biztosat nem tudunk. Egyszerűbb volna az a törvény, melyet PAUL híres értekezésének eredményeképp állít fel, hogy t. i. kfn. nyílt szótag rövid hangzója mindig megnyúlt, ha nem követte cons. + *em, en, el, er*. Zárt szótag tőhangzója rövid maradt, nem számítva bizonyos mássalhangzók vagy mássalhangzócsoporthoz nyújtó hatását. Spontán fejlődés tehát az lett volna, hogy a szótag nyíltsága hosszúságot okozott, míg zárt szótagban a hangzó megőrizte a rövidséget. A hosszú tőhangzók viszont zárt szótagban több mássalhangzó előtt megrövidültek. A számos kivételt, mely e szabályokat semmiképp sem követi, PAUL szerint analógiás kiegyenlítődésként eredményeinek kell tartanunk. BÄHDER számos példát állít össze, melyeknél nyílt szótagban, főképp *m* és *t* előtt, megmaradt a kfn. hangzó rövidsége. Ezek alapján WILMANN nagy nyelvtanában azt a tételt állítja fel, hogy a magánhangzó mennyiségi változása a következő consonans «természetétől» függ;²⁾ van «nehéz» és «könnyű» mássalhangzó. Könnyű mássalhangzó előtt rövid hangzó megnyúlik, nehéz előtt rövid marad. Ilyen nehéz hangzó éppen az *m* és *t*. BEHAGHEL³⁾ viszont azt hiszi, hogy eredetileg úgy volt a dolog, hogy a hangzót követő lenis nyújtást okozott, míg fortis előtt a hangzó rövid maradt. Minthogy azonban ugyanazon szó különféle alakjaiban fortis és lenis váltakozhatott

¹⁾ PAUL: Vokaldehnung und Vokalverkürzung im Neuhochochdeutschen. PBB. IX, 101. l. — BÄHDER: Grundlagen des neuhochochdeutschen Lautsystems. Strassburg 1890. — RITZERT: Die Dehnung der mhd. kurzen Stammsilbenvocale in den Volksmundarten des hochdeutschen Sprachgebiets auf Grund der vorhandenen Dialektliteratur. PBB. XXXIII, 131. l.

²⁾ Deutsche Grammatik 297. l.

³⁾ Grundriss I. 691. l.

egymással, párhuzamosan különféle alakok keletkeztek, a melyek közül aztán idővel majd az egyik, majd a másik emelkedett túlsúlyra és foglalta el egyedül a teret. RITZERT a magánhangzó-nyújtás okát a kiejtés könnyítésére való iparkodásban látja; a siketnémákon tett tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy a hosszú magánhangzó képzése könnyebb mint a rövidé.

Ezen elméletekből nagyon kevés fog mint véglegesen elfogadott igazság megmaradni. Véleményem szerint e kérdésben tisztán látni mindaddig nem lehet, míg az egyes nyelvjárások fejlődését e szempontból külön-külön meg nem vizsgálták. Kétségtelen dolog ugyanis, hogy a középnémet nyelvjárások az egyes szavak hangjainak időtartamára nézve nagyobb földrajzi területeken nem mutatnak egységes képet; míg a minőségi hangváltozás rendszerint nagyobb területre terjed ki, addig a hangok mennyisége sokszor faluról falura változik. Így pl. MÜLLER J. «*Untersuchungen zur Lautlehre der Mundart von Aegidienberg*» cz. értekezésében (16. l.) azt mondja: «in Mundarten, die nach dem Kriterium gleichmässig durchgeführter Lautgesetze zusammengehören, schlägt gerade die Dehnung ihre eigenen Wege ein.» És HASENCLEVER M. «*Der Dialekt der Gemeinde Wermelskirchen*» cz. könyvében (31. l.): Bei einem Vergleich der Mundarten Wermelskirchens und der Nachbargemeinden finde ich nichts so ungleich wie die Quantität. Ein Gesetz, das in seiner Wirkung alle diese Gemeinden umfasse, die zusammen doch nur den kleinen Umfang eines Kreises ausmachen, scheint unmöglich».

Az egyes nyelvszigetek és szűkebb nyelvjárásterületek vizsgálatánál a mennyiségi hangváltozás feltételeit — egyes tarthatatlan elméletek czáfolata alól felmentve magunkat — következőkben kell tehát keresnünk: 1. a különböző hangsúlyban és ennek különböző hatásában; 2. a szótaghatárnak az előző magánhangzóhoz való viszonyában; 3. a környező hangok érintkezési hatásában.

PAUL törvényével mindenesetre homlokegyenest ellenkezik, hogy a rajnai frank nyelvjárásban pl. egytagú szavakban zárt szótagban a hangzó megnyúlt, míg ugyane szavak ragozott alakjában, a hol a szótag nyílt, a hangzó rendesen rövid maradt. Pl. sing. *plāt* — plur. *pleðr**) (Blatt — Blätter), sing. *rāt* plur. *reðr*

*) A rövidség nincs külön megjelölve.

Rad — Räder), sing. *klās* — plur. *klesr* (Glas — Gläser). Itt azonban egyelőre nem lehet eldönteni, hogy az egytagú szónak más volt-e a hangsúlya, mint a többtagúnak, vagy pedig az eltérő szótaghatárt okozzuk-e a különböző fejlődésért. A legkövetkezetesebb az associatív érintkezési hatáson alapuló hangváltozás. Így pl. a pfalzi nyelvjárások egy részében, s ezekkel együtt a verbászi nyelvjárásban *r* + cons. előtt a hangsúlyos magánhangzó megnyúlt akkor, ha *r* + cons. minőségi változást nem okozott; a hol *r* + cons. előtt minőségi változás állott be, ott a hangzó kivétel nélkül mindig rövid maradt. Csak néhány példát sorolok fel*): *vārm* warm, *tārm* Darm, *kārp* Garbe, *vārta* warten, *ārvot* Arbeit, *ēr*n Ernte, *kēršt* Gerste. Kivételesen rövid azonban: *švarm* Schwarm, *hart* hart, *švarts* schwarz, *vārm* középfoka *vermār* wärmer, és *erml* Ärmel. Törvényszerűleg rövidek viszont: *vert* Wirt, *tšvern* Zwirn, *nerjats* nirgends, *tarf* Dorf, *taršt* Durst, *fary* Furche, *ferytə* fürchten stb., a hol a magánhangzó minőségi változásnak volt kitéve.

A következtelenséget a mennyiségi hangváltozás terén talán nem kell külön bemutatnom, hiszen arra minden német nyelvjárás-tanulmányban talál az ember példát és bizonyítékot.

Míg azonban egyrészt a német nyelvjárások újabb fejlődése és mai állapota alapján általános érvényű mennyiségi hangtörvényeket rendszerint nem lehet felállítani, másrészt láttuk azt is, hogy ugyanazon szó különféle alakjaiban, a szerint hogy rag járult-e a szóhoz vagy sem, különféle a töhangzó mennyisége. Innen kell minden magyarázatnak kiindulnia. Itt arra szeretném figyelmeztetni a nyelvjárástanulmányozókat, hogy a mennyiségi hangváltozásra vonatkozólag mindig lehetőleg az összes adatokat gyűjtsék össze, tekintet nélkül arra, hogy felismerték-e a változás feltételeit vagy sem. Csak így remélhető, hogy idővel sikerül a mennyiségi hangváltozás okait és törvényeit tisztán felismerni. Mert valószínű, hogy e fejlődés eredetileg szintén törvényszerű volt. Hogy ezt oly nagy mértékben zavarhatta össze az associatív távolbahatás eredményekép beállott különféle irányú ki-

*) Az összes eseteket, melyeket ismerek, a Zeitschrift für hochdeutsche Mundarten című folyóiratban legközelebb megjelenő értekezésemben fogom közölni.

egyenlítőds, annak főokát azonban abban látom, hogy a mennyiségi hangváltozásnál nem változik a beszélő szervek hangmódosító működése (legfeljebb ennek időtartama) s így fiziológiai szempontból nincs oly nagy különbség a különböző mennyiségű, mint a különböző minőségű hangok között.

Akármilyen új szempontokat fog azonban a tudomány ezen kérdésekre vonatkozólag felállítani, s akár milyen módon sikerül majd a még bizonytalan problémák megoldásához közelebb férkőzni, annyi bizonyos, hogy a hangváltozás jelenségeinek vizsgálatánál ezeknek egymásközi összefüggésére kell a SCHERER-féle értelemben a legnagyobb súlyt helyeznünk. Csakis így fogjuk a hangváltozás összes jelenségeit mint egységes psychophysiologiai folyamatot megismerni; s csak, ha egy-egy nyelvjárás hangváltozásaiban nem számtalan összefüggés-nélküli jelenséget, hanem egy egységes és szerves folyamatot látunk, indulhatunk majd el, hogy ennek lélektani okait és feltételeit felkutassuk. Az egyes hangtörvények levezetése még nem tudomány, mert, mint már ARISTOTELES mondotta, «a tudomány okoknak és elveknek az ismerete».

SCHMIDT HENRIK.

A feltételes és felszólító módú időalakok a háromszéki nyelvjárásban.*)

A feltételes mód, mint tudjuk, az irodalmi nyelvben is nemcsak arra szolgál, hogy a cselekvést feltételesen, vagy óhajtás- és kívánságképpen fejezze ki, tehát nemcsak feltételesen kijelentő és kérdő, meg óhajtó mondatokban — mint a nyelvtanírók tanítják; hanem arra is, hogy a cselekvést mint kételkedést, bizonytalanságot, vagy pedig mint szerényebb állítást és nyilatkozatot fejezze ki. A háromszéki nyelvjárásban is általában ilyen értékben szerepel s ilyen igealak, mely nemcsak cselekvést, cselekvés állapotát, hanem egyszersmind többé-kevésbé szintén időt is juttat kifejezésre, megfigyelésem szerint négy fordul elő, ú. m.: *írna, írt volna, írni fogna*, és az *ehetném*-féle kívánást kifejező (desideratív) igealakok.

1. *Írna*. Az irodalmi nyelvben való használatának megfelelően áll nyelvjárásunkban is beálló vagy folyó cselekvés kifejezésére, egyszersmind a jelenre vagy jövőre, vagy minden időre vonatkozólag, a) a cselekvésnek feltételes vagy óhajtás- és kívánságképpen való kifejezésére (conditionalis és optativus), pl. *Énném én és, ha vóna, mit. Élmennék, ha lehetne. Mëgnëznők mü és, ha pénzünk vóna. Járnánk bálba (ha lehetne), de nem lehet. | Hogy a fene ënné mëg. Ó hogy az isten akârhova tënne!* (Tehát átkozódásban és káromkodásban is, vö. Népk. Gy. 3: 316.) *Bár járhatnánk mán ëcczêr ezen az utcánn. | Ehetném, íhatnám; járhatnék* (lóról) stb. ezeket ld. lennebb.

b) Feltételes alaphasználatából folyólag bizonytalan-

---

*) Vö. szerzőnek «Időalakjaink és módjaink a háromszéki nyelvjárásban» cz. értekezését a NyK. múlt évi folyamában.

ság, kételkedés és szerénység kifejezésére, kijelentésére — tétovázó kérdésben és nyilatkozatokban. Pl. *Mejik vóna jobb? Mi! hogy ő ne tudná!? Nem hiszem, hogy ojan jó lenne! Csak annyicska vóna? Kijed vóna ize az az embër, a kit én keresék? Én vónék, a micsodás. E' tám még és csak jobb vóna.*

Ugyancsak ilyen módon a feltételes óhajítás és kívánság (vö. Nyr. 6 : 149.) alaphasználatából kifolyólag szerényebb kérés, nagyobb udvariasság és alázatosság kifejezésére. Pl. *Sokat ne üdöznének kijeték* (kegyelmetek). *A' bizon tám maradna itt kijed* (kegyed) *s réggel osztán tovább utazhatik. Aszt a hárcsafürész*) e' kicsitt még adná ide májiszter úr, két darabocska fát vettem, nyisszentenők el stb.*

c) Feltételes mondattal egyértékűleg vagy helyette használt felszólításban, pl. *Csak mennél el Bikfalvára, ott látnál igazi bált.* (= Ha elmennél stb.) *Ezér forintya lenne, s akkór se adna egy krájezárt és!* (így, sem helyett).

d) A mai irodalmi és köznyelvtől inkább eltérőleg nem egyenes idézetben (oratio obliqua) oly esetben, mikor bizonytalanság, kételkedés forog fenn, — bár ritkábban, mint az irt volna alak. Pl. *Aszongyák, hogy ötönn vónának. Miháj aszongya, hogy meglehetőske vóna* (vlmi), *de én bizon még se és néztem.* — Vö. a mint a világ beszéli, királyfiak volnának ezek. AR. L. népmesék, SIMONYI MKöt. 2 : 73.

e) Ugyancsak bizonytalanság, kétség kifejezésére tagadó főmondat után affélékben, minőket LEHR Toldi magyarázataiban (1882, 265. l.) idéz a népnyelvből és népies írókból, pl. *Nem hallottam, hogy készülne* (Nép) = nem tudom, készül-e, nem-e? A mi földünkön *nem gondolom, hogy megte-remne* (MIKES) stb.

f) Mint a régi és a mai nyelvben is nem egyszer, hibáztatva (vö. Nyr. 4 : 289—90.), nyelvjárásunkban is elbeszélésben, mégpedig jobbára csak mesékben, olyan időhatározó mellékmondatokban, a melyek SIMONYI szerint szólva «feltétlenül állítandó, megtörtént cselekvést fejeznek ki» (vö. Nyr. 6 : 244.) s a melyekben így az írna helyett ír alak volna helyes. Pl. KRIZA háromszéki meséiben: *A harmadik hét végivel egygy éjjel, mikor erőssen*

*) Harcsaalakú, hosszú nagy fűrész.

b u s ú l n a, é c c z ê r c s a k e l e j i b e l é p e g y f é l s i n g ê s e m b ê r (Vadrózsák, 412.). *M i k o r a c s o n k a k e z i v e l a k â r n a s e g i t n i m a g á n n, h o g y k i k é j j ê n o n n é t, m e k k o r a n a g y ö r ö m e l é t t!* (417.) *A m i n t s ü t n é, h â j j a, h o g y a f â n n v a l a k i d i d ê r ê g v e a s z t k i á t o z z a: J â j, m i n d f â z o m!* (420.). *A m i n d m ê n n e, e g y f a l u b a e l e s t é j j ê d i k* (427.), stb.

Mint ismeretes, e használatot íróinknál «latin iskolai remniscentiának» nyilvánították (Nyr. 4 : 290.), a székely népnyelvre nézve meg azon körülmény alapján, hogy jobbára csak mesélésben divik, SIMONYI szintén latinosságnak mondta, mely a szószékről vagy deákos könyvekből került a nép szájába (vö. Nyr. 6 : 244, 245. és 532. MKöt. 3 : 38, 95. és A magyar nyelv¹, I. 265.). Nézetem szerint azonban, ha az irodalmi nyelvre nézve el is ismerjük itt a latin hatást legalább több esetben, székely népünk nyelvére nézve nem igen fogadhatjuk így el. Nem azért, mintha a SIMONYI-tól jelzett úton nem mehetett volna be abba, hiszen különben tapasztalatom szerint is igen sok a székelységben a deák-reminiscentia s kivált a Károlyi-féle biblia is hathatott ebben az irányban ilyen mellékmondatos szerkezeteivel. Azonban azon körülmény alapján, melyet SIMONYI is hangsúlyoz, hogy jobbára csak mesélésben divik, tán más okra is gondolhatnánk. A mesének ugyanis, mint tudjuk, a határozottság nem olyan lényeges kelléke, legalább az uraltáji nyelvek, a mint azt pl. a török-tatár nyelvek mutatják, a mesében határozatlanabb jelentésű időalakot is használnak, mint más, constatóáló beszédben. Ilyenféle esettel lehetne tán dolgunk — szerény nézetem szerint — itt is, a mennyiben ebben az ú. n. latinosságban nevezetes jelentésbeli árnyalat van székely nyelv-érzésem szerint. Ez alak (*a m i n t m e n n e, m e n d e g é l n e . . . .*) nem oly határozott, s így jobban megfelel a mese naivságának, mint a helyette hangsúlyozott (*a m i n t m e g y, m e n d e g é l . . .* illet. *ír, íra, ír vala, írt* stb. Nyr. 4 : 290.).*) Ennélfogva én hajlandóbb vagyok nem a latin nyelv hatásának tulajdonítani e használatot a székely, általában a népnyelvre nézve, hanem inkább eredetibbnek tartani, mely a feltételes módnak a bizonytalan-

*) Az *ír vala* már csak azért sem állhatna itt, bár szintén hangsúlyozták, mivel — mint láttuk — a székelységben ma csak kevéssel ezelőtti időre vonatkozik.

ság és határozatlanság kifejezésére való használatán alapulhat. E használatot tán elősegíthette az idegen hatás is a szószékről és deákos könyvekből, s természetes az is, hogy ezzel nem mondjuk azt, hogy régi tudákos székely iratokban, mint pl. a Székely Oklevéltárban, vagy a Nyr. 2:224. l. közölt székely instánceziákban az efféle használatot: «*midőn a cziher mellett a szék dógában szántónánk*», illetőleg *szántanánk*, ha «székel» írja is ezt, ne mondhatnók latinoknak is. Itt különben már maga a «*midőn*» is tudákos, tudomásom szerint a székely nép nem használja, hanem a «*mikor*»-ral helyettesíti. Vö. ide különben KARDOS A. Nyr. 13:558. l. is, mely szerint az efféle termékek csak a népi elme tréfás, humoros termékei; vagy mondjuk: tudákos utánzásai.

Jegyzet. És természetes az is, hogy latinos pl. VÖRÖSMARTY Zalán futásában: *Kit, mikoron nyargalna Denep sebes ársjai mellett stb.* Nyr. 4:289. valamint az effélék latinból való fordításokban. Vö. SZARVAS G.: *Magyartalanságok*, Nyr. 24:522, és *Latinosságok*, NyK. 10:162; SIMONYI: *Helyes magyarság*, NyFüz. 8:46. stb. — Ellenben a *mint menné, mēndégéné* előfordul pl. Lovász-Patonán is, Veszprém-megyében (HORVÁT ENDRE értesítése) és Zemplénben, Abaujban, Alsó-Beregben (SZALAY KÁROLY ért.) s úgy látszik, másutt is. És ez természetes fejlődés eredménye lehet nyelvünkben is a népnyelvben. Vö. az efféléket is népmeseinkben: *mēnne is, nem is; köszönne is, nem is.* — Aztán a latinban is az archaistikus nyelvben a *cum (quom)* kötőszós időhatározó mondatokban még indicativus áll a coniunctivus imperf. és plusquamperf. helyett, pl. PLAUTUSNÁL, s csak később lép föl a coniunctivus (I. ZIEMER, *Junggrammatische Streifzüge*² 82, DRAEGER: *Hist. Syntax* 1:278—79. l., SCHMALZ: *Lateinische Syntax*, IWAN MÜLLER-féle *Handbuch* II²:511.). És a latin coniunctivus imperfectinek sincs tulajdonképp mult jelentése s legtalálóbban «irrealis»-nak vagy a görög mintájára «optativus»-nak lehetne jelölni, a melynek szerepével sok pontban egyezik. Vö. DELBRÜCK, *Grundriss* IV. 398. és köv. ll., s FERD. SOMMER, *Handbuch der lat. Laut- und Formenlehre*, Heidelberg 1902. 570. l., a plusquamperf. 627. l.

g) Végül szintén inkább mesében, de más elbeszélésben is, mintegy fokozottabb értékben is előfordul az *irna* alak, mikor az irodalmi és köznyelvben bizonyos értelemmódosító, segédigét (akar, szeret stb.) használnánk. Így először is olyan példákban, minőket ARANY-GYULAI népmese-gyűjteményéből SZARVAS G.

idéz, Nyr. 1 : 459. l.: *Tenné le* (= le akarja tenni) a fát a szögletbe, rákiált a bába I : 384. Nálunk ez így lenne: *A mikor tenné le a fát a szégeletbe, reja kiját a boszorkány.* A többi nálunk is úgy: *Huznám ki* (= ki akarom húzni) a csizmát a sárból, *de biz a nem jött* (I. 459.). *Mënnék bé az ajtón,* (de) *nem férek* (I. 464.). *Költené őket* (nálunk: *kötené őket*), *de nem tudja* (II. 463.). Ezekben a példákban, mint látjuk, a feltételes mód «akar»-ral egyértékű. — Azonban gyakrabban hallhatni, különösen mindennapi beszédben olyan példákat, a melyekben «szeret»-tel egyértelmű. Pl. *Nálam az iparosság* (= igyekezet) *akkora, hogy ha lehetne, egy nap alatt ezér pëngőt bé hajtának* (= szeretnék behajtani). *Ugy ënném* (= úgy szeretnék enni) *most ë* (egy) *kicsi jó rétest* (rétes tészta). — Vö. GyULAINÁL is A gonosz mostoha cz. költemény vége felé: *Ezt az asztalt ide hagynám* (= szeretném idehagyni). És vö. LEHR Toldi-magyarázatait 1882. 195. l.: A nyulat sütni kezdi; *a mint sütné,* hallja, hogy a fán valaki azt kiáltozza stb. (Vadr. 420.) és más példákat uo.

Történeti alapon a fentebbiekre (föltéves bizonytalan-sága, kétkedés, szerénység, óhajtság, kívánás, tagadó értelmű kérdő mondatban a föltételes mód stb.), ld. MIKES stílusának is egy-két sajátosságát, VAS JÁNOSTÓL Nyr. 1905 : 433—35. Ama sajátosságok tulajdonképen a régi és mai háromszéki nyelvjárás sajátosságai is.

2. *Írt volna.* — Általában a cselekvés mindazon árnyalatainak kifejezésére használják, melyekre az *írna* alakot, csakhogy a befejezett cselekvésre, illetőleg a múlt időre vonatkozólag. Mégpedig vagy mint egyszerű múltat az *írna* alakra viszonyítva, vagy mint végzett múltat önmagára viszonyulva. Az igetőben kifejezett cselekvés itt is lehet beálló, vagy múltban folyó.

Használatát pontonként nézve, használják 4) mint az irodalmi és köznyelvben a) a cselekvésnek feltételesen vagy kívánságképen való kifejezésére, a *multa* nézve; az előbbi esetben *nem* mellett *ne*-vel is kapcsolva, a föltétel pedig nem teljesült, valamint a kívánság sem. Pl. *Ha mon(d)ta volna, hogy csinájjak, csinálnék, de nem monta.* *Ha hoztatok volna, most ennétek tū (ti) és. Élmëntem volna, ha montad volna, hogy ott léssz.* *Ha láttam volna, megszidtam volna.* | *Hogy a fene ëtte volna még!*

Hogy az isten verte vóna még még azt és, a ki a pálinkát fétalálta vót!

1. Jegyzet. LŐRINCZ K. értekezéséből (MNY. 6: 231.) az következnék, hogy a most látott szerkezetek közül a föltételes a vóna ismétlésével nem igen gyakran hallható nyelvjárásunkban, mert mint ő megjegyzi: «a két volna szót szokta kerüli a háromszéki, például: *ha szót fogad v. fogadjon v. fogad vala, nem érte vóna bú,*» stb. Igaz, így sokféleképpen ki lehet ezeket fejteni nyelvjárásunkon, de a vóna ismétlését is elég gyakran hallhatni.

2. Jegyz. A *nem* helyett *ne* nyelvérzékem szerint inkább oly esetben áll, mikor mintegy a beállást, mozzanatot éreztetik. Pl. *Ha Főró Miháj ne látta vóna meg, elégtek vóna.* Vö. «*Ha F. Miháj ne lássa meg,*» stb. alább látandó felszólító-módú szerkezetet. Tán annak hatása alatt került be ilyen szerkezetbe is a «nem» h. *ne* mintegy vegyüléssel (combinatio).

b) Feltételességével összefüggőleg bizonytalanság, határozatlanság, kételkedés, nem remélés, nem készülés, és szerénység múltra vonatkozó kifejezésére használatos az *írt volna*. Pl. *Ő tám (=tán) akarta vóna, hogy a legyen.* Bizoⁿ tám még és verte vóna N. N-et. | *Mi! hogy ojan hosszú lett vóna? Hogy ő látta vóna!?* *Mi! hogy ő azt ne tudta vóna!?* *Nem hittem vóna, hogy ojan régi legyen.* *Nem emlékszem, hogy láttam vóna.* *Nem hiszem, hogy ő ne tette vóna!* | *A mi azt illeti, nekem és meglehetősen lett vóna buzám az üdönn (=idén).* *Nekem és lett vóna e' kicsi, ha nekték lett.* — Vö. az irodalmi nyelvben is pl. LEHR A. nyilatkozatát: Ezzel végig böngésztünk volna a balladákon, Nyr. 6: 157. Köznelvben: *Maga jött be utoljára?* Felelet: *Én jöttem vóna.*

c) Feltételes mondattal egyértékűleg, vagy meg nem valósult cselekvésre való felszólításban, megjegyzésben múltra vonatkozólag. Pl. *Jártál vóna utána, akkór nem lett vóna részegs!* *Mán bizoⁿ ült vóna a likánn, ne járt vóna annyit!*

B) Az irodalmi és köznyelvtől részben eltérően

a) bizonytalanságából kifolyólag oratio obliquában, mondhatni: még gyakrabban mint az írna, mikor valaki mások nyilatkozatát csak mint állítást idézi, a melynek valóságát nem tudja biztosan. Pl. *Beszéllik, hogy ő és ott lett vóna.* *Aszongyák, hogy a forradalomkór sok pénzt kapott (=talált) vóna.* Vö. az

irodalomban is: Állítólag ő *mondta volna*. Az uralkodó ezt a nagyfontosságú kijelentést *tette volna* stb. (Hírlapokban.)

b) Elbeszélésben, főként mesében, de más előadásban, mindennapi beszédben is, időhatározói mellékmondatban, mint az *írna* alakot láttuk; pl. mesében: *A mint mēnt, mēndégélt vóna, látott egy nagy házat. Hát a mikor oda ért vóna, akkora kutya van a kapu előtt, mind egy nagy bocs.* Más előadásban: *Mikor az utósó helyen tért vóna bé, hát beléütközött egy embérnek a szekeribe. Mikor ő jobban lett vóna, a gyémékit a tehen megdöfte s avvól gyült meg a baja.*

Mint tudjuk, ezt is latinizmusnak nyilvánították, nemcsak az irodalmi, de a székely nyelvre nézve is (vö. fennebb az *írna* alakra mondottakat és SIMONYI: A m. nyelv¹, I. 132. is). Én azonban mint fennebb, itt is eredetibbnek tartom e használatot az ott kifejtett okok alapján legalább a népnyelvre nézve, sőt bizonyos esetekben az irodalmi nyelvre is. Így pl. PETŐFINÉL is, a kinél nem egyszer találkozunk e használattal — pl. a János vitézben: *Az óriás a mint rálépett vóna* — s a kinek eredeti tösgyökeres nyelvérzékét nem igen vonhatjuk kétségbe ez iránt sem. Vagy pl. MERÉNYI meséiben, a melyekben ez alak használatát SIMONYI csak az irodalmi stílus hatásának tulajdonítja. (Nyr. 6: 244.). Pedig tudjuk, ennek az írónknak kiváló hajlama van a népnyelv iránt, «elmondani a mesét egészen úgy, a nép eszejárása szerint, mikép ügyes paraszt mesélő elmondaná, arra kiválóan alkalmas» — mint bírálója ARANY J. is megjegyezte (Prózai dolgozatok); s valószínűen az ő népe, a Duna-melléki nép nyelvében is megvan e használat, csak még nem mutattak rá. — Mindenesetre az sem lehetetlen, sőt valószínű, hogy az irodalom s a régi deákos irodalom is hathatott némileg ez árnyalatában kissé népiesebb, naivabb és tán véletlenül a bibliáéval is egyező szerkezet fennmaradására vagy tovább fejlődésére a népnyelvben.

Mellékesen még van egy megjegyzésem SIMONYI egy kifejezésére, hogy t. i. *a mint kiment volna* e helyett volna mondva: *a mint kiment volt* (A m. nyelv¹ I. 132 és ²92. l.). Nyelvérzésem szerint is itt csak érintkező előidejűségről lehetvén szó (vö. M. Köt. 3: 185.), az *írt volna* e használatában nem az *írt volt*-tal, hanem az *írt*-tal azonos, s *a mint kiment volna* = *a mint kiment*.

c) Mint az *írna* alakot fokozottabb értelemben, bizonyos értelemmódosító segédigés (*akar, szeret* stb.) kifejezés helyett használják, mégpedig α) olyan példákban, minőt ARANY-GYULAI népköltési gyűjteményéből egyet SZARVAS idézett, Nyr. 2 : 459 : *Hajtottam vóna én utána, de hiába* (= *a karta m*); β) *A szeretett volna* kifejezéssel egyértékűleg, gyakrabban, pl. *Ugy monta vóna* (= szerette volna mondani) *hoggy! Ugy étt* (evett) *vóna éggy e' kicsitt, de nem vót soha étvággya. Ugy dölgozott vóna, ha lehetett vóna, de már nem vót ereje.*

3. *Irni fogna*. Mint ismeretes, ez az igealak csak ritkán, néha fordul elő az irodalomban is, meg a népnyelvben is, de előfordul. Igaz ugyan, hogy mikor SIMONYI Kis m. nyelvtanába felvette, KOMÁROMY LAJOS szemrehányással illette, hogy csak kárpótlásul vette fel mint olyan új alakot, melynek a népnyelvben való használatát ő egyáltalában nem ismeri s ha történeti nyelvben valamely fordító elvéteve használja, idegenszerűséget követ el. Erre azonban SIMONYI azzal válaszolt, hogy az ő vidékén (Veszprém-m.) ugyan nem használják tudomása szerint, de a műveltek beszédében hallotta, s a régi irodalomból és néhány újabb jeles íróból is igazolta ez igealak létezését (vö. Nyr. 10 : 321—22.). Ép így ALBERT JÁNossal szemben (vö. Nyr. 24 : 370.) ZOLNAI is (NyK. 26 : 370—71. és Nyr. 25 : 467.). Ezek szerint egyes íróinkon, így ARANYON kívül is találkozni vele a kapnikbányai és háromszéki nyelvjárásban is (VASS J. LŐRINCZ KÁROLY adatai alapján NyK. 2 : 369.) valamint pl. Rimóczon, Soosharthyánban, Megyeren és a Karanességban, tehát palócz vidéken, széltében (SIMONYI kérdésére Nyr. 6 : 366, GONDA BÉLA, Nyr. 6 : 416.); — sőt Veszprém-ben is a Balaton vidékén (ZOLNAI, Nyr. 25 : 467.) meg Baranyában is (SÁNDOR JÁNOS, Nyr. 25 : 514. effélében : Bárcsak *meg fogna gyógyulni*, a. m. bárcsak meggyógyulna). Vö. különben FOGARASINAK is egy adatát a régi erdélyi nyelvből, NyK. 1 : 351. s erre VERESS IGNÁCZ, Philol. Közl. 1882. 409. l. Végül a NySz.-t is a 16. századtól föl Gvadányiig. Kolozsvári fiúk, I. gymn. o. tanítványaim is önkényt mondtak efféle alakokkal álló példákat a jövőre vonatkozólag.

Ime tehát a népnyelvre is igazolható, sőt már LŐRINCZ Háromszéki nyelvjárásából (MNy. 6 : 227.) igazolható lett volna ez az igealak, melyet újabb nyelvtaníróink (pl. SZINNYEI és

HALÁSZ is) mint föltételes jövőt ismernek s melynek használata-
táról azt mondják, hogy ez csak nagy ritkán, illetőleg ritkán
fordul elő.

A háromszéki nyelvjárásban is csak ritkán használják és
nem kívánság vagy óhajtás, hanem csak feltételesség jelölésére
effélékben: *Ha él fogna jőni, mondd még neki, hogy várom.*
Ha itt fogna lemenni, aggy hírt nekem! Azonban itt is in-
kább az ú. n. felt. jelen vagy folyó cselekvés használatos: *ha él-
jönne, ha itt lemenne* stb. LŐRINCZNél egy példa van ez alakra: *meg
fogná cselekedni* és úgy látszik, ő ezt is a lehetőséget és vala-
mely cselekvény v. történet függő-kétes voltát jelentő *fog* érte-
lmeiben venné (= bizonyosan megténné); azonban ebben az ér-
telemben, nem emlékszem, hogy hallottam volna ezt az alakot,
bár nem lehetetlen, hogy a *fog*-nak már ismert jelentései alap-
ján elvétele úgy is előfordulhat valakinek a beszédjében.

Jegyzet. *Irni fogott volna*, illetőleg *fog vala* és *fogott
volna engedni* LŐRINCZ szerint (MNY. 6 : 227. és NYK. 2 : 369.)
Háromszéken s tán Kapnikbányán és vidékén is előfordulna,
illetőleg előfordult volna a 60-as években. Ez azonban ma nem
bizonyos; ez is tán csak jóakarató általánosítás, tudákos példa
lehet. Valamint a szintén itt említhető *irna lesz* is Kapnik vidé-
kére idézve, NYK. 2 : 369.

Irt lenne. — Erről az igealakról, mely úgy látszik a mold-
vai csángóknál általános (SZARVAS, Nyr. 3 : 4 és 51, RUBINYI:
Adalékok, 16.), LŐRINCZ szintén megemlékszik: «A *lenne* ige az
egyszerű múlt alakkal olykor előfordul, például: *bár elment
lenne, ha elvitte lenne*; s ez úgy fejthető föl: *bár úgy lenne, hogy
elvitte*» MNYt. 6 : 231. Mint e nyilatkozatból következtethetnők,
LŐRINCZ idejében a 60-as években ez is előfordult volna, bár
ritkábban. Magam nem emlékszem, hogy hallottam volna ez
igealakot és nem is jegyezhettem fel rá példát. Tán csakugyan
megvolt és kihalt?

4. Az *chethném, ihatnám*-féle kívánást kifejező igealakok. —
Ezek a vágyat, óhajtást jelölő sajtáságos igealakok, mint tudjuk,
rég ikes alakjukat a mai nyelvben is megtartván, mintegy el-
szigetelődtek az általános föltételes módtól (vö. SIMONYI Az ikes
ragozás tört. Nyr. 1905 : 453.) s a népnyelvben mintegy állandó
szólássá levén, a hol még járják, nem úgy képezik múltra vonat-
kozó alakjaikat, mint várnók: *ehettem volna, ihattam volna, ha-*

nem: *ehtném vót, ihatnám vót* (= éhes voltam, szomjas voltam).*) Sőt egyes vidékeken még tovább ment a nyelv és ez igealakokat, a 3. személyű alakot nominativusnak, alanynak véve, személyraggal látta el s a jelenre is körülírással mondja: *mehetnékje van*, múlt: *mehetnékje vót* (vö. SIMONYI Nyr. 7 : 437—38.).

Nyelvjárásunkban az utóbbi fejlődés nem állt be, a fennebbi körülírások azonban ki vannak fejlődve és úgy látszik, már a 60-as években megvoltak. Ugyanis már LŐRINCZ értekezésében találkozunk ezekkel a vágyjelentő igealakokkal, mint: *ehtném (van, így!); alhatnám vala; maradhatnám vót; ha amugyan birhatnám vóna* (azaz: *bírni akartam volna*) MNy. 6 : 231. — melyek közül az utóbbi (*ha amugyan stb.*) nyilván rögtönzés, tán éppen LŐRINCZ alkotása, a többi azonban ma is hallható. — Mint látjuk, e használat némely nem *ikes* igére is átmént nyelvjárásunkban is (*alszik* eredetileg iktelen: *aluszon — aludhatnám, marad — maradhatnám, épp így tánczol: tánczolhatnám stb.*). És ma megfigyelésem szerint a *van* igének 3 alakja szerepel e körülírt alakokban: *vala, vót és vóna*, melyek közül a két első a vágyat, kívánást a múlt: vonatkoztatja; mégpedig a *vala* kevéssel azelőtti időre, a *vót* távolabbira, a *vóna* a föltételt ismétli meg. Mindhárom mint segédige járul a vágyat jelentő igealak után, mely rendesen ragoztatik végig egyesben és többesben is (*ehtném, ehtnél, ehtnék, ehtnénk, ehtnétek, ehtnének vala, v. vót, v. vóna*) és oly szoros egészet alkot ama segédigékkel, mint pl. az *ír vala v. volt; a mi t. i. abban nyilvánul, hogy szőrendjük bármilyen állításban sem változik. Példák: Ugy ehtném, hogy! Ugy alhatnám vala, hogy! Erössen ihatnám vót. Tuggya isten, ugy mulathatnám vót, hogy! Nem és ehtnék vót* (t. i. ő). *Hogy ehtném vóna, nem ehtném; de azért ha megkénálnak, észem.* [Jövő időre: *majd ha ehtnék v. megehül, ha ihatnék stb.* csak egyszerűen és nem *lész* körülírással!]

*) Ezért FINÁLY H. a magyar ige időformáiról írt akad. székfoglalójában (1860) külön, vágyat jelölő módnak is veszi ez igealakokat két idővel, jelennel és múlttal. Vö. Phil. Közl. 1882. 408. l. is, — és MOLNÁR ALBERT, Corp. Grammaticorum, 239.

Felszólító mód.

E móddal, mint ismeretes, felszólítást, parancsot, kérést, intést, buzdítást fejezünk ki nyelvünkben és SIMONYI megállapítása szerint a föltétlen kívánság és czélzatosság módja (Nyr. 6: 536.). Tegyük hozzá mindezekhez: némely esetben kapcsoló mód már ma nálunk is. — Nyelvjárásunkban is a felszólítás s ezzel rokon czélzatosság, szándékosság stb. kifejezője. Ilyen módú igealak meg három, illet. négy fordul elő megfigyelésem szerint: *írjon, írt* (= írt legyen), *írjon vala* és: *fogjon írni*. Hadd lássuk használatukat sorban.

1. *Írjon.* — Ez az igealak használtatik

A) Főmondatban, mégpedig mint az irodalmi nyelvben, felszólítás, tiltás, feltétlen kívánság, óhajlás és megengedés kifejezésére, beálló v. folyó cselekvés jelölésére, illetőleg jelenre, jövőre vagy minden időre vonatkozólag. Pl. *Gyer ide te gyermek! Éltakaroggy innét te tubák Sári! | Az isten á(l)gyon még s a medve háncson még! A farkas egyén még!* (Átkozódásban és káromkodásban főként ez igealak, vö. Népk. Gy. 3: 316.) | *D' annyit jártam, tuggya még a félségös isten, hogy! Köztünk maradt szó légyen! Közmént (= köhöz mért) légyen mondvá!* (babonás kifejezés) *Éjent (ilyent) ne és lásson az embér! | Nem bánom, vèrj meg, csak osztán te és kapsz, mikor a kapunk előtt élméssz. Nem bánom, mënny él, csak osztán engem okúl ne vess!*

Jegyzet. 1. Itt említendő a *-sza, -sze* nógató raggal való használat is sürgetésben, nógatásban, enyhébb de elevenebb felszólításban a jelenre, illet. beálló cselekvésre vonatkozólag, a mi főként a székelységben divatos s főként egyes 2. személyben, tárgyas ragozásban; de nálunk, mint a többi székelységben is, egyes és többes 1. és 3. személyben is. Pl. *Fog-sza még! Me-sze* (= nesze, fogd meg)! *Hoczide* (hozdsza ide), *hoczasza!* *Lám v. lássamsza!* *Aggyuksza ide nē!* *Hál(l)gassasza még kijed!* *Hál(l)gassáksza még kijeték!* *Acza és aczasza* (addsza), *gyeresze, nézzedsze, aggyátoksza* stb. (Vö. LEHR Toldi magyarázatait, 1882. 416.)

2. Ugyancsak a jelenre, illetőleg beálló cselekvésre vonatkozólag itt említhető az a használat is, melyet SIMONYI említ (A m. nyelv¹ I. 221.): az imperativus 1. személyének használatára efféle kínálásban: *Aggyak lelkém* (v. édes ifj' asszony) *ebből a*

szép szülvából no!*) Aggyak egy nihány krájczárra no! — És többes első személyben is, a kérő mintegy önmagát is belefoglalva: Aggyuk ide ugy no, májisztér úr!

3. Itt említhetjük a *nyughass-* és *maradhass-*féle kifejezéseket is, melyek mint látszik a palóczságban, s Veszprémben, Bács-megyében, Hevesben stb. másféle párjaikkal is használatosak: várhass, éhess, férhess, dögölhess (vö. Nyr. 25 : 179, 318, 421, 558.). — Nyelvjárásunkban, mint megfigyelhettem, csak a *nyughass* és *nyughassatok* alakok járnak s a *-hat, -het* képző jelentése ezekben is elmosódott, úgy hogy *nyughass mán no!* kb. csak = nyugodjál már, *nyughassatok* = nyugodjatok, üljetek szépen! Az igealakok itt is iktelenek; magyarázatukra meg vö. HEVES KORNÉL elfogadható magyarázatát. Nyr. 25 : 559.

b) Az irodalmi nyelvtől eltérően használják az *írjon* alakot megjegyzésben, csodálkozásban, bámulásban effélékben: *Az osztán ne légyen igaz! Éjen ügyes fűuk ojan ügyetlenek légyenek! Mán az az embér bójó s azt ne mondja a leánya, hogy: üjjön le édes apám! Mán hogy ő azt még ne gondolja, hogy a' rossz! | Osztán vágd pofon s még ő haragszik!* (KRIZA, Vadr. 363.).

Mindezekben tán felszólító alaphasználatából kifolyólag áll az *írjon* alak, itt-ott mint tán egy elhallgatott tagadó főmondat mellékmondata s nem idegen hatás. Pótolhatja ilyenkor a főnévi igenév is, pl. *Mán ő ezt ne tudni! Semmire gondja ne lenni!*

Ellenben nem mondják Háromszéken pl. *Ki légyen az úr?* — latinosan; tudtommal tréfásan vagy gúnyosan sem. (Vö. LEHR, Toldi-magyarázatok 1882. 286.)

B) Mellékmondatban egyéb könnyen magyarázható használatán kívül:

a) Mint az irodalmi és népnyelvben országszerte (vö. SIMONYI, MKöt. 3 : 73) a főmondatbeli első használata alapján magyarázható esetekben és tagadó kifejezések után. Pl. *Nem hiszém, hogy ojan rossz légy. Nem hiszém, hogy meglégyen. Nem hiszém, hogy ma esső ne légyen. Sohase hiszém vala, hogy éljőjjet. Nem hittem vóna, hogy ojan régi légyen.*

Ezekben SIMONYI előbb a nép ajkára átment latinosságot volt hajlandó látni (Nyr. 6 : 203, 338.); utóbb azonban azt

*) De már azt nem éppen úgy mondják legalább nálunk: *Na! adjak őt krájczárt érte; hanem: No, aggyak érte őt krájczárt no!*

mondta, hogy a latinosságot bajos föltennünk, mivel e szerkezet országszerte el van terjedve (MKöt. 3 : 74, 76.). Erdéltileg tán kívánság van az effélékben kifejezve a mellékmondat tartalmára nézve (id. m. 2 : 74.). Vö. LEHR magyarázatait is, Toldi 265, 286.

b) Az irodalmi nyelvtől eltérően feltételes mondatszerkezetben feltételes múlt helyett áll az *írjon*; gyakrabban a *ne* kötőszóval kapcsolatban, de ritkábban a nélkül is. Pl. *Ha, fíjam, én ide ne jőjjek, sárba jártak vóna a szomszédok. Ha magik ne légyenek, elveszünk vala. Met biz' a ha én ne légyek, itt hagyta vóna a fogát. Ha még ne lássam, elesik vala. Nem és tudtam vóna, ha ne mongyad. | Met biz' a, ha alább üsse, behasad a feje.* LÖRINCZNél: *Ha ott ne légyek, vége v. vége lesz vala, v. lett vóna. Ha szót fogadjon, nem érte vóna bu* (id. h. 231. l.).

E szerkezet s így az *írjon* alak e használata SIMONYI szerint «kivált az erdélyi nyelvjárásokban kapott lábra s ezeknek egyik közös sajátságát teszi» (MKöt. 3 : 125.). Pedig GELEJI KATONA ISTVÁN, P. HORVÁTH ÁDÁM, GYERGYAI FERENCZ ÉS LÖRINCZ nyilatkoztán és pár idézett példáján kívül, melyek mind a székelységre vonatkoznak, csak CSEREITől és BETHLEN MIKLÓSTól idéz példát SIMONYI és mint tudjuk, ezek az utóbbi írók is tősgyökeres székelyek, az első Háromszéken (Nagyajtán), a másik Udvarhelyszéken született s mindkettőnél szintén csak székely nyelvjárási sajátságnak tulajdoníthatjuk ezt.*) Itt tehát, különösen a *ne*-vel való kapcsolatban (*ha ne írjon...*) nem is annyira erdélyi, mint csak székely sajátsággal van dolgunk, a mi már a 17. században GELEJI KATONÁnak feltűnt (TOLDY: Régi m. nyelvészek 321. l. mint az *ír vala* alaknál idéztük is). P. HORVÁTH ÁDÁM is, igaz, erdélyi dialectusról szól s úgy érinti az efféle példákat (Jutalomfeleletek 1 : 45.), de látszik, hogy ő is a székelységre érti; GYARMATHI és DÖBRENTEI is mint székely sajátságot közli a Vocabulariumban (1816), illetőleg a régi Tájszótárban (1838) az *ángy* szó alatt.**

*) Előfordul ugyan efféle szerkezet KAZINCZYNÁL, ARANYNÁL (TSz. V : 93.) s LEHR szerint a népnél is Dunántúl (vö. SIMONYI MKöt. 3 : 125.); azok azonban ARANY példáját kivéve nem éppen ilyenek s csak folyó cselekvésre vonatkoznak.

**) GELEJI KATONA és a régi Tájszótár ez adatából viszont azt is

GYERGYAI F. is A m. nyelv sajátságaiában székely szokásnak mondja az effélét: *Ha el ne kapja a gyermeket, a lovak letapos-sák* (Sim. MKöt. 3 : 125.), illet. *letapossák vala*; mint a hogyan SIMONYI is A m. nyelv-ben (1. kiad. I. 221 és 2. kiad. 158.) helyesen csak mint székely sajátságot említi az efféle fölszólító módú föltételező mondatot.

E szerkezet magyarázatára nézve pedig érdekes, hogy néhol, pl. Jász-Nagy-Kún-Szolnok megyében is ezt: *Ha ott ne legyenek, belehal a vízbe* így mondják felszólító móddal és mellérendelt mondatlalt: *Ott ne legyenek s belehal a vízbe* (KONCZ ELEK értesítése). S nyelvjárásunkra is idéztük például, fennebb, Krizától: *Osztán vágd pofon s még ő haragszik*. Vö. az efféléket is: *Szólj igazat, betörök a fejed* stb. MKöt. 3 : 124. És a latinban is: *Naturam expellat* (= si, ha) *furca, tamen usque recurret*. E szerkezetek alapján világos, hogy itt nem idegen hatással van dolgunk, mint a hogyan SIMONYI sem szól arról; hanem itt ismét mondatvegyülés történt. Mégpedig tán a fölszólító mód hatolt be a föltételező mellékmondatba, mint a hogyan SIMONYI kifejezte (MKöt. 3 : 125.) s ezt a két *volna* illet. *vala* kerülése is elősegíthette; vagy pedig a nyilván szintén eredeti mellérendelt mondatos fölszólító módú szerkezetre hathatott a *ha ír v. ha nem ír vala* alárendelt, *ha* kötőszós szerkezet s a föltételes értékű főmondat egészen mellékmondatlalt lett, úgy látszik, már a 16—17. században (vö. GELEJI KATONÁT id. h. 1645.). A szokásos kissé durva érzékeltetéssel tehát: *Ha ott nem lészék vala, beléhal vala a vízbe* + *Ott ne legyenek s beléhal a vízbe* = *Ha ott ne legyenek, beléhal a vízbe*. — Hogy a népnyelv az alárendelt mondatot általában nem igen szereti, s így utóbbi magyarázatunkra vö. SZARVAST is, Nyr. 1 : 459.

c) Egész Erdélyben divatos már, mint ismeretes, a *kell* *hogy*-os szerkezet főnévi igenév helyett, sokszor a *hogy* kihagyásával is: *el kell mennem* h. *el kell hogy menjek* v. *el kell menjek*. A székelységben s így nyelvjárásunkban is e használat divatos, pl. *Aszt gondoltam, el kell fussak. A' kellett legyen. Nő, mekko-*

---

megtudjuk, hogy a többi magyarságban még régebben ilyenkor az a *valds* szerkezet járta, a mi ma csak a székelységben maradt fenn: *Ha ott nem lészék vala, ha meg nem ragadom vala*, stb.

rán kell behajoljak. Az este kellett hogy elmennyenek (= bizonyosan az este kellett elmenniök). A szél kellett hogy befújja. *E'* (ez) *vetve* kell legyen, *fíjam!* — Többször hallhatni efféle is: *Négy-*, *ötnek* kell legyen. *Neki* *él* kell mennyen, stb.

Az utóbbi szerkezetben nyilván ismét combinatio van az igeneves és felszólító módú szerkezetekből: *Neki el kell menni(e)* + *él kell* (hogy) *ménjen*. — A *kell* *hogy*-os szerkezet pedig ismét nem idegen hatás szerintem, mint a hogy régebben magyarázták, hanem rendes úton fejlődött magyar szerkezet lesz, mely csak talál a latin *oportet*, *ut v. oportet* és pusztá *coniunctivusszal*, s az oláh nyelv megfelelő szerkezetével. SZARVAS és SIMONYI, mint tudjuk, kezdetben latin hatásra gondoltak (vö. Latinosságok, NyK. 10:169. és Nyr. 1:432.). PONORI THEWREWK E. törzsökös népies magyar kifejezésnek idézte, Nyr. 1:475. SZARVAS később oláh hatásnak ismerte el az efféle szerkezetet (Nyr. 18:469—70. és 19:26.). Ezt fogadta el STEUER is, Nyr. 18:517. Ezzel szemben VERESS IGNÁ CZ, nézetem szerint helyesen, egészen magyar szerkezetnek bizonyította, mely PETŐFINÉL is, ARANYNÁL is előfordul, s mint az *akar*, *kiván*, *óhajt* igék, *szabad*, *igaz* névszói állítmányok s a *kell*hez még közelebb álló *illik*, *illő* kifejezések is állhatnak *hogy*-gyal, úgy állhat ez is, sőt a *hogy* kimaradása is érthető a magyarból. VERESS magyarázatával szemben hiába szólalt fel nézetem szerint KÁSZONYI LUKÁCS, STEUER, SZARVAS, sőt BALASSA is az oláh hatás mellett, Nyr. 19:26. Ugyanis itt nem is annyira combinált szerkezet alakulásáról lehet szó, melyben az *el kell mennem*-féle szerkezetbe a *kell* után a *hogy*-os szerkezet, mégpedig az oláh szerkezet vegyült volna be, mint BALASSA magyarázta; hanem itt tán alapjában nyomatékosabb, természetes úton is fel léphetett mellékmondatos szerkezetéről lehet szó (vö. a magyarországi *kell*, *hogy* *ez* *meg* *ez* *meglegyen*-féle szerkezetet), vagy a *lehet* és *illik*-félék után álló *hogy* analógiája is hathatott, hogy az igenév helyett itt is mellékmondat lépett föl. Innen az erdélyi szórend megmaradása is: *el kellett*, (*hogy*) *menjen* > *el kellett mennie*. Külömben némelykor igeneves szerkezet is fordul elő nyelvjárásunkban is: *Mán csak védeném kell*. *Akkor annak pontosonn találni kellett*.

Jegyzet. A dunántúli *el kellett menni* természetesen már idegen, mégpedig német hatás (ich musste gehen).

2. *Irt* = irt legyen. — Lőrincz egy megjegyzése szerint az *irt legyen* igealakot is használnák Háromszéken, legalább is használták volna az ő idejében óhajtómódulag, így: *Szeretném, hogy Pál itt maradott legyen, hallom is, hogy itt maradott.* (Id. h. 231. l.) Nyelvérzékem szerint azonban ezt így mondanák: *szeretném, ha itt maradott volna* stb. — és én legalább nem emlékszem, hogy az *irt legyen* alakot hallottam volna. Hanem igen helyette az *irt* alakot effélékben: *Hát osztán te utánna ne tudtál menni! Mi, hogy ő ne tudott bódogulni! Bánnya a fene, csakhogy nekem ne jutott (legyen). Csak fél ne ébresztötte s báját ne csinált (Torja). Csak bajod ne lett! Ott biz' add (bizony hadd) ütötte (ütötte), csak senki ne látta! Csakhogy nehogy drágán vett valamit, nincs semmi báj! Elményék én, nehogy még ne csinálta.* Mintegy præs. perf. értékben is: *Mán az a nagy eklézsia hogy ne kapott egy jó mestért (kántort; = nincs egy jó kántora)!** — Ide vehetni tán részben az efféléket is, főmondatban: *Lött utánna, (hadd legyen, nosza) égyük még ezt és!* Utóbbi esetben az *irt* alakról természetesen csak mint előre befejezettnek tekintett cselekvésről és nem múlt időről lehet szó.

3. *Írjon vala.* — Nyelvjárásunkban, bár ritkábban, ilyen igealak is előfordul feltételes mondat helyett álló felszólításban, inkább közel múltra érve. Pl. *Üssön vala csak még v. csak üssön vala még, met a baját eligazítottam vóna. Me(r)t ha ezt ne tégge vala, kapott vóna!* LŐRINCZNÉL ez is előfordul: *Fizeszen vala csak jól, a perit megnyerte vóna!* (Id. h. 231. és 241. l.) Ez utóbbi példát legalább ma inkább így mondanák: *Mán bizony fizet vala jól s akkor a perit megnyerte vóna.* Vagy: *Ha jól fizetett vóna, akkor a perit megnyerte vóna.* A fennebbi *üssön vala csak még!* szerkezetet azonban, melyet LŐRINCZ szintén idéz (MNY. 6: 231. l.), használják s így a *vala* segédigét bizonyos »föltevő múlt» alakítására felkiáltásban az *írjon* mellé is odateszik. Nyilván a jelentő módú használat analógiájára, az *ír vala, kell vala* = »irt volna, kellett volna» jelentő módú alakok mintájára, mintegy mód- és idő-combinációval, így: *írjon + vala* = *írjon vala*, hol a

*) Vö. e szerkezetekhez APOR P. Metamorphosisának módhasználatát is, BARCZA JÓZSEF, Nyr. 24: 358.

vala inkább az időt, mint a föltételt juttatja kifejezésre: előbb v. közelebből. — Vö. ZOLNAI (TÖMLŐ GY.) Németujvári glosszák, Nyr. 14 : 309. *örülne* *vala* is!

4. *Irni fogjon.* — Nagy ritkán ezt az igealakot is hallani mintegy jövőre vonatkozó megjegyzésben, pl.: *Csak osztán ne fogjon fájni.* (Effélét Kolozsvárt is hallottam egy nőtől.)

* * *

Ha most visszatekintünk a látott idő- és módalakokra, látjuk, minő gazdag igeidő és mód használata van a háromszéki nyelvjárásnak s így egyes nyelvjárásainknak ma is, csak utána kell kutatnunk, és következetesség is van e használatban, csak utána kell néznünk s a tényeknek megfelelően psychologailag kell magyaráznunk. Láttuk, hogy csaknem mindazok az időalakok megvannak ma is nyelvjárásunkban (pl. az *ír volt* kivételével), melyek a régi nyelvben megvoltak; sőt a felszólító és feltételes meg a jelentő módban is több időalak van, mint a mai irodalmi nyelvben, de meg a régiben is. Valósággal TINÓDI és ILOSVAI SELYMES PÉTER kora, a régi magyar költők és a kódexek kora jut eszünkbe a sok *vala* és *volt*, az *íra*, *írt* *vala* és *írt* *volt* stb. alakok ma is élő használatának hallatára, a mi itt-ott kissé szintén egyhangúnak látszik (pl. a sok *vala* alkalmazásánál); de viszont mennyi kifejezésbeli árnyalat, különbség van bennük, mint azt pl. BUDENZ idézett régi összeállítása (MNY. 5 : 355—58.) vagy LŐRINCZ összefoglalása (MNY. 6 : 231.) s KRIZA Vadrózsáinak főként IV. pontja, a háromszéki szólásmódok és közmondások, helyesebben beszélgetések összefüggő használatban is feltüntetnek.

Természetes, hogy ezek az időalakok a régibb, HUNFALVY és SZARVAS-féle elméletbe nem fértek be csak úgy kikapott szemelvények alapján (vö. SZARVAS, Igeidők 8.), és tán az actiók tanának újabb hívei is részben a latin nyelv időalakjainak mintájára felvett igealakokat látnának bennük. Pedig ezek is a természetes nyelvfejlődés eredményei, csak helyesen kell néznünk és elemeznünk. Mint láttuk, nemcsak cselekvés állapotát, de valóban időt is juttatnak kifejezésre; sőt annak szűkebb, pontosabb meghatározását is, határozó szó nélkül is (pl. az *íra*, és *vala* összetételekben); természetesen némelykor inkább a cselek-

vés, máskor az idő jut kifejezésre. Láttuk ezzel kapcsolatban a jelentésbővülést vagy szűkülést is s az analógia és *combinatio* (*contaminatio*) érvényesülését itt is. Természetesen egyes alakok bizonyos használatának fennmaradásában a gépies megszokás is hathatott (pl. affélékben: *sohasem hiszem vala*).

Az is érdekes lehetne, hogy pl. az *írt vala* használata kevéssel ezelőtti múlt időre épp oly jellemző a székely s tán éppen a háromszéki emberre, mint pl. a szegedvidéki, dorozsmai emberre az ő kiejtése.*) És stilisztikai szempontból is pl. a *vala* és *volna* váltakozása föltételes mondatokban, s ez utóbbiaknak többféleképpen való szerkesztése (vö. LÖRINCZ, MNy. 6 : 231.) meg a különböző multak cserélkezése szintén milyen érdekes lehet. E tekintetben mintegy gazdagító hatással is lehetne a székely beszéd mai, ez irányban szegényebbé vált irodalmi nyelvünkre. Minket azonban főként az érdekelhet itt, hogy a mi-
ket láttunk, azt ma is élő nyelv használata alapján láttuk, s nyelvjárásaink idő- és módalakjainak tanulmányozása, megfigyelése biztosabb alapot adna köznyelvi időalakjaink kérdésének végleges tisztázásához, s részben módjaink használatának itt-ott szintén pontosabb megállapításához is. Így érdekes és nevezetes találkozásokra jutnánk egyes nyelvjárásainkra vonatkozólag mondattani téren is (vö. pl. az *íra* használatát) s az igeidőinkre és módjainkra vonatkozó összes nyelvjárási adatokat ismernők és értékesíthetnők.

ERDÉLYI LAJOS.

---

*) Azon az alapon ismertem meg egy alkalommal egy háromszéki embert Debreczen vidékén.

A magyar népdal strófa-szerkezete.

I.

A népdal helyes fölfogása csak újabban kezd nálunk terjedni. Régibb gyűjtőink és kutatóink költeménynek vették, műköltő szemmel vizsgálták. Pedig a népdal lényegesen különbözik a szavalásra, elmondásra készült költeménytől. A népdal *vokális szöveg*, igazi élete csak az énekben van, szöveg dallam nélkül nem teljes mű. A két alkotó elem közül még a dallam a fontosabb, mert eredetibb és állandóbb. Régebbi gyűjteményeink meg éppen a változó elemre, a szövegre helyezik a súlyt. A népdaltanulmány, első sorban a ritmikai, csak énekelt dalokon alapulhat. *) Zenés gyűjteményeink újabb keletűek és köztudomás szerint éppen nem tökéletesek. A ritmikus sok kérdésére egyáltalában nem felelnek. Ezért a népdal ritmikájából a gyűjtemények alapján csak a magasabbrendű szerkezetek — strófák — vizsgálata lehetséges. A kisebb ritmikai egységek mikroszkopikus vizsgálatára csak az eleven énekből gyűjthetni præparatumokat. Az ütemek és sorok tanának sok kérdését csak a népének hosszabb megfigyelése alapján lehet eldönteni, ha t. i. a modern ritmika álláspontjára helyezkedünk és a papiros-analízis helyett az eleven előadást vesszük alapul. A saját előadásunkon kívül a népet pedig azért kell megfigyelni, mert a legnagyobb népdalismeret és a főbb előadásmódokban való gyakorlat mellett sem lehetünk biztosak minden egyes dal előadásában.

Megemlítem röviden az általános ritmikai irodalom főbb munkáit; részletesebb megbeszélésük most messzire vinne a tárgytól.

---

*) Nem úgy mint MADZSAR G. értekezése: A magyar népköltés versalakjai. Budapest 1895.

Elsősorban WESTPHAL következő művei fontosak:

1. Elemente der musikal. Rhythmik. Jena 1870. 2. Allgemeine musikal. Rhythmik seit J. S. Bach. Leipzig 1880. 3. Aristoxenos v. Tarent. Melik und Rhythmik des class. Hellenentums. Leipz. I. 1883. II. 1893. 4. Theorie der mus. Künste der Hellenen (Rossbach közreműködésével). I—III. Leipzig 1885—89.

A görög ritmikának WESTPHALétól eltérő összefoglalását GEVAERT nagy munkájában találjuk. (Histoire et théorie de la musique de l'antiquité. II. köt. 1—245. lap.) Itt egy hosszú gyakorlati zenészpálya tapasztalatai érvényesülnek íróasztal-elméletek ellenében.

AZ ARISTOXENOS-WESTPHAL-féle tan módosítva, továbbfejlesztve jelenik meg SARAN F. régebbi dolgozataiban. (Különösen: Über Hartmann von Aue. PAUL-BRAUNE: Beiträge, 23, 1—108, III. és IV. fejezetében.) Sokban egész új és önálló ritmikája a köv. kiadványban: Die jenaer Liederhandschrift. Hg. von G. HOLZ, F. SARAN, E. BERNOULLI. Leipz. 1902. A II. kötet 91—151. lapján: Rhythmik. Fontosak SARANNak a ritmusfejlődésről, a formák átalakulásáról szóló fejtegetései. Ezek közül az ó germán alliteráló vers levezetését SIEVERS beleszötte «Altgerm. Metrik» c. művébe. (Halle, 1893. VII. fej.) Hasonló tárgyú: «Zur Metrik Otfrids v. Weissenburg.» (Philol. Studien. Festgabe für E. SIEVERS. Halle, 1896.) Végül sok érdekes elméleti része van «Der Rhythmus des französ. Verses» cz. könyvének. (Halle, 1904.) Sokat ígér készülöben levő általános ritmikája.

A zenei szakirodalomból haszonnal forgathatja a ritmikus RIEMANN H. munkái közül főképp a «Grosse Kompositionslehre»-t (I. Leipz., 1902.) és a «System der musik. Rhythmik und Metrik» címűt. (Leipz., 1903.) RIEMANN, a ki régebbi munkáiban WESTPHAL után indult, ez utóbbi művében egészen új alapot akar adni a speciális zenei ritmikának.

Régebbi hasonló irányú művek: FUCHS: «Die Zukunft des musikal. Vortrags.» 1884. Kevesebb értékű TIERSCH O. eklektikus, kissé zavaros könyve: «Rhythmik, Dynamik und Phrasierung. 1886.

A feldolgozott népdalokat több forrásból vettem. A nyomtatott gyűjtemények közül BARTALUSéból merítettem a legtöbbet, utána még SZÍNIEBől. Igazi népies dal azonban ezekben sincsen

sok: felénél kevesebb. Nagyobb mennyiségben találtam ilyeneket az Ethnographiai Múzeum fonogramm-gyűjteményében, melynek használatát SEEMAYER igazgató úr készséggel megengedte. VIKÁR B. úr, a gyűjtő, pedig becses útbaigazításokkal segítette. Összesen mintegy 1000 népdalt dolgoztam föl, többet ezidőszerint alig lehetne. Nincs ebbe beszámítva KISS A. gyermekjáték-gyűjteményének mintegy 180 zenés darabja. A gyermekdal formája ugyanis csak részben találkozik a népdaléval, s így e darabok legnagyobb részét nem lehet a népdalformákkal együtt tárgyalni.

Az anyagot kiegészítettem az «Ethnographia»-ban elszórtan megjelent népdalokkal, nevezetesen SEPRÓDI J. gyűjteményének (XII., XIII. köt.) máshol nem talált részével (15 dal), végül saját, főképp mátyusföldi gyűjtésemmel. (Egy részét l. Ethnographia, XVI. 300.)

II.

Népdalstrófaink legnagyobb része négysoros. A rövidebbek ennek a formának kezdetleges alakjai, a hosszabbak kibővítései. A négysoros strófa állhat két egyenlő terjedelmű, vagy két különböző terjedelmű részből. A további osztályozás a sorfajok alapján történik.

A ritmika a súlyok száma szerint 1-es, 2-es, 3-as, 4-es, 5-ös és 6-os sorokat ismer. Az 1-es ritka, csak mint izolált, a ritmusszerkezetből kiváló elem jelentkezik, rendesen valami fölkiáltás, réja.

A legősibb, legegyszerűbb, a ritmusérzékét leginkább kiélelítő sor a 4-es, egyúttal a leggyakoribb: mindenütt uralkodik, táncban, énekben, zenében. A többi forma jóval kisebb számban van és mind visszavezethető a 4-esre és 2-esre. Ezek az elsődleges sorok. Elsődlegesnek nevezhetünk általában minden páros ritmuskapcsolatot, páros ütemet, kétsoros periodust, kéttagú strófát; a többi, másodlagos forma mind ezekből keletkezett.

A 3-asok, 5-ösök, 6-osok keletkezését a hozzájuk legközelebb álló sor bővítésével és rövidítésével szokás magyarázni. (Legjobban l. RIEMANN, System 23—33 §§.) De ez a magyarázat voltaképpen nem világítja meg e sorfajok eredetét, csak a ritmusszerkezetben végzett funkciójukat értelmezi. Azonkívül a klasszikus

hangszeres zenében — RIEMANN kizárólag ebből vonja el elméletét — csak elvétve lehet szó az ilyen másodlagos ritmusformák «eredetéről» a szó szoros értelmében; mikor t. i. a zeneszerző már adott egyszerűbb formákból fejt ki őket. Alkalmasabb terület erre a vizsgálatra a népének, melyben a formák fejlődésen, átalakuláson mennek át, s nincsenek kritikai kiadásokban megállapítva. A népének szabadon rendelkezik a hozzájutott dal-készlettel. Ha szándékosan nem változtat rajta, változtat önkénytelenül. E változtatások nagyobb része a dallamot érinti.

A dallamvariantsok változatossága a legnagyobb, egyszersmind legbizonytalanabb tere a vizsgálatnak. Nagy itt a szerepe a tisztán egyéni különbségeknek, még a hibás reprodukciónak is.

Ritmikai variánsok is keletkezhetnek hibás eltanulás útján, de általában más okra vezethetők vissza, más a jelentőségük is. Eredetileg minden zárt ritmusforma testmozgással van kapcsolatban.*) Mihelyt az orchesztikus ének megszabadul a kísérő tánc- vagy munkamozdulatok kényszerítő izochronizmusától, meglazulnak a pontos, szigorú időviszonyok, megnyílik az út a szöveg speciális nyelvi ritmusának és a tisztán zenei elemnek (melynek nem lényege az egyenletes ritmus) érvényesülésére, keletkezik a szabad előadás, «tempo rubato», első foka annak a fejlődésnek, amelynek során az énekből elmondott vers lesz.**)

Az eredeti «orchesztikus» formák elváltozásánál megkülömböztetünk olyanokat, a melyek a dal ritmikai alapszerkezetét nem érintik, és olyanokat, a melyek azt erősebben megtámadják. Ez utóbbiak fontossága akkor kezdődik, mikor bizonyos állandóságra tesznek szert. A sok felmerülő és újra eltűnő alakból néhány, gyakori ismétlés által fokozatosan megszilárdul. Egy-egy határozottabb gyorsítás, lassítás elterjedhet előbb kisebb, majd nagyobb körben, állandósulhat az eredeti forma mellett, ki is szoríthatja azt. (E folyamat nyelvészeti analógiája a hangváltozás.) Az ilyen megkristályosodott rubatoforma azután újra szigorú időviszonyokat vehet föl, átmehet az orchesztikus előadásba, a hol most már új ritmusfajta képvisel.

*) BÜCHER: Arbeit und Rhythmus.³ Leipz. 1902. — WUNDT: Grundzüge der phys. Psych.⁵ III, 40. sk. — SARAN: Jen. Hs. II, 102. sk.

**) SARAN: Zur Metrik Ofr. v. Weissenb. Jen. Hs. II. Rhythmik § 8.

és periodus funkciója közt álló sortipust állapít meg, amelyet «Pressrhythmus»-nak nevez; s az ilyen 4-est («gepreszte 4-er») megkülönbözteti a normális 4-estől. Ekképen különbözik a mi táblázatunk III. sz. képlete a IIa. első felétől. De hasonló különbség van a VI. sz. képlet és a normális 3-as (— — — — —) közt; a VII. sz. és IV. sz. közt. A VI. középen áll a normális 3-as és a normális 6-os (IV.) közt; a VII. első tagját alkotó 4-es a normális 4-es és a periodus közt. Súlyos vagy tömör soroknak nevezném ezeket, megkülönböztetésül a normális soroktól. Keletkezésük nemcsak úgy képzelhető, a mint táblázatunk a III-ét és VI-ét mutatja, t. i. gyorsulás és gyengülés által, hanem fordított irányban is: fázisszaporodás és velejáró súlyosbodás útján. Vagyis ilyen módon a normális sorok megközelíthetik a súlyosakat.

[illegible]

A 11-fázisú sor harmadik tipikus alakját a VIII. formát, még nem részesítette kellő figyelemben a magyar ritmika.*) Eredetét az V. vagy VI-ban kereshetjük, ilyen módon:

V: lassítva ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ - ♩

VI: ♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪

Sajátságos jellegét az adja meg, hogy a «dipodikusan» árnyalt ütemek sorában egy megakasztja a súlyos és kevésbé súlyos ütemek rendes váltakozását. A sor páratlan számú egyszerű ütemből áll, mindamellett a két szélén álló ütempárt erősen összetartja a súlykülömbőség, a középső ütem hol az előtte, hol az utána állóhoz vonzódik, a szöveg és dallam szerkezete szerint. Gyors menetű 5-ös, többnyire a VIII. alatti tipikus formában. Más előforduló alakjai:

*) Csak KÁLMÁN FARKAS említi, és DANKÓ kizárólagos sajátjának tartja. (L. SEPRÓDI dalgyűjtem. Ethnographia XII.) Valószínű, hogy DANKÓ a néptől leste el.

a) felbontásokkal:

b) összevonással:

c) felbontással és összevonással:

d) a középső gyengébb súlyú ütem előrevetésével:

Mindezekre azonban csak 1—2 példa van, annyira túlnyomó a VIII. alatti forma. Néhány dalban egy ilyen alakú sort találunk:

A zárójelbe tett rész rendszeren egész pontos ismétlése a megelőző dallam- és szövegrésznek (pl. Lecsúszott a, lecsúszott a szénaboglya teteje), s így a sor voltakép nem más, mint az

*) Ezt a sort alkalmazza ARANY «Népdal»-ában (Duna vizén lefelé úsz a ladik...), a strófa második felében.

előbbi kibővítése gyors 7-essé.*) Előfordul még fölbontásos formában:

Példák: a) «|: Ha bemegyek: ihaj | a taksonyi csárdába».**) b) «Átmentem én a Tiszán ladikon, ladi-ladi-ladikon», az utóbbi a második dallam-frázist ismétli.

Mindkét sor közelebb áll a súlyos sorok jellegéhez, de az 5-ös könnyű sorokból álló strófában is előfordul.

Eddig összesen 50 dalban találtam meg őket (az 5-öst 40-ben, a 7-est 10-ben); bizonyosan lesz még több is. Előadásuk módjáról meg kell jegyezni, hogy nem mind szigorúan orkesztikus menetűek. Legtöbbjük ugyan pontos tánczritmusban mozog, de nem mindegyikben maradnak változatlanul a pontos időviszonyok. Egy-egy fermáta megnyújtja a gyorsabb csoport egyik hangját: — — — — — $\circ$ — — — — — π ; ez voltaképpen

gyorsítva — — — — — π , a szabad előadásban közönséges siettetés. Azonkívül egy részük kétféle alakban van meg: varián-suk az 5-ös helyén 4-est, v. 3-ast mutat.

Végül az tűnik ki előadásuk megfigyeléséből, hogy a rendes 3-as és 4-es formától az 5-ösig számtalan finom átmenet van, amelyek igen jól mutatják az 5-ös keletkezését. Az elsődleges dalsorban meglazultak a pontos időviszonyok, meglágyult az egész, mikor, táncz mellé alkalmazva, újra orkesztikus előadásba ment át, más formává keményedett.

Vagyis a másodlagos ritmusok egy csoportja a rubato-előadásban keletkezett.

Megemlítem még, hogy e tételnek a kisebb ritmikai egységek terén is van szerepe. Véleményem szerint ilyen uton keletkezett a népdalainkban itt-ott előforduló $\frac{3}{4}$ ütem.

*) A ritmika ugyan nem ismer 7-est. Egyelőre mégis annak jelzem e sort, mindig hozzáértve, hogy csak az 5-ös bővítése.

**) Ethnographia XVI. 303, 5. sz.

Rendes alakja: és ritkábban
és .

A forma a szokásos soreleji gyorsításra vezethető
gyorsítva

vissza: Ez a forma: =

 gyorsítva
vagy Ez: már
az előbbiekből levezetett forma. Külömben is nagyon ritka
(2 példa).

Ilyen eredetre mutat az ütem 4-fázisú alakja is, továbbá
az, hogy tisztán ritka: inkább páros ütemekkel vegyül:

Egy analógia is támogatja ezt a levezetést: a finn egyházi
énekekben egészen hasonló módon lett a rendes páros ütemből
az $\frac{5}{4}$ egy formája:*)

III.

«Strófa» visszatérést jelent, ismétlődő formák fölismerhető
azonosságát. A kezdetleges ember strófája az a primitív zenei
motivum, melynek folytonos ismételtetésében kedve telik.

A kultúra általános fejlődésével fejlődik ez a zenesejt is,
nagyobb terjedelmű lesz az ismétlődő frázis; majd differenciálódik,
tagjai fejlődnek, kisebb részekből alakulnak tűnik föl. Forradás
van rajta.

Az európai kultúrnépek zenéje általában azon a fokon áll,
hogy a legkisebb ismétlődő, zárt ritmus-szerkezet két tagra szakad:

*) A művészi zenében is előfordul, pl. CSAJKOVSKY h-moll szim-
fóniájában.

**) L. ILMARI KROHN: «De la mesure à 5 temps dans la musique
populaire finnoise». Sammelbände der Internat. Musikgesellschaft. II. 142.

előrészsre és utórészsre. Vagyis periodus-szerkezete van, a mint a régi ritmika mondaná, «láncz», a mint az újabb, elkerülve azt a sokfélekép értett szót.

A mi gyermekdalunkban akad ennél egyszerűbb forma is: az izolált sor. (Kiss Á. 196. l. 15. sz.) De ez kivételes jelenség; általában legkisebb szerkezeteink a többi európai népétől nem térnek el. Sőt népdalunkban ritka a legkisebb kéttagú forma, nagyobb számban csak a gyermekdalok közt található.

Az izolált sor átmenetét a kéttagú szerkezetbe jól megfigyelhetjük a gyermekdalokon. Szövegszaporodás a dallamhangok fölbontásával jár együtt, majd az egyenlő magasságú hangok különbözőkké válnak, a dallam súlyosabb, a kéttagúság láthatóbb lesz. Ilyen átmeneti formák: Kiss, 54. l. 4. sz., 61. l. 63. l.; 26. l. 2. sz.

Már a kéttagú láncz alakulásánál, sőt néha az izolált sor szerkezetében is jellemző különbség ötlik szemünkbe, mely azután végigmegy az összes zenei formákon, egészen a legnagyobbakig. Az utórész ugyanis vagy hasonló az előrészhöz, vagy különbözik tőle; vagy ismétli, megerősíti az elsőt, vagy ellentétet állít vele szembe:

$aa,$ $ab.$

Egyszerűbb, ősiabb az aa forma; a gyermekdalban uralkodik, itt még az egyes sorok (kül. kezdősorok) szerkezete is gyakran ilyen, tehát

$\begin{array}{c} a \quad a \\ \alpha \quad \alpha \end{array}$ Kiss, 179, 5. sz.

Az ab forma keletkezését az aa -ból egy aa_1 középalakon át képzelhetjük, a melyben a második rész nem pontos ismétlése az elsőnek.

Mint említettük, az egyszerű kéttagú láncz strófafunkcióval főképp a gyermekdalban találkozunk. Többnyire aa formában, úgyhogy a második sor némi eltérést mutat, aprózása más, vagy zárófordulatot vesz a dallam. Feleannyi az ab , tetszetős formákkal. Pl. Kiss, 22. l. 10. sz.

A népdalban is akad ilyen kétsoros strófa; a 4-soros dalok

tömegéhez szokott érzék rendszeren kettesével foglalja őket össze, bár dallamuk befejezett. *)

A láncz-strófának más alakja is van. KISS-nél: 13. l. 6. sz.; 186. l. 1. sz. Az egyik sor megkettőzésével keletkezik a 2-tagúból; ilyen módon tesz szert nagyobb súlyra. Ilyen még SZINI 135, 142, BART. II. 19, 152. Szokottabb a 2 ik sor megkettőzése, ritkább az elsőé. Az ismétléssel gyakran némi változtatás jár.

A tárgyalt kis strófák a népdalban elenyésző csekély számban vannak a 4-soros strófák nagy tömege mellett. A zenei motívumok elhelyezkedésében itt is megvan az említett kétféleség, azonkívül a nagyobb terjedelem folytán a tagok jobban differenciálódnak a dal két szakaszában.

Az AA forma változatai:

$aa_1a_2a_3$. hasonló négy sor, a nélkül, hogy pontosan ismétlődnek egy dallamrészlet.

$abba$: két azonos — vagy hasonló, aa_1 — egy eltérő, ezután az első sor pontos vagy változtatott ismétlése. $\left. \begin{matrix} aa^vba \\ aa_{IV}ba \end{matrix} \right\}$ mikor az első sor a domináns hangnemében kerül újra elő (a^v = felső kvint, a_{IV} = alsó kvart) aa_1ba , aa_1ba_2 : mikor az első sor nem ismétlődik pontosan.

$abba_1b_1$; ez viseli leginkább a 2 kétsorosból való összeolvadás nyomát.

$abba$: sajátosságos, a mai zenében ritka forma, gyakoribb a XVI. sz. vokális zenéjében (l. GEVAERT i. m. II. 155. l.). Ölelkező rim felelne meg neki. szövegeink közt ilyen ugyan nincs, de néhány esetben a két közbülső sor szövege azonos, így igazodik a formához. Változatai: abb_1a , $abba_1$, abb_1a_1 .

*) Megjegyzendő azonban, hogy sok kétsoros strófa csak látszólag az. Megesik, hogy az énekes a 4-soros dal egyik felét — különösen ha a másik valamennyire önálló — elfelejti, és a dalt csonkán énekli. Gyűjteményeinkbe is belekerült néhány ilyen csonka dal: SZINI 133. sz. pl. csak 2-ik fele BART. VII. 189-nek. KISS 126. l. 35. sz. = SZINI 88. első fele. Farkasdon (Nyitra-m.) hallottam egy dalt, melynek 2-ik fele VIKÁR B. gyűjteményében mint önálló dal szerepel. Zsigárdon (Pozsony-m.) a BART. VII. 176. sz. dal első felét éneklik csak (a BART. II. 163. alatti egyik szöveg változatával: «Fehér kancsó, vörös bor, ritkán kerül ránk a sor!»), szerintük: «nincs tovább».

Az AB forma változatai: $abbb$, a_1bb_1 , a^Vbb stb.

Természetes, hogy a dallamrészletek differenciálódásával együtt jár a sorok ritmus-szabásának különbsége. Sokszor azonban olyan strófákban is differenciálódik a dallam, a melyekben a sorok végig egyritmusúak; így a súlyos 3-asokból állók nagy többségében. Különösen gyakori ezekben az $abba$ dallamforma.

Még az ismétlés tüneményeit és a kongruencia kérdését kell röviden érintenünk.

A kétsoros strófát néha az egyik sor megkettőzése — a mint láttuk — háromsorossá teszi. A négysoros dalok előadásánál a 2-ik részt majdnem mindig ismételni szokás. A befejező rész ismétlése azonban nem szerves része a dalszerkezetnek, még akkor sem, ha új szövege van (úgy hogy a 4-soros str. szövege 6 sor), vagy ha némi változtatással jár. Közvetlen ismétlés általában nem ad új formát, csak megerősíti az elmondottat, intenzívebbé teszi a hatást. Ha egy közbeszótt eltérő rész után halljuk újra a dal első részét, ez más jelentőségű; a visszatérés befejezi, kikerekíti a dalt. A különbség szembeszökő, ha egybevetünk igazi háromtagú dalt ilyen ismételt befejezésével. A háromtagúság, mint bonyolultabb, művészibb szerkezet, népies énekben sehol sem gyakori.

Énekeseink nemcsak a dal második felét ismétlik, hanem a legtöbb esetben újra éneklik az egész dalt, többször is, a míg a szövegben tart.

Kevés olyan népdal van, a melynek szövege több, szorosan összefüggő strófából áll. Csak az elbeszélő énekekben, meg néhány lírai dalban van az egymásután énekelt strófák közt logikai kapocs. Van azonkívül a strófák összefüggésének egy más módja: mikor az egymásután következő strófák csak egy-két szóban térnek el egymástól, a tartalom ugyanaz, valami új oldalról megvilágítva. Például:

1. Kimentem én a tanyára, de igazán,
ráléptem a tökindára, de igazán;
tökindáról tökindára
fáj a szívem a barnára, de igazán.
2. Kimentem én a szőlőbe, de igazán,
ráléptem a venyigére, de igazán;

venyigéről venyigére
fáj a szívem a szőkére, de igazán.

3. Kimentem én a piarczra, de igazán,
ráléptem a papirosra, de igazán;
papirosról papirosra
fáj a szívem a csinosra, de igazán.

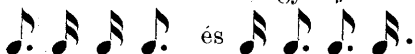
Homológ strófáknek nevezném az ilyeneket. Kétségkívül a strófás-szerkezet legrégibb típusai közül valók. Első lépés abban a törekvésben, a mely mindig újabb képpel és fogalommal akarja objektíválni, magyarázni és utánozni a dallamot, a szöveg szülőanyját. *) Mikor a szöveg egyes részletei különösen megfelelő, találó kifejezésűeknek érzenek, akkor az újabb képre való törekvés is meghagyja őket. Így keletkeznek a homológ strófák. **)

Az esetek többségében nincs összefüggés az egy dallamra énekelt szövegek közt. A nép beéri a dallam egységével. Mivel pedig kedves dallamaira sokféle, más dallamra készült szöveget is ráénekel, elgondolható, hogy a strófák kongruenciája nem olyan pontos, mint a görög lírában. Kisebb-nagyobb változtatásokat kell a dallamnak eltérni, hogy rámenjen a szöveg.

Háromféle változás fordul elő:

1. a fázisok időviszonyai változnak, a fázis-szám marad;
2. a fázis-szám változik: fölbontás, összevonás; 3. az ütemek, súlyok száma változik.

1. FOGARASI a «magyar népdal uralkodó versmértékeit»,
— — — — és — — — —, így írja át «hangászati jelekkel»:

Említettük már, hogy ez az átírás helytelen. A fönnebbi magyar ütemformáknak semmi közük a rájuk erőszakolt antik nevekhez. Egyébként szerepük nincs még eléggé tisztázva. FOGARASI megvallja, hogy a szövegekből sehogy sem sikerül e «mértékeket» elvonni; csak a dallamokban vannak meg. Nem vette azonban észre, hogy a dallamokban sem állandók. Igen finom, elasztikus dolgok ezek, könnyen változnak. S minthogy két strófa

*) L. NIETZSCHE: Die Geburt der Tragödie. 6. pont.

**) Ebben látom a refrén eredetét is.

megfelelő soraiban teljes időmértékbeli kongruencia soha sincs, az ütemek belső időviszonyai alkalmazkodnak a szöveg változó időviszonyaihoz. Viszont bizonyos dalokban a zenei ritmus annyira uralkodik, hogy a szöveget békóba szorítja, különösen ha ez úgyszólván alárendelt szerepet visz. (Táncdal, gyermekdal.) Ezekben gyakori egyes szótagok, értelmetlen szövegrészek ismétlése is.

Itt két különböző stílusfajttával van dolgunk, melyek keverednek ugyan, de általában elég határozottan elválhatnak. Az elsőben a leírt ütemforma nem jelent szigorú, állandó időviszonyokat, hanem csak bizonyos ritmikai árnyalást, s ennek változásait az előadóra bizza. E változásokat a szöveg érvényesülése okozza, vele jár a tisztán zenei elem megfogyatkozása, mind a kettő pedig bizonyos recitáló, szavaló jelleget ad az ilyen daloknak.*)

A másik fajtaban a zene teljesen uralkodik a szövegen, időviszonyai a szöveg ellenére is érvényesülnek. Hiba volna ezt pongyolaságnak, művészetlenségnek tartani; hisz a művészi zene egyes virágzó korszakaiban is uralkodó elv volt, a népdalban még inkább. Nem kereshetünk a népdalban olyan deklamációt, mint a WAGNER-drámákban. Mégis elmondhatjuk, hogy a mi népdalunkban a dallamnak a szöveghez való alkalmazkodása aránylag nagyon tökéletes. «Ritmikai hibák» lehetnek, vannak a gyűjteményekben, de nincsenek az élő népeknél.

Általában pedig — THEWREWK E. is így tanítja újabban — a gyűjtemények nagyszámú «choriambus»-át nem kell szentírásnak venni. A valóságban jóval kevesebb van. Szaporaságuk egyik oka — az elméleti elfogultságon kívül — a daloknak szöveg nélküli előadásában kereshető. A cigányos előadás, megszabadulván a szövegtől, éles zenei accentusokra törekszik, szívesen fordul az izgatott, pontozott ritmushoz és teremt sok «choriambus»-t. Még a falusi legények fütyülésében is jóval többet hallani, mint énekükben.

A fázis-szám változatlansága mellett még olyan változás is fordul elő, hogy különböző csoportok felelnek meg egymásnak a különböző strófákban.

Pl.: ○ ○ ○ ○ — — ~ ○ ○ — ○ ○ —.

*) V. ö. ÉRDY LAJOS tanulmányát: «A magyar zene». Budap. Szemle, 86, 161. és 87, 450.

A nyelvi hangsúly hatásának tulajdonítható.

2. A fázis-szám változása s a vele járó tünetek: fölbontás, összevonás közönségesen ismert dolgok. A szerint, a mint több vagy kevesebb szótagból áll a megfelelő sor, egy hang fölbomlik kettőre, vagy két hang egygyé olvad. Sőt még jobban is módosulhat a dallam: egy hang egészen elmarad, «weibliche endung»-ot «männliche endung» vált föl. Néha triola lép két hang helyébe (Kiss 150. l. 21. sz.; 160. l. 7. sz.; 440. l. 4. sz.), bár a népdalban elég ritkán. Így a fonogramgyűjtemény alább idézett dalában,*) mely egyúttal átvezet a változások

3. módjára. Két strófájának kezdete:

I. Dömötör felé jár az idő,

II. Alá felé alá felé, alá felé

I. a gulásnak számolni kő

II. a szegzárdi csárda felé, csárda felé.

Megtörténik, hogy valamelyik strófa egy frázissal, vagy egész sorral hosszabb a dallamnál. Ilyenkor a szöveg fölös részének a megelőző ütem- vagy dallamrész ismétlése juttat helyet a melódiában. (Példánkban véletlenül ismétlés által bővül meg a szöveg.) Az alábbi példa 5 első sorát egy dallamfrázisra éneklik, az egész nem más, mint egy erősen meggyarapodott 11-fázisú sor.

Csingilingi
bambilambi
Kulipingyom
Beckskereki
elvesztette
a lovát.

Többi strófája rendes 11-fázisú sorokból áll.

Van a strófabővülésnek egy sajátos esete. BART. I, 22. és 23. sz. dalában minden következő strófa egy-egy sorral szaporodik, egy-egy szemmel járul az utolsó strófával záródó lánczhoz.

*) Egy változata megvan BARTALUSNÁL, III. 150.

Ennek a világszerte ismert népköltészeti típusnak van néhány magyar képviselője is. BART. I, 22. sz. alatt egy «gödölye-ének»-et (Chanson de Bricou) találunk.*)

Vajjon hol van, vajjon hol van az a kecske
 kit apám vett a vásáron
 félpenzen, félgarason?
 Fejd anyám, fejd.

Vajjon hol van : | az a farkas,
ki megette azt a kecskét
kit apám vett a vásáron stb.

A sorozat így folytatódik: puskás lelövi a farkast, víz elnyeli a puskást, tehén megissza a vizet, mészáros levágja a tehenet, halál elviszi a mészárost.***) A fokozatosan bővülő strófákból álló dalnak pusztán külső formája van meg BART. I, 23-ban, s egy hasonló pozsonymegyei tréfás dalban. Ezekben az egymás mellé állított sorokban egyszerű fölsorolás van, szorosabb tartalmi összefüggés nélkül.

A fonogr.-gyűjtemény egy dalában azt a különös esetet találjuk, hogy a strófa hosszabb lett, bár a fázis-szám megfogyott. Utolsó sora t. i. így változik el:

[illegible]

II. $\cup \quad \cup \quad \cup \quad \cup \quad \perp \quad \cup \quad \perp \quad \cup \quad \perp \quad \cup \quad \perp$

E változást lassításnak foghatjuk föl:

lassitva

Az utolsó előtti ütemben összevonás történt, és a zenei hangközök is változtak.

*) A többi változatot BINDER J. állította össze «Néhány népies tréfánk rokonsága» cz. dolgozatában (Erdélyi Múzeum, 1892.). Egyet GÁLOS R. közöl: Ethnographia XVI. 310.

**) MIKES LX. levelének kezdete nem más, mint e kecskedal harmadik strófája. Ez a magyar változat föltűnően egyezik a Hagada (zsidó húsvéti énekek gyűjteménye) gödölye-dalával. L. erről BINDER eml. dolg. kívül: G. A. KOHUT: «Le Had-Gadya et les chansons similaires». Revue des Études Juives. XXXI. (1895.) 240. l. Különféle nyelvű változatok, nagy bibliografiával. — Egy hasonló tüneményről, egymásnál erősebb dolgok fokozatos felsorolásáról lásd R. KÖHLER: «Die Stärkten Dinge». Germania II. (1857.) 481 lap. A kérdés irodalmi adatait főkép GOLDZIEHER IGNÁCZ és KATONA LAJOS tanár urak szívességének köszönöm.

IV.

Dalformáink legnagyobb csoportját a két egyenlő terjedelmű szakaszból állók teszik. Ezek között kiválik öt, gyakoriságánál és egyszerűségénél fogva alapformául tekinthető típus. A többi előforduló szerkezet, mint majd meglátjuk, legnagyobbbrészt ezekre megy vissza. Az öt alapforma közül **A**, **B** és **C**-ben elsődleges, **D** és **E**-ben másodlagos sorok szerepelnek; **A** és **E**-ben normálisak, a többiben súlyosak.

A

Általános sémája:

1. $\text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$
2. $\text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$

Legközelebb áll a régi orchesztikus szerkezethez, **E**-vel együtt a legritkább, különösen az ált. séma egyszerű alakjában. Erre népdalban csak egy példát tudok. («Csillagoknak teremője» mátyusföldi népdal. *) A gyermekdalban sem igen gyakori. (Szép példája: Kiss, 431. l. «Zibit-zabot...») Rendesen a származékformák, fölbontott, katalektikus sorok váltakoznak az eredeti alakkal. A sor főbb alakjai:

$$\left. \begin{array}{ccccccc} & & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} \\ & & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} \\ & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} \\ & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} \\ & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} \\ & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} \\ & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{ccccccc} & & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} \\ & & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} \\ & & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} \\ & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} \\ & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} \\ & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} \\ & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} & \text{—} \end{array} \right.$$

A gyermekdal a voltaképpeni területe ennek a sorfajnak. Másféle csak kivételesen akad itt: 3-as, 5-ös a dalok természete szerint ritka — a táncz, ritmusos járás csak páros kapcsolatokat kedvel — a népdal súlyos sorai meg csak magával a népdallal kerülnek a gyermekdalok közé, a sajátlagos gyermekdalban nincsenek.

Érthető dolog ez; a hol a tisztán zenei elem és a vele kapcsolatos testmozgás a fő, s a szöveg mellékes, gyakran érthetetlen, ott ne keressük a súlyos sorok deklamáló előadását. A gyermekdalban nincsen «choriambus».

*) Ethnogr. XVI. 303. l. 4. sz.

Ez a specifikus zenei elem, mely a szöveg érvényesülésének gátat vet, a népdalban is jellemzi ezt a formát. Az időviszonyok a megfelelő sorokban állandók, az artikulációban gyakori «portato», a zenei hang teljes tartamának érvényesítése áll szemben a súlyos sorok gyakran staccato-szerű pattogós előadásával. E dalok rendesen pontos taktusban mennek, par excellence táncdalok. Figyelemreméltó, hogy sok idegen hangzású van köztük, egy részük valószínűleg több joggal foglal helyet a tót gyűjteményekben (BART. I, 16.; SZINI 39, 34, 64. és sok más), más részük oláhos, szóval mindenképp elűtnek a magyar dalok nagy tömegétől, bár a nép ismeri és éneкли őket. Van azonban sok olyan, melynek eredetiségét nincs okunk kétségbevonni. Ilyen a «Túri vásár sátor nélkül» kezdetű ismert dal. Ilyen BART. II, 134.

A 62 idesorolható dalból 16 egyszabású sorokból áll, az első sor ritmusa végig megy; 46-ban különböző szabású sorok vannak. Egyik gyakori soralak:

♩ — ♩ ♩ ♩ — ♩ ♩.

A ♩ ♩ — ♩ ♩ végződés sok más kezdetű sorban is megvan.

KISS Á. gyűjteményéből 21 dalnak van egyszerű 4-soros szerkezete.

A népdalok dallamszerkezetre nézve következőképpen oszlanak meg:

$a a b a$	15	$a a_1 a_2 a_3$	10
$a a b b$	12	$a b a_1 b_1$	7
$a a_1 b b_1$	11	$a b b a$	7

A gyermekdalok dallamszerkezete különleges, a népdalokéval nem igen vethető egybe; általában 11 $A A$ -val 10 $A B$ áll szemben.

B

1. ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩
2. ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩

Valamennyi közt a leggyakoribb forma. Az ősi tánczstrófából (l. A) keletkezett. A táncz nélküli előadásban megszűnt a

tempó szigorú egyenletessége, a szövegritmus hatása alatt megváltoztak az időviszonyok, a folytonos egyenlőhosszú hangok helyett hosszabb-rövidebb fázisok váltakoznak. Váltakozásuk megközelít,¹⁾ majd pontosan keresztülvisz egyes ütemformákat, bár minden megkötöttség nélkül.

Ez a fejlődés változatossá tette, úgyszólván megmintázta az ősi egyenletes menettű strófát, előadásába belevitt bizonyos deklamáló elemet (17. lap); ennek a tisztán orchesztikus zenei elemmel kötött kompromisszuma alkotta meg mai formáját. Az összes súlyos soroknak, tehát népdalaink nagy többségének sajátja ez a deklamáló elem;²⁾ föltűnnek az olyan dalok, a melyekben a tisztán zenei elem inkább uralkodik. (A típus.)

A forma keretén belül nagy sokféleséget találunk a sorok ritmikus szabása, a motívumok elhelyezkedése szerint. A tempó, előadásmód is többféle; nagyobb részük mérsékelt, eléggé pontos tempóban megy, van egész lassú is, fermátákkal,³⁾ különösen a balladák közt, melyeknek ez a típus a leggyakoribb formájok. Ezen túl is vannak már alig rendszerezhető különbségek, egy dal sorai közt is; pl. a dallam különböző tömörsége, súlya; a deklamáló elem kisebb-nagyobb térfoglalása. Be kell érünk néhány főcsoport megkülönböztetésével.

Az egyszabású sorokból álló strófák (105) többsége (50) 8-fázisú sorokból áll, tehát az általános sémával egyezik, hozzáértve az esetről-esetre változó, mintázott ütemformákat.

Ilyen az a dal, a melynek változatai BART. V, 80, 86, 180, IV, 136. és SZINI 22. sz. alatt találhatók, az első 3 csak dallamváltozat, az utóbbi 2-ben felbontás is van.

Előfordul még mint strófaalkotó sor: $\cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup$ (29) $\cup \cup \cup \cup \cup \cup$ (18) és más, (8) pl. $\cup \cup \cup \cup \cup \cup$, $\cup \cup \cup \cup \cup \cup$.

A különböző szabású sorokból álló strófák (105) kedveltebb típusai:

¹⁾ A mit $\text{♩} \text{♩} \text{♩} \text{♩}$ -nek írunk, az éppen nem mindig 3, 1, 1, 3. A nyelv időviszonyai irrationálisak és ha érvényesülnek, igen sokféle zenei időviszonyt hoznak létre.

²⁾ Az éneklés népies kifejezése: «dalokat mondani».

³⁾ Igen nagy a hajlandóság a sor két végső hangjának megnyújtására: $\cup \cup \cup \cup \cup \cup \text{Ⓢ} \text{Ⓢ}$.

$\begin{array}{cccccccccccccccc} \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup \\ \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup \end{array}$

Pl. SZINI 27. BART. II. 11.

A balladák gyakori formája.

$\begin{array}{cccccccccccccccc} \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup \\ \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup \end{array}$

Pl. a «Sági bíró lánya» számos változata.

Felbontás is előfordul:

$\begin{array}{cccccccccccccccccccc} \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup \\ \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup \end{array}$

(I. SZINI 178.)

Dallamszerkezet szempontjából így oszlanak meg:

$a a_1 a_2 a_3$	92
$a b a_1 b_1$	32
$a a b a$	31 (beleértve a változatokat)
$a b b a$	21
$a a_1 b b_1$	18
$a a b b_1$	16.

C

1. $\begin{array}{cccccccccccccccc} \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup \\ \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup \end{array}$
 2. $\begin{array}{cccccccccccccccc} \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup \\ \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup & \cup \end{array}$

Kétszerese az előbbinek. Úgy keletkezhetett belőle, hogy a strófa tagjai egyenkint ismétlődtek ($\overline{A} \overline{B}$ $\overline{a a} \overline{b b}$) s az egyforma részek disszimilálódtak; vagy úgy, hogy kettő egybeolvadt ($A A_1$). A két forma viszonyát úgy is megjelölhetnők, hogy az egyik 2, a másik 4 lánczból áll. De ez nem fejezi ki elég pontosan a dolgot. Sokszor a C forma is csak 2 lánczos (a 11-fázisú soroknál), viszont B sorai a strófában ugyanolyan funkcióit végeznek, mint a nagyobb strófa lánczai, mindamellett hogy abszolút terjedelmük félakkora. Ránk nézve ezúttal a részeknek viszonya az egészhez a fontos,*) s ez, a mint két dal összehasonlításából kitűnik, a két fajta strófában azonos.

*) A mit a ritmika gyakran elhanyagol. Általában mindig sokat operáltak nálunk az összefüggésből kiszakított sorokkal.

B
Há - rom ü - rü nem nagy fal - ka, há - rom bar - na kis - lány hajt - ja;

C
Ha fel - ü-lők, csuhaj, ha fel - ü-lők gőz-ko-csi te - te - jé-re, Is-ten tudja, csuhaj, Isten tudja hol szállok ki be-lő-le

jaj be sze-re-tem én az e - gyi - ket, há - rom kö - zül a szeb - bi - ket.

I-rok benne a rózsámnak oly szomorú levelet, Tizenhárom, tizenhárom éjjel mindig sirat engemet.

Egyik olyan befejezett egész mint a másik, B kisebb idő alatt ugyanolyan körfutást végez, mint C kétannyi idő alatt. Az elsőnek részei rövidebbek, a hangnem főharmóniáit gyorsabban járják be. A másik szélesebb előadású, nagyobb vonalú, mintegy nagyított kiadása amannak. Sokszor még a szövegen is meglátszik ez a koncentrikus körökhöz hasonló viszony. Pl:

Három ürü, nem nagy farka;

Erdő, erdő, kerek erdő, de messzire ellátszik.

Bár az utóbbi mondat kétakkora, nem mond többet mint az első, csak jobban részletez.

Természetesnek kell találnunk, hogy itt a különböző sorú strófák többségben vannak. (82, egyenlő sorú 46.) A nagyobb terjedelem következménye ez a változatosságra való törekvés.

A különböző sorok rendszeren a zenei motívumok szerint felelnek meg egymásnak, de az egyenlősorúak dallamában is van ilyen elkülönülés. A sorok szabására nézve meg kell jegyezni, hogy a teljes, akatalektikus 16-fázisú sor magában sohasem alkot strófát, mint közbülső sor is ritka. (Természetesen az ált. séma 16-fázisú sorát értem, nem a fölbontásosat, a melyben 16 fázisnál több is lehet: $\cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup$).

A legszokottabb sorok:

$\cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup$,
 $\cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup$,
 $\cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup$

Az utolsó a súlyos és könnyű sorok határát képviseli. Különösen a kétféle 4-es közt van sok átmeneti alak, hovatartozásukat néha nem könnyű eldönteni. A súlyos sor nagyon megközelítheti a könnyűt, és viszont. A dallam többnyire határozottan megmondja, melyikkel van dolgunk: a tömör, súlyos dallamok eléggé különböznek a fölbontásosaktól.

Dallamszerkezet dolgában így oszlanak meg:

$a b a:$	54	$a b b a$	16
$a a_2 a_2 a_3:$	12	$a a_1 b b_1$	8
$a a^v a^v a:$	18	$a b a b$	2
$a a b b_1$	18		

a) 6-os. Súlyos 6-osból álló 4-soros strófa nincs, könnyűre is csak egy példát tudok, egy $a a^v a^v a$ szerk. dalt. (fonogr. 10 e) kezdete :

$$\frac{1}{2} - \frac{1}{2} - \frac{1}{2} \cup \cup \cup \cup -; \frac{1}{2} \cup \cup \frac{1}{2} \overline{\wedge}$$

Azt ü-zente a likit-laka-tos, a lakatos.

A sor voltaképp 4-es, echo-szerű toldalékkal.

A 6-os rendesen két sorjával alkot strófát; ez a főtebb említett láncz-strófa magasabb rendű alakja. Czélszerűnek látszik néhányat megemlíteni.

A föntihez hasonló toldott 4-est találunk BART. V. 106. alatt. A 2, 4. szerk. 6-osra*) mindössze egy példát leltem (fonogr. 255c.). Valamivel tömöttebb két sorból áll BART. I. 71. és II. 201; e kettőben közös még, hogy a második sor dallama az elsőének egy kvinttel mélyebb hú ismétlése. Más példa: KISS A., 446. l. (Gergelyjárás.) — BART. I. 48. (var: V. 105. LIMBAY 53.) és II. 10. pedig súlyos sorokból állanak.

BART. II. 10. egyéb érdekessége mellett az izolált 1-esre ad példát. (Más példák: BART. II. 57, SZINI 93.)

b) 5-ös. A nyomtatott gyűjtemények közül csak BARTALUS-
éban: I. 56. Van több a fonogr. gyűjt.-ben. Ilyen a «Be sok
falut, be sok várost bejártam» kezd. ismert dal, de nem BART.
I. 6. alatti formájában, hanem ebben:

[illegible]

Egy példa gyűjtéséből:**)

U U U U U U — U U U U U U — U U
 U L U — U U U U U L U — U
 U — U L U U U U U — U — U
 U U U U U U — U U U U U L U — U

Ebben a kettőben két különböző szabású sor váltakozik, míg a többiben végigmegy a sor tipikus formája.

c) Egy esetben a 10. lapon említett bővített 5-ös is végig

*) L. 8. lap, jegyzet.

**) L. Ethnographia XVI. 303, 6. sz.

megy, rendes formájában. («Lecsuszott a : | szénaboglya teteje»
kezd. dal.)

d) Az eddig tárgyalt strófák sorai kizárólag páros üteműek. Bármily kivételes jelenség nálunk a páratlan ütem, mégis akad néhány tisztán páratlan ütemű dal. SZINI, 87. és 88. «Mig a tóban halak lesznek» egy végig $\frac{3}{4}$ -ben énekelt változata (fonogr. 196 a; ismertebb formája páros ütemmel váltakozik, l. 38. l.).

e) páros ütemmel vegyült $\frac{3}{4}$ is előfordul, úgy hogy az első sor alakja végigmegy: «Ez a kislány hamis kislány».

$\cup$ $\cup$ $\sqcup$ $\cup$ $\perp$ $\perp$ $\perp$ $\perp$

Hasonló (fonogr. 172b.):

$\psi \cup \Delta = \psi \cup \psi \cup \psi \cup \psi \cup \psi \cup \psi \cup \psi$

Ilyen sorokból áll a lánczstrófák közt említett BART. II. 19.
A két utóbbiban lassítás, az elsőben gyorsítás hozhatta létre a
 $\frac{3}{4}$ -et. ($\cup \cup \cup$ lassítva $\flat \cup \cup \cup$ és gyorsítva $\text{—} \text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$).

Valamennyi eddig tárgyalt strófának közös sajáttsága, hogy egyenlőterjedelmű, — ha nem is egyenlő szabású — sorokból áll: izometrikus. A különböző terjedelmű sorokból álló — heterometrikus — strófák többnyire nem oszlanak két egyenlő félre, de van közöttük ilyen is. T. i. két fajta soruk vagy egyenes, vagy fordított sorrendben ismétlődik.

1. Egyenes sorrend. ($a b a b$ szerk.)

a) gyakori B-nek az a változata, melyben a páros számú sorok nyújtás által 3-asokká lettek.

1. $\cup \cup \cap \cup \cup \cup \cap \cup$; $\cup \cup \cap \cup \cup \cup \div \frac{1}{7}$

2. $\cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup ; \cup \cup \cup \cup \cup \cup \div \frac{1}{x}$

vagyis: 2, 3. | 2, 3.

Pl. «Csipkés a szőlő levele». (SZINI, 103. ritmusa hibás)
MÁS: SZINI, 113. BARTALUS-nál is, több alakban.

b) Más alapformákhoz csatlakozik 2 dal 4', 5', | 4', 5' és 4' 3' formában.*)

*) A jelzett számok (3', 4', 5', 6') a könnyű sorokat, a jel nélküliek a súlyosakat jelentik.

V.

Népdalainknak mintegy harmadában a strófa két különböző terjedelmű részre szakad. A két szakasz ritmikai egyensúlya megszűnt, az egyik — rendszeren a 2-ik, — valami módon — ismétlés, toldás, nyújtás — meghosszabbodott.

I. Tisztán elsődleges sorok szerepelnek a következő csoportokban:

1. $4 \mid 4, 4$; a második rész kétszerese az elsőnek. Két fajtája van.

a) Az egyiknél mintha csak tempókülömbőség volna a dal két fele közt: az első gyorsan pereg le, mintegy összezsugorodik, a második nekiszabadul, szélesebb mozgású. Próbakép helyre lehet állítani a két rész egyensúlyát, kiegyenlítő középtempóval, ott, a hol fázisszámuk megegyezik, vagy nem nagyon különbözik. Többnyire azonban a 2. rész fázisszáma nagyobb. Természetesen a két első sor súlyosabb, mint a két végső: $2, 2 \mid 4' 4'$.

Példák: «Kipödröm a bajuszomat» ismert dal, (változata: BART. II, 73.) hasonló BART. VII, 149.; SZÍNI. 185. Ide sorolható egy szép «szentiváni ének» (fonogr. 294c), mely csak 1 ütemnyi toldásban tér el a rendes formától: $2, 2 \mid 2', 1' + 2', 4'$.

b) A másik fajta három egyenlő nyomatékú részből áll, az igazi háromtagúságtól abban különbözik, hogy 2. és 3. sora egységbe forr össze, nem koordinált. Ha e dalok első sorát — az eredeti helyzetben, vagy a dominánsan — megismételjük, rendes 4-soros strófát kapunk.

Pl. SZÍNI 17. (ennek van is ilyen 4-soros variánsa, ha hiteles: BART. I, 128.). BART. I, 141.; KISS. 81. l. 10. sz. Mindezeknek a szövege kétsoros, a hiányzó fázisszám ismétlésekből (Sz. 17.: ... kavicsesal van : kirakva rakva : kirakva) vagy közbeszótt réjából telik ki (KISS, i. h. libidium labdum, ladoria libidium). Ide tartozik BART. I, 114. is, azzal a különbséggel, hogy eleje is, vége is visszhangszerű toldalékkal van ellátva.

2. Példával kezdem:

Csü - tör - tö - kön vir - ra - dó - ra

le - ment a lány a fo - lyó - ba,

ke-zét lá-bát mos-sa, jól meg szap-pa-noz-za, a fo-lyó - ba.

(Szintelen dallamú változatát l. BART. VII. 120. sz.)

A dallam mutatja a forma eredetét:

[: 4 :] [: 2 :] 2
[: a :] [: β :] α

Az $a\beta\alpha$ szerkezetű kétsoros strófa első két tagja megismétlődött.

A 35 hasonló fölépítésű dalból a legtöbb láttatja ezt az eredetet, ha nem is ilyen világosan. Csak 3 tartozik a C formához, 1 a B-hez, a többi élénk, könnyű dallamú, mint A. Régibb dalainkban sem ismeretlen, HORVÁTH ÁDÁM gyűjteményében is van néhány példája.¹⁾ Tót és német népdalok között is előfordul.²⁾

Azonkívül meglepően egyezik azzal a dalformával, a melyre a középkorban, sőt egész a XVIII. század végéig a sapphói strófát szokták énekelni.³⁾ Eredete valószínűleg Franciaország-

¹⁾ L. BARTALUS: Magyar Orpheus, 2. lap. «Árokszállásánál....» 80. lap. «Mások azért búsak....» Ilyen volna 84. l.: «Némelyek azt mondják....» végén toldással.

²⁾ «Azt mondják nem adnak....» ismert tót dal.

³⁾ Lásd P. EICKHOFF: Der Ursprung des roman.-germ. Elf- und Zehnsilber (des 5-füssigen Jambus) aus dem v. HORAZ in Od. I. 3. eingeführten Worttonbau des sapph. Verses. Wandsbeck, 1895. — Ismertetése: Jahresb. für neue d. Lit.-gesch. III. 8:26. — Továbbá SARAN: PAUL-BRAUNE Beiträge 23, 75. sk.

ban keresendő. Onnan a XII. századtól egész Európában elterjedt, nálunk is hagyott nyomokat.¹⁾ Ha még megjegyezzük, hogy a középkori dalforma tipikus fősora

(一) 1 0 0 1 0 0 0 0 1 1

nagyon közel áll a mi népdalstrófánk legkedvesebb sorához:

$$\frac{1}{2} - \frac{1}{2} \cup \frac{1}{2} \cup \frac{1}{2} - \frac{1}{2}$$

világos a két szerkezet azonossága. Más kérdés, hogy a népdalstrófa történetileg folytatása-e annak. Nem lehetetlen, bár nem is okvetlenül szükséges. A szerkezet számviszonybeli alapja idegen hatástól függetlenül is kifejlődhetett. A jelibuga-i votják lakodalmi ének rendes formája ez:²⁾

0 0 - 0 0 - | 0 0 - 0 0 -
 - - 0 0 - | 0 0 -

Kicsiben a mi szerkezetünk csontváza: 2, 2, 2, 1.

Feltűnő azonban a sorfajok említett hasonlósága, a mi már aligha véletlen egyezés. A kérdés megoldására behatóbb tanulmányra, nevezetesen a dallamok tüzetes összehasonlítására van szükség.³⁾

3. Közeli rokonságban van az előbbi szerkezettel ez:

$$\begin{array}{ccc|ccc} 2 & 2 & & 2 & 2 & 2 \\ & & & \alpha & \alpha & \end{array}$$

Külömbőség csak az, hogy az első rész ismétlése elmarad,
a sorok pedig súlyosak. Pl. SZÍNI 15 ; 169.

A 2. és 3. alatti szerkezetben néha a rím is hozzájárul a tagoltság kifejezéséhez. Ilyenkor képlete

¹⁾ Régi m. költők t. II, 6. és 261; III, 224. (TINÓDI). — Énekes-
könyvek közül pl. a Debreczenben, 1736-ban, MARGITAI J. által nyomt-
ban egy ilyen sapphói szerk. nótára mennek a 35., 37., 38., 39., 40., 41.,
51., 139., 264., 336., 351., 385., 386., 440., 441., 463. lap énekei; egy má-
sikra 231. és 232. lap énekei.

²⁾ L. YRJÖ WICHMANN: Wotjak. Sprachproben. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XI. k. XIV. lap.

³⁾ CSIKY J. «ősmagyar tánczformának» nevezi ezt a strófát (Ethnographia XVI, 44.).

Végül néhány esetben itt is párosával sorakoznak a különböző sorok:

3, 3 | 4, 4 (2 eset).

5. E leggyakoribb elváltozása:

3' 3' | 2 3' (11 eset).

9 esetben a sorok fázisszáma egyező, a 3'-as csak siettetés útján lett 2-essé; illetőleg, a 3'-asok lassítás útján keletkezvén, a 3-ik sorban eredeti alakjuk jelenik meg. Pl. BART. VI, 93., BART. V, 50.

Máskor a 3-ik sor hosszabb, vagy lassabb tempó változtatta meg, vagy fázisai szaporodtak:

3', 3' | 4', 3' (8 eset).

Pl. BART. III, 135. Mindakét változat *aaba* dallamtipussal szokott együtt járni.

Egy-egy példa akad a 3', 3' | 3', 4'; 2, 3' | 3', 3' formákra, kettő a 4', 3' | 3', 3'-ra.

A második részben 4-esre fordul a ritmus 6 esetben:

3' 3' | 4' 4'.

Pl. BART. V. 161. A legutóbbiak, valamint 1)–4) alatt említett hasonló szerkezetűek dallamtipusa kevés kivétellel *aabb*.

Egy dalban a fokozatos lassítás 3', 3' | 4', 5' formát hoz létre:

1. $\cup \cup \cup \cup \cup - \cup \cup - \cup | \cup \cup \cup \cup \cup \cup - \cup - \cup$
2. $\cup \cup \cup \cup \cup \cup - \cup \cup - \cup | \cup - \cup - \cup - \cup \cup - \cup \cup \cup$

Érdekes különbség a súlyos és könnyű sorokból álló strófák közt, hogy az előbbieknél gyakoribb a hosszabb végű, emezeknél a rövidebb végű.*)

*) A típus változataiban hosszabb a 2-ik rész 8, rövidebb 19 esetben,

B	»	»	»	»	32	»	4	»
C	»	»	»	»	31	»	12	»
D	»	»	»	»	28	»	18	»
E	»	»	»	»	11	»	19	»

Természetes, hogy a mit az **A** és **E** típus idegenszerűségéről mondtunk, az változataikra is vonatkozik.

6. Az 5'-ösből alakult strófa változtatásának is van néhány esete. BART. IV, 63. utolsó sora ismétléssel 7'-essé bővül. Más-kor 3-ik sornak 4'-es lép be. Egy $4' \ 5' \mid 5' \ 4'$ szerk. dalban az *abba* utolsó sort a közbeszótt «sej húj» szöv. ütem teszi 5'-össé: $\cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \mid \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup$. Más *abba* szerkezetben súlyos 3-as és súlyos 4-es foglal helyet a szélső két 5'-ös közt: $5' \ 3 \mid 4 \ 5'$.

7. A 10—11. lapon tárgyalt 7'-es magában ritkán alkot strófát (1 példa, 28. lap), mással együtt inkább. Még pedig súlyos 3-assal:

$7', 7' \mid 3, 7'$ (2 eset, pl. SEPRÓDI J. 25.
a a b a sz. dala*)

$7', 3 \mid 7' 7'$ (1 eset, BART. VI, 127.)
a b b₁ a

és súlyos 4-essel: $7', 7' \mid 4, 7'$ (4 eset, pl. fonogr. 297d)
a a b a

8. A páratlan ütemes dalok a következő csoportokra oszlanak:

a) uralkodó a két 3-nyi sor, fölváltja páros ütemű, vagy vegyes, *aaba* típus. Pl. «Míg a tóban halak lesznek.» Más példa SZINI, 93., két eltérő változata BART. II, 18. és III, 84.; egy harmadik, legformásabb:

$\cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \mid \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup$
 $\cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup \mid \cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup$
(Dercsika, Pozsony m.)

Egy más dalban $\cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup$ a 3-ik sor. *aabb* típus: BART. IV, 45. (Vége helyesen $\cup \cup \cup \cup \cup \cup \cup$.)

b) Ellentéte a fönnebbi *aaba* típusnak az, a melyben csak a 3-ik sor páratlan ütemű. Ilyen az 5—6 változatban ismert «A tárkányi (v. sárvári, körösi, felnémeti stb.) legények, rica te, Sári te» kezd. dal.

*) Megvan a fonogr.-gyűjt.-ben is, több változatban. Ezek egyike $7', 7' \mid 4, 7'$ alakú.

1. $\cup \cup \cup \cup \cup \cup - \cup \cup - \cup \cup - \cup$ | kétszer.
 2. $\cup \cup \cup - \cup \cup \cup \cup \pi$; $\cup \cup \cup - \cup \cup \cup \pi$ | és az 1. sor,
 2. $\cup \cup \cup \cup \cup \cup -$; $\cup \cup \cup \cup \cup \cup -$ | és az 1. sor.

c) Uralkodó a vegyes sor. (Páros ütemű, élén egy $\frac{3}{4}$ áll.)
Pl. BART. IV, 29. IV, 147. Dallamszerkezetük $a a^v a_1^v b$ és $a a^v b a$.

d) A dal egyik fele tisztán páros ütemű, másik fele $\frac{3}{4}$ vagy vegyes. Ilyen BART. II, 42. (hibásan írva), LIMBAY 74, sémája a 3-ik változat (fonogr. 231b) szerint:

1. $\odot \circ \circ \circ \odot \circ \circ \circ \vdash - \vdash - | \odot \circ \circ \circ \odot \circ \circ \circ \vdash - \vdash -$
 2. $\odot \circ \vdash \circ \vdash - \vdash - | \odot \circ \vdash \circ \vdash - \vdash -$

Ismeretes dal a «Három fehér szőlőtőke» kezdetű. Változata: BART. I. 34. (hibásan írva). Vegyes a «Császárkörte nem vadalma» kezd. ismert dálnak (egy kopottas változata. LIMBAY, 50.) második fele: $\frac{1}{2} - \frac{1}{2} \cup \frac{1}{2} - \frac{1}{2} \cup \frac{1}{2} - \frac{1}{2} \cup \frac{1}{2} \cup \frac{1}{2} \cup \frac{1}{2}$.

e) Néha egész izoláltan jelenik meg egy $\frac{3}{4}$ a páros ütemek közt. SZINI, 32., változata BART. I, 131., vége helyesen írva:

9. Népdalunknak a szabad ritmus iránt való nagy hajlandósága néhány esetben valóságos recitativ alakjában nyilvánul. Kétfelét találtam eddig. Egyik a **D** formából változott el olyan módon, hogy a szöveg megszaporodásával sok szótag szorult össze az első hangon. A többi három sor menete rendes. **BART. VII.** köt. utolsó dala ilyen. A fonogr. gyűjteményben 3 hasonló. — A másik egy megrövidített **C** típust sejtet. **Pl. BART. III, 117.** Változatai eléggé ösmertek. Egyet **SEPRŐDI** is közöl (5. sz.).

10. A négysoros strófáknak még egy csoportja van hátra. Ebben egy sajátos sorfajta szerepel, a melynek mását a nyugati zenében nem találjuk: úgy látszik kelet a hazája; tán ősi örökségünk egy része. Ez a sor a finn Kalevala-melódiáknak tipikus sora.*) Hogy az egyezést idáig nem vették észre, annak oka az lehet, hogy ilyen dalok nagyobb számmal csak a fonogrammgyűjteményben vannak. Akad ugyan a nyomtatott gyűjteményekben is néhány, de eltorzult alakja miatt észrevétlenül lappangott.

*) L. Kalevala, II. Selityksiä. Helsingfors, 1902. Csak 17 dallam; a runo-dallamok százakra menő gyűjteménye még kiadatlan.

Tüzetes tárgyalásuk a runo-melodiákkal való összehasonlítás nélkül nem lehetséges, azért egyelőre csak néhány megjegyzésre szorítkozhatunk.

A sor rendes képe ez:

$\frac{5}{4}$ vagy $\frac{5}{2}$ ütemnek szokták írni () bár voltaképp sor. Keletkezése úgy gondolható, hogy az ősi orchesztikus 4-es sor () két végső hangján a szokásos nyújtás állandóvá lett:

A hosszúság nagyobb súlyt ad a két hangnak, gyengíti a megelőző súlyt:

Származhatott a gyengébb súlyon kezdődő 4-esből is:

; akkor olyan alakját kapjuk, a mi-lyennek I. KROHN*) tartja a finn melódiák sorait:

A mi dalainkban mind a két hangsúlyozás előfordul, sokszor azonban egyik sem illik a sorra: vagy szabad előadás vál-

toztatja meg a képét (pl.) vagy pedig más ritmusformák hatása mutatkozik rajta. Különösen a 4-fázisú ütemé: a 8 fázis gyakran 4-es csoportokra válik. A sorok végén fermáta, köztük elég hosszú szünet van; a sor igen nyugalmas menetű, inkább két lassú $\frac{3}{4}$ -nek érzik, mint $\frac{5}{4}$ -nek:

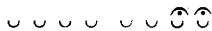
*) I. h.

Szerkezet dolgában az a különbség a finn és magyar dal-
lamok közt, hogy amazok csak kétsorosak, ezek mind négy-
sorosak, bár itt ott megtetszik még a régi kétsorosság (*a b a₁ b₁*
szerk. Pl. BART. III, 7.) A dallam egyszerű és — különösen a
finn dalokban — egyhangú, kis hangterjedelemben mozog, igen
jellemző benne, hogy a sor két végső hangja egy-magasságú.

Eddig 52 dalban találtam ilyen sort. Valószínű, hogy ez a
szám még gyarapodni fog. Abból a szempontból, hogy a dal
hány sora őrizte meg eredeti jellegét, a következő csoportok
alakulnak:

a) Mind a négy sor csak 2 dalban van meg eredeti for-
májában.

b) Rendesen a 3-ik sorban 4-esével csoportosulnak a fázisok.
(8 eset). Azért nem ritkán ennek a sornak is az előadása.

c) A 2-ik és 4-ik sor 21 esetben őrizte meg az eredeti
kadenciát.

d) 10 esetben csak a 4-ik, végül

e) 11 dalban más képletek alatt lappang a sor.

Ugyanis a régi dallam elváltozásának egyik rendes módja,
hogy a két egyforma végső hang disszimilálódik. Ebből például:

ez lesz:

Ilyenkor könnyen az utolsó hangra ugrik a nagyobb súly,
és keletkezik ez a — népdalainkban gyakori — sor:

Ennek a sornak analógiája további hatással lehet a régi
dallamra, s még jobban elváltoztathatja. Így alakulhatott át
BART. III, 7. vagy LIMBAY 665.

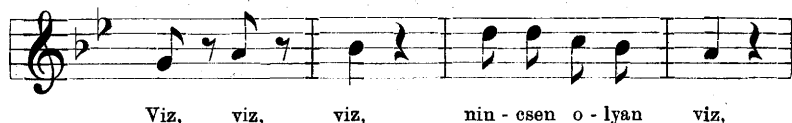
Egészen világos a disszimiláció néhány olyan dalnál — BART. IV, 49, 51., VI, 1. — melynek eredetibb alakja megvan a fonogrammgyűjteményben. A nyomt.-gyűjteményekből egyébként még a következő dalok tartoznak ide:

BART. VI, 93; VII, 140; VII, 149; SZINI 22 (disszimilálódott alakja. BART. IV, 136.); 68; 51.

Nyomat találni a régi formának ezekben: BART.: II, 5, 61; V, 34; VII, 2, 88; III, 147; SZINI: 65; 71, v. ö. BART. VII, 48.

VI.

Háromtagú zenei szerkezet népdalban mindenütt ritka. A mi dalaink közt mindössze 3-ra akadtam. Közülök egynek visszatérő formája van (*aba*, a dacapo-aria embriója), a többinek *abc*.

(SZABÓ MIKLÓS tanárjelölt közl. Deáki-ból.)

Szövege ERDÉLYMÉL is; más dallammal BART. III, 83.

Hasonló szerkezetű KISS Á. 351. l. 18. sz. fonogr. 266c.

Nem tekinthetni háromtagúaknak azokat a dalokat, melyeknek 3-ik része csak a 2-ik változtatott ismétlése.

Ellenben sajátos háromtagúság van néhány dalban, mint

pl. a «Kukoricza édes málé» kezdetűben (BART. I, 24.), hogy a legismertebb példát említsem. Itt egy teljesen befejezett kéttagú dalhoz szövegnélküli toldalék csatlakozik. Hasonlóképen BART. II, 126.-nál; bár itt a dal nincs annyira befejezve a toldalék nélkül. Ennek értelmes szövege nincs, tisztán zenei jellegű, a melosz és ritmus szabad játékából áll. Másutt sem ismeretlen a népénekekben.)*

Ez a forma átvezet arra az esetre, mikor két dal nagyobb szerkezetébe tapad össze. Néhány dalt rendszeren együtt szokás énekelni, a gyűjtemények néha összeírják őket. (Pl. BART. II, 172. SZINI 82.) Minthogy e dalok közt összefüggés nincs, összefoglalásuk nem tekinthető magasabb (különböző-strófás) ritmus-szerkezetnek.

Más módon is szokott a nép egymástól független dalokat összefűzni, mégpedig bizonyos tréfás hatás kedvéért. Eldalol vagy 5–6-ot egymásután; de úgy, hogy az egyes dalok kezdetét hirtelen fordulattal beleszövi a megelőzőbe: valami azonos vagy hasonló hangzású szónál váratlanul kezd a következőt. Nádszegen (Pozsony m.), Farkasdon (Nyitra m.) hallottam ilyen furcsa «potpourri»-t, bizonyosan más vidéken is szokásos. Ritmikai jelentősége természetesen nincsen.

A két-három strófából nagyobb egységbe összeolvadt szerkezetek a játékdalok közt vannak nagyobb számmal. Ezeknek a tárgyalása már nem tartozik dolgozatunk körébe.

STATISZTIKAI ÁTTEKINTÉS.

Kétsoros strófák	Népdal	Játékdal
$a a_1$ forma	7	27
$a a b, a b b$ forma	8	2
Egyenlő terjedelmű két részből álló strófák:		
Alapformák: A	62	21
B	210	
C	128	

*) A finneknél: I. «Suomen Kansan sävelmiä» II. sorozat, 1. füzet. Iyväskylä 1904. 70., 89., 110. számait. — Az osztrák Jodler.

	D	145	
	E	57	5
Más egyenlő kéttagúak		63	
Külömböző terjedelmű két részből állók:			
I. Tisztán elsődleges sorokkal:			
1.	4 4 4	14	
2.	4 4 4, 2	35	
3.	2 2 2 2 2	20	
4.	2 2 2 2 2	4	
II. Különféle sorokkal:			
1. A	alapformához tartozók	27	
2. B	»	36	
3. C	»	43	
4. D	»	46	
5. E	»	30	
6.	5'-ös	5	
7.	7'-es	7	
8.	páratlan ütem	18	
9.	recitativ	5	
10.	«runo-dallam»	52	
Háromtagú szerkezet		6	

Ismertetések és bírálatok.

PÁPAY JÓZSEF: *Osztják népköltési Gyűjtemény*. Az osztják nép hitvilágára vonatkozó hősi énekek, istenidéző igék és medveénekek. REGULY ANTAL hagyatéka és a saját gyűjtése alapján közzevteszi — —. Budapest, Hornyánszky V. 1905. 4-r. LXXXII+284 l. [Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása, V. kötet.]*)

A NyK. mult évi folyamában ismerttettem KARJALAINENNAK az osztjakság hangtörténetével foglalkozó nagybecsű munkáját. Örvedetes dolog, hogy már megint egy hatalmas kötetről kell beszámolnunk, a mely gazdag tartalmával kétségkívül nagy mértékben hozzá fog járulni ahhoz, hogy a finnugorságnak e reánk nézve fontos ágáról végre megbízható ismereteink legyenek.

PÁPAY JÓZSEF, mint a ZICHY JENŐ-fele harmadik ázsiai expeditio nyelvész-tagja egész esztendő töltött az északi osztjakok földjén s ezen idő alatt volt alkalma az északi osztják nyelvet gyakorlatilag is elsajátítani; csak így sikerülhetett neki utazásának egyik főczelját megvalósítani: a HUNFALVY előtt még legnagyobbbrészt érthetetlen REGULY-fele északi osztják szövegeket megfejteni. Hogy a szövegek megfejtése milyen fáradságos és nehéz munka volt, arról könnyen meggyőződhetünk, ha az eredeti REGULY-fele szöveget összevetjük PÁPAY átírásával. A LXXIX. lapon felhozott példákbl csak kettőt idézek; REGULY: *jilem meil*: PÁPAY 3: *jiwli mēwəl*; REGULY: *nyolte jolti kul meimem*: PÁPAY 3: *ńol-taj olwǐ ǰōlom eumem* stb. Nyilvánvaló, hogy REGULY igen gyakran maga sem értette a sebtében leírt szöveget; nem csoda, ha HUNFALVY, kellő gyakorlati nyelvismeret híján, sehogys sem boldogult vele.

KARJALAINEN és PÁPAY kutatásai több tekintetben kiegészítik egymást. PÁPAY minden idejét és erejét az északi nyelvterület tanulmányozására szentelte; KARJALAINEN bejárta

*) Tartalma: REGULY ANTAL emlékezete I—LI. REGULY hagyatékának feldolgozói LII—LXIX. Az osztják népköltési gyűjtemény LXX—LXXXII. Északi osztják szövegek és fordításaik 1—282.

ugyan az egész osztják nyelvterületet, de fő figyelmét mégis inkább a déli nyelvjárásokra fordította. KARJALAINEN, úgy látszik, a szókincset akarta lehetőleg teljesen összegyűjteni, paradigmákat állítani össze; PÁPAY főképpen összefüggő népköltési szövegek feljegyzésére törekedett.

PÁPAY hangjelölése nem annyira részletező, mint KARJALAINENÉ, s ez helyes is, mert a részletekbe menő hangjelölés helyénvaló hangtörténeti munkákban, de egy vaskos kötetet tévő szövegek nyomdai kiállítását s még inkább elolvasását szinte lehetetlenné tette volna. Érdemes volna P. és K. hangjelölését rendszeresen összevetni; talán ily módon megállapíthatnánk az északi osztjakságra olyan nagyolt hangjelölést, a melynek gyakorlati szempontból nagy hasznát vehetnők. A két hangjelölés bemutatására néhány példát idézek: PÁPAY, 106. l. *āwet*: KARJALAINEN, 12. l. *āwet*; P. 14. *kāmən*: K. 12: *kāmən*; P. 77. *kaltəŋ*: K. 14. *kò^hl^hāŋ*; P. 15. *nōməs*: K. 50. *noməs*; P. 163. *sosl*: K. 55. *sosl*; P. 226. *porli*: K. 56. *porl'i*; P. 229. *χai-*: K. 63. *χni-*; P. 19. *vorŋa*: K. 62. *vorŋa*; P. 230. *mēlk*: K. 145. *mēlk*; P. 109. *v^hēsəŋ*: K. *uēžəŋ*; P. 249. *lāpət*: K. 217. *libət* stb. Persze nem lehet tudni, hogy a hangjelölés különbsége itt-ott nem dialektikus különbségen alapul-e.

Az előttünk fekvő gazdag tartalmú kötet, — a melyre csupán nyelvészeti szempontból akartunk néhány megjegyzést tenni, — csak kisebbik részét foglalja magában annak a népköltési anyagnak, a melyet PÁPAY aránylag rövid idő alatt nagy szerencsével s nagy fáradság árán gyűjtött. Reméljük, hogy ZICHY JENŐ gróf ismert tudományszeretete s áldozatkészsége lehetővé fogja tenni a még hátralévő anyag kiadását is. A már kiadott szövegek tanulmányozását pedig a szerző nagyon megkönnyítené, ha minél előbb megajándékozna bennünket az északi osztják nyelv grammatikai vázlatával s a köznyelvre is kiterjedő szójegyzékkel.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Kisebb közlemények.

Árja elemek a törökségben. A Keleti Szemle legutóbbi füzetében (VI. 376—9.) MUNKÁCSI BERNÁT «Beiträge zu den alten arischen Lehnwörtern im türkischen» cz. cikkében azt kutatja, hogy az árja *a* (*o* és *u*)-nak milyen hangzó felel meg a törökség régi árja jövevényszavaiban. A török-árja nyelvérintkezés kérdésével M. már több ízben foglalkozott (vö. NyK. 24: 405—408, KSz. 1: 156—8), de mind régibb, mind újabb czikkeinek anyaga inkább arról győzött meg, hogy egyelőre fontosabb feladatunk a török hangtörténet kérdéseit az altaji nyelvek körén belül maradva oldani meg.

Azok az egyeztetések is, a melyeket M. legutóbbi cikkében közölt, több tekintetben pótlásra, javításra szorulnak.

A török *boza-ru*-t és társait M. most is iráni jövevényeknek tartja. A török-mongol alapalak **boza-ru* (zöngés *z*-vel, vö. az *r*-es csuvas és mongol alakokat), s ettől az indogermán **peku*-nak aránylag legjobban ide vágó fejleményei, av. *pasav*-, szkr. *paçav*- még mindig nagyon távol állanak. Nem valószínű, hogy a *boza-ru* *γ*-je hiatustöltő hang; a bizonyítékul felhozott *kirg. sayat* (< arab ساعت) is csak hanghelyettesítés (ع helyett غ). Mielőtt a mong. *ündä-γän*-t stb. a szkr. *aṇḍa* «tojás» szóból származtatnók, tisztáznunk kell viszonyát tunguz és mandzsú megfelelőihez; mong. *ündüge*, *ündüge*, *ündüge*, mongKh. *ündag* ~ tung. *omta*, *umta*, *omokto*, *umuk* stb. | mandzsú *umgān*, *um-γan*. A kaz. tat. *öme*, cser. *wimä* «kaláka» szavakat M. a szkr. *ūma*- «helfend, schützend, helfer, schützer», *omā* «gunst» szavakkal veti össze. De a kaz. *ömä* nem áll magára a törökségben; van a baskirban is *ömä* (KAT.); bujini csuv. *nime* | malokaracskini cs. *vimä* *помочь* ASM. 368. an. *üümε* | virj. *üümε* MUNK. NyK. 21: 24. *üümä* *помочь* на работу ZOL. 45. A szókezdő *m* ~ *n* ~ *r* megfelelésre vö. buj. *nime* | mkar. *vimä* | kurm. *nime* agyvelő ~ kazBÁL. *mej* | csagZ. *mejīn*, *meji* cervelle. Csuvas jövevényszavak: votj. *vēmε*, *vēmε* | cserH. *βimä* RAMST. *mūmä* SZIL. 129. Kétségtől idetartozik még mongKow. *ümüle*-donner des secours; *ümük* aide. — A 379. lap szerint «...türk.

jal, kirg. *žal* (oszm. *jälä*) lässt sich mit skr. *žāla*-buschel, mähne vergleichen». A tör. *jal* pontos megfelelői, a mint NyK. 35:269. kimutattam, megvannak az egész altajiságban (vö. csuv. *šilce*, jak. *šiäl*, mong. *del*), s az alapalak **dele*; ez persze nem igen illik a szkr. *žāla*-hoz.

Voltaképpen csak azt akartam e pár példával bizonyítani, hogy mindaddig, a míg az altaji nyelveket, különösen a csuvast és a mongolt jobban nem ismerjük, korai a török-árja nyelv-érinkezésnek kétségkívül érdekes, de bonyolult problémájával rendszeresebben foglalkozni.

G. Z.

Irodalom.

Keleti Szemle. VI. 2—3. sz. (MUNKÁCSI B. Die Urheimat der Ungarn. — Kúnos I. Adalékok a jarkendi törökség ismeretéhez. [Kü-lönnyomatban is.] — BALHASSANOGLU. Une inscription turque à Kü-tahja. — MUNKÁCSI B. Beiträge zu den alten arischen Lehnwörtern im Türkischen. — U. a. *gyaldz*, *gyárt*, *özön*.)

Nyelvészeti Füzetek. Szerk. SIMONYI ZSIGMOND. 27. NÁDAI PÁL. A magyar népetimológia. — 28. SIMONYI ZSIGMOND. Az ike-s ragozás története. — 29. BÖSZÖRMÉNYI GÉZA. A jánosfalvi nyelvjárás. — 30. GELEJI KATONA ISTVÁN. Magyar grammatikatska. Jegyzetekkel újra ki-adta SIMONYI Zs. — 31. TELEKY ISTVÁN. A tárgyeset Arany Jánosnál. Budapest. (Athenæum.)

SIEGESCU JÓZSEF. A román helyesírás története. Budapest, 1906. Pfeifer Ferd. biz.

SZAMOTA-ZOLNAI. Magyar Oklevélszótár. 13. füzet. (Tárczk—ültetés.) Budapest, 1906. Hornyánszky V.

Finnisch-Ugrische Forschungen. Band IV. heft III. (POIROT J. Recherches expérimentales sur le dialecte lapon d'Inari. — KROHN KAARLE. Sampsa Pellervoinen < Njodr. Freyr? — MIKKOLA JOOS. J. Nachtrag zum obigen.)

GODENHJELM B. F. Deutsch-finnisches Wörterbuch. Saksalais-suomalainen sanakirja. Zweite, ungearbeitete Auflage. Erster Teil. A—N. Helsingfors. (Finn Irodalmi Társaság.)

Monumenta Estoniae antiquae: I. Setukeste laulud. Tõine köide. Helsingis, 1905. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. 104. osa. II.)

NIELSEN KONRAD. Die Quantitätsverhältnisse im Polmaklappi schen. II. Nachtrag und Register. Helsingfors, 1905. (= Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. XXIV.)

NIURENIUS OLAUS PETRI. Lappland eller beskrivning öfver den nordiska trakt, som lapparne bebo i de avlägsnaste delarne av Skan-dien eller Sverge av — jämte svar på åtskilliga frågor rörande lapparne av ERICUS PLANTINUS. [Kiadta WIKLUND K. B.] (Bidrag till kännedom om de svenska landsmälen ock svenskt folkliv. XVII. 4. Uppsala, 1905.)

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő

FOLYÓÍRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti *Heinrich Gusztáv* főtktár. Tizenhatodik kötet. 1905. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékbeszédeket, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatait (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön czikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kiegészítve belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az «Akadémiai Értesítő»-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltagjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—XV. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XXV. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti *Hampel József*.

Célja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatok a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi cikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és deczember hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 korona; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. *Pauer Imre* osztály-tktár. Tizennegyedik évfolyam.

Az «Athenaeum» a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizenötödik évfolyam. Szerkeszti *Szilády Áron*, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsátatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

Mathematikai és Természettudományi Értesítő.
XXIII. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata. Szerkeszti *König Gyula* osztálytitkár.

A «Mathematikai és Természettudományi Értesítő» a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkákat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. Harminczötödik kötet. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Szimyei József* r. tag.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata a magyarral hason alkotású ural-altaji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földerítésére vagyis tudományos megfejtésére szolgáljanak; továbbá más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik évenként háromszor vagy négyszer. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Új folyam. 1905. VI. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti dr. *Komáromy András*. -

A folyóirat ez új folyama a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságának nemcsak anyagi, hanem jelentékeny szellemi támogatásával is jelenik meg, a mennyiben a bizottság sok nevezetes hazai s a legnevezetesebb külföldi levéltárakból évtizedek óta gyűjtött és másolt magyar vonatkozású forrásanyagát a *Történelmi Tár* rendelkezésére bocsátotta, s ezzel valódi kincsesházat nyitott meg a történetkutatók előtt, melynek kincsei eddig jóformán használatlanul heverték a bizottság kéziratárában.

Egy-egy füzet bolti ára 2 kor., az egész évfolyamé 8 kor.

Megrendelhetők
a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 1 kor. 50 fill.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1906.

TARTALOM.

	Lap
GOMBOCZ ZOLTÁN: Csuvas szójegyzék. (II.)	141
MELICH JÁNOS: A magyar szótárhoz. (IV.)	165
FOKOS DÁVID: A locativus-féle határozók a votjában. (I.)	207
ERDÉLYI LAJOS: Értelmi egyezés és hasonló incongruentiák a magyarban, finnben és törökben	251

Ismertetések és bírálatok.

Kúnos Ignác: Oszmán-török nyelvkönyv. (Janua linguae Ottomanicae.) — Ism. SZINNYEI JÓZSEF	258
---	-----

Kisebb közlemények.

Adatok a magyar nyelv szövegtörzsi szótárához:

M. J. Loránt	267
— Putok	268

Értesítő.

Irodalom	164, 206
----------	----------

Folyóiratunk évenként háromszor vagy négyszer jelenik meg. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához címezendő.

Kérelem: Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen program-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII., József-körút 17.

Csuvas szójegyzék.

(Második közlemény.)

buj. *pajdaʒ* | mkar. *pajak* | kurm. *paɖaʒ* достаточно, elegendő A. 165, 369. an. *pajdaʒ* | virj. *paɖaʒ* M. 23. [kazB. *bajtak* eleg, többen].

kurm. *pańɖa* разсадникъ, láda kiültetni való bujtásokkal, palántákkal A. 18. [vö. mdM. *pańda*, mdE. *pandä* veteményes ágy NyK. 5 : 210.].

kurm. *Pańɖək* Пандиково (falunév) A. 18.

koz. *rappi* моя бабушка со стороны отца или матери, nagyanyám apai vagy anyai részről A. 139. [vö. cserH. *pa'pà* die grossmutter Ramst.].

par- дать, adni; buj. *par'ne* | mkar. *par'na* подарокъ, ajándék, A. 15, 17, 19, 63, 347. *par-* adni; *parnä* ajándék; *paru* alamizsna; *parym* adósság Z. 46. [kazB. *bir-*, oszmZ. *vir-*, *ver-* id.].

pat: (близость къ, около, близъ, до, у) *pat'ne* -hoz, -hez, -ra, -re, pl. *vorman p.* az erdőbe; mkar. *aɖa pərən vat'na* идемъ къ намъ, menjünk hozzánk A. 215, 384. mkar. *sären vańɖza* nálatok A. 384.

pazar рынокъ, базаръ, vásártér, piacz A. 17, 62. *pazar* Z. 46. [kazB. *bazar* < perzsaZ. بازار].

an. virj. *paʒalu* лепешка, lepény A. 5, 6. *paʒalu* Z. 46.

pär l. *εBir*.

buj. *pəɖəm* | an. *pəɖəm* | virj. *pəɖəm* цѣлый, egész A. 12, 341. *püdüm* Z. 56. [kazB. *bötön*].

buj. *pəɖər-* | virj. *pəɖər-* сучить, sodorni, pödörni A. 12, 341. *püdüŕ-* Z. 55. [kazB. *bötör-*].

virj. *pəlbər* въ прошломъ годѣ, a mult évben, tavál; A. 65. *pyl'der* Z. 48. [kazB. *byl'tyr* | baskP. *bult'er, bel'ter*].

buj. mkar. *pər* одинъ, egy A. 13, 358. *per* Z. 47. [kazB. *ber*].

buj. *pər-* | virj. *pör-* дѣлать складки, ránczolni; virj. *pöröñ-ránczosodni, göngyölödni* A. 13, 31, 341. *pür-* морщить, сжимать Z. 55. [kazB. *bör-*].

buj. *pəreñz* | mkar. *pəráñä* бревно, gerenda A. 119, 350. [kazB. *büränä épületfa, borna* | baskP. *büränä faragatlan szálfá, gerenda* < ? or.].

an. *pərməš* первый, első A. 384.

buj. *pərnə* | mkar. *pərnü* кузовъ, fonott kosár A. 362. an. *pərnə* | virj. *pörnə* táska, M. 6. *puñä* Z. 55. [vö. cserSz. *purña kas, kosár*].

buj. *pəškəñ-* | virj. *pöšköñ-* нагиваться, meggörbül, meghajol A. 12, 341.

buj. *pət-* | virj. *pät-* пропадать, elfogyni, végződni A. 12, 340—1. *pēt-* M. 6. *püt-* Z. 56. [kazB. *bet-*].

buj. *pətnək* | mkar. *pətnək* мята, menta A. 349. *pütñik* Z. 56. [kazB. *bötnək fodorminta*].

buj. *pəðəkšə* | mkar. *pəðiššə* маленькій, kicsiny; *pəðəkka* id. A. 66, 364. *pəðégə* M. 6. *pičik, pičikš* Z. 48. [mongK. *bici-žan* peu. un petit peu, petit, petit enfant | burjC. *besegeñ, bišikañ, bišikañ*].

buj. *pəttšəñž* | mkar. *pətsänək* одинъ только A. 372. [vö. *piččäñ* одинокій Z. 48.].

buj. *pəvər* | mkar. *püär* печень, máj, A. 367. virj. *pəwər, pə'er* M. 24. *pəwər, pə'er* M. 7. | an. *pağar* M. 24. *puvər, pağar* Z. 55. [kazB. *bauyr* | oszmZ. *bagyr*].

mkar. *pəžak* | olg. *pəžəç* уголь, szöglet A. 370. [oszmZ. *bučak*].

pəðavka | kurm. *pəðäka* пудовка, púd A. 44, 48.

cseb. *ṛəjəṛam* мой деверь, старше мужа, sógorom A. 140. [kaz. *bej-aṛam*].

buj. *pəjav* | mkar. *pəjo* | olg. *pəja* короткая веревка, kurta kötél, A. 366, 378. *pujav* связь, узелъ, тесьма, веревка Z. 54. [kazB. *byrau* békó].

pəṛəṛ красная мѣдь, veres réz A. 74. *pəṛer* sárgaréž (?) M. 11. *pygyr* veres r. Z. 54. [kazB. *bakyr*].

buj. *pəχ* | mkar. *pək*- *смотре́ть*, nézni A. 74, 371. *pyχ*- Z. 54. [kazB. *bak*-].

buj. *pəlbəzra* | kurm. *pəlbəzra* *пѣнь* (изъ монетъ), pénzes láncz. A. 52. [vö. kazB. *čylbyr*, *čelber* láncz, lánczoeska].

jadr. *pəlbəzav* | mkar. *pənbəzal* *договоръ о днѣ свадьбы*, az esküvő napjának megállapítása A. 367. *pyləav* Z. 54. [kojbK. *molžak* | csagBud. *bolcau* termin | mongK. *bolzu*- déterminer un jour].

an. *pər* | virj. *por* *ледъ*, jég A. 8, 340. *pur* Z. 53. [kazB. *boz*].

buj. *pəra* | mkar. *pro* *буравъ*, furó A. 366. *pura* Z. 53. [kazV. *borau*, *brau*].

buj. *pərsə* | mkar. *pərsə* *перецъ*, bors, A. 363. *pörös* M. 11. *purś* Z. 53. [kazB. *boroč*].

pəru *теленокъ*, borjú A. 66, 374. *peru* M. 7. *pru* Z. 52. [kazB. *byzau* mongKhalkha *B'ärü*, *B'irü*].

an. *pərza* | virj. *porza* *горохъ*, borsó A. 9, 340. an. *perza* | virj. *pörza* M. 22. *purza* Z. 53. [kazB. *borčak*, *burčak*].

kurm. *piər* | mkar. *pīter* *Szent-Pétervár*, A. 364. [< orosz *Питеръ*].

buj. *piε* *барыня*, úrnő A. 112.

pilək *поясница*, keresztesont A. 376. *pilik* Z. 48. [kazB. *bil* *derek* | baskP. *bil* | mongK. *bel* *taille*, *stature*].

piləš *рябина*, berkenye A. 10, 18. *piləš* Z. 48. [kazB. *miləš* | baskP. *mäləš*].

buj. *pillək* öt; an. *piləkməš* ötödik A. 179, 384. *pillik* Z. 48. [kazB. *biš*].

buj. *piñ* | mkar. *pən* *тысяча*, ezer A. 18, 350, 384. *piñ* Z. 48. [kazB. *men* | mongK. *minγan*].

buj. *pir* *холетъ*, vászon A. 379. *piř* Z. 48. [kazB. *büz* *pamutszövet-fajta* | oszmZ. *biz* *toile*].

buj. *pit* | mkar. *pət* *очень*, igen, nagyon, A. 350. *pit* Z. 48. [? kazB. *bik*].

buj. *piəbəge* | mkar. *pətskä* *бочка*, hordó A. 350. *picke* Z. 48. [kazB. *mičkä*, *pickä* < or.].

virj. *pištšə* *мой*, нашъ старшій братъ; мой, нашъ дядя, bátyám, bátyánk A. 137. *pištšü* *бátyád* A. 10. *picče* Z. 48.

buj. *pijā* | mkar. *piā* вошь, tetű; *pijē* M. 4. *pyda*, *pyda* Z. 54. *pyla* tetves Z. 54. [kazB. *bet* | baskP. *bēt*].

mkar. *porā* да весь, minden A. 383. *porā* Z. 50. [kazB. *bary* mindössze; *barda* mind].

mkar. *potikā* потѣха, gyönyör, öröm A. 364. [< or.].

podā, *pdā* гвоздь, köröm A. 5, *puda* Z. 52.

pod каша, kása A. 85. an. *pōdō*, virj. *pōde* M. 22. *pudu* Z. 52. [? kazB. *butka* kása].

virj. *pōd* беременная, terhes A. 96. *pōd* M. 7. *pūde* Z. 55.

kurm. *pōg* | mkar. *pūg* буга, ív A. 353. *pūgū* Z. 55. [vö. kazB. *bök*- görbíteni, összehajtani].

pōzē зобъ (птичий), madárbegy A. 101. *pūzege* Z. 55. [kazO. *bütäkä* птичий желудок | mongK. *betege* gésier des oiseaux].

pōd бедро, csipő A. 101. *pūs* верхняя часть ноги около таза, lядвєя Z. 56. [kazB. *bot* czomb].

buj. *puēnē* | mkar. *puāna* перепелка, fürj A. 347. an. *pūēnē* | virj. *puāna* M. 24. *poēnā* Z. 49. [kazO. *būdānā* | mongK. *būdūne*].

buj. *puān* | mkar. *pōtōn*, *pōgen*, *pōken* стул, szék A. 349. *pojan* Z. 48. [< votj. *pukon* szék; vö. kazB. *bükān* tuskó, baskK. *bükān*].

buj. *puānē* | mkar. *poānā* | olg. *poānāk* кукла, báb A. 347. *poānā* Z. 49. [kazB. *baāna* | mongK. *baāna*].

buj. *pukra* | mkar. *poγro* куколь, konkoly A. 372. an. *puγra* | virj. *pokra* M. 25. *poγra* Z. 52. [kazB. *bakγra*, *bakra*].

pul- естать, lenni A. 291. *pol*- Z. 49. [kazB. *bul*- | mong. *bol*-].

buj. *pulāran* | mkar. *potran* борщовникъ, acanthus A. IX. 367. *poldran* Z. 50. [kazB. *baltyrān* | baskP. *bālderān* angyalfü | mongK. *balcīrān* Helleborus].

buj. *pulā* | mkar. *polā* рыба, hal; buj. *pulāzā* | mkar. *polāzā* рыбаць, halász A. 374, 379. *pola* Z. 49. [kazB. *balyk*].

buj. *pus*- | mkar. *pus*, *pās*- колоть животное, állatot le-ölni A. 6, 353. *pus*- испортить, разстроить, повредить, разрушить, разламывать; заколоть Z. 53. [kazB. *boz*-].

pus- давить, nyomni A. 17. *pos*- Z. 51. [kazB. *bas*-].

buj. *pusma* | mkar. *posma* лѣстница, lépcső, létra A. 371. *posma* Z. 51. [kazB. *basma* palló, gyaloghíd].

buj. *pustav* | mkar. *posto* сукно зеленое, zöld posztó; *postav* Z. 51. [vö. kazB. *postau*, *pustau* < or. *ностабъ*].

kurm. *puś* голова, fej; *pužār* вама г. A. 7, 91. *poś*, *puś* Z. 51. [kazB. *baś*].

buj. *pužax* | mkar. *požak* | olg. *podžax* колосъ, kalász A. 372. *požax*, *počax* Z. 52. [kazB. *bašak*].

kurm. *pür* гной, geny, evesség | jadr. *pövr̃l̃a* genyes, eves A. 32, 49. *pür* Z. 56.

buj. *pürt* | mkar. *pört* изба, parasztszoba A. X, 352. *pürt* Z. 56. [vö. cserH. *pört* | ? finn. *pirtti* < litv.].

mkar. *režə* | burn. *reš* подрѣзъ (санный) szán talpfája A. 363.

buj. mkar. *sagal* мало, kevés A. 361. *sagal* Z. 57.

an. virj. *sagār* восемь, nyolez A. 180. *sakkyr*, *sagyr* Z. 115. [kazB. *sigez* nyolez].

buj. *sajra* | mkar. *saŕa* рѣдкій, ritka A. 15, 354. *sajra*, *sajrā* Z. 58. [kazB. *sejŕäk* gyér, gyéren].

kurm. *sažār* сахаръ, czukor A. 44. [< or. *сахаръ*].

satār жирный, kövér, zsíros A. 44. *samyŕ* жирный, тучный Z. 58. [kazB. *simez* kövér; *simer-* meghízni].

jadr. *sappan* | mkar. *sapon* передникъ, kötény A. 353. [< or. *запонъ*].

mkar. *saraŕa* < *saraj aŕa подъ сарай, a félszer alatt; *saraŕbžan* < *saraj aŕbžan изъ-подъ сарая, a félszer alól A. 371. [vö. or. *сарай* szín, félszer | kazB. *saraj* istálló | ? perzsaZ. *serā*, *serāj* palais, grand hôtel].

buj. *sarē* | mkar. *sarē* желтый, sárga A. 8, 17, 363. *sara* Z. 59. [kazB. *sary* | mongK. *šira* jaune].

sat садъ, kert A. 5. [< or.].

sav- любить, szeretni A. 15, 63. *sav-* Z. 57. [kazB. *söj-szeretni*].

buj. *savəl* | mkar. *sal* клинъ, ék A. 365. *savyl* Z. 57.

sür l. *szir*.

buj. *seŕet* | mkar. *saŕat* часъ, óra A. 356. *šerē't* M. 11. *sagat*, *sägät* Z. 57. [kazB. *saŕat*, *saŕät* óra < arabZ. *ساعة* heure, temps, moment].

buj. *senək* | mkar. *sänək* | jadr. *seygə* вилы, nagy villa A. 34, 76, 362. *sänek* Z. 65. [kazB. *sänäk*].

mkar. *seredā* полѣ (въ домѣ), padlat A. 363.

buj. *səpəl* | virj. *səpəl* | mkar. *stöl* столъ, asztal A. 18, 353. *stəl*, *šüdəl* Z. 73. [< or.].

buj. *sər* - | mkar. *sər*- мазать, kenni A. 12, 341. *šür*- Z. 76. [kazB. *sört*- kenni, dörgölmi, surolni].

buj. mkar. *sət* | an. *söt* молоко, tej A. 12, 340—1, 352. *šüt* Z. 77. [kazB. *söt*].

an. *səχ-səχ* - | virj. *səχ-səχ*- креститься, keresztet vetni A. 9, 340.

sənpžār цепь, láncz A. 8. *synčyr* Z. 64. [< perzsaZ. *zen-žir*, *zinžir* chaîne].

buj. *səmaχ* | mkar. *somak* слово, szó A. 351. *səmaχla*- говорить, beszélni A. 355. an. *səmaχ* | virj. *səmaχ* M. 24. *suməχ* Z. 63. слово, рѣчь, поучение [? vö. kazB. *jomak* találós mese].

an. *Səra* | virj. *Səra* Сура (рѣка), Sura (folyó) A. 9, 340. *səsla* l. *osla*.

an. *səvan* | virj. *sovan* спасение, üdv, megmentés, A. 9, 340. *suvan* Z. 63. [? < arabZ. *صون* action de garder, de conserver, protection].

buj. *səvəs* | toid. *suzə* клещъ, kullancs A. 374. an. *seβes* M. 41.

buj. *sik*- | mkar. *sek*- прыгать, ugrani A. 350. *sik*- прыгать, скакать Z. 60. [vö. kazB. *siker*- ugrani, szökni | baskP. *hikér*-].

buj. *sivə* | mkar. *siβə*, *si* холодъ, холодный, hideg A. 11, 361, 365, 358—9. *siče*, *šiče* Z. 60. [kazB. *syuyk* hideg; *syuyt*-hüteni; *syuyn*-hülmi].

buj. *sivla*- | mkar. *sülä*- дышать, lélekzeni A. 15, 65, 365. an. *siβla*- | virj. *sula*- M. 23. *syvla*- дышать, отдыхать Z. 64. [kazB. *suli*-].

buj. *sivlām* | mkar. *siłām* | toid. *šivəβə* poca, harmat A. 365. an. *siβlēm* | virj. *siłēm* M. 23. *sylym* Z. 64. [? altZ. *čalym*].

buj. *sivlās* | olg. *sulās* дыхание, lélekzet A. 369. an. *siβlēš* | virj. *su'lēš* M. 23. *syvlys* Z. 64. vö. *sivla*-.

buj. *siβliχ* | mkar. *sulāk* здоровье, egészség A. 372. *syvlyk* Z. 63. [kazO. *sauilyk* | baskK. *hauilyk* | oszmZ. *saglyk*].

buj. *sondəχ* | mkar. *sündek* ящикъ стола, láda A. 349. an. *su'ndəχ* | virj. *so'ndek* M. 25. *sonday* залавокъ Z. 62. [kazB. *sandyk* < arabZ. *صندوق* coffre, caisse].

olg. *soza* | sox. *suza* | buj. *ṣza* | mkar. *sṣza* weberschiffchen, vetelő A. 369. [kazB. *susa*, kazPaas. *sosa*, *susa* FUF. 2 : 129.].

an. *ṣomza* носъ, orr A. 101. an. *sómza* | virj. *ṣmza* M. 22. *sumza* Z. 63. [? altR. *tumčuk* | uig. csagR. *tumšuk* die nase, der schnabel].

sölö овесъ, zab, A. 64. an. *sölö*, *səlo* Paas. 37. *šülü* Z. 76. [kazB. *solo*].

söm темный, sötét A. 101. an. *šöm* | virj. *süm* sötét erdő M. 8. *šum* темный; *šum-kajyk* коршунъ, беркутъ Z. 74. [tatZ. *süm*].

sür- цѣдить, szűrni A. 95. *šür-* сливать, процѣдить, ловить рыбу бреднемъ Z. 76. [kazB. *süz-*].

starik старикъ A. 150. [< or.].

buj. *sura* | mkar. *sora* соха, eke, hold A. 356. *sora* M. 10. *soja* Z. 61. [kazB. *suka* könnyű egylovas eke].

sural борода, szakál A. 17. *sagal* Z. 61. [kazB. *sakal*].

buj. *sün-* | mkar. *sün-* гаснуть, elaludni, A. 350. *šün-* Z. 76. [kazB. *sün-* kialudni, elveszni].

buj. *süre* | mkar. *sörä* борода, borona A. 352.

süs l. *šüs*.

buj. *šacṣ* | mkar. *šarṣ* этотъ, ez; gen. *šakkān* A. 195, 382. *šak* вотъ этотъ Z. 66.

buj. *šamga* | mkar. *šamka* лобъ, homlok A. 357. *šamga* Z. 66. *šamga* Paas. S-laute 119.

buj. mkar. *šap-* бить, ütni A. 357. *šap-* бить, ударять, колотить, молотить Z. 66. [kazB. *čab-* vágni, csapni, kaszálni].

buj. *šap-šara* | mkar. *tšap-tšara* совершенно голый, teljesen meztelen. A. 369. *šara* голый, нагой Z. 66.

buj. *šaramas* | mkar. *šaramas* нагой, meztelen A. 369. *šaramas* M. 41. Z. 66. [vö. mongK. *čirma* nu].

šaran лугъ, mező A. 16. *šaran*, *šarām* лугъ, дернъ Z. 65. [kazB. *čirām* gyep, parlag].

šarlan l. *tšarlan*.

kurm. *šarmās* | mkar. *šarmās* черемисинъ A. 369; *šarmys* Z. 67.

buj. *šav*, *šavṣ* | mkar. *šal* вонъ этотъ, тотъ, ez; gen. buj.

šavān | mkar. *šan* | kurm. *šan*; plur. buj. *šavzem* | kurm. *šavzam* | mkar. *šazam* A. 195, 382, 367. *šav*, *šava* Z. 65.

šava koca, kasza A. 10. *šava* Z. 66. [kazPaas. *čalyə* | altV. *čalyu*].

buj. *šavār-* | mkar. *šar-* вертѣть, fordítani A. 365. *šavr-*, *šavyr-* заворачивать Z. 66. [oszmZ. *čevir-* tourner, entourner, enfermer, envelopper, renverser].

buj. *šavra šil* | mkar. *tšara šil* вихорь, vihar A. 369. *šavra šil* Z. 66. vö. ? *šavār-*.

buj. *šem*, *šemə*: *šeməñ* ! mkar. *šemən* по, сообразно, -bez, képest A. 218, 351. < *šemə* способъ, мотивъ, напѣвъ, eszköz, dallam. [< votjM. *šam* sitte, gewohnheit, eigenschaft, art, natur, beschaffenheit, instr. *šamen* gemäss, so wie ... | zürjW. *šam* | lpK. *šam* potentia vö. WICHMANN, Lehnw. 151.].

šemze мягкий, puha A. 17, 64. an. *šemze* | virj. *šamza lágy* M. 24. *šamzä*, *šämzä* Z. 66. [kazB. *jomošok*].

an. *šerzi* воробей, veréb; *šara šerzi* летучая мышь, de-nevér (tkp. kopasz veréb) A. 120, 127—8, 373. *šerzi* veréb M. 11. [azerb. oszmBudag. *serčä*, *serče* sperling].

šələk | kurm. *əšlək* шляпа, sipka A. 35. *islek*, *šilek* шапка Z. 14. [csagBud. *jelek* родъ шапки, надѣваемый царями].

buj. *šəməl* | mkar. *šəməl* | kurm. *šəməl* копна, boglya, rakás A. 352. *šümäl* копна хлѣба въ полѣ Z. 76. [kazB. *čümälä csomó*, *rakás* (széna, gabona)].

buj. *šəmərt* | virj. *šəmört* черемуха, zelnice A. 12, 341. *šümürt* Z. 76. [telR. *dymyryt* | sorR. *nybyrt* | kazV. *šomort* faul-beerbaum, vogelkirsche, prunus padus].

šəñə новый, új A. 11. *šine* Z. 69. [kazB. *jəŋə* új | baskP. *jəŋə*, *jəŋe*].

buj. *šər* | virj. *šər* ночь, éj, éjszaka A. 13, 341. *šür* Z. 76. an. virj. *šər* земля, мѣсто, föld; loc. *šarte*, *šartre* A. 13, 120, 127. *šir* Z. 69. [kazB. *jir* föld, hely, egy darab szántóföld].

buj. *šər* | virj. *šör* сто, száz, A. 13, 180, 341. *šür* Z. 76, 115. [kazB. *jöz* száz].

buj. *šərə* | virj. *šörö* кольцо, gyűrű A. 12, 341. *šörö* M. 11. *šürü* кольцо, перстень Z. 77. [kazB. *jözek*, *jözök* gyűrű].

an. *šətəlnə* | virj. *šətəlnə* прохудилась (ткань) A. 31.

buj. *šəvə* | mkar. *šü* шовъ, varrás, varrat; buj. *šəvəš* | olg.

šüzo | toid. *šüvəzə* портной. szabó A. 365, 375, 380. an. *šəʒəs* M. NyK. 21 : 128. *šülä-* шить, varrni; *šüze, šülže, šüves* Z. 75. [kazB. *jöj* varrás, varrat; *jöjlä-* kivarrni].

buj. *šəzo* | mkar. *šəze* ножъ, kés; gen. *šəššəñ, šəzəñ* A. 360. *šüžü* Z. 75. [oszmZ. *soja* taschenmesser].

buj. *šəbada* | mkar. *šəʒada* лапоть, fonott sarú A. 357. *šybada* лапти Z. 66. [kazB. *čabata* hársfahánesboeskor].

buj. *šəga* | mkar. *šəga* | virj. *šəga* липа, hárs A. 75, 356. *ška, šuga* Z. 70. [kazB. *jükä*].

buj. *šəgār* | mkar. *šəkār* | kurm. *šokkor* хлѣбъ, kenyér A. 9, 340, 351, 359. an. *šəgār* | virj. *šəkkər* M. 22. *šukkur, šugur* Z. 74.

an. *šəldār* | virj. *šəldər* звѣзда, csillag A. 9, 340. an. *šəldār* Paas. S-laute 119. *šuldyr* Z. 74. [kazB. *jondoz, jondyz, V. žoldoz, Paas. jəldəz* csillag].

buj. mkar. *šəm* | kurm. *šən* шерсть, gyapjú, szőr A. 368. an. *šən* | virj. *šən* M. 24. *šum, šun* Z. 74. [kazB. *jən* gyapjú, pehely, apró toll].

buj. *šəmaz* | mkar. *šəmak* круглая ячменные лепешка пускаемые въ похлебку, levesbe való kerek árpalepény A. 369.

šəmarða яйцо, tojás A. 8. *šumarða* Z. 67. [kazB. *jomorka* | baskP. *jömörtka* tojás, here].

an. *šəmāl* | virj. *šəmal* нужда, szükség A. 9, 340. an. *šəmāl* Paas. S-laute 119. *šəmyl* нужда, надобность, потребность, дѣло Z. 71. [kazB. *jomoš* ügy, baj, megbízás].

buj. *šənəz* | mkar. *šənək* | kurm. *šənoz* мука, liszt A. 351, 380. an. *šənoz* | virj. *šənez* M. 22. *šənoz* Z. 74. [köztör. *un* das mehl].

mkar. *šərdan* | kurm. *šərttān* щука, csuka A. 352. *šərdan* M. 9. *šərtan* Z. 74. [kazB. *čurtan* | mongK. *cordo* le goujon].

buj. *šəvar* | mkar. *šəvar* ротъ, száj A. 367. an. *šəʒar* M. 4. *šəvar* ротъ, жерло Z. 73. [kazB. *auyz* száj, szád].

mkar. olg. *ši-* ѣсть, enni; *šizer-* съѣсть, megenni A. 387, 392. *ši-*, *šij-* Z. 68. *šizä-jar-* ibid. [ult. telR. *jä-* | oszmR. *jä-* essen, verzehren].

buj. *šijšerex* | mkar. *šäläräk* нѣсколько выше, vmivel magasabb A. 371. vö. *šüle* высокій, верховный Z. 75.

buj. *šiləz* | mkar. *šilrä* грива, sörény A. 356. *šiləe* Z. 69. [kazB. *jaly* sörény | küärR. *jäläk* | mongK. *del* la crinière].

buj. *širəm* | mkar. *šerəm* двадцать, húsz, A. 350, 384. *širim* Z. 69. [kazB. *jigerme*].

buj. mkar. *šit-* достигать, elérni A. 363. *šit-* доходить, достигать. доставать до чего, настигать Z. 70. [kazB. *jiteljutni*, elérni, utolérni].

buj. *šitməl* | mkar. *šetməl* семьдесят, hetven A. 179, 350, 380. *šitmil* Z. 115. [kazB. *jitmeš*].

buj. *šidžə* | mkar. *šidža*, *šiza* семь, hét A. 179, 358. *šičče* Z. 70. [kazB. *jide* | jakB. *sätti*].

an. *šivət* | virj. *šivət* коса, hajfonadék A. 11. *šivit*, *šit* женская коса Z. 60.

buj. *šivətle* | olg. *šitlɛ* | mkar. *šitlä* заплетать косу, czopfot fonni A. 369. vö. *šivət*.

mkar. *šitšə* | kurm. *šivətš* острый, éles A. 365. *jadr. šibedžə* éles, hegyes M. 41.

buj. *šigə* | mkar. *šigə* связка, csomó A. 357.

mkar. *šin* человекъ, ember A. 347, 377. an. *šin* | virj. *šin* M. 24. *šinən* idegen M. 10. *šin* человекъ, какъ отдельная личность Z. 67. *šinyn* чужой, не свой, другого Z. 67. [vö. cserSzil. *jeŋ*, *jing* ember].

mkar. *šir-* писать, írni A. 391. *šyr-* писать, чертить Z. 67. [kazB. *jaz-* | mongK. *zir-*].

buj. mkar. *širma* оврагъ, szakadék, vízmósás, gödör A. 10, 363. *šyr*, *šyran* крутой берегъ, *šyrma* оврагъ Z. 67. [vö. kaz. csng. oszmR. *jar* steiler abhang, untiefe, schlucht].

šitma суконное штаны, posztó nadrág A. 16. *šytma* порты, брюки Z. 68. [? kazB. *jiten* len].

buj. *šivər-* | mkar. *šur* спать, aludni A. 365. an. *šigər-* | virj. *šur-* M. 23. *šyvyr-* Z. 67.

virj. *šor džon* одинъ изъ родившихся двойнями, близнецъ, iker, az ikrek egyike (tkp. fél lélek) A. 17. *šuri*, *šur fél* Paas. NyK. 32:268. *šora* Z. 72. [vö. kazB. *jarym*, *jarty fél*, fele vminek].

šorla, *šurla* серпъ, sarló A. 45, 127, 373. *šorla* M. 10. *šorla* Z. 73. < *šor-* колоть, раскалывать, hasítani, vágni [kazB. *jar-*] Z. 72.

šot пригорокъ, emelkedés, domb A. 16. *šot* отлогость, склонъ горы Z. 73.

sol- выдернуть, kitépni A. 85. [kazB. *jolok-*, *jolok-* kitépni, kihúzni].

šömör- разбивать, összerontani, szétszórni; perf. *šömörñä* онъ разбить, perf. refl. *šömörölñä* онъ разбился A. 341. *šümrä-* разбивать; *šümürlä-* разбиваться Z. 76. [alt. telR. *jämir-* niederwerfen, zerschmettern, zerstören].

šör- гнить, rothadni A. 13. *šüt-* Z. 77. [kazB. *čer-* rothadni].

šu масло, vaj; birt. személyraggal: *šäväm* vajam, *šävä*, *šävu* vajad, *šävä*, morg. *šujä* vaja; excessivus an. *šävenñžeñ* | virj. *šovänñžeñ* A. 134, 144, 374, 378. *šu* M. 7. масло, сало, жиръ Z. 37. [oszmR. *jaṣ* | uigR. *jak* | alt. telR. *jū* fett, öl].

buj. *šuxräm* | mkar. *šoxräm*. *šoxräm* верста, verszt A. 372. *šoxrym* верста, собств. разстояние, на которомъ можно слышать крикъ Z. 73. vö. *šurger-* kiáltani M. 10. [kazB. *čakyrym*, *čakrym* verszt (kiáltási távolság) < *čakyr-* kiáltani, hívni].

buj. *šul* | mkar. *šol* годъ, év; buj. *šulleñ* | mkar. *šolan* ежегодно, évenként A. 11, 347. *šcl* Z. 70. [kazB. *jyl* év, de a csuvas alaknak éppen ilyen pontosan megfelel köztör. *jaš* «év» is].

buj. *šulžä* | mkar. *šuldžä* | olg. *šuldžä* листъ, lap, levél A. 349, 369. an. *šəβelñže* | virj. *šuldžə* M. 23. *šivylče*, *šüllče* Z. 68. [vö. kazB. *japarak* levél, falevél. vö. NyK. II: 244.].

buj. *šum* | mkar. *šom* вплоть, рядомъ, подлѣ, mellett, közelen A. 219, 359. *šom* Z. 71. [kazB. *jan* oldal]. vö. *un žumänñže*.

kurm. *šurj* дѣтенышъ, gyerek, kölök A. 6, 117; an. *šəβer* | virj. *šure* M. 23. *šura* поворожденное животное Z. 74. [oszmR. *jauru* die jungen der tiere (hauptsächlich der vögel) | csagR. *jauruk* die jungen der tiere, das kind | krimR. *jäwri* ein vogeljunges].

šut- засвѣчать, világítani A. 6, 16. *šude* világos, világosság M. 5. [? kazB. *jakty* fényes, világos, fény, világ].

buj. *šüre* | mkar. *šürä* тонкій, vékony A. 357. *šüge* vékony M. 41. [kazB. *juka* vékony].

buj. *šüpsə* | mkar. *šöpsä* посуда для пахтанія масла, көрпй A. 352. *šüpsä* квашня, кадка съ крышкой для храненія имущества Z. 76. *šobaška* Z. 107.

buj. *šüre-* | mkar. *šörä-* ходить, menni A. 18, 19, 352. *šürä-* жить, находиться, ходить, гулять, путешествовать Z. 77. [kazB. *jörö-*, *jör-* járni, utazni].

buj. *šüreñ* | mkar. *šörän* рыжая (лошадь), pej, sárga ló A. 353. *šüreñ* M. 41. *šüreñ laža* буланая лошадь Z. 77. [barR. *jirän* | lebR. *jirän* | altR. *järän* fuchsfarben, roth (ein rothes pferd, mit rother mähne und schwanz)].

buj. *šüs* | mkar. *süs* волосъ, haj, szőr A. 369. *šüs* M. 8. *šus* Z. 74. [kazB. *čäč* haj | Paas. *čäč*].

buj. *šaba* | mkar. *žaba* лягушка, béka A. 355. *šaba* Z. 106. [*< or. жаба* varasbéka].

buj. *šal* | mkar. *žal* (*< *žul*) внутренность, belseje vminek; *šalpa* внутри, benn, belül A. 17, 355. *šala* внутрь; *šalda* внутри Z. 106.

kurm. *šalbža* | *šalža* колъ, rúd A. 14, 57, 114. *šalča*, *šalža* тычина, колъ, жердь Z. 107. an. *šg'bzē* | virj. *šo'džē* M. 24.

buj. *šan-* | mkar. *žan-* (*< *žan*) надѣять, remélni A. 355. *šan-* Z. 107. [kazB. *yšan-* hinni].

mkar. *šaldəs* | olg. *šölgeš* сало на рѣкѣ, szaj a folyón, *šaldəs* *jogat* сало плыветъ A. 367.

buj. *šalgeme* | mkar. *šerrämä* шульдема (женскій нарядъ), pipere, csatt A. 368. bugur. *šelgämä* brustspange der weiber Paas. S-laute 59. *šüllgämä* нагрудное украшение чувашекъ и черемисокъ Z. 111. [*< cser. šolkama, šalkama, H. šar-kämä schnalle an der hemdbrust* | vö. mordE. *šulgato, šulgatä, čulgato* | M. *šulga-m* | finn *solki*].

buj. *šelle-* | mkar. *žälä-* жалѣть, sajnál A. 17, 355. *še-le* *sajnos* M. 6. *šal'* жалъ, жалко Z. 106. [*< or.*].

buj. mkar. *šəškə* | kurm. *šəškö* орѣшина, diófa A. 129, 352. *šüşkü* Z. 111.

buj. *šəvər* | virj. *šəvör* | mkar. *šördək* остроконечный, hegyes A. 12, 340—1, 365. an. *šəžrəgä* M. 23.

šəl- вытереть, dörgöl A. 100. [kazB. *šöl-* törölni, súrolni].

kurm. *šəlləm* | kozm. *šəḡəlləm* мой младшій братъ, öcsém A. 137—8. *šəllə* jüngerer bruder, Paas. FUF. II. 116. *šyly* Z. 133. [kazB. *seḡne* hüg | kazPaas. *seḡel* i. h.].

šən- мерзнуть, fagyni A. 101. *šyn-* зябнуть Z. 109. [vö. kazB. *tuy-*, *toḡ-* fagyni, fázni].

šənəs- помѣститься, beleférni, elférni A. 8, 31. *šənəs-* hinein-gehen, raum finden Paas. S-laute, 22. [kazB. *syj-*, *syjys-* beleférni].

šəŋgārav, *šəŋgāra* бубенчикъ, csörgő dob A. 48. an.
šəŋgraß | virj. *šəŋgra* cseŋgetyű; *šyngrav* колокольчикъ Z. 109.

[kírg. *šyŋ* колоколь | kazB. *šyŋgyrda*- cseŋgeni (cserépedény)].
 buj. *šəŋgārǝžə* | kurm. *šəŋgārǝš* | mkar. *šəŋgārǝš* A. 14,
 370. *šyngyré* Z. 109. [kazB. *šyŋyréyk*, *šyŋyréyk* seregély].

šār- mingo, hugyozni A. 95. [kazV. *sei*- мочиться, *sejdek*,
sidek húgy, vizelet].

šārga гнида, serke A. 100. *šārga* Paas. S-laute 40. *šyrga*
 Z. 110. [kazB. *serkū* serke].

kurm. *šārš* запахъ, szag; *šāršlā* | olg. *šāslā* пахучий, illatos
 A. 368. *šyrš* Z. 110. [kazV. *sōrsō*- издавать запахъ гнилости].

buj. *šārza* | mkar. *šārtsa* бисеръ, üveggyöngyök A. 8, 369.
šyrža Z. 110.

šāt- продырявляясь, восходить (о растении), nőni (növény-
 ről) A. 8. *šyt*- расти, выходить, восходить Z. 110.

buj. mkar. kurm. *šāži* | jadr. *šārži* мышь, egér A. 128,
 377. *šēži* M. 8. *šyžy* Z. 109.

mkar. *šu*, *šəv* вода, víz A. 7, 127, 373, 378. *šu*, *šyva*, *šyv*
 Z. 108. [kazB. *syu*, *su*].

buj. *šulap* | mkar. *šolop* застрѣха, kinyúlás, eresz A. 353.
šuldžə l. *šulžə*.

mkar. *taβak* табакъ, dohány A. 390. [< or.].

mkar. *taβə* старая линяющая шерсть на овцѣ A. 358.

tagan подкова, patkó A. 17. *tagan* Z. 78. [kazB. *daŋa* |
 csagR. *taka*].

buj. *taga* | mkar. *tara* баранъ, kos A. 10, 63, 356. *taga*
 Z. 78. [kazB. *tākā* | oszmZ. *teke*, *tikke*].

mkar. *tapkən-tapkən* | jadr. *tapžārən-tapžārən* по време-
 намъ, egyszer-másszor, némelykor; alapszava: *tapžār* разъ,
 -szer, -szor. A. 368. [kazB. *tabkyr* -szor, -szer].

buj. mkar. *tat*- разорвать, összetépní A. 363, 390. *tat*-
 пвать Z. 80. [bar. tar. csagR. *tit*- zerreißen, in stücke zerrei-
 sen | kazB. *tet*].

buj. *tav* | mkar. *tau* | olg. *ta* спасибо, köszönet A. XIII.,
 79, 366. [kazB. *tau* köszönet, hála].

buj. *tavār*- | mkar. *tar*- обращать, megfordítani; *tarən*-
 возвращаться, megfordulni A. 365, 390. *tavr*-, *tavyr*- ворочать,

обращать; *tavryn-* возвращаться Z. 78. [kazR. *tägärä-* rollen, um sich drehen | csagR. *tägrän-* einen kreis bilden, sich drehen, sich im kreise bewegen].

buj. *tavra* | mkar. *tara* кругомъ, körben A. 365. *tavra* вокругъ Z. 78. [csagR. *tägrä* rundherum, im kreise].

an. *te-* | virj. *te-* говорить, beszélni A. 10. *te-* Z. 80. [kazB. *di-* mondani].

buj. *teḏeḏ* | mkar. *tädäḏ* рыболовная сѣть, halászháló A. 350, 364. *teḏeḏ* сѣть, неводъ Z. 81.

buj. *teḏej* | mkar. *täläj* счастье, szerencse, boldogság A. 10, 350, 363. *teḏej* Z. 81. [kazB. *taliya* szerencse < arabZ. طالع étoile favorable, sort. fortune].

an. *teḡḡa* | virj. *teḡḡa* монета, pénz A. 180. *teḡḡa* Z. 81. [kazB. *tänkä* ezüst vagy arany pénz, ezüst rubel].

an. *teḡḡeḏ* | virj. *teḡḡeḏ* скамья, zsámoly A. 17. *teḡḡeḏ* Z. 81. [Zol. szerint tat. *тянжял*, szótárakban nem találom; vö. cserH. *töḡḡeḏ*].

mkar. *terru gon* постный день (соб. «день, въ который нужно быть разборчивымъ, осторожнымъ»), böjtös nap (tkp. olyan nap, a melyen válogatósnak, óvatosnak kell lenni) A. 347. *tirge* Z. 82. соблюдать, исполнять [kazB. *tirgä-* betölteni, teljesíteni, megtartani].

buj. *teḏem* | mkar. *teḏem* | kurm. *teḏem* дымъ, füst A. 352. *teḏem* M. 11. *tüdüim* Z. 88. [kazB. *tötön* füst].

mkar. *tarar* | sib. *töör* зеркало, tükör A. 352. *tügürt* Z. 88.

buj. mkar. *tak* перо, toll A. 361. an. *tök* | virj. *ték* M. 24. *tük* Z. 88. [kazB. *tök* szőr, hely, toll].

buj. *taksam* | olg. *töksöm* | mkar. *taksam* темный, непрозрачный, homályos, át nem látszó A. 352.

buj. *taməske* | mkar. *tämäskä* кочка, zsombék, buczka A. 361. *tümeske* M. 40. [vö. kirgR. *tömpö, tömpösük* die grashügelchen im sumpfe und auf wiesen | kazB. *tümḡäk* hancsik].

buj. *teḡeḏ* | mkar. *teḡḡeḏ* | olg. *tiḡḡeḏ* ось, tengely A. 356, 368. *teḡeḏ* Z. 81. [karR. *tängil* | oszmZ. *dینگیل* essieu].

an. buj. *tap* | virj. *töp* дно, fenék, alj A. 12, 340—1, *tüp* Z. 89. [kazB. *töb tö, fenék*].

buj. *tapraḡḡeḏäk* | mkar. *tapraḡḡeḏäk* | kurm. *töpreḡḡeḏäk* крошка, morzsa A. 352. *tüpräḡḡeḏäk* Z. 89.

buj. *təs* | virj. *tös* видъ, arcz A. 12, 340—1, 376. 378. an. *tössör* | virj. *tössör* безвидный, arczátlán A. 31. *tüs* Z. 90. [kazB. *tös* alak, szín].

buj. *təs* | mkar. *tärzə* | olg. *tözö* ядро (плода), mag A. 368. an. *təs*, *tšəs* | virj. *tös* gyümölcsmag M. 24. *tüs* Z. 90. [kazB. *tös* mag, szem].

buj. *təttəm* | mkar. *təttəm* | kurm. *töttöm* темный, sötét A. 18, 352, 360. *tüttüm* Z. 90.

buj. *təv-* | mkar. *tü-* толочь, törni, zúzni 3. szem. buj. *təvet* | mkar. *tüät* онъ толчетъ A. 367. *təβ-*, *tü-* M. 7. *tüv-* Z. 8. [kirgR. *tü-* | csag. *tobR.* *tüi-* zerstossen, zerstampfen, zerreiben].

an. *təvar* | virj. *tovar* соль, só A. 5, 9, 340. *təvar* M. 4. *tuvar* Z. 85. [kazB. *toz*].

buj. *təvərtšə* | kurm. *təvərtšə* | mkar. *təβərdəs* | olg. *təβərdəs* тварогъ, turó A. 370. *təvərdžə* M. 4. *tybyrč* Z. 87.

mkar. *təktə-* | kurm. *təxtə-* подождать, várni A. 372. *tuxta-* ждать, подождать, погодить, перестать Z. 87. [kazB. *tokta-* megállani, megszűnni].

buj. *təxlan* | mkar. *təklan* олово, ón A. 372. *tuxlan* Z. 87.

buj. *təxladžə* | mkar. *təklətšə* | kurm. *təxlătšə* сваха, nász-asszony A. 151, 352. *toxladžə* M. 4. *tuxlač* Z. 87.

buj. *tələx* | mkar. *tələk* | kurm. *tolox* вдовый, özvegy A. 351. *tuluχ* Z. 85. *tolox-turat* сирота, árva A. 128. [kazB. *tol* özvegy].

tən умъ, értelem A. 8. *tyn* память, разумъ Z. 87. [ujg. alt. *kojb.* kazR. *tyn* der athem, der lebenshauch, die seele, der geist].

buj. mkar. *tər-* | kurm. *tər* стоять, állani; buj. *təpəm* | mkar. *tərpəm* я стояль A. 5, 9, 340, 351, 386. *tur-* Z. 86. [kazB. *tor-* állni, fölállni, kelni, élni, lakni].

buj. *tərəx* | mkar. *tərək* | kurm. *torəx* вдоль, hosszant A. 9, 340, 351. *turuχ* Z. 86. [ujg. csagR. *turuk* der standort, der wohnort | altR. *turkun* der standort, die entfernung, der ganze verlauf einer zeit].

buj. *təvan* | virj. *tovan* | mkar. *tuan* родной, родственникъ, rokon A. 9, 340, 367. *təβan* M. 4. *tuvan* Z. 85. [kazB. *tyuχan*, *tuχan* testvér, rokon].

an. *tāvattā* | kurm. *tāvadā* | mkar. *tuattā* четыре, négy; mkar. *tuattāmāš* четвертый, negyedik A. 179, 186, 368, 384. *tratt*^c Z. 115. [kazB. *dürt* 4].

buj. *tāvār* | kurm. *toṽar* | olg. *tur* | mkar. *turā* тѣснѣй, szűk A. 9, 340, 354. an. *teṽger* | virj. *tur* M. 23.

buj. *tibā* | mkar. *tiṽa* сухой, száraz A. 358. *tibe* Z. 81. [? vö. kar. tobR. *kip-* trocken, austrocknen].

buj. *tijeṽk* | mkar. *tiäk* писарь, írnok A. 371. [< or.].

buj. *tilā*, gen. *tillān* | mkar. *tilā*, gen. *tilen* лисица, róka A. 360. *tiṽ* Z. 81. [kazB. *tölkö* róka].

buj. *timār* | virj. *timār* | mkar. *temār* желѣзно, vas A. 11, 350. olg. *timārza* кузнецъ, kovács A. 374. *timir* Z. 82. [kazB. *timer* vas].

buj. *tiṽas* | mkar. *tenas* море, tenger A. 350, 362. *ti'nés* M. 6. *tiṽis* Z. 82. [kazB. *dinez*, *díngesz*].

buj. *tiṽgālē* | mkar. *tenāklā* толокно, szárított zabliszt A. 350, 362. *tiṽgle* Z. 82. [kazB. *talkan* piritott rozs- vagy zabliszt].

buj. *tir* | kurm. *tir* | mkar. *tirā* шкура, bőr (szőrösen) A. 354, 363. *tir* Z. 82. [sag. kojbr. *ter*, *terä* | alt. telR. *tārā* das leder, die haut, das fell].

buj. *tiv-* | mkar. *ti-* | virj. *tiv-* трогать, érinteni A. 10, 18, 72, 366, 387. *tiv-* касаться, трогать, дотрогиваться, достигать, доставать, подлежать Z. 81. [kazB. *tej-* érinteni, illetni, tartozni vmihez, érni].

buj. *tira* | mkar. *tirā* жеребенокъ, csikó A. 11, 15, 364, 349. *tiga*, *tyga* Z. 81. [kazB. *taj* kétéves csikó].

buj. mkar. *tīt-* держать, tartani A. 73, 385. *tyt-* держать, хранить, ловить, поймать Z. 88. [kazB. *tot-* fogni, tartani, birni, használni].

toṽcār l. *koṽcār*.

totti мой дѣдъ со стороны отца или матери, nagyapám apai v. anyai részről A. 139. [vö. cserH. *tota* der grossvater].

tok- выливать, kiönteni A. 75. *tuk-* Z. 85. [kazB. *tük-* el-, kiönteni].

tolp тулунъ, bunda A. 31.

topra земля, прахъ, föld, por, A. 17. *tepra* M. 4. *tupra* Z. 86. [kazB. *tuprak*].

t-s- | kurm. *tšos-* протянуть, kihúzni, A. 96. virj. *tšoš-*,

toš- kinyújtani, kihúzni M. 39. *čys-* тянуть Z. 105. [? *kazB. suz-* kinyújtani, kitágítani].

törätsä l. *tšürεbüε*.

mkar. tört | *olg. türt* спина, hát A. 353. [? *kazB. syrt* gerincz, hátgerincz].

tögördžεn l. *kagærtšän*.

virj. tölk сонъ, álom A. 92. *tülük* Z. 89. [*kazB. töš* álom].

kurm. törne журавль, darú A. 64. *an. törna* | *virj. törnä* M. 24. *turnä* Z. 86. [*kazB. torna*].

virj. töv үзелъ, csomó A. 93. *těžä, tü* kötés, csomó M. 7. *tüve* Z. 88. [*csagR. tügün* | *kirgR. tujün* knoten, bündel].

tu (gen. *an. tēčän* | *virj. tovon*) ropa, hegy A. 6, 69, 127. *tu* Z. 85. [*kazB. tau*].

tu- дѣлать, tenni; 3. szem. *mkar. tuat* | *buj. tēvat* A. 5, 367, 386. *tu-* дѣлать, причинять, родить Z. 85. [*alt. kojb. kazR. tū-* | *csagR. toγ-* gebären, eier legen].

buj. tudār | *mkar. totār* платокъ, kendő A. 360. *tottyr* Z. 85.

tuj свадьба, lakodalom A. 7, 15. *toj* Z. 83. [*kazB. tuj* id.].

buj. tuγ- | *mkar. tok-* выходить, выидти, kijönni, kimenni A. 360, 371, 372. *toγ-* Z. 84. [*kazB. čyk-* id.].

buj. tulš | *mkar. tolš* пшеница, buza, A. 380. *tola* Z. 83.

tuł- наполняться, megtelni A. 18. *tol-* Z. 83. [*kazB. tul-* megtelni].

buj. tup- | *mkar. top-* находить, találni A. 8, 385. *top-* Z. 83. [*kazB. tab-* találni, lelni, szerezni, nyerni].

buj. turš, gen. *turrân* | *mkar. torš*, gen. *torân* богъ, isten A. 6, 360. *an. turę* | *virj. to're* M. 22.

buj. turđžäda | *mkar. toratška* | *kurm. tortška* кочепра, szénvonó A. 354. *turbžęga* M. 10. *torčka* Z. 84. [*kazR. tärtöškä* ein brett mit einem stiele zum zusammenschüren der körner].

buj. türa | *mkar. tör* прямой, egyenes A. 352. *türe* Z. 89. [*kazB. töz* egyenes].

an. türem | *virj. türem* ровный (земля), sík (föld) A. 10. [*telR. tüzäm* eben, glatt].

mkar. tšak часто, gyakran A. 370.

mkar. tšaęga | *kurm. tšana* галка, csóka, A. VII, XIX, 361,

368. an. *tšaβga* | virj. *tsaŋga* M. 25. *čana* Z. 101. [kazB. *čäükä* | tob. *čöngä*].

tšap tšara l. *šap-šara*.

tšara šil l. *šavra žil*.

mkar. *tšəmaj* подожди-ка, várj csak! A. 390. *čim* постой, погоди; *čim-ga* постой-ка Z. 103.

tšəmak l. *šəmaχ*.

mkar. *tšəbär* красивый, szép, A. 381. *čiber* хороший, красивый Z. 102. [kazO. *čilber*, *čiber* | mongSchm. *ceber* rein, sauber, appetitlich, mässig].

tšos- l. *tos-*.

mkar. *tšön*: *atša tšön dərät*, vagy a. *tšüän* v. ребенок стоит *дыбкы*, a gyermek egyenesen áll A. 370.

mkar. *tšütšü* | olg. *tšödzö* название какой-то болѣзни, которая «съѣдает» ногу у лошадей (мокрець?); отъ этой же болѣзни у человека могутъ крошиться зубы; egy betegség neve, a mely a lónak a lábát «pusztítja» (мокрець?); ez a betegség az embernél a fogak romlását okozza. A. 353. *čecu* почечуй, ракъ болѣзнь Z. 102. [vö. kazR. *töcö zäχmäti* die entzündung].

tšan колоколь, harang A. 17, 61. *čan* Z. 101. [kazB. *čay harang*].

virj. *tšəlře* языкъ, nyelv A. 86. *čilgé* Z. 103. [kazB. *tel nyelv*].

tšərəp ежъ, sündisznó A. 84. *čirip* Z. 104. [kazB. *kirpe tövises disznó*].

tšəgə курица, tyúk A. 8. an. *tšəχ* | virj. *tšəre* M. 22. *čyχ* Z. 106. [kazB. *tauγk* | kazPaas. *taβək* FUF. II: 132.].

buj. *tšərmav* | mkar. *tšərma* | burn. *tšərma* безпокойство, nyugtalanság A. 366. *čyrma* Z. 106. [vö. mongK. *čirma-* se háter, s'embrouiller].

tšön душа, lélek A. 17, 390. *čon* Z. 105. [kazV. *zan* < perzsaZ. *جان* âme, esprit, vie].

buj. *tšagak* | mkar. *tšarak* сорока, szarka A. 127, 358, 364, 370. *čagak* Z. 101.

an. *tšak-* | virj. *tšak-* отступить, hátrálni A. 15. [kazB. *čik-* hátrálni].

buj. *tšar-* | mkar. *tšar-* удерживать, visszatartani A. 364. *čar-* удерживать, обуздывать, запрещать Z. 102. [kazB. *tyj-* | ujr. *tyt-* | sagR. *tys-* aufhalten, abhalten].

buj. *tšarlan* | mkar. *šarlan* чайка, sirály A. XII. 369. *čarlan* Z. 102. [kazB. *čarlak*: ak *čarlak* | altR. *ak-čarlāk* id.].

buj. *tšav-* | mkar. *tšaj-* | olg. *tšava-* рить, ásni, vájni A. 366. *čav-* Z. 101.

buj. *tšavza* | mkar. *tšaza* локоть, könyök, rőf A. 365. *čavza* Z. 101.

an. *tšavə* | virj. *tšavə* дѣтенышъ птиць и рыбъ, madárfiók, halivadék A. XI, 117, 154. *tšəné* M. 6. *čip'* Z. 103. [kazB. *čebes* | baskK. *šebeš*].

an. *tšəre* | virj. *tšəre* сердце, szív A. 11. *čirä* Z. 104. [kazB. *jörük* szív].

buj. *tšərne* | mkar. *tšərnä* ноготь, köröm A. 64, 362, 364. *čirnä* Z. 106. [kazB. *tyrnak* köröm < *tyrna-* körmölni].

buj. *tšəvəč* | mkar. *tšəčək* чубукъ, pipaszár A. 370. [vö. or. *чубукъ* < oszmZ. *čybuk*, *čubuk* baguette, barreau de métal, tuyau de pipe].

buj. *tšəlra* | mkar. *tšəlka* чулокъ, harisnya A. 357. *čulgá* Z. 105. [kazB. *čolγau* fetzen zum umwickeln des schienbeines].

buj. *tšəm-* | mkar. *tšəm-* | kurm. *tšəm-* ныгрять, alámerülni A. 351. *čum-* окунуться, погрижаться, ныгрять Z. 105. [kazB. *čum-*, *čüm-* bemártani a vízbe].

buj. *tšəmər* | kurm. *tšəmor* | mkar. *šəmər* vagy *alə šəmərə* кулакъ, ököl; круглый, gömbölyű A. 9, 340, 369. an. *tšə'mör* | virj. *tšəmer* kerek M. 22. *čumur* Z. 105. [vö. kazB. *jomor*, *jomoro* gömbölyű; *jomruk* ököl < *jom-* összenyomni, befogni].

buj. *tšərzə* | kurm. *tšəraš* | mkar. *tšərzə* ель, fenyő A. 8, 354. an. *tšəreš* | virj. *tšə'ržə* vörös fenyő M. 22. *čyryš* Z. 106. [kazV. *čyršy*].

buj. *tšət-* | kurm. *tšət-* | mkar. *tšəda-* терпѣть, tűrni A. 354. *čyt-* Z. 106. [kazB. *čyda-* eltűrni, kitartani, elszenvedni].

buj. *tšəvaš* | mkar. *tšuaš* чувашинъ, csuvas A. 367.

buj. *tšir* | mkar. *tšer* болѣзнь, betegség A. 350. *čir* Z. 103. [kazB. *čir* kór, betegség].

buj. *tšugun* | mkar. *tšugun* чугу́нь, öntött vas, vaskészék A. 371. [kazB. *čujyn*, or. *чугунъ*].

buj. *tšux*: *šavān džuxñe* тогда, akkor | mkar. *šan džoña* (žoña) A. 359. *čox* время, пора Z. 105. [kazB. *čak*].

buj. *tšürēdže* | mkar. *törätšä* окно, ablak A. 352, 370. *čüräčü* Z. 106. [kazB. *täräzä* | kurR. *täräčä*].

buj. *ubēde* | mkar. *oβāda* | olg. *obēda* обезьяна, majom A. 8, 20, 347. *obyde* Z. 18. [vö. WICHMANN, Lehnw. 89.].

buj. *udā* | kurm. *udā*, *vudā* | sib. *viḍā* сѣно, széna A. 6, 353. *u'de* M. 4. *uda* Z. 22. [kaz. tobR. *ut* das gras, kraut].

udā l. *iḍā*.

buj. *ujav* соблюдение, megtartás, megóvás | mkar. *ojuḡon* | burn. *ojuḡon* постный день, böjti nap A. 366. *ujav* бодрствование, élénkség, éberség, Magn. M. 36. an. *ujaβ-gu'ne* | virj. *ojacon* ünnep M. 23, 36. *oja-gon* праздникъ Z. 21. [kazB. *uj* gondolkodás; *uja-* ébren lenni; *ujau* éber].

buj. *ujēx* | mkar. *oβāk* мѣсяць, hold A. 69, 372. *ojux* Z. 19. [köztör. *ai a hold*].

ujer l. *urēx*.

buj. *ujran* | mkar. *ořen* пахтанье, író A. 347, 354. an. *ujran* | virj. *urān* savanyú tej M. 23. *ořen* кислое коровье молоко, пахтанье Z. 21. [köztör. *airan* ein getränk aus gegohrener kuhmilch].

buj. *uxmax* | mkar. *okmak* дуракъ, ostoba A. 372. *uxmax* Z. 22. [kazB. *akmak* < arabZ. *أحمق* sot, idiot].

ul l. *ēvāl*.

an. *ula* | virj. *ola* пестрый, tarka A. 13, 69. *ola* Z. 19. *ula-gurak* varjú M. 36. [köztör. *ala* bunt, scheckig, gestreift, grossfleckig].

buj. *ula-* | kurm. *üle-* | mkar. *lula-* выть, ordítani A. 64, 367. [kazB. *ula-* ordítani].

buj. *ulbut* | mkar. *olβut* баринъ, úr A. 357. an. *ulbut* M. 11. *olbut* Z. 19. [kazR. *alpaut* edelmann, gutsbesitzer, gutsherr].

an. *ulma* | virj. *olma* яблоко, alma A. 13, 29, 45, 69. an. *ulma* | virj. *omla* M. 26. *olma* Z. 19. [kazB. *alma* | mongK. *alima*].

buj. *un džuxñe* | mkar. *on džoña* тогда, akkor A. 347.

on-coxnä Z. 20. [vö. kirk. kazR. *ana* jener, dort, siehe dort].
Vö. *tsux*.

buj. *un žuməñúže* | mkar. *on šoməñúža, on šoməñža* около него, körülbelül A. 359. Vö. *šum, šom*.

uŋgə, oŋgə кольцо (напр. для привязи лошадей), gyűrű, karika (a lószerszámon) A. 14, 45. *onga* Z. 20.

buj. *ura* | mkar. *ora* нога, láb A. 5, 95. *orá* Z. 20. [kazB. *ajak* | ujgR. *adak*].

an. *urba* ячень, árpa A. 17. *orba* Z. 20. [köztör. *arpa*].

buj. *urəx* | mkar. *örək* | kurm. *orəx* другой, иной (соб. отдѣльный, отъ *ojər-, ujər-* отдѣлать); más (tkp. elkülönített, ebből *ojər-, ujər-* elkülöníteni) A. 209, 349. *ojryx, oryx* Z. 18. [kazB. *ajyr-* elválasztani, elosztani, megkülömböztetni | oszmR. *ajry* anders, verschieden].

buj. *usrav* | mkar. *osru* | burn. *osro* воспитанникъ, neven-dék A. 366. *osrav* Z. 21. [kazB. *asra-* fölnevelni; R. *asrau* ernährung, erziehung].

mkar. *ut* лошадь, ló; *utšə* lova, A. 6, 69, 86, 377. *ut* конь Z. 22. [kazB. *at* ló].

mkar. *utšəñək* ученикъ, tanuló A. 370. [< or.].

mkar. *utšikā* | kurm. *utka* качели, hinta A. 369.

mkar. *utšitel* учитель, tanító A. 370. [< or.].

an. *uzal* | kurm. mkar. *ozal* дурной; зло, нечистый духъ; rossz, a rossz, az ördög A. 166, 381. *ozal* Z. 18. [kazB. *usal* gonosz, rossz].

olg. *uzə* | mkar. *uza* доска для покрыванія посуды, deszka edény befödésére A. 353.

uzə l. *ivzə*.

buj. *uzəm* озимъ, őszi vetés A. 359. [< or.].

buj. *üŋə* | mkar. *üŋgə* | morg. *jüŋə* филинь, bagoly A. XII, 356, 361, 372. *üŋé* Z. 22. [kirk. csagR. *ükü* | ujgR. *ügi*].

buj. *üpkə* | mkar. *öpkä* легкия, tüdő A. 353. *üpkə* Z. 24. [kazB. *üpkä*].

mkar. *üppən* вверхъ дномъ, pappal A. 362.

mkar. *üpnäštär-* опрокинуть, feldönteni, felfordítani A. 362. vö. *üpnä* пламя, lapos, Z. 24.

üpre мошка, légy A. 10. *üprä* Z. 25.

buj. *ürəbže* | mkar. *öräčä* грядки, keresztgerendák A. 353. [kazB. *üräčä* die flügel am schlitten, die seitenhölzer beim wagen].

buj. *ürceñ-* | mkar. *örän-* лѣниться, lustálkodni A. 352. *ürgeñ-* Z. 24. [vö. kazB. *iren-* | oszmR. *ärin-* faul sein | azerbR. *irgän-* widerwillen haben, abscheu haben].

buj. mkar. *vadə* старый, öreg A. 361. *va'de* M. 4, 11. *vada* Z. 25.

buj. *valak* прорубь, lék A. 353. an. *vak*, *va'ge* | virj. *velak* lék M. 26. *vak* Z. 25. [? tel. bar. lebR. *ojyk* das loch, niederung].

valə доля, rész; *valli* для, által A. 214. *vala* часть, доля; *valli* для, ради. Z. 25. [tel. barR. *ülü* der teil, anteil | ujgR. *ülük* id. < *ülä-* teilen].

mkar. *var*, gen. *varən*, *var'ən* долина, völgy A. 377. *var* Z. 25. [kazR. *üzön* | bar. *üzön* die niederung, das tal, das flüsschen, der bach].

varrəmäs l. *margəmäs*.

va'er l. *čəvattir*.

mkar. *veñək* вѣникъ, seprű A. 362. [< or.].

mkar. *vəðəžrən* сырѣть, nyirkosodni A. 355. [< cserH. *ṽəðəžrə*: *žräs* dunstig, dampfig werden (von der stube)].

buj. *vəldəreñ* | mkar. *vətrən* крапива, csalán A. 367. an. *vəldreñ* | virj. *reñreñ* M. 25. *vilttän* Z. 26.

vəš конецъ, vég A. 100. *viš* Z. 27. [kazB. *oč vég*, hegy].

vəš летать, repülni A. 101. *viš-* Z. 27. [kazB. *oč-repülni*].

an. *vəda* | virj. *voda* середина, közép A. 9, 94, 340. *vuda*, *vudalyk* Z. 28. *voda'leχ* köz, M. 5. [vö. kaz. tobR. *urta* die mitte, der mittlere].

buj. *vəgər* | mkar. *mərər* | virj. *məgər* быкъ, bika A. 8, 9, 340, 356. an. *vəgər* | virj. *məgər* M. 25. *vugur* Z. 28. [kazB. *ügez* bika, ökör].

buj. *vəj* | mkar. *voj* сила, erő A. 351. *vyj* Z. 28. [< cserH. *vi* | mordv. *éi*, *éij* | vog. *va'ij* | finn. *väki* erő].

vəl онъ, тотъ, ő, az; gen. *unən*, *un*, *onən*, *onn*, *on*, plur. nom. buj. *vəzem*, kurm. *vəl'zam* A. 190, 384—4. [kazB. *ul* ő, gen. *anyŋ*, *anyŋ*].

mkar. *vəla* | kurm. *vəlle* улей, kaptár A. 349. *vylla* Z. 29. [< or. *yleü*].

buj. *vəlbəzə* | mkar. *vəlbəzə* | burn. *vəlbəza* икра, ikra A. 358. *vy'čə* Z. 29. [kazB. *yuldyk* halikra | kirgR. *üldürük* fischrogen, kaviar].

buj. *vəra* | mkar. *vurə* воръ, tolvaj A. 351. an. *vó-ro* fM. 11. *vuru* Z. 28. [kirg. kazR. *uru* der dieb].

buj. *vərman* | mkar. *vərman* | kurm. *vormān* лѣсъ, erdő A. 351. an. *verman* | virj. *vorman* erdő M. 22. *urman* Z. 28. [kazR. *urman* | oszm. kirgR. *orman*].

mkar. *vəš'la jidə* | kurm. *vəš'le jidə* охотничья собака, vadász kutya A. 349. *viš'lə* высокий, долговязый; *v. jyda* гончая собака Z. 27. [? vö. or. *выжля*].

mkar. *vəž!* падение сѣрга (междоменіе), hóesés (indulatszó) A. 355.

buj. *vil-* | mkar. *vil-* умирать, meghalni A. 361. *vil-* Z. 26. [kazB. *ül-* | ujj. oszmR. *öl-* sterben].

vimä l. *mimə*, *mimə*.

vit-, 3. szem. sing. *videt*, mkar. *vidät* покрыть, befedni A. 94, 364. *vit-* покрыть, одѣть, осѣнить Z. 27. [oszm. ujjR. *ört-* zudecken, zumachen, schliessen].

buj. *vitre* | mkar. *vedrä* ведро, veder A. 350, 355. *vitre* Z. 27. [< or.].

vidə l. *udə*.

vila- играть, játszani A. 14. *vej* játék; *vella-* játszani M. 43. *vylla-* играть Z. 29. [vö. kazB. *uin* das spiel, die unterhaltung; *ujna-* spielen].

buj. *viləx* | mkar. *volək* | olg. *voləx* скотъ, barom, marha A. 351. *vylyx* Z. 29. [csag. oszmR. *ulak* | kirgR. *ulau* jedes haustier, welches zum transporte der sachen gebraucht wird, ein lasttier, saumtier]. vö. *əlav*.

buj. *vir-* | mkar. *vur-* жать, aratni A. 353. *vyr-* Z. 29. [kazB. *ur-* aratni].

vis l. *əvəs*.

mkar. *volak* жолобъ, válú A. 353. *volak* корыто, колода Z. 27. [kazR. *ulak* die wasserröhre].

vudə l. *udə*.

buj. *vun* | mkar. *von* десять, tíz A. 358. *von* Z. 115. [kazB. *un*].

buj. *vuďəx* | mkar. *voťak* очагъ, tűzhely A. 371. [csagR.

očar | tarR. očak der dreifuss, auf den der kessel gestellt wird, der heerd, die feuerstätte].

vus l. vuds.

žaβa l. šaba.

žal l. šal.

žan- l. šan-.

žälä- l. šēllē-.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Hazai irodalom.

BALASSA JÓZSEF. Kis magyar hangtan. Bpest. Franklin-Társulat.
Nyelvészeti Füzetek. Szerk. SIMONYI ZSIGMOND. — 35. SZOLÁR FERENCZ. Jelentéstanulmányok az asszimilációs jelentésváltozásokról. — 36. SZEREMLEY CSÁSZÁR LORÁND. Jelentéstanulmányok a komplikációs jelentésváltozásról. Budapest. Athenæum.

Nyelvtudomány. A M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti ASBÓTH OSZKÁR. 1. füzet. (PETZ G. Nyelvtudományi irányok és föladatok. — ASBÓTH O. A szláv torokhangok változásai. I. A $k > č$ -féle változás. — SCHMIDT JÓZSEF. Egytagú basisok. — Ismertetések. — Kisebb közlemények.) Budapest. Akadémia.

SIMONYI ZSIGMOND. Középiskolai műszótár. Számos szakember közreműködésével szerkesztette —. Budapest. Athenæum.

A magyar szótárirodalom.

(Negyedik közlemény.)

5. VERANCICS FAUSTUS «*Dictionarium*». Ez a szótár 1595-ben jelent meg; címe: «*Dictionarium quinque nobilissimarum Europæ linguarum, Latinæ, Italicæ, Germanicæ, Dalmatiæ et Ungaricæ. Cum privilegiis. Venetiis, Apud Nicolaum Morettum. 1595.*»*) Három okból tárgyaljuk az olasz hatás alatt keletkezett művek csoportjában: a) A mű Olaszországban, Velenczében jelent meg; b) A mű szerzője VERANCICS FAUSTUS sebenicoi születésű dalmata (+ 1617), a ki iskoláit Pozsonyon kívül olasz egyetemen, Padovában végezte; c) A szótár dalmát-horvát és magyar nyelvi szavainak írásában olasz helyesírási hatások vannak (vö. *x* jegy = *m. zs*).

A mű tartalma a következő: CARRILLIUS ALFONSUSHOZ intézett ajánló levél, a melyből két dolgot emelek ki: Az egyik az, hogy VERANCICS művét az erdélyi fejedelemnek (BÁTHORY ISTVÁNNAK?) akarta ajánlani, azonban e szándékával felhagyott, mert nem tartotta illőnek, hogy oly nemes lelkű férfinak, mint az erdélyi fejedelem, ily csekélységet ajánljon fel. A másik, hogy ez ajánló levélben azt mondja a szerző, hogy a művet sok évvel ezelőtt (értsd: 1595 előtt) rövid idő alatt készítette.***) VERANCICS e vallomásából is kivehető, hogy műve megalkotásánál semmiféle magyar nyelvű CALEPINUST sem használhatott, mert a mikor ő a maga szótárkáját készítette,

---

*) Megvan a M. N. Múzeum könyvtárában RMK. 263. szám alatt.

**) «*En libellum, quem ante multos annos, non multis diebus collegeram, vt tuæ plurimorumque amicorum voluntati satisfacerem, tandem in lucem edidi.*»

akkor CALEPINUS talán nem is volt még magyarul értelmezve. Ezt azért szükséges itt is hangsúlyoznunk, mert SZAMOSI JÁNOS azt állítja (Erdélyi Múzeum, I. 30), hogy «VERANCICS... az anyagra nézve CALEPINUS után indul.» (L. alább.)

Az ajánló levél után következik egy előszó, a mely az olvasónak szól. Megtudjuk ez előszóból, hogy VERANCICSnak az volt a terve, hogy csakis egy dalmát-horvát és magyar nyelvi szótárt készít (bizonyára latin + horv. + magy.); az olaszból és a németből felesleges ilyent készíteni, mert e nyelvek eléggé ki vannak műelve. Azonban később mégis arra határozta el magát, hogy az olasz és a német nyelvet is beiktatja művébe, a mit annál inkább megtehetett, mert nem kellett a máséból kölcsönöznie, mivel ezeket a nyelveket is szóban és írásban teljesen birta. *) A német szavakra vonatkozólag megjegyzi, hogy ezek a délen és keleten lakó németek szavai; ezek a németek «pro littera *A*, sæpius *O*, præ *E*, *A* proferunt; ita pro *V*, consonante *F*; pro duplici *VV*, *B*; pro *B*, *P*; *Sch* pro sola littera *S*, sed gravi sibilo prolata». Ezek alapján könnyű megmondani, hogy VERANCICS osztrák-bajor nyelvjárásra céloz (itt van *a* helyett *o*, umlautozott *ä* helyett *a*, *w* helyett *b*, *b* helyett *p* ejtés). Legtöbbször azonban a szerző a «slauonica lingua»-ról, melyen általában a szláv nyelvcsaládot érti. Nála az értelmezések dalmát-horvát nyelven vannak, s ezt a nyelvet azért választotta, «quod inter reliquos purissimum sit, quemadmodum inter Italica Hetruscum». Az a szláv nyelv, a melyen a latin szavak értelmezve vannak, a régi horvát nyelv, a melyet ma *csa*-nyelvjárásnak nevezünk, s a melyet Sebenicóban, a Quarnero szigetein, Isztriában beszél a szlávtság. Ez volt VERANCICS anyanyelve, s innen a nagy dicséret, hogy ez a legtisztább a szláv nyelvek közt.

Részletesen beszámol arról is, mikép írta a dalmát-horvát, s egyúttal a magyar szavakat. Helyesírástörténeti szempontból itt közlöm, a mit erre vonatkozólag a szerző mond:

---

*) «Slavonicam tantum atque Vngaricam linguam, hoc meo libello comprehendere institueram, reliquæ enim satis hactenus vulgatæ et excultæ sunt, ideo acta agere, si eas adiungerem uidebar. Verum cum plurimis me rem gratam facturum existimarem: eas quoque addidi, tantò facilius, quod non ex alieno penario mihi depromendæ erant.»

«In Dalmatica lingua littera *C*. uarijs modis . . . effertur. Nunc enim acuto, nunc graui, nunc obtuso sono id facere oportet. Nos aliam rationem...faciliorem non habuimus, quàm ut alias eius significationis litteras, eidem adiungeremus, quæ tamen haud diuiso sed coniuncto sono pronuncientur, idque in hunc modum *Cz*, *Cs*, *Ch*, quarto modo eodemque alijs usitato *K*, exprimitur. Littera *X*, pro *S*, utimur, quando spiritum attrahendo eam efferre uolumus, ut in dictione Latina *Miserere*, nos enim eam sic scriberemus: *Mixerere*. — Lingua Vngarica diuersum ab omnibus cæteris diphtongum habet, quem nos sic: *Eü* notauimus, is non dupplici sed vno, qui tamen de utraque littera participet, sono efferi debet. Apud eos *Ch*, idem ualet quod apud Dalmatas *Cs*. — In utraque lingua ad differentiam uocalium, *I* consonantem sic: *Y*, *y*, notauimus: *u* uerò sic *v*. *S* acutum *ß*, uel sic */z*, graue sic: *ff* posuimus. Vocales longas, ut cognoscantur, plerumque duplicauimus; compositas dictiones, ad perspicuitatem, hac virgula — distinximus».

Az itt közölt helyesírási elvek csakugyan alkalmazva is vannak a horvát és a magyar szavak írásában; így az *x* több magyar szóban a *zs* hangot jelöli, pl. *dexa*, *mozar*, *xixik*, *xomancz*, *xufa* stb. *) A magánhangzók hosszúsága a legtöbbször kettőzéssel van jelölve, pl. *haay*, *taagh*, *pohar-ßeek*, *meëh*, *iiz*, *siip*, *pook*, *chyook*, *luud*, *huur* stb. Igen gyakran vannak kettőztetve a mássalhangzók is, pl. *palotta*, *ekke*, *terve*, *feüvveny*, *appatur*, *ooll*, *bannas*, *el-keüldenni*, *meg-oldanni* stb. A mássalhangzók kettőzésében olasz hatást látok.

Az olvasóhoz írt előszó után ARCONATUS JEROMOSnak (+ 1599, jún. 18), II. Rudolf udvari titkárának költeménye következik. Ebből a költeményből tudjuk meg, hogy a szótárnak VERANTIUS FAUSTUS a szerzője.

A tulajdonképpeni szótárban a latin szavak ábécze-rendben, s olasz, német, horvát, magyar értelmezésekkel ellátva vannak közölve. Már fentebb említettem, hogy SZAMOSI JÁNOS azt állítja, hogy VERANCICS «az anyagra nézve CALEPINUS után indul». Ezt azonban nem lehet elfogadnunk, mert a latin szavak semmivel sincsenek magyarázva, hanem csak ábécze-rendben vannak felsorolva. Ellenben CALEPINUS-ban nemcsak hogy több latin szó van felsorolva, hanem a latin szavak eredet, használat szerint

*) Ez a *x* = *zs* olasz eredetű jelölés, vö. Ethnographia XIV. 52.

is körül vannak írva. Én nem tudok olyan latin szótárt, a melyben olyan sorrendben, mint itt, ugyanannyi latin szó volna felsorolva, s teljesen elfogadom azt, a mit VERANCICS mond, hogy csak a saját tudásából merített. VERANCICS műve minden tekintetben önálló, eredeti alkotás, s ebben rejlik magyar és horvát nyelvtörténeti bece.

VERANCICS a magyar szókat is a saját tudásából merítette. A közölt magyar szókészlet azonban csakis a legszükségesebbeket foglalja magában. Mégis sokan forgatták, használták e derék munkát, a minek bizonyítéka, hogy voltak, a kik maguknak leírták, újból kiadták vagy szótári munkáknál belőle dolgoztak. Azok az írók, a kik VERANCICS művét így felhasználták, a következők:

a) BALDI BERNARDINO. — TOLDY FERENCZ az «Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez» (Pest, 1869, 27—48), valamint az «Újabb adalékok a régibb magyar irodalomtörténethez» (Pest, 1871, 15—64. l., Értekezések a nyelv- és széptudomány köréből I. és II.) című dolgozatában «BALDI BERNARDIN Szótárkája 1583-ból» cím alatt bemutatott egy szótárt, a mely mindaddig az ideig irodalmunkban ismeretlen volt. Az értekezésben elmondta, hogy a nápolyi Nemzeti Múzeumban van egy kéziratgyűjtemény, a melyben BALDI BERNARDIN apát kéziratban maradt munkái vannak. Ezen gyűjtéléses kódexben a többi közt van egy magyar-olasz, itt-ott magyar-latin szótár, a melyet számára SIMONYI ERNŐ (A—Gy-ig) és ÓVÁRI LIPÓT (H—Zs-ig) a helyszínen lemásolt. A szótár szerinte 1583-ból való. A szavakat összeveti a XVI. század helyesírásával, többi szótárunkkal, s úgy találja, hogy egyikkel sem egyezik. A szótárban azonban több hibát is vesz észre TOLDY, s ezek alapján azt vallja, hogy BALDI a magyar szavakat hallomásból jegyezte. Nagy meglepetésére BALDINál *csúfor* (= buffone, hiba: *csúfos* h.), *erdény* (= bosco, saltus, hiba *erdeü* helyett), *erény* (= virtus, hiba *ereü* helyett) szavakat találja, s ekkor a helyett, hogy ezeket tollhibáknak jelentené ki, hajlandóbb feltenni, hogy e szavakat a XVI. század valamely, a magyar szóképzés szabályaiban jártas magyar embertől hallotta BALDI.

A BALDI-féle szótár történetét azért nem sikerült TOLDY-nak tisztáznia, mert görcsösen ragaszkodott ahhoz, hogy a kézirat 1583-ból való. 1879-ben aztán az történt, hogy TEZA EMILT,

előbb a pízai, jelenleg a páduai egyetemen a nyelvtudomány tanárát Akadémiánk külső tagjának választotta. TEZA EMIL halálából a kitüntetésért megvizsgálta BALDinak Nápolyban levő kéziratait, első sorban a magyar-latin szótárt, s tanulmányát az Akadémiának benyújtotta. A tanulmány SIMONYI ZSIGMOND kísérő jegyzetével az Egyetemes Phil. Közlönyben (V. 110—119. l.) jelent meg.

TEZA értekezése mindenekelőtt az 1583 évszám kérdését tisztázza. Az a kódex ugyanis, a melyben e magyar-olasz szótárka foglaltatik, BALDI több kiadatlan művét tartalmazza; a bekötési sorrendben az elsőnek ez a címe: «Il Genio, overo la Misteriosa Peregrinatione di B. Baldi, cominciata a scrivere adi 29. d'ottobre del MDLXXXIII.»; a másodiknak pedig ez: «Comparatione de lo stato monastico e secolare... cominciata a scrivere adi 5. giugno de 1584 e fornita ai 10. di luglio del detto anno.» A gyűjtelékes kódexben levő első művet BALDI 1583-ban, a másodikat 1584-ben írta. Mivel mármost a szótárkán nincs évszám, s mivel BALDI 1617-ben halt meg, a szótárka akármelyik évben készülhetett a szerző halála évéig.

Másik eredménye TEZA értekezésének, hogy kimutatja, hogy BALDI szótárkája VERANCICS «Dictionarium»-ából való másolat. Ugyanazok a magyar szavak, ugyanaz a magyar helyesírás, a mely VERANCICSNÁL. BALDI csupán annyit tett, hogy VERANCICS latin-olasz-német-horvát-magyar szótárából csinált egy magyar-olasz szótárt. Az ábécze-rendbe szedést magának kellett végeznie, mert műve nem egyezik LODERECKER művével (l. alább). Magyarul azonban egy szót sem tudott, ezért követett el sok hibát a leírásnál, s épp ezért a VERANCICSNÁL levő szókészletet sem gazdagíthatta. Mindezek alapján kimondhatjuk, hogy BALDI másolatának semmiféle értéke sincs a magyar nyelvtudomány szempontjából.

b) LODERECKER PÉTER. — VERANCICS «Dictionarium»-át 1605-ben Prágában újból kiadta LODERECKER PÉTER benczés szerzetes. A művön azonban több változtatást tett. Mindenekelőtt az eddigi öt nyelvhez (lat., olasz, ném., horv., magy.) hozzácsatolta a lengyel és a cseh nyelvet, s a szótár ezzel hét nyelvűvé vált. A latin-olasz-horvát-cseh-lengyel-német-magyar rész elé hét nyelven bevezetést írt, a melyekből többek közt megtudjuk, hogy

művét egyrészt az ifjúság részére, másrészt azok számára írta, a kik idegen országokban utazni akarnak. Igeri továbbá, hogy a jövőben jobb művet is fog írni, illetve, ha a most kiadottban hibák vannak, ezt a mostani művét megjobbítva is ki fogja adni. A főrész után van olasz-latin, horvát-latin, cseh-latin, lengyel-latin, német-latin, magyar latin szómutató. Az ekként megszerkesztett műnek ez a címe: «*Dictionarium septem diversarum linguarum, videlicet Latine, Italice, Dalmatice, Bohemicè, Polonicè, Germanicè et Vngaricè, vna cum cuiuslibet Linguae Registro siue Repertorio vernaculo, in quo candidus Lector, sui idiomatis Vocabulum, faciliè inuenire poterit. Singulari studio et industria collectum Petro Lodereckero Prageno, Bohemo, et, c. Cum Gratia et Privilegio Imperiali... Pragæ, E Typographæo Ottmariano. Impensis Authoris. MD CXX.*»*)

A kiadásnak magyar nyelvészeti tekintetben jóformán semmi értéke sincs. LODERECKER ugyan tudhatott magyarul, mert a VERANCICSnál előforduló egyik-másik sajtóhibát kijavította, azonban egyetlenegy szóval sincs megszorítva a VERANCICS magyar szókészlete. A magyar szómutató sem sokat ér, mert benne nincsen felsorolva mind az a szó, a mely a főrészben előfordul. S a szómutatóban is ismétlődnek a főrész sajtóhibái.

Mielőtt tovább mennénk, meg kell említenünk, hogy VERANCICS szótárát 1834-ben PONORI THEWREWK JÓZSEF adta ki újból; címe: «*Dictionarium pentaglottum. Recudi curavit JOSEPHUS THEWREWK DE PONOR, Posonii, Typis Benayanis. 1834.*» A kiadás VURUM JÓZSEF nyitrai püspöknek van ajánlva, s GYURIKOVITS GYÖRGY írta meg benne részletesen VERANCICS FAUSTUS életrajzát. Ez a kiadás hű és pontos lenyomata az 1595. évi kiadásnak.

c) MEGISER JEROMOS. — VERANCICS szótárával szorosan összefügg MEGISER JEROMOSNAK 1603-ban megjelent következő műve: «*Thesaurus Polyglottus: vel, Dictionarium Multilingue: Ex quadringentis circiter tam veteris, quam novi (vel potiùs antiquis incogniti) Orbis Nationum Linguis, Dialectis, Idiomatibus et Idiotismis constans. Incredibili labore, summaque diligentia: cum ex innumeris omnis generis Authorum scriptis; tum verò*

*) Megvan a M. N. Múzeum könyvtárában RMK. 379. jegy alatt.

ipsa experientia et diuturno multarum peregrinationum usu suggerente: in gratiam studiosæ juventutis fideliter collectum et concinnatum, ab HIERONYMO MEGISERO P. C. Cæs. et Sereniss. Austr. Archidd. Historiographo... Francofurti ad Mœnvm. Sumptibus Authoris. MDC. III.» A mű második kiadása 1613-ban jelent meg szintén Frankfurtban, s ki van téve rajta, hogy «secunda editio».*) Mielőtt a szótár közelebbi ismertetésére áttérnék, szükséges dolognak tartom, hogy MEGISERRŐL egyet-mást itt közöljek.

MEGISER JEROMOS**) 1550 táján született Stuttgartban. Egyetemi tanulmányokra Tübingába ment, a melyek elvégzése után KÁROLY osztrák főherczeg gráci udvarában mint udvari történetíró és levéltáros nyert alkalmazást. Mivel protestáns volt, a főherczeg halála után menekülnie kellett Stájerországból. Klagenfurtba ment, a hol a tartományi főiskola igazgatója lett. A jezsuiták elől azonban innen is menekülnie kellett. Lipcsébe a szász választó fejedelem oltalma alá menekült. Itt volt rendkívüli tanár 1616-ban bekövetkezett haláláig.

MEGISER művei között nevezetesebb helyet foglalnak el a nyelvészetiek. Ezek közül megemlítést érdemel az 1592-ben Grácban megjelent négynyelvű szótára; czíme: «*Dictionarium qvatvor lingvarvm, Videlicet, Germanicæ, Latinæ, Illvricæ, (quæ vulgò Slavonica appellatur) et Italicæ, sive Hetruscæ. Impressum Græcii Styriæ. 1592*» (második kiadása 1744-ből való, vö. WOLFOV Slovenskonemški slovar, források jegyzéke). Ez a szótár tehát azt is tanúsítja, hogy MEGISERnek akkor, mikor a «*Thesaurus Polyglottus*» szerkesztésébe fogott, már némi gyakorlata volt a szótárírás terén. Mindazt a nyelvet azonban, a melynek szókinsét szótarába iktatta, nem ismerhette. A «*Thesaurus Polyglottus*» ugyanis olyan ábéczés latin szótár, a melyben a

*) Az 1603. évi kiadás teljes példánya (I. köt.: A—L, II. köt.: M—Z közti rész) megvan az Egyetemi Könyvtárban Budapesten (jegye: Hc. 987); az I. köt. magában megvan a M. N. Múzeum (vö. M. Könyvszemle 1879. 21, 22, 1883: 150.) és a M. T. Akadémia könyvtárában (jegye: RMir. O. 307.). — A második kiadás teljes példánya megvan Nyitrán a Roskóványi-könyvtárban. A második kiadás az elsőnek csupán címlapkiadása.

**) Ez adatok a cseh encyklopædiából: Ottův Slovník naučný-ból, valamint JÖCHERből valók.

latin szavak a világ legkülönbözőbb ismert és kevésbé ismert nyelvein vannak értelmezve. E nyelveket a szerző a szótárhoz írt bevezetésben tíz csoportba osztja. Ezek:

1. Tabula prima: Hebraica (értsd: lingua), 2. Tab. secunda: Græca, 3. Tab. tertia: Latina, 4. Tab. quarta: Germanica, 5. Tab. quinta: Slavonica, 6. Tabula sexta: Evropeæ (értsd: linguæ). Ebben a szakaszban vannak a többi közt a következő nyelvek: magyar, ir, lapp, finn, baszk, angolszász, kelta, dák, thrák, oláh. 7. Tab. septima: Asiaticæ, 8. Tab. octava: Africanæ, 9. Tabula nona: America (vel India occidentalis), 10. Tab. decima: Novi orbis insvlæ.

Nagyon természetes, hogy mind ennek a nyelvnek a szókincsét MEGISER az akkori könyvekből ismerhette csupán. Kérdés mármost, honnan merítette MEGISER a magyar szókészletet. Ennek a kérdésnek az eldöntése azért fontos, mert ettől függ, vajjon szótárának magyar nyelvészeti szempontból van-e valami értéke.

A legelső, a mi MEGISER magyar szavainak olvasásánál szembeötlik, hogy sok latin szónak a magyar egyértékese kétféle helyesírással van közölve, pl. Araneus — Hung. *pok, pook* | Arundo — Hung. *naad, nád* | Cæmentarius — Hung. *komates, keümvies* | Canalis — Hung. *chatorna, tsatorna* | Cerasum — *tseresnye, cheresnye* stb. Az ilyen kétféle helyesírással leírt alakok azt a hitet ébresztik a vizsgálóban, hogy a szerző kétféle forrásból írta ki a magyar szavakat. A kétféle helyesírással leírt alakokból aztán nem nehéz dolog a forrás fölismerése. MEGISERnek műve megalkotásánál legalább is két magyar forrása volt. Az egyik VERANCICS, a másik CALEPINUS szótára.

α) Példák VERANCICS szótárából:

{ MEGISER: A, ab, abs — *Teül* | abavus — *Ded eüssüm* |
{ VERANCICS: A, ab, abs — *Teül* | abauus — *Ded-eusseüm* |

{ MEG.: Absque — *nekeül* | abstergo — *el teürlenni* |
{ VER.: Absque — *nekeül* | abstergere — *El-teürlenni* |

{ MEG.: Absterreo — *eliyeztenni* | abutor — *gonossul el nivelle* |
{ VER.: Absterrere — *El-iyeztenni* | abuti — *Gonoßul-elni vele* |

{ MEG.: Accidit — *türtenni* |
{ VER.: Accidere — *Türtenni* | stb.

β) Példák CALEPINUS szótárából:

- (MEGISER: Abiegnus — *egnye fabol tsinyalt*;
 (CALEP. 1590: Abiegnus — *Jegnye fabol tsinyalt*;
 (MEG.: Accentus — *zónak notaltatasa*;
 (CALEP. 1590: Accentus — *Zónak notaltatasa*;
 (MEG.: Acetaria — *as salyata etelnek mindon nenie*;
 (CALEP. 1590: Acetaria — *As salyata etelnek min dõn nenie*;
 (MEG.: Acupictor — *him varrok* | Addormisco — *elzunnyadox*;
 (CALEP. 1590: Acupictores — *Him varrók* | Addormisco — *Elzunnyadox*;
 (MEG.: Calamarium — *penna, tarto, ponna valis*;
 (CALEP. 1594: Calamarium — *Penna tartó, penna vális**) stb. stb.

Tudvalevő dolog, hogy CALEPINUS Dictionariumának két főkiadása van; az egyik a lyoni, a másik a bázeli. Úgy látszik, MEGISER a bázeli kiadások valamelyikét használta. Ezt abból következtetem, hogy a lyoni kiadások *ű*-je (= *ü, ű*) a bázelié-
 ben *we*-vel van visszaadva, pl. *kõrniűl*, *űrű*, *bõtsűllet* stb. (vö. Nyk. XXXVI. 49.) a bázeli kiadásokban *kõrniwel*, *werwe*, *bõtswellet* stb. MEGISER CALEPINUSBól vett szavaiban az *ű*-t *we*-vel és nem *ű*-vel adja vissza. Ime néhány példa:

- (MEGISER: Vervex — *eüreü*, *Werwe* | Obseruantia — *bõthwellet*, *tiztelet*,
 (VERANCS.: Veruex — *Eüreü* |
 (CALEP. bázeli kiadás: Veruex — *Werwe* | Obseruantia — *Bõtswellet*,
tiztelet
 (CALEP. lyoni kiadás: . . . . | Obseruantia — *Bõtsűllet*, *tiztelet*.

Ezek a példák tehát a mellett bizonyítanak, hogy MEGISER bázeli kiadást használt.

A két főforrást MEGISER sok esetben úgy használta, hogy egy-egy latin szónak mindkét szótárban való értelmezését kiírta. A fentebb közölt kétféle helyesírással írt magyar szavak is ilyen eredetűek. Ime néhány példa ezen állításunk bizonyítására is:

- (MEGISER: Accerso — *hinni, hozzam hívom, zolitom*;
 (VERANCSICS: Accersire — *Hinni*;
 (CALEPINUS 1590: Accersio — *Hozzam hívom, zolitom*;

*) Vö. NySz.: *pennavális*.

- { MEG.: Cælebs — *neütelen ozvegy, szwz*
 { VER.: Cælebs — *Neütelen*
 { CALEP. 1594: Cælebs — *Ózuegy, nótelen, szwz*
 { MEG.: Accipiter — *olyw, eülyw* | Acus — *eris — visu, ocho* |
 { VER.: Accipiter — *Eülyw* | Acer — *ris — Ochò* |
 { CALEP. 1590: Accipiter — *ölyw* | Acus, aceris — *Vtsu stb. stb.*

γ) VERANCICS és CALEPINUS szótárain kívül ki tudunk mutatni egy harmadik forrást is, s ez BEYTHE ISTVÁN «Stirpium nomenclator Pannonievs. Antverpiæ 1583» (l. részletesen a «Szak-szótárak» közt) című műve. Példák:

- { MEG.: Abies | *feüynfa, luch fenyofa, melynek à levele egy felöl all.*
 { VER.: Abies — *Fenyü-fá;*
 { BEYTHE: Abies — *Luch fenyő fa, melynek à leuele egy felöl all.*
 { MEG.: Adiantum — *arva leány hay, keufali ruta.*
 { CALEP. 1590: Adiantum — *Arua leány hay;*
 { BEYTHE: Adianthi genus illud Ruta muraria, vulgo nuncupatum —
     keu fali ruta.
 { MEG.: Castanea — *gosztynye*
 { VER.: Castanea — *Geztenye*
 { CALEP. 1590: Castanea — *Geszenye fa, gesztenye*
 { BEYTHE: Castanea — *göztynye*
 { MEG.: Vatez, salix amerina — *kő őfyz*
 { BEYTHE: Salix amerina — *koto fyz*
 { CALEP. és VER. nincs értelmezve stb. stb.

δ) Ha az itt kimutatott három forrással MEGISER magyar szókészletét összevetem, akkor még mindig marad néhány szó, a melyről nem tudom kimutatni, hogy MEGISER honnan vette. Ilyen adatok a többi közt a következők:

- { MEG.: Acceptus — *kedues, serelmes;*
 { CALEP. 1590: Acceptus — *kedues;*
 { MEG.: Accipenser — *Geczyge,**
 { VER., CAL.-ban nincs értelmezés;
 { MEG.: Cacodæmon — *gonoz zellet, euwerdeg;*
 { CALEP.: Cacodæmon — *ördög, gonoz lélek;*

*) Vö. SZIKSZAI Nom. 1597: *kecsige* 95. l.

{ MEG.: Cacumen — *teteye, hegi, tsusos swueg*
 { VER.: Cacumen — *Teteye*
 { CALEP. 1594: Cacumen — *Tetō, apex alatt: tsusos swueg.*

A ritkítva szedett szavakról nem tudom kimutatni, hogy MEGISER honnan írta ki. Kétségtelen azonban, hogy ezeket is kiírta valahonnan. S ha mármost azt kérdezzük, vajjon van-e valami nyelvészeti értéke irodalmunkban MEGISER szótárának, azt kell felelnünk, hogy csak addig van valamelyes értéke, míg ezt a negyedik forrást ki nem tudjuk mutatni. A mely perczben sikerül ez a kimutatás, MEGISER szótárának reánk nézve csupán bibliographiai értéke lesz.

d) HENISCH GYÖRGY. — A bártfai születésű HENISCH GYÖRGY augsburgi orvos 1616-ban a következő német-latin szótárt adta ki: «Teütsche Sprach und Weissheit. Thesavrvs lingvæ et sapientiae Germanicæ... adjectæ sunt quoque dictionibus plerisque Anglicæ, Bohemicæ, Gallicæ, Græcæ, Hebraicæ, Hispanicæ, Hungaricæ, Polonicæ, Pars prima. studio GEORGII HENISCHII B. Medicinæ doctoris et Mathematici Augustani. Augustæ Vindelicorum MDCXVI.»

A mű ábécze-rendbe szedett német-latin szótár, s első kísérlet arra, hogy a német nyelv szólásait, közmondásait szótári műben feldolgozza (vö. PAUL, Grundriss I.² 23, 24). Nem teljes a mű, a mennyiben belőle csupán az első kötet jelent meg; ez a kötet az A—G-n kezdődő német szavakat foglalja magában, s a végén egy rendszeres német szómutató van csatolva. A szerző két részre tervezte volt szótárát. A második rész megjelenését a szerző 1618-ban bekövetkezett halála akadályozta meg (életrajzát l. Szinnyi, Magyar Írók; e szerint szül. 1549. ápr. 24-én Bártfán). A megjelent kötet azonban a német szótár-irodalom maradandó alkotása. GRIMM (vö. Deutsches Wörterbuch I. köt. XXI. l.) szótára bevezetésében HENISCH művét rendkívül dicséri, s magasztaló sorait így fejezi be: «Was deutsche arbeitskraft vermöge, geht aus diesem schätzbaren werk unwiderleglich hervor.»

Mi a magyar szavakat illetőleg nem járulhatunk hozzá GRIMM dicsérő szavaihoz. HENISCH ugyanis művében magyar értelmezéseket is nyújt. A forrás azonban, a melyből itt merit, nem a saját nyelvi ismerete; úgy látszik, nem is tudott ma-

gyarul. Még csak azt sem mondhatjuk el róla, hogy korának legjobb magyar forrásaiból merített. Az ő egyedüli magyar forrása MEGISER JEROMOS Thesaurus Polyglottus-a. Hogy ezt bebizonyítsuk, a következő példákat idézzük:

a)

{	HENISCH: Fabelechtig — fabulosus — <i>hamis beszéléshez illendő</i> ;
{	MEGISER: Fabulosus — <i>hamis beszéléshez illendő</i> ;
{	CALEPINUS 1590, 1594: Fabulosus — <i>Hamis beszéléshez illendő</i> ;
{	HENISCH: Wundarzt — chirurgus — <i>barbely czirillikus</i> ;
{	MEGISER: Chirurgus — <i>barbely czirillikus</i> ;
{	CALEP. 1590, 1594: Chirurgus — <i>Barbely czirillikus</i> ;

b)

{	HENISCH: Faden — filum — <i>czerna</i> ;
{	MEGISER: Filum — <i>czerna</i> ;
{	VERANCICS 1595: Filum — <i>Czerna</i> ;
{	Vö. CALEP. 1590, 1594: Filum — <i>Tzérna, fonál</i> ;

c)

{	HENISCH: Eltz — absinthium — <i>eüreüm / irom</i> ;
{	MEGISER: Absinthium — <i>eüreüm, irom</i> .
{	VER. 1595: Absynthium — <i>Eüreüm</i>
{	CALEP. 1590: Absinthium — . . . . <i>wróm</i>

E három pontban felsorolt példák mutatják, hogy HENISCH VERANCICS és CALEPINUS szavait MEGISERből vette. Hogy ez állítást teljesen bebizonyítsam, felhozok olyan példát is, a hol MEGISERben sajtóhiba van, s ez van HENISCHben is:

d)

{	HENISCH: Amptsverwaltung — functio — <i>tisztthen valo el jaras dolga tetele / tszit</i> ;
{	MEGISER: Functio — <i>tisztthen valo el jaras dolga tetele, tszit</i> ;
{	CALEP. 1590, 1594: Functio — <i>Tisztthen valo el idrás dolga tetele: (auagy) tszit</i> ;
{	HENISCH: April — aprilis — <i>szent corgyhava</i> ;
{	MEGISER: Aprilis — <i>szent corgyhava</i> ;
{	CALEP. 1590, 1594: Aprilis — <i>Szent Górg haa</i> ;
{	VER. 1595: Aprilis — <i>Zent geürgy hava</i> ;
{	HENISCH: Bachant — erro — <i>budoso kuritolo keslato</i> ;
{	MEGISER: Erro — <i>budoso, kuritolo, keslato</i> ;
{	CALEP. 1590: Errones — <i>Budosok, kuritolo, koslatok</i> ;

Azt hiszem, ezek után teljesen felesleges több példát idéznem arra, hogy HENISCH MEGISER szótárát szóról-szóra kiírta, a MEGISERBEN levő sajtóhibákat még szaporította. Mindezek alapján kimondhatjuk, hogy HENISCH művének magyar nyelvészeti tekintetben semmi néven nevezendő értéke nincs.

* * *

BALDI, LODERECKER, MEGISER, HENISCH szótári művei is tehát azt vallják, hogy VERANCICS Dictionariuma derék alkotás; rendkívül nagy kár, hogy VERANCICS műve csakis a legszükségesebb mindennapi szavakra terjed ki, mert csakis e mindennapi magyar szókészlet az oka, hogy a művet vizsgálódásainkkor nem használhatjuk oly sokszor, mint teszem CALEPINUST.

6. *A brassói latin-magyar szótár-töredék.* A brassói ág. ev. főgimnázium könyvtárában JOHANNES BALBUS DE JANUA Catholicon-ának 1470 tájáról való MENTELIN-féle kiadását őrzik. Ebbe az ősnymtatványba valaki a XVI. század végén és a XVII. század elején magyar bejegyzéseket írt. A latin szótári részben ugyanis igen sok magyar értelmezés van beírva. A beírt magyar szavakat e sorok írója a M. T. Akadémia kiadásában közrebocsátotta. A kiadás címe: «A brassói latin-magyar szótár-töredék. Budapest 1905.» (Értekezések a nyelv- és széptud. köréből XIX. 4.)

Mint említettem, a Catholiconnak ezen példányában levő magyar szavak a XVI. század végéről és a XVII. század elejéről származnak. Nem egy kéz írta e magyar szavakat. Mellettük személyi vonatkozású bejegyzések is vannak. E bejegyzések kétfélék. Egyik részük a könyv vándorlására vonatkozik. A bejegyzések e részéből megtudjuk, hogy a könyv 1664-ben TÜRK MICHEL — nyilván szász ember — tulajdona volt. A brassói ág. ev. iskola a könyvet 1744-ben kapta ajándékba a Prázsmárról való szász COPONY JÁNOSTÓL. E két embernek a magyar értelmezések beírásában semmi része sincs.

A bejegyzések másik része a háromszékmegyei Osdolán kelt. Ezeket a bejegyzéseket részint SZENCZI GYÖRGY írta be 1616-ban, részint pedig SZURKOS GYÖRGY 1621-ben. A magyar értelmezések és e személyi bejegyzések egyforma kézvonásokkal vannak írva, úgyhogy azt mondhatjuk, hogy a Catholicon glosszátorai SZENCZI

GYÖRGY és SZURKOS GYÖRGY. Ezt a feltevésünket azzal is megalakhatjuk, hogy sok magyar szó határozottan csiki-háromszéki székely hangalakban van közölve. A szótárban van egy harmadik bejegyző is. Egy helyütt ugyanis ez van beírva: «Ex libris STEPHANI JARA DE ZILAD.» Lehet, hogy JÁRAYnak is van valami része a glosszák beírásánál.

A brassói latin-magyar szótár-töredéknek az az értéke van, hogy nyelvjárási emlék a XVI. század végéről és a XVII. elejéről. Ha ugyanis a magyar szavakat vizsgáljuk, azt fogjuk találni, hogy e szavakat csakis csiki-háromszéki székely ember, illetve emberek írhatták (vö. Magyar Nyelv I. 305).

Német hatás alatt keletkezett szótárak.

Az olasz szótárírók hatása a XVI. század végén megszűnik. Tanulni vágyó ifjaink, s itt első sorban a protestáns ifjakra gondolok, Németország egyetemeire tódulnak, s az itt kifejlődött latin-görög studiumok hatása alatt keletkezett szótáriródlalom a mi törekvéseinket is megtermékenyítette. A humanisták Németországban mindig arra törekedtek, hogy minél klasszikusabb latinságot tanítsanak, minél jobban és alaposabban kiírtsák a középkori latinságot. A humanista írók szótáraiban is nagyon természetesen érvényesültek a humanismus e pædagogiai elvei.

E szótári művek közt határozottan kiemelkedik a schweizi születésű DASYPIDIUS (HASENFUSS)*) PÉTERnek 1535—36-ban megjelent latin-német s német-latin szótára. DASYPIDIUS 1533-tól 1559-ben bekövetkezett haláláig a strassburgi iskolán a görög nyelv tanára volt, s a humanismus pædagogiai elveit szótárában szépen juttatta kifejezésre. Hogy miben nyilvánulnak e pædagogiai elvek, látni fogjuk akkor, mikor szótárát összevetjük SZENCZI MOLNÁR ALBERT Dictionarium-ával. DASYPIDIUS szótára volt ugyanis az a mű, a melynek hatása alatt SZENCZI MOLNÁR ALBERT a maga Dictionariumát megalkotta. SZENCZI MOLNÁRnak aztán idehaza vannak követői, a kik természetesen közvetve szintén DASYPIDIUSSzal függnek össze. Mind e magyar szótárírók

---

*) Vö. Strassburger Festschrift zur XLVI. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner. Strassburg 1901. 35. lapon.

műveit «német hatás alatt keletkezett szótárak» csoportjában kell tárgyalnom, mert valamennyinek végső forrása a schweizi származású német DASYPODIUS Dictionariuma (vö. SZILÁGYI I., M. Acad. Ért. 1847, VII. 311, VASS J. Latin magy. szótár irod. 10).

1. SZENCZI MOLNÁR ALBERT Dictionariuma. A német humanismus egyetlenegy írónkat sem termékenyítette meg annyira, mint SZENCZI MOLNÁR ALBERTet. Sokat hányatott életét, tevékeny munkásságát eléggé pontosan ismerjük. S ez ismereteinket annak köszönhetjük, hogy SZENCZI MOLNÁR ALBERT kora tudósaival széleskörű levelezést folytatott, ezt a levelezést, valamint minden személyére, irodalmi munkásságára vonatkozó dolgot aprólékos gonddal összegyűjtött. Ha csak szerét tehette, még olyan művébe is, mint a szótára, egy-egy városnévhez odaírta azokat a vonatkozásokat, a melyek őt az illető városhoz fűzték (pl. *Altorfium*, *Noriberga* stb. szavaknál). Ez életrajzi adatai, tanulmányai, fennmaradt művei alapján meggyőződünk arról, hogy írói hitvallását, mely szerint «Nem czac magunknac születtetunc, hanem születésünknecc egy részét hazanc tulaydonittya magánac» (vö. Diction. 1611. évi lat.-gör.-magy. kiadás előszava), szépen való-sította meg. Hogy SZENCZI MOLNÁR munkásságával mennyit használt hazájának, szépen írta meg DÉZSI LAJOS «Szenczi Molnár Albert 1574—1633» című monografiájában (Magyar tört. életrajzok XIII. 4, 5. szám Bpest 1897); ugyanő adta ki naplóját, levelezését ezzel a címmel: «Szenczi Molnár Albert Naplója, levelezése és irományai. Bpest 1898.» Ez utóbbi mű bevezetésében teljes bibliografiát találni arról, kik írtak eddig SZENCZI MOLNÁRRól.

A mi tárgyalásunk MOLNÁR szótárírói*) működésére szorít-kozik, s életrajzi adataiból is csak azokat említjük meg, a melyek e működés megértéséhez szükségesek.

MOLNÁR ALBERT (1574. aug. 30—1633.) igen fiatalon érezte, hogy iskoláinkban alig vannak megfelelő tankönyvek, mindenek felett pedig nincs megfelelő latin-magyar szótár. «Me puero

---

*) Vö. MÁRKI SÁNDOR «Irodalmi Értesítő»-je 1874. évi folyamában: SZAMOSI JÁNOS: Szenczi Molnár Albert mint szótáríró (134—140.); továbbá: JANCÓ BENEDEK: Szenczi Molnár Albert. Kolozsvár 1878: 46. s köv. l.

nullus extabat liber idoneus, qui discipulorum privata studia adjuvare potuisset», írja lat.-magy. Dictionariuma 1604-iki kiadásában. Debreczeni tanuló korában (1590) volt ugyan két szójegyzéke, az egyik MURMELLIUS Lexikona, a másik egy hat nyelvű, 1564-ben megjelent Nomenclatura (itt PESTHY GÁBOR Nomenclaturája 4-ik kiadását érti), ezek azonban oly ritkák voltak, hogy az ország legtöbb helyén létezésükről sem tudtak. Alkalmatlanok is voltak e könyvek, mert bennük a magyar szavak a magyar tanulóknak idegen, német és lengyel betűkkel voltak nyomtatva. Az egyetlen hasznos könyv SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturája volt, csakhogy ez csak kéziratban forgott közkézen, míg végre 1590-ben nyomtatásban is megjelent.

Ily sivár helyzetben az egyetlen valamire való latin szótár CALEPINUS Dictionariuma volt. Csakhogy ennek az volt a hibája, hogy nem volt benne magyar értelmezés. MOLNÁR ALBERT magyar nyelvvel ellátott CALEPINUST németországi tanulmányai idejében látott először (vö. «Editionem verò Calepini cum adjecta Lingua Vngarica in Germania primùm vidi», 1604. évi lat.-magy. Dict. előszava). Egyéb hibái: otromba nagy ívrét alakja, valamint magas ára volt. «Calepini quidem variæ editiones visebantur, sed tantum à Præceptoribus, et adutoribus discipulis tractabantur: egentiores eas emere non poterant, minores ob magnam molem versare non valebant, tyrones iis uti nequibant» (vö. 1604. évi lat.-magy. rész előszavát).

Az alkalmas tankönyv, első sorban latin-magyar szótár hiányát még jobban érezte MOLNÁR, mikor Debreczent elhagyta. 1590-ben 16 éves korában MOLNÁR GÖNCZRE ment KÁROLI GÁSPÁRHOZ, a vizsolyi biblia híres fordítójához. KÁROLI körében sokszor hallott nyelvészeti fejtegetéseket, vitatkozásokat. Egy ilyen nyelvészeti vitatkozást mond el Dictionariuma 1604-iki kiadásában (magy.-lat. rész bevezetése): Egy ízben, írja MOLNÁR, KÁROLI GÁSPÁRNÁL volt vendégségben SZALÁNK IMRE, s előadta, mint vitatkoztak SZEGEDI KIS ISTVÁN vendégszerető házában SZTÁRAI és SKARICZA egymással a *köszvény* szó eredetéről. SZTÁRAI a *köz* és *vén* szavak összetételének magyarázta, azzal érvelvén, hogy a *köszvény* közös a *vén*ekkel, míg SKARICZA szerint a szó *kész*- és *vén*-ből való, mert a ki *köszvényes*, az *kész vén* ember. Arra kérte már most SZALÁNK KÁROLIT, mondaná meg, mi az ő véle-

ménye a szóról. KÁROLI azt mondta, hogy szerinte a *köszvény* tulajdonkép *kötőzvény* «ligamen» (vö. a szó eredetére MUNKÁCSI, ÁKE. I.). Az ilyen nyelvészeti fejtegetések az ifjú MOLNÁRRA rendkívül mély és maradandó benyomást gyakoroltak, s ő maga is több magyar szó és szólás eredetéről gondolkodott már ekkor is (vö. «His ego auditis de quarumlibet vocum origine et dictionis Vngaricae elegantia accuratius mecum cogitari coepi». Dict. 1604. magy.-lat. rész). Itt jegyzem meg, hogy MOLNÁR CALEPINUS egyik-másik sajtóhibájából nem csinált volna valóságos szót, ha nem etimológizált volna pl. *főveg* — *capitium*, *nemtő* = *genius* (l. alább).

Gönczi tartózkodása egyébiránt más irányban is serkentőleg hatott majdan kifejtendő szótárírói tevékenységére. KÁROLI GÁSPÁR segítségével ugyanis nevelőséget kapott Kassán, a hol 1590. márczius 13-án egy odaváló polgár ember fiának, PAP FERENCZnek a magántanítója lett. Mint magánnevelő még élénkebben érezte, hogy a tanuló ifjúság kezébe alkalmas szótárt kell adni, mert e nélkül eredménytelen a tanítás.

Kassai tartózkodása azonban szótárírói munkássága megítélésénél nevezetes. Azt a szótárt, melyhez hasonlóval nemzetét megajándékozta, Kassán látta meg, s alakja, berendezése annyira megtetszett neki, hogy később is, addig míg a magáét megírhatta, folyton lelki szemei előtt lebegett. «*Dictionarium Petri Dasypodii Latino Germanicum et vice versa Germanico Latinum, cum primum Cassoviae puer vidissem, ingemui derepente, quod nos Vngari tali thesauro ut videbatur, destitueremur. Cujus imago postea semper inhæsit atque obversata est animo meo*», írja *Dictionarium*a 1604. évi latin-magyar kiadásában.

Az a gondolat, hogy egy alkalmas latin-magyar szótárt írjon, valamint az, hogy e szótárt DASYPIDIUS nyomán készítse el, elkísérte MOLNÁRT németországi tanulmányútjára is. Az ifjúkori elhatározás oly erős volt, hogy MOLNÁR mindaddig, míg e gondolatát férfikorában meg nem valósította, minden alkalmat felhasznál, hogy a szótárról beszéljen. Egy ízben pl. PAPPUS JÁNOS strassburgi lelkész azt kérdezte MOLNÁRTól, vajjon le van-e fordítva a szentírás magyar nyelvre s van-e latin-magyar szótár. MOLNÁR azt felelte, hogy a biblia le van fordítva magyarra, szótár azonban nincs. S ekkor magában megfogadta, hogy a szótárt meg fogja írni («*Hoc autem tacitus vovi posteritatieque spopondi*»

Dictionarium 1604. lat.-m. rész, előszó). Egy másik eset heidelbergi tanuló korában történt. Történt ugyanis, hogy Sárospatakra lectornak hívták s ő az állást nem merte elvállalni, mert hiszen a magyar tanuló ifjúság kezében nincsenek alkalmas tankönyvek, így mindenek előtt nincsen alkalmas szótár (vö. Dict. 1604. lat.-m. rész, előszó).

Németországon kívül MOLNÁR megfordult Schweizban, Olaszországban. E bolyongásai alatt sem feledkezett meg kedvelt ifjúkori gondolatáról, egy latin-magyar szótár megírásáról, valamint arról, hogy DASYPODIUST kell követnie, mert e téren ez a legjobb berendezésű. A mikor aztán kissé megszabadul az anyagi gondoktól s szótára kidolgozásához fog, akkor is ezt írja (1604-ben): «Etsi per annos hosce quatuordecim, in aliquot Academiis, et maximè Francoforti in Emporio librorum, nationum multarum vidi Dictionaria, varia et dissimili methodo scripta: præ omnibus tamen placuit sequi Dasypodiani Dictionarii eam methodum, qua illud nuper disposuit vir de re literaria optimè meritis Theodosius Rihelius, civis et Typographus Argentinensis» (Diction. 1604. lat.-m. rész, előszó).

Valahol azt olvastam, hogy a nagy emberek élete az ifjúkori ábrándoknak a férfikorban való megvalósítása. Senkiről több joggal el nem mondhatjuk ezt, mint éppen MOLNÁR ALBERTRŐL, a szótáriróról. Az ifjúkori ábrándok megvalósításához azonban az eltökélt szándékon kívül szilárd kitartás is szükséges; MOLNÁRban ez is megvolt, a mennyiben ifjúkorától a legodaadóbb szorgalommal abban fáradt, hogy a magyar szókinészet minél alaposabban megismerje. E tekintetben nem elégedett meg azzal a magyar szókészlettel, a melyet gyermek- és tanuló korában társalgással elsajátított, hanem szorgalmasan olvasott magyar könyveket, hogy minél több szót ismerjen. Így mikor Győrbe került iskolába (1586 vö. DÉZSI, Sz. Molnár A. Naplója 5. l.), figyelmesen hallgatta SIBOLTI DEMETER lelkész prédikációit, magyarul írt könyveit pedig mohón olvasta. Debreczenbe kerülve azokat a magyar könyveket, a melyekhez hozzá tudott férni, vagy a melyeket megszerezhetett, oly nagy szorgalommal olvasta, hogy tanítói kénytelenek voltak erőszakkal is elvenni tőle e könyveket, nehogy miattuk a latint elhanyagolja. S magyar könyvekben Németországban sem volt hiány. Magyar könyveket hoztak a

Németországba került magyar tanulók, s azonfölül, a mi rendkívül meglepte, Frankfurt és Nürnberg zsibárusainál számtalan magyar könyvet talált, a melyeket gyakran meg is vett.*) S mikor szótárát 1611-ben újból kiadja, akkor is azt mondja, hogy az első kiadás óta kezébe került magyar könyveket szorgalmasan olvasta, s adataikat, a mennyiben szótára első kiadásában nem voltak meg, művébe beiktatta (l. alább).

MOLNÁR ALBERT tehát folytonosan tökéletesítette ismereteit, hogy minél jobb latin-magyar szótárt készíthessen. S valóban kimutatható, hogy MOLNÁR gondosan figyelembe vette a korabeli magyar irodalmat, mert ez irodalomból és saját nyelvi tudásából szerkesztette össze szótárát. S a mikor anyagi helyzete kissé megjavult, 1603 május havában hozzáfogott latin-magyar szótára megírásához, s ugyanazon év december havában elkészült vele (vö. DÉZSI, Sz. Molnár A. Naplója 35, 36. l.: «1603. 16. Maii... *Dictionarium Latino-Vngaricum inchoavi... 7. Decembris absolvi primam Dictionarii partem conscribere*»). A magyar-latin részt pedig 1604 januárjában írta meg (vö. u. o. 38. lp.: «...1604. *Dictionarium Ungarico-Latinum mense Januario confeci. Noribergæ typographis ostendi*»). A hely, a hol MOLNÁR ily szorgalmasan dolgozott, Altdorf volt, a melyről *Dictionariuma* lat-magy. részében ezt írja: «Altórñum, g. n. Városka az Noribergai vrak tartományaban, Melyben ez Noribergay tiszteletes tanats Gazdag Academiát fondalt, 1573. esztendőben, Holot ez *Dictionariumot* írta albertus Molnar, 1603. esztendőben.» Ez önéletrajzi adatok alapján igen csodálkozhatunk azon,

---

*) Vö. *Diction. 1604. m.-lat. rész, előszó*: «In hac recensita familia paternam linguam pure didici. Eamque postea excolendi occasiones nactus sum commodas: Primò quidem extra patriam Jaurini: ubi Rev. virum D. Demetrium Sibolti Ecclesiasten mei patris compatrem, è patria mea eò profectum, habui fautorem optimum: cujus scripta Vngarica diligenter legi, et conciones attentè audiivi.... Et jam quintodecimo ætatis anno Debrecini cermina (!) Vngarica scripsi. Libros Vngaricos, quos potui nancisci, ita avidè (absit arrogantia) legi, ut præceptores vi eos mihi ex manibus meis (ne Latina negligere) excutere cogerentur. Quorum etiam in Germania, nunquam mihi defuit copia. Nam præter allatos ex Vngaria; Francofurti quoque et hic Noribergæ in foris scrutariis (quod miremini) libros repperi et emi Vngaricos. Ex quibus omnibus et mea memoria conflavi hoc *Dictionarium*...».

hogy MOLNÁR oly nagy munkát oly rövid idő alatt el tudott végezni. Az adatok megértéséhez szükséges szemmel tartanunk MOLNÁR egy másik vallomását is. Szótára első kiadása lat.-magy. részében, a II. Rudolf császárhoz írt ajánló levélben ezt írja: «...Muneris materia partim in Vngarico solo est mihi nata, partim in Academiis Germaniæ... labore comparata. Fundamenta operis in Argentinensi Lycæo posui, in quo alumnus eius Reipublicæ ultra triennium vixi. Conscripsi autem et opus absolvi in illustri Academia Altorfina.» A szótárt tehát már Strassburgban elkezdte készíteni, Altdorfban csak leírta, illetve befejezte művét. Így is azonban aránylag rövid idő alatt készült el vele, mely aztán a következő címmel jelent meg:

«*Dictionarium Latinovngaricum. Opus novum et hactenus nvsquam editum, in quo omnes omnium probatorum lingvæ Latinæ Avtorum dictiones et rerum vocabula, quoad fieri potuit, propriissimè et exactissimè sunt Vngaricè reddita. Nomina item propria Deorum Gentilium, Regionum, Insularum, Marium, Fluviorum, Sylvarum, Lacuum, Montium, Populorum, Virorum, Mulierum, Urbium, Vicorum et similium, cum brevi et perspicua descriptione Vngarica sunt interspersa: quæ singula ita sunt digesta, ut sub initiali sua litera facile reperiantur. Item vice versa Dictionarium Vngaricolatinum, in quo præter dictionum Vngaricarum interpretationem Latinam, adjecta sunt iis vocibus, quarum usus in oratione et styli exercitio frequentior est, Synonyma quàm plurima, quæ studiosæ juventuti Vngaricæ, hætenus ista commoditate destitutæ, quasi Sylvam quandam vocabulorum suppediabant. Per Albertum Molnar Szenciensem Vngarum. Accedunt ad calcem libri, Difficiles aliquot voces in Jure Vngarico, cum notatione Joannis Sambuci. Ciceroniana item Epitheta, Antitheta et adjuncta. Procurante Elia Hvttéro Germano: Noribergæ, Cum Sacræ Cæsareæ Maiestatis: etc. nec non Regis Galliarum et Navarrae, etc. Privilegiis. Anno, cio id civ.*»

A mű két főrészből áll; az egyik a latin-magyar, a másik pedig a magyar-latin rész. Ez utóbbinak külön címlapja is van, a mely a következő szövegű:

«*Dictionarium Vngarico-Latinum. In vsu et gratiam Vngaricæ pnbis methodo eadem, quæ Latino-Vngaricum, summa diligentia concinnatum: In quo præter dictionum singularum interpretationem propriam, adjecta sunt iis vocibus, quarum usus in oratione et styli exercitio frequentior est; Synonyma quàm plurima, quæ iuventuti*

Vngaricae, haetenus ista commoditate destitutæ, quasi sylvam quandam vocabulorum suppeditabunt: Autore Alberto Molnar Szenciensi. Noribergæ, Cum Sacræ Cæsareæ Maiestatis: etc. nec non Regis Galliarum et Navarræ, etc. Privilegiis. Anno, CIO IO CIV.»*)

A két részben a magyar szókészlet nem egyforma, sok olyan szó van a magyar-latin részben, a melyet a latin-magyar részben hasztalan keresünk. Épp azért a használat alkalmával szükséges dolog mind a két részt figyelembe venni. S ha már a két főrész egymáshoz való viszonyáról írunk, meg kell említenünk azt is, mi szükség volt a magyar-latin részre, hiszen eddig valamennyi szótárunk latin-magyar volt. A dolog megértéséhez tudnunk kell, hogy a humanisták az iskolában anyanyelven írt szövegeket is fordítottak latin nyelvre. Német iskolákban németből latinra, magyarokban pedig magyarról latinra kellett tudni fordítani a tanulóknak. A humanisták e pædagogiai elve hozta magával, hogy szükség volt olyan szótárakra is, a hol a nemzeti nyelv abécze-rendbe szedett szavai vannak latinul magyarázva. A németeknél az első ily szótár 1477-ből való (vö. PAUL, Grundriss² I. 23), nálunk pedig 1604-ből.***) SZENCZI MOLNÁR ALBERT tehát azzal, hogy latin-magyar szótára mellé magyar-latint is adott, az iskoláinkban érvényes humanista pædagogiai elvek alapján való tanítás szükségleteit elégítette ki.

A további fejtegetéseket úgy vélem a leghelyesebben kivihetőknek, ha MOLNÁR Dictionariumát kiadásról-kiadásra ismertetem. Tudnunk kell ugyanis, hogy MOLNÁR Dictionariuma több kiadást ért. Az első 1604-ben, a második 1611-ben, a harmadik 1621-ben jelent meg. E három kiadást MOLNÁR rendezte sajtó alá. Halála után († 1633) szótára még kétszer hagyta el a sajtót, az egyik kiadás 1644—45-ből való, a másik 1708-ból. SÁNDOR ISTVÁN említ ugyan 1700-ban és 1740-ben megjelent kiadásokat is (vö. Sokféle VIII. 45), de ilyen kiadásokról semmi közelebbit nem tudunk. Lássuk most már a különféle kiadásokat egyenként.

a) Az első kiadás, a melynek címét feljebb közöltem, következő tartalmú: α) Latin-magyar rész: A tulajdonképpii szó-

*) A meglevő, illetve eddig ismert példányokat l. SZABO KÁROLY, R. M. Könyvtár I. Megvan a M. N. Múzeum könyvtárában is, jegye RMK. 373.

**) SZAMOSKÖZY szótára is erre az időre esik, vö. NyK. XXXVI. 57.

tári részt megelőzi a II. Rudolf osztrák császárhoz írt ajánló levél, mely után az olvasóhoz írt előszó következik. Ez az előszó szótáriróadalomtörténetünk legfontosabb forrása. Ebben mondja el MOLNÁR, kik voltak előzői a szótárirás terén, hogyan, milyen forrásművek alapján dolgozta ki a magáét. A PÁPAI PÁRIZ szótárának BOD-féle kiadásában közölt szótáriróadalmi vázlat is MOLNÁR előszava alapján van csinálva. Az előszót versekbe foglalt buzdítások követik, melyekre a mű első főrésze, a latin-magyar rész következik.

β) Magyar-latin rész: Ennek az ajánló levele BÁTHORI ISTVÁNHOZ, RÁKÓCZI ZSIGMONDHOZ, THURZÓ SZANISZLÓ és THÖKÖLYI SEBESTYÉNHEZ van intézve, az előszó pedig a magyar- és erdélyországi tanuló ifjúsághoz. Az előszó egyúttal helyesírástörténeti emlékünknél, a mennyiben MOLNÁR itt mondja el, hogyan jelöli a magyar hangokat, s milyen jeleik vannak más magyar nyomtatványokban. A *cs*-t ő *cz*-nek, *cz*-t pedig *tz*-nek írja, nála *k* (szóvégén *c*), *ly*, *ny*, *ty*, *gy*, *sz*, *s* (= *s*, *zs*), *ó*, *ű*, *o* (= *o*, *ó*), *á* stb. a jelölés. Szótárában azonban nincsenek következetesen írva a magyar szavak, a minek az a magyarázata, hogy magyar forrásainak helyesírását igen sok esetben megtartotta. Szolgáljon ennek igazolásául a következő pár példa: CALEPINUS szótárában ez van: «*Tabernaculum — Level zin, hailek.*» MOLNÁR ezt az értelmezést szóról-szóra kiírja, azonban a maga helyesírási elveinek megfelelően így írja át: «*Tabernaculum — Level szén Haylek.*» MOLNÁR ugyanis a *v*-t *v*-vel, az *é*-t *e*- vagy *é*-vel, az *sz*-et *sz*-szel, a *j*-t szótagzáró szerepben *y*-vel jelöli szótárában. Nem így jár el a következő esetekben: MOLNÁR a *cs* hangot *cz*-vel, a *cz*-t meg *tz*-vel írja, s mégis azt látjuk, hogy egyszer ezt írja: «*Alauda — Patsirta, Sűsetec*», «*vtsu — excretum*», másszor meg ezt: «*Galerita — Sűsetek, Paczirta*», «*oczu — excretum*»; példa *cz*-re: «*Chamæpitys — Kalintsa, Kalintza.*» Ezek a következetlenségek aztán sokszor tévedésbe ejtik a MOLNÁR alapján dolgozó szótárirókat. MOLNÁR például ezt írja: «*Eczet-kóro — Baculus pastoris*», s ezt az adatot a NySzót. *eczet-kórónak*, KRESZNERICS azonban *eczet-kórónak* olvassa. A következetlenül írt szavakból azonban azt a fontos tanulságot meríthetjük, hogy a mi nem a MOLNÁR helyesírási elvei szerint van írva, az nem is MOLNÁR saját adata, hanem MOLNÁR által

valamely magyar könyvből az illető könyv helyesírásával kiírt adat.

Ez előszó után versekbe foglalt buzdítás, majd pedig maga a magyar-latin szótár következik. Fentebb említettem, hogy mi volt az oka annak, hogy egy magyar-latin szótárra is szüksége volt tanuló ifjúságunknak. Itt csak azt említem meg, hogy aránylag ennek az elkészítése okozhatott a legnagyobb gondot. Latin-magyar szótár készítése nem oly fáradságos feladat; elévgre voltak latin szótárak, a melyekbe a magyar értelmezéseket csak be kellett írni, s kész volt a mű. A magyar-latin részt azonban össze kellett előbb szerkeszteni, mert ilyen műve irodalmunknak egyáltalában még nem volt. S MOLNÁR magyar-latin szótára egész a XIX. századig az egyetlen e nemű könyvünk volt. Ez is mutatja, hogy a magyar-latin részt sokkal fáradtságosabb volt összeszerkeszteni, megírni. S hogy MOLNÁR ezt a részt nem a latin alapján készítette, mutatja az, hogy a két rész magyar szókészlete nem egyforma, pl. a lat.-magy. részben ez van: «*Talitrum — Fitty, Fittyentes, Vyzal valo pattantas*» (így a 2. kiadásban is), a magyar-latin részben pedig ez: «*patok — talitrum.*» A *patok* szó a latin-magyar részben nem fordul elő. Csakis a magyar-latin részben fordulnak elő a következő adatok is: «*Madár húr — Ligustrum*» (a lat.-magy. részben: «*Ligustrum — Fagyalfa*») | «*Jasz készeg — Phoxinus levis*» (a lat.-magy. részben a latin szó sem fordul elő) | «*Szederjin — Rubus Ideus*» (a lat.-magy. részben «*Rubus — Czipkebokor*», a mi CALEPINUSBól való: «*Rubus — Tsipkebokor*»; CALEPINUSban «*Rubus Idæus*» nincs értelmezve) | «*Iz haylas — Junctura*» (a lat.-magy. részben nem fordul elő) stb. E néhány példával azt akartam bizonyítani, hogy MOLNÁR szótára két részében való magyar szókészlet nem egyforma s épp ezért kutatásaink alkalmával mindkettőt figyelembe kell vennünk.

A magyar-latin rész után közölve van a régi magyar jogi emlékekben előforduló, nehezebben érthető latin, illetve latino-sított (pl. *üzbé, batka, ioccerdeg, jobbágy*) szavak abécze-rendbe szedett jegyzéke, a melyet ZSÁMBOKI (SAMBUCUS) JÁNOS készített. A szójegyzék címe: «*Difficiles aliquot et insolentiores voces, quæ in priscorum Vngariæ regvm Decretis et in Jure Ungarico, Stephani Verbôczij passim occurrunt, cum notatione Joannis*

Sambuci Tirnaviensis.» Minthogy ZSÁMBOKI JÁNOS 1584-ben halt meg, a MOLNÁR szótárában levő jegyzék nem lehet eredeti. MOLNÁR szótára részére készített czikk. S csakugyan, ha ezt a jegyzéket ZSÁMBOKI JÁNOS WERBŐCZI kiadásával, a «Tripartitvm opvs ivris consvetvdinariu incliti regni Hvngariæ... Viennæ, 1581» cziművel összehasonlítjuk, e kiadványban találunk egy betűrendes «Index tripartitorvm brevis, vna evm difficilivm aliquot vocvm in articul. notatione. Per Samb.» cz. szótárkát, a melynek értelmezései a MOLNÁR szótárában közlöttekkel szóról-szóra egyeznek, pl. MOLNÁR Dict.:

«*Jobagio*, Colonus, ruricola» | «*Joccerdeg*, Furtorum collectores» | «*Thanya*, Sinus, piscatura, foetus» | «*Vzbék*, Facinorosi ad aliquot dies inviolabiles» | «*Weycz*, Loca uda separata, sagenisque apta».

Ezek ZSÁMBOKI WERBŐCZI kiadása indexében egészen úgy vannak közölve, mint MOLNÁR szótárában, még pedig így:

«*Jobagio*, colonus, ruricola» | «*Joccerdeg* furtorum collectores» | «*Thanya*, sinus, piscatura foetus» | «*Vzbeq*, facinorosi ad aliquot dies, inviolabiles» | «*Weycz*, loca vda separata, sagenisque apta» stb.

Ez egyezésekből az következik, hogy MOLNÁR ZSÁMBOKI-nak egyik WERBŐCZI kiadásában található jogi szótárkáját a maga művébe átvette. Azonban marad néhány szó, a mely ZSÁMBOKI-nál nem fordul elő s a melyekről nem tudom kimutatni, hogyan kerültek MOLNÁR művébe. Ilyen pl. «*babca*, Numus Bohemicus, quarum tres efficiunt Cruciferum Germanicum» | «*Rekecz*, Claustrum piscinarum» stb.

A jogi kifejezések után «*Epitheta*, antitheta et adivneta M. T. Ciceronis Collecta» vannak közölve. Abécze-rendben vannak felsorolva az ellentétes szavak (pl. *dispero*: ellentéte *spero* stb.), továbbá azok a jelzők, a melyek CICERO műveiben állandó kísérői egy-egy szónak, s a melyek emelik a stílus vagy a beszéd szépségét (pl. *oratio*: *prudens*, *assidua* stb.). Ez a rész világosan mutatja a humanista MOLNÁRT.

Az első kiadás tartalmának ismertetése után szóljunk arról, milyen hatások alatt szerkesztette össze MOLNÁR a maga szótárát.

Említettem már, hogy MOLNÁR-nak tetszését DASYPIDIUS «*Dictionarium Latino Germanicum et vice versa Germanico*

Latinum»*) cz. műve nyerte meg. Az volt a törekvése, hogy ehhez hasonló latin-magyar és magyar-latin szótárt készítsen. DASYPDIUS szótárának a többi hasonló mű felett az volt az előnye, hogy figyelembe vette a humanisták által az iskolában olvasott latin írókat-költőket, bőven magyarázta a mythologiai tulajdonneveket, s szótárába iktatta a német városok neveit. A német szókészletet a maga anyanyelvi tudásán kívül régibb német szójegyzékekből is gyűjtötte, természetesen csak azért, hogy ezzel is annál jobban szolgálhassa a német iskolai latin oktatást (vö. PAUL, Grundriss² I. 23). MOLNÁRnak DASYPDIUS szótára tehát nemcsak azon külsőségek miatt tetszett, hogy könnyen hordozható nyolczadrét alakban jelent meg, míg ellenben CALEPINUS ívrét alakú volt, hanem azért is, mert DASYPDIUS a német humanisták által ajánlott latin írók szókészletét dolgozta fel, míg ellenben CALEPINUS, jóllehet a klasszikus írók szókészlete nála is első fontosságú, többet tartott meg a középkori latinságból is. Természetes dolog, hogy MOLNÁR DASYPDIUST a külsőségekben is követte. DASYPDIUS szótárában a latin-német, német-latin rész egybekötve nyolczadrétben jelent meg, ugyanígy MOLNÁR első kiadása. DASYPDIUS negyedik kiadásában (év? vö. GRIMM, Deutsches Wörterbuch I. köt. bev. XX, XXI) van egy jegyzék a német-latin nyelvű jogi emlékekben előforduló jogi kifejezésekről, ugyanilyen van MOLNÁRnál a magyar jogi kifejezésekről. Minthogy DASYPDIUS első három kiadásában a jogi kifejezések e jegyzéke még nincs közölve, azt kell mondanunk, hogy MOLNÁR DASYPDIUS negyedik kiadásán túli kiadások**) valamelyikét használta. Hogy melyik lehetett e kiadás, nem tudom. MOLNÁR azt mondja, hogy neki DASYPDIUSnak a strassburgi RIHELIIUS THEODOSIUSnál megjelent kiadása tetszett a legjobban (vö. 1604. évi Dict. lat.-magy. rész, előszó: „pre omnibus tamen placuit sequi Dasypodiani Dictionarii eam methodum, qua illud nuper disposuit vir de re literaria optimè meritis Theodosius Rihelius, civis et Typographus Argentinensis”).

*) Az első kiadás csakis latin-német volt (1535), a második kiadás 1536-ból való s német-latin részzel van bővítve. Harmadik kiadása 1537-ből. Vö. Strassburger Festschrift zur XLVI. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner. Strassburg 1901, 35. lapon.

**) Utolsó általam ismert kiadás 1692-ből való.

Azonban RIHELIIUS sajtója alól került ki az 1537-ik évi (vö. SZAMOSI, Szenczi Molnár Albert mint szótáríró. Irodalmi értesítő, szerk. Márki Sándor, 1874, 138. l.), valamint az 1565-iki kiadás is.*) Az elsőben nincs meg a jogi szójegyzék, a másodikban pedig benn van.

A latin szókészletre nézve MOLNÁR nem elégedett meg a DASYPODIUSban levővel. A hiányzó latin szavakat CALEPINUSBól, STEPHANUSBól, FRISIUSBól**) s más művekből pótolta (vö. 1604. évi Dict. lat.-magy. rész, előszó: «*Dictiones verò quasdam, quæ apud Dasypodium non erant, sed in lexicis quibusdam reperiebantur, ego adscripsi: Et sic Dasypodium ex Calepino, et Thesauris Stephani et Basillii, ex Frisio, ex Onomastico Chythrei et aliundè plus sexcentis auxi dictionibus: quibus singulis brevem et perspicuam interpretationem Vngaricam apposui*»). Ez állítás helyességéről könnyen meg lehet győződnünk, ha DASYPODIUS latin-német részét összehasonlítjuk MOLNÁR Dictionariuma lat.-magyar részével.

Minthogy már most ismerjük azt a művet, illetve műveket, a melyek alapján MOLNÁR a latin szókészletet összeszerkesztette, lássuk immár, honnan merítette a magyar értelmezéseket. Látzólag nagyon könnyű erre a felelet. MOLNÁR ugyanis maga azt mondja, hogy már ifjú korától fogva sok magyar könyvet olvasott, s hogy ezekből, valamint saját anyanyelvi tudásából szerkesztette össze szótárát (vö. 1604. évi Dict. magy.-lat. rész, előszó): «*Ex quibus [értsd: libris ungaricis] omnibus et mea memoria conflavi hoc Dictionarium*»). Két könyvet meg is jelöl forrása

---

*) Az 1565 i kiadás megvan a M. T. Akadémia könyvtárában. Ugyanitt van egy címlap nélküli DASYPODIUS is, a melybe valaki MOLNÁR szótára második kiadásából írta bele a magyar szavakat. A szótár LUGOSY JÓZSEF tulajdona volt egykor. — Egy 1536. évi kiadás van a körmezbányai ferenczeseknél. Egy 1538. évi kiadás van a pozsonyi Szent-Ferenc-rendiek könyvtárában.

**) STEPHANUS ROBERTUS († 1559) francia tudóst és párizsi könyvnyomtatót felszólították, hogy dolgozza át CALEPINUST. Az átdolgozás helyett egy teljesen új, kiváló jelességű latin, illetve latin-francia szótárt készített (először megjelent 1531-ben). Vö. I. MÜLLER: Handbuch II. 612. Ebből készített JOANNES FRISIUS egy latin-német szótárt, a melynek első kiadása 1541-ben jelent meg, vö. GRIMM, DWb. I. XXI, PAUL, Grundr.² I. 23.

gyanánt. Az egyik CALEPINUS szótára, melyről Dictionariuma 3. kiadásában (lat.-magy. rész, előszó) ezt mondja: «cuius medulla sive epitome est hoc nostrum Lexicon», a másik BARONYAI DECSI JÁNOS «Adagiorum... chiliades quinque» című műve, a melyet szótára második kiadásába dolgozott fel. A többi forrást azonban nekünk kell kimutatnunk, mert nem úgy áll a dolog, hogy MOLNÁR «latin-magyar része egészen a CALEPINUS-féle híres soknyelvű szótáron alapszik» (vö. SIMONYI, A magyar nyelv²: 22), hanem úgy, hogy CALEPINUS egyik olyan forrása a műnek, a milyen pl. SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturája. Nem szólva arról, hogy MOLNÁRNál sok olyan latin szó van magyarul értelmezve, a mely latin szó CALEPINUSban elő sem fordul, csak azokat a latin szavakat emelem ki, a melyek CALEPINUSban magyar értelmezés nélkül fordulnak elő, s MOLNÁRNál értelmezve vannak. Ilyen szó a többi közt:

«Homagium — *Ember díja*» (CALEP.-ban nincs meg a lat. szó) | «Melilotos — *Safran színő kővi fű*» (magy.-lat. rész: «*Sár kerep* — Melilotus»); CALEP.-ban Melilotos nincs magyarul értelmezve) | «Panus — *Bél fonalnak Őszve tekervenye, kit az bordan, által boczatnac. Item Mivigy, kemény kelevény embernek nyakan, vagy agyekjan az póczai kőről*»: magy.-lat. rész: «*Vető karo, az gombolyításba* — Panus»; CALEP.-ban a Panus szó nincs magyarul értelmezve) | «Psilothrum — *Szór koppasztó kenet*»: magy.-lat. rész: «*Simító kenet* — Psilothrum»; CALEP.-ban a Psilothrum szó nincs magyarul értelmezve) stb.

Ide tartoznak az olyan értelmezések is, a mikor az értelmezés egy része CALEPINUSból való, másik része azonban nem CALEPINUSÉ, pl. MOLNÁR A.-nál:

«Canistrum — *Kosár, kőbor*»: CALEPINUSnál csak ennyi van: «Canistrum — *kosár*» | «Helleborum — *Ptűszentő gyöker, Zászpa, vel, Fejér Hunyor Sarga kükeresz*»: CALEP.-ban csak ennyi: «Helleborus: *Zászpaé*» | «Carduus — *Bogácz koro*», magy.-lat. rész: «*Hejakut, bogáczkoro* — Carduus fullonum, dipsacus»: CALEP.-ban: «Carduus — *Bogátskóró*» stb.

Az ilyen példák, a melyeknek a számát igen könnyű szaporítani, azt bizonyítják, hogy MOLNÁR nem elégedett meg azzal, hogy CALEPINUST egyszerűen lemásolja, hanem arra törekedett, hogy az akkor ismert magyar könyvekből egy jó, hasznavehető

szótárt készítsen. Hogy irodalmunkban többször megismétlik azt az állítást, hogy MOLNÁR egyszerűen lemásolta volna CALEPINUST (Nyr. XVII. 358, XVIII. 32), annak oka, hogy MOLNÁR forrásai-val szemben nem járt el a kellő kritikával, nem járt el pedig akkor, ha CALEPINUS egy-egy sajtóhibájával szemben etimologizálhatott. Innen van aztán, hogy egy és ugyanazt a szót, a szerint, a honnan kiírja, gyakran kétféle helyesírással közli abban a hiszemben, mintha az két külön szó volna; pl. szerinte «Allium — *Fokhagyma, Foghagyma*» | «Chamæpitys — *Kalintsa, Kalintza*» stb. Megjegyzendő, hogy forrásait legtöbbször átírta a maga helyesírása szerint, mindazonáltal megtörténik, hogy forrása helyesírását tartja meg. Ilyenkor aztán megesik, hogy forrása sajtóhibáit is pontosan megtartja. Ezek a sajtóhibák az okai annak, hogy MOLNÁR szótáráról többen azt vallották, hogy CALEPINUSBÓL való másolat. Három ilyen nevezetes sajtóhibát mutattak ki eddig; ezek a következők:

a) *Főveg*. CALEP. ban ez van: «Capitium — *Főveg*, bérétra». Itt a *Főveg* sajtóhiba *főveg* = süveg helyett. CALEPINUS ez adatát így használta fel MOLNÁR: «Capitium — *Főveg*, Beretra, Süveg», magy.-lat.: «*Főveg* — Capitium». A sajtóhiba vándorlásáról lásd a Nyelvörkalauzt és SZILY, NyÚSz.); — b) *Kőg*. CALEP.-ban ez van: «Circus, circulus — Kerengő, kerek *kőg*». Itt a *kőg* szót *kögy*-nek kell olvasni (SZARVAS szerint *kégy*-nek Nyr. XVI. 33.), a mely egy a régi m. *kégy*, *kéd*: «stadium» szóval (vö. NySz.). MOLNÁR ezt az adatot így írta ki: «Circus — kerengő, kerec *kőg*», «Circulus — kerengő kerec, *kőg*, karika»; magy.-lat. rész: «*Kőg* — circulus, circus». Az olvasatbeli hiba további sorsáról vö. SZILY, NyÚSz.; — c) *Nemtő*. CALEP.-ban ez van: «Genius — *Nemtő*», «Genialis — *Nemtőhöz való*» (1590. évi kiadásban). Itt a *nemtő* sajtóhiba *nemző* helyett. MOLNÁR ezt a sajtóhibát így adja vissza: «Genius — *Nemtő*, Termeszeti Isten»; «Genialis — *Nemtőhöz való*»; magy.-lat. rész: «*Nemtői* — Genialis». A sajtóhibára vö. SZILY, NyÚSz. — Ilyen sajtóhiba azonban nemcsak CALEPINUSBÓL került MOLNÁR ALBERTBE. Ilyennek tartom a «*Lutz fa — Abies*»-beli adatot, a mely egy helyes *luch fa* (olv. *lucs fa*) alakból való stb.

A tanulság az eddigi példákból az, hogy MOLNÁR szótárának egyik főforrása CALEPINUS Dictionariuma; e forrásával szemben azonban MOLNÁR sokszor kritika nélkül járt el, mert több

sajtóhibáját nem vette észre, s mint régi vagy élő szavakat művébe felvette. Azonban MOLNÁR más forrásaival szemben is így járt el. CALEPINUSON kívül ugyanis MOLNÁR másik főforrása SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturája, a mely 1604-ig MOLNÁR szótára megjelenéséig több kiadásban jelent meg (vö. NyK. XXXVI. 311.).

Hogy MOLNÁR SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturáját mind a lat.-magy., mind pedig a magy.-lat. rész szerkesztésénél felhasználta, annak igazolására szolgáljanak a következő példák:

{ MA.¹: «Jaszkészeg*» — Phoxinus levi; } CALEP.-ban nincs meg
 { SZIKSZ. 1590, 82. l.: «Phoxinus levis — Jaz kezeg } a latin szó.

{ MA.¹: «Szederyin — Rubus Ideus» } CALEP.-ban a latin szó
 { SZIKSZ. 1590, 26. l.: «Rubus ideus — Szederyin» } nincs m.-ul értelmezve.

{ MA.¹: «Ligustrum — Fagyal fa», «Madár húr — Ligustrum». }
 { CALEP. 1590: «Ligustrum — Fagyal fa»; }
 { SZIKSZAI 1590, 37. l.: «Ligustrum — Fagyalfa»; }
 { " u. o. 20. l.: «Ligustrum — Madar hur». }

{ MA.¹: «Coenum — Sar, Főrtő»; «Sikeres sár — Coenum» }
 { CALEP.: Coenum — sár törtő » (minden kiadásban sajtóhibásan); }
 { SZIKSZAI 1590, 181. l.: «Coenum — Sekeressar». }

{ MA.¹: «Misegrad — Visegradum, Civitas et arx Vngariæ». }
 { SZIKSZAI 1590, 233. l. és minden kiadás: «Visegradum — Misegrad». }

{ MA.¹: «Kránitz — Carinthiacus, Kranitz Orszag — Carinthia» }
 { SZIKSZAI 1590, 231, 232: «Carinthiacus — Kranicz». }

Még kétségtelenebb azonban, hogy MOLNÁR egyik főforrása SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturája, ha a Dictionarium magy.-lat. részének következő szavait vetjük egybe SZIKSZAI FABRICIUSSAL:

MA. ¹ :	SZIKSZAI F. 1590:
Bor: «Bor, Vinum, Temetum,	(52, 53, 54. l.) «Vinum — Bor.
Forrott must, Sapa, Vinum defrutum. Ez idei bor, Vinum hornum.	Vinum hornum. Ez idei bor. Vinum odoratum — Szagos Bor.
Szagos bor, Vinum odoratum. Jo	Vinum fragrans — Jo illatu bor.

*) Ha a MA.-ból való idézetnél a magyar szó van elül, akkor az adat a magyar-latin részből való; ha a latin szó áll elül, a latin-magyar rész értendő.

illato bor, Vinum fragrans. *Nyuló bor*, Vinum fugiens, Spissum. *Fő bántó bor*, Vinum vehemens. *Sűrő bor*, Vinum crassum. *Oo bor*, Vinum inveteratum. *Kastelyos bor*, Vinum rubellum. *Tavali bor*, Vinum bimum. *Harmad évi bor*, Vinum diluū.¹⁾ *Hontöltőt bor*, Vinum vernaculum. *Idegen orszagi bor*, Vinum exoticum. *Erős czipős bor*, Vinum acre. *Dohos bor*, Vinum mucidum. *Nyarlott bor*, Vappa».

Vinum fugiens, spissum — *Niulo bor*. Vinum vehemens — *Fő banto fő faio bor*. Vinum crassum — *Sűrő bor*. Vinum inveteratum, vetus, vetulum — *O bor*. Vinum rubellum — *Kastely bor*. Vinum bimum — *Tavali bor*. Vinum trimum — *Harmadévi bor*. Vinum dilutum. *Vizes bor*. Sapa, defrutum — *Forrot must*. Vinum vernaculum — *Hon töltőt bor*. Vinum exoticum — *Mas ország beli bor*. Vinum acre — *Erős czipős bor*. Vappa — *Niarlot bor*. Vinum mucidum — *Dohos bor*».

Kigyó: «*Kigyó*, Serpens, Anguis, Ophis. *Egerésző kigyó* Myargus, *Két fejő kigyó* Amphibæna. *Kurta kigyó*, Acontias, Jaculus. *Marásával rothasztó kigyó*, Seps. *Mérges kigyó*, Vipera, Præster, Dipsas. *Szarvas kigyó*, Cerastes, Aspis cornuta. *Tarka kigyó*, Teucrena. *Tehen szopo kigyó*, Boa. *Vért indító kigyó*, Hæmorrhais, Salamandra. *Vizi kigyó*, Anguis, Natrix, Hydrus.²⁾

(68, 69. l.) «Serpens — *Kigyó*... Myargus — *Egerésző kigyó*. Amphibæna. -- *Kettős fejő kigyó*. Acontias, Jaculus — *Kurta merges kigyó*. Seps — *Marasauval rothasztó kigyó*. Vipera — *Merges kigyó*. Cerastes — *Szarvas kigyó*. Teucrena — *Tarka kigyó*. Boa — *Tehen szopo kigyó*. Hæmorrhais, Hæmorrhœia. Salamandra — *Marasauval veert indító kigyó*. Anguis, Natrix, Hydrus — *Vizi kigyó*».

Papiros: «*Papyros*, Charta, Papyrus. *Sima papiros*, Glabra papyrus. *Sásos vagy Régal papiros*, Charta regia. *Vékony draga papiros*, Augusta papyrus. *Takora*³⁾ *papiros*, Charta emporctica. *Folyo papiros*, Charta bibula.

190, 191. l.: «Charta, papyrus — *Papiros*, Glabra papyrus — *Sima papiros*. Charta regia — *Sasos, vag, reegal papiros*. Augusta papyrus — *Draga vekony papiros*. Charta emporctica — *Takaro papi(ros)*. Charta bibula — *Folyo papiros*».

¹⁾ MA. hibásan írta le SZIKSZAIT, mert másoláskor egy sort átugrott; helyesen l. SZIKSZAINÁL a szórva szedett részt.

²⁾ MA. a SZIKSZAINÁL levő neveket abéczerendbe szedte. Ennyi az ő újítása.

³⁾ MA³-ban: *Takaro*.

Szőlő: «Szőlő, Vinea. *Vyonnan* palantalt szőlő, Vinea novella. *Régi agg* szőlő, Vinea veterana. *Ritka levelő* szőlő, Vinea Calvata. *Parlag* szőlő, Vinea sterilis et viduata. Szőlő, Vva. *Enni valo* szőlő, Vva escaria, cibaria. *Lugason* termet szőlő, Vva pergulana. *Allo* szőlő, Venuncula. *Nagyszemő* szőlő, Vva Spionia. *Malosa* szőlő, Vva Malvatica. *Fejer* szőlő, Vva Argitis Spinaria. *Keczke czőcző* szőlő, Vva Bumastos. *Muskotaly* szőlő, Vva a. iana, apiaria. *Romonya* szőlő, Vva praecoqua, praecia, praecociana. *Rosaszemő Bakator* szőlő, Vva Helvola. *Gersely* szőlő, Vva dactylina. *Aszszu* szőlő, Vva passa. *Hullo* szőlő, Vva semicaduca».

45, 47, 48. 1.: «Vinea — Szőlő. Vinea nouella — *Vyōnan* plantalt szőlő. Vinea veterana — *Regi ag* szőlő. Vinea caluata — *Ritka leuelő* szőlő.... Vva — Szőlő. Vva Escaria, cibaria — *Enni valo* szőlő. Vva Pergulana — *Lugason* termőr (!) szőlő. Venuncula — *Allo* szőlő. Vva Spionia — *Nagyszemő* szőlő. Vva Maluatica — *Malosa* szőlő. Vva Argitis, Spinaria — *Feier* szőlő. Vva Bumastos — *Keczke szemő* szőlő. Vva Apiana, apiaria — *Muskotal* szőlő. Vva Romana, durancina — *Romonía* szőlő. Vva praecoqua, praeciae, praecina — *Goh er.**) Vva Heluola — *Rosa szemő vaj bakator* szőlő. Vva Heluenata — *Gersely* szőlő. Vva passa — *Aszszu* szőlő. Vva seminata, semicaduca — *Hullo* szőlő».

Az eddig idézett adatok, a melyeknek számát igen könnyű szaporítani (vö. pl. a magy.-lat. rész *alma*, *cseresnye*, *lő*, *majom*, *szőlőtő*, *szilva* szavaknál felsorolt különféle magyar elnevezéseket SZIKSZAI F. megfelelő helyeivel), mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy MOLNÁR Dictionariumának SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturája egyik jelentős forrása. E szerint eddig két művet tudunk megjelölni, a melyek alapján MOLNÁR Dictionariumába a magyar részt beiktatta; az egyik CALEPINUS, a másik SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturája.

Tudnunk kell azonban azt is, hogy MOLNÁR SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturája mely kiadását használta. Ezt a kérdést könnyen eldönthetjük, ha a Nomenclatura különböző kiadásában előforduló bővítéseket összevetjük MOLNÁR szótárával. A Nomenclatura «Regionvm, terrarvm, gentium et Ciuitatum nomina» csoportjában pl. a különböző kiadásokban bőví-

*) A szórva szedett részeket MA. másolás alkalmával tévedésből kihagyta.

tések vannak. Így az 1597. évi kiadásban jelennek meg először a következő nép- és földrajzi nevek:

SZIKSZAI F. 254. l.: «Bistricia — *Besztercze*»: MA.¹: «*Beszterce* — Bistricia» | SZIKSZAI F. 252. l.: «Cirkassus — *Cserkesz*»: MA.¹: «*Czerkesz* — Circassus» | SZIKSZAI F. 254. l.: «Medius Mons — *Felsőbánya*»: MA.¹: *Felső bánya* — Medius mons, Civit. Vng.» | SZIKSZAI F. 253. l.: «Carmanus — *Karmany*»: MA.¹: «*Karmany* — Carmanus» | SZIKSZAI F. 253. l.: «Guncium — *Kőszógh*»: MA.¹: «*Kőszeg* — Guncium, Civit. Vngariæ» | SZIKSZAI F. 251. l.: «Marmacia, Marmarussa — *Maramaros*»: MA.¹: «*Maramaros* — Marmacia, Marmarussa» | SZIKSZAI F. 254. l.: «Altinium — *Tolna*»: MA.¹: «*Tolna* — Altinium, Civitas Vngariæ stb. stb.

A nép- és földrajzi neveken kívül hadd álljon itt még néhány fogalomszó, a mely MOLNÁR szótárában megvan s a mely SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturája különböző kiadásai közül az 1597. évben megjelentben fordul elő először:

SZIKSZAI F. 145. l.: «Carnifex, tortor — Hoher, *henger*»: MA.¹: «*Henger* — Carnifex» | SZIKSZAI F. 19. l.: «Caryophillum Judicum, majus — Sarga rosa, *Cassai rosa*»: MA.¹: «*Kassai rosa* — Lychnis» | SZIKSZAI F. 69. l.: «Culter præcisorius — Csoroszla, *Lemezvas*»: MA.³: «*Lemezvas* — Culter præcisorius in aratro» | SZIKSZAI F. 159. l.: «Merenda, Antecœnium — Osonna, *lorant*»: MA.¹: «*Lorant* — Merenda, Antecœnium» | SZIKSZAI F. 257. l.: «Allo-dium — *Majorház*»: MA.³: «*Majorház* — Allodium» | SZIKSZAI F. 166. l.: «Hydria, urna — Viz merő vödör, *vendely*»: MA.¹: «*Vendely* — Acrotophorum» | SZIKSZAI F. 162. l.: «Caseus secundarius — uy lagy sayt, vagy az első teynek az savojabol csinalt sayt, *sendicze*»: MA.¹: «*Sendicze* — Caseus secundarius» stb. stb.

Azt hiszem, az eddig felhozottakból eléggé kitűnt, hogy MOLNÁR ALBERT SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturája 1597. évi kiadását dolgozta fel szótárában.

Hogy e két főforráson kívül mely magyar könyvekből merített még MOLNÁR az első kiadás alkalmával, nem tudom megmondani. TOLDY FERENCZ (A magy. nemz. irod. tört.² I. 82, 4106. l.), s utána SZAMOSI JÁNOS (Szenczi Molnár Albert mint szótáríró: Irodalmi értesítő, szerk. MÁRKI S. Bpest 1874: 139. l.) azt állítja, hogy MOLNÁR egyik magyar nyelvi főforrása KÁROLI Bibliája lett volna. A dolog nagyon valószínűnek látszik, én

azonban ezt az állítást MOLNÁR szótárából nem tudom bebizonyítani. TOLDY, s utána SZAMOSI pedig a bizonyítással említett műveikben adóskok maradtak.

A hogy KÁROLI Bibliája magyar szókészletét nem tudom kimutatni MOLNÁR szótárából, éppúgy nem tudom bebizonyítani, hogy MOLNÁR felhasználta volna a CLUSIUS-BEYTHE-féle «Stirpium nomenclator Pannonicus»-t (Antverpiæ 1584) vagy pedig BEYTHE «Fives könyvét» (1595). Egy MOLNÁR ALBERTHEZ intézett levél alapján*) DÉZSI LAJOS azt írja (Molnár A. életrajza 112. l.), hogy MOLNÁR feldolgozta a BEYTHE-féle latin-magyar növényteni szótárt is. Ezt az állítást el nem fogadhatjuk. Mi épp azt tudjuk kimutatni, hogy MOLNÁR BEYTHÉT nem dolgozta fel. Ime néhány példa ennek igazolására:

Beythe Nomencl. 1584: «Geranium vulgare. Varyu lab.... Geranium alterum, pes columbinus vulgo dictus. *golya köröm*, h. e. ciconiæ vnguis». (Ugyanígy CLUSIUS 422. l., BEYTHE: Fives könyv. Index és 88. l.)

MOLNÁR A.^{1, 2, 3}: «Geranium — *Daru orru fű*» (= SZIKSZAI-FABR. 17. l.: Geranium — *Daru orru fű*).

MA.^{1, 2, 3}-ban *golyaköröm* nem fordul elő.

Beythe Nomencl. 1584: «Gallium. *tey sugoryto fiu*, Zent Iuan verága, h. e. flos Sancti Johannis Bap.»

MA.-ban se «Gallium»-ról, se pedig «tejsugorító fű»-ről nincs szó.

Ha pedig MOLNÁR és BEYTHE egyeznek, akkor bizonyos dolog, hogy az illető növénynév SZIKSZAI FABRICIUSBAN is megvan, pl.:

MA.¹: «Helleborum — Purüszentő gyöker, Zaszpa, vel *Fejér Hunyor*, *Sarga kükercz*».

BEYTHE 1584. Nomencl.: «Helleborine Matthioli, *sarga kökőrczin*, Helleborus albus, *feyer hunyor*»

SZIKSZAI F. 1590, 19. l.: «Helleborus albus — *Feier hunyor*, Helleborine Matthioli — *Sarga kőkőrczin*».

MA.^{1, 2, 3}: «*Meteng* — Vrtica perijuncta».

BEYTHE 1584, Nomencl.: «Peruinca, clematis daphnoides, *meteng*».

SZIKSZAI 1590, 30. l.: «Vrtica periuncta — *Meteng*».

*) Vö. DÉZSI L., Molnár A. Naplója 145. l.: «video illas ipsas herbarum denominationes tuo onomastico eodem ordine alphabetico insertas» (1603. jun. 2. kelt levél).

Mindezek alapján kimondhatjuk, hogy BEYTHE nem forrása MOLNÁR ALBERTnek.

b) A második kiadás 1611-ben jelent meg; címe:

a) *Lexicon latino græco hungaricum: Summâ diligentîâ collectum adauctum et nunc recens excusum, In quo et propria nomina pro Studiosis orthographiæ Græcæ sunt expressa, et appellativis synonyma Græca passim inspersa sunt non pauca. Vocibus verò positione et diphtongis carentibus, subjecti sunt versus veterum Poëtarum, quantitates syllabarum indicantes. Item Dictiones Vngariæ Singulari studio collectæ, Latinè conversæ, in alphabeti ordinem digestæ, et tertia sui parte adauctæ, synonymisque Latinis locupletatæ: Quibus interspersa sunt usitatiora Proverbia Ungarica, cum adjectis æquipollentibus adagiis Latinis: quæ omnia sub initiali vel præcipua proverbii Vngarici voce facilè reperientur. Auctore Alberto Molnar Szenciensi . . . . Hanoviæ . . . . MDCXI.**) — β) «*Dictiones Ungariæ, summo studio collectæ et Latinè conversæ, juxtaque ordinem literarum, prout scribi solent, digestæ. Nunc denuo diligenter emendatæ, plurimis vocibus, formulisque loquendi Latinè redditæ auctæ; et usitatioribus Proverbiis Ungaricis . . . . locupletatæ . . . . Auctore Alberto Molnar Szenciensi. Hanoviæ . . . . MDCXI.*»

A lat.-magy. rész tartalma: Az ajánló levél Magyar- és Erdélyország főuraihoz, espereseihez stb. van intézve. Ebben a levélben van elmondva, mi e második kiadásban újítás, változtatás. Néhány MOLNÁRhoz intézett üdvözet után következik egy «*Catalogus auctorum*», a mely SMETIUS Prosodiájából van kiírva, s a melyet a tulajdonképpeni lat.-magy.-görög szótár követ. A szótári rész után «*Numeri et notæ arithmeticæ*», «*De miraculis mundi*», «*Duorum clarissimorum virorum de Lexicis Judicia*» vannak közölve. A magy.-lat. részben ez van: A—Z-ig terjedő magyar-latin szótár, utána az első kiadásban is közölt régi magyar jogi kifejezések szótárkája, végül HONTERUS J. költeménye «*De variarum rerum Nomenclaturis per classes distinctas*».

Az a kérdés már most, mennyiben jelez haladást MOLNÁR Dictionariumának második kiadása. A haladást a következő pon-

---

*) Megvan a M. N. Múzeumban, jegye: RMK. 411. Az ismert példányok felsorolva lásd SZABÓ, RMK. I.

tokba foglalhatjuk össze: α) A lat.-magy. részből latin-görög-magyar rész lett. MOLNÁR lat.-gör.-magy. szótára az első s hosszú ideig (1857-ig) az egyetlen e nemű szótárunk. Hogy mi indította MOLNÁRT a görög nyelv felvételére, arra nem nehéz megfelelni. A humanisták a görög nyelvet bevitték az iskolába; MELANCHTHON 1528-ban Szászországban rendszeresen tanította a görögöt (vö. IVAN MÜLLER, Handb. II. 597), DASYPODIUS P. 1533-tól strassburgi görög nyelvi tanár volt. Nálunk a reformációval terjedt a görög nyelvi ismeret. Erazmistáink, mint teszem KOMJÁTHY, tudtak görögül. A reformáció hívei pedig az iskolában tanították a görög nyelvet, pl. HONTERUS. MOLNÁR tehát iskolai szükségletnek tett eleget, mikor lat.-gör.-magy. szótárt szerkesztett.

A görög nyelvi anyagot, a mint az ajánló levélben mondja, latin-görög-francia szótárakból vette, első sorban természetesen STEPHANUSÉBÓL (vö. lat. rész, előszó: «maximo vero usui mihi fuerunt Dictionaria Latino-Græco-Gallica, quæ mihi opportunè commodavit ex sua Bibliotheca Reverendus Dn. Clemens Bæsius Gallicanæ Ecclesiæ Novæ-Hanoviensis Minister fidissimus...»).

β) A latin szókinésből ebben a kiadásban több szó van közölve, mint az elsőben. A főújtás azonban az, hogy SMETIUS HENRIK «Prosodia... promptissima, quæ syllabarvm positione et diphthongis carentium quantitates, sola veterum Poetarum auctoritate, adductis exemplis demonstrat»*) című művét MOLNÁR a maga szótarába belédolgozta. A tanuló ifjúság ugyanis stílusgyakorlatképpen latin verseket volt köteles írni. Hogy e czélt az iskola minél jobban elérhesse, szükség volt olyan könyvre, a melyből a latin szavak magánhangzóinak időtartamát lehetett megtanulni. MOLNÁR már az első kiadás alkalmával is panaszkodik, hogy a magyar fiúk rossz hangsúlyozással ejtik a latin szavakat. Az iskolának akart tehát használni, mikor SMETIUSnak régi latin költőkből vett példatárát szótarába beiktatta. Hogy mely latin költőből való egy-egy szó, azt *Horat.*, *Virg.* stb. rövidítések, utalások mondják meg. A közelebbi előfordulást, a kor szokása szerint, ő sem jelöli meg.

γ) Mind a latin, mind pedig a magyar részben lényeges

*) Első kiadása 1599-ben jelent meg. A M. N. Múzeumban levő példányok közt 1603-ból való a legrégebbi; könyvtári jegye: L. lat. 1089a.

haladás az, hogy MOLNÁR szótárába latin és magyar közmondásokat, közmondásszerű kifejezéseket iktatott be. A magy.-lat. részben a «feczke» szónál pl. ez van: «Czac czaczog mint á feczke», «kigyô»-nál meg ez: «kigyót tartani kebeledben», stb. Ugyan így vannak latin közmondások is. Erre nézve szótára előszavában ezt mondja: «Inspersi... usitatoria Proverbia Ungarica cum correspondentibus Adagiis Latinis. Ea autem selegi ex Libello Adagiorum Latino-Ungaricorum Cl. Viri Joannis Decii Baronii, quem ante multos annos¹⁾ Argentinae adolescens observanter colui.»

Mi szükség volt arra, hogy MOLNÁR BARONYAI DECSI JÁNOS latin-magyar közmondásait szótárába iktassa? Tudva azt, hogy DECSI ROTTERDAMI ERAZMUSBÓL és más humanista írókból (vö. Nyr. XVIII. 99) merítette Adagiáinak²⁾ latin-görög részét, első sorban is az a gondolat jut eszünkbe, hogy hátha MOLNÁR ezzel is az iskolának akart szolgálatot tenni. S valóban úgy is van. A humanisták, nem művelődéstörténeti, hanem praktikus pädagogiai: erkölcsnemesítő voltakért³⁾ gyűjteni kezdték a közmondásokat, közszólásokat s az iskolában tanították őket. Ilyen másik mű volt a «Dicta Græciæ sapientum, interprete Erasmo Roterodamo» is (magyarul 1591-ben jelent meg Debreczenben). MOLNÁR ennek a humanista pädagogiai elvnek tett eleget, mikor e közmondásokat művébe beiktatta.

δ) Az eddig felsorolt újításokon kívül külön is ki kell emelnünk, hogy mind a latin, mind pedig a magyar rész tetemesen bővítve van. MOLNÁR azt mondja, hogy mindazoknak a magyar könyveknek az adatait, a melyeket az első kiadás megjelenése óta elolvasott s a melyeknek egy-egy adatáról észrevette, hogy szótárában nem fordul elő, a maga helyére beiktatta (vö. «pro secunda Lexici hujus parte locupletanda, quotquot ab amicis et popularibus impetrare potui libros Ungaricos, eos

¹⁾ 1592-ben, mikor DECSI, mint BÁNFI FERENCZ nevelője megfordult Strassburgban.

²⁾ A mű czíme: «Adagiorvm græco-latino-vngaricorvm chiliades quinque.... Bartphæ 1598.» A M. N. Muz. példányának könyvtári jegye: RMK. 279.

³⁾ Vö. PAUL, Grundr.³ I. 24.

omnes percursi, et voces omnes quas reperi antè à me non animadversas descripsi et Latine versas editioni huic inservi»). S ebben a kijelentésében teljesen meg is nyugodhatunk: MOLNÁR Dictionariumának második kiadása tetemesen bővített, alaposan átdolgozott munka.

c) MOLNÁR a szótárán folytonosan javított; 1621-ben harmadik kiadásban is megjelent a mű. Címe:

a) Latin-görög m. rész: «Lexicon Latino-Græco-Ungaricum. Jam recens tertiâ curâ recognitum, innumeris pene dictionibus, ac versibus, Syllabarum quantitates indicantibus adauctum, et ita elaboratum, ut ex eo Latinarum dictionum genera, modus declinandi et conjugandi, tanquam ex Thesauro depromi possint. Item Dictionarium Ungarico-Latinum. Infinitis vocibus loquendique formulis ac proverbiiis Vngarico-Latinis locupletatum. Authore Alberto Molnar Szenciensi. Adjecti sunt ad finem libri Indices Chorographici et Chronologici studiosis utiles ac necessarii. Item Syllecta Scholastica clarorum Virorum, Quorum catalogum exhibet frontispicium Syllectorum. Quæ et separatim vendi possunt. Anno MDCXXI. Heidelbergæ»; — β) Magyar-latin rész: «Dictionarium Ungarico Latinum, innumeris vocibus ungaricis, formulisque loquendi Latine redditis, hunc tertiûm locupletatum: Cui inspersa sunt usitatiora Proverbia Ungarica, [cum æquipollentibus Adagiis Latinis: Quæ omnia svb initiali, vel præcipua Adagionis Vngaricæ voce facilè reperiuntur. Authore Alberto Molnar Szenciensi. Heidelbergæ . . . MDCXXI.»

A lat.-gör.-magy. rész tartalma: Az ajánló levél BETHLEN GÁBOR erdélyi fejedelemnek szól. A levélben párhuzamot von MOLNÁR MÁTYÁS király és BETHLEN GÁBOR fejedelem közt. Dicséri BETHLENT, hogy ő is könyvtárat, főiskolát alapított s hogy a főiskolát jeles tanerőkkel látta el. Ezért hálából ajánlja neki szótára harmadik kiadását, a melyről azt mondja, hogy «quod de Patria bene merendi studio, non sine vigiliis hac hyeme [az ajánló levél 1621 márcz. 1-én kelt] recognovi et innumeris penè vocibus adauxi». — A MOLNÁRT magasztaló üdvözlő versek után következik a Catalogus auctorum, majd pedig a tulajdonképpeni szótár. A szótári részt a második kiadás lat.-gör.-magy. részében közölt függelékek követik, t. i. számnevek, a világ hét csodájáról stb.

A magy.-lat. rész BETHLEN ISTVÁN kormányzónak van ajánlva.

A tulajdonképpeni szótár után a következő részek közölve: α) Zsámbokinak valamennyi előző kiadásban közölt jogi szótárkája; β) Magyarország vármegyéinek, városainak, püspökségeinek, vezéreinek, királyainak latin-magyar nevei, majd hasonló névsor a pápákról, római királyokról és császárokról, a török szultánokról; γ) Syllecta Scholastica, a mely tulajdonkép önálló munka.

A harmadik kiadás gondos munka eredménye, a szerző nemcsak hogy bővítette az egyes cikkeket, hanem új, a szótárban addig meg nem levő szavakat is iktatott be. Ime néhány példa: α) Bővített cikkek:

{ 1611. évi kiadás: «Bætis, g. m. βαῖτις, Spaniol Országi folyo viz».
 { 1621. évi kiadás: «Bætis, gen. m. βαῖτις, Spaniol Országi folyo viz.
 Mart. Bætis olivifera crinem redimite corona».

{ 1611: «Líquidum, g. n. Folyo viz».
 { 1621: «Líquidum, di, gen. ne. ὕρρον. Folyo viz, viz».

{ 1611: «Litania, g. f. λιθαια, Alazatos Imatsag».
 { 1621: «Litania, æ, g. λιθαια. Alazatos Imátság, közönseges könyörgés».

β) Ujonnan beiktatott cikkek, a melyek tehát sem az 1604-iki, sem pedig az 1611-iki kiadásban nincsenek:

«Liquefaciens, tis, g. o. ἐκτίζων. Megolvaszto».

«Scencinum, ni, g. n. σκενῖνον. Szentz, Magyar országi varos, Nagy szombat és Posony között.

«Szenczinum, ni, g. n. velut alij scribunt Szemcinum, σέμινον, Szentz, est oppidum Ungariæ non procul à Brachio Danubij, inter Tyrnaviam et Posonium, Germanis Wardtberg, quod nomen insculptum est Reipublicæ sigillo antiquissimo: ubi natus est autor hujus Libri Alb. Molnar Anno Christi 1574. 1. Sept.»*)

«Izzó, Fervens, Fervidus, exæstuans».

«Izzódom, Aestuo, Ferbeo, Fervesco, Desudo, as».

«Kábalkodni, Stullescere, Ineptire».

«Kacz, Manus parvula. Bódog az kinec kezében Kácza: Prov. Felix qui quæ vult, habet» stb.

A közölt példák, a melyeknek számát könnyű szaporítani,

*) Születési napjára vonatkozólag l. Dézsi, Molnár Albert 11. lap.

bizonyítják, hogy MOLNÁR gondosan javította, tökéletesítette a szótárát. Az anyagot természetesen most is az időközben olvasott magyar, illetve latin-görög könyvekből vette, a mint azt a második kiadás alkalmával is tette. E kiadás a magyar szavak helyesírása tekintetében is gondosabb, a mennyiben a magyar szavak magánhangzóinak időmértéke több esetben van megjelölve, mint az előző kiadásokban.

d) MOLNÁR 1633-ban halt meg; szótára azonban halála után is megjelent. Mint említettem, SÁNDOR ISTVÁN szerint (vö. Sokféle VIII. 45) MOLNÁR szótára a szerző halála után még négyszer, mégpedig 1645-ben Frankfurtban, 1700-ban, 1708-ban, 1740-ben Nürnbergben jelent meg. Nekünk azonban csak két kiadásról van tudomásunk, az egyik az 1644—45-iki frankfurti, a másik az 1708-iki nürnbergi.

A frankfurti kiadásról a következőket kell tudnunk: A kiadásnak latin-görög-magyar része 1645-ben, a magyar-latin pedig 1644-ben jelent meg. Az első rész címe: «Lexicon Latino-Græco-Ungaricum. Iam recens quartâ curâ recognitum... Item Dictionarium Ungarico-Latinum... Francofurti ad Mænum... MDCXLV», a másodiké pedig ez: «Dictionarium Vngarico-Latinum... Nunc tertium locupletatum... Francofurti ad Mænum... MDCXLIV.» A műben nincsen ajánlás, sem olyan bejegyzés, a melyből megtudhatnók, ki rendezte a kiadást sajtó alá. A kiadásnak csupán bibliografiai értéke van, s pontos összevetés alapján kimondhatjuk, hogy az 1621. évi kiadásnak a lenyomata annyira, hogy még a sajtóhibák is ugyanazok. Az 1621. évi kiadás magy.-lat. részében pl. 365. lapszámra 378, 379, 368. következik, s ugyanez a hiba van az 1644. évi kiadásban is.

Nevezetesebb a nürnbergi kiadás, a mely 1708-ban BEER KRISTÓF (életrajzi adatait lásd JÖCHER könyvében) gondozásában jelent meg. A kiadás címe a következő:

α) «Dictionarium Quadrilingve Latino-Ungarico-Græco-Germanicum. Innumeris Vocibus, Phrasibus, Formulisque loquendi, et Proverbiis, cum quantitate Syllabarum, Indiceque Græco et Germanico hac in quartâ Editione locupletatum... ab Autoribus Alberto Molnar, Szenciensi et Johanne Christophoro Beer Norib. Noribergæ.... MDCCVIII»; — β) «Dictionarium Ungarico-Latino-Germanicum... nunc quartâ vice locupletatum... pars II. Noribergæ MDCCVIII».

Az első rész tartalma: *Judicium de Lexicis*, a szótári rész és a számnevek; a másodiké: *Judicium de Lexicis*, tulajdonképpeni szótár, jogi kifejezések szótára, görög és német indexek, a világ hét csodája.

A kiadásról a következőket kell megjegyeznünk: α) Mind a lat., mind pedig a magy. rész címlapján az van, hogy ez a negyedik kiadás, holott a negyedik az 1644—45. évi frankfurti.

β) Mind a két rész bővítve van a német nyelvvel, a minek pædagógiai és műveltségtörténeti értéke van (l. erről részletesen PÁRIZ PÁPAI szótárának tárgyalásánál).

γ) A magyar-latin rész egyszerű lenyomata az 1621-iki kiadásnak, azzal a különbséggel, hogy az 1708-iki kiadásba be van iktatva a német értelmezés is.

δ) A latin-görög-magyar részbe szintén be van iktatva a német rész, csak hogy itt a latin rész is bővítve van. Sok olyan latin szó van e kiadásba beiktatva, a mely MOLNÁR előző kiadásában nem fordul elő. A latin-görög-magyar-német rész tehát bővített kiadás. A latin betoldások azonban kétfélék; vagy olyanok e latin szavak, hogy van mellettük magyar értelmezés is, vagy pedig olyanok, hogy a latin szó csak görögül és németül van értelmezve. Ime egynéhány példa:

a) Új cikkek az 1708. kiadásban, a melyek magyarul is vannak értelmezve:

«*Ab aliquo stare, ab alicujus partibus esse, μετά τινος εἶναι.* Egynék pártját fogván. Einem bey stehen, oder, einem zulegen».

«*Ab æterno, πρὸ χρόνων αἰωνίων.* Örökén. Von Ewigkeit.»

«*Abali, Populi Indiæ.* Indiai Népék. Indianische Völker».

b) Új cikkek az 1708. kiadásban, a melyek magyarul nincsenek értelmezve:

«*Abalienor ἀπαλλοτριῶμαι.* Ich werde abwendig gemacht».

«*Babylonius, βαβυλώνιος, m.* Ein Babylonier. Meton. Stern Gucker, Nativität-Steller».

«*Nādir, der tieffeste Himmels Punct.*»

«*Näpëllus, i, m.* Eisenhütlein ein Kraut».

Ha mármost gondosan figyelembe vesszük, hogy a latin részben az ujonnan beiktatott szavaknak mily nagy száma van magyarul is értelmezve, akkor azt fogjuk tapasztalni, hogy magyarul is értelmezett új cikkeket csak az *a* hangon kezdődő

latin szavak közt fogunk találni, ellenben *b s a* többi hangon kezdődő szavak közt egyetlen egy sincs magyarul értelmezve. *) Mindebből világos, hogy a latin részben levő ujonnan betoldott latin szavakat a kiadó magyar értelmezésekkel is el akarta látni, azonban az azzal megbízott magyar embert, kinek nevét nem tudjuk, ügybuzgalma csakhamar elhagyta. Ennek tulajdonítható az is, hogy a kiadásban a magyar szavak helyesírása ugyanaz, mint az 1621-iki kiadásban. Ez a helyesírás pedig 1708-ban elavult helyesírás volt. E kiadásnak is tehát magyar nyelvészeti szempontból semmi értéke sincs; ha t. olvasóim nyelvészeti czélból akarják használni MOLNÁR szótárát, akkor az első három kiadást használják. Ezek közt legteljesebb az 1621. évi.

S minthogy most már végig tárgyaltuk MOLNÁR Dictionariumának valamennyi kiadását, fejtegetéseinket a következőkben foglaljuk össze:

a) MOLNÁR ALBERT a németországi humanista pädagogiai elvek hatása alatt készített egy iskolai latin-magyar és magyar-latin szótárt, a melylyel a hazai iskoláztatásnak akart szolgálatot tenni. Abból, hogy a szótárban a görög nyelv, a magyar közmondások, CICERO állandó jelzői, a melyek a stílust emelik, a latin szavak magánhangzóinak időtartama költőkből vett példákön bemutatva, továbbá magyar-latin rész foglalnak helyet, következtethetünk arra a tantervre, a melyet e szótár hivatva volt szolgálni.

β) MOLNÁR a maga szótárát DASYPIDIUS nyomán készítette, a kinek művét azonban Dictionariuma 3. kiadásában túlszárnyalta. DASYPIDIUS művében a német iskolákban olvasott latin auctorok szókészlete volt tárgyalva, bő mythologiai, földrajzi magyarázatokkal. Volt a műben a német jogi műnyelv szótárakája s könnyen hordozható nyolczadrétű alakja volt. DASYPIDIUS a német szókészlet összegyűjtésénél nem elégedett meg a saját nyelvi tudásával, hanem felhasznált régi német könyveket, szótárakat. **) S mindezek hatással voltak MOLNÁRra. Ő is össze-

*) Ez érdekes jelenségre SZILY KÁLMÁN, akad. főkönyvtárnok úr figyelmeztetett.

**) Vö. Strassburger Festschrift zur XLVI. Versammlung deutscher Philologen. Strassburg 1901. 35. l.

szerkesztette művét, s e tekintetben a latin szókészletre DASYPODIUSON kívül kora legjelesebb műveiből merített (pl. STEPHANUS-ból). A magyar szókészlet összegyűjtésénél ő sem elégedett meg a maga nyelvi tudásával, hanem szorgalmasan gyűjtötte az anyagot. Főforrásai CALEPINUS Dictionariumának magyar része, SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturája és BARONYAI DECSI JÁNOS közmondás-gyűjteménye voltak.

γ) MOLNÁR a maga Dictionariumát folytonosan tökéletesítette. Életében háromszor: 1604-ben, 1611-ben, 1621-ben jelent meg műve, halála után pedig kétszer: 1644—45-ben, 1708-ban. E kiadások közül nyelvészeti czélokra a harmadik, 1621-ben megjelent kiadást kell használni. A használat alkalmával az adatok értékének helyes megállapítása szempontjából szükséges figyelembe venni azt a két szótári művet is, a melyet MOLNÁR feldolgozott: t. i. CALEPINUST és SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturája 1597. évi kiadását.

MELICH JÁNOS.

Külföldi irodalom.

АШБОТЬ ОСКАРЪ. Рефлексъ словъ вида трѣтъ—трѣтъ и тлѣтъ—тлѣтъ въ Мадьярскихъ заимствованіяхъ изъ славянскаго языка. Санктпетербургъ.

FELLMAN JACOB. Anteckningar under min vistelse i Lappmarken. I.—IV. Helsingfors.

Kokoelma Suomen kansan sananlaskuja. Helsingfors. (Finn Irodalmi Társaság.)

Le Monde Oriental. 1. füzet. (Tart. egyebek közt: WIKLUND K. B. Finnisch-ugrisch und indogermanisch.) Uppsala.

A locativus-féle határozók a votjákban.

(Első közlemény.)

I. Az *-n*-ragos határozók.*)

Az összes finnugor nyelvekben kimutatható egy, a locativus jelölésére szolgáló *-n*(_s), *-n*(_i) határozórag.

Ez a rag a votjákban és a zürjénben két irányban fejlődött. Egyrészt megelőző *-i* (= *i*) tövégi hangzóval *inessivus* szerepű, másrészt megelőző *-ä*-vel főleg *instrumentalis-comitativus*.

Hogyan magyarázhatjuk meg ezt a kétfeléválást? Hogyan egyezik meg a locativusi alapjelentéssel a ragnak ma általános használata *inessivus* és *instrumentalis* jelentésében?

*) Rövidítések:

M. = MUNKÁCSI BERNÁT, Votják népköltészeti hagyományok. (A mellette lévő szám e munka lapszámát jelöli; bab. = babonák; tm. = találós mesék; im. = imádságok; бүв. = bővülő igék; d. = dalok; km. = közmondások. Az idézetek számai e rövidítések mellett az illető számú babonára, találós mesére stb. vonatkoznak.)

WICHM. = WICHMANN YRJÖ, Votjakische Sprachproben. WICHM. I. = WICHMANN e gyűjteményének első része (SUS. Aik. XI. 1893); WICHM. II. = a Votjakische Sprachproben második része (Aik. XIX. 1901). (Az idézetek számai úgy vannak alkalmazva, mint a MUNKÁCSI szövegeiből idézett mondatoknál; d. = Lieder; im. = Gebete; бүв. = Zaubersprüche; km. = Sprichwörter; tm. = Rätsel.)

M. VotjSz. = MUNKÁCSI BERNÁT, Votják Szótár. (A belőle vett példák a Szótár rövidítéseivel vannak idézve.)

Votj. nyelvmut. = MUNKÁCSI, Votják nyelvmutatványok. NyK. XVII.

MHat. = SIMONYI ZSIGMOND, A magyar határozók. (A magyar példák túlnyomó részét ebből a munkából vettem.)

NyH. = SZINNYEI JÓZSEF, Magyar Nyelvhasznítás.³ 1905.

SUS. Aik. = Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja.

Bud. Fny. = BUDENZ JÓZSEF, Finn nyelvtan.² 1880.

Az *-n* rag locativusi alapjelentése kétségtelen. Nemesak a rokon nyelvek bizonyítják ezt; e jelentés magából a votják nyelvől is kimutatható. Így egyes határozószókban: *tatin* itten, *otin* ottan, *kitin* hol; éppígy más szólásokban: *gurt-pumin* a falu végén; *sojos tatisün kwamên izkäm in tije n ulo* ők innen harminez versztnyire (tkp. versztnyi helyen) laknak. M. 95.

Hogy ebből a locativus-jelentésű ragból hogyan lett az inessivus jelölője, azt megmagyarázza BUDENZNEK egy feltevése,* melyet már az Ugrische Sprachstudien-ben (II. 44.) megemlít és az UA. 385. lapján ismételi, hogy t. i. az inessivus ragja *-i-n* eredetibb **-i-sn* helyett való.

Bizonyítékai röviden a következők:

A zürjénben és a votjákban az eredeti tövégi magánhangzó különféle ragok és képzők előtt részint zürj. *ö*, votj. *ä* alakban, részint pedig *i* alakban jelenik meg. Mármost bebizonyítható, hogy *ö* (*ä*) igen sok esetben «meglévő vagy kimutathatólag megvolt nasalis (*m, n*) előtt lép föl», míg *i* rendesen akkor, ha közvetlenül utána nem volt *m, n*. Így a sorszámnévképző *-d* előtt azért találunk *-ö*, *-ä* hangot, mert e képző eredeti alakja **-nd* volt. Az *-m* végű igenévből a tőhangzó mindig *ö*, illetőleg *ä* (*e*). Ugyanezt látjuk a *-töm*, *-tem* fosztóképzőben is. Az illativus ragja is azért *ö*, votj. *ä*, mert e rag végén, mint a finn *-sen*, *-h-n* bizonyítja, *-n* volt. Ehhez hozzátehetjük, hogy az adessivus ragja zürj. *-lön*, *-län*, *-len*, votj. *-len* ($\sim$ f. *-lia*, *-llä* < **-lna*, **-lnä*).

Mindez feljogosít bennünket arra, hogy a zürj.-votj. inessivus-ragban, melynek állandó alakja *-i-n*, a tővéghangzója és

---

WIED. = WIEDEMANN F. J., Grammatik der syrjänischen Sprache mit Berücksichtigung ihrer Dialekte und des Wotjakischen. 1884.

WIED. Votj. nyt. = WIEDEMANN, Grammatik der wotjakischen Sprache. 1851.

KÚNOS-MUNKÁCSI = KÚNOS-MUNKÁCSI, A belviszonyragok használata a magyarban. (A magyar példák egy része ebből való.)

PATK. = PATKANOV SZERAFIM, Irtisi-osztják szójegyzék. 1902.

PATK. Irt. Ostj. II. = PATKANOV, Die Irtysch-Ostjaken und ihre Volks poesie II. 1900.

AHLQV. = AHLQVIST, Über die Sprache der Nord-Ostjaken. 1880.

A vogul példák BEKE ÖDÖNNEK A vogul határozók cz. dolgozatából (NyK. XXXV. 1905.) vannak véve.

*) Előtte már BOLLER gondolt erre.

a rag között egy elveszett nem-nasalis mássalhangzó megvoltát felvegyük. Ez a mássalhangzó a rokon nyelvek és a zürj.-votják elativus (*mortis*, votj. *murtis* < *mortist, *murtist) tanúsága szerint nem lehetett más, mint *s*.

Ez az *s* elem specializálta az *-n*-nek általános locativusi értékét inessivus-szá.

Ez a rag azonban nemcsak az inessivusnak, hanem a superessivusnak, sőt az adessivusnak a jele is.

Mindkét jelentésfejlődés könnyen érthető. Inessivus-jelentésből nagyon természetes az átmenet superessivusra. Az inessivus első sorban «teljesen körülzárt térben vagy testben való bensőséget fejez ki. Ehhez képest az első, legcsekélyebb fokú átvitel az, ha nem teljesen, hanem csak három vagy két felülettől elzárt térben való bensőséget jelez. Innen az átvitel az egy felületen való bensőség kifejezéséhez halad, vagyis midőn a subjectum az objectumnak többé nem felületeitől, hanem csak vonalaitól van körülvéve, tehát az objectumon „rajta” van.» (KÚNOS-MUNKÁCSI 17, 18). Nagyon természetesnek találjuk az inessivusi rag alkalmazását ezekben: *kökiin* a bölesőben. WICHM. I. d. 294., *nukin* a völgyben. M. bab. 155., *baktšaiad* kertedben. Szinte észrevehetetlen az átmenet az utóbbiakról erre: *azbaram* udvaromban. WICHM. I. d. 438, 441. Pedig már ebben a magyar *-ben* mellett superessivusi *-n* ragot is használ. (Ez ház udvarából soha ki ne fogjon Isten adománya, sőt szaporodjon. Népk. III. 267. Ő el is ment, beszállott királynak udvarára. U. o. I. 228). Innen már csak egy lépés a tulajdonképpeni superessivushoz ezekben: *kék piñal nēljos kērēn vetlo* két fiatal leány járkál a pusztán (M. d. 31.); éppúgy mint a magyarban: *mikor által menendez a kietlenben, föld meg indolt*. Apor C. 15. *budosnak kyetlenben, es tauol ualo helyekben*. Ehr C. 114. *sižil vusa busijin iž-vošas adamijaz adžoz* ősszel egy juhót áldozó embert pillant meg a mezőn. M. 139.

A mi a másik jelentésfejlődést illeti, azt t. i., hogy ugyanez az *-i-n* rag néha adessivusi viszonyt is jelölhet, arra vonatkozólag csak a magyar mellett névutót hozzuk fel, mely a *mell* főnév ragos alakja lévén, «mellettem tulajdonkép a. m. «mellemen», vagyis oly közel hozzám, hogy majdnem mellemet érinti». MHat. II. 78. (L. az adessivus tárgyalásánál.)

Látjuk tehát, hogy az inessivusi jelentésből nagyon természetes a superessivus és érthető az adessivus fejlődése.

Inessivusnak kellett lennie az *-i-n* rag alapjelentésének, mert míg az iness. kifejezésére ritkán használnak névutót, addig a superessivusi jelentésben rendes a *jil'in*, *vil'in* «föliött» névutókkal való körülírás.

A mondottakat röviden összefoglalva: a finnugor locativusi **-n_s*, **-n_i* a votjákban *-n* alakban van meg; *-i-n* alakjában e rag eredetibb **-i—sn-*ból lett, a finn *-ssa*, *-ssä* pontos megfelelője és a magyar «-ben» jelentésével bír; rövidült névutó, éppúgy mint az említett finn és magyar rag. Alapjelentése szintén inessivus.

A finnugor locativusi **-n_s*, **-n_i* azonban nemcsak a most tárgyalt ragban van meg a votjákban; megvan *-ä-n* alakban is (a mely sok mélyhangú szóban és a többszám *-jos* jele után *-i-n* alakú, és így összeesik az inessivusi alakkal), mégpedig *instrumentalis-comitativus* rag szerepében.

A locativus ragja hogyan lett az instrumentalis jelölője? Több finnugor nyelvben tapasztalt jelenség, hogy helyhatározó jelentésből eszközhatározó fejlődött. A mordvinban az inessivus egyúttal instrumentalis is, pl. *pejelsa* késsel, *mantša* bottal; így a finnben az *-n* instrumentalis-ragot BUDENZ a locativus-rag kopott másának tartja (Fny. 88. UA. 378.). Így a magyarban a *-ben* lehet eszközhatározónak is a ragja, pl. *Megnyomorít téged az Uristen nagy inségben* RMK. II. 208. Éppígy az *-n* ragnak is van ilyen szerepe, pl. *Valamely állat négy láb on vagy többen jár, tisztátalan*. Kár. Bibl. I. 98.

A votjákban magában is lehet az inessivus eszközhatározó jelentésű. L. alább.

A jelentésfejlődés (helyhatározóból eszközhatározó) igen egyszerű. A következő mondatokban az eszközhatározók oly közel állnak a helyhatározóhoz, hogy könnyen annak lehetne őket nézni: *cečizä sarbään biñ-gozi-kuza muzä ležäm* mézét egy kosárban kötéllel bocsátotta alá a földre. M. 134. | *puden liktisa, väu en bertiškom* gyalog jöttünk, lóháton (tkp. lóval) megyünk vissza. WICHM. I. d. 276. Hasonló szólás *-in* raggal: *vor ašla-šeän-ik val-vil'in vorttilä* a tolvaj éppígy nyargal a lovon, mint előbb. M. 134. || finn: *neljän jalan juosta* négy lábon futni. || m. *neljän jalan* négy lábon jár.

Az *-ä-n* rag comitativusi szerepe eredeti helyhatározó jelentéséből magyarázódik meg. A helyhatározásnak az a faja, a melyet az *-n* jelölt, két tárgy között lévő bizonyos kapcsolatot, összefüggést fejezett ki. Két tárgy a térben egymáson, egymás mellett van, a két tárgy együtt van: egyik tárgy a másikkal együtt van. (Vö. *og-inän* (egy helyen >) együtt; éppígy *og-ažin* együtt, egy helyütt).

Ezen a nézeten van WESKE is, ki «*Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik des finnischen Sprachstammes*» cz. könyvének 42., 43. lapjain ezt mondja: «*Den Zusammenhang des Comitativs mit dem Locativ glaube ich mit folgendem Satze ausdrücken zu können: was bei, an etwas ist, ist eben mit etwas. Dieser Ansicht ist auch schon BOLLER*».

A) Az *-i-n*-ragos határozók.

Láttuk, hogy az *-i-n* ragnak inessivus az alapjelentése, míg az *-ä-n* főleg instrumentalis-comitativus.

Mielőtt az *-i-n* rag használatára áttérnénk, ezen rag alaktanát illetőleg még a következőket akarjuk röviden megemlíteni.

MUNKÁCSI a szarapuli, jelabugai, malmyši, glazovi és ufai nyelvjárásból *-in* alakot idéz; a kazáni nyelvjárásban azonban e rag alakja: *-én*. WICHMANN a malmyž(-uržumi) és jelabugai nyj.-ban *-in*, az ufai, glazovi és beszermani nyj.-ban azonban *in* alakot talált.

Mint már említettük, az *i* (*i*) nem tartozik a raghoz, ill. eredetileg nem tartozott hozzá; nem egyéb, mint a szó tövének véghangzója, mely azért tartotta meg *i*-színezetét, mert közvetlenül utána nem következett nasalis. Ez a tövégi hangzó természetesen csak különben mássalhangzón végződő szó végén volt meg, míg amúgy is magánhangzón végződő szó végén nem szerepelt.

A magánhangzóra végződő szavak inessivusát ezek szerint *-i-* nélkül kellene képezni; valójában pedig éppen az így képezett alakok a legritkébbak. Csak néhány ilyen alak fordul elő: *korkan* a házban (*korka* ház), *kwalan* a nyári sátorban (*kvala*), *ažlon* elöl, előbb, *pedlon* kint, *vadlan* hajdan (*palan* valamely félen v. oldalon). Különben pedig a magánhangzós végű szók is *-i-n*-nal képezik ezt az alakjukat; pl. *puin* a fában, *duñnein*, *duñnein* a világban, *tiñn* a tóban, *vuiñ* a vízben, *vu-koin* a malomban, *lapkain* a boltban stb. Ezeket az alakokat úgy kell magyaráznunk, hogy a szók túlnyomó része mássalhangzós végű

volt; ezeknek teljesebb, *i*-végű tövéhez járult a rag. Ezekből elvonták azután az *-i-n* alakot, mint az inessivus ragját és ezt hozzátették a magánhangzóra végződő szókhoz is. Egészen hasonló fejlődést látunk — hogy egy igen közeleső példát vegyünk — a magyarban, a hol a legkülömbözőbb nyelvjárásokban találunk a *ki-n*, *mi-n* helyén ilyen alakokat: *kiën*, *miën* (*kiön*, *miön*). Itt is a nyelvérzék a *parton*, *vizën*, *földön*-féle alakoknak egész *-on*, *-ën*, *-ön* végzetét vette ragnak. — A *votjákban* az *-i-n* ragalak általánossá vált, és csak néhány határozószó és egy-két más szó tartotta meg eredeti *-n* ragos alakját. Annyira általánossá vált az *-in*, hogy WIEDEMANN egyenesen az *-in* alakból magyarázza a *korkan*-féle alakokat (>*korka-yn, 36. l.) — A magánhangzón végződő szók és a magánhangzón kezdődő rag közé gyakran toldanak hiatus-töltő *j-t*, pl. *busijîn* a mezőn, *duîîneîîn* a világon, *kokijîn* a bölcsőben, *tšattšaiîn* az erdőben stb.

Birtokos személyragokkal együtt az inessivusnak ezek az alakjai (*jurt* ház):

jurtam, *jurtad*, *jurtaz*, házamban, házadban, házában;
jurtamî, *jurtadi*, *jurtazi*, házunkban, házatokban, házukban;
jurtjosam, *jurtjosad*, *jurtjosaz*, házaimban stb.;
jurtjosamî, *jurtjosadi*, *jurtjosazi*, házainkban stb.

Ezek a most felsorolt személyragos inessivus-alakok összeestek az illativus megfelelő alakjaival. A zürjénben részben szintén egybeestek az inessivus és illativus személyragos alakjai, de nem egészen. Ott u. i. az iness.-i *karam* mellett találunk *karöyn* (városomban) alakot is; az ill.-i *karam* mellett pedig *karöö* (városomba) alakot. Ilyen synkretistikus esetek a rokon nyelvekben is előfordulnak. A magyarban — az újabb nyelvben — éppen a zürj.-*votjákkal* egyezőleg az iness. és illativus esett egybe (bár nem általánosan). Pl. *Abba a faluba minden ember bolond vót*. Nyr. III. 34. | *Uram a városba piros csidma vönni, apám az erdőbe somfa vesszőt vágni, anyám a malomba fejér liszt őrteni*. Vadr. 15. BRASSAI a *-ben* és *-be* ragok egybeesését annyira általánosnak vette, hogy kijelentette, hogy «a *-ban* és *-ba* közt állított különbség semmisem egyéb, mint a nyelv-tanárok költeménye».

Gyakoriak a synkretistikus (személyragos) esetek különösen a finn nyelvjárásokban. Az indogermán nyelvekben közönségesek.

1. Helyhatározók.

a) *Locativus*.

Az *-i-n* rag alapjelentése a magyar *-ben* ragéval azonos. Mindamellett előfordul általános locativusi jelentésben is. Ezt a

jelenséget legegyszerűbben úgy magyarázhatjuk, hogy az *-i-n* helyhatározó rag átvette a régiebb *-n* (finnugor **-n_s*, **-n_i*) locativusi rag szerepét, éppúgy mint a magyarban a rendesen superessivus értékű *-n* szintén lehet a locativus jelölője. (Vö. MHat. I. 110.)

Magyarázhatjuk azonban az *-i-n* rag locativusi funkcióját a superessivusból is: *duññein* a világban, a világon, *mužemin* a földön, *busijn* a mezőn, jelentése nagyon közel jár a locativushoz.

α) Hely, vidék stb.: *pudoän-životän*, *kitkon valän*, *kiskon-iskalän sion-juon intijam tiroš sot Inmarä!* lábas jószággal, befogni való lóval, fejő tehénnel adj ételt, italt sokat tartózkodásom helyén, *Inmar-om!* M. 151. | *odig ažin gine addžem jugit aš* csak egy helyen látott világos pontot. WICHM. II. 156. | *uał-lana dırja udmortjos višä-kši ulili-zı odig me sta in* régente a votjások mind egy vidéken laktak. U. o. II. 147. | *miłam ačajmė kėtėn-dėr? dat šajėrjosėn vetlė-dėr* a mi bátyánk ugyan hol [van]? Idegen vidékeken jár bizony. M. d. 230. | *vadlan pıd-jilaz vetliš adami kėdokın, mizon šajirin ulsa, gurtaz bertini potėm* hajdan egy lábán járó (= szegény) ember messze, idegen vidéken élvén, elindult, hogy visszatérjen falujába. M. 71. | *ta bakatırjos . . . ož-đırja kalıklän aža palaz vetlozi vilām* ezen hősök . . . háború idején a népnek élén (tkp. előfelén, előoldallán) járnak vala. M. 61. | *ulla palan Terentej, vanna palan Palagej* alsó félen (t. i. a falu alsó utcáján) Terentej, felső félen Palagej. M. d. 80.

Valaminek a közepe táján, szélén, végén: *vulän šor-va çsa z mužem med luoz* a víz közepe táján hadd legyen föld. Istor. 3. | *Mikalla . . . ta šobėrtėtlän šor-va çsa z paš leštä Miska . . .* ezen takarónak a közepe táján egy lyukat csinál. M. 91. | *vui durin ketš-sin* am Rande des Wassers ein Hasenaugen (a víz szélén, partján). WICHM. II. tm. 218. | *gurt-pum in tuž badžin obin sutkoz* a falu végén egy igen nagy csűr ég. M. 139. | *burtšin no puto pıg az uko* a selyemöv végén paszománt van. WICHM. I. d. 99. | *muzon nėnal muzon gurt-pıg in luā tažė-ik žažüg-šėd* másnapon a másik faluvégén van ugyancsak így a «lúd-lakoma». M. 171.

β) Határozószók.

Itt: *tatin*, Kaz. *tatėn* (egyszer: M. 70. *tain* és *tatin* alak a szarapuli nyelvjárásból); malmyž-urž. *tätin*, glazovi *tatin*, *tätin*, beszerm. *tätin*. Pl. *mali tatin ton pukkod-na?* minek ülsz te még itten? M. 142. | *tätin dırjam žalez ei val mikor itt* (itthon) voltam, nem könyörültetek meg rajtam. WICHM. I. d. 469., II. 181.

Ott: *otin*, Kaz. *otėn*; malmyž-urž. *ötın*, glazovi *ötın*, beszerm. *ötın*. Pl. *otin, otin šukkisa vijam luckaškis-vorlän šojiz van* ott meg ott egy agyonütött tolvajnak van a holtteste. M. 86. |

òtîn no dišmon, tâtîn no dišmon ott is ellenség, itt is ellenség. WICHM. I. d. 60. || *tîn-òtîn* (íme, ott) = *tîni òtîn*. Ez a *tîni* pedig *ta-iñi*-ből van összevonva. *tîñ òtîn poktši kîzeš šerîn, kîpî urtsîn kelš* ime ott alszik a kis fenyőfa alatt, a fatőke mellett. WICHM. II. 144. Éppígy u. o. II. 155.

Az *otin* eredetibb *sotîn helyett való. Míg *tatîn* alapszava a közelbe mutató *ta* névmás, addig *otin*-nak a távolba mutató *so* az alapszava (vö. *soku* akkor, *so-kām* annyi stb.). Érdekes, hogy ez a *sotîn* alak elő is fordul, de csak egyszer: WICHM. II. 156. *odig ašîn ginš addžem juğît aš: s òtîn atsko lipetjos, uto punjšos* csak egy helyen látott világos pontot: ottan tetők látszanak, kutyák ugatnak.*) (Zürj. *setôn, sen.*)

Az *òtîn* (WICHM. II. 177.) és *tatîn* (u. o. II. 129.) szintén «ott, itt» jelentésű alakokban, a nyelvérzék a tulajdonképpen ragos szókat ragtalan névmásnak tekintette és az *-iñ* ragot hozzátéve, ezeket *otin* és *tatîn* jelentésében használta.

Nyomatékosítva: *tatîn-ik* ugyanitt, *otin-ik* ugyancsak ott, ugyanott, éppen ott.

Hol? *kîtin*, Kaz. *kêtîn*; malm.-urž., jelabugai *kîtin*, glazovi, beszerm. *kîtin*. *Kîtin med-ag kolom-ini?* vajjon hol fogok már háltni? M. 69.

kol kîtin bárhol, *olo-kîtin* valahol, *ne-no-kîtin-no* sehol.

Már itt említjük, hogy *kîtin* lehet módhatározószó is. Ezt a használatát mutatják a következő mondatok: *kîtin solî istarsînü pirni?* hogy juthatna ő a birói székbe? M. 143. | *odik surîn keñerüz sortisa bittod, berän kîtin kuzjîni jonžä ud šetti* egy szakasz kerítést összetörvén, nem találod módját, hogy rakjad ismét össze. GAVR. tm. 46.

Más határozószók:

pedlon kint; *korkan no eböu, pedlon no eböu* es ist weder in der Stube, noch draussen. WICHM. II. tm. 112.

berlon hátul.

kidokîn távol, *matîn* közel; l. inessivus β.

A határozószókul használatos névutókat l. a névutók tárgyalásánál.

b) *Inessivus*.

Eredetének megfelelőleg inessivus a főjelentése, vagyis egy tárgy belsejében való léteft fejez ki, «még pedig a nyugvás, vagy legalább relativ (a mennyiben a subjectum az objectum terén belül esetleg mozoghat is) nyugvás momentumával». (KÜNOS-MUNKÁCSI 17. l.)

*) Vö. *oti* helyett *soti*: WICHM. II. 127.

α) Teljesen körülzárt térben való levést fejez ki.

Láda, szekrény stb.: *kakirna sandikín kakit-ves* domború ládában drágakő-gyöngy. M. tm. 90. | *kirdšan kiutlosi sindikín* dalaim, melyeket énekelni akartam, a szekrényben vannak. WICHM. I. d. 318. | *odig bekčäjin kik portam vina* luoz egy hordóban két különféle pálinka van. M. tm. 36. Ennek változatai u. o. tm. 86., WICHM II. tm. 303., 406. | *sikalez gidaz, biziz gid vilaz.* — *tıl guraz no tšin* a tehén az istállóban van, farka az istálló tetején. — A tűz a kályhában és a füst. WICHM. II. tm. 426.

Épület, ház stb.: *poplän čerkin rošam-beraz-kä kuläm murt sultiz: sojä popli vini kulä* ha a holt ember feltámad, miután a pap [érte] imádkozott: a papnak meg kell őt ölni. M. bab. 79. | *vu-ko in kartež pižža izäm* a malomban megőrölte az ember a lisztjét. M. 142. | *ta vu-ko en čortüz vu-ko kužo, gondērāz tiš-oktiš karä* ebben a malomban az ördögöt malomgázdának, a medvét gabnaszedőnek teszi. M. 92. | *mudor en višäm-berä van korkaš murtjos šedän-šanän, arakän-surän ikemä, bēdzēm kwala mēno* a mudor-ban [való] imádkozás után az emberek minden házból a szérüre, a szentséges *kwa*-ba mennek itallal, étellel, pálinkával, sörrel. M. 170. | *kišnojš tabun kwalan* asszonyok: [egész] falka a *kwa*-sátorban. M. d. 108. | *so lap-kain vuz tuž duno* abban a köböltban igen drága az áru. M. d. 64. | *sebet-korkan perešjos šektaško, nēljš-pijos kubēžän, kērežän kēržasa äkto* a *sebet*-házban az öregek vendégeskednek, a lányok és legények hegedűnél, hárfánál énekelvén játszanak. M. 171. | *so ta korkan kužo-no oval* ő nem is gazda ebben a házban. M. 143. | *korka-jilä kwaka-kä pukšiz: ta jurtin kuläm murt luoz* ha a háztetőre varjú ül: ezen házban halott ember lesz. M. bab. 18.

A ház egyes részei: *gurbetšin babam tiš* a pinczében a nagyatyá szakállá. WICHM. II. tm. 441. | *minam vižiu in kušem murt van ali* a padló alatti térben holt ember van. WICHM. II. 82. | *kensin juem džutš* az éléskamrában részeg orosz. WICHM. II. tm. 249. | *čum in koli, uromä* a leány-hálókamrában háltam, kedvesem. M. d. 100. | *tuala šedäm šeräklammē Ulin-gurtedlän muňčojaz* az idén [történő] játékunk, nevetgélésünk *Ulin-gurt* [falunak] fürdőkamrájában van. M. d. 121. | *kišnojš tabun kwalan, niljos tabun čum in, pijos tabun zakotin, jalaŋ-ginä apaj-ponna* asszonyok: [egész] falka a *kwa*-sátorban, lányok: [egész] falka a [háló]-kamrában, fiúk: [egész] falka az árnyékszékben egyre csak a néni kedvéért. M. d. 108. | *korka-sigin liž bugor* a házpadlason kék gombolyag. M. tm. 8. | *korka-sigin pales naŋ* im Hausboden ein Stückchen Brot. WICHM. II. tm. 263. | *valjosidlän ižnäsjoši puniški-kä: pudo-ufišed gida d ulä* ha

lovakidnak sörényei összegöndörödnek: marhaörzö [istenséged] istállódiban él. M. bab. 3. || *korkan an šula!* a szobában ne füttyülj. M. bab. 98. | *gurtaz Šuizä kišnoez noš-ik tiškaškoz* otthon (tkp. lakásán) Sunyit ismét leszidja a felesége. M. 139. | *gurtin ta mešokäz šus-ulä ponsa, ačiz gur-vilä tuboz* otthon ezt a zsákot a pad alá teszi, maga pedig a kemenceze tetejébe mászik. M. 109.

Számtalan részből álló anyag belsejében, egyes részei között való létel: *mon ta vuin das-kik ar uliško ini-no ne-no-ku-no soles pädässä ažilämä ovol-na* én ebben a vízben tizenkét éve élek már, de még sohasem láthattam a fenekét. M. 49. | *vuin no tšorig tuž uno* a vízben igen sok hal van. WICHM. I. d. 97. | *sumedīn šed paršios kadēs* az iszapban [hentergő] fekete disznókhoz hasonlók. WICHM. I. d. 434. | *korka-bordīn taka-šin* házfalban kecskeszem. M. tm. 44. | *korka bordīn taka-šur* in der Hauswand ein Widderhorn. WICHM. II. tm. 17. | *luo mu šiem ad sari pužimed* a homokföldben [nő] a szürkésbarna fenyő. WICHM. I. d. 261. || vö. magy.: *Fekete földben terem a jó búza.* Erd. I. 147.

Néha tekintetbe veszik, hogy ez az anyag sok részből áll (a melyek között valamilyen tárgy van), és a *puškin* belsejében, között' névutót használják: *tuž šoliko adamijos-no vañ, kudiz čirtijäniz* éoē, *kudiz kusküniz* éoē *vir-puškin* vetlo igen bűnös emberek is vannak, ki a nyakáig, ki a csipőjéig járkál vérben. M. 72. | *bord-puškin gord čabej* a fal belsejében vörös búza. M. tm. 123.

Testrészek: *dēram esübä deč-kä luoz, dūnā* küljöz esäblasal ha fejemben jó lenne a gondolatom, a mi a világon kell, kigondolnám. M. d. 250. | *šulmaškām šulmīn voj uz lu* a bús szívben nincsen zsír. M. km. 10. | *mēnam kūtjosam-no tēl žua* az én keblemben is láng ég. M. d. 29. | *kinä-kä vožmaškod-kä dorad: piči pinallēs taži šusa, žua:* «*šinmad-a, pelad-a?*» «*šinmam*»-kä *šuiž: vožmam adamied ton-dorä liktoz;* «*pelam*»-kä *šuiž: uz likti* ha valakit vársz magadhoz: kérdezd a kicsiny gyermektől: «szemedben-e, füledben-e?» Ha [azt] mondja «szememben»: várt embered el fog jönni hozzád; — ha [azt] mondja «fülemben»: nem jön el. M. bab. 150.

β) Nem teljesen körülzárt térben való «bensőséget» jelent.

Edény, pohár, fazék stb.: *vož piāuāi in tōd'i arak* zöld pohárban fehér bor. WICHM. I. d. 3. | *og gōršokīn kikturli tšeskit šid* egy fazékban kétfele édes leves. WICHM. II. tm. 155. | *pitši purti in tšeskit šid pōžoz* kis katlanban édes leves fő. U. o. II. tm. 174. | *nān-šum es in šermet-kort* a kenyérsütő teknőben zabolavas. U. o. tm. 139. || Éppígy a következők: *žiržū mešokīn gurtaz nuām* fejét egy zsákban haza vitte. M. 109. | *milam kēršēlān kisijaz azvešan aliēn žēngertā-dēr* a mi vejünk

zsebében cseng alkalmasint az arany az ezüsstel. M. d. 161. | *pop so bürdis-pala mēnēsa aṇa-vēlēn kūkijēn kēllis nēl-pijāz adžū* a pap ama siró felé menvén, a mesgyén egy bölcsőben fekvő gyermeket lát. M. 88.

Mélységek: *korsoin oš bursoz* a kútban ökor bög. M. tm. 47. | *so nūkin odig baddzim iz luoz* abban a völgyben nagy kő van. WICHM. II. 60. || folyó, tó: *Tujmi šur in čorig tuž uno, so čorigāz kutāmā luoz med-a?* *Tujmi* folyóban igen sok a hal, azt a halat vajjon megfoghatom-e? M. d. 193. ε. | *so tūēn čortjos ulo* abban a tóban ördögök élnek. M. 90. | *jiriz milam žus-ulami, mugoriz tiin* a feje a mi padunk alatt van, a teste a tóban. M. 109.

Szék: *išēsa, sultēsa dal karid-a kupes-no pukon pukonēn?* aludván, fölkelvén megpihentél-e a kereskedőnek [illő] ülő széken? M. d. 162. V. ö. *tšuk'na swutisa d'au kari-d-a gospoda pukon pukonin?* reggel fölkelvén, pihentél-e az urak székén? WICHM. I. d. 175. || magy. *Székben* magamat hordoztatam. Lev. T. II. 369. || hajó, szán: *so pižin lev vilām* ama hajón volt egy oroszlán. M. 51. | *ali gorsa puke vau dōđi in* az imént hangosan nevetve ült a szánban. WICHM. II. 110. || zűrj.: *adzis mukōd kyk vokōs pyžyn aslanys aikōd* er sah andere zwei Brüder in einem Boote mit ihrem Vater. WIED. 120. || magy.: *Kive hágván az hajócskából.* JordC. 400.

Udvar, kert: *so važsin adami gurtaz bertisa azbara z bādjin gu gudžam* akkor az ember hazatért és udvarán egy nagy gödröt ásott. M. 112. | *mēniškēm dēr-sēmā tül tugaz, ku mon gi d'k-a žēn ošūz kērēli* nekem a szél zilálta össze a hajamat, a midőn az udvaron az ökröt kizsigereltem. M. 93. | *mugordi veškīt, banđi motor, wūmo-baktšai in budi-d-a?* testetek derék, arcotok szép, almakertben nőttetek-e? WICHM. I. d. 192. || magy.: *Szedek a kertünkben neked szép virágot.* Ar. III. 300. || erdő: *so nūlāskēn datēr kionjos van* abban az erdőben sok farkas van. M. 89. | *tāl in adamileš nīmzū verasa, an keški* az erdőben az embernek nevét mondván, ne kiálts. M. bab. 135. || magy.: *kinn vót az erdőbe fát vágni.* Nyr. IV. 138.

Város, falu, kerület, világ: *ta gorod in tuž uzir-no žēč uliš gorod-kužo vilām* ebben a városban egy igen gazdag és jól élő városúr volt. M. 70. | *utšijed kirdžauoz kari osin* a fülemile a városokban énekel. WICHM. I. d. 244. | *tinad gurtad kin-kā-so noš-ik* kuloz faludban valaki ismét meg fog halni. M. bab. 78. | *Kuzon in euž murtā, Vatkai in kirsijā* Kázánban anyai rokonom, Vjatkában sógorom [van]. M. d. 82. | *Ulēn gurtēn-no aj nēljōs van* hej, *Ulēn-gurt*-ban is vannak leányok. M. d. 78. | *milemiz d'uaš d'žani in* a mi kérőnk džani [falu]-ban van. WICHM. I. d. 88. | *ta Sarapul okruga in todimtā cik*

oj val éppen a szarapuli területben teljességgel nincs, kit ne ismernek. M. d. 82. | *ta puris dūñja en Mikalla kék nēnal vetlēsā, ber-pugaz šurās-doris korkaūz adgā* éppen a homályos világban Miska két napig járván, végtére az út mellett egy házat lát meg. M. 93. | *vaēkala dirja ta dūññe in mizon murtjos ulillam — tuž badžines marjos-kā* hajdani időben ezen a világon más emberek éltek — olyan igen nagyfélék. M. 54.

Nagyon érdekesek a következő, ide tartozó szólások: *so i a z d u ű ű e a d d žētš ul ű ű* lebe jenseits glücklich. WICHM. I. d. 456. | (è, kodo, kodo! *so i a z d u ű ű e a d mīnid!* ach, Eudoxia, Eudoxia! In die jenseitige Welt gingst du! U. o. d. 458.) | *ta i a z d u ű ű e i n t i n d šekīt potiz ul ű ű leša* wurde es dir vielleicht schwer, in dieser Welt zu leben? U. o. | *so i a z d u ű ű e a d d žētš ul!* jenseits lebe glücklich! U. o. és I. d. 463. | *so i a z d u ű ű e i n d žētš ul ű ű med kīldoz ű ű, piē!* möge es dir, mein Sohn, jenseits gut gehen! U. o. d. 461. | *so i a z d u ű ű e i n ulod ű ű, mon ta i a z kīli ogām* du bist schon jenseits, ich blieb allein zurück in dieser Welt. U. o. d. 462. | *kaptši kar natalalī ul ű ű ta i a z d u ű ű e i n!* erleichtere Natalie das Leben in dieser Welt! WICHM. I. im. 50. Ezekben a szólásokban, melyek — úgy látszik — csak a glazovi nyelvjárásban fordulnak elő, állandóvá lett a *ta* és *so* névmás *-i-n* ragos alakja (ámbar jelzői használatban főlölleges, vagy legalább is kivételes a rag kitevése), ill. ennek determinált alakja: *ta-j-az*, *so-j-az*. A determinációnak ily különös alkalmazására nézve vö. *so i z kīnem no so-berē naltškem no ad-žēm atšiz asīze* berogīn sie schloss ihr Auge zu, darauf schaute sie und sah sich am Ufer. WICHM. II. 162.;*) *kuaž vunetem kudjos i z solen val kesegjos i z kīdōkīn* Gott hatte vergessen, welche entfernteren Landstriche ihm gehörten. U. o. II. 140.; *kud i n i z šinminid adžīškod?* melyik szemeddel látsz? M. 115. Ez utóbbira vonatkozólag BUDENZ (Ugr. Sprachstudien II.) már megjegyezte, hogy a determinatio e szóban körülbelül a német «da»-nak felel meg, tehát *kud i z* «welcher da». Így kell magyaráznunk az említett szólásokat is, tehát *ta i a z d u ű ű e i n* jelentése: «itt, ezen a világon».**)

Az előbb említett *gurt* szó nemcsak «falu» jelentésű; lakást, lakóhelyet is tesz; így *gurt in*: otthon, tkp. a lakásban. Példák: *gurt in ta mešokūz žus-ulā ponsa, ačiz gur-vilā tuboz* otthon ezt a zsákot a pad alá teszi, maga pedig a kemence tetejébe mászik. M. 109. | *se'ā gurt ad Vošsud-jibo-ulad pon!* ezt tedd otthon *Voršud*-oszlopod alá! M. 114. | L. inessivus α).

*) Éppígy *ta i a z* ez. WICHM. II. 160.; *ta i z* ez. Kaz. Mát. 10, 4.

**) Vö. *muket duñeyn* in der anderen Welt. WIED. 120.

Ég. hold: *in min Illa piroloklän vorttilon uroboez van* az égben Illyés prófétának száguldó kocsija van. M. 177. | *utšijed kirjžauoz kariosin, kariosin ebōu, in marin* a fülemile a városban énekel, de nem a városban, hanem az égen (a levegőben; WICHM.: am Himmel). WICHM. I. d. 244. V. ö. *učied cērdoz in-marēn* fülemiléd a levegőben énekel. Gavr. d. 141. | *so-tiriš adkā so nīl karnanūniz toležin* azon időtől fogva látszik az a leány vederrúdjával a holdban. M. 57. || magy.: *És magasan forgott véres lobogója az égben.* Zal.

A ház egyes részei: *korka-sergin čut lodigar gu gužoz* házsarokban béna . . . gödröt ás. M. tm. 45. | *korka-sergin «krašin soroko» in der Stubenecke eine «Neuchristin-Haube».* WICHM. II. tm. 106. | *iumšan puškin sur tšeskit, āulak sergin nju muso* a iumšan alkalmával a sör édes, magányos sarokban a leány kedves. WICHM. I. d. 402. | *gulbeč in urod žuč kišno-jir luoz* a kemenczekuckóban rossz muszka asszonyfej van. M. tm. 57. || *koli mon kapka z, juo kusp in* a kapuban háltam én, a kapuoszlopok közt. M. d. 98. Vö. *kapka-kuspad oj-a kol?* nem háltam e kapudban? M. d. 97. || magy.: *Az én lovam a kapuba enyelög.* Nyr. VIII. 244. (Ajtóban, ablakban rendesen a. m. az ajtó, ablak oldalai között [példánkban: *kapka-kuspad* kapud között], tehát valóban körülzárt térben. SIM. MHat. I. 59.)

Testrészek: *bas-na-no derām vėlādē, dēč valdē, puštē kija dē* vászoning rajtatok, jó lovatok, subátok kezetekben. M. d. 268. | *Vestā-nīl peļaz azveš īgi, Vestā-leāny* fülében ezüst fülbevaló. M. tm. 111. || magy.: *Kézben fegyverrel, harczen elesni dicső.* Ar. I. 440. | *Voltāl-e már komiszáros kezébe?* Népk. gy. I. 198.

Itt említjük meg ezeket: *so-tiriš ta-berā adamili kuro-jilin šep in-ginā potā-na* azon időtől fogva az embernek csakis a gabonaszár hegyén, a kalászbán terem [a gabonája]. M. 54. | *ta iz-vūldāmēn paš vėlām* ebben a köfedélben egy nyílás volt. M. 94. | *Volgalān, moralān vožaz vož kiz van* a Volgának, a tengernek deltájában egy zöld pichtafenyőfa van. M. 178.

Távol, közel: *kusipmi ki d' ok in, līmi*) māt in sāuam ležisa uuomi* die Entfernung zwischen uns ist gross, der Schnee ist nah, wir können uns nur Grussgeschenke senden. WICHM. I. d. 168. | *mēnam iromā tuž kudokēn* az én kedvesem igen távol [van]. M. d. 59. | *muš-tubiš šojāz kutām-no mat in vetliš*

*) *līmi* helyett más változatokban *luumi* (lelkünk). Vö. M. d. 56. *kusēpmē kudokēn, lulmē matēn, gožtāt ležisa ulomē* a távolság köztünk nagy, de lelkünk közel van; küldjünk egymáshoz levelet. Vö. még GAVR. d. 169.

val-vilä kerttiläsa puktäm a mézszedő kapta a holttestet és rákötözte egy közel járó lóra. M. 134. || osztj.: *vanna* közel; ÉO. *zuвна*, DO. *zuověn*, *zovàn*, SO. *kovan* messze, távol. | vog.: *akw'-mat-ért matér élén ti kuriténé sujtí* egyszer csak a távolban valami csattogás hallik. VogNGy. I. 13. || magy.: *Ime látok, látok . . . megnyílt a jövőendő távolban, közelben*. Ar: Ráchel sir. | *Zewkes feyervarhoz leen w kezelben*. RMK. I. 9.

KÚNOS és MUNKÁCSI úgy fogják föl a *-ben* rag szerepét e szavakban, hogy «a felületen való helyviszonyt» jelent, tehát superessivus-functiójú. De úgy is magyarázhatjuk a *-ben* ragot ezekben a kifejezésekben, hogy (csak részben) körülzárt térben való bensőséget fejez ki. A beszélő egy tért képzel maga körül, nemcsak a föld síkjában, hanem fölfelé is. A mi ezen a «sphærán» belül van, az közelben van, a mi rajta kívül van, az távolban, a magasban van.*) Így mondja a mordvin is: *malaso* közelben; így magyarázható a finn névutóknak is egy része: *seisoo tuomarin edessä* áll a bíró előtt. BUD. Fny. 108. Így a votjában is: *vélén kižili kün-génä* a magasban csillag csupán három [van]. M. d. 76. | *uuin no ponar, viuin no ponar* unten ist eine Laterne, oben ist eine Laterne. WICHM. I. d. 60.

c) Superessivus.

Már a bevezetésben láttuk, hogy milyen könnyű és természetes az átmenet inessivusról superessivusra.

Így láttuk, hogy *dühjaen* 'a világban' lehet inessivus-értelmű, de már superessivus a jelentése ebben: *so tiriš ta ačmä kalik duńnein volkkini kutkäm* azon időtől kezdve ez a mi fajunk a világon szétterjedni kezdett. M. 55. Sőt a superessivus kifejezésére szolgáló névutóval is: . . . *kot-mar mar-kä ačmäli kulä duńne-vilin čisto kildäm* mindenféle, a mi csak embernek kell a világon, minden előtermett. U. o. | Éppígy: *tulis koškiš badžin vuad lud-žažüged ujaloz* tavaszkor folyó nagy vizedben úszik vad ludad. M. d. 4. és u. o. 94.: *tü-vélén ujaš čüžüz adžü* egy tóban úszó kacsát lát. | Éppígy: *toležin siliš adami* a holdban álló ember. M. 56., nem akar mást mondani, mint azt, hogy a hold vonalaitól körülzárt (látszólagos) felületen látszik egy emberi alak.

Világ, föld, ég, vidék: *to'n-a meda duńnein kot-maleš zek* mindennél nagyobb (legnagyobb) vagy-e a világ?

*) Az említett osztják és vogul alakok tiszta locativusok; de ezekben a nyelvekben tudvalevőleg mindig locativus szal fejezik ki az inessivust.

WICHM. I. d. 447. | *kema um ulelä ta düññein, tau šuini kulä ta nünallē* soká nem élünk ezen a világon, köszönetet kell mondani ezért a napért. M. d. 190. | *milam vordiskäm mužem in dalan šušted kergaloz* a mi szülőföldünkön mindig énekel a gáborjánszarka. M. d. 261. (WICHM. I. d. 283.) | *soki-ik veš düññeviliš olo-kinjos — mužem = vilin-no, inmin-no, vuin-no ulišjos — čisto so-dorä lukanillam* akkor az egész világról való állatok — a földön, égben és vízben élők — mind hozzá gyülekeztek. M. 70. | *in min pilem uja, mužem-vilin bakatir koškä* az égen felhő úszik, a földön hős járkál. M. 61. | *og palaz van, eg palaz orol* egyik felén van, másik felén nincs. M. tm. 83. WICHM. II. tm. 295. | *so-pāuan gur-šui tuž duno* azon a vidéken a kemencze-agyag igen drága. WICHM. II. 111. || magy.: *mykoron Parusia feldeben volt uolna.* EhrC. 26. (vö. *mi luom bukar mužiemad* wir sind in der Bucharei. WICHM. I. d. 255.) | *hoğ zaran-doklana Moubitidesnek videkeben.* BécsiC. 1. | *es vetere wt ez muncas vilagbele.* HB.

Hely, puszta, mező, utca: *ta duññelän intijaz niis-ik ñe-no-mir-no vilimtä* ennek a világnak a helyén kezdetben semmi sem volt. M. 49.*) | *tođi-no lud-keč-pijosid čeber kiraz med šidoz* fehér nyúlfiókjaid hadd játsszanak szép pusztájukon. M. d. 260. | *sižil vusa busijin iz-vošas adamijüz adžoz* ősszel egy juhót áldozó embert pillant meg a mezőn. M. 139. | *šošles med utod kviñ busijin pudo-životnä* vadtól óvd meg három legelőn lábas jószágomat. M. 167. | *uramēn pēnē aj utā-dēr* hej, az utcán alkalmasint a kutya ugat. M. d. 161. | *milemešt ũltšain lošiaškon dīria džutis lu!* légy támaszunk, ha az utcán (részegen) tántorgunk. WICHM. I. im. 55. || magy.: *Budosnak kyetlenben es tauol ualo helyekben.* EhrC. 114. | *El ne essék itt az utban.* Vadr. 281. | *es mene az mezewbe.* EhrC. 139. || finn: *hyvä on ystävä tiessä* jó a barát az úton. AHL. 27.

Part, lejtő stb.: *soiz kñem no so-bere nallškem no addžem atšiz asize berogin* ő behúnyta a szemét, azután nézett és a parton látta magát. WICHM. II. 162. | *odig adami ti-durin gozi punäm* egy ember a tóparton kötelet font. M. 111. | *Oē-durinton, Kam-durin mon te* az Ocs partján [élsz], én a Káma partján. M. d. 189. | *gurež bam in žec jurtm* a hegy oldalán jó házunk. M. d. 266. | *gurež no baŋad ošmesed* hegyed lejtőjén forrás van. WICHM. I. d. 74. | *džužit gurežen d'jułos az kezit ošmesios tuž uno* a magas hegy tetején sok hideg forrás van. U. o. d. 12. | *šikis-pidsin wañ milam bubijos* a ládafenéken

*) Vö. locativus.

vannak a mi atyuskáink. M. d. 191. | *vu pidesin ukmiso kut* a víz fenekén háncesszalagból font boeskor. WICHM. II. tm. 221. || Vö. magy.: *Fának tetejibe zöld füvet...* Nyr. III. 174.

Polecz, ágy stb.: *kežien kamzou džadžiin* pamuttal varrott mellényed a polezon van. WICHM. I. d. 88. | *vinizlen polataz vitem solen šudez* öccsének ágypoleczán volt a szerencséje (jó szelleme). WICHM. II. 145. | *valem tušaka d ognad ižo'd-ke* ha megvetett ágyadban (kiterített derékaljodon) egyedül halsz. WICHM. I. d. 56. | *kež-minderin mon koli* kež-vászonvánkoson háltam én. M. d. 99. || *milam apaiios kitin kirdžano?* *viuin kenaslen kanataz* hol énekelnek a mi leányaink? A felső kamrának korlátján. WICHM. I. d. 87. | *utšogin tiułos džua dir* a tűzhelyen ég a tűz. U. o. 260. | *pukem so guražin* ő a kemenczén ült. U. o. II. 134.

Fa, pózna: *utšipapaied kitin no kirdža?* pužim no telin, *ba d'-puin* hol énekel a fűlemile? a fenyőerdőben, a fűzfán. WICHM. I. d. 87. | *ta-berz monš tsaphis-suri ad kouni* ležod-a? engedsz-e mostan engem a fenyőszilánk-rúdon háltni? U. o. II. 105. || Vö. finn: *lintu istuu puussa* a madár a fán (tkp. fában) ül. Bud. Fny. 107. (De *vilin, jilin* névutókkal is; l. ezeket.)

Testrészek: *vau d'irin* sèrmet žingirtoz a ló fején a fék csörög. WICHM. I. d. 127. 199. | *d'iram ižiie ug pu'ki* sapkám nem ül (nincs jól rajta) a fejemen. U. o. d. 262. | *odig adamilen jir-pžtsaz žmž* egy embernek a feje tetején van a szája. U. o. II. tm. 404. | *im-niraz odig kuez-no, liez-no-šana ne-no-miriz-no ovol-ni* arczán csupa bőrén és csontján kívül semmije sincs már. M. 81. | *šod džitšijed'len guruu az mamik no uz lo* a fekete rókának állán nincs pelyhe. WICHM. I. d. 22. | *vélaz-no pustol, kūskaž burtčin* rajta posztó, csipőjén bársony. M. d. 160. | *njuizlen kii az zarui zundesez viuem* leányának kezén arany gyűrű volt. WICHM. II. 66. | *azveš poskes sui i ad šekit potiž-a?* ezüst karpereczed nehéznek tűnt-e karodon? U. o. I. d. 368. | *vallän pēdaz bugol* a ló lábán békó [van]. Gavr. d. 51. WICHM. I. d. 272. | *čorigā bižam tiros leša in tuž, soin lo biži tuž šokit luiz* igen sok lehet már a halam a farkamon, azért lett bizonyára farkam igen nehéz. M. 126.

Az inessivus ragjának ilyen különös alkalmazása több rokon nyelvben is előfordul. Pl. magyar: *Kerályi korona fejében*. ErdyC. 511. b. | *az pypšoky gyrew nychen wyyaban*. U. o. 443. | *kyket ez zent zwz wisel uala ev labayban*. Marg. Élet. 96. | *két fejr karodban két szép arany perecz*. Vadr. 239. || finn: *minulla on sormukset sormissa* nekem gyűrűk vannak az ujjaimon (ujjaimban). Bud. Fny. 95. | *saappaat jalassa* csizma a lábon. U. o. | *lakki on päässä; huivi kaulassa* kalap van a fejben; kendő a nyakon. U. o.

d) *Adessivus*.

Az *-i-n* ragnak inessivus és superessivus funkcióján kívül a *adessivus*-jelölő szerepe is lehet. Ez az utóbbi azonban aránylag ritka és csak néhány szóra szorítkozik.

Ez a jelentése a locativusból vezethető le legegyszerűbben; így kell magyaráznunk a magyar *mell-ett* névutót. Ebben t. i. a rag locativusi jelentésű, úgyhogy *mellett* = oldalon, valakinek az oldalán.

Hogy azonban valódi inessivus-ragos szók adessivus, azaz *-nál* jelentésűek lehetnek, azt a rokon nyelvek is bizonyítják. Így a finnben *vieressä* mellett, *-nál* (*viere-*, n. *vieri* oldal, part), *ohessa* mellett (*ohe-*, n. *ohi* mellék, oldal), *ääressä* mellett (*ääre-*, n. *ääri* szél, margo); éppígy a mordvinban: *malaso* mellett.

Az átmenetnél talán ilyenekre gondolhatunk: *töd'i kam-durad* *töd'i* *kiš-pued* *töd'i* *kamed'li* *pir atške* a fehér (tisztavízű) folyó partján (mellett) lévő fehér nyírfa a tiszta folyóban tükröződik. WICHM. I. d. 180. | *Oē-dur'in* *ton* te az Ocs partján élsz. M. d. 189. *vu dur'in* am Rande des Wassers. WICHM. II. tm. 218.

Oldal: *nju-nuniez* *vorditož* *pi-nuniez* *vordisäu'd-ke*, *as urdesad* *užani* *darasäu* ha a helyett, hogy leányt nemzettél, fiat nemzettél volna, oldalodon (melletted) dolgozhattam volna. WICHM. I. d. 339. | *kaban urts'in* *kelillam* a boglya oldalában háltak. U. o. d. 474. | *gurits'in* (*gur urdes'in*) *košiš* *mar vožma?* mire leselkedik a macska a kemenceze mellett? U. o. d. 83. || finn: *kerjäläinen* *istuu tien ohessa* (*vieressä*) a koldus az út mellett ül. BUD. Fny. 109. || Vö. magy.: *oldalában*; a *mellett* névutóra nézve a «nyakában a veszély»-féle szólásokat. (M. Hat. II. 78.).

Valaminek a tövében: *odig gurežlän vëžijaz* *tuž bad-žëm* *gurež-murtäz* *adžo* egy hegynek tövében egy igen nagy hegyi embert látnak. M. 92. | *so kizlän vižijaz* *tođi oēmäs* *van* annak a pichtafenyőnek a tövében egy fehér forrás van. M. 178. | *kenas vëžijad* *lukam lēmijed* csűröd tövében rakásban van a hó. M. d. 118. | *uzijän borë këtën* *kišma?* *küž* *turēmedlän vëžijaz* a földi eper és bori-eper hol érlik? Hosszú szénádnak tövében. M. d. 261. | *tuala turnam* *turēmmē* *vož* *kiš-pijedlän vëžijaz* az idén lekaszált szénánk a zöld nyírfának tövében van. M. d. 121. | *so kiz vižii'in* *pegattšos šid* *pöšto* *vjuem* azon fenyő alatt menekülők levesüket főzték. WICHM. II. 66. | *pužim vižiiad* *gu* *gudžim* a fenyő tövében gödröt ástunk. U. o. d. 20. | *vite dīr* *kapka vižiiaz* *sie wartet* *gewiss* *am Tore*. U. o. d. 277. | *mi tatsi* *liktim* *väu* *ullasa*; *d'uskim* *uk'no* *vižiiad* lovunkat hajtva ide jöttünk; ablakod alatt fogtuk ki. U. o. d. 62. | *baskit-vižiiad* *tšuz* *tšätšäied* lépcsőd tövében (WICHM.: *vor deiner*

Treppe) sárga virág van. U. o. d. 153. | *korkaž vižiia d d'uboed* pitvarod előtt czölöp van. U. o. d. 200.

Vö. magyar: *Egy cserfa teueben nugottak uolna.* TihC. | *Egy magános sir tövében ül a remete.* Kisf. K. | *Árva golya áll magában, egy teleknek a lábja b a n.* Ar. I. 14. | *A kapu aljában.* Nyr. VIII. 300. | *a hegy tövében a. m. egészen közel a hegyhez, a hegy mellett.* MHat. I. 226.

Névutók.

A névutók rendesen speciálisabb viszonyok jelölésére szolgálnak. A névutó tőszava a megelőző főnévvel birtokviszonyban van, a mely vagy meg van jelölve (pl. *šūd nulāsjosēdlān šūrjosaz* a fekete erdők mögött. M. d. 231. | *kamioslen iñhosaz* a folyók fölött. WICHM. I. d. 416. | *solen sōraz* mögött. U. o. II. tm. 301. | *kāk šika-vñjoslen vñlaz līmī ug ku'ddža* két testvéren nem marad meg a hó [testvérnek fölött. WICHM. II. tm. 376.), vagy — mégpedig rendesen — nincs megjelölve.)* Az utóbbi esetben birtokosjelzős összetételnek vehetjük a főnevet és a névutó tőszavát, úgyhogy pl. *gid-vilīn* = *gid-vil* (istálló teteje, istállóföl) alapszó + a hozzá járuló rag. A votjakban ilyen birtokos összetételek közönségesek, pl. *atīkai d'urt* atya-ház, atyám háza, *atīkai d'urtam* atya-házamba, atyám házába (WICHM. I. d. 4.), *vāu d'ir* lőfej, a ló feje, *vāu d'irin* a lőfejen, a ló fején (u. o. d. 199.), *im-dor* a száj tájéka, ajak stb. Így a névutók tőszava is összetételt alkot a főnévvel.**)

Hogy így kell felfognunk a névutós kifejezéseket, azt legjobban az a tény bizonyítja, hogy, ha a főnévhez, melyhez a névutó járul, személyragot akarunk tenni, ezt a személyragot igen gyakran — sőt az esetek túlnyomó többségében — a névutóhoz tesszük. Pl. *pidiz vilīn* lába fölött. M. tm. 4.; *kışnoed-dorin* feleségednél. M. 142.; *vož vñvad* réteden. WICHM. I. d. 298.; *žus-vilad* padodra. M. bab. 84.; *žok-vilaz* asztalán. M. d. 155.; *bay-vilaz* arczán. M. 92.; *žus-ulamī* padunk alatt. M. 109.; *koua ažadī* sátorotok előtt. WICHM. I. d. 27.; *sooslen busi sōrazi* mezőjük közepén. U. o. II. 89.

*) Így pl. *gurežen d'iuļosaz* a hegy tetején, a hegyen (WICHM. I. d. 12.) és *gurež iñuīn* a hegy tetején, a hegyen. (U. o. d. 392.)

**) Hiszen gyakran alig tudjuk megmondani, hogy valamely szó már viszonyiszóvá vált-e, vagy pedig csak mint igazi összetétel második tagja szerepel-e. Így a fent említett *vižijīn* «tövében» akár névutónak is volna vehető. Erre különben számos példát fogunk látni.

A névutó gyakran többes-jelt is kap, a mi azt bizonyítja, hogy az illető névutónak még nagyon érzik a főnévi jelentése: *kamioslen iihosaz* a folyók fölött. WICHM. I. d. 416.; *ihuläsjosäd-län sürjosaz* az erdők mögött. M. d. 231.; *kebit ažiösön* a boltok előtt. WICHM. I. d. 167. Ez utóbbi példában, úgy látszik, a névutóhoz van téve a többes jele (nem a főnévhez) éppúgy, mint a *žus-vilad* (padodra)-félékben a személyrag. Vö. az összetett főnevek ilyen ragozását: *giži-vižjosid* körmeid töve, tkp. körömtöveid. M. bab. 105.

Személyes névmások után a névutó lehet személyragos, de személyrag nélkül is előfordul: *so-vüzén* ő mellette, a mellett. M. 94.; *mon-dorä* hozzám. M. 70.; *mon dorin* nálam. WICHM. II. 104.; *ton-vilä* te rád. M. bab. 68.; *sojos-vëlén* fölöttük. M. 94.; *solen šöraz* mögötte. WICHM. II. tm. 301.; *sojen šöraz* közötté, közepén. U. o. II. tm. 95.; *ton intijad* helyetted. M. 72.

Személyes névmás nélkül, inkább mint személyragos határozószó: *vêladé* rajtatok. M. d. 268.; *vinuad* rajtad. WICHM. I. d. 368. stb.

Végül még csak azt akarjuk megjegyezni, hogy a névutók végén lévő *-in* rag nem mindig az inessivus (a tárgyban bent levés) kifejezője, hanem igen gyakran csak általános locativus jelentésű. Így van ez a finnben is, a hol a névutók végén az eredeti locativusi jelentésében alkalmazott essivusi *-na*, *-nä* mellett ugyanilyen jelentéssel az inessivusi *-ssa*, *-ssä* is szerepel: *luona* -nál, *tykönä* -nál, *takana* mögött | *vieressä* mellett, *perässä* után stb. Eppígy a mordvinban az inessivus ragját használják névutók ragjául, pl. *langso* -n, fölött, *jožoso* mellett, -nál, *jutkso* között stb.

vilin fölött, -n (*vilis* -ról, *vilä* -ra)*) a superessivus kifejezésére szolgál. Jelentheti egyformán a fölötte levést és a rajta nyugvást. Pl. *sojos-vëlén oškësa iz-vüldäm ulä val* fölöttük egy köfedél függ vala. M. 94. | *mējgo murtän gurež-murt paš vëlén ulsa*, *gozijaz ležo* a bajuszos és hegyi ember a nyílás fölött lévén, lebocsátják a kötelet. U. o. | *ššan vilin ššan, ššan vilin ššan, ššan vilin sogi* kád fölött kád, kád fölött kád, kád fölött gereben. WICHM. II. tm. 435. (Hasonló példa u. o. tm. 180.).

Világ, föld, mező, rét stb.: *duñne-vilin šurs izkäm nur van* a világon egy ezer versztnyi mocsár van. M. 177. | *vaëkala dirja ta mužem-vilin porän-no ud-murtän ullam* hajdani időben ezen a földön cseremisiz és votják lakott. M. 61. | *lud vilin tedü bugor pitirjaške* a mezőn fehér gombolyag gurúl.

*) *vil* felső rész, felület, felszín, pl. *vu-vilzä-kä čožän-žadžägan šot!* vajha adnád a víz színét kacsával, lúddal! M. 158.

WICHM. II. tm. 396. | *čeber-no vož vilin čeber papa vetloz* szép réten szép madár jár. M. d. 193. γ. | *vož vju in turim tuž dāu-tem* a réten a fű igen dúsan nőtt. WICHM. I. d. 73. | *so-berε so murt šai vju in mar luemez ná-arak veram* az az ember azután mindent elmondott, a mi vele a temetőben történt. WICHM. II. 75. | *gidk-až-no-vēlad aj dēbojed udvarodon* [van] oszlopod. M. d. 160. | *šīnīr vīlīn pišai pogillāškε* auf der Dreschtenne wälzt sich ein Kater. WICHM. II. tm. 431.

Híd, út; rúd stb.: *pukā-pā so viž-vilin badžin sinān sināškisa* az a hídon nagy fésűvel fésülködve ült. M. 67. | *pop so būrdiś-pala mēnēsa, a ŋa-vēlēn kūkijēn kēllis nēl-pijāz adžā* a pap ama síró felé menvén, a mesgyén egy bölcsőben fekvő gyermeket lát. M. 88. | *ta bugor-šori tuž kema mīnsa, šur ās-vilin tuž žēc jurt-jer adžām* ezen gombolyag után igen soká menvén, az úton egy igen szép házat látott. M. 71. | *odig šuri-vilin kwamin tur pukoz* egy rúdon harmincz fajt ül. M. tm. 33. | *so keńer vīlīn pukis adami pε vera* a kerítésen ülő ember így szól. WICHM. II. 130.

Ágy, pad stb.: *so korkan va'les vīlīn kille vumurtlen kišnoiez* abban a szobában ágyán fekszik a vumurt felesége. WICHM. II. 162. | *ta tšeber apaišoslen tušak vju az vidiki burtšīn-leš no ŋebit kiū kuue* beim Schlafen auf den Matratzen dieser schönen Mädchen braucht man Worte, die weicher als die Seide sind. WICHM. I. d. 387. | *kūž gīn-vilin kūž bigār killoz* hosszú nemezpokróczon hosszú tatár fekszik. M. tm. 96. WICHM. II. tm. 272. | *d'us vju in pukikiz* . . . mikor a padon ült. WICHM. II. 74. | *polat vilin killiškod?* ágypolczon heversz? M. d. 134. | *vi' korkaied'len džōk vju az samavor pōže* új házad asztalán a szamovár forr. WICHM. I. d. 80. | *ta perešjos korkalē-bēdā ba s-kič-vēlēn* . . . *Ińmarlē vūšāško* ezen öregek házanként a küszőbön [állva], . . . *Ińmar-nak* imádkoznak. M. 170. | *korka-pol-vilaz parča völdām, šok-vilaz todī šok-kisūt völdām* szobája padlóján aranyszőnyeg van kiterítve, asztalán fehér asztalkendő van felterítve. M. d. 155.

Tető, kemencze stb.: *lipāt-vilin palež-kellān* a házfedelen palež-sajt. M. tm. 22. | *šikalez gidaz, bīžiz gid vilaz* a tehén az istállóban, farka az istálló tetején. WICHM. II. tm. 426. | *žiči gur-vilin «noš-ik koškāmato» šusa ažlo-šeān-ik ke-sāškinī kutkoz* a róka a kemenczén, hogy megint ijesztgessen, úgy mint előbb, kiabálni kezd. M. 122. | *muri-vilin liz saldat* kémény tetején kek katona. M. tm. 124.

Víz, tó, mocsár: *Inmar ta vu-vilin badžin pizān ujasā vetlām* Inmar ezen a vizen egy nagy hajóval hajózva járt. M. 49. | *tū-vēlēn ujaš čūžūz adžū* egy tóban úszó kacsát lát. M. 94. | *vilin širias dušeslen vu vilin šudoz vužerez* a magasan

repülő ölyv árnyéka a víz felszínén tükröződik. WICHM. I. d. 417. | *hur-vilīn noš-ik tuž badžin jurt-jer kildām* a mocsáron ismét egy igen nagy ház jelent meg. M. 78.

Testrészek: *Mikalla . . . badžēm mējēgo murtlān dēr-sēzā tugaskēmēn adžū, baŋ-vēla z sīn-kēlijūz adžū Miska . . .* a nagy bajuszos embernek a haját szétzilálva látja, arczán könnyet lát. M. 92. | *od-kā bigati, šuk-ažū-ik tinad jirid pe l-pu m-vila d uz lu-ni* ha nem bírod [megtenni], reggelre nem lesz már válladon a fejed. M. 70. | *žadžāglān pidiz vilīn kokijez, imiz-nīriz, sinmiz* a lúdnak lába fölött testtörzse, arcza, szeme. M. tm. 4.

Itt még a következők említendők meg:

kidokz koškem vorgoronlen kagaz vilīn vetloz ivorez a messzire ment legénynek üdvözlete papiroson érkezik. WICHM. I. d. 417. | *šur-durjosad vož bad-pued, kwar-viljosad čēčied* folyód partjain zöld fűzfád, levelein mézed. M. d. 157. | *so pilem-vēlēn kēloz* az a felhőn fog maradni. M. 91. | *žūji-vilīn kor killā* a mohon gerenda fekszik. M. tm. 96. | *nēl-pi ubo-vēlēn budis nēmis-kūžē-kajik čal budā* a gyermek karón növő bab módjára gyorsan felnő. M. 88. | *mi um veraške, kiū vera, kirež no viūin si vera* mi nem szólunk, a nyelv szól, a hárfán is a húr szól. WICHM. I. d. 319.

A folyó mellett: *ud-murt kaliklān kot-kudizles žēč, kužmo bakatirjossī Kalmāz-vilīn ulillūm* a votják népnek legjobb és legerősebb hősei a Kalmāz (folyó) mellékén laktak. M. 61. *) | *hur-vilīn bordsa silikiz doraz liktis bakāūz adžām* a mint ott sírva állott a mocsárnál, egy hozzá jövő bekát látott meg. M. 77. || Vö. *hur-vilā minām* a mocsárhoz (tkp. -ra) ment. U. o. || *zürj. sek Jordan vylō Joan dynō voys* ekkor a Jordánhoz jött Jánoshoz. WIED. 218. || Vö. a franczia *sur* prepositio hasonló használatát.

Más szólások:

atased no tširdoz ug gurt viūtosad vorgoron no murtioz saikatisa der Hahn kräht im Dorfe, erweckt die erwachsenen Männer. WICHM. I. d. 362. | *kik šika-vīnjoslen vīla z limi ug kuđdža* két testvéren nem marad meg a hó. U. o. II. tm. 376. | *vu vilīn sīlon dīrja . . .* bei dem Fest der Wasserweihe. U. o. II. 119. | *uko katames kutšasa šali no viūin poškītim* nachdem wir Filzschuhe angezogen hatten, die mit Goldstickereien versehen waren, nutzten wir sie ab, indem wir über Stöcke wanderten. U. o. I. d. 288.

*) Ebben a mondatban a *vilīn* még nem névutó, hanem *Kalmāz-vil* összetett főnévnek (K. folyó melléke, vidéke) -i-n ragos alakja (superessivusi jelentésben).

Mint határozószó *vilin* „fönt” jelentésű:

viu in torogoi kirdža dir fönt (a magasban) énekel a fülemile. WICHM. I. d. 243. | *vilin didik tuž lobqloz* a magasban sokat repdes a galamb. M. d. 245.

Személyragos alakok (*vilam, vilad, vilaz, vilami, viladi, vilazi*): *basma-no deram vëlad è* vászoning rajtatok. M. d. 268. | *vëlaz-no pustol, küskaz burtëin* rajta pusztó, csipőjén bársony. M. d. 160.

jilin tetején, fölött, -n (*jilis* tetejéről, fölülről, -ról; *jili* tetejére, fölé, -ra).*) Igen gyakran még nem névutó, és ilyenkor tetején jelentésű.

är-jilin kãnos, kãnos-jilin sur-puñ, sur-puñ-jilin *zayari veš* czölöpzet fölött csűr. a csűr tetején szarv-kanál, a szarv-kanál tetején kékes zöld gyöngy. M. tm. 4. Vö. *kik d'ubo d'iu in kenas, kenas d'iu in* bugirtskon *bodi, bugirtskon* *bodi d'iu in li puñ* auf zwei Säulen steht ein Speicher, auf dem Speicher steht ein schreiendes Rohr, am Ende des schreienden Rohres ist ein knöcherner Löffel. WICHM. II. tm. 89. | *sižimdon-sižim kižili minam iir ijuam* hetvenhét csillag van fejem fölött. U. o. I. bűv. 21.

Épület: *korka-jilin pal-nañ* háztetőn fél kenyér. M. tm. 93. WICHM. II. tm. 257. | *ataiez vordiskimte, piiez korka jilin puke* az apa meg nem született meg, a fia [már] a ház tetején ül. WICHM. II. tm. 224. | *das-kik sobor-čerklän jilaz* *das-kik multez van* tizenkét székesegyház tetején tizenkét bogója van. M. 177.

Hegy, fa, oszlop stb.: *gurež iju in uumo-pu* a hegyen almafa van. WICHM. I. d. 392. M. d. 210. | *gurež jilin tori valni* a hegytetőn barna lovunk. M. d. 266. | *vož kiž=pu-jilin burli koni van* zöld lúczfenyő tetején szürkés evet van. M. d. 101. | *čukna čep-këded pis-pu-d'elad* reggel köd van a facsúcsón (a fán). M. d. 58. WICHM. I. d. 235. | *korkaž vižiad d'ubod, d'ubod d'iu in uumoed* pitvarod előtt czölöp van, a czölöpön alma van. WICHM. I. d. 200. | *lija u jiu in köz-i-kömetš* a fatönkön borsókalács. U. o. II. tm. 279. | *tü-dorä vuša, mërëk-dëlen pukiš čort-pijaz adžä* a tóhoz érvén, a fatönk tetején ülő ördögfiókot lát. M. 90 | *so-tiriš ta-berä adamili kuro-jilin šepin-ginä potä-na* azon időtől fogva az embernek csakis a gabonaszár hegyén, a kalászbán terem [a gabonája]. M. 54.

Folyó, part, mező: *tödi gine kamioslen iiliosaz* *tuurli gine papaios tširdiloz* a tiszta folyók fölött sokféle madár

*) *jil* tető, felső rész, pl. *tül pis-pu dëljostäs sežjaloz* a szél rengeti a fák tetőit. M. d. 124.

énekel. WICHM. I. d. 416. | *ta šurlān d'ar-d'ēlaz kuž mējēgo murt pukā* ennek a folyónak a partján egy hosszú bajuszos ember ül. M. 92. | *busi d'iwi in gord atas lobāuoz* a mezőn vörös kakas repül. WICHM. II. tm. 53. (Ezekben rendesen csak *puszta-in* rag használatos.)

pēd-d'ēlam sēlon kal iŕvūl lábamra (lábamon) állani nincs erőm. M. d. 219. Vö. *vīlīn*. | *milam ešjosmē mar kajik? ki-d'ēlēn sežjan sur kajik* a mi társaink milyenek? olyanok mint a kézhegyén rázott sör[-csepp]. M. d. 218. | *milam apailen musoiez luoz soen kiw d'iwa az* a mi nénénk kedvessége nyelven van. WICHM. I. d. 190. | *dumāt-jīlīn val kwajoz* a kötőfék fölött húzik a ló. M. tm. 61. WICHM. II. tm. 5., 57., 236.

šur jīlīn a folyó forrásánál:*) *sooslen šur-jīwazi tuž baddžin izzi van* an der Stelle, wo ihr Fluss entspringt, ist ein sehr grosser Stein. WICHM. II. 89.

ulīn alatt (*ulīš* alól, *ulā*, *ulī* alá).**) Gyakran csak összetélt képez a megelőző főnévvel, tehát még nem tulajdonképpeni névutó. Pl. *minam vižīwīn kwuēn murt van ali* im Raume unter der Diele (a padló-al-ban, alatti térben) ist ein toter Mensch. WICHM. II. 82. és *viž uwi in tšibor sindik* unter dem Fussboden eine bunte Kiste. U. o. tm. 214. | *šod džitšīed'len guruwaz mamik no uz lo, mar luoz?* a fekete róka állán nincs hely, mi az? U. o. I. d. 22. || éppígy: *ižikid išanidā jīru-lad-kā ponid: votalod* ha nadrágodat, midőn alszol, fejed alá (tkp. fejalodba) teszed: álmodni fogsz. M. bab. 69.

Hegy, fa: *ta gurež-ulēn kočēs-pi bižēlā* ezen hegy alatt egy maeskakölyök futkos. M. 95. | *gurež ulīn sari valmī* a hegy alatt sárga lovunk. M. d. 266. | *tiñ-ōtīn zek kīz ulīn keštāga ižtagaiēn kīion-jīr pešto* íme, ott a nagy fenyő alatt a kecskebak és a kos farkasfejet főznek. WICHM. II. 155. | *berīž ulīn bōrdisa ule* ott sir a hársfa alatt. U. o. II. 94. || ablak: *juaske so nīl ukno ulīn kelīnī aiizlēš* az a leány az ablak alatt éjjeli szálást kér atyjától. U. o. II. 156.

Asztal, pad stb.: *ēukna sultisa žok-ulīn sezižāz, libo žegūz-kū adžid: jued-nañed* tiros luoz ha reggel felkelvén, az asztal alatt akár zabszemet, akár rozsszemet meglátsz: gabonád sok lesz. M. bab. 121. | *jiriz milam žus-ulam i, mugoriz tiñ* a feje a mi padunk alatt van, a teste a tóban. M. 109. || égbolt: *in=gur-ulīn ēuž čipi* égbolt alatt sárga csibe. M. tm. 5. | *in=gur-ulīn zarñi-buko* luoz égbolt alatt arany iv. M. tm. 42.

*) *šur-jīl* folyóvidék, folyómellék, pl. *Kaiko-šur-jīl* K. folyó vidék stb., l. M. 194.

**) *ul* alsó rész, pl. *kun-ul* hónalj M. 185., *žok-ul* asztalfiók.

Vö. WICHM. II. tm. 74. | *iñ-gur uuin gord kuñan* unter dem Ofen des Himmels (d. h. dem Himmelsgewölbe) ein rotes Kalb. U. o. tm. 79.

Eső, hó, jég: *zor-ulin silsa badžin budod* eső alatt állván, nagyra nősz. M. bab. 31. | *limi-ulin toljäm kudi gužaz-kü, koži so arin udaltoz* ha a hó alatt telelt áfonya megfoltosodik, a borsó azon évben (dúsan) terem. M. bab. 27. | *ťsorīg d'e ulin* a hal a jég alatt. WICHM. II. tm. 6. || függöny, kendő: *odig šulik-ulin nil icimeñ čimalo* egy menyasszonykendő alatt négy menyecske hunyorítja [szemeit]. M. tm. 2. Vö. M. tm. 34. | *odig katanči-ulin nil viľ ken bordož* egy függöny alatt négy új asszony sir. M. tm. 85.

kar ulin (folyó mellett fekvő helységekről): *gurja-kar ulin, veša-kar ulin, idna-kar ulin vumurtjos uzires gurja-kar* (gurja-falva) alatt, *veša-kar* (falu) alatt, *idna-kar* (falu) alatt a *vumurtok* gazdagok. WICHM. II. 119. | *kar-ulin vumurt naťsar* a város alatt a *vumurtok* szegények. U. o.

Határozószói használatban: *vaškala dirja in korka-polatakad' ulin viläm* hajdani időben az ég mint [valami] házi ágy-polecz alant volt. M. 53. | *uuin no ponar, vujin no ponar* lent is lámpa, fönt is lámpa. WICHM. I. d. 60.

šorin közepén, vminek a közepén (*šoris* közepéből, *šori* vminek a közepébe).*) Gyakran még nagyon érzik a főnévi jelentése; t. i. legtöbbször egy felület, sík közepében lételt fejez ki.

Erdő, mező, udvar stb.: *bakča šorēn butniked, nulas šorēn sotniked* kert közepén fodorménta, erdő közepén a csösz. M. d. 140. | *nules šorin tšeber kir* az erdő közepén szép rét. WICHM. II. tm. 30. | *busč-no šorad līm-pued* a mező közepén zelnicecserje. M. d. 73. | *lud-šorin zarni-šikis* mező közepén aranyláda. M. tm. 120.***) | *azbar-šorad kamiž-jubo* udvarod közepén nádoszlop. M. d. 5. | *inšir-šorin kustām kion čatčalož* a szérű közepén csipőttlen farkas ugrál. M. tm. 127. | *vu šorin til džua* a víz közepén ég a tűz. WICHM. II. tm. 440.

Falu, ház, út stb.: *atased čortoz gurt-šorēn, kukijed siloz lag-šorēn* kakasod kukorékol a falu közepén, kakukod kakukol a fenyves közepén. M. d. 233. | *ta bėdžēm kwalalän šoraz tēl žua* ezen szentséges *kua* közepén tűz ég. M. 170. | *korka šorin gaškes maďvei* a szoba közepén a görbe hátú Mátyás. WICHM. II. tm. 110. | *pol šorin je-tuś* a padló közepén jég-teknő. WICHM. II. tm. 445. | *uram šorin tšibor sindik* az út közepén tarka láda. U. o. tm. 208. | *so kunokalen odigne*

*) *šor* közép, pl. *tol-šor* tél közepe. M. d. 206.

**) *lud-šurin* M. tm. 135. valószínűleg csak sajtóhiba.

vilem šinmîz zek kîmîs šoraz a háziúrnak nagy homloka közepén csak egy szeme volt. U. o. II. 132.

šor-vačsaz l. a locativus tárgyalásánál.

šorin megfelelhet a magyar -ben-nek: *öm šu-umaškisăumî, ôm bôrdisăumî* —, *šu-umem no šorin kuiki van* nem gyászoltunk volna, nem sírtunk volna, de a szívünkben gyász van. WICHM. I. d. 271.

Néha között jelentésű, a német *zwischen* viszonzyszónak felel meg («két tárgy vagy kevés tárgy közötti helyzetet jelöl» MHat. II. 101.): *kik-pujo, kik-kultšo, soen šoraz kort-tšog* zwei Enden, zwei Griffe, dazwischen ein Eisennagel. WICHM. II. tm. 95.

šorin = ném. unter («a nagyobb tömegben való létet fejezi ki»): *tôu šorin gaškes podđžatš* az emberek közt görbe hátú falusi jegyző. WICHM. II. tm. 201. | *gur tiroso pirog, soen šoraz koudi* der Ofen ist voll Pasteten, unter diesen ein Laib. U. o. tm. 73. | *uallana arjosi kildišin uliz kalik šorin muž-jem vilin, tatše kuala-n-ik* in alter Zeit lebte der *kildišin* auf der Erde unter den Menschen eben in einem solchen Hause (wie wir Wotjaken). U. o. II. 142.

A m. mellett-nek felel meg (adessivus): *tör šorad tušák lukami* an der Mitte der Giebelwand häuften wir die Matratzen. WICHM. I. d. 231. | *šu murtlen töreez so šoryn sylkyz* indem der Hauptmann bei ihm stand. WIED. 215. || *aži-kū pusjām širo pueđ — ta šorin* gyantás fád, [melyet] atyám megbélyegzett — itten (ezen a vidéken) [van]. M. d. 257.

Határozószói használatban: *lekos šoraz berga* er dreht sich hin und her in der Mitte. WICHM. I. d. 445. | *kik jiliz, kik koltšoiez, šoraz kort-tšog* két feje, két karikája, közepén vasszög. U. o. II. tm. 443.

a žin előtt (*ažis* elől, *ažä* elé).*) Néha még nagyon érzik a főnévi jelentése, pl. *ötoz, ötoz annuška, vilin kenos a žaz ötoz* Annuska vár, a padláskamra előtt (im Vorzimmer der oberen Bodenkammer) vár. WICHM. I. d. 420. | *biddzim gine ekseilen a žiosaz turli gine vorgoron bergaloz* a nagy császár tartózkodási helyein sokféle legény forog. U. o. d. 416. Ezek mindjárt példái lehetnek az összetételről a névutóra való átmenetnek.

Egyaránt használják tárgy- és személynevek mellett:

Tárgynevek: *Mudro-a žin šur van* Mudro előtt patak van. M. 61. | *Pogilän čum-a žaz pi vetlä* Poginak hálókamrája előtt legény járkál. M. d. 104.

*) *a ž* előrész, pl. *gur-a ž* a kemence eleje; gyakran csak általában «hely» jelentésű, pl. *tođimte a žin ki-žy uumom?* hogyan éljek ismeretlen helyen? WICHM. I. d. 339.

Személynevek: *mon tiledlë peñmët azën veramáz ti murt-azën veralä* a mit én a sötétben mondok nektek, azt ti mondjátok az emberek előtt. Kaz. Mát. 10, 27. | *prot's beršam ašam poñše evel ug ñi* most nincs itt senki, ki előttem vagy utánam járna. WICHM. I. d. 461.

Valakinek szeme előtt: *mugorjostëlän veškëtez motor pijoslän šin-ašaz* testeteknek karcsúsága szép legényeknek [van] szemük előtt. M. d. 66. L. Állapothatározó alatt.

bañin előtt (*bañ* arcz, pofa). Alig fordul elő.

ystyz sojosze kyk kyk as bañyn er schickte sie zu zwei und zwei vor sich her. WIED. 154.

berin mögött (*beris* mögöl, *berä* mögé).¹⁾

vu-ko-berad lu-pu van malmód mögött égerfa van. M. d. 125. | *korka-berin tordäm iz* ház mögében felfúvódott juh. M. tm. 94. WICHM. II. tm. 255., 334.²⁾ | *korka-berin vajo šača luoz* ház mögött kétágú vessző van. M. tm. 46. | *muñtši berin kelillam* sie schliefen hinter der Badestube. WICHM. I. d. 436. Más példák: WICHM. II. tm. 254., 256., 253.

bordin mellett, -nál (*bordis* mellől, -től, *bordi* -hoz).³⁾

gurež-no borda d küñ pužmed a hegy mellett három fenyő. M. d. 143. | *korka-no borda d tūdē ma-kä* háza mellett fehér valami. M. d. 139. || *solen borda z uan piñälēz* mellette van a kis gyermeke. WICHM. II. 162. | *so-bordin Šajtan vetlä* ő mellette *Šajtan* járkal. M. lab. 36.

Superessivusi jelentésben: *pispu bordin kuñi* a toboz a fán. WICHM. II. tm. 145. | *palentšikiz no addžiz so zek kiz borda z adamiez* eltávozott és egy magas fenyőfán lát egy embert (t. i. az az ember oda volt kötözve a fához). U. o. II. 165.

diñin -nál (*diñis* -től, *diñä* -hoz).⁴⁾

kauik viuñ džuk pöšte-no diñaz keñiro šidez-no eböu az emberek előtt (nyilvánosan) kását főz, de odahaza még dara-

¹⁾ *ber* mög, hátsó rész. MUNKÁCSI a szótárában nem is vesz föl külön *berin* névutót, hanem összetételnek veszi az ilyeneket, mint *korka-berin* és így elemzi: *korka-ber+in* ház mögé-ben. Pedig kétségtelenül már névutónak veendő.

²⁾ WICHMANN-nál «hinter dem Hause».

³⁾ *bord* (a vúló szó) fal, pl. *korka-bordin taka-šin* a ház-falban kecskeszem. M. tm. 44. | *korka-bordin taka-šur* in der Hauswand ein Widderhorn. WICHM. II. tm. 17. || *superessivus: korka-bordin tšiläs veš* an der Hauswand eine glänzende Perle. U. o. tm. 18. (Más példa u. o. tm. 292.).

⁴⁾ *diñ* tö; *diñin* ritkán használatos. Helyette inkább *bordin*, *dorin* fordul elő.

leve-se sincsen. WICHM. II. km. 45. | *so-diñin* nála. Glaz. Azb. 114. *pokciez inmar din in soles badzim* a ki istennél legkisebb, nagyobb ő nálánál. Luk. 7, 28. (WIED.) | *mušez-diñin luoz tubämin gondir*. Amin. mes. 6.

diñin és *diñä* mint adessivust és allativust jelölő névutók a glazovi nyelvjárásban *-ñin* és *-nä* alakban is előfordulnak, mégpedig a megelőző főnévhez már valóságos rag gyanánt függesztve, és így úgyszólván szemünk láttára változik át egy névutó raggá.★)

malä mumiñin evel ulin küldem miért nem lehet nekem anyámnál élnem? WICHM. I. d. 464. | *ulem mumizñin kunojasa* vendégül volt anyjánál. U. o. II. 149. | *ton džéš ulid moñnam* te jól végezted el dolgodat nálam. U. o. II. 127.

dorin -nál, mellett (*doriš* -től, *dori* -hoz).★★)

Tárgynevek: *vu-doradēno bugēro* vizetek mellett deszkakerítés. M. d. 46. | *bag-vēam nulam potoz, ku mon gurdorēn sēli* arczomon az izzadság jött ki, midőn a kemence mellett álltam. M. 93. | *ös dorin pios nju vozmāuo* az ajtó-nál a legények leányokra leskelődnek. WICHM. I. d. 83.

Személynevek: *kišnoed-dorin dušimez van lo feleségednél bizonyára ott van szeretője*. M. 142. | *soberes kiktētiaz minonñaz džutš dorin evel kelillā-mzē* mikor másodszor mentek, nem szálltak meg éjjelre az orosz-nál. WICHM. II. 159. | *doraz üvül-dēr kēk pjez* bizony nincsen nála a két fia. M. d. 194.

dorin néha nem közvetlenül mellette, hanem közelében lételt jelent: *so gutšin-kuš dorin soen vukoiez vjuem*: *gutšin-kuš* közelében malma volt. WICHM. II. 98. | *tolko udmurt-šai šusa nimaškiš intj ginē soen u uem doraz udmurtjoslen todemzi a*

★) A *-nä* ragot már WIEDEMANN ismeri. A *-ñin* ragról mindössze annyit tudtunk, a mennyit MUNKÁCSI jegyez meg szótárában, t. i. «*monñam, tonñad, soñä* (Glaz. = *mon diñam* etc.) hozzám, hozzád, hozzája; nálam, nálad, nála». A *monñam, tonñad* alakoknak «*nálam, nálad*»-ban megállapított jelentése inessivusi *ñin*-ra enged következtetni.

★★) *dor* mellék, környék, oldal, pl. *žoz-dor* part, folyószél. M. 158. *til-dor* a tűz melléke. M. 163. Közel áll hozzá a *dur* szó, határszél, vég, oldal jelentéssel; *durin* szintén lehet adessivus jelentésű, pl. *tōd'i kam-durad tōd'i kiš-pued* . . . die weisse Birke, die am klaren Flusse steht . . . WICHM. I. d. 180. *so kišton karonzi možga-gurt dorin kiñegšur durin* diese Opferzeremonie vollzieht sich im (inkább: neben dem) Dorfe Možga, am Flusse *kiñegšur*. U. o. II. 100.

votjások csak egy «votják-temető» nevű helyet ismernek az ő lakóhelye közelében. U. o.

Különös alkalmazása a *dorin* névutónak: *so sâua-vi doraz sâuaze oktini pâuesmurt dišem viuem* der Waldgeist hatte gelernt, die Haselhühner aus den Schlingen (szó szerint: a hurok mellett) zu nehmen. WICHM. II. 85.

jorsin környéken, körül (correlativ alakjai *jorsis*, *jorsä*).¹⁾ Alig fordul elő és nem is mondható igazi névutónak. Pl.

kar-jorsin a város környékén. M. VotjSz. 276.

kotirin körül.²⁾

têl kotêrên sulto kurbon-sîziš murtän vûsâkiš murtjos a tűz körül állanak az áldozatot felajánló ember és az imádkozó emberek. M. 170. | *touez kotirin kiži* a csillagok a hold körül. WICHM. II. tm. 73.

Superessivusi jelentésben, «valamin körös-körül»: *korka kotirin si biñ-gozi*. — *džu* um das Haus herum ein Haarseil. — Das Moos (in der Wandfuge). WICHM. II. tm. 338, 16, 380, 260. stb. | *tşog kotirin gon* a czövek körül haj. U. o. tm. 205.

Alapjelentésének megfelelőleg néha csak «környékén» a jelentése: *busi kotirin sil-târki* a szántóföld környékén hústányér. M. tm. 26.

Határozószói használatban: *kotir*³⁾ *kuriškon inä-vuä* egem, vizem, kit itten körben állva kérünk (tkp. körül kért egem, vizem). M. 152. | *kotirak* (= *kotir-ak*) *tşattşa* köröskörül erdő. WICHM. II. 156. || *niñulosios bergânoz kotirad* a leányok körülötted keringenek. U. o. I. d. 107. || *soñen putoiez kuñi kotir* sein Gürtel ist dreimal um ihn gegürtet. U. o. d. 109, 110.

kuspîn között (*kuspis* közül, *kuspi* közé).⁴⁾

Két vagy több törgy között való levést fejez ki: *kik nûk-kuspîn kion son sîškoz* két völgyszakadék közt egy farkas inat rág. M. tm. 52. WICHM. II. tm. 93. | *valâz ton piçi majâ-kâ-sân-ginâ pid-kuspad paêkatid* te a lovat mint valami kicsiséget lábad közé szorítottad. M. 112. | *saldatjos kuspîn âksej*

¹⁾ *joros* környék, vidék.

²⁾ *kotir* környezet, környék. Előfordul *kotrin* (< *kotirin*) alakban is. WICHM. II. tm. 231.

³⁾ A *kotirin* végéről gyakran elmarad a rag, de nemcsak az adverbiumban; pl. *lud-dor kotir sil paddža* a szántóföld körül húsból való létra. WICHM. II. tm. 123. Ilyenfajta elhagyás van a *puñit* névutónál is. Vö. a magy. -kor és -kép ragokat.

⁴⁾ *kusip* köz, két hely közötti tér.

a katonák közt a császár. M. tm. 99. | *vu-oslän sur-kuspa z...*
a vizibikának szarva között. M. 178. || *o'uo kuspad i dišmon*
vañ-a? van-e köztetek féltékeny? WICHM. I. d. 129.

Kapuban: *kapka-kuspad ej-a kol?* nem háltam-e kapudban? M. d. 97. | *kapka-kusp in mon kol i* a kapuban háltam én. M. d. 99. De *vö. kol i mon kapkaz, jubo kus-p in* a kapuban háltam én, a kapuoszlopok közt. M. d. 98. Ez a mondat mindjárt mutatja, hogyan kell érteni a «kapu között» szólást, úgy t. i., «hogy a kapunak két félfája van értve, ezért a „között” névutó». M. 235. Így értendő az *os-kusip* «ajtóköz», küszöb szó is: *kion lud-keclän os-kuspa z-no logiskini uz vu...* a farkas még a nyúlnek ajtóküszöbére sem érkezik rálépni. M. 121.

Az olyan szólásokban, mint: *Kuëoän-no Vuž-žumjään kus-p in paëkam šik-nuk vañ:* *Kuëo* és *Vuž-žumja* között egy mély berkesvölgy van. M. bab. 155. | *kuzonen musko kusip in limi ušitek paš kilem* Kazán és Moszkva között ür (üres hely) maradt, mivel nem havazott. WICHM. I. d. 174., az instrumentalis -*än* ragja csak kapcsolja azt a két főnevet, annak a két tárgynak a nevét, a melyek között való levést akarunk kifejezni. Az -*än* rag tehát ezekben semmiképpen sem függ a névutótól; ezek tehát nem olyanok, mint pl. a magyarban a -*n* kívül, fölül-félék.

palan valamely félen vagy oldalon (*palaš* felől, *pala* felé) még nem igazi névutó.

ta palan-no apajä, so palan-no apajä ezen az oldalon nénikém, azon az oldalon nénikém. M. d. 132. | *šurlän ton-palaz vu-ko-ko-no piž-no vañ* a folyónak feléd eső oldalán egy malomkö és egy csónak van. M. 82. | *Kam tu-palan liz val adžkä* a Káma tulsó oldalán kék ló látszik. M. tm. 115. | *ož-dirja kaliklän a žla palaz vetloži viläm* háború idején a népnek élén járnak vala. M. 61. | *so päu gurežad limi ušem, ta päu az ušini mar luem?* a hegy tulsó oldalán esett a hó, mi maradt erre a felére? WICHM. I. d. 53. | *až-palan elül: utške utške no a žpalaz turin-ded i kač* nézi, nézi, és előtte valami szénás szánhoz hasonló van. Ü. o. II. 139.*)

pol in -ben, valaminek a belsejében (*poliš* -ből, *poli* -be).**)

Jona šorëglän küt-polaz küñ nēnal kēllām Jónás három napig feküdt a hal belsejében. Kaz. Mát. 12, 40. | *čajnik-poladē mu-sur vañ* teás csészétekben méhsőr van. Gavr. d. 121.

Igen gyakran gyűjtőnévhez járul; ilyenkor «között» jelentésű. Ugyanezt látjuk a magyarban, a hol ilyen esetekben

*) Talán idevaló ez is: *alpan-no tulpan luomē* ide-oda tán-torgunk. M. d. 178.

**) *pol* belsőrész.

-ben és között szintén egyformán használható (SIMONYI, MHat. I. 52., II. 103.).

ta bakatirjos kalik-polin kun-äksej-kad' ulillam ezen hősök a nép között fejedelemként éltek. M. 61. | *uz luä-ni ta-berä ud-murt kalik-polin ta Kalmäz-bakatirjos kadešjosiz* nem lesznek már ezután a votják népben ezen Kalmäz-hősökhöz hasonlók. M. 63. | *suräm-polin pil-inži* polyva között drágagyöngy. M. tm. 99. | *šöd pušner pöwin šöd suter* fekete csalán között fekete ribiszke. WICHM. I. d. 191.

Ritkábban többesszámú főnév után: *oži so pokči pi nu njosiz polin tuž ječ ulni kuthäm* akképpen ama kis fiú igen jól kezdett élni bátyjai közt. M. 78. V. ö. *kuspin* és *puškin* névutókat.

puškin hasonló jelentéssel mint *polin* (correlativ alakjai *puškis* és *puški*).*)

-ben jelentésű: *pu puškin kort, kort puškin turin, turin puškin til* fában vas, vasban fű, fűben tűz. WICHM. II. tm. 424. | *ponarlen puškaz tju džua* a lámpában ég a tűz. U. o. I. d. 60. | *känos-kož-puškaz šulis baštisa* . . . az éléskamrában a *šulis*-teknőt vévén (kezembe). M. 153. | *bord-puškín gord čabey* a fal belsejében vörös búza. M. tm. 123. | *tšarka puškin vina nan* a csészében pálinka van. WICHM. I. d. 438. || *puškaz-ke ebön, vüviz ud la'ki* ha nincs meg belsejében, rá nem ragaszthatod. U. o. II. km. 60.

Gyűjtőnevek mellett között jelentésű: *pudo-životed kijad-kä oz ul: sojä kinli-kä sem na-puškad vuzam-šeän šot* ha lábajószágod kezéd alatt nem él meg: azt add oda valakinek családbeliyeid közt árú módjára. M. bab. 75.***) | *surem puškin tšiläs veš* polyva között csillogó gyöngy. WICHM. II. tm. 183. | *kuž turim puškad töd'i ketšed* a magas fűben fehér nyúl. I. d. 324. | *šéziied puškin d'önüied zabod* között bogács van. U. o. d. 30. | *tšiiš-pu puškin (poškin) poškitim* wir nutzten sie ab, indem wir zwischen den Kirschbäumen wanderten. U. o. d. 288. || *adamijos . . . kudiz čirtijäniz šoš, kudiz kusküniz šoš vir-puškin vetlo* az emberek, ki a nyakáig, ki a csipőjéig jár-kál vérben. M. 72.

Néha közepett, középen jelentésű: *kēzo täl poškén bač-pu täl* fenyves erdő közepén fűzfaerdő. M. d. 235. A jelentés-fejlődés természetes.

Különös a *puškin* használata a következőkben:

og šobîret puškin nil džus-kišno kılloz. — žek unter der-

*) *puš* belső, valaminek a belseje, pl. *korka puškiz šunit* a ház belseje meleg, a házamban meleg van. M. d. 193. α).

**) L. Partitivus.

selben Decke schlafen vier russische Frauen. — Der Tisch. WICHM. II. tm. 32. | *milam nĩlios zavod vožíšios, milam iegitios in putšškĩn kelašios* unsere Mädchen halten sich Liebhaber, unsere Jugend schläft hinter den Bettvorhängen. U. o. I. 432.

punĩtĩn szemben. Rendesen ragtalanul *punĩt*, *pumĩt* alakban fordul elő:

bord-bordĩn äksej-punĩtĩn-ik ki adžíškěsa kěljios gožtām a falon éppen a császárral szemben egy kéz jelent meg és szavakat irt. Istor. 66. | *sogem intylen punytaz pukyljam a sírral* szemben ültek. WIED. 213.

Rendesen határozószóul használatos, és ilyenkor rendesen az allativus *-li* ragja, ritkábban az instrumentalis *-an* ragja járul a megelőző főnévhez:

ńuke d'li punĩt baktšaid a völgygyel szemben van kertet. WICHM. I. d. 23. | *ěrodlě punĩt luomě* a rossznak (t. i. embernek) ellenére leszünk. M. d. 276. | *ěrodān punĩt lüümě-kā* ha a rosszal szemben vagyunk. U. o. | *punĩt sělně* ellentállani. Istor. 175.

śorĩn mögött (*śoris* mögől, *śori* mögé).*) A különbséget *berĩn* és *śorĩn* közt WIEDEMANN abban állapítja meg, hogy *berĩn* «mindig kis távolság kifejezésére szolgál», vagyis akkor használatos, ha az illető tárgy a névutós kifejezésben megjelölt tárgynak közvetlenül mögöttes van; *śorĩn* pedig nem jelöli meg a távolságot közelebbiről.

śüđ ńulāsjos ědlān śūrjos az lēmēlis kezét *puzmer* van a fekete erdők mögött hónál hidegebb dér van. M. d. 231. | *busi śorĩn sil paddša* a mező mögött húsból való létra. WICHM. II. tm. 232. | *korka-no śürad lüm-pued* házad mögött zelnicecserjéd. M. d. 85. | *itĩm śorad ayaied* szérűd mögött földed. WICHM. I. d. 329. | *murjo śorĩn koj-nuši* kémény mögött zsiros sulyok. M. tm. 112. WICHM. II. tm. 289. | *so ős-śorĩn vatksa ulām* ő az ajtó mögött volt rejtőzködve. M. 119. || *d'ěek śerĩn puke solen kišnoiez* hinter dem Tische sitzt seine Frau. WICHM. II. 167. || *tińdōtĩn poktsi kězez śerĩn, kipi urtsĩn kěle* íme, ott alszik a kis fenyő alatt, a fatőke mellett. U. o. II. 144. | *deletse med ıtoz śeraz vetlišezli no adja* áldását arra is, ki a nyáj után megy. U. o. I. im. 23.

vatsĩn szemben, fölött. Ezt a használatát sem MUNKÁCSI, sem WICHMANN nem ismeri, csak WIEDEMANN említi a következő példákkal együtt: *ıtyn vylyljam śai-gu vatsyn pukysa* ott

*) *śor* mög, hátsó rész, pl. *milěškim śorez utškisa ki-teuε* bleibet stehen und schauet uns nach (tkp. nézzétek hátunkat). WICHM. I. d. 248.

voltak a sírral szemben ülve; *tani no so vatsyn in uštyškem* es ime, fölötte megnyílt az ég. WIED. 217.

viskin között, középett.

inmarän-no pilemän*) *viskin* zarüi-burdo dušäs ulä a menny és felhő között él egy aranszárnyú ölyv. M. 177. | *kalik ötin ulo gureš viskin*, palatkaiken *korka mesta* az emberek ottan a hegyek között sátrakban laknak, nem házakban. WICHM. II. 177.

vozin mellett (*voziš* mellől, *vozi* mellé).

uj-votam pirä uromä, sajkaško-kä vozam oval éjjeli álmomba belép kedvesem, midőn felébredek, nincs mellettem. M. d. 34. | *mēnša, mēnša badžem gurežaz adžä, so-vüžžn kočš-pi bižälä* menván, menván, egy nagy hegyet lát, a mellett egy macskakölyök futkos. M. 94. | «*korka vöza d korka pukto*» *kožad-a?* azt gondoltad-e, hogy «házad mellett házat építek»? WICHM. I. d. 370. | *keltysa-no Nazaretez lyktyz kutškyz-no ulyny zariz wöžyn* és N. városát elhagyván, mene és lakozék a tenger mellett. Mát 4, 13. | *ton wöza d* melletted. Mát. 20, 21. | *so wöžyn lyktyšjos* a vele (szósz szerint mellette) jövök. Mát. 12, 4. WIED.

A helyhatározó *-in* ragnak néhány különösebb alkalmazásáról kell még szólnunk.

α) Néhány ige mellett a határozó rendesen illativusi ragot vesz föl, néha azonban *-in* ragot is találunk a főnév végén:

kild- megjelenni, jelentkezni, pl. *so izon važsin mužem-vilä jurt-žer kildäm* az ő alvása közben a földön háztelek jelentkezett. M. 55. | *so kuštämäniz mužem-vilä in nužjos-gopjos...* *kildillam* azáltal, hogy [földet] dobott ki, a földön hegyszakadékok, völgyek... keletkeztek. M. 49.

kil- maradni, pl. *ažisjos šürä kēložē* az elül levők hátra maradnak. Istor. 106. | *so pilem-vēlēn kēlož* az a felhőn fog maradni. M. 91.

pot- kikelni, kinőni, pl. *mu-virä potäm uzijed...* a dombon kinőtt földi eper. M. d. 252. | *ađamili kuro-jilin šepin-ginü potä-na* az embernek csak a gabonaszár hegyén, a kalászban terem (a gabonája). M. 54.

tub- fölmászni, fölszállni, pl. *mi Jerusalimä tubiškomē* föl-megyünk Jeruzsálembe. Kaz. Mát. 20, 18. | *gurež iju in tubisa...* nachdem ich den Berg bestiegen hatte. WICHM. I. d. 384.

pon- tenni, helyezni, pl. *ta ađami žiržä vilä ponsa mar karämžä-no ug šod-ni-ug* ez az ember fejét magasan hordván (tkp. magasba téve) ime már azt sem tudja, mit tegyen. M. 53. ||

*) Az instrumentalis *-än* ragjára vonatkozólag l. a *kuspin* névutónál tett megjegyzéseket.

kîtin mar punemîn uan veşâşkîtek martek, soos bašto a hovâ valami áldás nélkül van téve (a hol valami le van téve), azt elviszik. WICHM. II. 162.

Rendesen inessivus-szal, ritkán illativus-szal:

pîlâşk- fürödni, pl. *so tîjin kwiñ niljos pîlâskozi* abban a tóban három leány fürdik. M. 69. || *Jîsus Jordan vüä plâşkêsa, çukênêsa potâm* Jézus a Jordán vizében megfürödvén, megkeresztelkedve jött ki. Badz. 31.

β) A magyartól eltérőleg *-in* ragot találunk a következőkben:

tuptal- hozzátapad, ered. jelentése: «vmin megtartja magát, megragad» (M.), pl. *dolit keñer-puç-vilîn lîmî uz tupta* sima kerítésrúd hegyén nem tapad oda a hó. M. tm. 14.

paêkat- nyomogatni, összenyomni, pl. *valâz ton ... pîdkuspad paêkatid* te a lovat lábad közé szorítottad. M. 112. | *ad'ami urom vâyez makes kuspaz gînez patâkatiz ...* mein Freund, der Mensch presste das Pferd zwischen seinen Schenkeln. WICHM. II. 53.

Üt valahová (testrészsre): *daŋakaz çapkênê pofon* ütni. VotjSz. 308., 258. | *bamam şukkiz* arczúl ütött. U. o. 605. | *aŋaz žugîni* pofon vág. U. o. 508. | *val-kužo ... šojâz jîraz pîçalâniz şukkîsa, kuşîn-ak pogirtâm* a ló gazdája fejbe ütven puskájával a holttestet, hanyatt borította azt. M. 134. | *kin-kâ çapkoz tonâ bur bayad* a ki téged jobb felől arczúl üt. Mát. 5, 39. WIED. Votj. nyt. 27.*) || Vö. magyar: *Legkisebb panaszért is a kadia száz pâlczát veret a talpán.* Mik. 42. lev.

γ) *šettti-* «találni» ige mellett rendszeren az elativus *-îş* ragja használatos; néha azonban a magyarral és a legtöbb nyelvvél egyezően *-in* ragot találunk mellette: *lud-vîlîş sor şetdâm* a mezőn nyestet talált. M. d. 49. || *şurâs-vîlîn tîjâz şetdâm* az úton tavat talált. M. 69. | *ôtîn ton şettod peşî korka* ott kis házat találsz. WICHM. II. 126., de már a következő mondatban: *šettem îuleskîş peşî korka* az erdőben kis házat talált.

Az inessivus használata ezekben a most említett mondatokban szokatlan és valószínűleg idegen befolyásra vihető vissza. Elativust használ ezekben a zürjén és az észti nyelv is.

Ugyanez áll *a d-ž-* «látni» igéről is, pl. *so tîjin kwiñ pîlâkîş ... niljosîz adžâm* abban a tóban három fürdő leányt látott. M. 69.

δ) Az elativus correlativ esete természet szerint az illativus.

*) A határozó mindig személyragos, úgy hogy tulajdonképpen nem állapítható meg, vajjon inessivus-szal vagy illativus-szal van-e dolgunk. WIEDEMANN azonban inessivusoknak veszi e határozókat és ezért mi is ide soroltuk őket.

Néha azonban inessivust találunk az illat. helyén: *anaitem no ataitem kilēm tšūž tšūi kabanis no kabanin bidesmoz; anaitem no ataitem kilēm nju-pi pid-nir ijuis pid-nir ijuin tšičišķisa vetloz* auch das gelbe Füllen, das vater- und mutterlos geworden ist, wächst gross, wenn es vom Getreideschober zum Getreideschober wandert; ein Waisenkind wird mit dem Fusse gestossen und wird von einer Fussspitze zu der anderen geschleudert. WICHM. I. d. 415. | *džetš murtlen no nju-pi-iez mo'n-ke luwšau, džōk šeris no džōk šerīn vetlišau* ha gazdag embernek volnék a gyermeke, asztalról asztalra járnék. WICHM. I. d. 360. Még egy példa u. o. I. d. 359.

ε) Az *-in* ragos szó néha jelzője egy másik szónak, pl. *Ulēn-gurt* «Alsó falu»: *Ulēn-gurtēn-no aj nēļos vañ* hej, *Ulēn-gurthān* is vannak leányok. M. d. 78.; *palēu-gurt*: *palēn-gurtēn-no nēļos vañ* az oldalt eső faluban is vannak leányok. U. o.; *vilin-kenas* felső kamra: *miłam apaiios kitin kirdžauo? viuin-kenaslen kanataz* hol énekelnek a mi leányaink? A felső kamra korlátján (auf dem Geländer der Bodenkammer). WICHM. I. d. 87. (Vö. u. o. d. 420.); *kēk palan ūš* kétszárnyú ajtó. VotjSz. 541.

Mindezekben az *-i-n* valódi helyhatározó ragja, csakhogy utána «való» vagy «lévő» egészítendő ki, úgy hogy pl. *ulīn-gurt* = lent [levő] falu (a falu ott lent, lent a falu).

Világosabbá teszük a dolgot a következő példák:

gurež no baḡad ošmesed gurež vižūad luwšau-ke! ha a hegy oldalán lévő forrásod (forrásod a hegy lejtőjén) a hegy tövében volna! WICHM. I. d. 118. | *korka no šōrad umortioed arhiāui bidē med ležoz!* házad mögött levő méhkasod minden héten bocsásson (egy-egy rajt). U. o. d. 213. | *viēki-pidsin dun vejjos-kades miłam mumijos* a kádfeleken [levő] tiszta vajhoz hasonló a mi anyuskáink. M. d. 191. | *kwas-vilīn vetlām* hókorcsolyán-járás. M. tm. 72. | *vu durīn vu-muļi kadēs* einer am Ufer des Stromes wachsenden Wasserbeere ähnlich (így is lehetne: einer Wasserbeere am Ufer...). WICHM. I. d. 434. || *džizol tīros ož ortšoz.* — *tšorīg d'ē ulīn* der unter der Pritsche befindliche Raum ist voller Soldaten, welche vorbeimarschieren. — Die Fische unter dem Eis. WICHM. II. tm. 6. | *gur tīros pirog,* sogen *šoraz koudi.* — *touez kotirīn kižili* der Ofen ist voll Pasteten, unter diesen ein Laib. — Die Sterne um den Mond. U. o. tm. 73.★)

Egészen mások természetesen az olyan mondatok, a melyek-

★) Vö. a mordvin hasonló szerkezeteket. NyK. XIX. 128. XXII. 455. — V. ö. lat. *pugna ad Cannas*, gör. ἡ ἐν Μαρμαρίνι πύχνη, ném. *der Weg durch den Wald* stb. stb.

ben *van* vagy *luoz* («van») egészíthető ki, pl. *muri-vilin liz saldat* kémény tetején kék katona [van]. M. tm. 124. | *azbar-šorad kamiš-jubo* udvarod közepén nádoszlop. M. d. 5. Ezekben rendes helyhatározókkal van dolgunk.

2. Időhatározók.

Az *-in* rag időhatározó szerepe a helyi jelentésből fejlődött.

a) Határozószók.

Berlon suono aźlon šukām a mit utóbb kellett volna mondani, előbb mondódott. M. 159. | *mi, pinal kalik, beris veranoze uallon veraškom* mi, fiatal emberek, [talán] előbb mondjuk, a mit később kellene mondani. WICHM. I. im. 34. | *egizo nuniwen tsātšajez imiraz uz bitmi* egy ikerszületett gyermeknek himlője sohasem szűnik meg. WICHM. II. tm. 62. | *tolonles va d-lan* tegnapelőtt. VotjSz. 365. | *tatin pellam adamiles nimzä verani kulä* itten (ekkor) a ráolvasott embernek nevét kell mondani. M. 177.

A rendes *soki, soku* „akkor” határozószónak *-in* ragos alakja is előfordul: *sokiin-kä oz ul* ha akkor sem él meg. M. bab. 75.

b) Főnevek.

Idő, kor: *gužem kuažen tšeberez turli tsātšajen dauiraz* a nyári idő szépsége a különféle virágok (virágzásának) idejében van. WICHM. I. d. 7. | «*tšik tšik*» no karoz *utšied kuaredlen poton vakitaz* a fülemile lombfakadás idején énekel. U. o. d. 406. | *ta vijen aröz mon ortčeti das-kék-no arös nöljosën* ebben az időben az évet elmulattam tizenkét éves lányokkal. M. d. 116. | *so vijin* akkor. M. 86. | *tačä-ik tačä kw a žjosin kiži ton tatči vuid uromä* ilyen, ilyen időben (tkp. időjárásokban) hogyan jöttél te ide, barátom? M. d. 164. | *so ižon va žsin** *mužem-vilä jurtjer kildäm* az ő alvása közben a földön háztelek keletkezett. M. 55. | *so va žsin kišnoez dušimzä oläm* abban az időben a felesége magához hívta a szeretőjét. M. 133. || *og aräa-berä ta vačsën* egy hét múlva ilyenkor. M. VotjSz. 642. | *milam-no piñal bačētën šekēt-dër lüiz zamana* a mi ifjú korunkban is bizony igen nehéz lett az esztendő. M. d. 17.

Idejében: *dīraz nuleskin vajlüz kurbon* idejében mu-

---

* *važsin* már névutónak is volna vehető.

tatott be áldozatot az erdőben. WICHM. II. 140. *) || Vö. magy. *Holnap idejében megin' útra kelhet.* Tol. sz.

Év, évszakok: *tulis kin mušemáz parš-kā giriz, so ar in ju uz udaltī* ha tavaszkor a fagyos földet a disznó túrja, abban az évben a gabona nem terem dúsan. M. bab. 7. | *so ar in kulod* abban az évben meg fogsz halni. M. bab. 20. | *kiktēti tulīsa z šēzi kižinī noš vuem* im folgenden Frühling wurde es wieder Zeit, dass man Hafer säte. WICHM. II. 144. || zürjén: *tölyn* télen.

Hónap, nap, éj: *kōškemāuod kikiūen sīlon t. u. e. z. a z* vágódol utána abban a hónapban, mikor a kakuk szól. WICHM. I. d. 308. | *kajta nunalaz . . . kion taži šunī kutkām* következő napon a farkas így kezdett szólani. M. 118. | *tunne nunāu in* a mai napon, ma. WICHM. I. im. 11. a) b) c) d) stb. M. 158. | *kud nunāu in kuškāuoz pīd vižiam* mely napon hull lábam elé? WICHM. I. d. 411. | *īutēti sutka z adžē so vumurtlen kīnoiez vīlīn aslēstīz dišē* a negyedik napon ruháját a vumurt feleségének testén látja. U. o. II. 162. | *u in liktīllam tros vožojos* éjjel sok vožo jött. U. o. II. 134. | *u in Albasti-no tatēi liktām* éjjel idejött az Albasti is. M. 82. || Vö. zürjén: *med veškō velōdtīšjas sylōn vo i yn oz vony* damit seine Schüler nicht in der Nacht kommen. WIED. 120. || magy.: *Pinkesdben.* LányiC. 300. | *ebbe az éjjēbe.* Nyr. I. 375.

-on végű igenévnél: *Galileja zariz kotyryn vetlon az Si-meonez adžem* indem er um den Galileischen See wandelte, sah er den Simon. WIED. 168. Ilyen használata az -in ragnak ritka.

Az -in ragos időhatározó néha azt az időt jelöli, a melynek határain belül, a mely alatt a cselekvés végbemegy:

eksei arsin d'irše mīšoz a császár egyszer egy évben beretválja fejét. WICHM. II. tm. 63. | *mon oig sutka sk in vui daskik-šurs vjors* egy nap és egy éjszaka alatt tizenkétezer versztet tettem meg. U. o. II. 167. | *odig gužem in ku in arsin bude* egy nyár alatt három rőföt nő. U. o. tm. 293. | *veš pīr vižija d odig kos šušed-šana ne-no-mīrid-no med-az lu* egész nemzetségeden át az egy száraz viaszt kivéve ne legyen semmid. M. 58. | *Inmar dūnādz kwat nēnals ēn tupatēsa vuttām* I. hat nap alatt teremte a világot. Nacs. 3. | *veš duñne-kalik pīr-vižija z-no šisa uz bittī* az egész világ népsége összes nemzetségén át sem fogyasztja el. U. o.

Ezek a példák átvezetnek bennünket ahhoz az esethez, a mikor az -in rag a magyar -ig ragos (egy pillanatig tart stb., tehát mennyi ideig? kérdésre felelő) időhatározásnak felel

*) Vö. instrumentalis-szal: *dērenēz sajkata mon ūj sultē* midőn idejében költöttél, én nem keltem föl. M. d. 119.

meg: *aräs ošlis mussä ars en šijesa ud beŧte* egy éven át even az egyéves tinónak a máját, nem fogyasztod el. Gavr. tm. 55. | *muziem viuiš šöd kiiez og minut in šin uskitisa ku-ke bitto'z-ke* ha a földön levő fekete kigyót egy pillanatig tartó tekintetével megöli. WICHM. I. bűv. 4.

Vö. magyar: *Míg a maga porontyára egy héten háromszor is adott tisztát, addig a király fiacskájára három hétben sem egyszer.* MER. Dun. népm. 3. | *Ha annyi időn meg tudod kerülni a várost, a meddig én, akkor megházasodhatol.* Nyr. XIV. 519. || A Bécsi és MünchC.-ben sokszor időtartást jelez a *-ben* rag a rendes *-ig* helyett. MHat. I. 64. || finn: *hän kutoo verkon viikossa* ő egy hálót köt egy hét alatt. Bud. Fny. 95.

Néhány szónak *-in*-ragos alakja azt az időt jelöli, a melynek letelte után, a mely múlva valami történik: *ar naskin Noj didikaz ležum* egy hét múlva Noj a galambot küldte. Ucsseb. 179. | *ars en-no lëktäm Akaskame* az évfordulólal (egy év múlva, ez a mostani év elmúlván) megjött a mi A. ünneünk. M. d. 173. | *ars in no liktem akaskaied ortšiz no koškiz* das jährlich wiederkommende Fest *ak.* zerrann und verschwand. WICHM. I. d. 224. | *ars in piez luoz* egy év múlva fia lesz. Sar. Azb. 35.

Már a helyhatározóknál láttuk, hogy az *-in*-ragos határozó néha szorosabban tartozik egy-egy névszóhoz (nem pedig a mondat igéjéhez), a melynek így mintegy jelzőjévé lesz; ez az eset — bár sokkal ritkábban — az időhatározóknál is előfordul: *uii in lušškaskišiosleš vožma*, schütze sie vor nächtlichen Dieben. WICHM. I. im. 20.*)

Névutók.

a žin előtt. Rendesen *-on* [ill. *-an*] végű igenevek mellett használatos: *koškon a žaz e nelyos pijostë turtë kërzan-këljos këržalo* mielőtt elmennek, a leányok a legényeknek különféle daltokat énekelnek. M. 171. | *kinä-kä pellani kutkon-a žin* mielőtt rákezdik a varázsmondást. M. 177. | *kuaš jugan a žin sašte soie* hajnalhasadás előtt isten fölkelte őt. WICHM. II. 141. | *kriön džutšez gurt doraz vuon a žin pottini kosem* mielőtt a faluhoz értek, a farkas felszólította az orosz embert, hogy ereszsze ki. U. o. II. 80. | *kulon-ažaz* halála előtt M. 62. WICHM. II. 100.

din in maga nem fordul elő mint időhatározó névutó, csak a már fent említett rövidített *-nin* alakjában, a mely az illető névszóhoz ragként járul. A töszó rendesen *-on* (*-an*) végű igenév:

*) Határozószókat is használnak így; pl. *pir* mindig, folyton: *pir vižjad ne-no-ku-no . . . čecied med-az luili-ni* egész (tkp. folyton [tartó]) nemzetségedben sohase legyen mézed. M. 58.

šiiškoníà zî lîktiz tel-keš mikor ettek, forgósél jött. WICHM. II. 164. | *so kišnojez naške ni no naškoínàz uše* az asszony már leszáll, de leszállás közben leesik. U. o. II. 153. | *so-berz kiktetiaz mînoínàz džutš dorin evel kelilla-mzi* mikor másodszor mentek, nem szálltak meg éjjelre az orosz embernél. U. o. II. 159.

jorsin körül: *šundy džuzan jorsyn* sagon inty vyle lykto napfölkelte körül a sírhoz jönnek. WIED. 208. | *kwamin ar-jorsin* mintegy 30 év alatt. Sar. Azb. 73, 89.

kotirin bizonyos idő lefolyása alatt: *mon odig uj-kotirin mužemaz girsà . . . ěuknali vil' nañ ruto* én egy éj alatt a földet megszántván . . . reggelre friss kenyeret teremtek elő. M. 70. | *söböre odig wi kotir kosem kwamin valez enèràn* azután azt parancsolta, hogy egy éj alatt harmincz lovat nyergetjen meg. WICHM. II. 93. | Más példa: M. 70.

kuspín között, közben: *odig-pol tain ulon-kuspazi adami kudžisa, medojos-kuspín taži ušjaskam* egyszer itt tartózkodásuk alatt az ember megrészegedvén, a béresek közt így dicsekedett. M. 70. | *jo-vilä sultonän-no voj-dirän kuspín kižiškikid* ha a jégre való állás [ünnepe] és a vajas hét közt hallgatózol. M. bab. 93. | *piž so-kuspín jalan ujasà, ujasà čorigaš-dorä vuäm* a csónak ekközben mindig tovább úszva egy halászhoz jutott. M. 134. | *so kuspín kutškem kizjos virini* ekközben a fenyőfák el kezdtek mozogni. WICHM. II. 56.

puškin közben, között: *kwamin kulli, «kultir» puškin «tšätir»* dreissig Zapfen, während des Tröpfelns richtet sich da etwas Steifes auf. WICHM. II. tm. 120. | *jumšan puškin sur tšeskit, aulak sergin nižu muso: jumšan* közben a sör édes, magányos sarokban a leány kedves. WICHM. II. km. 67., I. d. 402. | *šion d'uon puškî n-gînz iska-vîn luoz* evés-ivás közben barátot talál. WICHM. II. km. 25.*)

šorkin valakinek a távollétében: *voj-vajon-šorkaz kartez gur-vilistiz vaskam* mialatt ő oda volt vajat hozni (vaj-hozás távollétében) férje leszállt a kemenczéről. M. 133. | *mon-šorkin* az én távollétem alatt. M. VotjSz. 467.

važsin közben: *kišnoezlän miłim pižon-važsaz kartez-no vuäm* feleségének lepénysütése közben megjött a férj is. M. 133. | *piron-važsazi kartez kišnoezli nošik . . . šuäm* fürdésük közben ismét így szólt a férj feleségének. M. 134. | *so važsin adami til-šukkonän korkaz til-no pottini vuäm* akközben az ember a csiholóval világot is ráért gyújtani. M. 142. | *so-važsin sojos šuräs-vilä potillam* akközben ők az útra jutottak ki. M. 126.

viskin között: *odig-pol — jo-vilä-sultonän-no umištonän viskin — so niläz šur-mumiz . . . vuli istäm* egyszer — a jégre-

*) Vö. az állapothatározókat.

állás és az *umišton* [ünnepek] között — azt a leányt mostoha anyja . . . vízért küldte. M. 57. Vö. *kuspin* névutót.

3. Állapothatározók.*)

Állapot: *vütēn azves-ukšo adžid-kä: būrdon* ha álomban ezüstpénzt láttál: sirás [lesz]. M. bab. 174. | *atšimeven ta šamen šuvūdišakemmi uiiin vōta mi vāu medam?* éjjel álomban volt-e, hogy mi így fogunk mulatni? WICHM. I. d. 215. | *pužim busi-šorin da uraz silä* a fenyőfa a mező közepén magányosan (tkp. magányban) áll. VotjSz. 387. | *biži tubi kiš-puše rkaž lobaš tui ponna* gyorsan felmáztam a nyírfára, a szabadon lebegő kéregért. WICHM. I. d. 379. | *vale-ik ug tši-da me staz ulni šumpotemeniz* lovam örömeiben nem bír nyugton maradni. U. o. d. 441. || Vö. magy.: *Midőn a természet szunnyadoz álmában.* Anyos. | *Magam ba* bolygom néma búval a forrás partjait. Bajza.

Viszony: *žečkīn-burīn ulni-vilni žeč kapči azla-paldā šot* add jó, könnyű jövődet, hogy jóban, üdvben élhessünk, lehessünk. M. 161. | *arsēn lēktām Akāškamāz tēn ēslēgēn, kauḡakwaratāk dūnē med kēlātoḡ val* intézzed, hogy ez esztendőben megjött Akāškānkat békességben, lárma, zaj nélkül ülhes-sük. M. 169. || *tutēn vān ēskaljos odik lukēn kēllēsa vandāmēn adžū* itten látja, hogy mind a tehenek egy rakáson heverve, össze vannak kaszabolva. M. 90. || Vö. magy.: *Ne fualkodjál a jó szerencsében.* Fal. 577. | *Hagyjátok őt békében élni.* Pet. 329.

Cselekvés: *ti ka-ik kañiu ad'ami vān medam šundi utemīn* gíbt es wohl unter der Sonne (im Angesichte der Sonne) so angenehme Menschen wie ihr? WICHM. I. d. 167. | *odig ke-ñēsīn ulni* egyetérteni (egy tanácsban van). VotjSz. 138. (WIED.) || Vö. magy.: *mykoron sokayg allot volna ezenkeppen ev im ad-sa gyban.* Marg. Él. 76. | *Elmerült annak nézésében.* Ján. 22.

Árnyékban, ködben: *turim turnami bad'džim kiš-puven saukimaz* füvet kaszáltunk egy magas nyírfa árnyékában. WICHM. I. d. 34., 298. | *uzijān borē kišmaloz čukna-no salkēn busjosēn* a földi eper és boré-eper megéri reggel a fagyos ködökben. M. d. 170.

Vminek a fényénél: *surdeti poti tui tiu in, lageti poti iur tiu in, inmeti likti in tiu in* a nyírfaerdőn átmentem nyírfa-kéreg(ből való fáklya) fényénél; a fenyőerdőn átmentem a fenyő-szurok világításánál; az égen átjöttem az ég fényénél. WICHM. I. d. 407.

*) Mintegy a határon a valódi helyhat. és az állapothat. között állanak az olyan kifejezések, mint pl. *ke-ñēsīn ponižī kalik* . . . egy gyűlésben embereket választottak. WICHM. II. 146.

Kezében: *pudo-životed kijad-kä oz ul* ha lábas jószágod kezéd alatt (tkp. kezében) nem él meg. M. bab. 75. || *atikai kiiin uuim no eksei ki uuie kilim ug* wir waren in der zarten Pflege (tkp. kezében) des Vaters und wir gerieten ja in die strenge Zucht des Kaisers. WICHM. I. d. 246. | *uštonez anikai no kiiin* der Schlüssel ist in der Tasche der Mutter (tkp. kezében, ő nála; *kijin* tehát a. m. hatalmában, *penes alquem*). U. o. d. 318.

Szívében, eszében: *mënam kütjosam-no tël žua* az én keblemben is láng ég. M. d. 29. | *tilad todadi vai medam?* denket ihr wohl daran? WICHM. I. d. 159. | *aslam miu-kidam nãupaško* ich sinn' in meinem Sinne. U. o. d. 74. | *innar . . . keltiz-na vižmã zî todinî asleštiz podem-pusjosses* Gott liess sie aber die Kenntniss der eigenen Zeichen im Gedächtnis behalten. U. o. II. 147.

Itt még a következőket kell megemlítenünk:

S'olta-bakatir veš čum-lipätaz mid dorin pottisa koškoz S'. hőse az egész kamratetőt másik oldalára fordítván, elmegy. M. 63. | *mid dorin pottinî v. middorintinî* a másik oldalra fordítani (pl. a ruhát v. vminek a fedelét). M. VotjSz. 400. | *kido-kis intijaz matën karša lëktim mi tatsë* a távoli helyet közel[be] hozva jöttünk mi ide. Gavr. d. 94.

Névutók.

a žin előtt:

Valaki előtt, vkinek jelenlétében: *mon tiledlë peimët ažen veramãz ti murt ažen veralã* a mit nektek a sötétben mondok, a világon (tkp. az emberek előtt) mondjátok. Kaz. Mát. 10, 27. | *Jirodiadalãn nëlëz murtjos-a žen äktësa Jirodlis mël-këdzü baštãm* Héródiás leánya az emberek előtt tánczolva, Héródes tetszését megnyerte. U. o. 14, 6. | *kunojosëz-a žen . . .* vendégei előtt. Istor. 118.

Valakinek szeme előtt: *soki-ik pokci pilãn sin-a ža z tuž badžin jurt-jer kildãm* akkor a kis fiúnak szeme előtt egy igen nagy ház jelent meg. M. 77. | *vužerdi šin a ža m lujsã u-ke* bárcsak szemünk előtt volna árnyékokot. WICHM. I. d. 133. || *ton atšikiškod minam šin a ža m tšuk'na no džuzãm šundi ka-ik* az én szememben a reggel felkelő naphoz hasonlóan látszol. U. o. d. 193. | *Vö. solen a ža z lue korka*, előtte ház jelent meg. U. o. II. 165.

Eredeti jelentése («előrés, hely») van meg *og-a žen* «együtt» szóban (tkp. egy helyen): *ãn kurãkti, og-a žen ulsa, ačmãos um birã* ne búsulj, együtt élve mi nem fogunk elveszni. M. 70. | *so urt-murtjosën og-a žen ulã* ő együtt lakik a votjãkokkal. M. 95. | *ojdo bižom og-a žen nosza*, fussunk együtt. M. 90.

bordin -nál, mellett.

vuz bordin iska-vin ug lo kereskedés közben nem találsz

barátot. WICHM. II. km. 25. | «*érom*» — *šúša ug vetlišké, vižjosež bordaz üz-kä lu* nem járok [valakivel], szeretőmnek mondván [öt], ha nincsen neki esze. M. d. 96.*)

din'in rövidített alakja a következő különös alkalmazásban fordul elő: *koť mar už bordi o g'n'in kutscono ni aslim* minden munkához nekem magamnak (egyedül) kell hozzáfognom. WICHM. I. d. 461. | *pu ponna, turin ponna, kutsaškin'i teliškin'i no o g'n'in minono ug ni tabireze* fáért, szénáért, csépelni, a gabonát szelelni egyedül kell ezután mennem. U. o.

Hogy a következő alakokban: *og'nam* (WICHM. I. d. 457, 462. II. 128.), *og'nad* (u. o. II. 128.), *og'naz* (u. o. II. 192, 124, 160.; *og'naž* Glaz. Mát. 14, 23.), *og'nadi* (Márk 6, 31.), melyek mind a glazovi nyelvjárásból vannak idézve (és ennél fogva lehetnének személyragozott *-n'in* ragos alakok), valóban a *-n'in* rag vagy névutó van-e meg, nem dönthető el teljes biztossággal, mert a többi nyelvjárásban *ognam* stb. alakok állnak velük szemben. Az *n—n'* váltakozására pedig több példa van: *in* és Kaz. *in* ég; *šin*, Kaz. *šin* szem.

intij'in helyett (*inti* hely).

mon ton intija d žužasal, minam luoz-a én felszállanék a te helyedben (te helyetted), nekem lehet-e? M. 72. | *milam in-těj'en kiň šėdoz?* ki fog a mi helyünkben (helyettünk) játszani? M. d. 224. WICHM. I. d. 238. | *žužasa, šundi intij'in veš duńnež kotirtäm* nap helyett fölszállván az egész világot körüljárta. M. 72. | *milam no šiem ug iuem in-tija z in-mared kittem ug med šotoz* statt dessen, was wir gegessen und getrunken haben, gebe (euch) Gott Brot ohne Spreu. WICHM. I. d. 367. || Vö. magyar: *jótét helyébe jót várj.* «Hogy a helyhatározó szóból helyettesítést jelentő névutó lett, ez egyike a legátlatászóbb s legelterjedtebb átviteleknek. Hiszen sokszor a helyettes valósággal helyére áll annak, a kit helyettesít, teszem a fölváltó ör a fölváltandó helyébe.» SIMONYI, MHat. II. 203.

kotir'in körül. Számnevek mellett «körülbelül, megközelítőleg» jelentésű.

veralo leša nılšu kotir uanjos úgy látszik, azt mondják, hogy körülbelül négyszáz (verszt). WICHM. II. 130. | V. ö. *kwamin ar-jorsin* mintegy 30 év alatt. Azb. 73, 89. || zürj.: *šojysjasys völy vit šurs verös gögör* der Essenden waren ungefähr 5000 Männer. WIED. 207. || magy.: 5000 körül.

Ilyenfajta számhatározásnál rendesen *minda* («mennyeiségű») használatos, pl. *vaímėž šü-kėž murt mēnda liuillam* valameny-

*) Vö. az utóbbihoz MUNKÁCSI jegyzetét: *bordaz* ezen értelembe «neki» szokatlan kifejezés; talán az orosz *y hero* van utánozva benne. M. 233.

nyien mintegy 120 ember voltak. Badz. 62. WIEDEMANN csak ezt az utóbbi szerkezetet ismeri, úgy hogy a fõnt említett zürjén mondatban a *vit šurs gögör* kifejezésnek a votjákban szerinte *vit šurys mynda* (nem pedig *kotir*) felelne meg. L. WIED. 155. || Vö. még *niildonlê matä* körülbelül 40. Istor. 58.

kuspîn között.

milam duonjos vüüzê-kä, üvül-dêr kuspamê umjosmê ha eljönnek a mi ünnepünk, bizony nem alhatunk (tkp. nincsenek közöttünk álmaink). M. d. 176. | *odig-pol kabakä kwiñ vedinjos êoêasa, kuspazi êeygäšni kutkillam* egyszer egy csapszékbe három varázsló gyűlvén, egymás közt vetélkedni kezdtek. M. 85. | *adami . . . medojos-kuspîn taži ušjaškäm* az ember a béresek közt így dicsekedett. M. 70. | *kuspazi veraškini kutskillam* egymás között kezdtek beszélni. WICHM. II. 74.

puškin -ben, között.

dêc atêrjlân nêlêz-piez küt poškaz dêc esäb lukaloz a jó atyuskának gyermeke keble belsejében jó gondolatot gyűjt. M. d. 209. | «*šedti ini kiži vllani täjä!*» *šuož as puškaz* «Megleltem már [a módját], hogyan kergethetem el azt», mondja magában. M. 121. | *i umšan puškin sur tšeskit, äulak sergin niu muso* a *jumšan* közben a sör édes, magányos sarokban a leány kedves. WICHM. I. d. 402., II. km. 67. | *vuz bordin iska-vin ug lo; šion-d'uoñ puškin-gine iska-vin luož* kereskedés közben nem találsz barátot; evés, ivás közben találsz barátot. U. o. II. km. 25. L. az időhatározók közt is.

šorkin vkinek a távollétében, háta mögött.

šorkaz veraškini vkinek a háta mögött (rosszat) beszélni. M. VotjSz. 467.

šorin középen.

mon šorên šeklanodê kételkedni fogtok bennem. Istor. 133. *vilin* fölött, rajta.

α) Gondolata, vágya rajta van: *šilojâ potäm ämež-josid: volnoj kaliklân milkid so vilin* a bozótban kinőtt málnák: a szabad népnek gondolata rajta. M. d. 253. | *žazäg-lân milkid vu vilin, vorgoronlân milkid vañ-bur vilin* a lúdnak gondolata a vizen, a legénynek gondolata a vagonon. M. d. 193a. | *džážeglen miukid vu viuiñ, milam no miukid niu viuiñ* die Gedanken der Gans sind auf dem Wasser, unsere Gedanken sind bei den Mädchen. WICHM. I. d. 64. | *džážeglen milkid šéži vilin* die Gans sehnt sich nach dem Hafer. U. o. d. 437., II. km. 77.

A szerkezet magyarázata világos. Hogy mennyire érzik még ezekben a szólásokban a *vilin* eredeti jelentése, azt talán legjobban ez a szójáték mutatja: *nillen milkid pi ulin, pilen milkid nîl vilin* das Mädchen sehnt sich nach dem Burschen, der

Bursche nach dem Mädchen. WICHM. I. d. 437., II. km. 77. (Ugyanez I. d. 474., csakhogy mind a két mondatban *vilin* névutóval). || Vö. magyar: *De rajta járnak váltig gondjaim*. Szenv: Messz. 73. | *Éhes lónak zabon az eszi*. Nyr. VII. 130. || «Egyéb-iránt más nyelvekben is közönséges ez a kép: ném.: *über etwas nachdenken*, ang.: *to reflect upon* . . ., fr.: *réfléchir, spéculer, rêver sur quelque chose*» MHat. I. 143.

β) A gondolkodik-félékhez tartozik ez is:

Éuknu sultoz vorgoroned, už-viljosad völdirjaškoz reggel fölkel a legény, szétterjeszkedik a dologra (figyelmét ráirányozza; sürgölődik-forgolódik munkáján). M. d. 252. Eredeti jelentésében: *Éukna žužuloz šundijed, kwar-viljosad völdirjaškoz* reggel fölkel a nap, szétterjeszkedik a leveleken (t. i. a fénye). U. o. || vö. magy.: *Ne törődjél a magad betegségén*. Hall: Paizs. 470.

γ) *dun-vilin silni* alkudozni (tkp. az áron állani): *vor-dini pudo-život bašikid kema an sil dun-vilin; kema dun-vilin silid-kā, pudo-životed uz ul-ni* ha lábas jószágot vesz el tartásra, soká ne alkudjál; ha soká alkuszol, lábas jószágod nem fog majd élni. M. bab. 133.

δ) Vminek megfelelni, eleget tenni: *siliz ajlān kil vilaz* megfelelt atyja parancsának (Kár.: cselekedte az atyjának akaratát). Glaz. Mát. 21, 31. || Névutó nélkül is, *-in* raggal: *aslaz bagadajaz sēlmtā* nem tett eleget ígéretének (nem állotta, tartotta meg a fogadását). Istor. 166.

ε) *kalik vilin: kāuik viuin džuk pōste-no diāz keñiro šidez-no ebou* az emberek előtt kását főz; de odahaza (azaz rendesen) még darából csinált leve-se sincsen. WICHM. II. km. 45.

4. Essivus.

Az essivus kifejezésére rendesen az instrumentalis *-ā-n* ragja szolgál, de az *-i-n* rag is előfordul ily használatban.

Kuno in kema ulsa, baka-āmes-pi noš-ik gurtaz bertām soká léven vendégségben (tkp. vendégben), a békavő ismét visszatért falujába. M. 78. | *keña ar uliskod saldatin?* das wiewielte Jahr dienst du als Soldat? WICHM. II. 165. | *so-bere so vit ar ulisa šedem saldatz no ulem saldatin dasvit ar azután* öt év múlva katona lett és tizenöt évig szolgált mint katona. U. o. | *kuke soki (saldatin) mīno saldatjos pis korānī* einmal (während des Dienstes) gehen die Soldaten, um Holz zu hauen. U. o.

Vö. magy.: *Teste, lelke zálogba van* (eladósodott ember). Nyr. VI. 173. | *Örökben nekünk adták*. Hall: Pajzs. 313. || finn: *poika on paimenessa* a fiú pásztorkodik (pásztorban

van). Bud. Fny. 94. | cseremisiz: *tudo meman aulušto kütü-cöštö* ő a mi falunkban pásztorban van. NyK. III. 100. || Vö. magy.: *meghívlak a vendégbe, de nem a lakodalomba*. Nyr. IX. 32.

kîd'okîn távol: *kusépmê kud'okên, lulmê matên* a távol-ság köztünk nagy (tkp. a köztünk lévő tér távol[ban] van), de lelkünk közel van. M. d. 56. Hasonló példák WICHM. I. d. 291, 292. | *kîd'okîn-a kuzonož?* még messze van Kazánig? WICHM. II. 130. || *touzeén pilem mǎ'u(i) mǎtin?* warum sind der Mond und die Wolke einander so nah? U. o. I. d. 72.

5. Partitivus.

Rendesen névutók segítségével fejezik ki. Pusztá főnévvel csak nagyon ritkán:

kǎuikîn nò kǎuik ug oi tuž uno ug az emberek közt igen sokféle ember van. WICHM. I. d. 364. | Vö. *kalikā poton-dirja žec kîtkon valjostā šotisalid-kā* a sokadalomba (tkp. népbe) való menés idején vajha jó befogni való lovaiddat adnád. M. 163.

Vö. magy.: *A nagy urakbann kevésb jót találok, mint rongyos pórokbann*. Orczy: KöltSz. 181.

Névutók.

puēkîn: šid-nān no poškîn šid-nān vañ, vižez no baštis arak vañ az ételek-italok közt mindenféle étel-ital van, az észt rabló pálinka is van. WICHM. I. d. 226. | *ta «argēšjos»: čen pereškās pijos-murtān kēšno-murt argēš pukšēmtā perešjos poškēn* ezek az *argēš*-ok a legöregebb férfi és nő azon vének közül, kik még *argēš*-t nem ültek. M. 171. | *kinli-kā sem űa-puēkad...* *šot* add oda valakinek családbelijeid között. M. bab. 75. | *āj Mārja, ton nēl-kēšno za tez-poškēn dano!* óh Mária, dicső vagy te a női nemben. Badz. 15. || Vö. magy.: *Ritkán vagyon a hegedűsben bornemisza*. Decsi: Adag. 120.

kuspîn: o'uo kuspadi dišmon va'űa? talán féltékeny van köztetek? WICHM. I. d. 129. || Vö. magy.: *Mint az rózsza az töviskek között, olyatán az én szeretőm az leányzók között*. Pécsi: Szűz. 155.

polin: űe-no-kîn-no ti-polin ištarsinā pirono-kadez ovel köztetek (közületek) egy sincs, a ki a bírói székebe való volna. M. 143. | *uz luā-ni ta-berā ud-murt kalik-polin ta Kalmāz-bakatirjos kađešjosiz* nem lesznek már ezután a votják népben ezen Kalmāz-hősökhöz hasonlók. M. 63.

FOKOS DÁVID.

Értelmi egyezés és hasonló incongruentiák a magyarban, finnben és törökben.

KERTÉSZ MANÓ az «Analógia a mondat szerkesztésben» cz. jutalmazott dolgozatában (különnyomat: Nyelvészeti Füzetek 21. sz.), melyet közelebbről az Akadémia is dicséretben részesített, azt igyekszik bizonyítani, hogy azok a jelenségek, melyeket közönségesen értelem szerint való egyezésnek [constructio ad sensum] szoktak nevezni, szintén analógiás alakulások, mint sok más szerkezet, s hogy az analógia és kombináló mondat szerkesztés, nemkülömben az értelem szerint való egyezés a létrehozó okot tekintve tulajdonképen egy és ugyanaz. (Id. m. 26. és 10. l.)

A különben jóra való dolgozat egyéb tételeit és eredményeit ezúttal mellőzve (esetleg majd más alkalommal ismertetjük), itt csak az ú. n. értelmi egyezéshez, annak magyarázatához kívánok szólni röviden. Ugyanis e kérdéssel is már régebb idő óta foglalkozgatom s a magyar értelmi egyezést is behatóbban szeretném tárgyalni, mint olyan kérdést, mely újabb, lélektani alapon szintén megérdemli a behatóbb figyelmet és kutatást, e «kivételek» megmagyarázását.

Itt csak egy pár, KERTÉSZTŐL is magyarázott ilyen szerkezetet, mondat csoportot kívánok a valóságnak megfelelően másként magyarázni meg, hozzávévén a rokon nyelvek köréből pl. egyfelől a finn-nek, másfelől a török-nek egynehány szintén itt érinthető szerkezetét.

A) Magyar nyelv. — KERTÉSZ szerint a) a számnévi jelzős alany után álló többes számú állítmány az effélékben: Az két lovas legény Apponyi uram után harmad napra *indult*nak el onnat (Lev. T. 2:171), ilyen úton jöhetett létre: A két lovas legény... *indult* + a lov. *legények indultak*; tehát kombinációval, melyben az utóbbi szerkezet analógiája hathatott az elsőre. Nem tekintve az esetleges latin hatást, mely a régieknél effélékben szintén érvényesülhetett, nem egyszerűbb-e arra gondolnunk csak, hogy itt egyszerűen a «többség képzete» v. «érzése» (sensus) nyomult előtérbe a levélíró pennája alatt

az állítmány kifejezésénél, s ez annál könnyebben történhetett, mivel a tulajdonképeni állítmány az alanytól messzibb van, és a formai egyezés (a két lovas legény *indult*) szükségének érzése sem gátolta az író-t a többes szám alkalmazásában. Vö. az efféléket is: *Tizönkét kőmíjes* esszetanakodék, magoss Déva várát hogy *fölepítenék* (KRIZA, Vadr.). — Éppen így egyszerűen a többség képzetének kifejezésével van dolgunk a többes számú állítmánynál, vagy a számnév után álló többes számnál az effélékben: *Hat vagy nyolcz ember* az testet rudakon *vitték* (APOR: Met. 409). Lássá, hogy a *tizenkét vitézek* is *arra tartanak* (Vadr. 473), stb. Az a kombinációval való analógiás, közvetítéses magyarázat itt nemde nehézkes, metafizikai magyarázat volna; mikor a mondat KERTÉSZ szerint is, mint WUNDT tanítja, szimultán, spontán természetű, teljes képzettartalmával egyszerre lép föl a tudatban. Közvetve, igen, hathatnak tán mindezekben a többes alanyú mondatok is, de nem az olyan másodiknak fölvett, állítólag kombinált változat, hanem általában a többes alanyú mondatok; és hát azokban is a »többség képze» jut kifejezésre.

β) Így magyarázhatók szerintem az olyan szerkezetek is, melyekben egyes számú alanyhoz a vele kapcsolatban levő -*vel*-ragos társ-határozó következtében szintén többes számú állítmány járul. Tehát az effélék pl.: *Zrinyi Deli Viddal így beszélnek vala* (Zr. 10: 14). — KERTÉSZ szerint az ilyen mondat is analógiás alakulás volna, mely ebből a két mondatból »állt elő»(?): *Zrinyi Deli Viddal így beszél vala* + *Zrinyi és D. V. így beszélnek vala*. Nem egyszerűbb-e itt is egyszerűen úgy képzelní el a dolgot, hogy az író lelkében az állítmány kifejezésénél egyszerűen a »többség képze» nyomult előtérbe, és ez itt ismét annyival könnyebben történhetett, mivel személyekről, több személyről volt szó. Az a két mondatból való feltevés, kombinációs-analógiás szerkezet, nemcsak hogy lehetetlen durva érzékeltetése az egyszerűen is elképzelhető önkénytelen, szimultán mondatalkatnak (vö. az összevont mondatról szóló munkámat effélékre); de metafizikai is, mintegy közvetítésekhez fordul, a hol a jelenség közvetlenül is elképzelhető és elképzelendő. — S nemde nem a többség képzetének v. érzésének egyszerű előtolulásával, mintegy előre való logikai, helyesebben lélektani egyezéssel van-e dolgunk pl. az effélékben is: Az első tánczot *járták* az násznagy a nyoszolyó asszonynyal (APOR: Met. 386. KERTÉSZ u. o. 28. l.). Mint pl. *Mögállnak, mögállnak három hajdu legén* Bíró Jánosnének kötött kapujába. (Népk. Gyűjt. 3: 22. Bíró Anna balladája.)

γ) De meg nem is tudja olyanformán kimutatni KERTÉSZ a többes számú állítmány okát az *egyik-másik*, *kiki-féle* szerkezetekben,

ilyen példákban: Az *egyik* az hajónak utolsó részébe, *másik* az elsőbe *ilnek vala* (PESTI Mes. 207, u. o.). «Az efajta mondatoknál — mondja — nem tudjuk kimutatni azt a szerkezetet, a melyeknek a hatása alatt többes számba került az állítmány; egyebet nem mondhatunk, mint hogy ezekre a mondatokra magának a többség fogalmának volt hatása.» Természetesen éppen azért nem analógiás alakulások, legfőlebb a többes alanyú szokásos szerkezetek analógiája hathatott volna és hathatna az efféléknél is; de helyesebben így beszélhetünk: sokszor tán idegen hatás is van bennük, de akkor is s tulajdonképpen a többség képzete (nem is logikai fogalma, hiszen tulajdonkép csak lélektanilag s nem logikailag szólhatunk) jutottott érvényre (s nem: «volt hatással», mint KERTÉSZ magát kifejezte). — És így magyarázható a KERTÉSZTŐL e) pont alatt fejtegetett gyűjtő fogalmú *kiki* után álló többes szám is, mint pl. Édes övéikhez *kiki* oszolhatnak (AR. Bud. H. 10. l.).

Helyesebben értelmezte az efféléket GOMBOCZ Z. «A jelenkori nyelvészet alapelveiről» szóló dolgozatában (különnyomat 40. l.), a mihez csupán annyit jegyezhetünk meg, hogy «logikai» helyett nemde inkább «lélektani» egyezésről lehet szó az effélékben, mint már fennebb éreztettem, minthogy a nyelvben — mint tudjuk — nem a gondolat, a logika, hanem a lélek egyszerű megnyilatkozása jut első sorban kifejezésre.

d) Tovább menve a KERTÉSZTŐL is hangsúlyozott több cselekvő személy fogalma érezhető az *egymás* használatánál is, mikor így beszélünk: *szeretik egymást* v. *Egyik a másikat gyűlölik* (ZRINYI 1:65. KERTÉSZ u. o.). A fogalmat is azonban ismét lélektanilag értve és nem úgy szólva, mint KERTÉSZ, hogy az a többség fogalma hatott az egyes számú szerkezetre: *szereti egy (a) más*; hanem: egyszerűen ez a «többség képzete» jutott egészen önkénytelenül kifejezésre az állítmányban.

e) Így érthetők és csakis így magyarázhatók szerintem azok a leggyakrabban említett efféle mondatok is, melyekben az alany gyűjtő-név (collectivum) s az állítmány többes számban áll.)* Pl. Jámbor népe a kis helynek, halkan lépve *gyűlnek, mennek* (AR.: Ünneprontók). KERTÉSZ az efféléket úgy magyarázza, hogy ezekben egy többes számú főnév hatott és hozta létre az incongruentiát, ilyenformán: jámbor népe + jámbor lakói. Nem természetesebb és nem egyszerűbb-e itt is a közvetítő metafizikai suppositio — kombináció és analógia — helyett azt mondani, hogy itt az alany gyűjtőnév és egész önkény-

*) Vö. a latin és görög nyelvtanokat is.

telenül benne van a többség, sokaság képzete, s éppen következő új verssorban, némileg tán a rím kedvéért is kerülhetett az állítmány többes számba. Vagy mint pl. HEGEDŰS ISTVÁN kifejezi az «Értelmi egyezés a görögben» cz. cikkében (NyK. 25:207): az effélékben «a lényeg az, hogy a gyűjtőnév mellett az állítmány distributív jellegű és így kerül többesbe».

ζ) Hasonlóképpen magyarázhatók a *kegyelmed, kegyelmetek, nagyságtok* stb. régi megszólítások után való értelem szerint való egyeztetések is, a melyek a rendes formai egyeztetés mellett előfordulnak. Pl. rendes formai egyeztetéssel: Te *kegyelmed* v. *kegyelmetek legyen* (egyes 3. sz.) segítségvel nekie (RMNy.); értelmi egyeztetéssel: *Ó hatalmasságok éhen jöttek vissza* (MIKES; többes sz. 3. sz.); de így is: Isten *tartson Nagyságodat* (RMNy.; egyes 2. sz.). Utóbbi esetekben a többség, illetőleg a személy képzete nyomult előtérbe, s ezért áll amott többes szám (*jöttek*), emitt meg egyes 2. személyre értett igealak (*tartson*) mintegy a szokástól eltérőleg. — Igen, kombináció van aztán az affélékben, hol «az író — mint KERTÉSZ is kifejezi — a formai szerkesztést elhagyja és átcsap az értelem szerintibe», tehát a két utóbbi szerkezet önkénytelen vegyítésénél, pl. Azért én böcsülettel *kérom* kglmetöket, mint jóakaróimat, hogy az jövő hétön *fölkülgyétök* (KERTÉSZ id. m. 30. l.).

B) Mármost a fennebbiekhez hasonlóan magyarázhatók a rokon nyelvek közül pl. a finnben, nemkülömben a törökben is egynémely szerkezetek.

Így a finnben *a*) mikor, bár ritkábban, egyes számú gyűjtőnév után többes számú állítmány van, pl. *Joukko koulupoikia, kirjat kainalossa, huutavat ja huijaavat yhdessä ajurin kanssa* (SETÄLÄ finn mondattana) = «egy csoport iskolásfű... kiabálnak és kurjongatnak». Az effélék magyarázata ismét a többség képzete és távolabb álló állítmány.

β) Ennek éppen ellentéte az, mikor ugyancsak a finnben partitívusi alany, és pedig többes partitívusi alany után az állítmány egyes számban áll, pl. *Taloja on palanut* = «házak égett le», tulajdonkép a házakból egy csoport. Éppen így: *poikia juoksee pihalla* = «gyermekek futkos», tkp. gyermekekből futkos egy csoport, az udvaron. Sokszor ki is lehet tenni a «csoport»-ot: *joukko poikia juoksee*. — Ellenben: *pojat juoksevat*: «a gyermekek futkosnak»; az állítmány itt többes nominatívusi alany mellett a finnben is többesben. — Fennebbi példákhoz hasonlóan: *Ihmisiä tulee*: «emberek jön»; *lapsia on kuollut*: «gyermekek meghalt» (FÁBIÁN, Finn nytan). *Lintuja lentää katolle* (BUDENZ, F. nyt.): «madarak repül a házfedélre», tkp. a madarakból

egy csoport. *On siellä tyttöjä, on komioita* (Kanteletar, 8.) = «van ott leányokból, van csinosakból», azaz: vannak ott csinos lányok. Eme partitívusos példákban mintegy a többség egységbe van foglalva, mint pl. a görögben is a többes semleges alany után álló egyes számú állítmánynál: ez a magyarázata a látszólagos incongruentiának.

Ez az eset fordul elő akkor is, mikor a költői nyelvben és a közbeszédben többes nominatívusi, tehát határozott alany után is állhat egyes 3-ik személyben az állítmány, pl. *miehet meni*, tkp. «az emberek ment», *koirat haukkuu*, tkp. «a kutyák ugat» (L. FABIÁN, Finn nytan 217. jegyz. és BUDENZ, Finn nyt.² 115. l. 2. jegyz.). Ilyenek még: *Linnut litteli sanoja* (Kalevala, I. runo 69. s.) *Munat vierähti veteen* (Kalev. I. 225). *Minä tyttö, kaunis tyttö, kun mun pojat näkee* (Kanteletar 14 d.) stb. — Mindezekben a többes számot mintegy csoportot, sereget, egészet kell felfognunk, a minthogy a többes szám is tulajdonképpen egy csoportot jelent, és tán a partitívus után álló használat is hathatott; így állhat itt mintegy az állítmányi képzet formai elhanyagolásával egyes számú állítmány. Vö. a magyarban is az efféléket: «Az embereket boldoggá tette a tudat» e h. «boldogokká» stb.

Még inkább érthetők a finnben az effélék: *Tytöllä on kauniit silmät* (= «a leánynak van szép szemei»). *Hänellä on pienet kädet* (= «neki van kis kezei»). *Ukolla on harmaat hiukset* («az öregnek van szürke haja», tkp. hajszálai). *Saappaat on jalassa* (= «a csizmák van a lábán») stb. Kivált az *on* (neki van) és az *ei* tagadó ige mellett így mindig. Pl. utóbbira: *Kultani silmät ei katsele noita* (= «kedvesem szemei nem néz őket», Kanteletar, 8 d.). — Az effélékben a többes számú alany mintegy collectivum, illetőleg plurale tantum (hajszálai = haja), a mely mellett még inkább állhat az egyes számú *on v. ei*, kivált ha előre van bocsátva. Vö. a magyarban is: *Fáj a lábaim. Fáj a szemei. Ezek az én fíjaim mind ojan*, stb. (Népnyelvből.) Előbbi-félékben, az igaz, a többes számú alany (lábaim, szemei) bizonyára indogermán hatás lehet a magyarban is (vö. *lábam, féllábam* stb. magyaros kifejezéseket), mely előtt az állítmány képzete mintegy előretolult egyes számban és úgy került utána az alany, többes számban.

Jegyzet. Ime így érthetők mondattani alapon a «plurale tantum»-ok és az effélék is pl. *miehissä* «valamennyien, egész sereggel, egy tömegben»; tulajdonkép: «emberekben». — Affélékre vö. pl. *sakset* «olló» mintegy összefoglalva a két ollórész; *suitset*, «zabola, fék, kantárszárak»; *kangaspuut* «szövőszék», tkp. «vászonfák», *kytkyt* «nyűg» stb.

γ) A több egyes alany után álló többes számú állítmány, mely

a finnben rendes, mint pl. *isä ja äiti tulevat* (= «az apa és anya jönnek»), indogermán hatás lehet, mint annyi más jelenség e nyelvben; de kivált személyeknél és távolabb álló állítmánynál a többség képzetének előnyomulásából is magyarázható. Vö. a magyarban is: *Péter és Pál, tudjuk, nyárban összeférnek a naptárban* (ARANY). — A költői és közbeszédben azonban a finnben is előfordul az egyes számú állítmány is, pl. *Isä ja äiti on kylässä* («az atya és anya van falun»), mint: *Laet lauloi, ukset ulvoi, kaikki ikkunat iloitsi* (Kalevala, SETÄLÄ Finn mondattan); vagyis mint többes alany után is egyes a fentebb látott okból, s mint a hogyan a magyarban több alany után is legtöbbször egyes szám áll.

δ) Egyes szám áll a finnben is — mint tudjuk — több alany után is, mikor az alanyok egy egységes fogalmat vagy szoros egységet alkotnak, pl. *Sitä todistaa puheen ja tekonne*, «ezt bizonyítja beszédetek és tettetek» (SETÄLÄ, Finn mondattana). Mint a latinban pl. *tempus et locus convenit; religio et fides anteparatur amicitiae* stb. S mint továbbá a finnben egyes számú az állítmány a görög többes semleges alany után álló egyes számú állítmányhoz hasonlóan akkor is, mikor a többes határozott, nominativusi alany nem élő lényt s így nem személyeket jelent, hanem dolgokat, melyeknek többsége nem érezhető ki annyira, mint a személyeké. Pl. *Siellä tuntui soiden kylmät henkilykset* «ott érzik a mocsarak hideg leheletei» (SETÄLÄ u. o.). Itt mint nem élő lényeknél a többség nem jut kifejezésre, mint látjuk, a különben is előrebocsátott, nyelvtanilag incongrues állítmányban: azért van egyes számú igealak.

γ) A fentiekhez hasonlóan állhat a törökben is α) számnevek után a rendes, szokásos egyes szám helyett többes is, kivált ha jelzője van a főnévnek, pl. *iki çoğuk* «két gyermek», de *iki hajlaz çoğuklar* = «két bitang gyermekek» (PRÖHLE, Oszmán-török nytan). Mint a magyar népnyelvben is: *három királyok, harmaðnapok alatt* stb.

β) Ellenben a fentiek alapján maradhat az állítmányi melléknév rendesen egyes számban többes alany után is, pl. *biz buralı-jiz*, «mi idevaló vagyunk», *siz köjlü-sünüz* «ti falusi vagytok» (KÜNOS, Oszmán-török nyelvkönyv). Mint a magyarban is olykor a népnyelvben: *Mi idevaló vagyunk. Hová való vagytok?* «Aj bizon mi vagyunk mező-detrehemi» e. h. mező-detrehemie (Népk. Gyűjt. 3:23, Bíró Anna ball.)* — Éppen úgy továbbá a törökben: *Çiftçiler pek zengin dirler* «a földművesek nagyon gazdagok», tkp. gazdag vannak. Sőt az ígéről

*) Vö. az indogermánságban is az efféléket: *Die Menschen sind gut*. Ellenben: *gute Menschen*.

is elmaradhat a többes szám jele, pl. *onlar 'âkıl dır* «ők okos van» (PRÖHLE nyt.). — Mindezekben a congruentia nélkül is érthető az állítmány képzete, éppúgy mint pl. a mai magyar nyelvben az egyes számú birtokos személyragozás az effélékben: *A nagy embereknek az a sajátsága*, régebben: *az a sajátáguk*; vagy: *az ő házuk*, e h. *az ôk házuk*;*) effélékben a többes szám kétszeri jelzése tán az egyhangúság elkerülése végett is válhatott feleslegessé.

Ilyen alapon bizonyára helyesen mondja BÁLINT GÁBOR török nyelvtanában, hogy a törökben a harmadik személyű ige többes számú főnév után is egyesben marad azért, hogy a sok *-lar*, *-ler* a mondatban össze ne csoportosuljon, p. o. *arabalar geldi* «a kocsik eljöttek», tkp. «a kocsik eljött» (55. l.). És bizonyára egyfelől szintén erre megy vissza, hogy az arab többes után az ige már többes számban áll, p. o. *medslisi mearif aazasi sehirimüze geldiler* «a tudós társaság tagjai városunkba jöttek» (B. G. u. o.). Itt t. i., az arab többesben, a *-lar*, *-ler* nem ismétlődik.

γ) A többség képzetének kiemelése végett egyezik ismét az állítmányi főnév számban is a többes alanyval, míg az ige ismét egyesben marad, mert a mondat képzettartalma úgy is teljes, pl. *bu çoçuklar bizim mekteb-arkadařlarımız dır* «ez(ek) a gyermekek a mi iskolatársaink (van)».

δ) Végül a jelző nem egyeztetése, változatlanul hagyása a többes számban is, pl. *çalışkan çoçuk* «szorgalmas gyermek», *çalışkan çoçuklar* «szorgalmas gyermekek», a törökben is, mint a magyarban, annál fogva lehetséges, mert a képzet, jelző és jelzett képzete, mint egységes fogalom lélektanilag úgy is érthető. — Az, hogy az elülálló jelző is egyeztetődik a finnben rendszeren, indogermán hatás is lehet, mint sok egyéb, mert az a finnugor nyelvekben nincs meg; de természetes úton is fejlődhetett, mire nézve az összes nyelvjárási adatok adhatnának fölvilágosítást. Az egyeztetés különben bármely nyelvben nem egyéb, s így az idevonatkozó számszerinti egyeztetések sem, mint előre vagy hátraható hasonulás a mondatban a ráértés, vagy itt még a többség világosabb kifejezésére. (Vö. A ráértésről szóló dolgozatomat, Nyr. 1905.)

ERDÉLYI LAJOS.

*) RÉVAI és az ő korában, tudjuk, így kívánták: az embereknek könyvök stb.

Ismertetések és bírálatok.

KÚNOS IGNÁCZ: *Oszmán-török nyelvkönyv.* (Janua linguæ Ottomanicæ.) Budapest, 1905. A Keleti Kereskedelmi Akadémia kiadása. 8-r. VIII+524+94 l.

Ezen vaskos kötet tartalma a következő: 1. népnyelvi és irodalmi szövegek; az előbbieket nagyjából a szerző saját gyűjteményéből valók s nagyolt latinbetűs átírással vannak közölve; az irodalmi szövegekben «nem annyira a kiejtés hűségére, mint inkább a leírt anyag átírására» törekedett; a szövegeket rövid irodalmi utójegyzetek kísérik vagy bevezetések előzik meg; 2. a népnyelvi szövegekhez való szójegyzék; 3. az oszmán-török köznyelv nyelvtana; 4. a török írásfajok ismertetése; közgazdasági és kereskedelmi iratok, pénznemek stb. faksimiléi; 5. a török irodalmi nyelv alaktani sajátosságai; 6. az irodalmi szövegekhez való szójegyzék; e két utóbbinak összeállításánál a szerzőnek «hathatós segítségére» volt GERMANUS GYULA bölcsészethallgató; 7. arab-írással szövegek.

Erről a munkáról két külföldi ismertetője hazai folyóiratainkban igen elismerőleg, sőt mondhatni, szinte szokatlan lelkesedéssel nyilatkozott. Az egyik, MELIORANSKIJ PLATON a Keleti Szemlében (VI. 370—1) megjelent rövid ismertetését azzal kezdi, hogy «mit innigster Freude begrüßen wir das neue Werk des um die Turkologie so hochverdienten Dr. J. Kúnos», azután a chrestomathiáról azt mondja, hogy az «vollständig», a fonetikai és a nyelvtani rész «ist auch genau und vollständig». — Másik ismertetője, WINKLER HENRIK boroszlói tanár a M. Nyelvőrben (XXXIV. 514—516) nemcsak «fényes könyv»-nek mondja, hanem olyan dicsérettel is illeti, a milyent emberi alkotásra csak a túlzó lelkesedés mondhat, t. i. azt mondja róla, hogy «tökéletes munka». Szerinte «a latin betűkkel való átírás igazán példaszzerű», s «a tulajdonképeni alaktan nagyon bő és tökéletes»; az igeképzésről és az igenevekről szóló szakasz — a melyben W. szerint «Kúnosnak éleslátása... annyira szembetűnő» — «rövidsége mellett is rendkívül teljes, pontos és áttekinthető», s «hasonló rend és vilá-

gosság jellemzi a névszóképzés tárgyalását», és «a példák bősége s a szerző olvasottsága ebben a szakaszban is valóban csodálatot érdemel». Azonban a könyvnek «tökéletes» volta iránt maga W. is némi kétséget támaszt az olvasóban azzal a mondásával, hogy «talán fognak e könyvben itt-ott hiányt vagy kivetőt találni», továbbá azzal, hogy alább maga is konstatál benne kifogásolni valót és sajnálja, hogy mondattan nincsen benne.

Korántsem akarom tagadni, hogy Kúnos nyelvkönyve hasznavehető munka, a mely a kitűzött gyakorlati célnak elég jól megfelel; de nem tudományos munka. Nyelvtani része nem áll magasabb színvonalon, mint azok a nyelvtanok, a melyek — mint MELIORANSKIJ fönebb említett ismertetésében mondja — «fast alle rein praktische Ziele verfolgen». (Ez a lekicsinylés, közbevetőleg mondva, kissé különös egy szintén gyakorlati célra írt és szerkesztett munka magasztaló ismertetésében.) Az ismertető szerint «verdient das Buch von Dr. J. Kúnos besondere Beachtung, da darin fast alle Gattungen sowohl der volksthümlichen, als auch der künstlerischen Litteratur der Osmanen vertreten sind». Mindenesetre elismerést érdemel az ügyesen összeállított chrestomathia, de ez tudományossá nem teszi a könyvet; nyelvtani része pedig tudományosság tekintetében mögötte áll a jobb török nyelvtanoknak, a milyen pl. a KASEM-BEGÉ, a REDHOUSEÉ, vagy a MÜLLER ÁGOSTÉ; ez különben már magából a könyvnek gyakorlati rendeltetéséből természetesen következik.

Hogy a könyv «tökéletes» volna, mint WINKLER állítja, arról természetesen szó sincs; sőt azt kell mondanom, hogy messze áll a tökéletességtől. Nem szándékozom egészen részletes bírálatába bocsátkozni, csupán egynéhány megjegyzést akarok rá tenni, a melyeket a szerző a második kiadásban esetleg figyelembe vehet.

A hangtani részről azt mondja WINKLER, hogy «igen világos és áttekinthető. Talán még senki sem fejtette ki a török hangtant olyan érthetően, olyan röviden s mégis minden fontos részletre kiterjedve, mint Kúnos e fényes könyvében». Pedig ennek a hangtani résznek bizony nem csekély fogyatékságai vannak. Mindenekelőtt kitűnik előbbre a szerző fonétikai ismereteinek hiányos volta. Az oszmán-török nyelv hangjait egészen laikus módon csak nagyjából határozza meg s rendszeren egyszerűen helyettesíti a hozzájuk legközelebb álló magyar hanggal. Neki a *kef* betűvel jelölt explosivák azonosak a magyar magashangú szavak *k*-jával és *g*-jével (198. l.), holott ez a magyar *k* és *g* praepalatalis posterior, a *kef* betűvel jelölt török explosivák pedig csak bizonyos hangtani helyzetekben posteriorok, de többnyire előbbre, sőt jóval előbbre képződnek (praepalatales anteriores), azért némely

nyelvtaniró *kⁱ*, *gⁱ* vagy *kj*, *gj*-vel jelöli őket. — A nyílt és a zárt *e*-féle hangok közt nem tesz különbséget (190. l.). — A gutturalis *i* szerinte «a szájüreg hátsó részén kiejtett *i*» (190. l.). — A *h* gégehang az ő táblázatán a «torokhangok» közt foglal helyet (197. l.). — Szerinte az *a* és *ā* éppúgy középső nyelvéllással képződik, mint az *o*, *ō* (191. l.), pedig ezeknek a képzése helye közt jókora a távolság. — Helytelenül mondja, hogy «diftongusok a török nyelvben nincsenek», és helytelenül folytatja így: «ha csak azoknak nem vesszük az egyes magánhangzók-nak *v*-vel való találkozását, mely esetben *au*, *ou* és *eu*-nek hangzó hangsoportok támadnak» (193. l.). Ebből nem lehet kivenni, hogy ezen hangkapcsolatokban a második elem félhangzó *u*, *ü*-e, vagy pedig bilabialis *w*, mint a kazáni tatárban. Az *ai*, *ei*, *öi* hangkapcsolatokat pedig egyáltalában nem veszi diftongusoknak, mert azt mondja: «A magánhangzókát követő *i*... rendszeren *j*-nek hangzik.» (193. l.). E részben zavaros fölfogást találunk más török nyelvtanokban (még a legjobbakban) is; így pl. MÜLLER ÁGOST azt mondja: «Diphthonge in unserem Sinne hat das Türkische nicht; die Verbindungen zwischen Vokalen und den Lauten *v j*, wie *av ev aj ej öj*, gelten als Vokal + Consonant, obwohl besonders *ej öj* fast wie *ei öi* klingen.» (Türkische Grammatik 4. l.) A dolog úgy áll, hogy a magánhangzót követő és vele egy szótagba tartozó *vav* rendszeren = *w* (NIELSEN KONRÁD szives értesítése), a magánhangzót követő *i* pedig félhangzó (*i*), tehát az utóbbi hangkapcsolatok diftongusok. — Hosszú mássalhangzó helyett a mássalhangzó «kettős kiejtésé»-ről beszél. (189/190. l.) — A *gain* (*ghain*) betűről azt mondja, hogy a hangértéke *g* és *ɣ* (196. l.), később meg azt, hogy a török egyszerűen *g*-nek ejti (200. l.); a *ɣ*-t pedig úgy határozza meg, hogy az «a lágy *g* (*gh*) átirása.» (4. l.). — Bilabialis *w*-ről említés sincs téve a könyvben; a *vav* betűvel jelölt mássalhangzó szerinte = *v*. (188, 191, 197. l.) — Sajátságos összetévesztése a terminológiának, hogy azokat a mássalhangzókat, a melyeket zöngétleneknek vagy keményeknek szokás nevezni, a szerző éppen ellenkezőleg zöngéseknek vagy lágyaknak nevezi. (215, 257. l.). — Az *ain* betűvel sehogy sem tud boldogulni; egyszer azt mondja, hogy a hangértéke *a*, *elif* (188. l.); más helyütt így szól: «Idegen eredetű, főleg már meghonosodott arab és perzsa szókban gyakran fordul elő az *ā* (*ā*) hang. E hosszú hanggal egyrészt az *ain* ع vagy *ain-elif* ل hangot, másrészt pedig az idegen szókon levő hangsúlyt (!) és az *ā* hangot szokás jelölni» (194. l.), és 13 példája között 5 olyant találunk, a melyben nincs is *ain* betű. Közvetlenül ezen gallimathias után azt mondja, hogy «maga az *ain* hang, a török nyelvben meghonosodott szókban, többféle magánhangzónak felel meg», nevezetesen hol *a*-nak,

hol *u*-nak, hol *o*-nak, hol *ö*-nek, hol *i*-nek hangzik. (194. l.) — Mindez csupa tévedés. Az arab *ain* nem magánhangzó, hanem zöngés laryngalis explosiva, a mely úgy képződik, hogy a hangszalagok összeszorításával megalkotott zárat erősebb légáramlat pattantja föl, úgyhogy a hangszalagok széle mindjárt erősebben rezeg is. A török nyelvbe átvett arab szavak kezdő *ain* hangja általában elmaradt, de a hagyományos helyesírás megtartotta az *ain* betűt, noha semmi hangértéke sincs. A szó belsejében az *ain* betű «hiatus»-t jelöl («... peut être figuré comme un hiatus assez sensible»: REDHOUSE, Gramm. Ott. 12), azaz (NIELSEN K. szíves közlése szerint) «rövid szünetet, a mely a szokottnál erősebben kiemelt szótaghatár benyomását teszi». — A magánhangzó-illeszkedést a hangtani részben csak röviden érinti s aztán a főnévről szóló szakaszban tárgyalja kissé bővebben. Ez egészen helytelen eljárás, mert a magánhangzó-illeszkedés nemcsak a főnevekre szorítkozik, hanem valamennyi szófajra kiterjed. — Helytelen mondás az, hogy a «*s* hangnak a szó végén magánhangzói értéke van» (215. l.); azt kellett volna mondania, hogy ezzel a betűvel a szó végén magánhangzót (nevezetesen *a*-t és *e*-t) jelölnek. — Azt tanítja ugyan, hogy «kemény mássalhangzót követő lágy hangok megkeményülnek» (202. l.), mégis gyakran ír ilyen hangtani helyzetben *t* helyett helytelenül *d*-t, pl. *jaš-da*, *baš-da* (215. l.), *tirnakdan* (216. l.), *elek-de*, *elek-den*, *jüzük-de*, *jüzük-den* (222. l.), *baš-da*, *baš-dan*, *kalpak-da*, *kalpak-dan*, *konuk-da*, *konuk-dan* (223. l.), *jüksek-dir*, *ažlik-da*, *dost-dan* (234. l.), *gelmiš-dir*, *ölmüş-dir*, *jazmiš-dir*, *okumuš-dur* (258. l.), *sev-iš-dir*, *bul-uš dur*, *tut-uš-dur*, *čarp-iš-dir*, *kak-iš-dir*, *šik-iš-dir*, *vur-uš-dur*, *sev-iš-dir-il*, *kiz-iš-dir-il* (290. l.) stb. Ennek az az oka, hogy a török írásban ilyen esetekben majdnem mindig *ɔ* betű van alkalmazva, tekintet nélkül a megelőző hangra, de a kiejtés szerinti latinbetűs átírásban nem lett volna szabad *d*-t írni, mikor *t*-t ejtenek. — Arról a változásról, a mely zöngés és zöngétlen mássalhangzónak egymásra következkésekor szükségképpen beáll, egyáltalában nem szól, s így a tanuló nem tudja, hogy a *jaz-sam* (260. l.), *jaz-sin* (262. l.)-féle alakokat *jassam*, *jassin*-nak vagy *jazzam*, *jazzin*-nak kell-e olvasni. — Helytelen elnevezés a «magashangú *k*» és a «mélyhangú *k*» (217. l.) is; ha a közönségére való tekintettel nem akarta fonétikai elnevezésüket használni, nevezhette volna őket arab nevükön *kāf*-nak vagy *kef*-nek és *qāf*-nak, a hogy némely helyütt nevezi is (pl. *kef* 198, 199, 200; *kaf* 200. l.).

A 218. lapon azt mondja, hogy «a birtokos jelző a törökben el is maradhat», holott a birtokos jelző ragjának elmaradását érti. Az ember hajlandó volna azt hinni, hogy itt a «ragja» szó a tollában maradt, de később a birtoknévmásról szóló szakaszból (244. l.)

kitűnik, hogy a szerző a genitivus ragját nevezi «birtokosjelző»-nek, a mit semmikép sem lehet helyeselni, mert ez a műszó már régen másra van lefoglalva, s megelőzőleg maga a szerző is (ugyan-csak a 218. lapon) használja ezen megszokott jelentésében, nemkülöm-ben a 244. lapon is. — A fönnebbi mondáshoz hozzáteszi, hogy a «birtokos jelző» főleg akkor maradhat el, «ha a birtokos nincs eléggé meghatározva»; ez egészen homályos mondás, a melyre a fölhozott példák sem derítenek világosságot. Ezekben a példákban a birtok-viszony úgy van megjelölve, mint a magyarban, t. i. a birtok nevé-hez tett személyraggal, a mi meg didaktikai szempontból hiba, mert a birtokos személyragokról még nem volt szó. — Nem szabatos mondás az, hogy a melléknév «mint állítmány a többesben változatlan marad» (234. l.); először is az olyan mondatokban, mint pl. *kujular derin-dir* «a kutak mélyek» (tkp. «kutak mély van»), *çožuklar xasta dirler* «a gyermekek betegek» (tkp. «gyermekek beteg vannak»), a melléknév nem állítmány, hanem kiegészítő; de még akkor sem volna helyes, ha azt mondaná, hogy a melléknév «mint kiegészítő a többesben változatlan marad», mert a dolog veleje az, hogy a többesszámbeli alanyhoz tartozó létigének a kiegészítője egyszámban áll, sőt maga a létige is, ha az alany élettelen tárgyakat jelent.

A török nyelvtanírók hagyományos szokása szerint azt tanítja, hogy van egy *-im* (*-üm*, *-im*, *-um*) «vagyok», *-sin* (*-sün*, *-sin*, *-sun*) «vagy», *-iz* (*-üz*, *-iz*, *-uz*) «vagyunk», *-siniz* (*-sünüz*, *-siniz*, *-sunuz*) «vagytok» segédige (248. l.). Azonban ez tévedés, mert ezek nem segédigék, hanem személyragok. WINKLER a tanuló gyakorlati céljá-nak szem előtt tartásával mentegeti e helytelen tanítást; de hiszen a tanulóval a valóságot sem volna nehéz megértetni, t. i. azt, hogy a török e helyett: «én ember vagyok», azt mondja: «én ember-én» (*ben adamim*), a második «én»-t személyraggal fejezve ki. — Az is hagyományos téves tanítás (WINKLER is helyteleníti), hogy a «hatá-rozott mult»-nak *-di* (*-dü*, *-di*, *-du*) képzője az *idi* «volt» segédigéből, a «határozatlan mult»-nak *-miş* (*-müš*, *-miş*, *-muš*) képzője az *imiš* «volt v. lehetett» segédigéből, a föltételes mód *-se* (*-sa*) képzője pedig az *ise* «ha van» segédigéből keletkezett (257, 260. l.). A dolog úgy áll, hogy ezek a segédigék maguk is azzal a *-di*, *-miş* és *-se* képzővel alakultak, a melylyel a többi ige megfelelő alakjai. Kúnos tanítása (valamint a többi előttem ismert török nyelvtané is, kivéve a MÜLLER Ágostét) valósággal «filius ante patrem». Hiszen hogyan jöhetett volna létre az *idi*, az *imiš* és az *ise* segédigei alak, ha belőle keletkezett volna a *-di*, a *-miş* és a *-se* képző?

A terminológia nem erős oldala. A tagadó igeragozásbeli *-ma*,

-*me* képző neki «tagadó szótag» (265. l.), és minden, a mi utána következik (akár személyrag, akár tempus-képző, akár tempus- v. modus-képző + személyrag v. többes-képző), neki egyszerűen «személyrag» (u. o.).

Következetlenségbe esik, midőn azokat a végzeteket, a melyeket előbb (248. l.) enklitikus segédigei alakoknak vett, utóbb (271. l.) személyragoknak nevezi.

Különös, hogy a segédigék között helyet foglal az *olmak* «lenni, valamivé válni» ige is, holott az egész igitanban egyetlen-egy olyan alakot sem találunk, a mely vele mint segédigével volna összeszerkesztve. Ennek az a magyarázata, hogy más török nyelvtanok fölhoznak az *olmak* igével összetett alakokat (pl. KASEM-BEG 120—125. l. stb., MÜLLER ÁGOST Paradigm. 26. l. stb.), de ezeket — minthogy úgy látzik valósággal nincsenek használatban — a szerző mellőzte, azonban az *olmak* igét mégis oda sorozta be, a hol más nyelvtanokban találta: a segédigék közé. Egyébiránt az *olmak* ige teljes ragozásának közlésére még abban az esetben sem lett volna szükség, ha csakugyan segédigéül szolgálna, mert a ragozása semmiben sem tér el a «rendes ige» ragozásától.

A török igeragozás, különösen az összetett igealakok megértését megkönnyíthette volna a szerző annak a konstatálásával, hogy (az imperativust kivéve) valamennyinek igenév az alapja; pl. hogy *ölmüş* éppen olyan igenév, mint a m. *meghalt*, a mely egyúttal a perfectum sing. 3. személye; *ölmüşler* az előbbinek éppolyan többesszáma, mint a m. *meghaltak* a sing. *meghalt*nak; *ölmüşüm* «meghaltam» tkp. a. m. «meghalt-én»; *ölmüş idim* «meghaltam volt» pedig tkp. a. m. «meghalt voltam». Később megemlíti ugyan, hogy a jelenidejű igenév *-r* képzőjének alakja «azonos a jelenidő egyes 3-ik személyével» (295. l.), és hogy a «jövőidejű igenév jele azonos a jövő idő töjével» (299. l.), de helyesebb lett volna korábban, az igeragozás tárgyalásánál, és megfordítva azt mondania, hogy ennek meg ennek az igealaknak az alapja ez meg ez az igenév, természetesen megemlítve azt is, hogy nem valamennyi használatos valóságos igenévül is. — Az igevekekről szóló fejezetben nem egészen helyesen mondja, hogy «a török határozói igevekek is mellékmondatot helyettesítenek» (301. l.). Ennek az állításnak általános érvényességét maga rontja le egy csomó példával. Ilyenek: *gök jüzünde ötüp gelen turnalar* «az ég színén énekelve (nála helytelenül: «énekelvén») jövő daruk»; *gülerek jüzüme bak* «mosolyogva az arcomba nézz»; *sevinerek geldim* «örvendezve jöttem»; *işini ojnaja-ojnaja japar* «a dolgát játszva végzi el», stb. — Nagyon furcsa az, a mit aztán mond a határozó

igenevekről, t. i. hogy az «alakjok nem változik, a mennyiben a cselekvés személyét, számát és idejét a mondatbeli névszó fejezi ki». (301. l.) A cselekvésnek nincsen személye, hanem végrehajtója van; száma szintén nincs; ideje, az van, de a «mondatbeli névszó» (a melyet kissé határozottabban alanynak szokás nevezni) semmiféle nyelvben sem alkalmas arra, hogy a cselekvésnek az idejét kifejezze, még kevésbbé fejezheti ki azt, a mi nincs: a cselekvésnek a számát. — Az is egészen helytelen állítás, hogy az *-up*, *-üp*-végű határozó igenév (vagy a képzője?) «a mondatban az *és* kötőszó helyét pótolja». (301. l.) Ez az állítás ellene mond annak, a mit a szerző néhány sorral fölőbb mondott, hogy a török határozó igenevek «mellékmondatot helyettesítenek»; helytelen voltát pedig elemi nyelvtani képzettséggel is ki lehet venni a fölsorolt példákból.

Az ige- és a névszó-képzésről szóló szakaszok — a melyeket kevés változtatással, egynek-másnak elhagyásával és betoldásával külön is kiadott*) — száraz összeállítások: képzők és származékok fölsorolása, legtöbbször minden megjegyzés nélkül; csak itt-ott akad egy-egy efféle megjegyzés: «e képző *-n* eleme... azonosnak látszik a visszaható igék *-n* képzőjével» (317. l.), vagy: «e képzőnek teljesebb *-žak* (*-žek*) alakja azonosnak látszik a főnévképző *-žak*-kal.» (312. l.)

A szerző itt újra elárulja, hogy a nyelvtani kategóriákkal nincsen

*) «Szóképzés az oszmán-török nyelvben» cz. alatt (KSz. VI. 1—11). Ennek a bevezetésében azt mondja, hogy az oszmán nyelv szóképzői az eddig megjelent különféle nyelvtanokban (a REDHOUSE-ét és a JEHLITSCHKÁÉét sem véve ki) csak hiányosan és rendszertelenül vannak tárgyalva, azért úgy gondolta, hogy nem végez fölösleges munkát, ha — fölhasználva az élő nyelv gyakorlati megfigyelése alapján szerzett gyűjtéseit is — lehetőleg teljes összeállítását igyekszik nyújtani, mégpedig grammatikai rendszerbe foglalva, mindazon névszói és igei képzéseknek, a melyek az oszmán nyelvből megállapíthatók. — Hogy a szóképzés az eddig megjelent nyelvtanokban hiányosan és rendszertelenül van tárgyalva, azt csakugyan el lehet mondani a legtöbbről. Azonban pl. PRIZMAIER ÁGOST nyelvtanában (Grammaire turque. Vienne, 1847), a mely pedig nem is a híresebbek közé tartozik, a Kúnosnál fölsorolt képzők majdnem mind megvannak (csak néhány összetett, ritkább és homályosabb hiányzik), s a tárgyalásukat sem lehet éppen rendszertelennek mondani, csak más a rendszere, mint a melyet mi megszoktunk. Sőt még PRÖHLE VILMOSnak kicsinyke Oszmán-török Nyelvtanában (Pozsony, 1899) is megtaláljuk Kúnos képzőinek legnagyobb részét. Viszont Kúnos összeállítása sem teljes; pl. nincs meg benne a határozószókhöz és ragos szavakhoz járuló *-ki* melléknévképző, nincs meg a plur. *-lar*, *-ler*, nincsenek meg a melléknévi és a határozó igenevek képzői, pedig a Nyelvkönyvében megvannak.

teljesen tisztában, mint a következő példák mutatják: *gez-in-* «sétálgatni», *bul-un-* «lenni, létezni», *sev-in-* «örülni», *dinle-n-* «pihenni», *gör-ün-* «látszani», *bak-in-* «nézgelődni», *açla-n-* «siránkozni», *geç-in-* «megélni, átkelődni» neki visszaható igék (288/9. l.) [a KSz.-ben (2. l.) ezek «reflexiv-durativ (frequentativ)» értelműeknek vannak mondva]; megjegyzendő, hogy *bul-un-* «találtatni» néhány sorral föllebb helyesen a szenvedők közé van besorozva (288. l.), valamint a KSz.-ben *gör-ün-* «láttatik» is (2. l.) | *olun-* «levődni» a szenvedő igék között foglal helyet (288. l., KSz. 2. l.) | a «viszonosságot kifejező igék (reciprocum)» közé sorozza ezt is: *dolaş-* «bolyongani» (289. l.), s a KSz.-ben ezeket is: *atış-* «ide-oda dobni, dobálódzni» (2. l.), *tırmaş-* «kúszni» (3. l.) [a Nykv.-ben *at-iş-* «dobálgatni» frequentativ (289. l.), a *tır-maş* «kúszni» képzőjének értéke pedig nincs meghatározva (290. l.)] | a «valamivé tevést vagy valamivel való cselekvést, különösen ellátást» jelentő igéket «factitivum»-nak nevezi (291. l., KSz. 3. l.); képzőjük (*-la*, *-le*)-functiói közül hiányzik a «valamit tevés», pedig a példák között ott van: *jumurt-la-* «tojni» (*jumurta* «tojás»), *iş-le-* «dolgozni» (*iş* «dolog») (291. l., KSz. 4. l.) | a valamivé válást jelentő igék közé van besorozva: *başar-* «befejezni» (292. l., KSz. 4. l.) | az elvont fogalmakat jelentő szavak közt vannak ilyenek is: *bajram-lık* «ünnepre való», *geçe-lık* «éjjeli ruhadarab», *gün-lük* «nappali, nappalra való», *gelinlik-kız* «menyasszonynak való lány», *beş lik* «öt-piaszteres pénzdarab», *jırmi-lık* «húsz-parás pénz», *on-luk* «tíz-parás pénz», *jüz-lük* «száz-parás pénz» (307. l., KSz. 5/6. l.) | azt mondja — melléknévekről szólóban — hogy *at-li* «lovas» és *gönül-lü* «önkéntes» névszói értelemben használatos (310. l., KSz. 7. l.), a mivel azt akarja mondani, hogy főnévül használják ezt a kettőt; alább még egynéhányszor mond névszót főnév helyett (312, 319. l., KSz. 11. l.).

A képzők functióját az igeképzés tárgyalása alkalmával elfelejti némelykor meghatározni (pl. a *-maş*, *-ze*, *-zir*, *-sa*, *-se*, *-kun* képzőét, 290. l.) [a KSz.-ben a *-maş* a reciprok képzők között van, 4. l.], úgyszintén a denominális névszóképzésnél is (pl. a *-ğa*, *-je*, *-ça*, *-çe* melléknévképzőét, 312. l.) [a KSz.-ben a *-li*, *-li*, *-lu*, *-lü* képzőét is, 7. l.], a deverbális névszóképzésnél pedig — a *-ma*, *-me* képzőt kivéve — teljesen hallgat róla.

Némelykor a hangjelölésben eltéréseket találunk a Nyelvkönyv és a KSz.-beli czikk között; így pl. a *-tır*, *-dir* képzőt a Nyelvkönyvben (290. l.) mindig *d*-vel írja, ellenben a KSz.-ben zöngétlen mássalhangzó után helyesen mindig *t*-vel (csak egyszer hagyta meg vétségéből a *d*-t: *sev iş-dir-il-* «szeretkeztetődik», 3. l.) | *-şijiz*, *-şejiz* (309. l.): KSz. *-şıriz*, *-şeriz* (6. l.).

A szavak értelmezésében is találunk a Nykv. és a KSz. között eltéréseket, pl. *) *karan-lik* «sötét hely» (307. l.): «sötétség» (6. l.) | *ajdın-lik* «világos hely» (307. l.): «világosság» (6. l.) | *čiček-lik* «virágos hely» (307. l.): «virágos kert» (6. l.) | *kekremši* «savanykás, fanyar» (313. l.): «kesernyés» (7. l.) | *karamši* «sötét barnás» (313. l.): «sötétes» (7. l.) | *sajım* «számolás» (316. l.): «szám» (9. l.) | *kaldırım* «lépcső, járda» (316. l.): «lépcső» (9. l.). (ZENKERNÉL: «Steinpflaster, Dammweg») | *bičim* «metszet, forma» (316. l.): «metszés, forma» (9. l.) (ZENKERNÉL: «das Schneiden, Schnitt des Kleides, Mode, Gestalt, Form, Art u. Weise») | *jatsi* (*jassi*) «esteli ima» (318. l.): KSz. (10. l.) ugyanígy, de a Nykv. 202. lapján: *jassi* «estidő» (ZENKERNÉL: «das Schlafen, Schlafengehen, Zeit des Schlafengehens»); a szó a *jat-* «feküdni» ige származéka, s ha csakugyan jelent «esteli imát» is, ez csak később ráruházott jelentés lehet; bizonyítja azt a KÜNÖS idézte jelzős kifejezés: *jatsi namazi* «esti, lefekvés előtti imádkozás» (318. l.), a melyben *namazi* = «imádsága» | *taşkın* «elárasztó» (320. l.): «kiáradt» (11. l.). (ZENKERNÉL: «zum überlaufen voll») | *bitkin* «bevégződő» (320. l.): «befejező» (11. l.). (ZENKERNÉL nincsen meg, csak az alapszava: *bitmek* «zu Ende kommen, fertig werden») | *tutkun* «megfogható» (319/320. l.): «megfogott» (11. l.) | *sarmaş-* «átölelni» (318. l.): «ölelkezik» (10. l.) (ZENKERNÉL: «sich einwickeln, sich umhüllen, sich anhängen, sich umarmen, sich verstricken, sich verfangen, sich verfitzen») | *sar-* «göngyöl» (318. l.): «ölel» (10. l.) (ZENKERNÉL: «winden, umwinden; binden, ein-, verbinden; wickeln, umgeben, umarmen, umfangen» stb.; tehát helyes mind a két értelmezés, de minthogy «turbán» jelentésű származékról van szó, mégsem helyes azt mondani, hogy az alapszavának «ölel» a jelentése).

Volna még több megjegyzésem is, de azokat elhagyom. Az elmondottakból láthatja minden figyelmes olvasó, hogy az Oszmán-török Nyelvkönyv nem készült sem elegendő hozzáértéssel, sem kellő gondossággal, s a tudományra nézve nyereségnek éppenséggel nem lehet mondani.

SZINNYEI JÓZSEF.

*) A nagyobbik szám a Nykv., a kisebbik a KSz. lapszáma.

Kisebb közlemények.

Adatok a magyar nyelv szófejtő szótárához.

A M. Tud. Akadémia idei nagygyűlése bemutatott próbadolgozat alapján, a mely magában foglalta az *a* betűn kezdődő magyar szavak eredetét, a magyar nyelv szófejtő (etymologiai) szótárának megírásával alulírottakat bízta meg. A szótár anyagának összeállítása-kor, az adatok megrostálása és újabb szófejtések felállítása alkalmával sok olyan részlet megbeszélése válik szükségessé, a melyből a szófejtő szótárban csak az eredmények foglalhatnak helyet. Sok szóról, adatról irodalmunkban eddig kritikai alapon tárgyalt fejtegetés meg sem jelent. Mielőtt az ilyeneket és sok más természetű apróságot a szófejtő szótárba végleg beiktatnánk, tévedések kikerülése végett a róluk írt fejtegetéseket először ebben a rovatban közöljük, s kérjük az igen t. szak-társakat, hogy esetleges tévedéseinket igazítsák helyre.

GOMBOCZ Z. és MELICH J.

1. **Lóránt.** A legrégebb adat e szóra SZIKSZAI FABRICIUS Szójegyzékének 1597. évi kiadásában van, a hol ezt olvashatni (159. l.): «Merenda, Antecœnium — Osonna, *lorant*». MOLNÁR ALBERT, a ki SZIKSZAI FABRICIUS Szójegyzékének éppen 1597. évi kiadását dolgozta fel szótára számára, a magyar-latin részben ezt írja: «*Lorant* — Merenda, Antecœnium». Mindazok, a kik MOLNÁR szótárának különböző kiadásait használták, említik a szót (vö. SzD., KRESZN.), mert a magyar-latin résznek valamennyi kiadásában megvan. Csak a NySz.-ból maradt ki a *loránt* szó. Az elöttem a régibb irodalomból ismert adatok végelemzésben csak egy adatnak vehetők, t. i. SZIKSZAI FABRICIUS adatának. Újabb megerősítő adatok találhatók a Tsz.-ban és a MTsz.-ban. A Tsz.-ból írta ki CzF. a következőt: «*Lóránt* ... Pápayidéki szó, s a. m. *ozsonna*». A MTsz.-ban ez van: «*Lóránt* (Pápa vid. Tsz.; *lónárt* Abauj-m. Ploetz 1839): *ozsonna*».

A szó eredetét említi SÁNDOR ISTVÁN (Sokféle XII. 81: «Lóránt. Merenda. Tót. *Olevrant*»), LESCHKA (Elenchus: «*Loránt*, merenda, Vesperbrod ex *olovrant*...»). DANKOVSKY (Lex.: tót *olovrant*), CZUCZOR-FOGARASI (t. *olovrant*).

A tót nyelv különböző nyelvjárásaiban az «uzsonná»-t csakugyan hívják *olevrant*-, *holevrant*- (vö. BERNOLÁK szót.), *olovrant*- (LOOS, JUNG., ZÁTURECKY, Slov. poř.k. szótári rész), *ovrant*-nak (liptói alakv., JUNG., RANK); hogy azonban mi e szónak az eredete, azt mindeddig nem tudjuk. Csak annyi látszik bizonyosnak, hogy a tót és a magyar szó nemcsak jelentésben, hanem eredetében is egy és ugyanaz a szó. Sem a tót szóból a magyar alakot, sem pedig a magyar szóból a tót alakváltozatokat nem lehet elfogadhatóan megmagyarázni. Ép azért minden további fejtegetéstől tartózkodunk, felhívjuk azonban olvasóink figyelmét ez érdekes szóra.

M. J.

2. Patok. Egy kevésbé ismert, s talán már elavult szó eredetéről akarok a következő sorokban értekezni. Ez a szó a *patok*. Nyelvtörténeti adataink a következők:

1) MURMELLIUS 59. l.: «*Talitrum percussio quæ fit digitis complicatis in condylos. Eyn streych der mit gefausterhánt geschit, eyn faustling. ôkôllet valo ewttes. VI patok*». SZAMOTA kiadásában a *patok* szó nincs magyarázva; a *patok* előtti VI szerintem lat. *vel*, MAURER M. szerint (Nyr. XXVIII. 112.) valami ismeretlen magyar szó.

2) SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclatura 1590-ből, 90. l.: «*Talitrum — Homlok on vôt patok*»; ugyanígy az 1593-i (75. l.), 1597-i (102. l.), 1619-i (60. l.), 1630-i (104. l.) kiadásokban is.

3) MOLNÁR ALBERT magyar-latin szótárának valamennyi kiadásában, a PÁPAI-PÁRIZ-féle latin-magyar Dictionariumban is: «*Patok — talitrum*». Ez adat szerintem SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturájának 1597. évi kiadásából való.

A MOLNÁR és a PÁPAI-PÁRIZ-féle szótárak latin-magyar részében ez van közölve:

a) MA.: Dict. lat. ung.^{1, 2}, PP., PPB.: Dict. lat. ung.^{1, 2, 3}: «*Talitrum — Fitty, Fittyentes, Vyval valo pattantas*. Az értelmezés egy részét MOLNÁR ALBERT CALEPINUS-ból írta ki, a hol ezt találta: «*Talitrum — Vyial valo pattantas*».

b) MA.: Dict. lat. ung.³: «*Talitrum — Fitty, Fittyentes, Uyval valo pattantas, pitzoc*». A *pitzoc* szó i-je a kiadásnak a M. T. Akadémia könyvtárában levő példányában elmosódott, csak a szára látszik s az is halványan; a m. n. múzeumi példányban csak *pitzoc*

látható. MOLNÁR ALBERT Dictionariumának 1645. évi kiadásában ez van: «Talitrum — Fitty, Fittyentes, Vyval valo pattantás, *pitroc*», míg az 1708. éviben ez: «Talitrum — Fitty, Fittyentes, Uyval valo pattantás *petroc*».

Mindazok a szótárírók, a kik MOLNÁR ALBERT nyomán dolgoztak, a *pitroc*, *petroc* szót, illetve alakot kihagyták művükből, jelélül annak, hogy a szót, a mely különben csak alakváltozat, nem értették. Hogy mi a MOLNÁR ALBERT *pitroc*-, *petroc*-ja, arra felvilágosítással szolgál COMENIUS: «Janua . . . reserata aurea» című művének 1643. évi kiadása, a hol a 142. lapon ezt olvassuk:

«Colapho seu alapâ cædi, ob quidvis contingit: talitrum jocosum est» = «Arczúl avagy nyakon csapattatni, akár miért-is meg-esik: [történik] az újjal valo fittyvetés [fittyentés, újjal való *pőczkölés*] tréfa dolog».

Ez az idézet, összevetve azzal, hogy *pēczkël*, *pőczköl*, *męg-pőczköl* a népnyelvben ma is jelent «fricskázni»-t, «megfricskázni»-t (vö. MTsz.), kétségtelenné teszi, hogy MOLNÁR ALBERT *pitroc*, *petroc* szava a mai *pőczék*, *pőczök* alakváltozata, a mely «fricská»-t is jelentett.

4) PÁPAI-PÁRIZ, illetve MOLNÁR ALBERT szótáraiból valók BARÓTI SZABÓ DÁVID (vö. Kisdéd Szótár¹: «*patok*, kotty-fitty», u. o. 2. kiadás: «*patok*: kotty-fitt, fitty, fittyentés, újjal való pattantás), KRESZNERICS (idézte MA.-ból és SzD.-ból), KASSAI (idézte PP.-ból és SzD.-ból) és SIMAI KRISTÓF szótára adatai (vö. Végtagokra szedett szótár 64. l.: «*patok*: fricska»).

A *patok* szó előfordulásának e kritikai tárgyalásából az derül ki, hogy valamennyi szótárírónak végső forrása SZIKSZAI FABRICIUS, illetve MURMELLIUS adata. Ez az adat vándorol egyik szótárból a másikba, s CZUCZOR-FOGARASI magyarázó adatai is csak a PÁPAI-PÁRIZÉNAK a körülírása.

Az a kérdés, mi a *patok* szó eredete. Erre nézve három magyarázatot iktathatunk ide.

CZUCZOR-FOGARASI szótára a *patok*-ot a *pattog*, *pattan* igékben levő hangutánzó *pat*- igetöből származtatja. Ámde egyetlen egy adatunk sincs, hogy az ilyen hangutánzó gyakorító, illetve mozzanatos igéknek, mint *csattog*: *csattan*, *dobog*: *dobban*, *potyog*: *potytyan*, *rezeg*: *rezzen*, *zörög*: *zörren*, *pufog*: *puffan* stb., alapszavából valaha *-ok*, *-ök* (*-ék*) deverbális névszóképzővel alakult volna csak egy névszó is. Nincs nyelvünkben **dobok*, **potyok*, **rözék*, **zörök*, **pufok* stb. névszó. S mivel ilyen névszóink nincsenek, helytelen a *patok* szónak *pattog*, *pattan* ige *pat*- alapszavából való származtatása is.

Még kevésbé valószínű DANKOVSKY magyarázata, a ki Lexikoná-

ban ezt írja: «*patok* (patag, *πάταρος* græce) crepitus, talitrum, der schnalzer, nasenstüber». DANKOVSKY egyeztetései érdekében sokszor szándékosan megváltoztatja a magyar szó jelentését. A jelen esetben szerinte a m. *patok* «crepitus, schnalzer» jelentésű is, a mi semmiféle forrásból ki nem mutatható, de a mire DANKOVSKYNak szüksége volt, hogy a m. *patok*-ot összehozhassa a hangutánzó gör. *πάταρος* szóval (gör. *πάταρος*: Klappern, Rasseln, *παταρέω* klappere, *πατάσσω* schlage, klopfe, PRELLWITZ, EtWb. der griech. Spr.³), a melyhez a magyar szó-nak természetesen semmi köze sincs.

A harmadik magyarázó LESCHKA ISTVÁN, a ki «Elenchus»-ában ezt írja: «*Patok*, talitrum, Nasenstüber, factum est ex slav. *potk*, *potka*, *potek*, quod compositum est ex præp. *pa* vel *po*, et verbo *tknu*, tango attingo, quatenus talitro nasus tangitur vel attingitur». Ezt a magyarázatot írta ki MIKLOSICH is, a ki a *patok* szóról ezt írja: «*patok*: nasenstüber — tót *potka*» (Nyr. XI. 364., Slav. El.: «*potka* slovak. — *patok* s. Nasenstüber»; ugyanígy EtWb.).

Az a nézetem, hogy LESCHKA helyes nyomon járt, a mikor a m. *patok* szót a szláv *potka* szóval hozta össze s rámutatott arra, hogy a szláv szó tulajdonkép összetétel, mégpedig a *po* és a *tka* szavak összetétele (vö. szb. *zatka*, *prítka*). Egy szláv nyelvi *potka* szóból azonban a magyarban nem lett volna *patok*, hanem csak *potka, *patka (vö. magyar népiyelvi *patka*: kacsa MTsz. < szerb *potka*: kacsa), s ezért szükséges, hogy a m. *patok* eredetének helyes megállapításáért bővebben szóljunk a *potka* névszóról.

Az első, a mit a szláv *potka* szóról meg kell jegyeznünk, az, hogy nem tót szó, a mint MIKLOSICH állítja (Slav. El., EtWb., Lex. p.), hanem cseh. A cseh *potka*, *půtka* »anstoss, streit, gefecht, kampf, angriff» jelentésű; hasonló jelentéssel előfordul a *potka* szerb nyelvtörténeti emlékekben is: STEFAN DUŠAN szerb király XIV. századi törvénykönyvében (77. és 82. §§.) *potka*, különböző kézirati variánsokban *potakъ* fordul elő. Ezt a régibb szerb *potka* (értsd *potъka* h.), *potakъ* szót DANIČIĆ (vö. Rječnik iz star. srb.) «violatio finium ejusque pretium» szavakkal értelmezi, MIKLOSICH (Lex. p.) pedig «*rixa*, *pugna*»-val magyarázza. NOVAKOVIĆ, a DUŠAN-féle törvénykönyv legújabb kiadója azt mondja, hogy a *potka* = «*свађа, цукоб, бођ, казна за свађу...*» (vö. NOVAKOVIĆ 192, 195. l.), azaz civódás, összeütközés, veszekedés, illetve pénzbeli bírság a civódásért, veszekedésért». Ez értelmezésekből következik, hogy a cseh és a szerb *potka* eredetére nézve egy és ugyanaz a szó.

Az egyházi szláv, illetve óbolgár nyelvemlékekben a *potka* szó nem fordul elő; ha előfordulna, szabályosan leírt hangalakja *potъka*

(a szerb *potakъ*-é *potъkъ*) volna. Az a szó azonban, a melyhez a *potъka* etymologiailag tartozik, közönséges a szláv nyelvekben és emlékekben. Ez a szó a közszláv *тъknъti* (stossen, LESKIEN Altbulg. gr.⁴ 118. §. és szómutató; kaj-horv. *teknuti se*: tango, contingo, *teknenje*: tactus HABB., cs. *tknouti*, tót *tknūt*: illetni stb.), illetve *po* igekötővel *potъknъti* (anstossen, LESKIEN u. o., VONDRÁK, Glag. Cloz. index; dalmát-horv. *potaknuti*: impingere, cs. *potknouti*, tót *potknūt*: botlani stb.) ige.

A *potъka*, *тъknъti*, *potъknъti* tehát etymologiailag összetartozó szavak (vö. MIKLOSICH, EtWb. *tuk*- 2.); az a jelentés, a mely az e szavakban levő gyökérszóhoz tapad, körülbelül «illetés, érintés, ütés».

Közönségesen ismert dolog, hogy a szláv nyelvekben éppúgy megvan a hangváltás (ablaut) útján való szóképzés, mint a többi indogermán nyelvben. A tárgyalt szavakban levő állandó elem: a *тъk* hangváltás útján *tuk*-ká lett. Ugyanaz a hangváltási sor ez, a mely megvan a szláv *дъchnъti* (atmen), **nadъcha* (magy. *nátha*): szláv *duchъ* (hauch, geist: magy. *doh*), szláv *brъsnъti* (törülni): *o-brusz* (tulajdonkép «törő, kendő»: m. *abrosz*) szavakban. A hangváltási sor mélyfokon *ъ*, középfokon *u*, felsőfokon *u*. A *potъka*, *potъknъti* szavaknak szabályos megfelelője a *tuk*-fok, a mely megvan az óbolg. *istukan* (bálvány, tulajdonkép «kifaragott»: *tukati*: sculpere) névszóban. A *potъkъ*, *potъka* szavak alapján fel lehetne egy szláv **potukъ* főnevet tenni, a melyből a magyar *patok* éppúgy, mint az *abrosz* < *obrus*-ból, szabályosan megmagyarázódna.

Ámde egy szláv **potuk* szót semmiféle szláv nyelv sem ismer, épp ezért nem is hiszem, hogy a m. *patok* szláv **potuk*-ból eredne. Valószínűtlen az is, hogy a m. *patok* a szerb emlékekben előforduló *potakъ* alapján rekonstruálható **potъkъ*-ból ered, valószínűtlen pedig azért, mert ez az alak is kései eredetű, keletkezése valószínűen analógiás és egyedül álló. Más megfejtéshez kell tehát folyamodnunk.

Ismeretes dolog, hogy a szláv nyelvekben az *ъ*-ból hangzó-nyújtással (vocaldehnung) *y* lett. Ez a hangváltoztatás a gyakorító igék képzésének közönséges módja (vö. VONDRÁK, Altk. gr. 98. l.). Az óbolgár *дъch-nъ-ti* (atmen), *тъk-nъ-ti* (stossen) igékből *dychati*, *tykati* az iterativum. Ezekből a *dych*-, *tyk*-alakokból főnevek is képződtek; ilyen főnév az *ъ* képzővel a tót *oddych* (= óbolg. **otъdychъ*), a szlovén *tik* (berührung, contact, pfahl, PLETERŠNIK = óbolg. **tykъ*), s ilyen a képzővel a tót *tyka*.

A szláv nyelvekben mármost van egy *po*+*tykъ* összetett szó,

a melyből nézetem szerint a magy. *patok* ered. Ez a szó a különböző szláv nyelvekben a következőképp fordul elő:

bolg. *potikъ*: pobuždenie. tolček. (DUVERNOIS), *potykъ*: pobuždenie, tolček (GEROV), *potikъ*: le ressort, la mobilité, force impulsive, fig. l'aiguillon (BOGOROV: Blg. fr. reč.) || szlov. *potik*: steckrebe, stupfrebe (és *potika*, PLETERŠNIK) || kisor. *patik* (és *patika*): stock, knüttel, stange, holzstange (ZELECHOWSKI) || lengy. *patyk*, *potyk* (és *patyka*): stöckchen (LINDE).

A kisor. és a lengyel szó eredetileg «ütő dorong, ütő bot» lehetett, s csak azután általában «dorong, bot», a szlovén *potik*-ra vő. szlov. *potikati*: «hineinstecken».

A bolgár *potik*: «pobuždenie, tolček, aiguillon stb.», azaz a szó annyi mint «ütés». S ez a jelentés teljesen ugyanaz, a mi a magyar *patok*-é, a melyről MURMELLIUS szótárában ez van: «talitrum — ököllel való ewttes v(e)l *patok*».

A magyar *patok* és a mai bolg. *potik*, melynek óbolgár alakja *potykъ volna, mind jelentésében, mind pedig hangalakjában egy és ugyanaz a szó. Csak a *patok* hangalakjáról kell még néhány szót mondanom.

Többször kifejtettem, legrészletesebben Magyar Nyelv I. 185, II. 56, hogy ha az átadó nyelvben a kéttagú mélyhangú szavakban *o*—*i* vagy *a*—*i* volt a hangzó, akkor legrégebben nyelvünkben is *o*—*i* vagy *a*—*i* volt a hangzás. A *Maros*, *Lajos*, *asszony* stb. szavak egykor nyelvünkben *Moris*-nak, *Lois*-nak, *áchszin*-nak hangzottak. Ide tartozik a bolgár *potik*: mai magyar *patok* is. Ha volnának a m. *patok*-ra XI—XII—XIII. századi adataink, akkor a szó magyar emlékekben legrégebben *potik-nak, később *potuk-nak volna írva.

Kimondhatom tehát végeredményül, hogy a m. *patok* a bolg. *potik* (= óbolg. *potykъ*) átvétele, s «ütés» a jelentése.

M. J.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő

FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti *Heinrich Gusztáv* főtítkár. Tizenhatodik kötet. 1905. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékbeszédeket, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatait (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön cikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kiegészítve belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az «Akadémiai Értesítő»-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltágjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—XV. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XXV. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti *Hampel József*.

Czélja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatokat a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi cikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 korona; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. *Pauer Imre* osztály-titkár. Tizennegyedik évfolyam.

Az «Athenaeum» a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizenötödik évfolyam. Szerkeszti *Szilády Áron*, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsátatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

Mathematikai és Természettudományi Értesítő.
XXIII. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata. Szerkeszti *König Gyula* osztálytitkár.

A «Mathematikai és Természettudományi Értesítő» a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkálatokat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. Harminczötödik kötet. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Szinnyei József* r. tag.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata a magyarral hason alkotású ural-altaji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földterítésére vagyis tudományos megfajtására szolgáljanak; továbbá más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik évenként háromszor vagy négyszer. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Új folyam. 1905. VI. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti dr. *Komáromy András*.

A folyóirat ez új folyama a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságának nemcsak anyagi, hanem jelentékeny szellemi támogatásával is jelenik meg, a mennyiben a bizottság sok nevezetes hazai s a legnevezetesebb külföldi levéltárakból évtizedek óta gyűjtött és másolt magyar vonatkozású forrásanyagát a *Történelmi Tár* rendelkezésére bocsátotta, s ezzel valódi kincsesházat nyitott meg a történetkutatók előtt, melynek kincsei eddig jóformán használatlanul heverték a bizottság kéziratárában.

Egy-egy füzet bolti ára 2 kor., az egész évfolyamé 8 kor.

Megrendelhetők
a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában
Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 3 korona.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1906.

TARTALOM.

	Lap
NIELSEN KONRÁD: A török hangsúly kérdéséhez	273
MELICH JÁNOS: A magyar szótárirodalom. (V.)	288
ERDÉLYI LAJOS: A háromszéki nyelvjárásról	309
PÁPAY JÓZSEF: Északi-osztják nyelvtanulmányok. (I.)	345
FOKOS DÁVID: A locativus-féle határozók a votjákban. (II.)	399

Ismertetések és bírálatok.

<i>Le Monde Oriental.</i> — Ism. SCHMIDT JÓZSEF	448
--	-----

Kisebb közlemények.

Sz. J. <i>Leg.</i>	308
-----------------------------	-----

Adalékok a magyar nyelv szófejtő szótárához:

GOMBOCZ ZOLTÁN. Bálvány, bodza, görvély, göte, hinta és hilinta,	
— — ívik, karvaly és herjó, katáng, kócsag és gém,	
— — seregély	470
MELICH JÁNOS: <i>Bécs</i>	481

Értesítő.

† Thúry József	484
Irodalom	344, 398

Folyóiratunk évenként háromszor vagy négyszer jelenik meg. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadóhivatalához czimezendő.

A szerkesztő lakása: II., Bimbó-utca 24.

A török hangsúly kérdéséhez.

A török hangtörténetről szóló értekezésében*) GRÖNBECH VILMOS ismételten azt említi, hogy keveset vagy jóformán semmit sem tudunk a hangsúly helyéről a török nyelvekben.

Így például a 87—88. lapon, a hol a hangsúlyt mint bizonyos hangtörténeti tények valószínű magyarázatát említi meg, ezeket mondja: «Hiszen nagyon nehéz dolog a hangsúlyról beszélni olyan nyelvekben, a melyek még egészen kidolgozatlanok, sőt a melyekben a jelen hangsúlyozásról nem tudunk jóformán semmit sem.»

S a 96. lapon ezt olvassuk: «Előbb-utóbb kell is hogy kérdezzük, hol volt a hangsúly; egyelőre azonban botorság volna ezen tépelődni, mivel még azt sem tudjuk, hogy most hol van. Általában van ugyan hajlandóság arra, hogy az utolsó szótagot hangsúlyozzák, ebből azonban korántsem következik, hogy mindig így volt.»

Annyi bizonyos, hogy valami világos útbaigazítás a török hangsúlyviszonyokat illetőleg a meglevő nyelvtanokból nem nyerhető.

RADLOFF «Phonetik der nördlichen Türksprachen» cz. munkájában egy fejezet van, melynek a czíme «Der Wortton». Egy bevezető paragrafus itt azt magyarázza, hogy a mit a szerző «wortton»-nak nevez, annak a török nyelvekben kevesebb jelentősége van, mint az indo-európai nyelvekben, mivel a török nyelvek, mint az ural-altaji nyelvek általában, a magánhangzó-dualizmust használják föl arra, hogy szótagokat és töveket szerves egységgé egyesítsenek. A «Wortton» itt csak arra való, hogy jóhangzást szerezzen, vagyis csak az a föladata, hogy az egyhangúan hangzó szótagsorozatoknak a fülre nézve kellemes változatossá-

---

*) «Forstudier til tyrkisk lydhistorie», Köbenhavn 1902.

got adjon s még élesebben emelje ki az «agglutinált» szótag-sorozatok közti összetartozást.

A következő paragrafusban azután így folytatja a szerző: «Um dies zu erreichen, wird in den Türkssprachen jeder zu einem Worte zusammengeleimte Silbencomplex von zwei Tonsilben eingeschlossen, und zwar erhält die erste (Stamm-)Silbe eine aufsteigende halbe Tonerhebung, während auf der Schlussilbe der volle absteigende Wortton ruht. Zwischen diesen beiden Tonsilben bilden die tonlosen Silben eine Reihe gleichmässiger Vocalverstösse.» Következnek azután példák és nyelvjárási eltérésekről szóló fölvilágosítások.

Egy más paragrafus meg azt magyarázza, hogy ez a «Doppeltton» az agglutináció természetétől függ. Hasonló viszonyok, azt mondja, a mongolban s a mandzsuban is előfordulnak.

Az előbbi paragrafust németül idéztem, mert szóról szóra való fordítása könnyen egészen más értelmet nyerhetne. Olyan kifejezések, mint «Tonsilbe», «aufsteigende halbe Tonerhebung», «der volle absteigende Wortton» németül sem nagyon világosak. Zenei viszonyokra terelik önkénytelenül a gondolatot. A fejezet utolsó paragrafusából azonban az tűnik ki, hogy a szerző nem az egyes szótagok «zenei hangjáról», nem a «zenei hangsúlyról» beszél, hanem az «erősségi hangsúlyról», a nyomatékról. Itt tudniillik több esetet felsorol, a melyekben a «Hauptton» nem az utolsó szótagon van, és bizonyos «unbetont» szócskákról tesz említést.

Hogy azokkal az imént idézett kifejezésekkel a hangsúlyról («aufsteigende halbe Tonerhebung» s «der volle absteigende Wortton») tulajdonképpen mit akar mondani a szerző, az ugyan tovább is kissé homályos marad. Azonban a paragrafus főtartalmát, azt hiszem, így lehet összefoglalni: A török nyelvekben a főhangsúly, a legnagyobb nyomaték (és a legmagasabb zenei hang?) a szó legutolsó szótagján van, az első szótagra pedig mellékhangsúly esik.

A mi különösen az oszmán nyelvet illeti, a nyelvtanok általánosan azt tanítják, hogy a főhangsúly rendesen a szó utolsó tagjára esik.

Így például JEHLITSCHKA HENRY tankönyvében*) a 17.

*) Türkische Konversations-Grammatik. Heidelberg 1895.

lapon ezeket olvassuk: «A szó- és a mondathangsúly a szó, illetve a mondat vége felé hajlik. A hangsúly majdnem mindig a szó utolsó tagján marad, különösen ha ez nyelvtani végzet. Azért ebben a könyvben ezután csak kivételes esetekben fogjuk a hangsúlyt megjelölni, azaz ha nem a végszótagon van.»

ÉS PRÖHLE VILMOS «Rendszeres oszmán-török nyelvtan»-a, amely 1899-ben jelent meg, határozottan figyelmezteti az olvasót arra, hogy «a képző és rag a tőszóval együtt egyetlen egy szónak veendő s egy hangsúly alá vonandó.»

«Így minden ,nem összetett‘ szó, akárhány képző vagy rag van is rajta, utolsó szótagján hangsúlyozandó . . . .» Ezek után példák következnek. Kivételképpen csak annyi van jelezve, hogy a «lenni» igének egyes alakjai (így a többtagú alakok is) éppúgy mint az egytagú kötőszók «teljesen hangsúlytalanok.»

Egy a kérdőszócska helyéről az ige s az összetett igealakok hangsúlyáról szóló külön paragrafusban az van kimondva, hogy a kérdőszócska mindig hangsúlytalan, és hogy a «lenni» ige szintén, akkor is, ha ige-tövekhez járul és összetett igealakokat képez. Azért a helyes értelem is nem egyszer a hangsúly helyes alkalmazásától függ, mivel ugyanis a birtokos ragok alakjai azonosak a «lenni» ige alakjaival, csak hogy amazok hangsúlyosak.

A többi oszmán-török nyelvtan, melyet alkalmam volt megismerni, — egy kivételével — mind ugyanazt a főszabályt állítja föl a hangsúlyozásról: az utolsó szótag a hangsúlyos.

Egyszersmind azonban elég sok kivételt sorolnak föl, a kötőszókon és a «lenni» igének ragozási alakjain kívül még egy csomó «tőszót» is, és különösen származékszavakat. Hogy miért hangsúlyozandók éppen ezek a származékok másképpen, mint a többiek, arról nem adnak semmiféle fölvilágosítást. *)

Továbbá azonban megjegyzendő, hogy az egyes szerzők éppenséggel nem mindig ugyanazokat a kivételeket állítják föl.

A ki ezen eltérések okát hasztalan kereste, örömmel fogja azt a magyarázatot megragadni, amelyre a PEKOTSCH LEOPOLD

*) Vö. pl. Youssouf török-francia szótárának bevezetését: «Traité de la prononciation turque», 5. l. és kk.

gyakorlati tankönyvében*) előforduló, a hangsúlyozásról szóló bevezető megjegyzésekből lehet következtetni.

Az az általános vélemény, hogy a főhangsúly kevés kivétellel az utolsó szótagon van, ezen megjegyzések szerint bővebb megvilágításra szorulna rá: «Mindenekelőtt arra kell rámutatni, hogy a hangsúlyozás a törökben ingadozó, sőt látszólag majdnem önkényes, és egyáltalában nem valami erősen és határozottan fordul elő...»

Ezek szerint azt lehetne föltenni, hogy a főszabály kivételeiről szóló egymással ellenkező közlemények nem sikerült általánosítási kísérleteknek tulajdoníthatók. A kivételek legnagyobb részét nem volnának állandóak.

Most azonban KÚNOS IGNÁCZ az ő tavaly megjelent Oszmán-török Nyelvkönyvében azzal a meglepő állítással áll elő, hogy «az erősségi hangsúly kivétel nélkül a szó első tagjára esik, míg a magassági rendszerint a szó végső tagjainak valamelyikére.»

Mivel a kifejezések nekem kissé homályosaknak tündek föl,**) bővebb magyarázatért bátorkodtam a szerzőhöz folyamodni, és azt a választ kaptam, hogy «az erősségi hangsúly» a szó főhangsúlya, «a magassági hangsúly» ellenben nem egy az expiratórikus hangsúlytól különálló zenei hangsúlyt jelez, — én olyanformát gondoltam volt, mint a norvég és svéd nyelvben fönnálló viszony —,

*) Praktisches Übungsbuch zur gründlichen Erlernung der osmanisch-türkischen Sprache sammt Schlüssel. Erster Theil. Wien, 1894.

**) A hangsúlyról szóló fejezet kezdete, mely elvi nyilatkozatokat tartalmaz, így hangzik: «A török hangsúly kérdése még nincs eléggé kifejtve a tudományos irodalomban. Általánosságban csak annyit tudunk, hogy a török nyelvek hangsúlya rendszerint az utolsó szótagokon van. Ennek ellenében szintén bebizonyítottak látszik, hogy a szótagok egy bizonyos összeségén, mondjuk szólamon (szólamnak nevezzük azt a szócsoporthoz, mely a mondatban egy szóvá olvad össze, pl. a magyar *én is, ne tedd meg; a török bu gün, iste geldi* stb.) kétféle hangsúly észlelhető. Egy erősségi hangsúly és egy magassági. Az erősségi hangsúly kivétel nélkül a szó első tagjára esik, míg a magassági rendszerint a szó végső tagjainak valamelyikére. A hogyan jobban hangzik a sor, vagy a hogy bizonyos értelemmel a kiemelése kívánja. És épp azért vajmi nehéz ez utóbbi hangsúlyt kivételt nem ismerő szabályokba beleilleszteni. A hangsúly rendszerint úgy helyezkedik el, hogy a többtagú szó vagy szólam bizonyos ritmikus csoportokba illeszkedjék. Főleg abból a czélból, hogy a hosszú szavak egyhangúságán enyhítsen».

hanem expiratórikus mellékhangsúlyt, a melylyel magasabb zenei hang jár együtt.

Azok a kivételek tehát, a melyekkel más török nyelvtanok foglalkoznak, a mellékhangsúlyra vonatkoznának és nem a főhangsúlyra. Kúnos is jelentékeny sorozatát idézi az ilyen kivételeknek.

Budapesten a török nyelvvel foglalkozván a Kúnos-féle tankönyvet használtam — a szerző egyszersmind tanárom is volt — és önkénytelenül hozzászóltam, hogy hangsúly tekintetében a török nyelvet úgy ejtsem ki, mint a magyart, azaz az első szótag határozott hangsúlyozásával.

Nagy volt azért a meglepetésem, midőn először nyílt alkalmam török beszédet hallhatni, és rögtön észrevettem, hogy a török nyelv hangsúlyozása teljesen elütő a magyartól.

Ez a szófiai fölötté primitív «török színház»-ban volt. Sokat ugyan nem értettem még a nyelvből, annyit azonban mégis megértettem, hogy az a fogalmam, a melyet a török hangsúlyról kaptam, egészen hibás volt. Az élesen kifejezett magyar hangsúlyozásmód helyett, mely szerint a szó első tagjának mindig «scharf geschnitten», meglehetősen erős hangsúlya van, míg a következő szótagokat oly egyenletes nyomatékkal ejtik ki, hogy majdnem lehetetlen mellékhangsúlyt konstatálni, e helyett itt erősebb és gyöngébb hangsúly folytonos váltakozását hallottam. A hangsúly soha sem volt nagyon erős, és mindig «schwach geschnitten». A hol az egyes szavakat meg tudtam különböztetni, az első szótag majd hangsúlyos, majd pedig hangsúlytalan volt.

A zenei hangsúly is teljesen elütőnek tetszett attól, a mihez hozzá voltam szokva a magyarban, a hol a hangsúlyos szótagok zenei hangja, a nyomaték csökkenésével egyenletesen ereszkedik, holott a «hangsúlytalan» szótagok igen kicsi hangközöket mutatnak föl, kivéve a kérdőszócska nélküli kérdő mondatokat. Itt ellenben gazdag váltakozás volt észlelhető a zenei magasságban, mivel a «mellékhangsúlyokat» is magasabb zenei hang kísérte. Egy pár szócska, — köztük a kérdőszócska — a melyeknek a nyelvtanok adatai szerint enklitikusoknak kellene lenniük, a zenei hang feltűnően erős emelkedése által tünt ki és bizony nem volt egészen «hangsúlytalan» az expiráció erőssége tekintetében sem. Az egyes hangsúlyos szótagokon belül a hangnak észrevehető

hajlandósága volt az emelkedésre, egészen ellenkezőleg a magyarban fönnálló viszonygyal. És kérdő mondatokban az abszolút zenei magasság általános emelkedése egészen a mondat végéig folytatódott, míg ellenben helyes magyar kiejtésben tudvalevőleg úgy van, hogy a hang emelkedése kérdő mondatokban, a melyekben kérdő szócska vagy kérdő névmás nincsen, csak a mondat utolsóelőtti szótagjáig megy. Ennek aztán — legyen az hangsúlyos vagy hangsúlytalan — kivételesen magas hangja van, s az utolsó szótagnál hirtelen leereszkedés történik az alaphangig.

Külömben a mondathangsúly, a zenei és az expiratórikus mondathangsúly egyaránt, egészben véve ugyanabban különbözött a magyartól, mint a szóhangsúly: a mondat nyomatékos szavát kevésbé erősen emelik ki és a legnagyobb hangközök kisebbek, mint a magyarban, másfelől azonban az alkalmazás sokkal nagyobb váltakozást mutat föl.

A különbség különösen a zenei mondathangsúly alkalmazásában tűnt föl nekem. A magyarban a zenei mondathangsúly meglehetősen stereotyp: jelentő mondatokban az egyhangúan hangzó szavak hosszú sorozatát — magasabb zenei hanggal a nyomatékos első szótagon és máskülömben igen kis hangközökkel — a beszédben előforduló minden kis szünet előtt a zenei hang hirtelen emelkedése szakítja meg, a mi által hangsúlytalan szótagok is a rendesnél észrevehetően magasabb hangot kapnak. Ez a hirtelen emelkedés olyan szabályosan ismétlődik, hogy az is segíti megerősíteni azon egyhangúság benyomását, a melyet a magyar beszéd az első szótagon való állandó hangsúly miatt tesz. — Ezzel szemben a török folytonos váltakozást mutat föl és finom árnyalatúnak hangzik, a mi nagyrészt éppen a zenei mondathangsúly mechanikus szabályoktól függetlenül történő mérsekelt alkalmazásának köszönhető.

Még egyet akarok a nyelv zenei oldaláról említeni: nekem úgy tetszett, mintha a török beszéd általában jóval magasabb regiszterben járna mint a magyar.

Egészben véve ezen első alkalommal a török nyelv azt a benyomást tette rám, hogy a «hangzása» — a mely első sorban bizony a hangsúlytól függ (a legtágabb értelemben véve ezt a szót), ámbár a nyelv hangkészletének és az előforduló hangkap-

csolatoknak a minősége is hozzájárul a maga részéről — leginkább a francia nyelvre emlékeztet. A francia hangsúlyt, mint a francia fonétikát általában nem tanulmányoztam behatóbban, úgyhogy nem merek arról nyilatkozni, hogy milyen mértékben lehet indokolt ezen említett fölületes benyomásom. Azonban még hozzá teszem, hogy ezen első benyomásom megerősödött Konstantinápolyban, a hol sokszor volt alkalmam a francia nyelvet hallani a török mellett, mégpedig a francziát olyanoktól, a kiknek anyanyelvük volt.

A mit Szófiában vettem észre a török hangsúlyt illetőleg, az mindjárt nagy mértékben fölkeltette érdeklődésemet, és az alatt a török nyelvvel való foglalkozásom alatt, a melyre azután alkalmam nyílt Konstantinápolyban, mindig szem előtt tartottam a hangsúlyviszonyokat.

És ott tartózkodásom vége felé, midőn már némiképpen belejöttem a közönséges mindennapi nyelvbe, rendszeres vizsgálat tárgyává tettem a hangsúlyozást és ezen vizsgálatnál mindkét nyelvmesteremet egyszerre használtam. Az egyik ugyan született bosnyák volt, azonban már gyermekkorától kezdve törökül is tudott és már 14 éves korától kezdve minden idejét Sztambulban töltötte. Most 37 éves volt, kész hodzsa. A másik pedig fiatalabb volt, «hittudományi hallgató» és nem tudott más nyelvet, csak a törököt. Otthona Kis-Ázsiában volt, olyan vidéken, a hol a nyelvjárás jelentékenyen elütő a sztambulitól. Ő azonban oly sokáig volt már Sztambulban, hogy majdnem tiszta sztambuli nyelven beszélt. A mi a hangsúlyozást illeti, a dialektusi különbség a kettő között nem okozott soha nehézséget. Mindig megegyeztek ezen a ponton. Természetesen azon voltam, hogy az élő beszédet hallgatva ellenőrizhessem azon eredményeket a hangsúlyra vonatkozólag, a melyekre a vizsgálat lassanként rávezetett.

Magától érthető azonban, hogy olyan rövid idő alatt (Konstantinápolyban mindössze nem egészen 8 hetet töltöttem) és tökéletlen előismereteimmel nem volt lehetséges teljes világosságot nyerni ezen tágas és nehéz téren.

Főképpen az expiratórikus hangsúlyra kellett szorítkoznom. A zenei hangsúlyról jóformán semmit sem tehetek hozzá a föntebbi általános jellemzéshez. Ha ezután «hangsúly-

ról» beszélek, azzal csakis az expiratórikus hangsúlyt akarom értetni.

Ezt is olyan nyelvben, mint a török, hol a nyomaték-külömbiségek oly kicsinyek, műszerek segítsége nélkül tanulmányozni elég nehéz dolog. Távol legyen tehát tőlem az az állítás, mintha minden egyes esetben képes lettem volna a hangsúly helyét teljes biztossággal megállapítani. Arról a gondolatról, hogy kimerítő szabályokat állíthassak föl, le kellett mondanom.

Azonban azt legalább sikerült nekem tisztába hoznom, hogy mik azon tényezők, melyek a hangsúly elhelyezésére nézve az oszmán-törökben határozók, és kéttagú szavakról módomban van részletes szabályokat fölállítani ama tényezők összeműködésének eredményére nézve, itt tehát a hangsúly helye teljes biztossággal megállapítható, már t. i. ha az illető szót egymagában ejtik ki. Összefüggő beszédben azonban változások állhatnak be, ám-bár általános szabálynak tűnt föl előttem, hogy a szavak megtartják saját hangsúlyozásukat.

Éppen kéttagú szavakból indultam is ki a vizsgálatnál. Itt ugyanis két egymástól világosan különböző csoport van: 1. szavak, a melyekben az első szótagon aránylag erős hangsúly van, és 2. szavak, melyeknek a második tagján van ugyanolyan hangsúly.

Ime néhány példa ezen két csoportból, kizárólag eredeti török szók vagy esetleg régi jövevényszók:

I. A hangsúly az első szótagon. *ta'tli*, *ta'tli* «édes, jóízű, kedves» | *ka'nli* «véres, -vérű» | *tša'lg'i* «hangszer, zene» | *ε'ski* «rég» | *kö'prü* «híd» | *ho'ndže* «bimbó» | *tšo'rba* «leves» | *tši'zme* «csizma» | *u'sta* «mester» | *i'ndže* «finom, kicsi» | *ka'ldi* «maradt» (imperf. egyes sz. 3. sz.) | *gé'ldi* «jött» | *ji'kti* «lerombolt» | *so'rdu* «kérdezett» | *bi'ldi* «tudott».

II. A hangsúly a második szótagon. *tšana'k* «hordó» | *bütü'n* «egész» | *bi'ji'k* «bajusz» | *bi'si'm* «alak, szabás, forma» | *bulu't* «felhő» | *tšitš'e'k* «virág» | *si'tša'n* «egér, patkány» | *tšu'fa'l* «zsák» | *tšora'B* «harisnya» | *kala'r'* «marad» (præs. egyes sz. 3. sz.) | *ji'ka'r'* «lerombol» | *sora'r'* «kérd» | *bi'li'r'* «tud».

Könnyű észrevenni, hogy mi az, a mi ezt a két csoportot elválasztja egymástól: az első csoportba tartozó szavakban az első szótag zárt, a második nyílt, míg ellenben a másik csoport

szavaiban nyílt az első szótag, a második zárt (a *tš* és *dž* «affricata»-hangok együtt tartoznak a következő szótagba).

Mármost ebből a következő szabály volna levonható: kéttagú szavakban, a melyeknek az egyik tagja nyílt, a másik pedig zárt, a hangsúly a zárt szótagra esik.

Ha azonban a vizsgálatot folytatjuk, azt fogjuk találni, hogy ez a szabály nem minden körülmények közt érvényesül. Azaz, zárt első szótaggal és nyílt második szótaggal bíró szavakra nézve (= első csoport) a szabály föltétlenül érvényes, olyan szavakból ellenben, a melyeknek az első tagja nyílt és a második zárt (= második csoport), egész csomót fogunk találni, a mely eltér a szabálytól, lévén az első szótagjuk hangsúlyos, ámbár a hangsúly itt valamicskével gyöngébb, mint az első csoportba tartozó szavakban (ezen gyöngébb hangsúlyt a : jellel fogom jelölni).

Ilyen szavak pl. a következők: *ba:liḵ* «hal» | *a:ɾiz* «száj» | *a:lin* «homlok» | *a:tšilḵ* «nyílt» | *tšo:džulḵ* «gyermek» | *bö:juḵ* «nagy» | *o:kur* «olvas» | *ka:liṛ* «marad» | *ge:liṛ* «jön» | *gö:rür* «lát».

Ezek a jelenidejű példák különösen tanulságosak. Miért van *o:kur*, *ka:liṛ*, *ge:liṛ* *gö:rür* hangsúlyos első szótaggal, míg ellenben pl. a fönt említett *kalaṛ*, *jikaṛ*, *soraṛ*, *biliṛ* alakokban a hangsúly a második szótagon van? Hasonlóképpen: *itšeṛ* «iszik», *gideṛ* «megy», *döneṛ* «megfordul», *düšeṛ* «esik», *bulur* «talál», *bo(ɾ)aṛ* «fojt».

Az oka ennek nyilván a szó két magánhangzója közötti viszonyban van. Vö.: *jikaṛ* — *ka:liṛ*, *gideṛ* — *ge:liṛ*. A nyílt első szótagban álló *a* hangnak túlsúlya van a zárt második szótagbeli *i* fölött, az *e*-nek az *i* fölött. Továbbá: az *o*-nak túlsúlya van az *u* fölött, az *ö*-nek az *ü* fölött. Ellenben nincs pl. az *o*-nak az *a* fölött (*soraṛ*, *bo(ɾ)aṛ*) vagy az *ö*-nek az *e* fölött (*döneṛ*) vagy az *ü*-nek az *ε* fölött (*düšeṛ*).

Ez már elégséges arra, hogy kitűnjék, mi kell ahhoz, hogy nyílt első szótagban álló magánhangzó kaphassa a hangsúlyt a zárt második szótag magánhangzójának rovására. Annak a másikonál nyiltabbnak, hangosabbnak kell lennie.

Itt a másik főmozzanatnál vagyunk, a mely az oszmán nyelvben a hangsúlyt meghatározza.

Ha most azokat az eseteket vesszük tekintetbe, a melyekben a fent említett mozzanat (zárt szótag—nyílt szótag vagy megfordítva) nem fordul elő, lévén mind a két szótag zárt vagy pedig mind a kettő nyílt, azt fogjuk találni, hogy itt kizárólag a két magánhangzó viszonylagos hangossága (klangfülle) határozza meg a hangsúly helyét, úgy hogy az *a* hang *o*, *u*, *i* fölött győz, az *o* hang pedig *u*, *i* fölött (*u* és *i* nem szokott együtt előfordulni), hasonlóképpen az *ε* hangnak *e*, *ö*, *i*, *ü* fölött van túlsúlya, az *e* (*e*) hangnak pedig *ö*, *i*, *ü* fölött, az *ö*-nek *i*, *ü* fölött és az *i*-nek *ü* fölött.

Tudvalevőleg ezen két magánhangzócsoporthoz (mély és magas magánhangzók) egymástól külön van tartva a törökben, úgyhogy eredeti török szavakban vagy csak mély magánhangzók, vagy pedig kizárólag magas magánhangzók vannak.

Ezt a szigorú «magánhangzó-harmóniát» néha ugyan megbontják eredeti török szavakban is. Különösen hallottam gyakran *i*-t (vagy *i*-t) *i* helyett.

Ha a két egyformán — magánhangzóval vagy mássalhangzóval — végződő szótagban ugyanaz a magánhangzó áll, a második szótagra esik a hangsúly.

Ez a hangsúly, mint általában a két egyformán végződő szótagból álló szavak hangsúlya, gyöngébbnek tetszett, mint az a hangsúly, mely egy nyílt szótag mellett álló zárt szótagon van. Vö. a mit fent említettem a zárt szótag előtt álló hangsúlyos nyílt első szótagról.

A következő példák mutatják, hogy kéttagú szavakban a hangsúly — az imént említett kivétellel — egészen a magánhangzók hangosságától függ, ha mindkét szótag nyílt vagy mind a kettő zárt:

I. Mindkét szótag nyílt: *a)* A hangsúly az első szótagon: *ka:pi* «kapu» | *do:lu* «tele» | *o:ku* «olvass» | *be:ri* «óta, -tól kezdve» | *de:ri* «bőr» | *de:li* «bolond, meggondolatlan» | *kö:tü* «rossz, malicziózus».

b) A hangsúly a második szótagon; *jika:* «moss» (parancsoló mód egyes sz. 2. sz.) | *oda:* «szoba» | *gedže:* «éjtszaka» | *jine:* «megint».

Ugyanaz a magánhangzó mindkét szótagban: *ata:* «atya» | *kuru:* «száraz» | *deve:* «teve» | *diši:* «nőstény» | *sürü:* «csapat, sereg».

II. Mindkét szótag zárt. a) A hangsúly az első szótagon: *a:rmud* «körte» | *a:ltın* (*a:ltun*) «arany» | *ka:ldım* «maradtam» | *so:rdum* «kérdeztem» | *gó:rdüm* «láttam» | *gé:ldım* «jöttem».

b) A hangsúly a második szótagon: *jıkma:k* «lerombolni» | *sorma:k* «kérdezni» | *bulma:k* «találni» | *görmε:k* «látni» | *bilmε:k* «tudni» | *düşmε:k* «esni».

Ugyanaz a magánhangzó mindkét szótagban: *kalma:k* «maradni» | *balka:n* «hegyláncz» | *altša:k* «alacsony» | *buldu:m* «találtam» | *bildi:m* «tudtam».

A példákat úgy választottam, hogy azt is mutathassák, hogy a hangsúlyozás egészen analóg nyelvtani alakokban különböző módon alakulhat, a szerint, hogy miképpen érvényesül az a két határozó momentum, a melyre fönt utaltam. Hogy még világosabban tűnjék ki, hogyan érvényesülhet ama két momentum egy paradigmán belül, idézem most az *a:t* «ló» szónak egyes számi esetalakjait:

Nom. *a:t*

Acc. *a:tı* (mindkét szótag nyílt, az előbbi magánhangzó a hangosabbik).

Gen. *a:tın* (a nyílt első szótag magánhangzója hangosabb mint a zárt második szótagé).

Dat. (Allat.) *ata:* (mindkét szótag nyílt, ugyanazzal a magánhangzóval).

Iness. (Adess.) *a:tta* (az első szótag zárt, a második nyílt).

Elat. (Ablat.) *atta:n* (mindkét szótag zárt, ugyanazzal a magánhangzóval).

Tehát azt a több török nyelvtanban előforduló állítást,*) hogy bizonyos ragoknak mindig különösen erős hangsúlyuk van, nem találtam indokoltnak.

*) Így pl. PEKOTSCHNÁL: «Locativ [= iness.] und Ablativ [= elat.] hingegen sind gewöhnlich merklich betont» (2. l.). — «Das charakteristische *e* od. *a* im Modus der Möglichkeit (zumal aber in dem der Unmöglichkeit) ist in allen Zeiten stark betont. — Im negativen generellen Präsens jedoch ist die Betonung nicht ganz feststehend» (3. l.). — «Das Pluralsuffix *ler*, *lar* (*lar*) ist sowohl gewöhnlich merklich betont» (3. l.).

Azért azonban nem tagadom, hogy pl. az innes.-rag *-da(-ta)* és az átmeneti partikula *-da(-ta)* között van valamelyes különbség a hangsúlyra nézve. Az utóbbi ugyanis teljesen enklitikus és, éppúgy mint a kopula, *-dir'(-tir')*, külön szónak tekinthető (ezt legjobban mutatja a zenei hangsúlyozás).

Ellenben nem vehettem észre semmiféle különbséget a «lenni» igének alakjai és az ezekkel egyforma hangzású birtokos ragok között: *be:nim* «vagyok» és *be:nim* «az én —m».

Mindkét esetben a mondathangsúly (mégpedig nagyrészt éppen a zenei mondathangsúly) valamelyest befolyásolhatja a két szótagnak egymáshoz való viszonyát.

Az arab és perzsa eredetű kéttagú szavak is (újabb jövevényszavak) általánosan ugyanazokat a hangsúlyozási szabályokat követik, mint az eredeti török szavak (és régi jövevényszavak). Csak az jegyzendő meg, hogy a hosszú magánhangzók mindig hangsúlyosak. Török szavakban általában nem fordulnak elő hosszú magánhangzók, éppúgy mint tökéletlen magánhangzók sem. Azaz, keletkezében vannak most hosszú magánhangzók eredeti török szavakban is az oszmán nyelvben, mássalhangzók kiesése következtében. Ha két azonos magánhangzó közvetlenül kerül össze az által, hogy egy mássalhangzó (leggyakrabban *ɣ*) kiesett, még most is, úgy látszik, a rendes eredmény az, hogy a két magánhangzó között megmarad a szótaghatár. E mellett azonban az is előfordul, hogy a két magánhangzót egy szótagban együtt ejtik ki mint hosszú magánhangzót: ez a hosszú magánhangzó akkor hangsúlyos.

Arab és perzsa szavakban a hosszú magánhangzók részint megrövidültek az oszmán nyelvben, gyakrabban mégis hosszúak maradtak, — itt gyakran ingadozik a kiejtés, olyanformán, hogy a magánhangzó gondosabb kiejtésben hosszú, kiváltképp ha az illető ki akarja tüntetni magasabb műveltségét, közönséges mindennapi beszédben pedig rövid, — és ha hosszú az ilyen magánhangzó, akkor az, mint már említettem, mindig hangsúlyos, tekintet nélkül a szó más fonétikai sajátosságaira.

Török eredetű többtagú szavakban ugyanazok a momentumok, mint a kéttagú szavakban, együttvéve határozzák meg a hangsúly helyét. Azonban a viszony itt sokkal bonyolalmasabb.

A háromtagú szavak köréből említek itt néhány példát.

Először olyanokat, a melyek mutatják, milyen hatást gyakorol az egyes szótagok nyílt vagy zárt volta (ugyanaz a magánhangzó mind a három szótagban):

1. Az első szótag zárt, a többi kettő nyílt, — a főhangsúly az első szótagon, a harmadikon mellékhangsúly: *kaːplamaː* «ne fődj be».

2. A második szótag zárt, a többi kettő nyílt, — a főhangsúly a második szótagon, mellékhangsúly nincs: *araːrsa* «ha keresne».

3. Az első és a második szótag zárt, a harmadik pedig nyílt, — a főhangsúly a második szótagon, az elsőn mellékhangsúly: *kaːllaːrsa* «ha felkelne».

4. A harmadik szótag zárt, a többi kettő nyílt, vagy az első és a harmadik zárt, a második nyílt, vagy pedig mind a három nyílt, — a főhangsúly a harmadik szótagon, az elsőn mellékhangsúly: *aːramaːk* «keresni» | *deːvelːrː* «tevék» | *kaːplamaːk* «befődni» | *aːramaː* «ne keress» | *deːvedː* «tevé».

5. A második és a harmadik szótag zárt, az első nyílt, vagy mind a három zárt, — a főhangsúly a harmadik szótagon, a másodikon mellékhangsúly: *jazaːrlaːrː* «írnak» | *kalːkaːrlaːrː* «felkelnek».

Hogy az egyes magánhangzók aránylagos hangossága változásokat hozhat létre ezen a vázlaton, azt mutatja például: *kaːlirlaːrː* «fölkelnék», a fönt említett *jazaːrlaːrː* «írnak» alakkal összevetve. Továbbá: *kaːldirmaːk* «fölemelni», vö. *kalːkaːrlaːrː* «fölkelnék».

Ezúttal nem áll módomban, hogy ezekbe a dolgokba mélyebben belemerüljek. Be is kell ismernem, hogy a többtagú szavakra vonatkozó jegyzeteim fogyatékosak és részben nem is világosak. Mindamellett eléggé világosan mutatják azt, hogy itt is az egyes szótagok szerkezete — zárt-e a szótag vagy pedig nyílt —, a magánhangzók aránylagos hangosságával együtt döntő tényezőként szerepel a hangsúlyozást illetőleg.

Többtagú idegen szavak a kéttagúaknál jobban tarthatták magukat a török hangsúlyozási elvek hatáskörén kívül. Az az eredetileg hosszú magánhangzók kiejtésében előforduló ingadozás, melyre fönt utaltam a kéttagú szavaknál, itt még általánosabb.

Az a körülmény, hogy több igei alak ellene látszik szólni az említett hangsúlyozási elvek fölállításának, abban találja magyarázatát, hogy az illető alakokat összetett szavaknak tekintik (az ige + a «lenni» igének valamely alakja).

* * *

Ezen alkalommal csak be akartam mutatni az oszmán nyelvnek hangsúlyozási elveit, a milyeneknek azokat találtam, mikor otthagytam a nyelvtanoknak egymással ellenkező adatait és hozzáfogtam magának az élő nyelvnek vizsgálásához.

Ezek az elvek magukban véve olyanok, hogy nem igen lehet azt föltenni, hogy csak késő időben jutottak volna érvényre, — annyira hozzáillőknek látszanak a nyelv sajátos jelleméhez. Mi volna alkalmasabb arra, hogy meghatározza a nyomaték elosztását olyan külső módon összeragasztott szótagok között, a milyenekből a török szók állanak, — mint éppen általános fonétikai, merem mondani: fiziológiai viszonyok, a milyenek azok, melyeket az említett hangsúlyozási elvekben látunk működni.

Ehhez még az a körülmény járul, hogy az oszmán nyelvet a török nyelvcsoporthoz többi nyelvével szemben rendkívül konzervatívnak ismerték el általánosan.

Azért vélhető, hogy az előhozott hangsúlyozási elvek valamelyes jelentőséggel bírnak a török hangtörténet kutatására nézve.

Talán még az sem tekintendő egészen kizártnak, hogy a finnugor nyelvtudomány szempontjából is lehet nekik bizonyos értéket tulajdonítani.

Be van már bizonyítva, hogy az a finn és a lapp nyelvben előforduló sajátosság, mely most a «fokváltakozás» («quantitätswechsel») név alatt ismeretes (régbben általánosan: «más-salhangzó-gyöngülés») eredetileg váltakozó hangsúlúnak a hatására vezethető vissza, mely hangsúly-váltakozás attól függött, hogy az illető szótag nyílt volt-e vagy zárt. Mármost az a véleményem, hogy a mi itt van előadva az oszmán hangsúlyozásról, abba az irányba utal, hogy az oszmán nyelvben előforduló váltakozás tenuis (szó és szótag végén) és media vagy spirans között (két magánhangzó közötti helyzetben) hangsúly-váltakozástól függhetne.

Ha ez alaposabb vizsgálatnál csakugyan bebizonyulna, akkor lényeges jelentősége lehetne a finnugor téren előforduló «fokváltakozás»-ról való fölfogásra. Ha be lehet bizonyítani, hogy hasonló fonétikai föltételek hasonló eredményre vezettek a törökben, mint az említett két finnugor nyelvben, a nélkül hogy itt eredeti összefüggésről lehetne szó, akkor elesik azzal egyik leg-erősebb argumentuma annak a föltevésnek, hogy a lappban és a finnben előforduló váltakozás egészen a finnugor alapnyelvbe nyúlik vissza.

Eddig ugyanis vagy ezt kellett elfogadni, vagy pedig bele-nyugodni abba a bajos magyarázatba, hogy a lappok azt a váltakozási elvet átvették a finnektől. Ez az utóbbi magyarázat még elfogadható lehetne abban az esetben, ha a lappok egyszersmind a finnek nyelvét is egészében elsajátították volna. Ez azonban nagyon is kétségesnek mondható. Igaz ugyan, hogy a lappok ethnografiai tekintetben annyira különböznek a finnektől és a többi finnugor néptől, hogy valószínű az a föltevés, mely szerint a lappok eredeti nyelvüket valamikor fölcserélték egy finnugor nyelvvel. Azonban hogy ez éppen a finn alapnyelv lett volna korai stádiumában, az nem mondható bebizonyítotttnak.

Ha «fokváltakozás» két nyelvcsaládban egymástól függetlenül fejlődhetett ki, csak annak következtében, hogy hasonló fonétikai föltételek hasonló módon érvényesültek, akkor föl lehet tenni, hogy ugyanaz a finnugorság terén is megtörténhetett. Azt a nagy részletes megfelelést, a mely ezen a ponton a finn és a lapp nyelv között fönnáll, abban az esetben későbbi befolyásnak kellene tulajdonítani. Tehát a finn-lapp egyezésből nem lehet igen sokra következtetni, ha a többi finnugor nyelv nem mutatja félreismerhetetlen nyomait egy eredeti váltakozásnak.

NIELSEN KONRÁD.

A magyar szótáriródalom.

(Ötödik közlemény.)

MOLNÁR ALBERT szótára, a mint azt az előző sorokban kifejtettem, a szerző által sajtó alá rendezett kiadásokban folytonosan bővült, nagyobbodott, úgy hogy az 1621. évben megjelent harmadik kiadás már meglehetősen vastag kötetté növekedett. Ez a nagy terjedelem megdrágította a szótárt. A mit MOLNÁR annak idején kifogásolt volt CALEPINUS szótárán, ugyanazokat a kifogásokat emelték az ő szótára ellen is a XVII. század folyamán. A szótár drága volta és nagy terjedelme volt tehát az egyik oka annak, hogy új szótárak keletkeztek. ERDŐBÉNYEI DEÁK JÁNOS pl. szótára «Ad lectorem» cz. bevezetésében azt mondja, hogy olyan szótárt akar a tanulók kezébe adni, a mely olcsó s kis terjedelmű, hogy könnyű szerrel magukkal hordhassák.*)

A második ok, a miért új szótárak keletkeztek, pædagogiai volt. Iskoláinkban a XVII. században COMENIUS tankönyvei voltak elterjedve. E tankönyvek vagy olyanok voltak, a melyekhez ábécze-rendbe szedett latin szómutatók kellettek, vagy pedig olyanok, a melyek eredetileg is latin alfabetikus szótárak.

A harmadik ok, a miért új szótárak keletkeztek, az, hogy jóllehet MOLNÁR «*Dictionarium*»-a terjedelmes volt, mégis latin-magyar részéből sok latin szó, szólásmód, fordulat, kifejezés hiányzott. E hiány onnan eredt, hogy a XVII. században több olyan

---

*) Vö. művében: «... partim ne liber ipse, qui puerorum manibus quotidie terendus esset, ne pretium libri, qui non divitibus solum, verum etiam egenis inservire deberet, ... rebus non admodum necessariis, nimis cresceret».

írók olvastattak, illetve tartottak classicusnak, a kikről a XVI. század iskolázottsága keveset, vagy éppen semmit sem tudott. Ez újonnan olvasott, illetve olvastatott íróknak a szókinsét szintén be kellett iktatni a szótárba. Ilyen oknak tulajdonítom, hogy PÁPAI PÁRIZ új szótárt írt.

Mirdez okok tehát azt eredményezték, hogy MOLNÁR ALBERT szótárának hatása alatt új szótárak keletkeztek, a melyeket joggal tárgyalhatunk a «német hatás alatt keletkezett szótárak» csoportjában.

2. ERDŐBÉNYEI DEÁK JÁNOS «Janua»-ja. — MOLNÁR ALBERT követői közül legnevezetesebb ERDŐBÉNYEI DEÁK JÁNOS, a ki 1630-ban Gyulafehérvárott, 1633-ban Marosvásárhelyt, 1637-ben pedig Sárospatakon tanított.*) Az 1634. esztendőben RÁKÓCZY GYÖRGY fejedelem fiainak: ZSIGMONDNak és GYÖRGYNek volt a nevelője, s tanítványaival angol és belga iskolákön is megfordult. Tanítványaival együtt szerkesztette szótárát, a melyet a két tanítvány a műhöz írt ajánlásban «Janua linguæ Latinæ et Hungaricæ» czímen idéz. A tanítványok az általuk írt ajánlásban azt mondják, hogy a szótárt nevelőjükkel, ERDŐBÉNYEI JÁNossal együtt készítették.***) Az ajánló sorok után ERDŐBÉNYEI DEÁK JÁNOS «Ad lectorem» cz. bevezetésben számot ad arról, miért s hogyan készítette a művet. Elmondja, hogy nemcsak a sajátjából, hanem mások műveiből is merített («... in his omnibus non tam proprio, quam alieno ductus sum arbitrio»). E művek közt van CALEPINUS szótára, a kit a szótár czímében említ. Valószínű, hogy CALEPINUST csak a latin szókészletnél használta. A magyar szavaknál MOLNÁR ALBERT volt a főforrása, a kiről a bevezetésben ezt írja: «In vertendis quoque vocabulis Dictionarium quod vocant, R. et Clar. viri Domini Alberti Molnar, piæ memoriæ, non per omnia sum sequutus.» Nem követte azonban szolgai módon. Mindig az volt a czélja, hogy a latin szavakat szabatosan adja vissza; kihagyta a kevésbé használt vagy elavult szavakat («Latinas enim voces usitatoribus et bre-

*) Vö. Id. SZINNYEI, Magyar írók; e szerint 1641-ben mádi ref. pap volt s 1645-ben halt meg.

**) Vö. A «premium»-ban: «curâ alumni nostri Johannis Erdő-Bényei summâ .... diligentia curavimus».

vioribus vocibus Hungaricis exprimere contentus, multas obsoletas, improprias et minus frequentatas significationes omisi). S ezzel elérte azt, hogy a tanulók kezébe kisebb terjedelmű, tehát olcsóbb, mindenki által megszerezhető kézi szótárt adhatott.

Az így megalkotott mű három részből áll. Az első rész czíme: «*Dictionariolum Latino-Hungaricum, continens omnia vocabula familiaria, fundamentalia linguae Latinae ex Calepino et aliis excerpta.*» Ez a rész a tulajdonképpeni szótár. A második rész «*Sententiarum moralium centuria XII.*» tulajdonképpen különféle bölcs mondásoknak erkölcsnevelő szempontból való gyűjteménye. E rész magyar fordításáról azt mondja, hogy sokszor nem fordithatta a latint szóról-szóra, hanem igyekezett az illető latin mondásnak az értelmét visszaadni. («*In reliquis autem sententiis, qua sine manifesto eoque ridiculo nostrae linguae barbarismo de verbo ad verbum transferri non potuerunt, sensum potius quam verba curavi . . .*»). A harmadik rész czíme: «*Appendix de Ambiguis. Toldalék-a' külömb-külömb Jeg'zésben vehető szókról.*»

Mint említettem, a három rész közül csak az első, a latin-magyar szótár; ennek latin szókészlete CALEPINUS és MOLNÁR, magyar szókészlete pedig MOLNÁR alapján van kidolgozva. De nem szolgai másolás ERDŐBÉNYEI DEÁK szótárkája. Gondos, eléggé következetes helyesírással megírt mű, a melynek nagyobbserű nyelvészeti értéke csak azért nincs, mert csupán a legszükségesebb magyar-latin szavakat nyújtja.

Az eddigiekben két dologról nem szóltam. Az egyik a mű pontos czíme, a másik mikor, illetve hányszor jelent meg.

SZABÓ KÁROLY Régi magy. könyvtárában (I. 899) az van mondva, hogy a műből eddig egy kiadást ismerünk, s ez az 1654. évi nagyváradi kiadás. Ennek czíme:

«*Janua Lingvarvm bilingvis. Latina et Hungarica. Sive Modus ad integritatem Linguarum. Compendio cognoscendam maximè accommodatus: ubi sententiarum selectiorum Centuriis duodenis omnia fundamentalia, necessaria, et frequentiora vocabula semel, sineque repetitione comprehenduntur. Præcedente Dictionario. Nunc denuo excusa, et ab infinitis mendis, quibus aliæ editiones scatebant, repurgata. Varadini, Apud Abrahamum Szencinum. MDCLIV.*»*)

*) Ez a cím a nagyszebeni Bruckenthal-Muzeum példányáról való;

A mint a címből látható, a címnap is azt mondja, hogy ez a kiadás új kiadás («nunc denuo excusa»). Mikor jelent meg az első kiadás, s még hány jelent meg, azt nem tudjuk. Abból azonban, hogy az előszó 1634-ben kelt, továbbá abból, hogy ERDŐBÉNYEI DEÁK 1637-ben már sárospataki tanár, s hogy 1645-ben már nem élt, következtethetjük, hogy a mű első kiadása 1634 táján hagyta el a sajtót. Hogy aztán 1634-től 1654-ig, az eddig ismert legrégibb kiadás megjelenése évéig hányszor adták ki e művet, nem tudjuk. Id. SZINNYEI «Magyar írók élete és művei» című művében (II. 876) említ egy 1641. évi lőcsei kiadást, erről azonban semmi közelebbit nem tudunk. Hogy azonban iskoláinkban ERDŐBÉNYEI DEÁK «Janua»-ja igen használt tankönyv volt, annak bizonyítéka, hogy név nélkül, a szerző említése nélkül a XVII. és a XVIII. század folyamán többször lenyomatták. Egy ilyen lenyomat az 1702-ben Kolozsvárt megjelent következő mű:

«Dictionarium Latinô-Hungaricum, Vulgò Centurià Vocabulorum, Ex duodenis scilicet vulgaris Sententiarum Moraliùm Centuriis, nec non aliis Lexicis collectorum: Continens omnia vocabula familiaria et fundamentalia Linguae Latinæ. Nunc ex consensu Reform. Scholarum Transsylvanicarum in Usum Principistarum ad Classem Rudimentariam destinata. Claudiopoli. Impressit Samuël Pap Telegdi, Annô M. DCC. II.»*)

A «Dictionarium» előszavában ez van: «Ad Præceptorum Principistarum... Hoc imprimis Dictionarium ex XII. Centuriis Sententiarum in Schola quondam Albensi celebratarum collectum. Claud. A. 1694». Ebből az előszóból, illetve az ajánlás, Claud(iopolis) 1694. évszámából DÉZSI LAJOS azt következteti (vö. Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században, 296. lap), hogy ez az 1702. évi kiadás második kiadása egy 1694-ben, illetve a XVII. század vége felé Kolozs-

jelzete: B. Bruckenth. Bibl. N. 9; egy csonka példány van a M. T. Akadémia könyvtárában, jelzete: RMir. O. 277.

*) E műből két példányt ismerünk (vö. SZABÓ, RMK. II. 2108. és M. Könyvszemle 1881. évi folyam 244. lap); a M. T. Akadémia példányának M. Nyelv O. 96. a jelzete.

várt megjelent szótárának, a melynek MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS a szerkesztője. A mire DÉZSI az 1694. éven kívül támaszkodik, az BOD PÉTER következő kijelentése:

«Circa exitum superioris sæculi (értsd XVII. sz.), Nicolaus Kis M. Tót-falusi, Typographus sine pari; ex annuentia Illustrum, qui tunc Collegiorum in Transilvania res moderabantur Curatorum, collegit et edidit Dictionariolum Latino-Hungaricum, vulgò Centuriam vocabulorum ex duodenis Sententiarum Moraliū centuriis collectorum, continens omnia vocabula, familiaria et fundamentalia Lingvæ Latinæ etc.» (VÖ. PÁPAI PÁRIZ-BOD-féle 1767. évi szótár előszavát, 4. l.).

BOD PÉTERnek az értesítéséből kétségtelenül kitűnik, hogy az 1702. évben Kolozsvárt megjelent «Dictionariolum»-nak ugyanaz a címe, a mi a MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓSNak tulajdonított «Dictionariolum»-é, a mely a XVII. század vége felé jelent meg. Kitűnik azonban egyéb is. Ha mi ugyanis a «Dictionariolum» címét és tartalmát összevetjük ERDŐBÉNYEI DEÁK JÁNOS «Janua»-ja első részének címével és tartalmával, akkor azt látjuk, hogy a két mű egy és ugyanannak az embernek a szellemi terméke. Ime a bizonyítás:

ERDŐBÉNYEI «Janua»-ja első részének
a címe:

«Dictionariolum Latino-Hungaricum, continens Omnia vocabula familiaria, fundamentalia Lingvæ Latinæ ex Calepino et aliis excerpta.»

MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS «Dictionariolum»-ának a címe:

«Dictionariolum Latino-Hungaricum.... Continens omnia vocabula familiaria et fundamentalia Lingvæ Latinæ.

A cím-egyezésnél azonban sokkal fontosabb, hogy MISZTÓTFALUSI KIS szótára elejétől végig egyszerű lenyomata ERDŐBÉNYEI DEÁK «Janua»-ja «Dictionariolum»-ának. Ime néhány példa ennek bizonyítására:

ERDŐBÉNYEI: Janua. I. rész: Dictionariolum 1654:

F

Faba — *Bab*
Faber — *Kováts, áts.*
faber lignarius — *Ats.*
fabrica — *Épület, mű.*

MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS: Dictionariolum, 1702:

F

Faba — *Bab.*
Faber — *Kováts.*
Faber lignarius — *Ats.*
Fabrica — *Épület, mű.*

fabrico — <i>Mesterséggel valamit csinállok.</i>	Fabrico — <i>Mesterséggel valamit tsinállok.</i>
fabula — <i>Szofia beszéd, költőt dolog.</i>	Fabula — <i>Szófia beszéd, költött dolog.</i>
facesso — <i>El-távozzom.</i>	Facesso — <i>El-távozzom.</i>
facetiae — <i>Tréfa-beszédec.</i>	Facetiae — <i>Tréfa-beszédek.</i>
facies — <i>Orcza, arczulat.</i>	Facies — <i>Ortza, artzúlat.</i>
facilis — <i>könnyű.</i>	Facilis — <i>Könnyű.</i>
facinus — <i>Jo vagy gonosz nagy cselekedet.</i>	Facinus — <i>Jó vagy gonosz nagy tselekedet.</i>
facio — <i>Cselekszem, mivelem.</i>	Facio — <i>Tselekeszem, mivelem.</i>
factiosus — <i>Haborgo, pártolkodó.</i>	Factiosus — <i>Háborgó, pártolkodó.</i>
stb. a mű vége:	stb. a mű vége:
Xenodochium — <i>Vendég-fogadó ház.</i>	Xenodochium — <i>Vendég-fogadó haz.</i>
Zelotypus — <i>Buszgo indulatu.</i>	Zelotypus — <i>Buzgó indúlátú.</i>
Zelus — <i>Szerelemre vagy haragra való buzgo indulat.</i>	Zelus — <i>Szerelemre vagy haragra való buzgó indulat.</i>
zephyrus — <i>Nap-enyészeti szél.</i>	Zephyrus — <i>Nap-enyészeti szél.</i>
zizanium — <i>Konkoly.</i>	Zizanium — <i>Konkoly.</i>
zona — <i>Madzag, tarsoly.</i>	Zona — <i>Madzag, tarsoly.</i>
zythus — <i>Szabad-ser.</i>	Zythus — <i>Szabad-ser.</i>
Finis.	Finis.

E párhuzamos összeállításra csak azt jegyzem meg, hogy MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS «*Dictionariolum*»-ában itt-ott ERDŐBÉNYEI művének egyik-másik szava — mindössze igen kevés — ki van hagyva.

Összefoglalva az itt kifejtetteket, a következő eredményeket állapíthatjuk meg:

ERDŐBÉNYEI DEÁK JÁNOS 1634 táján MOLNÁR ALBERT szótárának hatása alatt kiadott egy «*Janua*» című könyvet, a melynek első része latin-magyar szótár. E műből egy példányt ismerünk, ez 1654-ben Nagyváradon jelent meg; tudomásunk van azonban egy 1641-ben megjelent kiadásról is. ERDŐBÉNYEI DEÁK «*Janua*»-ja első részét külön önálló kötetben MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS adta ki 1694 táján Kolozsvárt. Ebből a kiadásból egyetlen példányt sem ismerünk. A MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS által sajtó alá rendezett «*Dictionariolum*» 1702-ben is megjelent s ebből két példányt ismerünk. Ebből a kiadásból itélve Misz-

TÓTFALUSI KIS MIKLÓSNak csak az az érdeme e mű körül, hogy benne a magyar szavak helyesírása következetes; helyesírásuk az, a melynek Kis híve volt, s a mely később TSÉRTSI fogalmazásában szabályokba foglalva nyomtatásban is megjelent.

3. COMENIUS-TSAHOLCI-BIHARI «Index vocabulorum»-a. — Az iskolai oktatás történetében új korszakot jelent COMENIUS AMOS JÁNOS (szül. 1592, megh. 1670) működése. Már a fogalomkörök szerint csoportosított szójegyzékek tárgyalása alkalmával (vö. Nyomtatás-korabeli nomenclaturák, 5. fejezet) megemlítettem, hogy COMENIUS művei közt vannak olyanok, a melyek a XVI. századi szójegyzégeket kiszorították az iskolából. Hogy a tanulók már a kezdő fokon is minél több tárgyról tudjanak szabatosan latinul beszélni, ennek a czélnek az elérésére COMENIUS is a fogalomkörök szerint csoportosított szójegyzégeket tartotta a legalkalmasabbaknak. A magasabb fokon pedig, hogy a tanulók a latin nyelvtan középkori értelemben vett etimológiai részét elsajátítsák (erről lásd a következő 4. fejezetet), legalkalmasabb eszköznek azt tekintette, ha a latin szókészletet ábécze-rendben, etimológiai csoportokban szintén elbeszélés alakjában sorolja fel. Sem a fogalomkörök szerint való tanítás, sem pedig az etimológiai csoportosítás nem volt új a pädagógiában. COMENIUS érdeme azonban az, hogy mind a két tanítási módot tökéletesebbé tette. A fogalomkörök szerint csoportosított latin nyelvi szókészlet tanításánál nem elégedett meg a latin szavak pusztá felsorolásával, hanem a latin szavakat a fogalomkörökön belül összefüggő szövegben elbeszélés (vö. «Janua lingvæ Latinæ reservata aurea» és «Eruditionis scholasticæ pars I: Vestibulum»), vagy párbeszéd alakjában (vö. «Orbis sensualium pictus») képekkel diszítve, tehát szemléltetve közölte. Ezekhez a munkákhoz aztán ábécze-rendbe szedett latin szómutatók készültek, a melyek felsorolták, hogy ez vagy az a latin szó a szójegyzék hányadik fejezetében fordul elő. Ha a szómutató az illető szójegyzékkel együtt, mintegy függelékül jelent meg, akkor e szómutatót nem tekinthetjük önálló szótári műnek. Ilyen szómutató van pl. az «Orbis sensualium pictus trilinguis»-hez csatolva (vö. SZABÓ, RMK. I. 1091.); a magyar szómutatónak «Szókra való Laystrom» a czíme. Ilyen az «Eruditionis scholasticæ, pars prima. Vestibulum S.-Patak 1652.» cz. COMENIUS-TOLNAY ISTVÁN-féle «Reper-

torium vestibulare» szótmutató. Ha azonban egy-egy ilyen szójegyzékhez készített szótmutató külön, önálló könyvalakban jelent meg, a melyben a latin ábécze-rendbe szedett szavak más nyelven, pl. magyarul is vannak értelmezve, akkor az ily szótmutató önálló latin-magyar szótárnak tekintendő.

Ilyen önálló szótárnak kell tekintenünk azt a könyvet, melynek SZARÓ KÁROLY Régi magyar könyvtárában (I. 792.) «Index vocabulorum» a címe. A szótárnak nincsen is tulajdonképpen címlapja; a szótár előszava ezekkel a sorokkal kezdődik: «Index vocabulorum. Index, Januæ Lingvarum I. A. Comenij . . .» s innen való a SZABÓ KÁROLYNÁL levő cím.

Az előszó végén van a mű colophonja, a mely ez: «Albæ Juliæ, Typis Celsissimi Transsylvaniæ Principis; An. M. DC. XLVII. Per Martinum Major Coronensem.»¹⁾ Ebből megtudjuk, hogy az «Index vocabulorum»-ot a Brassóból való MAJOR MÁRTON nyomtatta Gyulafejevárt az erdélyi fejedelem sajtóján. Az előszó végén levő colophon félrevezette a NySz. szerkesztőit; ők a szótárt MAJOR MÁRTON szótárának tartják,²⁾ s állandóan «Major: Szót.» jelzet alatt idézik. Pedig a mű végén levő «Ad lectorem candidum»-ból az «Index vocabulorum»-ról megtudhatták volna, hogy a szótár TSAHOLCI JÁNOS és BIHARI FERENCZ gyulafejevári tanárok szorgalmának a gyümölcse.

Az «Index vocabulorum»-ról már most a következőket kell tudnunk:

Az «Index vocabulorum» COMENIUS AMOS JÁNOS «Janua lingvæ Latinæ reserata aurea» című fogalomkörökre osztott s elbeszélés formájában szerkesztett latin szójegyzéknek a szótmutatója. A műben összesen 100 fogalomcsoport 1000 §-ban van elmondva. Ebben az 1000 §-ban körülbelül 8000 latin szó van közölve. A mű 1631-ben jelent meg első kiadásban,³⁾ s csakhamar Közép-Európa valamennyi iskolájában, még a jezsuitáké-

¹⁾ A szótár M. N. Múzeumban levő példányának RMK. 897. a jelzete.

²⁾ Vö. NySz. I. k. XXVII. lap: «MAJOR: Szót. — MAJOR MÁRTON. Latin-magyar szótár 1647.»

³⁾ Ez adatok az Ottúv «Slovník naučný» cz. cseh encyklopédiából valók.

ban is használt tankönyvvé lett. A nagy elterjedtség magával hozta, hogy a «*Janua lingvæ Latinæ resarata aurea*»-t számtalan nyelvre lefordították. A latin nyelv tanítása t. i. a kezdőfokon csakis az anyanyelv segítségével történhetett. A «*Janua*» tehát párhuzamos szövegekkel, bilingvis, trilingvis stb. kiadásokban jelent meg. Kitűnőségét abból is megítélhetjük, hogy számtalan kiadása jelent meg a XVIII. században is. A magyar iskolák részére a latin szöveget SZILÁGYI BENJAMIN ISTVÁN fordította; fordításán kimutatható SZIKSZAI FABRICIUS «*Nomenclaturá*»-jának a hatása. SZILÁGYI B. ISTVÁN fordításának ez a címe:

«*Joh. Amos Comenii Janua linguæ latinæ reserata aurea . . . . In usum Scholæ Varadiensis, juxta Belgarum editionem . . . . in Hungaricam Linguam translata, Per Stephanum Beniamin Szilagy ejusdem Scholæ Rectorem. Bartphæ; 1643.*»*)

A magyar kiadás párhuzamos, a mit szemléltessen az alábbi mutatóvány, a mely a mű 452. §-a (XLII. fogalomcs. «*De aurigatione*»).

«*Eques***) vel *equiso ephippio* insidens, stapedibus insisit: et equum vel *popismate* demulcet, vel *calcaribus* instigat, fræno et habenâ pro voluntate flectit, ac *pastomide* cærcet.

«A' *katona* vagy *lovass* a' *nyeregben* ülven, a' *kengyelekben* áll, (*nyomia*) és a' *lovat* avagy *ptroszogatástal* (!) szelédgeti, avagy sarkantyúccal izgattyá, (erölteti) zabolával és fekemlővel (fék szárral) akarattyá-szerént haytogattyá, és *állazóval* meg-tartóztattyá (zabolázza).

A milyen párhuzamos latin + magyar kiadások voltak COMENIUS «*Janua*»-jából, épp úgy voltak latin + cseh, vagy német, vagy belga (alnémet), vagy angol stb. kiadások is. Az angol és a belga kiadásokhoz (s később a többihez is) készült már most

*) Én a M. N. Múz. példányát idézem, melynek jelzete RMK. 813; az eredeti kiadás valószínűen az 1643. évi váradi kiadás, melyre vö. SZABÓ, RMK. I. 749. Külömben, mily gyakran jelent meg e mű, arra vö. PETRIK, Magyarország bibliográfiája; e szerint utolsó ismert kiadása 1758-ból való (Brassó).

**) A kiemelt részekre vö. lejjebb az «*Index*»-szel való összehasonlítást.

egy ábécze-rendbe szedett szómutató. E szómutatók kétfélék voltak. Egyik részük külön sorolta fel a latin, külön az angol stb. szavakat, a másik azonban csak latin szómutató volt, de a latin mellé oda volt téve, hogy a latin szó az illető kiadásban milyen angol vagy belga szóval van fordítva. E második része a szómutatóknak tehát már tulajdonképpen latin+angol vagy belga szótár;*) mint szótár, úgy látszik, külön kötetben jelent meg.

A mi iskoláink lelkes tanárai, a kik COMENIUS pädagogiai elvei szerint és tankönyvei alapján tanítottak, nagyon is élenken érezték, hogy COMENIUS műveihez szótár is szükséges. MOLNÁR szótára, mint láttuk, nagy terjedelmű és drága volt; nem is felelt meg a megváltozott tanterv minden követelményének. E lelkes tanítóink tehát nagy örömmel fogadhatták, mikor arról értesültek, hogy két gyulafehérvári kartársuk a «Janua» angol és belga indexét magyarra fordította, a melyet aztán ugyancsak egy kartársuk, BISTERFELD HENRIK a maga költségén kiadott. A fordítók a mű végén nevezik meg magukat, még pedig így: «JOHANNES Past. TSAHOLCI, p. t. Rect. Collegii Albens. et Logicæ facult: Magister Ordinarius, Jndicis Latino-Ungarici Interpres. FRANCISCUS BIHARI, p. t. Rect. Collegii Alb. et Poëticæ facult: Magister Ordinarius, Jndicis Latino-Ungarici Translator.» Hogy e fordítók munkájukkal nagy szolgálatot tettek a hazai oktatásügynek, mutatja az a körülmény, hogy az «Index» két év múlva, 1649-ben, Lőcsén második kiadást ért.**)

Az a kérdés mármost, hogyan kell értenünk azt, hogy TSAHOLCI és BIHARI COMENIUS «Janua»-ja angol és belga indexét lefordították. A dolgot aligha értelmezhetjük máskép, mint úgy, ha felteszszük, hogy TSAHOLCI és BIHARI kezében egy latin ábécze-rendbe szedett szómutató volt, a mely angol és belga nyelven volt értelmezve. A fordítók az angol és a belga nyelv helyébe a magyart iktatták, azaz a latin szómutatót magyarul értelmez-

*) Megjegyzem, hogy én csak olyan kiadású «Janua»-kat láttam, a melyekben külön volt a latin, a német, a cseh, az olasz stb. szómutató.

***) E kiadásból a M. N. Múzeumban egy csonka példány van, jelzete RMK. 926; vö. M. Könyvszemle 1879. évi folyam 288. A kiadás nem bővített kiadás.

ték, s ezzel egy új latin-magyar szótárt írtak. E munkájuknál SZILÁGYI BENJAMIN «Janua»-fordítását nem vették figyelembe. Erről könnyen meggyőződhetünk, ha az «Index» néhány szavát összevetjük SZILÁGYI fordításával. Ime néhány példa:

az «Index»-ben:	SZILÁGYI fordításában:
eques — 452*) — <i>Lovas, lovag.</i>	eques — <i>katona;</i>
equiso — 452 — <i>Lovász.</i>	equiso — <i>lovass;</i>
ephippim — 432**) — <i>Nyereg:</i> <i>Tárinca.</i>	ephippum — <i>nyereg;</i>
poppysmus — 177, 451 — <i>Tap-</i> <i>solás, tsemtsegés; ló pisegetés;</i> <i>ismét: tsattogatás, hitegetés.</i>	poppysmus — <i>ptroszogatás;</i>
angvilla — 166 — <i>Ingola, án-</i> <i>golna.</i>	angvilla — <i>angolna; stb. stb.</i>

E néhány példa is mutatja, hogy TSAHOLCI és BIHARI a «Janua» magyar fordítását nem vette tekintetbe, hanem önállóan dolgozott.

Az «Index vocabulorum» különben is önálló műnek, jeles latin-magyar szótárnak tekintendő. Szókészlete, a mely határozottan erdélyi, nincs úgy más művekből összehordva, a mint azt pl. MOLNÁR szótáránál láttuk. Egyetlenegy latin közszőről sem sikerült kiderítenem, hogy magyar fordítása valamely latin-magyar szótárból vagy szójegyzékből volna véve. Csupán a tulajdonneveknél tudok ilyen hatást kimutatni.

Az «Index vocabulorum» ugyanis több olyan hazai földrajzi elnevezést közöl, a mely sem a «Janua»-ban, sem pedig az angol-belga «Index»-ben nem fordul elő. Így pl. a magyar kiadásban közölve van *Besztercze, Eger* stb. városok latin neve. E tulajdonnevek közt van kettő, a mely nézetem szerint CALEPINUS bázeli kiadásából van kiírva. Az «Index»-ben ez van: «*barovia* — Baronya, a' Duna mellett». *Barany*nak latin neve csak sajtóhibából lett *Barouia, Barovia* s ez a sajtóhiba CALEPINUSban fordul elő először.

*) Az «Index»-ben levő szám a «Janua» arab számmal jelölt fejezetének a száma.

**) Sajtóhiba 452 helyett.

A második példa ez: CALEPINUS lyoni, genfi és bázeli kiadásiban ez van: «*Buda, Vngariæ siue Pannoniæ metropolis est. {Vng. Hay regy io} Buda*». A mi «*Index vocabulorum*»-unk pedig ezt közli: «*buda, æ, f. Magyar Ország fő várossa; haj régi jó Buda*». A *haj régi jó* Buda értelmezés másutt mint CALEPINUSban nem fordul elő, s itt érthető okból van így magyarázva. Az 1580—85. táján dolgozó SZÁNTÓ ISTVÁN, CALEPINUS fordítója Buda elestén való keserűségét öntötte e pár szóba.*)

A két szerkesztő tehát itt-ott, a tulajdonneveknél segítségül hívta CALEPINUST s bizonyára MOLNÁRT is (*Besztercze, Eger* stb. neveknél). Így érthető már most az is, hogy a két szerkesztő közül az egyik «*interpres*»-nek, a másik «*translator*»-nak nevezi magát. Az, a ki a tulajdonneveket beiktatta, az «*interpres*», a ki pedig a latin közszavakat értelmezte, az «*translator*». De ez is bizonyítja, hogy TSAHOLCI és BIHARI az angol-belga «*Index*» alapján önálló latin-magyar szótári művet alkottak, a mely megérdemli, hogy nyelvészeti kutatásaink alkalmával használjuk. Megjegyezzük végül, hogy e műben lerakott szókészlet erdélyi magyar szókészlet, a mit onnan lehet tudni, hogy sok magyar szó van itt közölve, a melyről ma az a tudásunk, hogy erdélyi tájszó. Végre megjegyezzük, hogy e szótár PÁRIZ «*Dictionariuma*» latin-magyar részének egyik forrása.

4. COMENIUS «*Lexicon januale*» cz. műve. — Latin etimológiai szótár azon munka, melyet közönségesen «*Lexicon januale*» czímmel szoktunk idézni. A szótár azonban csak egy része egy nagyobb munkának, a melynek czíme: «*Eruditionis Scholasticæ Pars II: Janua. Rerum et Lingvarum Structuram externam exhibens. In usum Scholæ Patakinæ edita. Typisque Celsis. Principis . . . . Anno M. DC. LII.*»**)

A műnek három főrésze van. Az első résznek «*Sylva Latinæ Lingvæ, Vocum derivatarum copiam explicans. Sive Lexicon januale*» a czíme. Ez a rész egy latin-magyar szótár, a melyben a latin szavak etimológiai csoportokban vannak tárgyalva.

*) Ebben téved a szerző. A *hay, haj* szót nem *haj*-nak, hanem *hái*-nak kell olvasni, s ez a «*régi*» szinonimája; vö. *hái-bái* «*vetus, vetustus; alt, veraltet*» NySz.; *hái-bái* . . . 2. «*régi, ócska, vén*» MTsz. A szerk.

**) A M. N. Múzeumban levő teljes példány jelzete: RMK. 975.

A második résznek «Grammatica janualis. Continens Residuum Grammaticæ Vestibularis» a címe. Ebben a részben latin nyelvtan van közölve azzal a megszorítással, hogy az alaktani részben a latin képzőkről sehol sincs szó, mivel e képzők a «Lexicon»-ban vannak tárgyalva.

A harmadik részben 1000 §-ban van elmondva latin nyelven mindaz, a mit a világról, az emberről, az állatokról stb. a tanulónak tudnia kellett. E résznek tulajdonképpen címe: «Janua lingvæ Latinæ», szövegében azonban nem egyezik a SZILÁGYI B. által fordított COMENIUS-féle hasonló beosztású «Janua lingvæ Latinæ reserata aurea» cz. művel.

E három főrészből minket közelebbről az első érdekel, a melynek «Lexicon januale» a címe. Ez a rész magában véve is önálló könyv, s vannak olyan példányok is, a melyekből a második és a harmadik főrész, tehát a «Grammatica» és a tulajdonképpen «Janua» hiányzik.

A «Lexicon januale» olyan tankönyv volt, a melyet a tanulónak elejétől végig át kellett vennie, meg kellett tanulnia. Az alapelv az volt, hogy a tanuló a latin szókészletet etimológiai csoportosításban, szócsaládok szerint rendezve sajátítsa el. Nem volt ez az elv új, a mennyiben CALEPINUS «Dictionarium»-ában is etimológiai csoportosításban van közölve a szókészlet, s COMENIUS műveinek a használatból való kikopásával nem tűnt el ez a tanítási elv. CELLARIUS «Liber memorialis»-a, MOKRY BENJAMIN «Deák-magyar etimológiai lekszikona» (Pest 1823), valamint SIMONYI ZSIGMOND «Latin szókönyvé szócsaládok szerint rendezve» (3. kiadás. Bpest, 1901) cz. könyve a bizonyíték rá, hogy a latin szókészletet etimológiailag csoportosítva már régen tanították és még most is tanítják iskoláinkban. Csak azt kell tudnunk, melyik kor mit értett etimológián, s hogy a meglevő alapelv alkalmazásába mennyi eredetiséget tudott COMENIUS belevinni.

Az ó- és a középkorban, valamint a humanizmus korában s nyomában a XVII. században etimológián nem teljesen azt értettek, a mit mi. A szabályos hangmegfeleléseken alapuló nyelvrokonság még ismeretlen fogalom, s így ekkor a latin nyelvet nem hasonlították a göröggel vagy bármely indogermán nyelvvel. A tudósok e korban kétféle szót különböztettek

meg a latinban: eredeti latint és idegen, görögből vagy valamely keleti nyelvből átvett. Az etimológia az a része volt a nyelvtannak, a mely megtanította az embereket arra, hány beszédrész van, hogyan kell ezeket ragozni, hajlítani, továbbképezni, illetve két szót összetenni.*) Lényegében tehát a XVII. század etimológiának azt tartotta, a mit mi alaktannak. Szűkebb értelemben etimológiának azt tartották, a melynek elsajátítása után a tanuló képes volt egy-egy latin származék-szót elemeire (gyökér+képző) bontani.

COMENIUS «Lexicon januale»-ja ilyen szűkebb értelemben vett etimológiai latin-magyar szótár. A szótárt magyar értelmezéssel három sárospataki tanár, még pedig KAPOSSI PÁL, SZÁNTAI M. és HELEMBAI S. látta el, a miről a szótár végén levő zárszóból értesülünk.

Kérdés azonban, mi volt az etimológiai csoportosításban COMENIUS újítása. A szótár végén levő «Clausula, de Lexici hujus amoenos usu» cz. fejezetben COMENIUS elmondja, hogy szótár nélkül egy nyelvet sem lehet megtanulni. Mindazonáltal a szótárak nem nagyon vannak elterjedve, holott egy nyelv sikeres tanítása, tanulása érdekében a szótárakat elejétől végig kell taníttatni, tanulni. Az eredménytelenségnek az az oka, hogy a mostani szótárakban a szavak helytelenül vannak felsorolva. COMENIUS a felsorolásba azt az újítást vitte bele, hogy az egy szócsaládhoz tartozó latin szavak együtt valami ismeretet tartalmazó mondatokban vannak felhasználva, s ezek a szócsaládok aztán ábécze-rendben vannak közölve.***) Ez az újítás lényeg-

*) A latin nyelvtannak a XVII. században ezek a részei: 1. orthographia (orthoepia), 2. prosodia, 3. etymologia (alaktan), 4. syntaxis.

**) «Lingvas doctas sine Lexicorum ope disci non posse, ... Scholæ: verum tamen Lexicorum usum aut ignorant aut negligunt.... Cui negligentia remedia quærentes Viri quidam docti, integra Lexica magna curâ pertransiri svaserunt. Hieronymus Wolfius ita hac de re scribit: Optimè consulent suis studiis adolescentes, si quotidie aliquid temporis impendant lectioni Lexicorum: quæ à principio ad finem percurrentia, et sæpe relegenda sunt... Qvod consilium si bonum sit (est autem) cur non sequimur? Nempe quia Lexica, uti adhuc fuerunt, sopæ dissolutæ sunt, nihil rerum (quibus mens nostra inhiat) ordine narrant, excerpta tantum Vocabula, aut phrases, perpetuâ rerum et mentis divulgatione (unde tædia non suboriri vix possibile) congerunt. Cui incommodo

gében ugyanaz, a melyet COMENIUS a régibb Szójegyzékek szavainak pusztá felsorolása helyett is alkalmazott.*)

COMENIUS-KAPOSSI-féle «Lexicon januale» három részre oszlik. Az első részben az A—V-n kezdődő eredeti latin szavak vannak tárgyalva etimológiai csoportosításban elbeszélés formájában. Hogy milyen e tárgyalás, szolgáljon mutatványul a következő néhány czikk:

«Bulb-um 1 seu -osam 2 radicem, habet Cēpa, aliæque -aceæ 3 herbæ.

[*Bucsk-o 1 -os 2 -óbol valo 3.*]

«Carr-us (vel -um, et -úca, 1) est currus birotus, qvem agit -ucarius 2.

[*Talyig-a (kolyesza) 1 -as 2.*]

«Cirr-us 1 in capite qvarundam avium erecta pluma: qvas -atas 2 vocamus.

[*Bós-a 1 -ás 2.*]

«Condyl-us, junctura inter articulos digiti, 213. *Új ízeinek tsomója. (betyk.)*»

«Pag-us, habitatio rusticorum è pluribus villis compacta. Alicubi -ani (-anici, 2) celebrant -analia, 3 obeuntes -átim, 4: præsertim -áni 5 sub -anismo 6.

(*Falú -1 -i 2 Idnepi bucsuk 3 -nként 4 -beli 5 -iságh 6.*)»

«Palang-am, lignamentum cylindraceum supponit -arius, 2 moli transmovendæ, eamque -ando 3 promovet. Minorem -arii, 4 tollunt -â 5, bajulantque humeris.

(*Dorongh 1 -csináló 2 -ozni 3 -ozó (Stómpólyózó) 4 Stómpóly 5.*)»

«Pastill-us, est panis parvus rotundus: 2 jurulentus globulus: 3 medicamentosus globulus.

[*Czipo (klóder) (gómbólyégh Orvosló czipó.)*]» stb.

A második rész a szóképzésről szóló szabályokat foglalja magában (Voces derivandi et componendi artificium, regulis inclusum). A harmadik rész a latin nyelvben levő idegen, görög és nem görög eredetű szavak jegyzéke (Residuum Lexici Janua-

---

remedium nos ex contextura Vocum (et phrasium ab eadem radice venientium) in aliquas rationabiles Sententias qvævivimus: sive morale aliqvid innuentes, sive saltem Vocum vim, et structuræ modum, melius exprimentes.»

*) Példát ez alkalmazásra olvass lejjebb.

lis, Vocum peregrinarum Januæ inspersarum). Ebben a részben általában utalások vannak arra nézve is, hogy az idegen eredetű szó az Erud. Scholasticæ pars II. «Janua linguæ Latinæ» cz. részének hányadik fejezetében fordul elő; pl.

«Conger (et Congrus) 153 Angvilla marina. Tengeri hal. (Ingolna.)»*)

«Ephippium 435 sella super eqvum strata; -arius 422: Nyer-eg, -eg-gyártó.»

«Tulipa 96. Tulipan fű.» stb.

E cikkekben a 153, 435, 422, 96. számok azt jelentik, hogy az illető latin szavak a szótárral együtt megjelent «Janua» megfelelő számmal jelzett fejezetében fordulnak elő.

Csak néhány szót kell még szólnunk a «Lexicon januale»-ban levő magyar nyelvi szókészletről. Erről könnyű kimutatni, hogy a magyar értelmezők a szűkebb értelemben vett Magyarország szülöttei. Az «Index vocabulorum» pl. határozottan erdélyi magyar emberek szókészletét mutatja, épp úgy mint PÁPAI PÁRIZ szótára is. A «Lexicon januale»-ban azonban semmi erdélyieség nincs. Valami sok, eddig ismeretlen hangalakú vagy jelentésű szó sincs a «Lexicon»-ban. Épp ezért nem valloam TOLDY FERENCZ nézetét, a ki azt írta, hogy az «Index vocabulorum»-nál «fontosabb szótári tekintetben a COMENIUS híres «Lexicon januale»-ja, melyhez KAPOSSI PÁL s két társa készítették a magyarítást...; ez szerkezeténél fogva képes volt különösen a szóképzés és összetétel elemeire fordítani a tanulók figyelmét» (vö. «A m. nemz. irod. tört.»⁴ 107. lap). Ha azonban nem valloam is TOLDY nézetét, mindazonáltal érdemes lett volna a «Lexicon januale»-t a Nyelvtört. szótár számára feldolgoztatni. Olyan szavak, mint *bolyin* (=gob hal, gobius szónál), *czuglyos* (=fűsületlen üstökű, coma szónál; egy szótárunkban sem találom), *czoppantás* (czuppantás, sclopus szónál), *hízag* («alveus est cavum illud, quò flumen decurrit — folyovíz hízagja»), *ingolna* (angvis és conger szavaknál), *klóder* (pastillus szónál), *lakzi* ember (epulum szónál), *öbel* (öböl, gremium szónál), *pűh* (pih, typha szónál), *póka* (pulyka, meleagris szónál), *sarjó* (sarjú, secare szónál), *sereng*,

*) Angvis alatt is *ingolna*.

serengelni (sarjú, secare szónál, vö. MTsz.: *sereng* = sarjú), *tulipan fű* (tulipa szónál) és még számosan nagyban növelték volna a NySz. értékét.

5. WENDELINUS «*Medulla Latinitatis*» cz. műve. A latin nyelvtani oktatásnál nagy súlyt helyeztek a tanítók a XVI., XVII. században a latin frázisokra. Az ékes és szép latin beszédhez szükség volt ezek pontos ismeretére. COMENIUS «*Eruditionis Scholasticæ pars II.*» című műve «*Grammatica Janualis*» részében a frázisokról szóló tudnivalók a grammatika egyik fontos részét alkotják. Csak azt kell megjegyeznem, hogy a XVII. században frázison kissé többet értettek, mint manapság. COMENIUS a frázisokat 15 csoportba osztja, s ezek között frázisok az olyanok is, mint «*Romulus rex*», vagy «*vir magni ingenii*», «*puer ingeniosus*» stb. Hogy a tanulók a frázisokat megtanulhassák, mindenekelőtt nyomtatott frazeológiákra volt szükség. A XVII. század folyamán iskoláinkban két ilyen frazeológiáról tudunk; az egyik tisztán latin nyelvű szótári frazeologia, szerzője ALSTEDIUS JOH. HENRICUS;*) a másik frazeológia magyar értelmezéssel is el van látva, s ennek tárgyalása a magyar szótárirodalom történetébe való. Ez a mű WENDELINUS frazeológiája, s címe:

«*Medvlla priscæ puræque Latinitatis, Quâ omnes linguæ Latinæ idiotismi è purioribus et classicis omnibus scriptoribus, quorum*

*) PÁRIZ szótárának Bod-féle kiadásaiban BOD PÉTER a többi közt ezeket írja: «*Vocatus erat luculentô mille Tallerorum Salarîo ad Academicam [értsd: Alba-Juliacensem] . . . . JOHANNES HENRICUS ALSTEDIUS, per anagramma *Sedulitas* ex vero dictus: qui plures in usum Discentium edidit libellos; *Lexicon* quoque seu Phrases alphabetico ordine digestas, vocabulorum *Centurias*.*» SZAMOSI JÁNOS (vö. Erd. Múzeum 1874. I. 31. l.), majd DÉZSI LAJOS (vö. Magyar író és könyvnyomtató u XVII. századb. 295. l.) e szótári műről úgy írnak, mintha az latin-magyar frazeológia volna. ALSTEDIUS szóban forgó művének «*Lativm in nvce, Id est Rvdiamenta lexicæ latini . . . Albæ-Julie M. DC. XXXV.*» (a M. N. Muz. példányának jegye: RMK. II. 765.) a címe, s benne a 67—225. lapokon «*Sylvula vocvm latinarvm exhibens Origines hujus lingvæ, ita ut harmonia notationis, et series derivationis atque compositionis juvet memoriam*» fejezettel ábécze-rendben közölt latin nyelven írt latin etymologiai szótár van. Magyar értelmezés sehol sincs, s így e műnek a magyar szótárirodalomban helye nincs (vö. még SZABÓ K., RMK. II. 497. szám).

in Scholis admittitur autoritas; plenè planèque; secundum seriem verborum et particularum omnium, representantur, ita ut copiosior, quàm ante hæc. Phraseologia exhibeatur, discentium studiis usibusque accommodatissima. Denuò Impressa Albæ Juliæ. Typis Celssissimi Principis. M. DC. XLVI.»

A mű*) előszavát a szerző, «Marcus Fridericus WENDELINUS,**) gymnasii Anhaltini rector ac professor» írta. Ez előszóból megtudjuk, hogy WENDELINUS ezt a frazeológiát a zerbsti gimnáziumban már 1627-ben tanította, s hogy nyomtatásban a mű először 1633-ban jelent meg. A címlapon levő «denuò impressa» tehát azt jelenti, hogy most újból nyomtatták e művet. Ebben az új kiadásban van a magyar értelmezés először közölve.

WENDELINUS előszava után következik a mű kiadójának, BISTERFELD tanárnak az előszava. Ebből az előszóból megtudjuk, hogy a Németországból behítt két gyulafejevári tanár, PISCATOR FÜLÖP LAJOS és BISTERFELD JÁNOS HENRIK hasznosnak látta ezt a németországi tankönyvet a mi iskoláink részére is kiadni.

Ez előszavak után következik a tulajdonképpeni frazeológia három főrészeire osztva. Az első részben ábécze-rendben föl vannak sorolva a latin igék, minden ige értelmezve van magyarul is; az értelmezés után az igével alkotott frázisok, a melyek azonban magyarul nincsenek értelmezve. A második részben a határozószók és kötőszók, a harmadikban a præpositiók egybeszerkesztésével járó latin frázisok vannak közölve («Idiotismi sermonis latini, in usu particularum: Et primum quidem adverbiorum et conjunctionum»; «Idiotismi sermonis latini: in usu Præpositionum»). A könyv végén pedig pontos magyar szó-

*) Meglehetős ép példánya van a M. T. Akadémia könyvtárában, jegye: Nyelvt. O. 744. A M. N. Múz. csonka példányának RMK. 885. a jegye. Én a kolozsvári ref. kollégium példányát használtam, jegye RMK. 473. E példányban a 488—491., 494—497. lap közti rész hiányzik. Más példányokat l. SZABÓ, RMK. I. 786.

**) WENDELINUS M. F. szül. 1584-ben, meghalt 1652-ben. Az anhalti hercegségben levő Zerbst város gimnáziumának a rectora volt. «Systema theologicum» cz. művét APAFI MIHÁLY fordította magyarra 1674-ben (vö. JÖCHER, Allg. Gel. Lex. és SZABÓ, RMK. I.).

mutatót találunk, melynek czíme: «Index Vocum Hungaricarum quæ in hâc Medulâ Latinitatis continentur».

Hogy fogalmunk legyen arról, milyen mértékben vannak az egyes latin szók magyarul is értelmezve, szolgáljon mutatványul a következő néhány példa:

«Abdicare.	«Interea.	«Extra.
<i>Meg vetni. El hagyni.</i>	<i>Azon-közbe.</i>	<i>Kүн. Kívól.</i>
Abdicare legem: Magistratum: se magistratu: se consulatu: tutelâ, libertate.»	Interea temporis. Intereadum hoc facis.»	Cum solo accusativo locum significat.
«Conspicere, conspexi, conspectum. <i>Nézni. Látni. Red figyelmezni.</i>	«Tunc. <i>Akkor.</i>	Extra urbem, domum. extra omnem aleam.
Conspicere ex monte aliquem, sibi, quæ sunt in rem suam.	Tunc cum genitivo. Tunc temporis.»	Extra exprimit præpositiones alias: præter.
Conspici infestis omnium oculis» stb.	«Uspiam: usquàm: <i>Valahol.</i>	Nemo extra te unum est. sine.
	utrum consistere uspiam velit.	Extra jocum. extra culpam» stb.
	An quisquam usquam gentium est æque miser?» stb.	

E néhány példából látható, hogy a szerző előtt csak a latin nyelv frázisai voltak fontosak, a kiadók sem akarták e frázisokat magyarra is lefordíttatni. Hogy azonban a tanulóknak megkönnyítsék a dolgot, a frázisok alapjául szolgáló czím-szót magyarra is átültették. Érthető tehát, ha azt mondjuk, hogy a WENDELINUS-féle «Medulla»-ban levő magyar szókészlet aránylag kis terjedelmű, s jól esik megjegyeznünk, hogy a mi magyar nyelvi szempontból értékes a frazeológiában, az benne van a NySz.-ban. Néhány szót azonban szólnunk kell a «Medulla»-ban levő magyar szókészletről. Hogy ki látta el a frazeológiát magyar értelmezéssel, nem tudjuk. A németországi eredetű kiadók aligha a fordítók. Azt azonban szépen kimutathatjuk, hogy a «Medulla» magyar szavai GELEJI KATONA ISTVÁN 1645-ben megjelent Magyar grammatikátskája helyesírási elvei szerint vannak írva, s így valószínű, hogy a magyar értelmező valamely gyulafejérvári tanár. esetleg maga GELEJI KATONA lehetett. Erre nézve bizonyítékaink a következők:

a) A «Medulla»-ban előforduló magyar igék közül a tiszta *v*-tővűek (vö. SIMONYI TMNy. 254.) főnévi igenévi alakjukban állandóan *v*-vel vannak írva, tehát: *fuvni* (1137., 2182. szám alatt), *fel-fuvni* (1299., 2246. sz. a.), *jövní* (1894., 2230., 2372. sz. a.), *meg-jövní* (1994., 2095. sz. a.), *ki-lövní* (1062. sz. a.), *nővní* (2279. sz. a.), *szövní* (2299. sz. a.), *belé-szövní* (1398. sz. a.), *eleiben-szövní* (1875. sz. a.), *meg-szövní* (1781. sz. a.), *vissza-szövní* (2088. sz. a.). A tiszta *v*-tővek ez írásmódja szerintem nem a kiejtésben, hanem GELEJI KATONA ISTVÁN következő tanításában leli magyarázatát: «A' melly *verbum*nak, *themajaban v* bőttü vagyon, a több rola ágazott *personakban* és *tempusokban* is ott kell lennie. Mint: ....*hivni*...*jövní*, ...*buvni*...*sivni*, *rivni*, *szivni*, *nővni*, *szövní*, *nyövní*, *ovni*....» (Magy. gramm. XIII. §.).

b) A *-val*, *-vel*-ragos alakokban a «Medulla» mássalhangzón végződő szavaknál állandóan *v*-vel való alakokat közöl, tehát: *arokval* (2357. sz. a.), *ajundekval* (2033. sz. a.), *etelvel* (2383. sz. a.), *haszonval* (1897. sz. a.), *kevésvel* (542. lapon), *sorsval* (2226. sz. a.), *színvel* (1875. sz. a.), *vetésvel* (2263. sz. a.). Közismert dolog, hogy a keleti székelység, a csángóság, a palóctság, valamint a zempléni magyarság egy részének nyelvében a *-vel* rag *v*-je mássalhangzó után is megmarad, mindazonáltal azt tartjuk, hogy a «Medulla»-ban közölt *v*-vel való alakok csak írott alakok GELEJI KATONA ISTVÁN helyesírási elvei szerint, a ki Magyar grammatikátskájában (XVII. §.) ezt mondja: «Az *ablativusok*, mellyek mellé *praepositio cum* tétetik, igazán *val*-ban, vagy *vel*-ben mennek ki, s nem pedig az utolsó *consonansok*nak meg-kettőztetésekkel. Mint ....*Abrahamval*, *Isaákval*, *Jákobval* ....*allatval*, *akaratval*» stb.

c) Az előző két pontban felsoroltakat megerősíti az, hogy a *-vá*, *-vé*-ragos alakok a mi szótárunkban — az egy *hírré* esetet kivéve (2036. sz. a.) — mássalhangzó után is *-vá*, *-vé*-vel vannak írva, tehát: *kevesvé* (542. lap), *kitsinyvé* (542. lap), *közönségesvé* (1947. sz. a.), *közzé* (2411. sz. a.), *rabvá* (1495. sz. a.). — Ez a mássalhangzó utáni *v*-vel való írás grammatizáló, tudákoskodó írásmód, melynek legrégibb nyomát GELEJI KATONA ISTVÁN «Titkok titka» cz. művében találjuk (vö. *jókvá*, TMNy.

672. l. jegyzet), de a melyről Magyar grammatikátskájában külön nem szól.*)

E három pontban felsorolt bizonyítékok kétségtelenül vallják, hogy WENDELINUS «Medvilla»-jának magyar értelmezője a helyesírásban GELEJI KATONA ISTVÁN híve volt. Hogy név szerint ki volt ez az értelmező, nem tudjuk, valószínű azonban, hogy valamelyik gyulafejevári tanár, esetleg maga GELEJI KATONA az értelmező.

MELICH JÁNOS.

---

*) A ritka előfordulású palóc *gánájvá*, *szépvé* szintén újabb analógiás alakulás lesz (vö. SZINNYEI, NyK. XXXV. 134, 135. és SUS. Aik. XXIII₈).

Leg-. KÜNOS IGNÁC a NyK. 16:456. lapján a török fősőfokból s a *legott*, *legelső*, *legutolsó*-félékből helyesen következteti, hogy a magyar fősőfok *leg*-je eredetileg nyomatékosító szó volt. Abban azonban nem adhatunk neki igazat, hogy a *leg*- mása a finn *liika* «nimius, superfluus» és (ha ugyan nem finn jövevényszó) a lpN. *ligge*, *līge*. Az utóbbi, a melynek a pontos alakja *liigi*- (≈ lpS. *līkē*-), csakugyan a finnből van átvéve, de a f. *liika* maga is jövevényszó (vö. THOMSEN, BFB. 195). Én a m. *leg*- mását a cser. *loñ* «sehr» (SUS. Aik. VII. 40) szóban látom, a melyben GENETZ meghatározása szerint «*e* bezeichnet einen ziemlich offenen gutturalen Vokal zwischen *a* und estnisch *õ*» (uo. az előszó 2. lapján), tehát a FUF. hangjelölése szerint: *lēŋ*. (Vö. NyH.³ 104.) Sz. J.

A háromszéki nyelvjárásról.¹⁾

A székely nyelvjárásokról GELEJI KATONA ISTVÁN Magyar Grammatikátskája (1645.), sőt már BENCZÉDI SZÉKELY ISTVÁN és SZAMOSKÖZY ISTVÁN XVI. századi erdélyi történetírók óta sokan és sokat írtak. Kivált mióta a XVIII. század vége felé a nyelvjárásokra s a székelyekre is ráterelődött a figyelem, és mióta a múlt század elején nyelvjárásaink osztályzásával és sajátásaik leírásával is megpróbálkozott PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM, a költő és tudós, s GÁTI ISTVÁN, egy magyar gyorsírás-rendszer feltalálója. És kivált mióta a hatvanas évektől fogva BUDENZ, LÖRINCZ KÁROLY és KRIZA különösebben ráirányították a figyelmet a székely nyelvjárásokra, s mióta különben is nyelvészetünk újabb és nagyobb lendületet nyert. Ma már egész kis irodalmuk van.

Ez irodalmat érintve és összegezve, a XVIII. században KALMÁR GYÖRGY Prodomusa (1770.), BENKŐ JÓZSEFnek, a tudós középajtai református papnak Transsilvaniája és egyéb művei, s ezeken kívül BOD PÉTERnek a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban levő «Siculia hunno-dacica» című kéziratban olvasható történeti munkája említendő, melyben a székelységet s annak székeit, köztük kivált szülőhelyét, Kézdiszéket részletesen ismerteti s mely BENKŐ műveinek is forrásul szolgált.²⁾ Utána a szintén székely születésű BARÓTI SZABÓ DÁVID Kisded szótára (1789.), Magyarság virági (1803.) s egyéb művei: Orthographiai és grammatikabéli észrevételei (1800.) stb. említendők;³⁾ míg P. HOR-

¹⁾ Ily czímen készülő történeti alapú monographia bevezetése. Bemutatta szerző a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1906. jun. 11-ikén tartott ülésén.

²⁾ L. Nyelvjárásaink ügye és teendőink cz. dolgozatomat, M. Nyelv I. évf. 294. l.

³⁾ Külföldön meg ADELUNG Mithridatese 2: 780. l.

VÁTH ÁDÁM és GÁTI ISTVÁN a Marczibányi-alapítványra kitűzött 1815., 1816., 1817. esztendei kérdésekre a Magyar Nemzeti Múzeum Jutalomfeleleteiben, az I., illetőleg a II. kötetben (1821.) értekeznek s a székelyek nyelvjárásáról is sok érdekes megjegyzést közölnek. — Attól kezdve a 60-as évekig GYARMATI SÁMUEL-nek Okoskodva tanító Magyar Nyelvemsterén (1794.) és 1816-ban megjelent Vocabulariumán kívül, mely toldalékban székely szókat is közöl, K. I. (talán KOVÁCS ISTVÁN) felszólalása: «A védelmezett Nemes Székely Nemzet» (Tud. Gyűjt. 1818. 8. k.) és SZABÓ JÓZSEF Székely szavak cz. közlése (id. f. i. 1827. 1. füz.) említendő. Míg KÁLLAY FERENCZnek Historiai értekezése a nemes székely nemzet eredetéről (Nagy-Enyed, 1829.) utalásaival és adataival érdekes, — többek közt azzal is, hogy KOVÁCS TAMÁS philosophiae doctor is értekezett 1828-ban a székely nyelv különösségeiről a Marczibányi-fundatio által még 1822-ben feltett kérdésekre, mely munka azonban, úgy látszik, ma valahol lappang.*)

A következő időkből a nagytudományú HORVÁT ISTVÁNTól A székely nemzet nyelvéről (Tud. Gyűjt. 1834. 1 : 110.) és GEGŐ ELEK-nek A moldvai magyar telepekről 1838-ban kiadott munkája, a Magyar Tud. Akadémiától ugyanakkor kiadott régi Tájszótár, JERNEY JÁNOS-nak az ötvenes évek elején megjelent keleti utazása, valamint megelőzőleg KÖPPEN orosz tudósnak a székely nyelvjárásokat is érintő becses német értekezéséje említhető, mely 1826-ban, Szent-Pétervárott jelent meg s melyről már másutt szoltunk.**)

Továbbá említhetők FÉNYES ELEK-nek hazánkat több ízben alaposan leíró munkái és VASS JÓZSEF-nek a dunántúli nyelvjárásról írt terjedelmes dolgozata (MNY. V.); utóbbi mint olyan, a mely már egybevetéseket is tesz a székely és göcseji nyelvjárás közt. VASS JÓZSEF t. i., a ki Dunántúl született, később mint piarista tanár Kolozsvárra került, s itt alkalma lehetett a székely nyelvjárás megfigyelésére. Ezekre következik a HUNFALVY P. szerkesztette Magyar Nyelvészetben a Székely beszéd, első közlés, A hétfalvi magyar nyelv sajtóságáról egy oda való ifjú

*) Vö. Nyelvjárásaink ügye és teendőink cz. értekezésemet id. h.

**) Id. értekezésemben, id. h. 298. l.

tudositása alapján írt kis czikk s második közlés BUDENZTŐL: «Adalék a székely beszéd ismertetéséhez» — becses megjegyzések a székely nyelvjárások osztályzására és egyebekre nézve (MNY. V. 1860), a miket a Székelyföldön pár heti átutazása alatt tett és a következő évben néhány székely tájszó közlésével is kiegészített (MNY. 6.). — Utána LÖRINCZ KÁROLY jön,* ki főként a háromszéki nyelvjárásról ír, de egyes megjegyzéseiben az egész székelysége hivatkozik. Becses és gazdag gyűjtéseit a háromszéki nyelvjárásról írt terjedelmes dolgozatában (MNY. 6.), Kapnikbánya és vidéke nyelvjárásában (NyK. 2. VASS JÓZSEFTŐL rendezve hivatkozásokkal Háromszékre is), a háromszéki nyelvjáráshoz adott pótléksoraiban (NyK. 3; ugyancsak VASTÓL rendezve) és a Nyr. négy első kötetében közölt adalékokban értékesítette. — BUDENZ után KRIZA is fellép már a Szépirod. Figyelő 2. évf. második felében (1862.) s nemsokára a Vadrózsákban (1863.) közölt becses szövegeivel, tájszótárával, jegyzeteivel s a székely nyelvjárásokról adott néhány szavával; és a NyK.-ben (X.) s a Nyr.-ben (I—IX.) is igen becses és csaknem kifogyhatatlan adalékokkal járul az egész székelység s ennek körén belül egyes nyelvjárások ismeretéhez. Közben MEDGYESI BÁLINT (MNY. 6: 172.) és IMECS JÁKÓ (u. o. 366.) szolgáltatottak újabb adatokat egyes vidékek nyelvének ismeretéhez, szókat és szólásmódokat; FOGARASI JÁNOS pedig KRIZA «Székely népköltési gyűjteményét» ismerteti nyelvészeti tekintetben, bő apparatussal (NyK. 3., 4. és Magyar Sajtó cz. hirlap 1864. 119., 120. sz.).

Itt említendő ORBÁN BALÁZSTÓL A Székelyföld leírása is (1868—73.) több kötetben. Ezekkel részben egyidejűleg, részben utánuk kutatások történnek: VESZELY, IMETS és KOVÁCS utazása Moldva-Oláhhonban, 1868. (megjelent M.-Vásárhelyt, 1870.) és ismertetések jelennek meg a moldvai és gyimesi csángók nyelvéről (SZARVAS G., MUNKÁCSI B., KÚNOS IGNÁCZ: Nyr. 3., 9., 10.), melyeket a székely nyelvjárásokkal egyezőknak mutatnak ki. Viszont mások a Nyr.-ben tájszavakat, szólásformákat, nyelvtani

---

*) Szül. 1817-ben, felszentelt róm. kath. pap, előbb Marosvásárhelyt gimn. tanár, majd Kapnikbányán, Sepsiszentgyörgyön (1848) és később ismét Kapnikon s másutt káplán és plébános. (Vö. BEKE ANTAL: Az erdélyi papnövelde története, 1870.)

apróságokat és szövegeket közölnek részint az egész székelységre, részint egyes nyelvjárásaira vonatkozólag; míg mások egyik vagy másik irányban röviden összegezik egyes székely nyelvjárások sajátosságait. Így FAZEKAS ELEK az udvarhelyszéki nyelvjárást az udvarhelyi főreálisk. 1873. évi értesítőjében (vö. SZARVAS bírálata, Nyr. 3 : 260.), SZOMBATHY IGNÁCZ az udvarhelyi nyelv idegen elemeit u. o. 1874. évi értesítőben; NAGY IMRE a csiki tájszólást a Székely Egylet IV. évkönyvében, 1879.

Fonétikánk előrehaladásával és a Nyr. hatása alatt, mint általában többi nyelvjárásainkkal, a 80-as évek óta még behatódobban foglalkoznak e nyelvjárásainkkal is. Az érdem első sorban STEUER JÁNOSÉ, a ki 1888-ban «A székely nyelv hangjai»-val vonta magára a figyelmet. (Megjelent a székelyudvarhelyi reál-isk. XVII. évi értesítőjében és különnyomatban is.) A következő években apróbb megjegyzéseiben több hang-, szó- és mondattani sajátosságra figyelmeztetett. (Nyr. 18., 19., 20. k. és Hunfalvy-Album.) Majd a székely diftongusokról, csiki székelységről, a székely hangrendszerről tájékoztatott, s a székely nyelvjárások osztályozását és térképét is adta (Nyr. 22. k.). Első értekezése után egy évvel SIMONYITÓL (A magyar nyelv 1. kiad. 1. k. 1889.), három évvel később pedig BALASSA JÓZSEFTÓL vettük (A m. nyelvjárások 1891.) az egész székelység s e körön belül a nyugati és keleti székelység nyelvjárásának leírását.*) BALASSA már előbb az Ethnographia I. évfolyamában (1890.) is szólt a székelyek nyelvéről NAGY GÉZÁVAL polemizálván; mibe ZOLNAI is beleszólt (Nyr. 20 : 553.), a kivel így szintén vitáznia kellett (L. Nyr. 21. k.). Vitatkozott STEUERRAL is újabb dolgozatairól (l. Nyr. 22. k.). BALASSA különben itt-ott LŐRINCZ KÁROLYNAK és másoknak sokszor nem éppen pontos és megbízható adataira épített.

STEUER később felhagyott a jelzett kutatásokkal, a mi kár volt nyelvészetünkre, s csak újabban lépett nyomaiba HORGER ANTAL brassói tanár és nyelvjáráskutató, ki a halmágyi nyelvjárás-szigetről adott alapos dolgozatával (NyK. 31. k.), a marostordai, udvarhelymegyei és kis-küküllőmenti székely nyelvjárásokról közölt nyelvjárási jegyzeteivel (Nyr. 32. k. 1903. és kü-

---

*) SIMONYI a Pallas Lexikonában is írt a székely nyelvjárásokról s e körön belül a háromszéki nyelvjárásról.

lönnyom. NyF. 13. sz.), a Székely-Udvarhelytől Brassóig tett nyelvjárástanulmányi útjának megfigyeléseivel (Nyr. 33. k. 1904.), a csángó nép és név eredetéről közölt igen becses tanulmányával (Erd. Múz. 1905. 2., 3. füz.), tájszóközléseivel (Nyr.) és legújabbban a keleti székelység nyelvjárási térképéről közölt összefoglaló cikkével (M. Nyelv. I. 446. l. térkép-melléklettel) elismerésre méltó érdemeket szerzett e téren. — RUBINYI MÓZESnek a moldvai csángók nyelvjárásáról szóló tanulmányai (Adalékok és Újabb adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához, Nyr. 1901—1902. és különnyom.) valamint többi ide vonatkozó cikkei és dolgozatai (Ethnographia, Erdély, Nemzeti Iskola stb.) az újabb időből kiegészítik idevonatkozó tudásunkat. Ép így SZABÓ DEZSŐnek Csikszentdomokos nyelvjárásáról és újabbban GENCSY ISTVÁNNak a gyergyói nyelvjárásról közölt dolgozata (Nyr. 32., 34. és különnyom. NyF.) bővítették a csiki nyelvjárásokról való ismeretünket. SZEREMLEY CSÁSZÁR LÓRÁND a keleti székelység háromszéki nyelvjárásához szolgáltatott adatokat (Nyr. 1904. Czofalva községből). — A hétfalusi csángók nyelvére vonatkozólag néhány adat található PAÁL GÉZA idevonatkozó, inkább ethnographiai cikkében (Brassói róm. kath. gymn. értes. 1892/3.), valamint KOLUMBÁN LAJOSnak A hétfalusi csángók a multban és jelenben cz. munkájában (Brassó, 1904.).

Az egész székelység nyelvére nézve becses adatokat szolgáltatnak KOZMA FERENCZnek A székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota című műve (1879.) és az Osztrák-Magyar monarchia leírása cz. gyűjteményben, XX. k. a Székelyekről és nyelvükről közölt cikke; valamint HANKÓ VILMOSnak a Székelyföld cz. szép műve (1896.). Továbbá a székely kérdés irodalma: HUNAFLVY, NAGY GÉZA, JAKAB E., dr. SEBESTYÉN GY., THURY J. és mások műve (L. Pallas Lexikona 15. köt. a kérdés repertoriumát SEBESTYÉNTől és Évkönyv a marosvásárhelyi székely társaság századik összejövedele alkalmából, könyvészeti jegyzék a végén, Marosvásárhely, 1904.).

Összefüggő szövegeket nyújt a székelység s itt egyes helységek nyelvére a Vadrózsákon kívül az ARANY-GYULAI féle Magyar népköltési gyűjtemény I. kötete is (1872.), de kivált a III. kötet (1882.), a mely egyenesen székelyföldi gyűjtés KRIZA J., ORBÁN B., BENEDEK E. és SEBESI JÓB gyűjteményeiből. Ehhez járulnak

a Nyr. népnyelvi közleményei s legújabbán MAJLAND OSZKÁR Székelyföldi gyűjtése (M. Népk. Gyűjt. VII. k.) Udvarhely és Háromszék megye területéről. Stb. Régi székely tanúvallomások, jegyzőkönyveket és egyéb nyelvjárási szövegeket találhatni a Székely Oklevéltár cz. becses gyűjteményben és más egykorú emlékekben.

Egy elszakadt, Székelyföldről kivált nyelvterületre vonatkozik JANKÓ JÁNOSnak Torda, Aranyosszék és Toroczkó magyar (székely) népe cz. munkája (Budapest 1893.) s PÁLFI MÁRTON Nyelvjárásparódia cz. czikke, Nyr. 1905. — Külön a háromszéki nyelvjárásra SIMONYINAK a Pallas Lexikonában egy kis czikke (8. k.) s Tájszók a háromszéki iskolákban cz. cikk, Székely Nemzet 1900. jan. 8. számában. A háromszéki nyelvjárás időalakjairól és módjairól szól legújabbán szerzőnek egy dolgozata (NyK. 1905. 3—4. és 1906. 1. füz.), melylyel egyidőre le is zárhatjuk ez irodalmat.

Ez a többi nyelvjárásterületekéhez viszonyítva aránylag nagy irodalom első pillanatra tán feleslegesnek mutathatná, hogy egyes székely nyelvjárások területén tovább munkálkodjunk. Azonban közelebbről vizsgálva, nemcsak hogy nem teszi feleslegessé, de sőt éppen sürgeti, hogy újabb megfigyeléseket tegyünk. Mert míg egyes székely nyelvjárásoknak külön leírása még nem igen van; a mi van, csak hézagos, vagy mivel igen alapos kíván lenni, kellő kritika hiányában igen sokat általánosít, nyelvtudományunk, különösen hangtanunk előrehaladása miatt pedig a mai színvonalat sokszor nem üti meg. A régebbi dolgozatokat értem. — Azok az általános értekezések és észrevételek pedig, a melyek a székely nyelvről általában szólnak, tapasztalatom szerint — sokszor az újabbakat sem véve ki — több pontjukban nem találnak az egyes vidékekre. Pedig a közlők az illető sajátságról hangsúlyozzák, hogy az egész székelységben következetesen megvan (pl. STEUER a kétféle é-ről, Nyr. 22: 372.), vagy legalább nem említik azon vidékeket, a melyeken e sajátság már nem tapasztalható következetesen, noha jól tudják s ők maguk is említik, hogy a Székelyföldön «sokhelyt szomszéd falvak beszéde is eltér egymástól» (STEUER, Nyr. 22: 127.).

Általában a székely nyelvjárásokra vonatkozó eddigi értekezések — mint a többi nyelvjárásainkról szólók nagyobb része

is — a mellett, hogy az újabbak kivételével nem ütik meg a mai tudományos színvonalat, sokszor nem elég alaposak, vagy jó megfigyelések mellett helyteleneket, talpraesett észrevételek mellett elhibázottakat, elnagyoltakat is foglalnak magukban, s így több tekintetben kiigazításra és pótlásra várnak. És e kiigazítás annyival sürgősebb, mivel az újabban dolgozók túlnyomó részben készpénznek vettek mindent, mit elődeik a legtöbbször kritika nélkül egybeírtak, s felhasználták a nélkül, hogy a helyszínén utána jártak volna. Úgyhogy ma 40 évvel később is méltán hangsúlyozhatjuk KRIZÁNAK, ki e tekintetben is mintaképünk lehet, ide alkalmazható nyilatkozatát, mely szerint abban, «a mi téve van, mennyi még a tisztázni, a kiigazítani való!» (Vadr. 546.)

De a pótlás is sürgős. Sürgős különösen a székely nyelvjárásokra nézve, a melyekben annyi érdekes és értékes sajátosság van, mind a szókinceset, mind a hang-, szó- és mondattant illetőleg, mely sajátosságokra eddig a legtöbb dolgozat még nem figyelmeztet. Pedig feltárásuknak nemcsak nyelvtudományunk, de a székelyek homályos múltjának megírója is hasznát vehetné, sőt talán egyenesen fáklyára találhatna bennük!

E kiigazítások és pótlások szükségességét érezve, kutattam és óhajtottam már régóta a háromszéki nyelvjárást újra feldolgozni és leírni, mivel különösen e nyelvjárásra mint szülőföldem nyelvére nézve tapasztaltam közlésekben olyan észrevételeket, a melyek nem állhatnak meg, bár újabb kitünő műveinkbe és értekezéseinkbe is itt-ott becsúsztak.

A háromszéki nyelvjárásról ugyanis, mint észre vehettük, még többet írtak, mint a többi székely nyelvjárásokról s LÖRINCZ KÁROLYNAK e nyelvjárásról szóló dolgozatára (MNY. 6. 1861.), melyet fennebb említettünk, méltán írta SIMONYI (A m. nyelv¹ I. 1889. 232. l.): «leggazdagabb tartalmú valamennyi nyelvjárás-leírásunk közt; még arra is kiterjed, a mi nincs meg a háromszéki nyelvjárásban, s ez sok tekintetben tanulságos egyes jelenségek elterjedése módjára nézve» stb. Azonban, mint már «Nyelvjárásaink tanulmányozásához» szóló dolgozatomban (Nyr. 1903.) rámutattam, LÖRINCZ valóban dicséretre méltó buzgalommal gyűjtött és ez elismerést ma is méltán megérdemli, de nyelvjárás-leírásának gazdag tartalma nem mind a nép ajkáról való s nem is az egész nyelvjárás területéről. Valamint STEUER JÁNOSNAK a

háromszéki nyelvjárásra tett vonatkozásai azt árulják el, hogy Háromszéken nem járhatott, legfőlebb Erdővidéken. Egy pár téves adata pedig, valamint a LŐRINCZÉI is, bejutottak BALASSA és SIMONYI műveibe. KRIZA nagybecsű gyűjtése pedig Háromszékre vonatkozólag inkább csak Árkos vidékéről (Sepsiszentgyörgy mellett) és a régi Miklósvárszékről való, bár a többi részek nyelvkincse is szövegében hasonlít e részekéhez. (Vö. mindezekre Nyr. 1903. 421—26. l.).

Ez érdemes gyűjtőkön kívül PAAL GYULA, GÁBORFI KÁROLY, SÁNDOR JÁNOS, ROTH FERENCZ, ZAJZON DÉNES, TEMESVÁRI ISTVÁN, INCZE GYÖRGY, BENEDEK ELEK, FÜLÖP ADORJÁN, VERES FERENCZ, KANYARÓ FERENCZ, NAGY GÁBOR, KIS PÁL, KÖVÉR SÁNDOR, LÁSZLÓ DAVID, BALÓ JÓZSEF és mások is közöltek e nyelvjárásunkra vonatkozó adatokat (Nyr. 1—10, 13—20, 25. és újabb kötetek, vö. a Nyelvörkalauzt) tulnyomólag tájszavakat és szólásformákat, egy páran nyelvtani megjegyzéseket is (KRIZA és INCZE Gy.). Azonban ama közlésekben is vannak hibák,* s így e nyelvjárás gazdagabb irodalma még tán több kiigazításra vár, mint a többieké.

Ezt tapasztalva vállalkoztam már 11 évvel ezelőtt egyetemi hallgató koromban e nyelvjárás új leírására,** s azóta is folyton gyűjtöttem; azonban leírásom kidolgozására és közzétévésére folyton közbejött teendőim miatt mindeddig nem gondolhattam.

Mert egy másik czél is lebegett szemem előtt, s az is lelkesített. Eddigi nyelvjárásleírásaink ugyanis általában csak arra szorítkoztak, hogy az illető nyelvjárásnak a mai köznyelvtől s illetőleg az irodalmi nyelvtől elütő feltűnőbb sajátosságait tüntessék ki, főként a hangtani és szótani sajátságokat, a nélkül azonban, hogy azok régibb vagy újabb fejlődésére reflektálnának s így nyelvtörténetileg is fejtegetnék e sajátságokat. Pedig ma már erre is gondolhatnánk s nyelvjárásaink, mint a nyelvnek valóssággal élő nyelvmelékei, ma már nyelvtörténeti alapon is ismertethetők; így tárgyalva még inkább értékesíthetné leírásukat nyelvtudományunk az egész magyar nyelv történetére nézve

*) Pl. A varrótú cz. kis mesében TEMESVÁRI I. közlésében (Nyr. és SIMONYI Tréfás népmesék), s legújabban ERDŐS DEZSŐNEK a névmutató kérdésére vonatkozó hibás háromszéki válaszában, Nyr. 1905: 33.

**) Vö. a kolozsvári egyetem 1895. évi Fasciculusát.

is. Aztán nemcsak az elütő és feltűnő sajátságok ismertetésére kellene törekednünk, s nemcsak a hangváltozások aprózására, mint némelyek tették; hiszen így nem domborodik ki a nyelvjárás képe s nem szemlélhetni benne a történeti folyamatosságot, — mondattani, stilisztikai, retorikai és poétikai sajátságairól még éppen nem lehet fogalmuk. Pedig mennyi sajátság, mennyi szépség, mennyi érdekesség van nyelvjárásainkban utóbbi tekintetekben is! És történeti alapon dolgozva mennyi értékes régiséget és egyebet találunk. Természetesen ez kissé nehezebb eljárás, de gyümölcsözőbb is!*)

Ilyen alapon kívánnám a háromszéki nyelvjárást leírni és e czélból kellő előkészület után a megye térképével kezemben már régebben minden egyes községet bejártam, némely részt többször is, s egyenes megfigyelések és közvetett kérdések, puhatolózások útján nyert eredményeimet másokkal is megfigyeltettem, a hol csak lehetett, s így mintegy ellenőriztem önmagamat is. Megfigyeléseimnél természetesen első sorban a hangtani sajátságokra voltam tekintettel, a melyeket csak saját magunk végezhetünk. S ezt annyival elfogulatlanabban tehettem, mivel szorosabb értelemben vett szülőföldemnek (Uzon község) a régi Sepsi-szék alsó részének kiejtése közelebb áll az irodalmi nyelvhez, kettős-hangzók nincsenek benne, a többi részek kiejtése meg többé-kevésbé különbözik e kiejtéstől, s így befolyásolva nem voltam. A fonetikai sajátságok mellett természetesen szó- és mondattani sajátságokat és tájszavakat is gyűjtöttem. Utóbbiak gyűjtésében azonban egyes szíves ismerősök segítségével is éltem, kiket részint személyes, részint nyomtatott fölszólítás útján szereztem s a gyűjtés érdekében szóbeli és nyomtatott tájékoztatóval is ellátam.***) Gyűjtésemben szem előtt tartottam a ZOLNARTól is hang-

*) Vö. «Nyelvjárásaink tanulmányozásához» szóló cikkemet, Nyr. id. h. 3. közlemény.

**) Vö. id. cikkem különnyomatában a Függelék, NyF. 13. sz. — Itt érinthetem azt, hogy első és legjobb segítőim egyszerű, jó székely szülők voltak, kiket hálás tisztelettel említhetek s kiknek sokat köszönhetek, hogy kérdéseimre is, melyekkel zaklattam, mindig szívesen válaszoltak. E mellett főként Incze György volt kovásznai ref. lelkész úrnak s Török Andor (kézdívásárhelyi), Tuzson György (lemhényi), Bots Lajos (polyáni), György Lázár theologus (szárazpataki), Fábíán László

súlyozott nyelvjáráskeveredést (vö. Nyr. 19:414.). Csakis olyan egyén után tettem jegyzeteket, a ki abban a községben született s községe határán túl nem igen járt. Így különösen asszonyok, még nem iskolázott gyermekek vagy az iskolából már évekkal azelőtt kikerült ifjak beszédén tettem megfigyeléseket, a kik nézetem szerint a legigazabb képviselői községük nyelvjárásának; míg a férfiak, mint afféle életrevaló faj, sokat járnak mindenfelé s a nyelvjárasi sajátságokat, főként a kiejtésbelieket levetkőzik.

A jelzett irányban, azaz történeti alapon s ilyen gyűjtés után oly beható ismertetését szeretném adni nyelvjárásunknak, a minőt csak lehet. Így egyszersmind kiegészítném és pótolnám, főként hangtani tekintetben, Lőrincz beható ismertetését s kijavítanám hibás adatait; valamint az idevonatkozólag található más téves megjegyzéseket, észrevételeket, — BUDENZ, KRIZA, STEUER, BALASSA és mások esetleg téves adatait is, természetesen főleg és első sorban csak saját gyűjtésemre támaszkodva, vagy magam tudakozódván utána az illető sajáttságoknak.

Ezzel részben módszeremről és forrásaimról is beszámoltam. Nyelvtörténeti és történeti alapon kívánván tárgyalni a nyelvjárást, természetesen az idevonatkozó — nyelvtörténeti és történeti — irodalomra is tekintettel kell lennem; hogy azonban értekezésem annál értékesebb legyen s eredményeim még megfelelőbb, pozitívabb alapon nyugodhassanak, régibb háromszéki iratokat is igyekeztem figyelembe venni. Mint ilyeneket a Székely Oklevéltárban (II., III., IV., V., VI. k.) található okleveleket (16—17. század), DEÁK FARKASnak «Uzoni

---

(bodosi), Elezner Sándor (zalánpataki), Veress Károly (közéapajtai), Török Albert (miklósvári), dr. Imreh Domokos (étfalvi), Péter Sándor (szörcesei), Bibó József (barátosi), Héjja Kálmán és István (petőfalvi), Imreh Mihály (zágoni), Kozma Miklós és Biszak János (zabolai), Kiss Albert (léczfalvi), Bardocz Árpád és Debreczy Béla (szentkatolnai), Jancsó Gergely (márkosfalvi), Fejér András (futásfalvi), Jakabos Mihály (altorjai), Bodó Farkas (karatnai), Diénes Jenő és Gyöngyösy István (kézdívásárhelyi), Darkó Jenő (dálnoki), Jankó Albert plébános (sárfalvi), Veress Sándor tanító (csomortáni) és Kovács Kálmán (szentléleki) urak gyűjtései jutottak kezemhez, a melyekért e helyen is köszönetet mondani el nem mulaszthatom. Öszinte köszönettel adózom mindazoknak az igen tisztelt lelkész és tanító uraknak is, kik szívesek voltak utamban szívesen fogadni s egyben-másban segítségemre lenni.

Béldi Pál» élete című munkájában olvasható levéltöredékeket és tanuvallomásokat (17. század), s a Teleki-kódexnek (Nyelvemléktár XII. k.) sepsiszentgyörgyi FERENCZ fratertől másolt részét (vö. Hunfalvy-Album 7. l., 16. századra) tartottam szemem előtt és értékesítettem. Megjegyzem azonban, hogy kellő kritikával, különösen az utóbbit, mivel mint VOLF rámutatott (Nyelvemléktár 12:XXI.) ez a FERENCZ frater csak másoló volt. Így több oly sajátságoknak kellett megmaradnia másolatában, a mi az eredeti fordítótól származik. Ezeken kívül haszonnal értékesítem MATKÓ ISTVÁN kézdivásárhelyi születésű hitvitázó műveit a 17. századra, CSEREY MIHÁLY Erdély Históriáját és APOR PÉTER Metamorphosisát és levelezését*) a 17—18. századra, MIKES KELEMEN leveleit itt-ott, a 18. századra és MELICHTÖL a Brassói magyar-latin Szótár töredéket (Bpest, 1905. Akad. kiad.), mely részben határozottan 16—17-ik századi háromszéki nyelvemlék és haszonnal értékesíthető ilyen alapon. Végül BARÓTI SZABÓ DÁVID műveit a 18. század második feléből. — A történeti vonatkozásoknál meg gr. TELEKI DOMOKOS (G. T. D.) Egynehány hazai utazását (Bécs 1796.), LAUKÓ ALBERTTől Felső-Fehér vármegye történetét (Erzsébetvárosi áll. főgymn. értesítője 1903/4.) s a Székely Oklevéltár adatait stb., a mikre majd úgy is mindig hivatkozni fogok, mint segédművekre, valamint egyéb művekre és a közlésekre is.

Eljárásomra még azokhoz, a miket eddig jeleztem, a következőket. Nyelvjárás-leírásokban is kétféle módszer szerint járhatnánk el: vagy összefüggő szövegekből indulhatnánk ki és azokat elemeznők hangtanilag, szótanilag és mondattanilag; vagy pedig a már megszokott analytico-syntheticus irányban haladunk, leírjuk először is a hangokat és hangtani sajátságokat, aztán a szótaniakat, mondataniakat és úgy tovább, azután adunk szövegeket. Én is ezt az utóbbi megszokott utat követem, a többi nyelvjárásleírásokkal és rendszeres nyelvtanainkkal való egybevetések megkönnyítése végett is, s a hangtani sajátságok bemutatása után a szótaniakat két csoportra osztva tárgyalom: alaktani és jelentéstani sajátságok. Amazok alatt az összetételre,

---

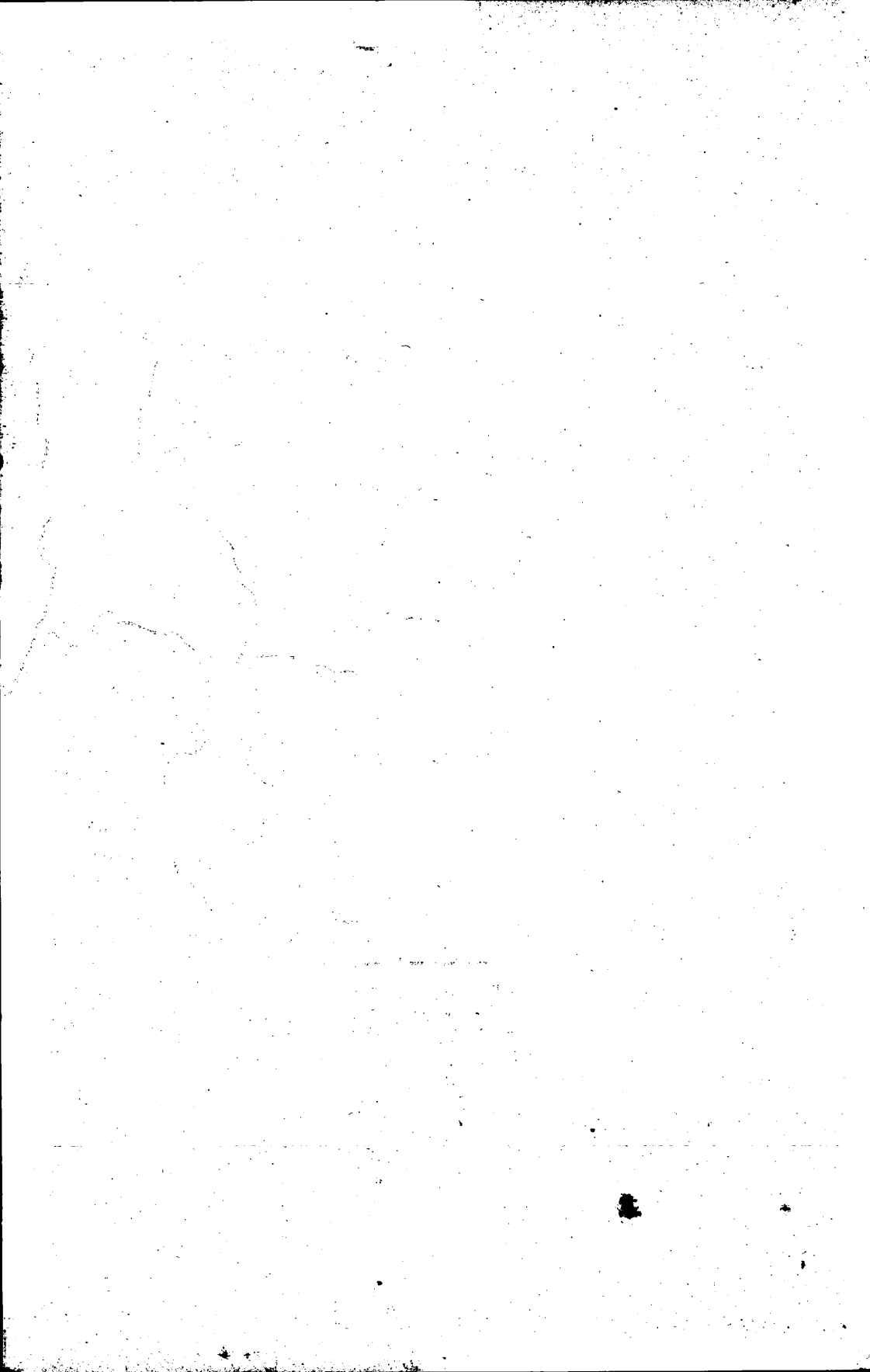
*) Ez utóbbi SZÁDECZKY L. szerkesztésében az Akadémia kiadásában megjelenő Magyar Történelmi Emlékek közt, 37. k.

szóképzésre és ragozásra vonatkozó inkább külső sajátságokat, emezek alatt az átviteleket és egyéb, inkább belső sajátságokat értve, melyek mintegy átmenetül szolgálnak a mondattani sajátságokhoz. A szótani sajátságoknál az eddigi leírásoktól eltérőleg először is a szókincsre mutatnék rá, hogy a különböző fogalomcsoportok körén belül minő részint eredeti (mai és régi), részint kölcsönzött szavakkal él nyelvjárásunk s mikép értékesít idevonatkozólag más meg más módokat is (új összetételek, rögtönzött szóalkotások, jelentésváltoztatás, stb.), azonban a tájszavakat és az idegen hatásokat könnyebb áttekinthetés végett rendszeresen a mondattani sajátságok után foglalom össze, mint eddig is tették a tájszavakkal. A mondattanra különösen és alaposabban ki szeretnék terjeszkedni az eddigi nyelvjárásleírókkal szemben, a kik itt éppen csak a legfeltűnőbb sajátságokat szokták ismertetni. Pedig, hogy a nyelvjárások képe is teljesebb legyen és jobban kidomborodjék a köznyelvvel szemben is, jóformán teljes grammatikát kell adnunk a dialektusokról is, nemcsak úgy, mint eddig többnyire tették és teszik. Ezért is szabad, sőt kell figyelembe venni a történelmi fejlődést is, s nemcsak a mai felöltőbb tulajdonságokat.

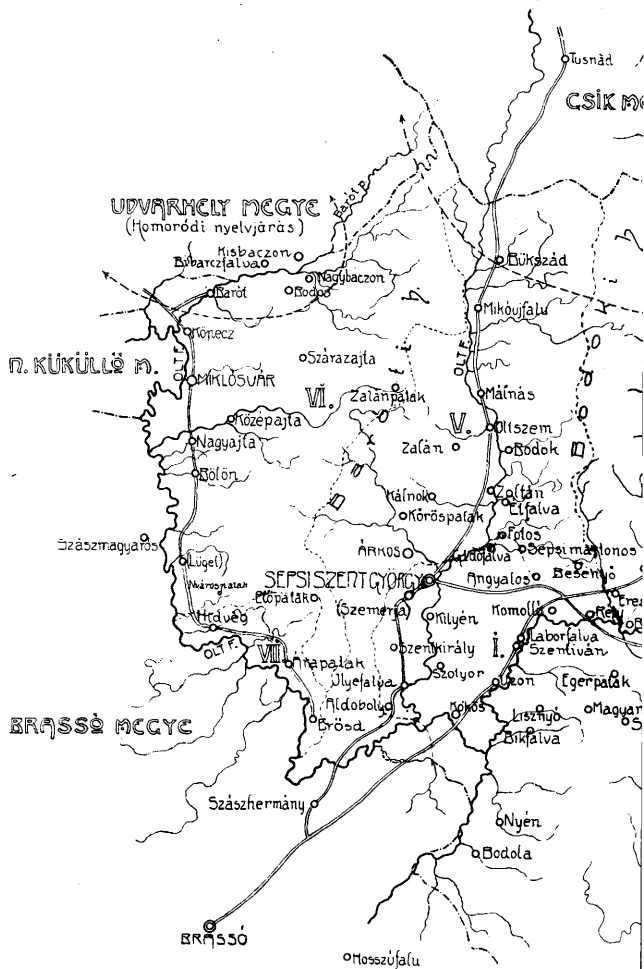
Aztán, hogy az addig mondottak összefüggő szövegekben is szemlélhetők legyenek, ilyeneket is fogok adni. Végül a háromszéki nyelvjárásnak a többi székely és magyar nyelvjárásokhoz való viszonyáról is szólok; függelékben pedig stilisztikai, retorikai és poetikai sajátságait is érintem, minthogy már ismert nézetem szerint nyelvjárásainknak e sajátságairól is szólhatnánk az irodalmi nyelvben való értékesíthetőségük végett. Térképet is mellékelek.

A fennebb említett sajátságok tárgyalásában lehetőleg részletes kívánok lenni, a hosszadalmasságtól azonban tartózkodni fogok. S ha mégis a hangtani dolgoknál, kivált az egyes hangzók tárgyalásánál, kissé hosszadalmasabb leszek, magyarázata az lesz, hogy mivel történeti alapra helyezkedtem, sok nehézségbe kellett ütköznöm: több oly kérdéssel kellett foglalkoznom, a melyek még föltevéseseek vagy nincsenek is vitatva. Ha pedig ezekről is nyilatkozni akarunk, nyilatkoztatunk nem lehet csak egyszerű kijelentés, hanem okokkal kell támogatnunk. S ezt megkísérlem én is; bár lehetőleg takarékosabban.

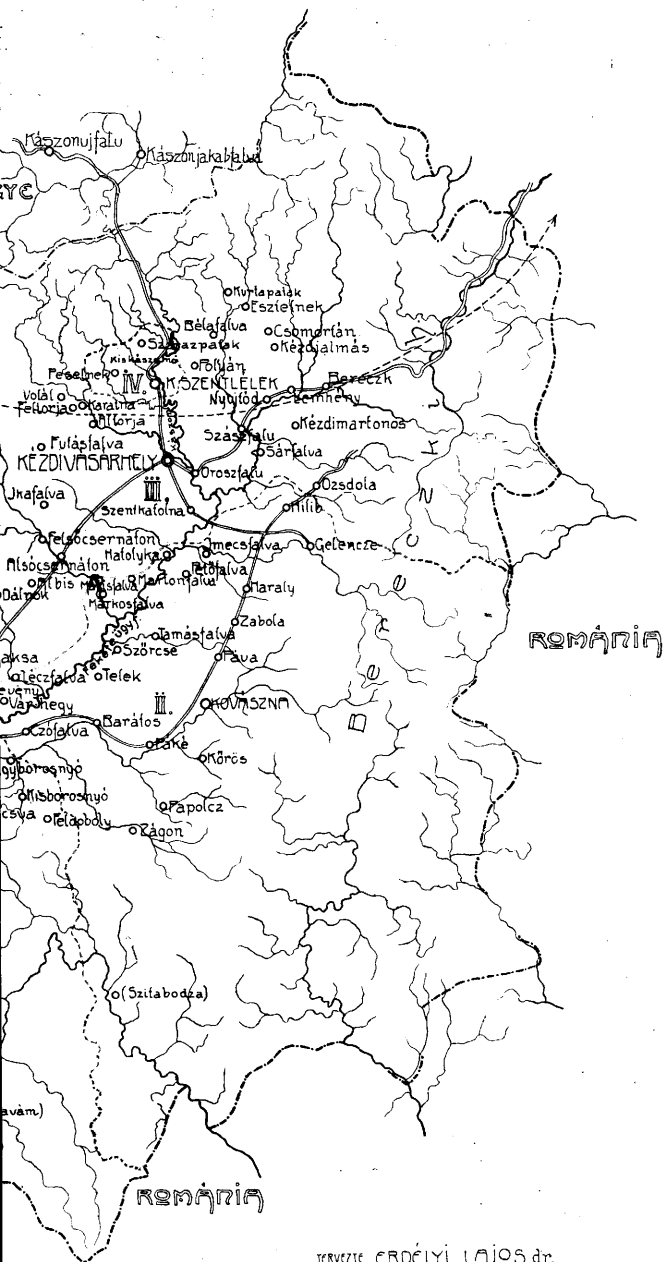

== 9 HÁROMSZÉKI NYELVJÁRÁS TÉRKÉPE ==

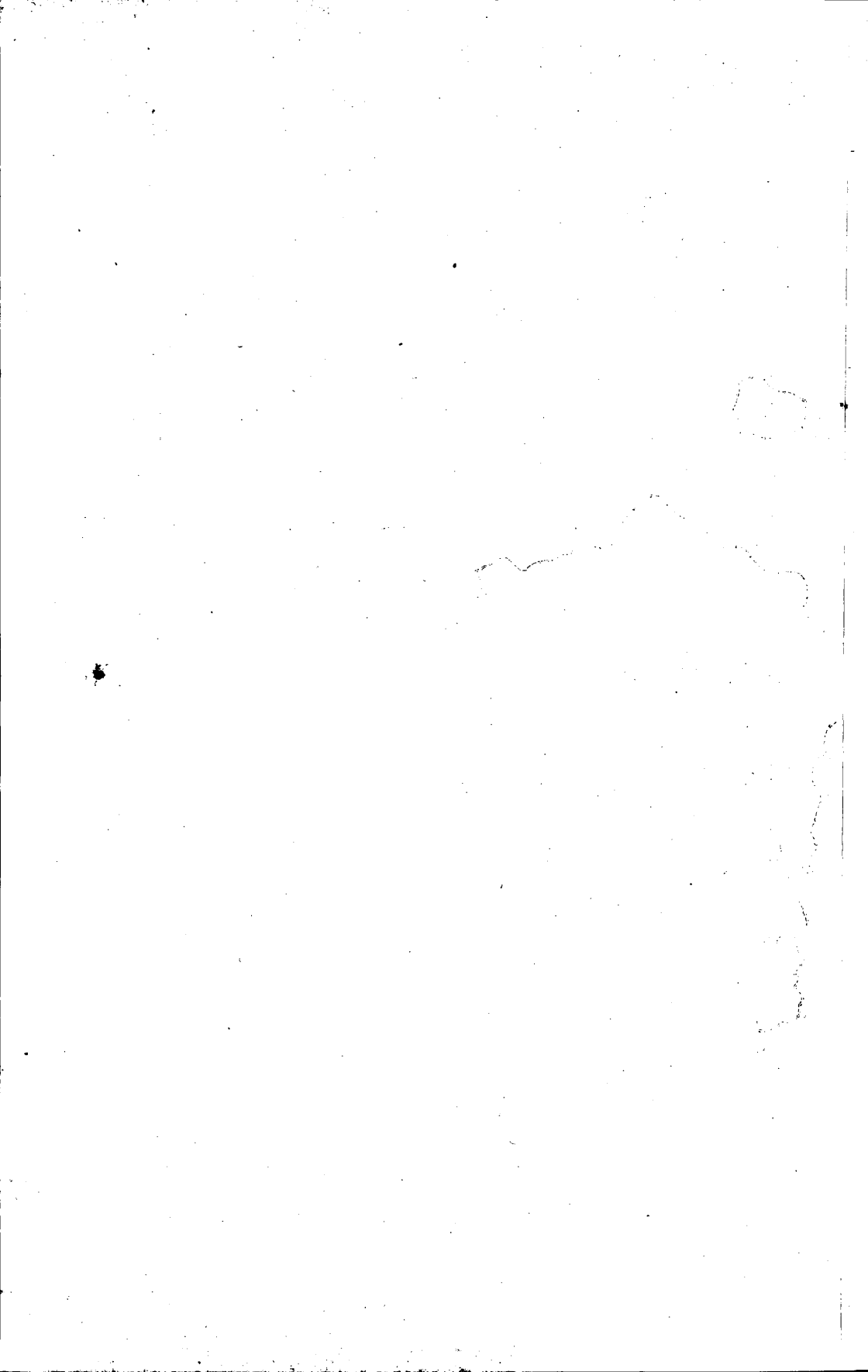

JEL MAGYARÁZAT.

- STERILIZÁCIÓ
- KISZÁRTOTT RÉSZEK
- I. ALSÓSEPSI TÁJSZÓLÁS.
- II. ERŐSI " " "
- III. KÉZDI " " "
- IV. SZENTLELEKI " " "
- V. OLTIMELLÉKI " " "
- VI. MISKOLC-HÁRSZÉKI " " "
- VII. MIDVÉ-ERŐSI TÁJSZÓLÁS.

TERVEZTE ERDÉLYI LAJOS dr.

Ezek után mintegy átmenetül a tulajdonképpeni tárgyalásra, lássuk először is nyelvjárásunk területét és árnyalatait.

* * *

Nyelvjárásaink felosztására és területére nézve legújabban HORGER azt a tapasztalatból merített nyilatkozatot tette, hogy a magyar nyelvterületet bár csak megközelítően pontosan elhatárolt nyelvjárásokra felosztani teljességgel lehetetlen; tulajdonképpen csak az egyes nyelvjárási sajátságok elterjedését lehet pontosan meghatározni. A rövidség okáért beszélhetünk ugyan ezentúl is ilyen vagy olyan nyelvjárásról, de tudományos fontosságot az ilyen nagyjából való osztályozásnak nem lehet tulajdonítani (M. Nyelv 1 : 447.). A nélkül, hogy e nyilatkozatot egészen kétségbe vonnók — hisz bizonyos fokig természetes, bár kissé túlzott álláspont (mire nézve vö. BALASSÁT is Nyelvtudomány cz. új folyóirat 60—61. l.) — mint látni fogjuk, beszélhetünk «háromszéki nyelvjárásról» továbbra is; sőt a megye fekvése s a történet alapján, természeti és politikai okok alapján tudományosan is, — ha vannak is közösségei nyelvjárásunknak egyes más székely nyelvjárásokkal. — E nyelvjárás területét pedig STEUER a székely nyelvjárások térképén (Nyr. 22 : 256. l. melléklet) hangtani alapon úgy jelöli ki, hogy északi részén azt a vidéket, mely az Oltnak megyénk területére lépésétől egy félkörben Bereczkig húzódik (vö. STEUER említett térképét megyénk térképével és ld. térképünket), az alsíki nyelvjáráshoz veszi; az északnyugati részen pedig egy kisebb darabot, melyen Barót, Bodos és Nagybaczon fekszik, a Homoródi nyelvjárásba kerít. Azonban utánjárásom szerint mindkét esetben helytelenül.

Az északi részen ugyanis Bükszád, Peselnek, Szárazpatak, Kiskászon és Szentlélek nyelve egyezik ugyan annyiban az alsíki nyelvjárással, hogy amott is vannak kettőshangzók, mint emitt, mégpedig *é, ó, ö*, újabban pontosabban jelölve *ĕ, ȕ, ȓ* (HORGER, MNyv. id. h. 448.), valamint hosszú *í, ú, ű* is; de e közösségek tájszólása is különbözik az alsíkitól egyben-másban. Hogy e különbségek közül csak egy párt említsek, míg az alsíki nyelvjárásban, mint a többi csíkiakban is, a *bogar, madar, szerker, fedel, level, vereb*-féle alakok általánosak, addig e háromszéki közösségekben, mint általában az egész Háromszéken, nem; s a

most felsoroltak éppen nem fordulnak elő. LŐRINCZ s az ő nyilatkozata alapján KRIZA (Vadr. 553.) és STEUER (Nyr. 22. id. h.) mint már fennebb éreztettem, hibásan hozzák fel ezeket más példák mellett, minők: *szemet, menyet, fonal, füvény, ösveny, esz, tehen*, a melyek már e községekben is, de Háromszék többi részén is mindenütt használtatnak. — Aztán az alsiki nyelvjárásban, legalább Bánkfalvától és Szentkirálytól kezdve ma is hallhatók a *hójszú* és *ájszú*-féle *j*-s diftongussal bíró alakok (HORGER, M. Nyr. id. h.); míg ama háromszéki községekben nem fordulnak elő. — Az említett községek nyelvénél még inkább különbözik az alsiki nyelvjárástól az ebbe kerített rész keletre fekvő többi községeinek (ha a térképen utánanézünk: Polyán, Bélafalva, Kurtapatak, Esztelnek, Csomortán, Almás, Lemhány, Nyujtód) tájszólása, a mennyiben — hogy itt is csak egy pár saját-ságot említsünk — a *bogar, madar, szeker, fedel, level, vereb*-féle alakok itt sem «általánosak», valamint nem a *hójszú*-félék sem, és itt kettős hangzók sincsenek. Csak Polyánban tapasztalhatni némi ilyen árnyalatot, de ez is a mellette fekvő Szentlélek hatására vezethető vissza.

De az északnyugati részen jelzett kisebb darabot sem keríthetni a Homoródi nyelvjárásba; mivel igaz ugyan, hogy főkép az öregektől Baróton is hallhatni a község egy részében *ē* helyett *ö*-t (pl. *Pétör*) de csak ritkábban; Nagybaczonban is igen, de itt még ritkábban;*) Bodoson pedig egyetlen-egyszer hallottam e szóban: *embör*. Itt csak nyelvjárások egymásra hatásával van dolgunk, a mit a közeli szomszédságból és kölcsönös érintkezésből is magyarázhatni, s mivel az *ē*-zés, tehát a háromszéki sajátság általánosabb, s mivel maga STEUER szerint is csak némileg csap át a homoródi nyelvjárás Háromszékbe (Nyr. 22: 216.): e kisebb részt is helyesebben és jogosabban a háromszéki nyelvjáráshoz kell visszacsatolnunk, mint amaz északit is. Természetesen a nélkül, hogy a politikai felosztáshoz ragaszkodnánk.**)

*) Pedig egy patakon túl Udvarhelymegyében Kisbaczon már *ő*-ző.

**) Vö. HORGER térképét is, M. Nyelv I. évf. melléklet. Ellenkezőleg tán háromszéki hatás Hermány, Füle, Bardocz, Vargyas tájékán az *-ik* birtokos személyrag. STEUER abban is tévedt. Igen, mert ő nem saját, a helyszínén közvetlen szerzett tapasztalatai alapján, hanem másod-, harmadkézből vett adatok alapján szerkesztette térképét. Így az nem is ér sokat.

És annak megvan a maga történeti alapja is, ha utána nyomozunk; különösen amaz északi részre, de emez északnyugatira nézve is. Ugyanis az északi részen levő községek első csoportja Bükszád kivételével, mely utóbbi csak 18. századi háromszéki telepítés Mikóújfaluból (vö. ORBÁN BALÁZS, A Székelyföld leírása 3:59.), eredetileg nem tartoznak ugyan a szorosan vett Háromszékhez, a mely Sepsi, Kézdi és Orbai székekből alakult (id. m. 4. és 9. l.) — s lakóik a legnagyobb valószínűség szerint tulajdonkép nem is székelyek, hanem szabad besenyők (uo. 109. l.), a kik a székelységgel egy zászló alatt szolgálnak 1324-ig, mikor az Aporok jobbágyaivá lesznek s az erdélyi részekben szerte elszórt Felső-Fehérvármegyébe osztatnak be (uo. 113—14. l.). Attól kezdve annak egyik járásaként szerepelnek e községek: Szentlélek, Peselnek, Szárazpatak, Volál, Karatna és Kanta (a mai Kézdi-Vásárhely egy része) egészen a múlt század 70-es éveieiig, az új megyerendszer életbe léptetéseig.*) Azonban e jobbára külön életükben is már a természeti viszonyoknál fogva is (Csik felé csak egy helyt volt és van közlekedés: a Kászon völgyében) és fekvésüknél fogva is, a háromszékiekkel érintkeztek első sorban s ezek hatása alatt székelyesedtek el. A mellett tagadhatatlanul Csiknak is lehetett rájuk befolyása az említett úton is (a régi Kászonszék útján) s részben tán erre lehetne visszazavinni a kettőshangzók egyezését. — A többi északi részen levő községek pedig eredetileg is Háromszékhez tartoztak, a régi Kézdi (Kizdi) székbe s így mi sem természetesebb, hogy miután azok is inkább az alvidékre, Háromszékre, mint Csikba voltak utalva ügyes-bajos dolgaikban, nyelvük is általában s kiejtés tekintetében éppen a háromszéki maradt, ha néhány szó átment is az érintkezés folytán az «alcsiki nyelvjárásból» (pl. a *kabala* = kancza, Csomortánban).

Végül amaz északnyugati részen levő három község Nagybaczon egy részének kivételével a régi Miklósvárszékhez tartozott.***) Ezt a széket pedig Zsigmondnak egy oklevele alapján

*) Vö. GR. TELEKI DOMOKOS Egynehány hazai utazásait is 1796. 84. l. és LAUKÓ ALBERT id. ért. 6. l.

**) L. a mai miklósvári járást, de csak Bölönig, mert az azon aluli rész az új megyerendszer életbe léptetéséig Felső-Fehér vármegyének volt egy foltocskája.

(ORBÁN B. id. m. 9. l.) legalább már a XIV. században bekebelezte volt Sepsí- másként Szentgyörgy-szék s így már akkor politikailag is szorosabb érintkezésbe lépett az eredeti Háromszékekkel. Ez az első politikai szorosabb érintkezés a XV. század második felében ugyan megszűnt, mikor Miklósvárszék sokáig vitatott önállóságát visszanyerte (ORBÁN B. id. h.) és a nemzeti fejedelmek alatt megtartotta (id. m. 10. l.). Azonban a másnemű érintkezést azután is fenntarthatta és fenntartotta bizonyára mint ilyen önállóbb szék is, hisz errefelé a közlekedés elég könnyű s a szomszéd községek lakói a hegyeken is átjárnak egymáshoz. Az újabb megyerendszer életbeléptetésekor meg újra szorosan csatlakozott hozzá, mint a Miklósvári-járás egy része. S ezzel politikai téren is teljessé lett a kapcsolat. Ilyen okok pedig nem lényegtelenek a nyelvjárások egymásra hatásánál. Hogy ama három község nyelve a homoródi hatás ellenére is inkább háromszéki, mint homoródi s így udvarhelyi, arra egyéb okokon kívül bizonyára ez is közreműködött.

Ezek után az előadottak alapján a háromszéki nyelvjárás területét úgy jelölhetem meg, hogy határai nemcsak keleten, délen és nyugaton, de északnyugaton és északon is egybevehetők a megye politikai határaival, s a brassó- és nagykovácshegyi, csiki és udvarhelymegyei, homoródi nyelvjárással szomszédosak.

Ezen a megyével tehát egyterületűnek vehető nyelvjáráson megfigyelésem szerint hangtani alapon, a kiejtés szerint hét egymástól többé-kevésbé eltérő árnyalatot, mondjuk táj-szólást különböztethetünk meg. *) E táj-szólások jellemző hangtani sajátosságait, melyeknek kapcsán egymástól való különbözéseik és egyezéseik is kitűnnek, tán úgy adhatjuk czélszerűbben, ha főként a magánhangzókra szorítkozunk, ezeknek azonban mindhárom csoportját (felső, középső és alsó nyelvállásúak) áttekintjük az egyes táj-szólásokban. Azonban minthogy ez áttekintésekben az ú. n. liquidált és pótló nyújtásból származó hosszú magánhangzókkal is lesz bajunk, hadd szóljunk először röviden ezekről.

---

*) Úgy hogy tulajdonképpen eredeti történeti alapon háromszéki nyelvjárásokról is szólhatnánk.

A rövid magánhangzók a folyékony, ú. n. liquida mássalhangzók (*l, r, j*) elé kerülve, ha azokkal egy szótagban állanak, némely nyelvjárásokban s így Háromszéken is kissé hosszabban hangzanak, pl. a *bojt, rojt* szókban (*bójt, rójt*) s ez az ú. n. liquidatio; némely ilyen szóban meg a magánhangzó után álló *l v. j* ki is esik pl. *vót* (volt) s ez az ú. n. pótlónyújtás. A rövid hangzóknak olyan liquidák előtt hallható hosszabb s ilyen pótlónyújtás folytán megnyúlt hosszú változatait nyelvészeink nem igen szokták megkülönböztetni, vagy egy jellel jelölték és jelölik, s mint az időtartamra, a képzésre nézve sem igen különböztetik meg őket egymástól. BALASSA a *Phonetika* Elemeiben (1886.) az olyan félig hosszú hangokat először a hang fölé tett kettős ferde vonással jelölte (pl. *ā*), később a *Nyelvörben* szokásos ^ jelt használta, melylyel egyszersmind a széles ejtést is érzéketleni akarta. STEUER előbb a hangzó fölé tett «—» vízszintes vonást, később szintén a ^ jelt alkalmazta. Újabban pl. HORGER a vízszintes vonást használja a széles ejtés (lapos nyelvvel ejtett hosszú hangzó) jelölésére; ellenben a szűk ejtésű liquidált hangokat egyszerűen hosszú *ó*-val, *ő*-vel jelöli effélékben: *csukór, bukór* (csokor, bokor, Halmágyi nyjárás-sz. NyK. 31. k.). Az utóbbi jelöléseket egyszerűség kedvéért mi is megtarthatnók; azonban — bármennyire szeretem az egyszerűséget — tudományosan pontosabb fonetikai jelölésre van szükségünk legalább a háromszéki nyelvjárásra nézve, mint tapasztaltam. (S így van ez valószínűleg más, különösen székely nyelvjárásokra nézve is, hol efféle sajátságok előjönnek.) Nyelvjárásunkban ugyanis ama kétféle hosszú hangzók legalább ma rendes körülmények közt és az erősségi hangsúlytól kevésbé befolyásolt tájszólásokban egy kissé különböznek időtartamra nézve egymástól. Mint a liquidatio és pótlónyújtás is; a mennyiben amaz, mint neve is mutatja, csak *j, l, r*-nél fordul elő, az utóbbi, a pótlónyújtás, meg bármely mássalhangzó kiesésénél s teljesebb hosszú hangzóval, pl. *ával* (=avval); de természetesen itt is inkább liquidák esnek ki, mint tudjuk. Mármost tehát a liquidák előtt hallható hangzók rendszeren rövidebb időtartamúak, mint a pótlónyújtásosak. Emezek meg általában olyan időtartamúak, mint a rendes hosszú hangzók; nemcsak félig hosszúak, a milyeneknek STEUER jelzi ezeket is (Nyr. 22 : 298.). De meg a képzés szempontjából sem tarthatjuk meg ama terpesztett (^) jelölést általában, mert mint látni fogjuk, az *o* és *ő* ilyen utakon megnyúlt változatai nem mindig, nem minden tájszólásban széles ejtésűek, hanem egyesekben szűken ejtettek. STEUER dolgozatainak jelölései szerint az egész székelységben csak széles ejtésűek volnának; pedig úgy látszik másutt is vannak szűk ejtésűek is, ha ezt még eddig a közlők nem jelezték, s köztük HORGER sem emelte ki (vö. a hal-

mági nyelvjárás adatait NyK. id. h.). Ezért a két szempontot, a kisebb v. nagyobb hosszúságot és a széles v. szűkejtést egyesítve, pontosabban úgy jelölhetnők e változatokat, hogy a csak félig hosszú széles ejtésű hangzót BALASSA újabb jelével (M. fonetika, 73.) dült ferde vonással (^), a teljes hosszú-széles ejtésű hangzókat terpesztett jellel ^ vagy vízszintes vonással «—» jelölnök, ellenben a szűk ejtésű kevésbé hosszú hangzót ékezettel és alá alkalmazott ferde vonással, a szűkejtésű teljes hosszú hangzót pedig az irodalmi, ékezett jeggyel. Pl. *báj*, *ára* (arra), *szərda*, *ere* (erre), *körte*, *sző* v. *szö*; ellenben: *gondól*, *tó*, *szó* stb. — Azonban egyszerűség kedvéért a liquidált, csak rövidebb széles ejtésű hosszú hangzót a már megszokott ^ jellel, a pótlónyújtásos széles ejtésű hosszú hangzót — jellel, a szűkejtésűeket az irod. ékezett jeggyel pl. *ó*, *ö*, a szűk ejtésű félig hosszú hangzót pedig aláírt ferde vonással jelölhetjük, utóbbit mintegy levonásul a teljes hangzóból; tehát pl. *báj*, *ára* (arra), *körte*, *sző* és *szö*, *gondól*, ellenben *gondól* stb. — A liquidatoria nézve még megjegyzendő, hogy valahányszor erről szólok, nemcsak a *j*, *l*, *r*-et és ezek nyújtó hatását értem, hanem a *jj*, *ll*, *rr* hatását is. Tudniillik — mint tudjuk — ezek amazoknak csak fonetikailag hosszabb vagy kettős változatai, s ezek is lehetnek szótagzárók, pl. *hēj* (hely), *hájj!* (hallj! hallga!) stb. Tehát nemcsak *l*, *r*, *j*, hanem *ll*, *rr*, *jj* nyújtóhatásáról is lehet szó. És itt is nemcsak afféléknél, minőket ZOLNAI idézett: *hájjal*, *öllel*, *hajnárra* (Nyr. 12: 327.), a hol csak az ejtések egy részében egyesülő, kettős mássalhangzók első része liquidáló hatású; hanem afféle példákban is: *hájj!* *hēj* stb. a hol a *jj* a *j* hosszú változata és szótagzáró.*)

Most pedig az egyes tájszólásokra térve kezdjük először is délen.

I. Ha megyénk térképén délről északra megyünk, az első tájszólást azon székely községek nyelve teszi (mert egy pár oláh község is van), a melyek Aldobolytól északra Sepsiszentgyörgyig,

*) A pótlónyújtásra nézve pedig itt még csak annyit, hogy természetesen az itt szóban levő hosszú hangzók a legtöbb esetben már a mássalhangzó kiesése előtt hosszúak lehettek (különösen, ha az *l*, *j* vagy *r* volt, de a hangsúly hatása folytán is); és legalább a legtöbb esetben nem az történhetett, hogy a mássalhangzó kiesett s ennek pótlására nyúlt meg a magánhangzó; hanem az, hogy a hangzót már eddig is hosszan ejtették s ennek következtében esett ki utána a mássalhangzó (pl. effélékben: *vót*, talán eredetibb *vólt*, mint *föld*, *költemény* stb. a kiejtésben). Így egy kis hosszabbodásról mégis lehet szó, a mennyiben az így nyíltabb szótagúvá vált hangzó valamivel még hosszabban ejthetővé lett. Ezért a «pótlónyújtás» kifejezést is megtarthatjuk, azonban úgy érteve, mint láttuk

ettől keletre Gidófalván, Fotosmartonoson, Angyaloson, Besenyőn, Eresztevényen, Rétyen és Nagyborosnyón keresztül a Feldobolyig húzható vonalon belül esnek; vagyis azon községek nyelve, a melyek a mai Sepsijárás, nagyjában a régi Sepsi-szék déli felében fekszenek. Innen e tájszólást *Alsósepsi tájszólásnak* nevezhetjük. Községei: Aldoboly, Illyefalva, Sepsiszentkirály, Sepsiszentgyörgy Szemerja városrészszel (régebben ez külön község volt), részben Gidófalva, Fotosmartonos és Angyalos, Besenyő, Eresztevény, Réty, Egerpatak, Nagy- és Kisborosnyó, Szacsva, Sepsimagyarós, Lisznyó, Bikfalva, Uzon,*) Kőkös, Szotyor, Kilyén, Szentivánlaborfalva, Komolló és lennebb délkeletre Nyén, Bodola csángó községek (amaz most Keresztvár).

E tájszólás jellemző sajátosságai: hogy kettőshangzók nincsenek benne és rövid *i*, *u*, *ü* felső nyelvállású hangzók állnak hosszúak helyett olyan szavakban is, a melyekben a köznyelvben eredetileg hosszúak állhattak s ma is azok állnak; tehát pl. *hid*, *csuszik*, *buza*, *kut*, *ut*, *bün*. A hosszúak csak pótlónyújtás esetén és erősebb hangsúlyozás alkalmával hallhatók; azonban pótlónyújtás is csak az *u* és *ü*-nél fordul elő e hangzók közül, s itt is csak ilyen alakokban: *túsó* (tulsó), *tanúsz* (tanulsz), *kűső* (külső), *kerűsz* (kerülsz). Pár szóban, mint «küld», «süldő» az *l* egyszerűen esik ki: *küd*, *südő*, ma pótlónyújtás nélkül. (Tán ez is megrövidült, régebben pótlónyújtással járhatta, a mi nem valószínűtlen.)

Az *é*, *ó*, *ö* középső nyelvállású hosszú hangzók sohasem válnak kettős hangzókká s mindig szűkejtésűek, mint a köznyelvben. Eredetibb, régibb (*) *ê* és *é* helyén is *é*, **av*, és **ov* helyén is *ó* és **ev*, **öv* helyén is *ö* áll; tehát mint a köznyelvben, pl.: *kéz*, *szép*; *hó*, *ló*; *nő* (ige) és *nő* (fn.), *kő*. — Az *ë* helyett nyiltabb *e* áll több esetben az első szótagban és szóvégén pl. *lehet*, *csere* (fa, vö. *csërfa*), *lelkés*; *le*, *te*, *nem*, *ne*, *se*, *ide* stb. Ezzel szemben a köznyelvvel ellentétben ragok és képzők előtt megmarad az *ë* pl. *hëjjëm* (helyem), *hëjjëk*, *nyirës*, *këgyës* stb.

Az alsó nyelvállású hangzók közül az *a* és *á* hangok rendszeren tisztábbak; a régebben *ê*-vel, újabban helyesebben *ë*-vel jelölt lennebb képzett, szájközepi *e*-hang, effele szavakban, mint:

*) Gyűjtésünk központja.

«nem», «templom» (csaknem így: *nám, támplom*) hallható, bár itt ritkábban, s érdekes, hogy különösen sepsiszentgyörgyiek beszédében járja (innen «sápsiszángyörgyiek»). A zártabb ajakkal képzett *q* többször hallható itt is, kivált effélékben: *fq, száraqz*, sokszor egészen *o* is: *szároz*; de a hosszabb *q* és zártabb *q* itt már ritkábban hallszik. Ennek alapját tán e vidéknek nagyobb párlérozottságában találhatni, a mi e tájszólás lakóit a többi háromszéki területek egyes részeivel szemben jellemzi. Tán erre lehetne visszavinni azt is, hogy e tájszólásban is inkább Nyén és Bodola csángó lakói használják e zártabb ajakkal ejtett hangzókat, s még pl. Fotosmartonoson.

Általában e tájszólást a többivel szemben a hangzók tovább fejlődése, nyiltabbá válása és rendesebb helyen való képzése jellemzi, mint szellemi téren is tapasztalható e továbbhaladás. (Megyei központ s Brassóval szomszédos! stb.) — E továbbfejlődést tapasztalhatni a rövid hangzóknak liquidák és pótlónyújtás következtében történt változatainál is az *o* ra és *ö*-re nézve is, a többi háromszéki tájszólások egynémelyikével szemben. T. i. itt ezek is szűk ejtésűek mindig, csakhogy mint láttuk, a liquidáltak rövidebbek, mint a teljes hosszúak. Pl. *kigondqj*, ellenben *vót, rójt, tód* (told), *fód* (fold), *fót* (folt); *gyümölcs, dőjt, ződ, föld* stb.

II. E tájszólással északkeleten az szomszédos, melyet általában az Orbai járásnak ismert községek nyelve alkot s a melyet éppen ezért *Orbai tájszólásnak* nevezhetünk. Ennek első nyomai délkeleten már a kézdi járásba tartozó Várhegyen, Léczfalván, Bitán érezhetők; nyugaton pedig ugyancsak a kézdi járásból Márkosfalva és Mátisfalva (ez ma amannak egy része) s Hatolyka is inkább ebbe a tájszólásba veendő. Úgy látszik, HORGER Csenátont, Szentkatolnát, Háralyt, Ozsdolát, Albist, Dálnokot, Maksát, Eresztevényt, stb. szintén e csoportba venné (A csángó nép és csángó név eredete, Erd. Múz. 1905. 77.), sőt újabban a Fekete-ügy balpartján egészen Brassóig levinné e területet (A keleti székelység nyjárási térképe, és melléklet, MNyv. 1. 449.). Azonban ez inkább csak jóakarató általánosítás; ama községek a kézdi, emezek az alsósepsi tájszólásba veendők politikai, közigazgatási okok figyelembe vétele nélkül is. Így e csoportba tartoznának már Zágon, Papolcz, Körös, Kovászna, Páva, Zabola, Háraly,

Gelencze, Hilib, Imecsfalva, Petőfalva, Martonfalva, Tamásfalva, Szörce, Telek, Czófalva, Barátos, Páké.

E tájszólás jellemző sajátosságaiúl a következőket észleltem.

A hosszú *é*, *ó*, *ő* helyett rendszeren kettős hangzót ejtenek, még pedig *íé*, *úo*, *űő*, helyesebben *íé*, *úó*, *űő* Göcsejből is ismeretes kettős hangzókat, a melyek ha nem is hallhatók mindenütt és minden szóban tisztán, különösen a pallérozottabb férfiak beszédjében, s ha nem is olyan fülbeszókók, mint az alább látandó más tájszólásokbeli diftongusok (*ēā*, *ōā*, *ōū*), azért mindenütt kiérezhetők; egyes községekben pedig, különösen egyes szavakban, főkép az asszonyok és gyermekek beszédében, egészen tisztán hallszanak. Abban ismét igaza van HORGERNEK, és érdekes, hogy a hangsúlyos szótagban az az első, kisebb, ú. n. kapcsoló hang lett teljes hanggá s ma így hangzanak pl. a szó vége felé, hangsúlytalan szótagban: *örökíé*, *érdűő*, de már szó elején: *sziép*, sőt *sziép*, *hiétenn* (a héten), *kiézbe* (kézbe) stb. tehát az alaphangzó megrövidülésével. (Vö. MNyv. id. h.)*) Mint ilyen községek, e diftongizálás főfészkei, tapasztalatom szerint a tájszólás közepén fekvő Tamásfalva, Szörce, Telek, Kovászna, főkép pedig Páké és Petőfalva említendő, melyek közül az utóbbiakkal maguk a tájszólás többi községei is csúfolódnak («pákieiek», «petüőfalviak»). E kettős hangzók zengővé és élessé teszik az orbai beszédet.

A rövid hangzók közül az *ē* a hegyalji részen Kovásznán és vidékén nemcsak hogy megmaradt az előbbi tájszólással szemben az ilyen alakokban is: *lē*, *tē*, *nēm*, *sē*, *lēhēt*, *nēmēs*, *nēmzet*, *fēcserēl*, *idē* stb., hanem sok esetben még zártabban, fennebb képezve is hallható, tehát: *ē*, pl.: *sē*, sőt *ēmbēr* is Kovásznán. Ezzel szemben azonban az ellenkezőt is tapasztalhatni a kézdi járással szomszédos részen, a Feketeügy mentén. Ott t. i. nemcsak azon esetekben mutatkozik az *ē* helyett *e*, melyekben az előbbi tájszólásban láttuk, hanem olyan szókban is, melyekben Alsósepsiben is *ē* járja, pl. *messze*, *meghót*, *Czell* (vezetéknev), *per-*

*) Így ezek is általában eső diftongusok, csak a szó vége felé emelkedők is, különösen éneklő hangsúlynál. A kisebb, rövidebben és gyengébben hallatszó hangzó alá tett *~* félkörív mintegy az összeolvadást, nem teljes hangzást jelöli. — Az *ē* és *é* alá írt szokásos *^* jel magasabb nyelvválást, a *v* jel pedig lennebb képzést jelöl, ahol előfordul.

pëncze, Albërt, fillër (= szakaszvezető) stb., mint tapasztaltam, különösen *r* előtt. Ugyancsak ez előtt, ha erre még egy mássalhangzó következik, *ë*-ből olyan *ë* és *é* közt álló szűk ejtésű hang lesz, melyet így jelölhetnénk: *é* (rövidebb *é*), pl. *zérgettyü*.

Az *i, ú, ü* helyett itt is rövid *i, u, ü* járja, mint az előbbi tájsházolásban és pl. Göcsejben.

A liquidák előtt hallható hosszabb és a pótlónyújtásos *ó*-, *ö*-re ugyanaz mondható, mint a fennebb látott *ó*-, *ö*-re: szűkejtésűek és legtöbbször diftongizáltak, pl.: *f^uöd, z^uöd, m^uögöd* (megold), csaknem *m^uögvöd* (Kovászna).

Az alsó nyelvállású hangzókat (*a, á*) nagyobb mértékben képezik zártabb ajakkal, mint az előbbi tájsházolásban. Így nagyobb számmal hallhatni ott példát az *q, á* és *é*-re. Pl. *jártqm* csaknem: *jártom*. Végül effélék is hallhatók: *adval, ütvel* (= *adva, ütve*, Gelenczén) stb.

III. Orbaitól nyugatra és északra a kézdi járás következik, melynek községei a már fennebb említett Szentlélek, Kiskászon, Peselnek, Szárazpatak egykori besenyőtelepek és az előbbi tájsházolásnál említett Léczfalva és Várhegy, részben Márkosfalva és Hatolyka kivételével alapjában szintén egy tájsházolást beszélnek, a melyet a járásról, illetőleg még helyesebben a régi Kézdiszék-ről — mert tájsházolásunk területe inkább ezzel egyezik — *Kézdi tájsházolásnak* nevezhetünk. Ez egyik-másik tekintetben nem olyan egységes, mint a két előbbi: egyes, más tájsházolásokhoz közel eső, azokkal érintkező pontjain eltérőnek is mutatja az alapsajátságot, ezt azonban az illető szomszéd tájsházolások hatásának tulajdoníthatni. Déli részének a községei: Maksa, Dálnok, Albis, Alsó- és Felsőcsernáton, Ikafalva, Futásfalva, Altorja, Szentkatolna és Kézdivásárhely, északi részének meg: Oroszfalu, Sáfalva, Szászfalú, Nyujtód, Ozsdola, Kézdimartonos, Bereczk, Lemhény, Almás, Csomortán, Esztelnek, Kurtapatak, Bélafalva és Polyán; amott pl. Ozsdola az orbai, utóbbi rész a szentlélek-peselneki tájsházolás hatásával.

Így mindjárt a felső nyelvállású hangzókra nézve (*i, u, ü*) általában inkább az tapasztalható, a mi a két előbbinél, hogy rövidek, pl.: *buza, kut, ut*, de már egyes szókban hosszúak is, pl.: *bíró, tűz*; a szentlélek-peselneki tájsházoláshoz közelebb eső községekben, északról már Kurtapaktól, Bélafalvától kezdve,

tehát Polyán is, délről meg Altorja, Futásfalva s részben még Ikafalva, sőt Csernáton, Albis és Dálnok is már a hosszúakat, vagy azokat is, használják. Így tán ama tájszólás hatása alatt tartották meg, vagy egyéb, tán a multba mélyebben visszanyúló közös magyarázata van e jelenségnek.

A középső nyelvállásúak közül a hosszú *é*, *ó*, *ö* hangzókat az alsósepsivel egyezően e tájszólás sem ejti kettős hangzóknak — kivéve az Orbaival és a Szentlélekkel fenn érintkező pontokat — s így, mint a köznyelv, *é és *é* helyén is *é-t*, *av és *ov régi szótag helyén is *ó-t*, *ev és *öv helyén is *ö-t* ejt. Az *é* azonban az északkeleti részen, Sárfalvától felfelé, Lemhényen és Esztelneken át (é-n keresztül) egészen *i*-be megy át, pl. *szeginy*, *Lemhin*, *legin*, *fedil* stb. (Itt-ott *gyir* és *kik* is pl. Futásfalván.). Az *ë* használata pedig részben egyezik az alsósepsi tájszólásával és így a köznyelvvivel; részben pedig az Orbai Feketeügy menti részén látott jelenséggel, hogy t. i. azon a részen nyitabb *ë* is járja effélékben: *messze*, *Albért* stb. Viszont, mint az Orbai hegy alatti részén, nemcsak hogy megmarad, de zártabb *ë*-nek is ejtik, sőt a köznyelvi *e* helyett is előfordul pl. effélékben: *zsëbruva* (zsebkendő). A zártabb ejtés inkább csak a nyugoti hegy alatti részen és ott is inkább Szentlélek vidékén Polyánban, lennebb meg a hegyek közé benyúló Felcsernátonban tapasztalható. Az *Albért*, *fillër*, *csepesz*-féle ejtés meg Szt.-Katolna és Hatolyka vidékén hallható; egyebütt a rendesebb *ë* járja. Megjegyzendő azonban, hogy a liquida *r* előtt hallható *ë*-nek már említett *é* változata (szűkejtésűvé váló hosszabb hangzó) itt a hegy alatt lefelé még általánosabb, mint Orbai ezzel érintkező részén; s különösen fennebb, Torján egyesek beszédében *é*-be is átmegy, pl. *gyértya*, *embér*.*)

Leginkább jellemzi e tájszólást, különösen fenn északkeleti és északi részét, az ú. n. «erdőajjiakat» a «mezőföldiekkal», délre lakókkal szemben az, hogy az alsó nyelvállású hangzókat (*a*, *á*) még zártabb ajakkal képezik, mint az eddig említett tájszólások lakói, sőt mint az ezután említendők is. E tekintetben különösen Kézdimartonos, Lemhény, Almás, Csomortány említendők, a melyeknek meglehetősen hátramaradt lakói a mai *a* helyén

*) Ellenben pl. Kézdivásárhelyt itt-ott ma is *czer-na*.

rendesen *a-t*, sőt *o-t* is ejtenek pl. *mëgfogy* (= fagy), *á* helyén *â-t*, pl. *vâj*, *á* helyén meg nemcsak *â-t*, de még *â* sőt *â-t* is, pl. *alâsonn istâlom*. Ugyanitt hallhatni leggyakrabban az *ê*, illet. *ê-t* is, pl. *dêgett* csaknem: *dâgett* (deget, szekérkenő); *êlment*, *êrre nê!* (erre ni!).

Általában e tájszólást a nagyobb mérvű ajakzárás és az alsó hangzóknak hátrább és lentebb képzése jellemzi. A rövid hangzóknak folyékony hangok és pótlónyújtás következtében beálló meghosszabbodására nézve nagyjában az alsósepsi tájszólásnál mondottak ismételhetők: szűk ejtésűek, de hosszabbak s itt zártabbak is. Itt is előfordulnak a *kêzvel* és *irval*-féle (irva) alakok is s egy pár csiki tájszó is, a mi természetes.

IV. A negyedik tájszólást Szentlélek (Kézdiszentlélek), Kiskászon, Peselnek (most: Kézdikővár), Szárazpatak nyelvjárása alkotja, s némileg Karatnára és Volálra (most: Karatnavolál) is átnyúlik e tájszólás, mely községek az előbbiekkal együtt szintén Felső-Fehérmegyéhez tartoztak az új megyerendszer életbeléptetése (1876.) előtt s azokkal a megye peselneki járását alkották. E tájszóláshoz hasonlít — mint előre jeleztük — az előbbi tájszólásból Polyán (most: Kézdiszentkereszt) nyelvjárása is Szentlélek mellett, bizonyára e szomszédos hatás következtében. E tájszólást a legemlegetetebb községéről *szentléleki tájszólásnak* nevezhetjük. Jellemző sajátosságai meg a következők:

A hosszú *i*, *ú*, *ü* felső nyelvállású hangzókat használja, mégpedig első és második szótagban tán az erősségi hangsúly s részben az alsíki nyelvjárás hatása következtében nemcsak a köznyelvi hosszúaknak megfelelőleg, hanem rövidek helyén is pl.: *tűkör*, *túró*, *híba*. Tán szintén ama hatások alatt a folyékony hangzók előtt álló *i*, *u*, *ü-t* is rendesen teljes hosszúsággal ejti és az *l* kiesésénél a pótlónyújtást oly esetben is használja, a melyben a Sepsialsóban, Orbaiban s részben a kézdi tájszólás nagyobb részén legalább ma már nem tapasztalható. Tehát pl. *kűd*, *kűdi* (küld), *sűdő* (süldő) stb.

A középső nyelvállású hosszúhangzókat (*é*, *ó*, *ö*) általában diftongizálja, s így a kettőshangzókat használja. Rendesen *êi*, *ôu*, v. *au*, *ôü* (régőbbi jelölés szerint *eé*, *ao*, *öö*) kettőshangzókat ejt, pl.: *kêiz*, *vôut*, *mezôü* (kéz, vót, mező). Sokszor az *é* helyett csak szélesejtésű *ē-t* kapcsolóhang nélkül, pl. *kêz*, *ēl* (él), *vô*.

HORGERT is MNyv. 1 : 448. l. A kétféle *é* (*e és *é) kiejtésében legalább én nem vettem észre itt különbséget, pl. *fēk* és *fēl* (fék, fél), és tán így is jelölhetnők az efféléket: *fēk*, *fēl*. Az egyszerűbb változatok csak ritkán jönnek elő, férfiak beszédében, s hátrább eső szótagokban pl. *ēgyēk*, *kēnyēr*, *kakastarēj* ('erősebb hangsúlyt jelez); ime ott is legalább *ē*. Az *o* és *ö* hangzóknak liquidák és pótlónyújtás folytán való meghosszabbodásánál, a mennyire megfigyelhettem, szintén inkább széles ejtésű változatok járnak, mint szűkek; s az *o* ilyen változatai mind és az *ö*-nek pótlónyújtásból származott meghosszabbodásai egyszersmind diftongizálódnak is. Pl. *ra^ojt* és *rō^ot* is; *vōt*, *fōt*, *fōd*, *bōt* (böjt), de inkább *va^ot* v. *vō^ot*, *fa^ot* v. *fō^ot* és *fō^od*, *bō^ot*, mint láttuk.

Az *ē* a *nēm*, *hanēm*, *sēm* alakokon kívül, minőket az Orbai és Kézdi hegyalatti részein láttunk, olyan esetekben is hallható, a melyekben a köznyelvben nyílt *e* van, pl. *kēcse*, *csēléd*, *csērēp*, *csērēl*. Az ilyen *ē* helyén mintha sokszor még zártabb hang (*ē̄*) volna.

V. A bodoki hegységen túl, az Olt mellékén egy másik tájzólás következik, mely az említett folyó mellett a bal oldalon Sepsiszentgyörgy fölött mindjárt Árkossal, a jobb oldalon meg, azt mondhatni, már egyes sajátságaiban Gidófalván, Fotosmartonoson és Angyaloson kezdődik, illetőleg végződik. Mert e tájzólás az Olt mellett tulajdonképp felülről lefelé húzódik. Innen, mint a lakókat «Ótmejekieknek» (Oltmellékiek) nevezik, Oltmellékiek is nevezhetnők. Minthogy azonban az Olt melléke lennebb is tart, ez nem volna szabatos elnevezés; s minthogy ez a vidék nem egyéb, mint a mai sepsi járás s a régi Sepsi-szék felsőrésze, és mivel alsósepsi tájzólásunk is van: czélszerűbb lesz *felsősepsi tájzólás* néven neveznünk. E tájzólás alapján egyezik a szentlélekivel; csak kisebb eltérések vannak köztük.

A felső nyelvállású, *i*, *ú*, *ü* hangzók használata általában ugyanaz, mint az előbbiben, azzal a kis különbséggel, hogy bár már Angyaloson és Fotosmartonoson is találkozhatni a rendes hosszúságú *i*, *ú*, *ü*-vel, mégis Gidófalván is még legtöbbször az alsósepsi tájzóláshoz híven a rövid *i*, *u*, *ü* járja (azért e három átmeneti községet inkább Alsósepsibe számíthatjuk); míg viszont a Sepsiszentgyörgytől csak egy hegygyel elválasztott, oly közel fekvő Árkoson még tán hosszabb *i*, *ú*, *ü*-t hallani a hangsúly hatása alatt, mint az előbbi tájzólásban.

Az *é, ó, ő* középső nyelvválású hosszú hangzókat e tájszólásban is csak nagy ritkán ejtik olyanformán, mint a köznyelvben, szűken. Rendesen a széles ejtést vagy diftongizált változatokat ejtik helyettük. Tehát pl. *szēp* v. *szēp*, *örökkē*, *mētt?* (miért), *ējjēn* (éljen), *szāll* (szóll), *kō* v. *kō* és nyiltabban is *k^{ae}ō**) stb. Kivált egyes községekben itt is elég tisztán hallhatók a széles ejtésű és a kettőshangzók, még műveltebbeknél is, főként hangosabb beszédben. E tekintetben Árkos, Kálnok, kivált pedig a tájszólás közepén Étfalva, Bodok, Zalán, Oltszem, Málnás és Mikóújfalu lakói említendők; közülük különösen a bodokiak, oltszemiek emlegetettek az egész megyében. Gidófalván, Fotosmartonoson és Angyaloson, melyek mintegy átmenetet képeznek az alsósepsi tájszólás és e közt, kettős hangzók nincsenek, de a széles ejtésű és zártabb hosszú hangzók már feltűnedeznek Angyaloson is, s kivált már Gidófalván. A rövid hangzóknak szótagzáró liquidák előtt hallható s pótlónyújtás következtében történő meghosszabbodásánál pedig az *ó* és *ő*-nél ugyanazzal a jelenséggel találkozunk itt is, mint az előbbi tájszólásban s mint az előbbi hosszú hangzóknál, kivéve az átmeneti községeket, melyek e tekintetben az alsósepsi tájszólással tartanak. Az *ē* kisebb körű, mint az Orbai hegyalji részében és az előbbi tájszólásban. Nevezetesen itt általában *le, te, nem, ne, se* nyílt *e*-vel használatosak; bár ezzel szemben helylyel-közzel a köznyelvben is *ē*-vel használt *lēhet* stb. mellett afféléket is lehet hallani, mint: *csēléd*. Az *r* előtt egyes községekben meg itt is nyílt *e*-t az *ē* helyett pl. *Hērczég, czihēr* stb. (Kálnok). De általában e tájszólás

---

*) Megjegyzendő, hogy e kettős hangzókat, valamint az előbbi és következő tájszólás kettős hangzóit a régi jelölés szerint *eé, aó, eő*-vel jelölhetnők s STEUER is ilyenformán jelölte némi módosítással (A székely diftongusok Nyr. 22.). Újabban azonban HORGER (Nyelvjárási jegyzetek, Nyr. 1903. és többi czikkeiben) pontosabb fonetikai jelöléssel *ē, ō, ő*, majd *ē, ō, ő*-vel jelöli, az *ō* mellett *au*-t is jelezve (Nyr. 32:559.). Laikusok a hangzás után ma is azt a régibb jelölést használnák — mint tapasztaltam — s van annak is alapja. Én azonban itt addig is, míg e kettőshangzókat tárgyalom, a HORGER-féle újabb jelöléseket alkalmazom; megjegyezve azonban, hogy csakugyan sokszor nehéz e diftongusokat pontosan visszaadni s *ō* ejtés helyett Háromszéken is eme pontokon éppen találkozni *au* (aó) sőt *ae*, *ē* és *eő* nyíltabb ejtéssel is.

is a zártabb, magasabban képzett középső nyelvállású hangzókat kedveli, mint az előbbi, s részben kivált a hegy alatt az Orbai.

Az alsó nyelvállású hangzókra nézve már különbség észlelhető, a mennyiben az ajkak nagyobb zártságával képzett hangzókkal itt kisebb mértékben találkozunk, mint amazokban, kivált a Kézdi északkeleti részében. E tekintetben inkább az alsósepsivel egyezik; Fotosmartonos (érdekes, hogy Kézdiben is többek közt Martonos) lakói használják azokat nagyobb mértékben. Itt az *a* és *á* is gyakori, pl. *látom, várjuk, jáj, Mál ája* stb.

VI. E tájszólással párhuzamosan túl a hegyeken Erdővidék azon részén, a mely megyénkhez tartozik, a régi Miklósvárszéken, a mai miklósvári járás északi felén egy más tájszólás következik, a melyet leghelyesebben *miklósvárszéki tájszólásnak* nevezhetünk, mivel az a régi székkal egy területű, s ha a mai viszonyokhoz ragaszkodva, «miklósvárjárai» jelzővel illetnők, nagyítanánk és esetleg félreértésre adnánk okot. Mert a járás lennebb nyúlik.

E tájszólásunk ismét az előbbihez áll legközelebb, mely vele szomszédságban van, s így vele együtt a szentlélek-peselnekihez. Északnyugati szélén, mint fennebb láttuk, némi udvarhelymegyei hatást is mutat, mégpedig a szomszéd homoródi nyelvjárás hatását; de tájszólásunknak is van hatása amarra.

Hogy röviden áttekinthessük e tájszólásunknak is a hangrendszerben érvényesülő jellemző sajátosságait: a magánhangzók közt a felső nyelvállásúak általában úgy használatnak mint a két előbbi tájszólásban; tehát hosszú *í, ú, ü* van akárhányszor a röviddek helyett is.

A középső nyelvállással képezettek közül a hosszúakról (*é, ó, ő*) ugyanaz mondható, a mi az előbbi tájszólásokra; vagyis a szentlélek-peselneki és felsősepsire nézve. Ugyanígy itt is csak ritkábban használatnak rendes köznyelvi képzéssel; inkább széles ejtésű és zártabb vagy éppen diftongizált változataik járják, mégpedig ugyanazok, mint ott. E tekintetben azonban észleletem szerint a tájszólás két egymástól nem szorosan elkülönítendő, de bizonyos tekintetben mégis különböző részre oszlik, a mennyiben a felső részen Nagybaczon, Bodos, Száraz-Ajta, Zalánpatak, Barót és Köpecz nyelvében a diftongusok elmosódottabbak, mint Miklósvár, Nagyajta és Bölön lakói beszédében, mely amannál

inkább nyújtja a szót és kiérezhetőbb diftongusokat képez. De ebben is általában halványabbak ezek, mint az előbbi tájszólásban, főleg a jelzett községekben hallható kettős hangzók, a melyek meg a szentlélek-peselneki tájszóláséinál elmosódottabbak, mint láttuk.

Az *ë* használata a legingadozóbb valamennyi háromszéki tájszólásé közt. Nevezetesen nemcsak hogy a köznyelvvel szemben nem igen következetes, a mennyiben sokszor köznyelvi nyílt *e*-vel helyettesítik; de maguk az egyes, még szomszéd községek közt is eltérés van *e* tekintetben. Általában a felső községek, különösen Zalánpatak, mégis inkább, kivált az első szótagban az *ë*-t használják, mely sokszor *ë*-be is átmegy; a déliek, különösen Közép- és Nagyajta pedig a nyíltabb *e*-t, mely ily esetben (*ë* helyett) ezek egyik főjellemző tulajdonsága. Hogy észleletemet példákkal is igazoljam, jegyzeteimből a következőket idézhetem: 1. Első tagban a köznyelvi *lë, të, nëm, së* általában mindkét részen így: *le, te, nem, se*, sőt sokszor *ë*-vel is. Aztán a felső részen: *lëhet, csëre*, de *csëre* is; *csëléd; csërép; këcske; rëgëlö*, de *legëlö* is; *mëg de mëg* is; az alsón: *enged, szemet, szent* sőt *szënt* is, *terëbúza* és *terebúza, ecët, tengër* de *tëngër* is, *gyeplö, Hentër* stb. 2. Utolsó tagban mindkét részen: *ciher, heveder*; szó végén: *ide*, de *idë* is. 3. Ragok és képzők előtt szintén mindkét részen a négy első tájszólással szemben, a mennyire azoknál is megfigyelhettem, többnyire nyílt *e* áll az *ë* helyén, mint a köznyelvben; azonban *ë*-vel is találkozhatni. Pl. *hejjet* (helyet), *hejjem, hejjek, hejjecske; ingyen; rës-tell; elödek; këgyes; nyires; Nyerges* (határrész Nagybaczonban), *Tövisses* (ez meg Miklósváron); de: *szentëk, kertëk, cziherës* stb. E hangnál, mint fennebb láttuk, udvarhelymegyei, homoródi hatás is érvényesül három illetőleg jóformán csak két községben: Baróton és Nagybaczonban s ott is inkább az öregek nyelvében. Ezek t. i. *ë* helyett *ö*-t is ejtenek, mégpedig első szótagon túl itt is csak akkor, ha az előző szótagban nincsen *ë*. Mint ilyen példákat jegyzeteim alapján a következőket idézhetem: *tisztölöm, viszök; Pëtör, ebëdöt, csëpöl, ëdös; eresztött; embör, jödöt ös* (földet is), *neköm; istenödöt; mestörség, elfeletköztem*, a melyeket általában csak öregek után jegyezhettem fel s ezeknél is az *ë*-s alakokkal váltakozóknak tapasztaltam. Az ifjabbak már általában csakis *ë*-t használnak ebben az esetben is. Azután észleletem sze-

rint az ilyen ö amellet, hogy nem általános, nincs is oly tiszta, mint már pl. Nagybaczon mellett Kisbaczonban, s Baróton felül Bibarczfalván, a mely községeket szintén felkerestem e czélból.

Ezzel együtt említhetem meg e tájszólásnak még egy olyan hangtani sajátosságát, a mely KRIZA adatai szerint az udvarhely-megyei, keresztur-fiszéki, illetőleg a halmágyi nyelvjárásban is megvan (valószínűleg a homoródiban is, ennek azonban még nem járhattam utána) és így tán szintén udvarhelymegyei, de általában az egész miklósvárszéki tájszólásra kiható hatás. Az *ossó*, *bossó*, *kopossó*, *tözssöl*; *sorró*, *torró*-féle mássalhangzói hasonulásokat értem. (Vö. Vadr. 552., 556. és 561. l.). Az ezen csoportbeli rövid hangzóknak liquidák előtt hallható és pótlónyújtásból származó változatainál az *o*-ra és *ö*-re ugyanaz áll, ami az előbbi tájszólásokra is fennebb a hosszú *ó*, *ő*-re nézve.

A nyelv alsó állásával képzett hangzók közt az *q*, *â*, *â* és *ê* itt is hallható, mégpedig a három első főkép Zalánpatakán, az *ê* meg az alsó részen sokszor *ë* helyén is.

VII. A hetedik tájszólást végül az előbbtől délre Hidvég, Előpatak, Árapatak és Erősd csángó lakóinak nyelve alkotja, a mely községek az új megyerendszer életbeléptetéseig politikailag szintén különállottak ugyan Háromszéktől, a mennyiben ezek is Felső-Fehérmegyéhez voltak beosztva, az érintkezést azonban állandóan fenntartották vele. E tájszólást más egyszerűbb helyes név hiányában a két szélső községről *hidvég-erősd* tájszólásnak nevezhetjük; ezt azonban úgy érte, a mint jelzém, hogy Előpatak és Árapatak is beletartozik.★)

Jellemezni meg legegyszerűbben úgy jellemezhetjük, hogy alapján az alsósepsibelivel egyezik s csak néhány pontban tér el.

Jelesen a felső nyelvvállású (*i*, *u*, *ü*) hangzók közül a hosszúakat is használják, mégpedig a köznyelvnek inkább megfelelően, mint a szentlélek-peselneki, felsősepsi és miklósvárszéki tájszólások; a mennyiben az erősségi hangsúly ebben nem játszik oly nagy szerepet, mint azokban, s nem ejtenek ennek ha-

★) Azokon a többi helyeken (Nyárospataktelep és Lüget), a melyek az előbbieknél szomszédságában a térképen jelezve vannak, ma oláhok laknak; Előpatakon is kevés a magyarság.

tása alatt sok esetben rövid *i*, *u*, *ü* helyett is *í*, *ú*, *ü*-t mint amazokban.

Aztán az alsó nyelvválással képzett hangzóknak zártabb ajakkal való ejtése (*q*, *q̇*, *q̈*) gyakoribb, mint az előbbi tájszólásokban. Az alsósepsi *borsó*, *solló* alakok meg eme községek nyelvében részben váltakoznak a VI.-ban látott *bossó*, *sorróval* (Erősdön), részben csak ez utóbbiak járják helyettük (felfelé: Árapatakon és Hidvégen). Végül az *eszik*, *iszik*, *visz*, *tesz*-féle igéknek *megegyük*, (megesszük), *megigyuk*, *nem együk meg*, *nem igyuk meg*, sőt *nem egyem meg*, *nem igyam meg* alakjai, melyeket analogiás alakulásoknak vehetünk (vö. SIM. A m. ny¹ I. 222.) s melyek a csik-gyergyói népbeszédnek is egyik jellemző sajátosságát teszik (vö. Vadr. 557.), e kisebb tájszólásban szintén megvannak, míg az alsósepsiben csak Nyén és Bodola csángó községek nyelvében hallható. A többiekben nem használtatnak, a köznyelvek járják helyettük.

Ime nyelvjárásunk tájszólásai főbb hangtani sajátságaik jellemzésével; a minék megkísérlése után e tájszólások (a különböző árnyalatok) történeti alapját egyéb okokon kívül a következőkben vélem feltalálhatni.

Egyszer abban, hogy, mint már eddig is éreztettem, a mai Háromszékmegye, nyelvjárásunk területe az idő folyamán több különböző részből állt elő. Nevezetesen négy székből, Sepsi, Kézdi, Orbai és Miklósvár székekből és az országban különböző darabokban elszórt Felső-Fehérvármegyének — mely századokon át egészen a 70-es évekig, az új megyerendszer behozataláig fennállt — három foltocskájából, melyek e székek mellé voltak beékelve. Ezek névszerint az északi részen a már többször említett Szentlélek, Peselnek, Szárazpatak, Karatna, délnyugaton Hidvég, Árapatak, Előpatak és Erősd, délen pedig Nyén és Bodola községek (a két utóbbi csoport lakói csángók). Aztán a mellett, hogy e részek különböző időben kapcsolódtak szorosabban egymáshoz, régen, úgy látszik, nem is volt kormányzati központ; ellenben az egyes részeknek külön közigazgatása volt (ORBÁN B. id. m. III. 5.), mint a járásoknak részben ma is. Pedig az effélék is befolyanak bizonyára az árnyalatok alakulására.

Ezen, mondhatjuk, politikai okok mellett még nagyobb

mértékben működhettek közre etnográfiai és földrajzi okok. A mi az elsőket illeti, a szentléleki tájszólás területének lakóit, mint fennebb láttuk, történetíróink besenyő^{ők}nek vitatják. És ez nem valószínűtlen; Besenyő nevű helység, mint láttuk, ma is van megyénkben, bár ezeken alul. KÁLLAY és mások után pl. ORBÁN BALÁZS Székelyföld leírása 3 : 113, 182. l. szerint besenyő telepek voltak Volál, Peselnek, Szárazpatak, Szentlélek egy része, Besenyő és Oroszfalu. SZABÓ KÁROLY ezek közül Volál, Karatna és Peselnek lakóit oroszoknak, ruthén telepeseknek nézte, kik idővel megmagyarosodtak (Századok, 1880. 496. l.). Azonban NAGY GÉZA ezek lakóit, valamint a Kantáéit is (Kézdivásárhely mellett, ma azzal összeolvadva) bessenyő^{ők}nek veszi, Karatnát egyenesen bessenyő eredetűnek mondja, s e bessenyő telepekhez sorolja Al- és Feltorját is. (Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyükhöz, Sepsiszentgyörgy, 1883. 190. l. Vö. 192. l. is Volálra nézve.) Úgy látszik különben, ruthén telepesek is voltak e környéken, mire nézve vö. Oroszfalut, Kézdivásárhely, eredetileg Torjavására délkeleti részén, melynek lakói szintén a szentléleki várnéphez tartozhattak. (NAGY G. id. m. 192. l.) Olyan idegen elemmel való vegyülésből magyarázza NAGY GÉZA pl. a diftongizálást is (id. m. 142. l.).

A földrajzi okokra nézve meg először is a legnagyobb valószínűséggel állíthatjuk, hogy Hidvég, Árapatak, Előpatak, Erősd tájszólása ilyen okok folytán jött létre. E föld ugyanis a tatárjárás után lakatlanná lett s azért IV. Béla a Mikó-család egyik elődének adományozta (ORBÁN B. id. m. 3 : 24.). Hogy ez telepített-e oda lakókat, vagy valamelyik utóda, arra adatunk nincs; az azonban valószínű, hogy minek már ORBÁN BALÁZS kifejezést adott (3 : 24.), e lakók székelyföldről szállhattak ki ide (csángók). Legalább nyelvük egészen e mellett bizonyít. S az is valószínű, hogy legalább egy részük Háromszékből került oda. Erre mutatnak azon vezetéksorok, melyek amott is hallhatók. A település később is egyre tartott az öregek szerint. A katonáskodás elől 1848 előtt sokan menekültek oda, mert az jobbágyföld volt és a jobbágy Székelyföldön nem katonáskodott. A mellett oláhok is vegyültek közéjük s némelyek a csángó telepeket is részben besenyő eredetűeknek vitatják. — Aztán földrajzi okokra, a szomszédfekvésre és az ebből származó kölcsönös

érintkezésre vihetni vissza a miklósvárszéki tájszólásnak egy pár, a többiétől eltérő sajátosságát, melyben az udvarhelymegyeivel egyezik.

Egyebek mellett ilyen okok működhetnek közre abban is, hogy a régi Sepsiszek két része ma két eltérő tájszóláson beszél. Háromszék déli része különben MEITZEN berlini tudós szerint az ott található birtokviszonyok alapján az északi résznél mintegy száz évvel későbbi, 1211. utáni település lehet (Zur Agrargeschichte Ungarns und Siebenbürgens, Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, XIX. Jahrg. 1896. 138—139.) — és ezt támogatja a nyelvjárás is. De általában megyénk természeti fekvése, hegyek által való szaggatottsága is — földrajzi ok! — nagyon hozzájárulhatott a régi különbségek megőrzéséhez és újak előállításához.

Végül a vallásnak is lehet része ez árnyalatokban, a mint erre a palócz vidéken is van példa.*) Érdekes ugyanis, hogy a nyelvjárás északi részén, a hol a katolikus községek vannak, a honnan e földet Szentföldnek is nevezik, a zártabb ajakkal képzett hangzók a legnagyobb elterjedésnek örvendenek és leggyakrabban hallhatók («vastagon beszélnek» mondják a déli részen lakók). Ellenben a déli részen, a hol a protestánsok túlnyomók, általában a nyíltabb hangzókat használják. Egyebek mellett tán a szószék, tán az előrehaladott iskolázottság is e jelenség oka.

Nagyjában ez okoknak tulajdoníthatni a különbségeket, a melyek azonban ma korántsem oly nagyok, hogy nyelvjárásunk egységességét megzavarnák. E különbségek ugyanis főkép hangtaniak, mint ilyenek külsők, s mint láttuk, nem is elszigeteltek, több ponton fellelhetők, és igazán tisztán inkább csak az asszonyok, gyermekek meg az öregek nyelvében észlelhetni őket.***) De itt is az *é*-zés általában egyező. A hangtaniakon kívül az alak- és jelentéstani sajátságokban, meg a szókincsben is tapasztalhatók egyes különbségek. Azonban ezek már nem annyira

*) L. ALBERT J. A gömöri tájszólás, Nyr. 18. k. és BARTHA J. A palócz nyelvjárás, Nyr. 19. k.

**) Vö. ALBERT J. hasonló észleleteit a gömöri tájszólásra nézve Nyr. 18: 418, 419.

tájszólásiak, mint csak egy-két községre terjedők, s még kevésbé zavarják az egységet. A belső sajátságokra, az alak-, jelentés- és mondattaniakra nézve általában megegyezés tapasztalható e tájszólások közt; pedig ez is fő, s közülük a két utóbbi csoportba tartozókat, bár kissé más szempontból, méltán hangsúlyozza Kardos is a göcseji nyelvjárás leírásában.¹⁾

És ez a megegyezés is érthető, mégpedig ugyanazon okok alapján, a melyeket előbb a különbségeknél láttunk. Ugyanis ama különböző részek közül a főbbek és nagyobbak korán képeztek politikailag is szorosabb egységet. Sepsi, Kézdi és Orbai székek valószínűleg még a XV—XVI. században egyesültek,²⁾ Miklósvárszék pedig, mint fennebb láttuk, legalább is már a XIV. században szorosabb viszonyba jutott e tekintetben is Sepsiszékekkel. A Felső-Fehérvármegyéhez tartozott részek ugyan politikailag csak a 70-es években csatoltattak az úgy létrejött területhez; de addig is szorosabb érintkezésben voltak vele. Részint, mint ma is, a szomszédos fekvés s ennek alapján a mindennapi életben felmerülő jelenségek és gyakori közlekedés következtében; részint a polgári helyzet folytán, a mennyiben azok mind jobbágybirtokok, földesuraik pedig háromszékiek voltak (l. ORBÁN művét a megfelelő helyeken); részint a vallás révén, a mennyiben azok esperességeibe soroztattak be,³⁾ mint ma is azokba tartoznak, s búcsúikat együtt tartották, mint az északi részen, a hol katolikusok maradtak, ma is együtt tartják, stb. Végül a két déli rész (délnyugaton Hidvég-Erőd, délkeleten Nyén és Bodola) lakóinak egy része, mint a vezetéknevek mutatják ama területről települt ki és ez is befolyt a nyelvjárás egységesedésére, a mely a rohamosan növekvő társadalmi érintkezés és iskolázottság folytán napról-napra nagyobb és nagyobb arányokat ölt.

Ezek alapján ama tájszólásokat méltán foglalhatni a »háromszéki nyelvjárás« egységes nevezete alá s sajátságait méltán tárgyalhatni együtt, mint e nyelvjárás sajátságait.

És én azt fogom tenni, a háromszéki nyelvjárásról mint

¹⁾ Nyr. 14 : 163.

²⁾ Vö. NAGY GÉZA id. m. 182. l. jegyz.

³⁾ Pl. Bodola már 1332-ben a Sepszi esperesség alá sorozott helység (ORBÁN B. id. m. 6 : 60.).

egészről fogok szólni, az egyes tájszólásokra most mint ez egész részeire, árnyalataira tekintek az olyan sajátságoknál, a melyekre nézve különbségek merülnek fel.

Itt még egyes nyelvjárásleírók eljárása szerint nyelvjárásunk általános jellemző sajátságait foglalhatnám össze előre, az alak- és mondattaniakat is; azonban ezt célszerűbbnek és természetesebbnek tartom majd a leírás végén mintegy áttekintő összefoglalásként adni. Annyit azonban addig is az eddigiek alapján is, hogy nyelvjárásunk tehát *ë-ző*, az ú. n. keleti székelységhez tartozik, azonban mint ilyen s mint a székely nyelvjárások általában, több egyezést mutat BALASSÁNAK NAGY GÉZÁVAL és ZOLNAIVAL folytatott polemiája ellenére is (Ethnographia 1. és Nyr. 20—21. k.) a dunántúli nyugati nyelvjárásokkal, mint azt már VASS JÓZSEF észrevette és hangoztatta a székely beszéd-ejtésre a dunántúli nyelvjárásról írt munkájában (MNY. 1860.), s mint az már e nyelvjárások egyszerű leírásának elolvasásakor is szemünkbe ötlük (vö. pl. SIMONYI, A m. nyelv I. k. olvasható leírásokat). De egyezéseket mutat a dráva-vidékivel és a palóczsággal (*é, ó, ő*) s itt a nyitravidéki *é, ó, ő*-s diphthongusos palóczsággal is; valamint bizonyos tekintetben főként a Kalotaszeggel is (igeidők). A göcseji rövid *i, u, ü* bizony — mint láttuk — itt is feltalálható, Háromszéken is, sőt LŐRINCZ KÁROLY leírásában csak ilyen rövid *i, u, ü*-t ismer Háromszéken (MNY. 6. k.). Egy dunántúli képzett ismerősöm, saját vallomása szerint, mikor Kovásznán járt, mintha Göcsejben lett volna, csak elcsodálkozott; egy másik erdélyi barátom pedig egyik dunántúli ismerősét nézte sokáig székelynek kiejtése után is. VARGA IGNÁCZ is megemlékszik a Felső-Őrvidék nyelvének leírásában arról, hogy az Őrvidék népét is székely eredetűnek tartja az ottani értelmiség s egyes jellemvonásai meglepően egyeznek a székelyekéivel s szembeszökőleg elütnek a legközelebb eső többi magyarságtól. (NyF. 9. sz. 6. l.) KERTÉSZ M. zalavidéki nyelvjárás-leírása alapján pedig sok egyezést találunk pl. Orbai- és a Zala-vidék nyelve közt is (vö. uo. 36. l.) habár feltűnőbb eltérések is vannak a két dialektus közt. Mint a Göcsejben, Nyitrában és Zalavidéken, a székelységben s éppen Háromszéken is ejtenek az *ó, ő* helyén *uo, ő* difton-

gusokat tehát, s nem úgy van a dolog, mint BALASSA állította (Ethnogr. id. h.). De meg az *á* után álló *g*, sőt *o* is megvan a székelységben s Háromszéken is; mint Csikra és Halmágyra már SZABÓ D. illetőleg HORGER szintén kimutatta. Sőt a nagyon nyílt *é* hangot is megfigyelésem szerint közösen használja nagyban a Dunántúl és a Székelység. Az elbeszélő multat meg — mint legújabban megjelent értekezésemben rámutattam (Időalakjaink és módjaink a Háromszéki nyelvjárásban, NyK.) — a székelységen kívül Dunántúl is használják, Balaton mellékén és a Dráva vidékén. Így nemcsak hangtani, de alaktani, sőt mondattani dolgokban is kimutathatni a feltünőbb egyezést. A tájszavakra nézve pedig szintén észrevehetni ezt (vö. SZINNYEI Tájszótárát és az újabb tájszóközléseket a Nyr.-ben, 34. k.). Másrészt meg a palóczsággal lehet ismét feltünőbb egyezéseket találunk ugyancsak pl. a háromszéki nyelvjárásban (*é*, *ó*, *ö* és *nitt*, *nül*, *lábval* stb.), nem is tekintve az egyező helyneveket (pl. a Nyitravidéken is Bodok stb., vö. SZÜCS ISTVÁN leírását, NyF. 20. sz.). Ha még ezekhez hozzávesszük, hogy a folklórebán is vannak egyezések pl. a Dunántúl és a székelység, valamint a Vág-mellék és a székelység közt (vö. dr. SEBESTYÉN GYULA Regös énekek és A regösök, M. Népk. Gyűjt. 4—5. k., VIKÁR népköltési gyűjteményét Somogyból és a szentivánéji énekről s a regös énekről szóló értekezéseit), viszont hogy a néprajz körén belül pl. a székely kapu Szlavóniában is megtalálható (HUSZKA J.): mindezek kétségen kívül valami régibb, sőt ősiabb közösségre mehetnek vissza, s így nemcsak tisztán a dialektologia, de hazai történetünk s etnológiánk érdekében és néprajzi meg folklorisztikai szempontból is megérdemlik a székely nyelvjárások s ezek körén belül a háromszéki nyelvjárás, hogy még behatóbban földolgozzuk s mélyebb, történeti alapon, történeti és összehasonlító nyelvészetünk számára is értékesítsük. Sőt nemcsak! de a székely kérdés rejtélyének megoldhatása szempontjából, valamint a «székely törzsek telepedési viszonyaira» nézve is, a mire nézve HORGERREL szemben nem annyira pusztán «a nyelvjárásai sajátosságok» elterjedésére, mint ezekkel kapcsolatban a régi székrendszerre, a régi székely székek beosztására is vetem a fő-

súlyt, minthogy ama nyelvjárási sajátságok egyezése és elterjedése szerintem főként ezen az alapon érthető. Ilyen utakon **aztán** nemcsak pusztán a nyelvészt érdeklő eredményekhez jutunk, de olyanokhoz, a melyek a történetírót és az etnográfust is érdeklik. Az efféle nyomozásoknak pedig senki sem fogja tagadni nagy fontosságát. (Vö. BUDENZ, A székely beszéd, MNy. 5 : 363.) Azért én a háromszéki nyelvjárás leírásában — a mennyiben lehetséges lesz — ilyen utakon kívánok haladni.

ERDÉLYI LAJOS.

Hazai irodalom.

ERDÉLYI LAJOS. A háromszéki nyelvjárásról történeti alapon (Különnyomat a NyK.-ból.) Bpest.

FUCHS (FOKOS) DÁVID RAFAEL. A locativus-féle határozók a votjákban. (Különnyomat a NyK.-ból.)

FÜLÖP SÁNDOR. Az összetételek a Paul és a Wundt elmélete szerint. (Tanári székfoglaló.) Kiskunhalas.

KELEMEN BÉLA. Jó magyarság. Bpest, Athenæum.

Keleti Szemle. VII. évf. 1. sz. (FUCHS D. R. Laut- und Formenlehre der süd-ostjakischen Dialekte. — MÉSZÁROS JULIUS. Osmanisch-türkischer Volksglaube. — KÚNOS IGN. Rumelisch-türkische Sprichwörter. — MUNKÁCSI B. Götzenbilder und Götzengeister im Volksglauben der Wogulen. — Irodalom. — Kisebb közlések.)

Nyelvészeti füzetek. Szerk. SIMONYI ZSIGMOND. — 32. VISKI KÁROLY. A tordai nyelvjárás. — 33. BEKE ÖDÖN. Kemenesalja nyelve. — 34. HORVÁTH ENDRE. A bakonyalji nyelvjárás. — 37. BACSÓ GYULA. Az adavidéki nyelvjárás. — 40. ÉDES JENŐ. A balatonfelvidéki népnyelv. Bpest, Athenæum.

PONGRÁCZ SÁNDOR. A magyar nyelv szerkezete, története és szó-tára. I. rész. A magyar nyelv szerkezete. Bpest, Pfeifer Ferdinánd.

SZAMOTA-ZOLNAI. Magyar Oklevélszótár. 14. és 15. (utolsó) füzet. Bpest, Hornyánszky.

SZIKSZAI FABRICIUS BALÁZS latin-magyar szójegyzéke 1590-ből. Közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta MELICH JÁNOS. Bpest, Akadémia.

Északi-osztják nyelvtanulmányok.

(Első közlemény.)

A finnugorság legtávolabbi csoportjának, az osztják népnek a népköltési termékeiből szándékozom itt mutatványokat közölni. Az anyaggyűjtésre az 1898. és 1899. években nyílt alkalmam, a mikor is, mint a ZICHY-expediczió nyelvésze, egész esztendőt tölthettem az északi osztjások között. Utazásomnak a főcélja tulajdonképpen a hatalmas REGULY-féle gyűjtemény megfejtése volt. A helyszínén azonban csakhamar meggyőződtem róla, hogy az osztják népköltésnek ilyenmő termékei ma már kiveszőfélben vannak. Annál nagyobb buzgósággal fogtam az értékes gyűjtemény megfejtésének munkájához. A minden magyarázó jegyzet nélkül maradt szövegek értelmezéséhez azonban elkerülhetetlenül szükséges volt előbb egy jó csomó eredeti, legnagyobbbrészt folklorisztikai szöveget (meséket, hősi énekeket, a medvekultuszra vonatkozó énekeket és istenidéző igéket) gyűjtenem. Az így nyert anyag segítségével aztán lassanként sikerült behatolnom a REGULY-féle énekek rejtelseibe is. Hogy ez miképpen történt, arról a Magyar Tudományos Akadémia elé terjesztett jelentésemben*) bővebben szóltam. Egyébként azóta már a REGULY-féle szövegek egyharmadát megfejtve is közzétettem.**)

---

*) Nyelvészeti tanulmányítam az északi osztjások földjén. Budapesti Szemle 1905. évf. 345. sz. 354—395. l.

**) Osztják népköltési gyűjtemény. Sammlung ostjakischer Volksdichtung. (Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása V. kötet.) Budapest, Leipzig, 1905.

Az északi osztjások a tobolszki kormányzóság északi részében az óriási kiterjedésű (647,467 □ km.) berjozovi kerületben laknak. A hatalmas Ob folyam mentén húzódnak észak felé, elfoglalják ennek nagyobb és kisebb mellékfolyóit is. Nyugatról a vogulokkal szomszédosak, észak és kelet felé pedig a nomád szamojédekkel határosak. Az itt lakó másfajú népek (inorodci) között, ú. m. a vogulok, szamojédek és a zürjének között (ez utóbbiak Berjozovban, Muzsiban és Obdorszkban laknak) számra nézve az osztjások foglalják el az első helyet, sőt majdnem az összes lakosságnak a felét teszik, a számuk 9100 körül van. Főfoglalkozásuk a vadászaton kívül a halászat és a rénszarvas-tenyésztés. Szigorúan ragaszkodnak ősi hitükhöz (a pogánysághoz), jöllehet nagy részük meg van keresztelve.

Az északi osztjakság területén már AHLQVIST is (Über die Sprache der Nord-Ostjaken. Helsingfors, 1880.) három nyelvjárásvidéket különböztetett meg. Ezek a következők: 1. a kondinszki nyelvjárás-terület Szamarovo és Berjozov között; 2. a berjozovi nyelvjárás, mely az Ob mellett Muzsiig terjed, s magában foglalja a Kazym, Vogulka és Szinja folyók vidékeit is, és 3. az obdorszki nyelvjárás, a mely az Ob és mellékfolyói mellékén Muzsitól északra a sarki részekig húzódik.

Az így megjelölt nyelvjárásvidékek bár sokszor nehezen, de mégis csak közlekedhetnek egymással, csupán a legtávolabbi pontok ú. m. a kondinszki és az obdorszki nyelvjárás tesznek e tekintetben kivételt. Egyébként pedig, ha a nyelvi eltéréseket tekintjük, még helyesebben megtehetnénk az osztályozást az egyes folyóvidékek szerint. Az egyes folyók mellékén ugyanis összetartozó (rokon) nemzetségek laknak, ezek a legtöbbször még nyelvi tekintetben is különválnak a szomszédos törzsektől. Sőt úgy vettem észre, hogy idővel még az egyes nemzetségek nyelvjárása is változik, más-más kialakulást nyer, mert az osztjások rendszeren idegen törzsből házasodnak. Az asszonyok nyelvjárásának hatása következtében az ifjabb nemzedék nyelve már kisebb-nagyobb változást mutat (Ez annál könnyebben lehetséges, mert egy-egy faluban sokszor csak három-négy család lakik.). Ezt a jelenséget leginkább észlelhetjük az obdorszki osztjásoknál, a kik akárhányszor szamojéd nőt vesznek feleségül és a Vogulka folyó vidékén, a hol igen gyakran vogul nőkkel házasodnak össze.

A három északi nyelvjárás közül tüzetesen csak kettőt, ú. m. az obdorszkit és a berjozovit tanulmányoztam. Az a nyelvi anyag, a melyet itt nyújtok, e két nyelvjárássterületről való. A szövegek megválasztásánál különös tekintettel voltam arra, hogy azok mennél hívebb képet adjanak a köznyelvről. Az úgynevezett hősi énekek és mythologiai regék nyelve nagyban eltér ettől. Később azonban ilyeneket is fölveszek a szövegek közé, hogy az osztják népköltés termékeiről lehetőleg teljes képet nyújthassak.

A szövegeket nyomban követi a szójegyzék, ebben azonban csakis a szövegekben előforduló szók lesznek fölvéve. Szándékomban van ugyancsak itt egy kis nyelvtani vázlatot is adni, a mely nagy vonásokban e két nyelvjárás főbb sajátosságait fogja föltüntetni s a szövegek olvasásához, helyes megértéséhez támasztékot nyújt.

Átirásomban alkalmazkodtam a Finnisch-ugrische Forschungen hangjelöléséhez, mely már ismeretes a nyelvészeti irodalmunkban. Ettől csak annyiban térek el, hogy a berjozovi nyelvjárásban előforduló zöngétlen spirans *l*-hang jelölésére a SZINNYEI ajánlotta *Λ*-t használok, a melyet KARJALAINEN is elfogadott. *) A tökéletlenül képzett hangok labializálását KARJALAINEN után *ŋ*, *ɲ* és *ɳ* jegyekkel jelöltem meg. Ugyancsak KARJALAINEN után *ʃ*- és *ʒ*-vel jelölöm az *s*-, *z*-hangok palatalizált alakjait, a mikor a nyelv elejének erős domborításával vannak képezve.

A ' jel mássalhangzók között zöngétlen átmenetet jelöl, a zöngés mássalhangzó előtt vagy után = zöngétlen elő- vagy utórész. Az időmértéket háromféleképpen tüntettem föl: a rövid hangzót rendesen jel nélkül, a félhosszút ' jellel, a hosszút pedig - jellel.

A főhangsúly az északi osztjákban rendesen az első szótagon van, a mellékhangsúly pedig a harmadikon. Az igező elenyészteti az alapszó hangsúlyát, úgyszintén a tagadó és tiltó szócskák is az utánuk következő igéet vagy igeszerű névszóét. E tekintetben a kazymi nyelvjárásban jelentékeny eltérések vannak. (L. KARJALAINEN nagybecsű hangtörténeti munkáját. 270—274. lap.)

---

*) Zur ostjakischen lautgeschichte. I. Über den vokalismus der ersten silbe. Helsingfors, 1904.

I. Szövegek.

a) Obdorszk vidékéről.

1. *Lòŋγər sut uèrl.*

sāuər pàm ləl pàmpai xoža. pàm lidal svrət uŋləl uassa, nāuərlynda pidəs, tut xoža joxtəs, tut pèlū lauəl: «si pàmpai nox-luŋ!» — «pàmpai mola ādəm uèrəs?» — «pàmpaina uŋləm uassa.» — nŋ lūmən tɔɣàina āt uasla (uŋlən)!» — «sasà tut, seda òlà!»

sāuər iəŋ'k-silna nāuərməs. «iəŋ'k, tàm tut xōrdŋ!» iəŋ'k lauəl: «tut mola ādəm uèrəs?» — «tut pàmpai an' ləl.» — «pàmpai mola ādəm uèrəs?» — «pàmpaina uŋləm uassa.» — nŋ lūmən tɔɣàina uŋlən āt uasla!»

sāuər nāuəras iəŋ'kuəs xoža. «iəŋ'kuəs tàm iəŋ'k iènŋŋ!» iəŋ'kuəs lauəl: «iəŋ'k mola ādəm uèrəs?» — «iəŋ'k tut an' xōratl.» — «tut mola ādəm uèrəs?» — «tut pàmpai an' ləl.» — «pàmpai

1. Az egér törvényt tesz.

A nyúl füvet eszik a fűrakásnál. Fűevése közben a nyelvét megvágta (tk. a nyelve megvágatott), ugrálni kezdett, a tűzhöz érkezett, a tűznek szól: «Ezt a fűrakást fald föl!» — «A fűrakás micsoda rosszat tett?» — «A fűrakás a nyelvemet megvágta.» — «Te ettél (tk. a te evésed helyén), hadd vágja!» — «Várj csak tűz, itt légy!»

A nyúl a víz szélére ugrott. «Víz, ezt a tüzet oltsd ki!» A víz szól: «A tűz micsoda rosszat tett?» — «A tűz nem eszi meg a fűrakást.» — «A fűrakás micsoda rosszat tett?» — «A fűrakás a nyelvemet megvágta.» — «Te ettél (tk. evésed helyén), a nyelvedet hadd vágja meg!»

A nyúl a víziszörnyeteghez ugrott. «Víziszörnyeteg, ezt a vizet idd ki!» A víziszörnyeteg szól: «A víz micsoda rosszat tett?» — «A víz a tüzet nem oltja ki.» — «A tűz micsoda rosszat tett?» — «A tűz nem eszi meg a fűrakást.» — «A fűrakás micsoda rosszat tett?» — «A fűrakásnál evésem alkalmával (tk.

mola ādam űērās?» — «*pāmpai ǵoǵa liumēm tvǵàina uǵlēm űaśśa.*» — «*nűű liumēm tvǵàina nűű uǵlēm āt űaśśa!*»

sāűer nāűerās, ioutliűidi kat ǵűi òés. «*ǵűiűen, si iǵű'kűēs ioudālēm!*» — «*si iǵű'kűēs mola ādam űērās?*» — «*iǵű'kűēs iǵű'k an' iēśl.*» — «*iǵű'k mola ādam űērās?*» — «*iǵű'k tut an' ǵōrētl.*» — «*tut mola ādam űērās?*» — «*tut pāmpai an' lēl.*» — «*pāmpai mola ādam űērās?*» — «*pāmpaina uǵlēm űaśśa.*» — «*nűű liumēm tvǵàina uǵlēm āt űaśśa.*» — «*sasà, ioutliűidi ǵűiűen òlātēm-sà!*»

sāűer nāűerās. kāt niű iāndēsłēűen. «*niűen iōǵliēndēt ǵos-ēűētlűiālēm!*» *niűen laulēűen:* «*ǵűiűen mola ādam űēr'sēűen?*» — «*ǵűiűen űēs an' ioutlēűen.*» — «*űēs mola ādam űērās?*» — «*űēs iǵű'k iēśti an' litl.*» — «*iǵű'k mola ādam űērās?*» — «*tut an' ǵōrētl.*» — «*tut mola ādam űērās?*» — «*tut pāmpai ant kusmal.*» — «*pāmpai mola ādam űērās!*» — «*pāmpaina uǵlēm űaśśa.*» — «*nűű liumēm tvǵàina uǵlēm āt űaśśa!*» — «*niűen sasà, òlātēm-sà, mǵa ninēm lēǵātłēlēm.*»

helyén) a nyelvem megsértődött.» — «Te ettél, a te nyelved hadd sérüljön meg!»

A nyúl [tovább] ugrott, két lövő embert talált. «Emberek [dual.], ezt a víziszörnyeteget löjjétek meg!» — «Ez a víziszörnyeteg micsoda rosszat tett?» — «A víziszörnyeteg a vizet nem iszsza.» — «A víz micsoda rosszat tett?» — «A víz a tüzet nem oltja.» — «A tűz micsoda rosszat tett?» — «A tűz a fűrakást nem eszi.» — «A fűrakás micsoda rosszat tett?» — «A fűrakás a nyelvemet megvágta.» — «Te ettél, a te nyelvedet hadd vágja!» — «Ej, ej! lövő emberek várjatok csak!»

A nyúl [tovább] ugrott. Két asszony varrogatott. «Asszonyok [dual.], az íj-idegeket vágjátok el!» Az asszonyok szólnak: «Az emberek micsoda rosszat tettek?» — «Az emberek a víziszörnyeteget nem lövik meg.» — «A víziszörnyeteg micsoda rosszat tett?» — «A víziszörnyeteg vizet inni nem akar.» — «A víz micsoda rosszat tett?» — «A tüzet nem oltja.» — «A tűz micsoda rosszat tett?» — «A tűz a fűrakást nem égette el.» — «A fűrakás micsoda rosszat tett?» — «A fűrakás a nyelvemet megvágta.» — «Te ettél, hadd vágja meg a nyelvedet!» — «Asszonyok várjatok csak, majd elbánok veletek!»

sāuər nāuərəs, lōŋrər dēəs. lōŋrər siäləmal-kəmna oŋ'gəlna lōŋəs. «lōŋrər malai xanādriilən?» sāuər lauəl: «lōŋrər, niŋən mosaiət ārətəlna ēuətlilə!» lōŋrər lauəl: «niŋən xoza mà uèr an' tviłəm.» — «uèr-ki an' tviłən, àm'boxpōzēxna duəl lwp-tōŋrəlēm.» — «andəm! — lōŋrər lauəl — mà manlēm niŋən xoza.»

niŋən lauələn: «xuiŋən iōŋrəliendət min ēuətlēmən.» — xuiŋən lauələn: «iōŋrəliendēmən àl ēuətlilələn! min uès ioutlēmən.» uès lauəl: «manēm àl ioudələn! ma iəŋ'k ièslēm.» — iəŋ'k lauəl: «manēm àl ièñzē! mà tut xōrətlēm.» tut lauəl: «manēm àl xōrdē! ma pāmpai lēlēm.» pāmpai tutna kuzəm'sa, mola ārət pām òs, ārətəlna kuzəm'sa. lōŋrər sut uèrəs.

2. Svrt.

àsni sòziliŋdal svrət iorānna svrt xūləs. «nəŋ, lauəl, uèrviè uoləŋ xui òsən! ittam xandi nəŋxo uèlβəslədi pvràiel, xandi, nəŋxoina siälələiən-gi, put-kōrdē nālna ioutlāiən, seda i xvllən.»

A nyúl [tovább] ugrott, egeret talált. Az egér a mint meglátta, bement a lyukba. «Egér, miért bújsz el?» A nyúl szól: «Egér, az asszonyok holmiait mind valamennyit rágd el! (tk. vágd el.)» Az egér mondja: «Az asszonyokhoz semmi közöm (tk. dolgom) sincs.» — «Ha nincs közöd, a lyuk száját (tk. ajtaját) ebfejjel zárom le.» — «Nem a! — mondja az egér — megyek az asszonyokhoz.»

Az asszonyok szólnak: «Az emberek íjidegeit mi elvágjuk.» Az emberek szólnak: «A mi íjidegeinket ne vágjátok el! mi a víziszörnyeteget meglöjünk.» A víziszörnyeteg szól: «Engem ne löjjetek meg! a vizet megiszom.» A víz szól: «Engem ne igyál meg! a tüzet kioltom.» A tűz szól: «Engemet ne olts ki! a fűrakást megeszem.» A fűrakás a tüztől elhamvasztatott, a mennyi fű csak volt, mindvalamennyi elhamvadt. Az egér törvényt tett.

2. A csuka.

A medve lépegetése közben a folyóban a csuka fölvetődött. «Te, mondja, valóban derék ember vagy! Itt van az osztják ember vadászati ideje, ha az osztják ember meglát, ... vasnyállal lő rád és itt halsz meg.» A medve kétfelé nézeget: «Itt, úgy-

àsñi kätis uandui. «*çoi — lauäl — seda mà kinžem palem nënçoi pödër'l?*» svrt lauäl: «*nvy palëmən çada tvilən?*» àsñi puial elti am'səs, uandui: *nëməza uànltə an' litl. svrt lauäl: «selta-gi ioutlàiən, si aməstən tvəina iəra al-körilən.» àsñi lauäl: «nvy çada pödër'lən?» — «mà tādä tām ösəm!» selta uantseli, iöçən kudəβna iəna' pa aməsl. svrt lauäi: «nënçoina uelläiən, lülàiən, çundsi-çarti an' iilβälələn.» àsñi lauäl: «nvy uelläiən, pə an' iilβälələn.» — «mà, lauäl, svrməm-ki andəm, çandi nënçoina uèrl iux çurina ponlàiəm; çandi çoi manəm èutliiəda iil, selta mà ligəsləm, çuri pozina uàraskələm, uèrl iux çurəl pələk-təçnəm'l, mà si-kəmna uèritləm. nvy, lauäl, pilgə-kəmna ollən, sidi pə çolna ittam ivrəslən.» ittam àsñi ligəzəs, ligəsmən orna nāuərməs, nāuərmal svçət jelta-kurna tuy'k-soç pəlçət iəç'kna ələm'səiçt. svrt lauäl: «uoləç çoi çolna ligəzəs. ligəzə! törəm nvy and ösən!» àsñi manəs, svrt pə manəs, çolas man'sət, çoina ösla.*

àsñi sòçiliiədal svçət iəç'k-silna svrt siiäləs. «*mà nvçèn lèçätləm, lauäl.*» àsñi selta nāuərməs, ittam svrt kutpəl èuəlt

mond, nálam erősebb ember kicsoda beszél?) A csuka szól: «Hozzád fogható erős hol lenne?» A medve a fenekére leült, nézeget: semmi sem akar közeledni. A csuka mondja: «Aztán ha meglőnek, ültő helyedben oldalra esel.» A medve szól: «Te hol beszélsz?» — «Én itt volnék, la!» Aztán látta, a folyó közepén ül valóban. A csuka csak mondogatja: «Az osztják ember meglő, megesznek, sohase támadsz föl.» A medve mondja: «Ha téged megölnek, te sem támadsz föl.» — «Én, úgymond, ha nincs itt a halálom [ideje], kikészítetlen fateknőbe tesznek, az osztják ember engem elmetélni jön, aztán megharagszom, a teknőt a farkammal megesapom, a kikészítetlen fateknő kettéreped, én ilyenre is képes vagyok.» — «Te, úgymond, olyan vagy mint a szunyog és még nagyra vagy.» Erre a medve megharagudott, haragosan az erdőbe ugrott, ugrása közben a hátsó lábával egész mohrakást emelt a vízbe. A csuka mondja: «A derék ember még megharagudott. Csak haragudj, nem vagy te isten!» A medve ment, a csuka is ment, hova mentek, ki tudja.

A medve lépegetése közben a víz szélén csukát pillantott meg. «Majd elbánok veled», mondja. Aztán a medve [oda]ugrott

mouna lpskəsli, pozəl əuəlt kətllsəli, xoidi iux xoza oɾəl si sɛŋk-səli, toɾoʃik pon'səli. tamotta lausən: «mà iilβələləm» — ittam səmləntəlna kim-pəksət.» svrt pələ əsn̄i ɯantman ləiɿl, xada ol. «an' iilβələlən vndi» — əsn̄i lauəl.

svrt əsn̄ina ələm'sa. «ma nɯɛn kanzəm mouna tüləm.» əsn̄ina tusa, iux-lər ilbina pon'sa. «mosa pərəina lɿdət and osləm, si pərəina mà nɯɛn lələm.» əsn̄i manəs, sɔzilɿɿl. xou iɯɣ'əs, ɯən iɯɣ'əs.

«mà lɿdət tɯisəm vndi, tàm xɯɿl mà lɿdət moʒətməm andəm.» — əsn̄i svr'al pələ manəs, svr'al xoza ioxtəs, svr'al ɯisl̄i, oɾəl male iɿŋktəda pidəm. «mà ittam nɯɛn tüləm, xɯɿl iəʒəlt lida mäsł, iəŋ'k-sil ləpšik mà svɾə nɯɛn lələm, nɯɛn lɿdi iubina iəŋ'k iəʒləm, iəŋ'k seda ɯənnə ət ol!» loɯ svr'al tül̄i, iəŋ'k-silna pon'səli, svr'l pələ ɯantl: «matta lausən: «mà iilβələləm» — pādəm xul-idi xundi pətsəiən, xundi iilβələlən.» svrt pozəl selta ɯəraskəsli, ittam əsn̄i nəuərməs, svrt kətllta luttəsli,

és a csukát a derekánál (tk. a közepénél) fogva a földre kihajítja, a farkánál fogva megragadta, egy ledöntött (tk. nyugvó) fához verdesi a fejét, egy kissé odább letette. «A multkor azt mondtad: 'én föltámadok', — íme mind a két szemed kifordult.» A medve a csuka felé nézve áll, hol van. «Talán mégse támadsz föl» — mondja a medve.

A csukát a medve fölemelte. «Én tégedet száraz földre vislek.» A medve elvitte, a fa gyökere alá tette. «Majd ha ennivalót nem találok, akkor megeszlek.» A medve ment, lépeget. Hosszú ideig ment, rövid ideig ment.

«Mintha volna nekem ennivalóm, ma ennivalót nem szereztem.» A medve a csukája felé ment, a csukájához érkezett, a csukáját vette, a feje már nyüvesedni kezdett. «Most már vislek tégedet, a nap felé fordulva (a nappal szemközt) kell enni, a víz széléhez közel eszlek majd meg, miután megettelek, vizet iszom, a víz hadd legyen közel ide!» A csukáját vitte, a vízszélére tette, a csukája felé néz: «A multkor [azt] mondtad: 'én föltámadok' — fagyott hal módjára megfagytál, mikor támadsz föl.» A csuka egyet csapott a farkával, a medve [utána] ugrott, a csukát nem tudta megfogni, a csuka ment egyfolytában és a vízbe

svrt manmal itna iəŋ'kna il-lɔŋəs. əsni̯ kuš-ɣatsa uandri̯l, sɛmna an' n̥ila. l̥ar kudeβ ɛuəlt svrt nox-ɣ̥uləs, sidi lau̯l: «əsni̯ malai an' lisən manəm?» — əsni̯ top al-uantl. «mà mattəlna lausəm, svrməm-gi andəm, l̥ida an' uèrəm'lən.»

əsni̯ manəs. sidi s̥ozil̥i̯ɛdal svɾət pilɔŋə̀ə iis, pvm̥m̥i iis. əsni̯ lau̯l: «mà-sà iɛza iəŋ'kna oɾ-əlləm.» əsni̯ ioɾanna, iəŋ'kna ɔɾləs. əsni̯ ielta kət kurəl k̥at̥l̥sa, iəŋ'k ilbina v̥u iɔʒəlt il̥is t̥alda pitsa, əsni̯ noɾos uurətl, uurətl, azət an' šitl. əsni̯ lau̯l: «ɣoina k̥at̥l̥səi̯əm t̥ad̥a?» əsni̯ uɔl-u̯s ɛuəlt, n̥v̥l-u̯s ɛuəlt iəŋ'k lɔŋda pidəs. əsni̯ si-kuš uurətl noɾos, ielta kət kurəl i-kəmna k̥at̥l̥sai̯ən, n̥əmatt̥i kurəl an' šitl, əsni̯ azət si ɣ̥olda ut̥š̥is. l̥il̥əl a̯i̯i iis, si-kəmna əsni̯ ɛsləm'sa.

əsni̯ uur̥aina u̯di̯ iɔɾtəs, iəŋ'gəl pɔɾgatta an' uèridəs. əsni̯ u̯di̯, moɾna iɔɾtəs, iəŋ'k p̥èl̥a uantman al-əm̥sl. ioɾan kudeβ ɛuəlt svrt nox-ɣ̥uləs, sidi lau̯l: «əsni̯ ɣodi al-puɾalda pitsən?» əsni̯ n̥əm̥za p̥ōd̥ər'ta an' litl. «əsni̯ ɣ̥ōl̥ənd̥a! mà matta lau-

alámerült. A medve bármerre nézdegél is, szemmel nem látható [t. i. a csuka]. A tó (v. áradvány) közepén a csuka fölmerült, így szól: «Medve, miért nem ettél [hát] meg?» A medve csak néz. «A multkor megmondtam, hogy ha nincs itt a halálom ideje, nem tudsz megenni.»

A medve ment. A mint így lépdél, szunyogosra, hőségre vált [az idő]. A medve mondja: «Már csak belemegyek egy kissé a vízbe.» A medve a folyóba, a vízbe belement. A medvének a két hátulsó lábát valami elkapta, a víz alatt a folyással szemben lefelé kezdi húzni, a medve erőlködik fölfelé, erőlködik, mind hiába! A medve szól: «Ki fogott meg engem itt?» A medvének az orrán-száján keresztül kezdett a víz bemenni. A medve bármennyire erőlködik is fölfelé, a két hátulsó lába egyformán meg van fogva, az egyik lábát sem bírja kiszabadítani. A medve már-már egészen meg akart halni, a lélekzete elszorult (tk. kicsinyné lett), ekkor a medvét eleresztették.

A medve csak erőlködve jutott a partra, még a vizet se tudta magáról lerázni. A medve a partra, a földre kijutott, a víz felé tekintve csak ül. A folyó közepe táján a csuka fölvetődött, így szól: «Medve, hogyan kezdél lélekzeni?» A medve

səm: «*nyy mola uul ləl tnīlən?*» mà *nyhèn mundī il-ki təl'səm* lohn, *nyy xolna ī xntl-sis an' uèritsèn.* mà *matta tīlāš-kēm xoi-səm,* àsnū *nyy tīlāš-kēm-ki xoisən lohn,* *noṛāiən ārātēlna nīyktə-sāiət lohn,* *soṛən tēlna lohn lāis.*»

3. *n à lu à l't s a m-x o i.*

ī puraš īmi ādəl ol, *katra pvrāina loy xil trīs.* *xīləl xol-mal,* *xīləl èuəlt top uēreṅ nāluāltšamət,* *uēreṅ òtləβət xāssət.* *xīləl nāl uērmal svṛāt jāsl èuədəs,* *òtləβət uērrī iisət,* *uāltšamət uērrī iisət.* *īmi si xīl-uērat sàxisəlī,* *nāluāltšamət,* *òtləβət nāurēm-idi òndaβna pon'səlī,* *lābat xntl noṛəltšəlī,* *lābat āt noṛəltšəlī.* *sidi noṛəltal èuəlt xāl'lada pidəs,* *īmi nməsl: «tōrām manēm mosa si pārdəs».* *tutl vləs,* *nāurēməl kiltəda pidəs,* *sūsna uīslī,* *logotsəlī,* *uantsəlī: xui-nāurēm.* «*xvolda utsīməm tvṛā èuəlt tōrām manēm nāurēm pārdəs,* *xui-nāurēm.*»

si nāurēm sidi ēnməltal èuəlt noṛāmdidī louāttī iis, *siski,*

semmit sem akar beszélni. «Medve, hallgass ide! Én a multkor mondtam: „Neked talán valami nagy lelked van?” — Ha az elébb lehúztalak volna [a víz alá], te még egy napig se birtad volna ki. Én a multkor egy hónapig feküdtem, te medve, ha te egy hónapig feküdtél volna, a húsod egészen megnyüvesedett volna, a bőröd [is] egészen elrothadt volna.»

3. A nyilforgács-férfi.

Egy öreg asszony egyedül van, régente volt neki unokája. Az unokája meghalt, az unokája után csak véres nyilforgácsok és véres gyalúforgácsok maradtak. Az unokája nyilcsinálás közben a kezét elvágta, a finom gyalúforgácsok véressé lettek, a nagyobb forgácsok véressé lettek. Az asszony im unokája vérét megőrizte, a nyilforgácsokat, a finom forgácsokat gyermek gyanánt bölcsőbe tette, hét nap ringatta, hét éjjel ringatta. A mint így ringatja, egyszer csak sírni kezdett. Az asszony gondolja: «Az Isten nekem im valamit rendelt.» Tüzet gyújtott, gyermekét keltetni kezdte, a térdére vette, megmosta, látta: fiúgyermek. «Immár halni készültem, mikor az isten nekem gyermeket adott, fiúgyermeket.»

Miközben ezt a gyermeket így növeli, az lótó-futóvá lett,

uai-xul ueldi louàtti iis. sidi oldal euelt ittam imi iəŋ'k tuda and
 ētl, iux tuda and ētl. nauřemalna iuxel seuerla i iəŋ'gel tōtliila.
 ŋorəs-, uaiŋur euetti louàtti iis. xādaiel imi top līl pā xōiil. xā-
 daiel imi xulilī uai ŋoraina lābētlēl. imi lauēl: «xīliē, ittam
 nēŋxōi iisən, mā nŋhən nēmna ponlēm, mā pondi nēmən ādēm
 āt ol, iēm āt ol, sidi twi: «nāluāłtsam xoi». numpəŋən (nŋ
 numbən) uul xoina «nāluāłtsam» nēmən sidi āt lauilla».

imi iāstal: «enəmdi xoi ōsən, māzəŋ mola moyna an'
 iorētlən, xīliē, nēŋxoi iāzəŋna āl euēlā!» tām xōlēm pāiart pa-
 lātna xādən xōza mola lāillən, tām twāien euelt niŋ manəm
 niŋisuy kanžā!» — «niŋ manəm niŋisuy iorl xolas manəm, ma
 xundi uantsēm.» — «laiā, ma nŋhən malēm!» vžəm ilbi euelt
 kanžāndəs, nēŋxō-oxpōzəx louāt soŋəmpuŋ ēłłəs. «tām soŋəmpuŋən
 kim-ēłłələn, ālyəl euelt kātli!» nāluāłtsam xoi iorən mola-kēm;
 soŋəmpuŋən si-kēmna langəl uldi lōskē, soŋəmpuŋən xolas lāriul,
 siis manā! soŋəmpuŋən xada uolūil, svā seda uandūā!»

madár-, erdei vad- és halfogó nagyságnnyira növekedett (tk. jött).
 A mint így van, az asszony már vizet hozni nem megy, fát
 hozni nem megy, a gyermeke fát vág, vizet hoz. Nyúsz-, erdei
 állat lábát elvágó nagyságnnyira nőtt. A nénikéje (?) csak eszik
 és nyugszik. A nénikéjét tiszta vadhússal táplálja. Az asszony
 szól: «Kis unokám, íme emberré lettél, én neked nevet adok,
 az én adtam név rossz legyen vagy jó legyen, ez: «nyílforgács-
 férfi». Náladnál idősebb ember «nyílforgács» nevedet mondja
 majd.»

Az asszony mondja: «Növekedő férfi vagy, talán valamely
 földre nem jutsz el, fiacskám, emberi beszédnek ne higyj! Ezen
 három oszlop magasságnnyira [épített] házádban mire vársz, ezen
 helyedről nő járta nős vidéket keress!» — «A nő járta nős vidék
 útja merre van megjárva, én mikor láttam.» — «Várj csak, én
 neked adok [valamit].» A vánkös alatt keresgēlt, férfifej nagy-
 ságú czérna gombolyagot vett elő. «Ezt a czérnagombolyagodat
 kiereszted, a végénél fogd meg! nyílforgácsférfi erőd a mekkora,
 a czérnagombolyagodat a válladon keresztül olyan erővel hajítsd,
 a hova a czérnagombolyagod gurul, oda menj! a czérnagombo-
 lyagod a hol megáll, aztán oda nézz!»

lou kim-ēdas, soṛāmpuṇal laṅgal uldi lnskəsli, sidi nōṛāltal
 ēuəlt soṛāmpuṇal uolimal. ālyəl ēuəlt kātllsəl, laṅgal uldi pā lns-
 kəsli, soṛāmpuṇal mandal ēuəlt lou ielta sidi nōṛālləl. soṛāmpuṇal
 xāt xoza toṛo iōṛātmal, uantləl: xōlām pāiārt. il-luṅmal, xōlām
 pāiārt noṛos nīla. xātsuṅ ēuəlt siməs-lamba iux lāiil, tviəl xada
 ol-kēba, an' nīla. lou xātna iōṛo-luṅəs, katra pvrāina nēṅxo seda
 olmal. uandiiil: xāt uədātna, xātsuṅ ēuəlt xāṅdēβ.

si xāṅdēβ xoūāt noṛos xōṅ'ti pidəs. lou mundī lauəl: «mā
 xāt laṅgalna kim-ētlām.» nōmər tvāiəl ēuəlt sidi xōṅ'al, sidi
 xōṅ'tal ēuəlt mētta pidəs, uēilī iis. ī mosaina nāuī tōṛāmna ēdas,
 kātis uandiiil: xatsa-xarti nēṅxo andām.

soṛāmpuṇal lōgāftəsli, selta iāuəlməsli, soṛāmpuṇal xolas
 lārīis, sūis si manəs. soṛāmpuṇal sidi nōṛāmdal ēuəlt xātna toṛo-
 ēdas, xātna ioxtəs: kōrdi xāt, ox xāt, ouəl os andām, isīəl os
 andām. soṛāmpuṇal uīsli pā iāuəlməsli: soṛāmpuṇal toṛo iāṅ'əs,
 iōṛo pā kērləs. «tām soṛāmpuṇ xoṅ moṅ iuūməm ēuəlt iōṛo an'

Ő kiment, a czérnagombolyagját a vállán keresztül dobta,
 a mint így követi, a czérnagombolyagja megállapodik. A végénél
 fogva megragadta, a vállán keresztül megint átdobta, a czérna-
 gombolyag a mint megy, ő hátulról követi. A czérnagombolyagja
 [egy] házhoz érkezik oda, nézi: három oszlop. Bemegy, a há-
 rom oszlop fölfelé látszik. A házszőglet felől olyanforma fa áll,
 [melynek] a teteje hogy hol van, nem látszik. A házba bement,
 régente itt ember volt. Nézegeti: a ház szélességében, a ház-
 szöglete felől lépcső [van].

Ezen lépcső hosszában kezdett kúszni fölfelé. Előbb mondja:
 «én kimegyek a ház tetejére.» A kerek helyről így kúszik [föl-
 felé], kúszása közben fáradni kezdett, erőtlenné lett. Egyszer
 csak kijutott a fehér égre, kétfelé nézeget: semerre sincs ember.

A czérnagombolyagját elővette, aztán elhajította, a czérna-
 gombolyagja a merre gurult, arra ment. A czérnagombolyagját
 a mint így követi, visszament a házba, a házba érkezett (jutott):
 vasház, ezüstház, az ajtaját nem találja, az ablakát nem találja.
 A czérnagombolyagját fogta, megint elhajította: a czérnagombo-
 lyagja oda ment meg visszatért. «Ez a czérnagombolyag hosszú
 földről jövésem közben vissza nem fordult.» A czérnagombolyag-

kērlūis.» soṛāmpuṇəl kātllsəlī, pà ioutsəlī: soṛāmpuṇ toṛo iaṇ'əs, iōṛo pà kērləs. «iūsəm ēuēlt ḡos-luttilem taṇṇà.» soṛāmpuṇəl ūislī, mola-kēm ior tviis, si-kēm iorəlna ioutsəlī, soṛāmpuṇəl toṛošik manilūis, ittām ḡarti toṛo neḡ al an' manəs. «tām soṛāmpuṇ mola ūantl?» soṛāmpuṇəl ūislī, ḡēḡna pon'səlī.

si kōrdī ḡāt, oḡ ḡāt kēratlālī: ouəl os andām, ḡonəl os andām, isīal os andām. «tām ḡātna isi nēḡḡo ol taṇṇà?» «nēḡḡo-ki ol, ouəl āt punžāntl!» ōu pēlāk-punžāndəs, loḡ iōṛo-lwḡəs. iōṛo-lwḡəs, nēḡḡo andām. tom iēlēm-suḡna ḡādēm: «nāl-ūāltsām ḡoi!» loḡ ūandūil, nēməza nēḡḡo andām. pōdər'tal ḡātī: «nālūāltsām ḡoi, nḡḡ iōḡtām ḡādēnn nēḡḡo ūantta litlən?» — nḡḡ tām mouənna ḡaṇādūiman cldī nēḡḡoi olmən!» — «nālūāltsām ḡoi ḡodī līda litlən taṇṇà?» — «līda litmēmna mola siḡālələm, ūantidēm andām.»

pṛzān elti liuḡəsət iōḡātsət, tōrām-puḡət sāt liuḡəs! (pṛzān tēlūi ōs.) līs, iēḡḡəs. nālūāltsām ḡoi tādā āməstalna nēməza vndī ūantl. «kim-ēdā! seda laṇəsidi svḡ ol, sit ūiḡā! ōu siḡna

ját megragadta, megint eldobta: a czérnagombolyag oda ment, meg visszafordult. «A kezemből eleresztem talán.» A czérnagombolyagját vette, a milyen ereje [csak] volt, olyan erővel dobta el; a czérnagombolyagja egy kissé odább mendegélt, aztán semerre se ment. «Ez a czérnagombolyag mit lát?» A czérnagombolyagját fogta, zsebbe tette.

A vasházat, ezüstházat megkerüli: ajtaját nem látja, tetőnyílását nem látja, ablakját nem látja. «Ebben a házban szintén ember van talán?» — «Ha ember van, nyissa ki az ajtaját!» Az ajtó kinyílt, ő belépett. Belépett, ember nincs. A nők részére föntartott szögletben hallszik: «Nyílforgácsférfi!» Ő nézegeti, senki sincs ott. Beszélgetése hallszik: «Nyílforgácsférfi, a te érkezted házban akarsz látni embert?» — «Te ezen a földeden rejtőzködve élő ember vagy!» — «Nyílforgácsférfi, ugye, enni talán akarsz?» — «Ha akarnék is enni, a mit nézek, nem látom.»

Az asztalra ételek jöttek, isteni sok étel! (Az asztal teli volt.) Evett, ivott. A Nyílforgácsférfi itt ültében semmit se lát még. «Menj ki! ott öltöruházat van, vedd el! Az ajtó szélén

χὰνδὲβ, χὰνδὲβ σίλνα σὶ χὰνὲμὰ! — mosa-ki uantlèn, sit nny
 uèrèn, an'-ki uantlèn, mà χοζəm ādəm àl uèrà! mola uantlèn,
 top kàtllì! kàtllta an'-ki uèritlèn, ma χοζəm ādəm àl uèrà!
 svχna nnyèn iəmas laγəsì! kurlàn alt nìlàiət, iàslàn alt nìlàiət!
 iàsγəm ārət si!»

nàluàltsam χοι̇ ēdəs, loyèl svχna laγəssəlì. àlməl ioxtəs, χvξ
 vviəm'sa, χòlləlì: nènχοiət iitel gətì. χòləm nènχο gətìlət. loy ilta-
 svχət uantman tvìləlì: χòləm èvi. — «kòžùnìγmən kudəβna àt
 ol!» — χὰνδὲβ elti noγ-χòγ'ta pitsət. «tàm svχ malaj kim-
 lənskəsa?» — loy χοζγəl èuəlt iuγəm èvi nàluàltsam χοina kàtllsa
 (vagy: nàluàltsam χοι̇ kàtllsəlì) χundì ēslləlì. ittam kàt èvi ioxo-
 ləγsəγən. loy kàtləm èuəl pilna pà ioxo-ləγsəγən. ioxo-ləγsəγən,
 nēməza nènχο andəm. «nàluàltsam χοι̇ seda mìl, sì mìl sòmdà!
 muγilu uəlìs uandìlà!» loy mìl sòmdəs. mìl sòmətmal èuəlt toməl
 and ēslləlì. mìl sòmdəs: χət tèlvi̇ murna. loy tàmət uandəs, èuəl
 ēsllsəlì.

luyəmel, ièsmel iètsəs. lidel svχət it pòdər'ta pidəs. «iln pi-

lépcső [van], a lépcső szélén ott rejtőzködjél el! Ha látsz vala-
 mit, az a te dolgod, ha nem látsz, nekem rosszat ne tégy!
 A mit látsz, csak fogd meg! Ha nem tudod megfogni, nekem
 rosszat ne tégy! A ruhába jól öltözz föl, a két lábad ne
 lássék ki, a két kezed ne lássék ki. A beszédem mind-
 össze ez!»

A Nyílforgácsférfi kiment, fölöltözködött. Álma jött, majd-
 nem elaludt, hallja: emberek jövése hallszik. Három ember hal-
 latszik. Ő alulról figyeli: három leány. «Az úrnők középen
 hadd legyen!» A lépcsőn kezdtek fölmászni. «Ez a ruha miért
 van kidobva?» A köztük jövő leányt a Nyílforgácsférfi elkapta,
 semmiért se ereszti el. A két leány im bement [a házba], a
 megfogott leánynyal együtt ő is belépett. Beléptek, senki sincs
 [ott]. «Nyílforgácsférfi itt van egy sapka, ezt a sapkát tedd föl,
 minket azonnal meglátsz!» A sapkát föltette. Miközben a sapkát
 fölteszi, azt [t. i. a leányt] nem ereszti el. A sapkát föltette: a
 ház tele van néppel. Azokat meglátta, a leányt eleresztette.

Az evéssel, ivással elkészültek. Evés közben egy [ember]
 beszélni kezdett: «A leesett fű-e a sok, vagy a fönnálló fű-e a

dəm pəm ār, mola nōmən laidi pəm ār? ʔantləmən!» nàluàltsám ʔoi laʔəl: «nɔŋ kuš ʔandilə, mə ʔantta an' ʔàšləm.»

tomi manəs. i purəš ìmi laʔəl: «mouən kut ʔou, iəʒa ʔoià!» tomi manəm ʔubina lou ʔòis, sit ʔvxti èuəlt lou ʔòis.

ālməl iətsəs, lou top nox-kiləs, logodɔimən iətsəs, toməl ioxo-lvŋəs. «nàluàltsám — laʔəl — ʔodi, nōmən laidi pəm ār, mola iln ʔoidi pəm ār? — «andəm! iln ʔoidi pəm ār.»

«nàluàltsám ʔoi manləmən!» — «mə ʔundsi-ʔarti ʔvxta an' ʔàšləm. toməl laʔəl: «nàluàltsám ʔoi, iəŋ'k-ʔul ār, mola toxləŋ vaʔi ār?» «nɔŋ manə! kuš ʔandilə!» tom ʔoiəl manəs. purəš ìmi laʔəl: «nàluàltsám ʔoi, nɔŋ pə il-ʔoià, mouən kut ʔou!» lou ʔòis, ālməl iətsəs, kiləs. lou top nox-kiləs, tomi ioxtəs. «nàluàltsám ʔoi, laʔəl, mola ʔantsən?» — «mə ʔantsəm, iəŋ'kʔuləl ār, toxləŋ vaʔi simel.»

«nàluàltsám ʔoi, manləmən!» ìmi laʔdal ʕətl: «manə, manə! mouət ʔandilə!» nàluàltsám ʔoi pilna man'səŋən.

ʔàn-kəba ʔàn manləŋən, ʔou-kəba ʔou manləŋən. sidi man-

sok? — Nézzük meg ketten!» A Nyílforgácsférfi szól: «Csak nézd meg te, én nem tudom megnézni.»

Amaz elment. Egy öreg asszony szól: «A földed köze hosszú (= messze földről jöttél), egy kissé pihenj!» A mint amaz elment, ő lefeküdt, a míg az odajárt, feküdt.

Álmával elkészült, alighogy fölkelt, megmosdott, amaz bejött. «Nyílforgácsférfi — mondja — úgy-e, a fönnálló fű a több, vagy a lennfekvő fű a több?» — «Nem a! a lennfekvő fű a több.»

«Nyílforgácsférfi menjünk!» — «Én semerre se tudok menni.» Amaz szól: «Nyílforgácsférfi, a vízi hal-e a több, vagy a szárnyas állat-e a több?» — «Menj, nézd csak meg!» Amaz ment. Az öreg asszony mondja: «Nyílforgácsférfi te meg feküdjél le, a földed köze hosszú.» Lefeküdt, álmodott, fölkelt. Alighogy fölkelt, amaz megjött. «Nyílforgácsférfi, úgymond, mit láttál?» — «Láttam, vízi hal sok van, szárnyas állat kevés.»

«Nyílforgácsférfi menjünk!» Az asszony beszéde hallszik. «Menj, menj! földeket láss!» A nyílforgácsférfival együtt mentek.

Rövidnek rövid ideig mennek, hosszúnak hosszú ideig mennek. A mint így mennek, a tengerre jutnak. A Nyílforgács-

dən ɛuəlt sārəsna ɟorətsəŋən. nàluàltsəm ɟoi nvməsł: «mà-ki tàm mǎŋ-padəl tàm sārəsɟəŋ'kna uaiɟadi-kəmna, uaiɟali-kəmna il and ət lɔŋləm!» sārəsɟəŋ'kna sidi manləŋən, sārəs tom-pələkna pitsəŋən. keu olmal. tom ɟoiəl keu noɟ-āləm'səli; si keu ilbina sārən oŋ'gi put. «nàluàltsəm ɟoi, tàmì uandì-sà!» nàluàltsəm ɟoi selta uantsəli, sārən oŋ'gi put lɔu svɟəttəl kǎuərł: i kur-pələk ɛtl, i ɟàs-pələk ɛtl, i oɟ-pōzəɟ ɛtl. nàluàltsəm ɟoi lauəl: «sit molàiet?» — «ɟodi and ošlən! nɔŋ ɟsi kǎuərłən seda.» i ɟuiəlna keu lɔp-tɔɟər'sa. (mundi noɟ-ālməliəm keu) i manləŋən.

ieža man'səŋən, seda pà keu olmal. «nàluàltsəm ɟoi, tàm keu ālmì!» nàluàltsəm ɟoi lauəl: «mosa tɔɟlən-gi, keu nɔŋ ālmì!» i ɟoiəlna keu ālm'sa, ilis-tɔɟà uantləŋən: iln mur. lələsti ɟoi lələsl, kūdərmedi ɟoi kūdərmał, uələβəsłəłət, kɔlən-təs sùuɟlət, ɟəŋ'k-ɟul uəllət, or-uai uəllət. mur uələβəsłəβəsł uantlət. ɟada lǎuət-lət, ləu kudəlna lǎuədəβsilel tɔrəm ɟoza ɟolna lǎuətlət. «mola uantsən?» nàluàltsəm ɟoi lauəl: «uantsəm, lǎuətlət, kūdərmałət. mà uandəmədəm si. «nàluàltsəm ɟoi manləmən!»

férfi gondolkozik: «Ez a mese vége, ha én ebbe a vízbe a botosom talpával, a botosom szárával(?) bele nem mennék!» A tenger vizén így mennek, a tenger túlsó felére jutottak. [Ott] egy kő volt. Amaz a követ fölemelte; ez alatt a kő alatt egy nagy (tk. zürjén) szurkos fazék [van]. «Nyílforgácsférfi, nézd csak meg ezt!» A Nyílforgácsférfi erre meglátta, a zürjén szurkos fazék magától forr: egy félláb látszik, egy félkéz látszik, egy fej tűnik elő. A nyílforgácsférfi szól: «Ezek mik?» — «Hogyan, te nem tudod? te is fölsz itten.» A társa a követ lecsukta (az elébb fölemelt követ) és mennek.

Egy kicsinyég mentek, itt megint kő van. «Nyílforgácsférfi, ezt a követ emeld föl!» A Nyílforgácsférfi mondja: «Ha valamid van [ottan], a követ emeld föl te!» Társa a követ fölemelte, lefelé néznek, ott lenn nép [van]. A hadakozó férfi hadakozik, a birkózó férfi birkózik, munkálkodnak, rénszarvas csordát őriznek, vízi halat fognak, erdei vadat vadásznak. A nép munkálkodását nézik. A hol káromkodnak, káromkodásukat még az istenhez is káromkodják. «Mit láttál?» A Nyílforgácsférfi mondja: «Láttam, káromkodnak, veszekednek. Én ennyit láttam.» — «Nyílforgácsférfi menjünk!»

uàn manlənən, ɣou manlənən, tōrəm-tut ɣoza iɔɔtsənən. si tut mou ɛuəlt lɪl, ɣaɪtsa lɪl, lɪn and oslənən. «nàluàltsam ɣoi manləmən!» i ɣoiəl manəs, nàluàltsam ɣoi lauəl: «nɔɔ man'sən, mà pà ɣiləm.» i ɣoiəl lauəl: «ɣodi kàtni man'səmən, sidi i kàtna manda pitləmən! nɔɔ manəm àl iɔɣti, mà nɔɔnən ant ɣvìləm.» lɔɔn lābet ɛuəlt, tvlən lābet ɛuəlt moɣilən ɣantman taɪlələn, iɔɣà an' iɔɣətlənən. nàluàltsam ɣoi lauəl: «ɣol-mosa sòsləmən?»

lɔɔn lābet, tvlən lābet tɔrməs, lɪn iɔɣos kērləsənən, matta oləm kōrdi ɣàtna iɔɣətsənən. iɔɣo-lɔɔsənən, tōrəm-pugət ər pɔzən azət uər'sàiet. ɣodi iɔɣ'am iəsən tōrəm-pugət sàt liuβəs liden kutna pōdər'lənən. purəs imi lauəl: «nàluàltsam ɣilvìè, ittam uər nɔɔ and armətsən, ittam niɣən pilna manūten! ɣada oldi tvɔà-ki osləten.»

lɔɔmel, ɣèsmel ɣètsəs, man'sənən. i ɣirsu manlənən, ittam niɣəl lauəl: «ɣol-mosa sòsləmən, ɣoɪda māsł. nɔɔ — lauəl — ɣui osən, ɣàt ləɣàdà!» ɣui uɔɣɣəlna sarɲi-ox lɔiet tvɪmal, sarɲi-ox lɔiet lɔɣəβtsəlì (nàluàltsam ɣoɪna lɔɣəβtsə), uɣəlna uɪslì, uɣəlna si

Rövid ideig mennek, hosszú ideig mennek, az isten-tüzéhez (= északi fény) érkeztek. Ez a tűz a földről táplálkozik-e, vagy honnét, ők azt nem tudják. «Nyílforgácsférfi menjünk!» A társa ment, a Nyílforgácsférfi mondja: «Te elmentél, majd én is megyek [utánnad].» A társa így szól: «A hogyan kétfelé mentünk, úgy kétfelé menjünk tovább is! te engem ne érj el, én téged nem hagylak el.» Hét nyár óta, hét tél óta látják egymást, de össze nem jutnak. A Nyílforgácsférfi szól: «Meddig megyünk (tk. lépünk)?»

Hét nyár, hét tél múlt el, ők visszatértek, az előbbi vasházhoz jutottak. Beléptek; isteni ételekkel megrakott sok asztal van [ott] elkészítve. Hogy merre jártak, beszédjüket isteni sok étel evésük közben beszélük el. Az öreg asszony szól: «Nyílforgács unokácskám, im te nem értetted meg a dolgot, asszonyoddal együtt menjete, ha valahol lakó helyet találtok.»

Az evéssel, ivással elkészültek, mentek. Egy kis ideig mennek, im az asszonya szól: «Meddig lépünk (megyünk)? nyugodni kell. Te, úgymond, férfi vagy, készíts házat!» Az embernek a kis ujján aranygyűrű volt, az aranygyűrűt elővette, szájába vette,

twisəlî, twisəlî, sidi lawêl: «tàm mäs padêl-mosa-ki tülêm, kôrdî xättî, ox xättî îel ât îîl!» kim-laksəsî, kôrdî xättî, ox xättî îis. nâl-wältîsam xoi lawêl: «xädäiäm îmi êñğestî wêram olmal.» nâl-wältîsam xoi niğêl pèlâ lawêl: «xažà! mà î iäzəğ iorêmamê, mà-sà ioro-kêrlîlêm.»

xädäiäl îmi xoža ioxtəs. «xädäiäm îmi! ilta môu xarina îsi xädäiäm îmi ôs.» purəs îmi iästal: xädäiän îmi âl nômî! xädäiän îmi ilta môu xarina kê-m-ox têlan xätna, şəş-ox têlan xätna ol, şumêl an' wäxla, êlêl ant pätla. törəm-àngî iugänna ol.»

si iäzəğ xoləs. xädäiäl îmi lawêl: «nâl-wältîsam xoi, î ât xoîlên, î xvtl xoîlên, killên, talta manlên (xädenna manlên). oldên xou nōbat êwêlt si ox xätna oldî niğên tülêl-ki şvras tül êwêlt nōyêllên, nōyêllên, an' iorêtlên, iäsğəm si.» «ioro ant-ki îisen lolo, iorotsên lolo.» sit ôrəğna törəm-àngîna kätni pârtsaiğən, sit ôrəğna kwmên şvras tül olləğên, iwrâ an' iorêtləğên.

a szájában [így] tartotta, tartotta, így szól: «Ezt a regét ha végéig viszem, vasház, ezüstház legyen hát!» Kiköpte: vasház, ezüstház lett. A Nyílforgácsférfi szól: «A nénikémet meg kell kérdeznem.» A Nyílforgácsférfi az asszonynak mondja: «Maradj! én egy szót elfelejtettem, már mint én [mindjárt] visszafordulok.»

A nénikéjéhez érkezett. «Asszonynéném! lenn a földön szintén volt egy nénémasszonyom.» Az öreg asszony mondja: «A nénédasszonyodat ne említsd! a nénédasszonyod lenn a földön silány ezüsttel teli házban, hánecs [vékonyságú] ezüsttel teli házban van, nem éhes (= a szíve nem kíván semmit), a teste nem fázik, istenanya gyanánt van.»

Ez a szó véget ért. A nénikéje szól: «Nyílforgácsférfi, egy éjjel fekszel, egy nap fekszel, fölkel, innét elmegy (a házadhoz mégy). Hosszú ideig éltedben az ezüstházban levő asszonyodat, a tele ezer télen át nyomozod, nyomozod, nem éred el. A beszédem ez. Ha vissza nem jöttél volna, elérted volna.» Ezért az istenanya kétfelé rendelte őket, ezért [aztán] a mennyi ezer telet élnek, össze nem találkoznak (= jutnak).

4. *imi-χili m à ḡ.*

imi-χili ol, *χàdàia*l louèl ai-tèl^{na} ènmaltsèlì. *imi* azàt uèl-βèstèl, *soga*, *mòsa-pugèt* vai azàt uèllèlì, *top* àshì uèlda an' uèritl *i ièuèr* uèlda an' uèritl. *imi* uèlβèstèl, *imi-χili* iplàn ollhìl, *imi-χili* uèrùè vtḡàm.

i-mosajna pàdta pidəs, pàtsa. *imi-χili* χàt èuèlt kim-ēdəs, *ieža* toḡošik sòzəs, *or-kvlàn* kàldəm òžəs, *nōḡèlta* pitsèlì, *χàtèl* tombina *nōḡèltsèlì*. *ieža* uantman tvilèlì, *or-kvlàn* χirèsl. *or-kvlàn* siḡàlèslì, *ioḡo-iis*. *ioḡo-iōχtes*. *imi* pèlā lauèl: «manèm iōḡèl miḡà!» *imi* lauèl: «mola siḡàlèsən?» «mà, lauèl, *or-kvlàn* siḡàlèsèm.» *imi* vžəm-pat èuèlt kanžànta pidəs, iōḡèl òžəs. *imi-χili* iōḡèl^{na} masa, nàl^{na} masa. *imi-χili* iōḡèl uisli, nàlèl uisli pà manəs. *or-kvlàn* ièlta *nōḡèllèlì*. *or-kvlàn* χoža uànàməs, *or-kvlàn* oḡèl noχ-ālēm'sèlì, *i* manda pidəs. *imi-χili* ioutsèlì, χaisa. *or-kvlàn* il-kòriis, *or-kvlàn* èuèlt nàl mḡχti-lōχnəmdəs. lou *or-kvlàn* χoža

4. «Az asszony-unokája» regéje.

Asszony-unokája él, asszonynénje kis korától fogva nevelte. Az asszony mindent fog, a foglyot [vagy] bármiféle állatot mind megfogja, csak medvét nem tud ölni, és farkast nem tud ölni. Az asszony megy a dolga után (t. i. vadászik), az Asszony-unokája mindig csak benn van a házban. Az Asszony-unokája igazán esztelen!

Egyszer fagyni kezdett, megfagyott. Az Asszony-unokája a házból kiment, egy kissé tovább lépdelt, erdei rénszarvas nyomot talált, követni kezdte, a ház mögé követte. Egy kissé nézegeti, az erdei rénszarvas kapar. Az erdei rénszarvast meglátta, visszajött. Visszajött, az asszonynak szól: «Nekem adj [egy] íjat!» Az asszony szól: «Mit láttál?» — «Én, úgymond, erdei rénszarvast láttam.» Az asszony a párnaaljban keresgélni kezdett, íjat talált. Az Asszony-unokájának íjat adott, nyilat adott. Az Asszony-unokája az íját vette, a nyilat vette és ment. Az erdei rénszarvast hátulról üldözi. Az erdei rénszarvashoz közeledett, az erdei rénszarvas a fejét fölemelte és menni kezdett. Az asszony-unokája meglőtte, találva van. Az erdei rénszarvas elesett, az

ioxtas, lál xarti andàm (male xolmal). or-knlàn uisli, kat āñt' èuelt kätllsəli, langərna pon'səli i ioɣo-tälləli. ɔɣəl-idi tälləli, ioɣo-ioxtəstəsli. «imi xori or-knlàn!» — imi kim-ēdəs. «xiləm, nəməsl, or-knlàn uəldi xoñ iuymal.»

or-knlàn imina xorda pitsa. or-knlàn azət si-mər't uoiān, sorli uoi! imi xor'səli, uoiłal ādəl pəitsəli. ondər-uoiłal i libina pon'səli. noɣəñəl èuəlliximan iətsəs. noɣəñəl ləbasna səməłtsəli. sitəlna imi ioɣo-ləɣəs. ioɣo-ləɣəs, xiləl xəñil. imi si mundə uoiət kəuərtə pitsəli. or-knlàn-ox rat-silna ləñil. imi si or-knlàn uoiət kəuərləli, imi-xili nox-kiləs. «imi-ləngi mui xərlən?» «mə xiləftəlna uoi kəuərləm.»

imi-xili uələm or-knlàn-ox xoəəɣna sḡ ām'səs. imi-xili si xər-ox pələ laɣəl: «manəm malai poləəɣna ləklən?» imi laɣəl: «pādəm ox uərl pətsa, ləldal svəət uərl pəziñil. uətna òlə! uərna pəziłəñən.» ləu xolna tut silna āməsl. «təm or-knlàn-ox manəm malai poləəɣna ləkləli?» imi laɣilñil: «nəɣ uətna òlə!»

az erdei rénszarvason a nyíl keresztül csúszott. Ő az erdei rénszarvashoz ért, nem is lélekzik (már meghalt). Az erdei rénszarvast fogta, a két szarvánál fogva megragadta, a vállára tette és haza húzza. Szán gyanánt húzza, haza juttatta. «Asszony az erdei rénszarvast nyúzd meg!» Az asszony kiment. «Az unokám, gondolja, erdei rénszarvas ölé férfivá lett.»

Az erdei rénszarvast az asszony nyúzni kezdte. Az erdei rénszarvas egészen olyannyira zsíros, tiszta zsír! Az asszony nyúzta, a faggyúit külön tette, a gyomor faggyúit egy tálba tette. A húsa eldarabolásával elkészült. A húsát az éléskamrában elásta. Aztán az asszony bement [a házba]. Bement, az unokája fekszik. Az asszony az előbbi faggyúkat főzni kezdte. Az erdei rénszarvasfej a tűzhely szélén áll. Az asszony az erdei rénszarvas faggyúkat főzi, az Asszony-unokája fölkelt. «Asszonykám, mit csinálsz?» — «Én azon frissiben a faggyút kifőzöm.»

Az Asszony-unokája a megölt erdei rénszarvasfej mellé odaült. Az Asszony-unokája a rénszarvasfejhez szól: «Engem miért köpködsz le?» Az asszony szól: «A fagytott fej vére megfagytott, olvadás közben a vére szivárog. Menj odébb! a vér rád szivárog.» Ő [még] mindig a tűz szélén ül. «Ez az erdei rénszarvas-

imi uoi k̄aurl. imi-xili ligázəs, lāiam n̄vr̄m̄əs, ittām x̄ār-ox
lāiamna s̄eūarta pits̄eli. imi ūdişik manəs. imi-xili x̄ār-ox lāiamna
s̄eūardal sv̄r̄at sidi laūšl: «man̄em polz̄əŋna p̄a lāḡl!» x̄ār-ox tut
p̄èl̄a k̄ōriis, ittām uoi put tut elta x̄omb̄eləs. ittām uoi tutt̄ nox-
kum̄əs, x̄āt tutna lvp-kuz̄əm'sa, imi-xili uur̄āina kim-uaȳxta
ūeridəs. imi x̄āt libina tut x̄oza seda i x̄azəs. iez̄a òs, x̄ātl̄ t̄udi-
t̄el̄na il-r̄ox̄n̄emdəs. k̄ām̄elta loy lāš̄na x̄or'ta an' ūeridəs. loy
sir̄el̄na v̄uəs i x̄āt'l̄əs.

si x̄āt tutna l̄idi ēuelt tal x̄iš̄š̄ k̄er̄l̄əs. loȳl̄ n̄em̄əza x̄az̄əm
and̄ām. x̄ātl̄ tut l̄uəm iubina n̄em̄əza and òz̄əs. i-mos̄aīna i
p̄ōd̄ali òz̄əs, mūi p̄ōd̄ali, ošl̄ and̄ām. loy uand̄es̄l̄i, uand̄es̄l̄i, ārd̄ā-
l̄el̄i: x̄ād̄āīl̄ imi sv̄s-p̄ōd̄ali. sidi uants̄el̄i, uants̄el̄i, x̄āt'l̄əs. «x̄ol
t̄ūll̄i?» n̄em̄əza n̄v̄m̄əs ošta kurdəs. selta manəs si t̄v̄r̄āīl̄ ēuelt.
iez̄a s̄ōz̄il̄iis, l̄v̄bas òz̄əs. si l̄v̄bas oūl̄ p̄èl̄ak-suḡāts̄el̄i: s̄ōm̄ett̄i
sv̄x̄-h̄ir̄ ūer̄īē ār. ārd̄āl̄el̄i: «m̄a mos̄āil̄ām.» selta uants̄el̄i: uai-

fej engem miért köpdös le?» Az asszony mondogatja: «Menj odébb!» Az asszony főzi a faggyút. Az Asszony-unokája a rén-[szarvas]bikafejet fejszével vágni kezdte. Az asszony egy kissé odébb ment. Az Asszony-unokája miközben a rénbikafejet fejszével vagdalja, így szól: «Engem köpdöss le megint!» A rénbikafej a tűz felé esett, im a faggyús fazék a tűzre lefordult. A fagygyú a tüzet lángra lobbantotta, a házat a tűz meggyújtotta. Az Asszony-unokája csak nehezen tudott kimászni. Az asszony a házban a tűz mellett, ott is maradt. Egy kis idő múlva (tk. keveset volt), a ház a tűzzel együtt összeomlott. Kivülről ő nem győzte hóval oltani. Egymagában (tk. a maga módján) ordított és sírt.

A ház, miután a tűz megemésztette, pusztá hamuvá lett. Neki semmi sem maradt. A mint a házat a tűz megemésztette, semmit sem talált. Egyszer csak egy csontdarabot talált, milyen darab, azt nem lehet tudni. Ő nézte, nézte, vizsgálgatja: asszony-nénje gerinczesontja. Így nézte, nézte, sírt. «Hová viszi?» Semmi okosat (tk. gondolatot) se tudott kitalálni. Aztán elment erről a helyéről. Egy kissé lépegetett, a kamrát megtalálta. A kamrának az ajtaját feltörte: fölvenni való öltözet ugyancsak sok van. Vizsgálgatja: «Az én holmiaim.» Aztán nézte: élelem (vad,

xul uèrùè ār, oxsarət, lolmaxət uèrùè ārət! ī nàù ñeplu-svχ uīs, sitəlna manəs, tutna liuəm χāt pèlā manəs. ittam mundī tut liuəm svχ-pòdālī uīsli, svχ libina iuvār'səlī, vndaβna iər'səlī. svχ elti oxsamna pon'səlī. īsi līlən nənχoi-idi lèžātsəlī. si svχəl aī ōrəl elti āmātsəlī, īsi nənχoi-idi āmātsəlī. kolna χòssəlī, loy langər-kol lèžādəs, selta tādā pitsəlī, sidi tālləlī. χos pèlā manl, loy and osl χolna. sidi tādā lēuəlt uantləlī, uas ēdəs. iēza ila-pèlā oldī pidəs, patladi-mosa lāildī pitsəlī, uas and āt nīla. loy ōrləl uīsli, iəm loyāt keu ōrlāna lēdəs, pā tālləlī. sidi tādā lēuəlt uas ilbina iōχtəs.

ittam ōrləl òmləβ silna āmātsəlī, matti nənχoiina nōχtəla-ki, òmləβna mnyti kōriūil. sitəlna loy uas-χādet pèlā sōsta pidəs. «χoi uas?» (imi-χilī nēžəsli) «uāzəχ ōr't igi uas» (uas sāvūdi, χoi si). uāzəχ ōr't igi χātna toyo sōsta pidəs. uāzəχ ōr't igi nāu-rēmāt iuvlāt, pōdər'lat: «imi-χilī iōχtəs.» uāzəχ ōr't igi lāuəl: «āt iil!» nəχ šāttən toχāina an' iil, mā šāttəm toχāina iis.»

hal) ugyancsak sok van, róka, rozsomák ugyancsak sok van! Egy fehér rénborjubőrből készített subát fogott, aztán ment. A tűz emésztette ház felé ment. Ím az elébb megégett gerinczesontot vette, a subába göngyölgette, övet kötött rá. A suba fölé fejkendőt tett. Úgy elkészítette, mintha élő ember volna. Ezt a subát egy kis szánra ültette, szintén ember gyanánt ültette, kötéssel megkötötte. Vállkötelet készített, aztán húzni kezdte, így húzza. Merre megy, még nem tudja. Miközben húzza, látja, város tűnt elő. Kissé esteledni kezdett, besötétedésig kezdett várni, hogy a város ne lássék. A szánját fogta, jó nagy követ tett a szánjára, megint [csak] húzza. A mint így húzza, a város alá érkezett.

Most a szánját egy lék szélére állította, ha valamely ember megmozdítja, rögtön a lékbe esik. Aztán ő a városi házak felé kezdett lépni. «Kinek a városa [ez]?» (Az Asszony-unokája kérdezi.) «A Városi fejedelem-öreg városa.» (Ez a városörző ember.) A Városi fejedelem-öreg házához oda kezdett lépegetni. A Városi fejedelem-öreg gyermekei játszanak, beszélnek: «Az Asszony-unokája érkezett meg.» A Városi fejedelem-öreg szól: «Hadd jöjjön! A ti hallásotokra nem jön, az én hallásomra jött.»

«imi-xili ioro-lonà!» — «mà xodi lonlëm? xadàiem-imi mundi snh'kməsa, iolxədiul òmləβ silna.» uəzəŋ òr't igi èuèŋələn pèlè nòyməs: «xadàien imi ti tuàlən!»

kət èui nòrəlman man'səŋən, xadàiel imi xoza iorətsəŋən. imi uərdi oxsam ponmal, ittam imi kätllta utšəsəŋən, imi nò-
 ɟəlas, ɔrləttəlna òmləβ-uəs ɟouət il-ləŋəs. èuèŋən svmlən man-
 mal, oxsam kunžəməsəŋən, tal oxsam kätllman xašsəŋən. ittam
 èuèŋən ioro-mandi isi-louət šökki ol, paldəməsəŋən. «uèrna pitsə-
 mən.» — èuèŋən lauləŋən. «min mundi aülta kätllta uèrmən ɔs,
 purəš imi pòknəs, svməl manəs.» ioro manda pitsəŋən. imi-xili
 ləiləslə. «təmi èuèŋən iəna' ɟou šitləŋən.» mosa-pvvrəina èuèŋən
 iorətsəŋən, uəzəŋ òr't igi laul: «iəna' ɟou ian'satən!» imi-xili
 laul: «xadàiem tūslən?» èuèŋən azət šidəməŋən. uəzəŋ òr't
 igi laul: «xodi ištən?» «àži, lauləŋən, min uèr uèr'səmən,
 imi min èuəltəmən pòknəs i òmləβ-uəsna ləŋəs. kuš kunžəməsə-

(= Ti hogyan hallanátok meg a jövetelét? én hallom csak.)
 «Asszony-unokája gyere be!» — «Hogyan menjek be? A nénem-
 asszony az imént megizzadt, a lék szélén hűtőzik.» A Városi
 fejedelem-öreg a két leányához szólott: «Asszonynénéteket hoz-
 zátok ide!»

A két leány futva ment, asszonynénjükhöz érkeztek. Az
 asszony vörös kendőt öltött, most az asszonyt el akarják kapni,
 az asszony megmozdult, szánostul együtt a lék nyílása hosszá-
 ban lement. A két leány egészen oda lett, a fejkendőt megra-
 gadták, az üres fejkendőt fogva maradtak. A leányoknak vissza-
 menni egyformán nehéz volt, megijedtek. «Bűnbe estünk» —
 mondják a leányok. «Nekünk az elébb csak lassan kellett volna
 megfognunk, az öreg asszony megijedt, esztét vesztette (tk. a szíve
 ment).» Visszafelé kezdtek menni. Az Asszony-unokája várta őket.
 «Ezek a leányok ugyancsak soká végeznek.» A leányok egyszer
 csak megérkeztek. A Városi fejedelem-öreg szól: «Ugyancsak
 sokáig jártatok!» Az Asszony-unokája szól: «Az asszonynénémet
 elhoztátok?» A két leány egészen megnémult. A Városi fejedelem-
 öreg szól: «Mi van veletek?» — «Atyus, mondják, mi bünt kö-
 vettünk el, az asszony mi tőlünk megijedt és a léknyílásba be-
 lement, jöllehet utánna kaptunk, a fejkendője maradt a kezünk-

man, oxsaməl iəsmənna xazəs.» uəzəŋ ɔr't igi lauəl: «xodi, nin soyna iəstən!» imi-xili nox-ləimədəs. «mə nəŋilən elti uas ant xviləm, nəŋxo ant xviləm, arətəlna nəŋilən ɔmləβ-uəs xoɔt i-sidi lügətləlləm, tam uas tutna ponləm, xadəim imi xodi uəl-səllən, nəŋilən i-sidi uəllələm. mə ior-nəŋxo ɔuəlt an' palləm.» uəzəŋ ɔr't igi lauəl: «imi-xili, təzəm i-pəlgəl nəŋən maləm, niŋna ləzətləm, xoləm ɔui twiləm, madi ɔui nɔmsən' pitl, si ɔuəl uia!» — «manəm əl ɔuləβti!» imi-xili xolidən xazəxna an' uərəmla.» uəzəŋ ɔr't igi lauəl: «si-louət iəm uərə, si rəməmə! imi-xili lauəl: selta-ki ligəsləm, xolidən xoi ant xviləm, uəzəŋ ɔr't igi ant xviləm.» uəzəŋ ɔr't igi lauəl: «lugəsl! uolua! nəŋən maləm aɔ ɔuəm, ədəl xatna oldi ɔuəm amətləm.»

imi-xili rəməmədi pidəs. ittəm ɔui uiaŋ niŋ! uas lida uul pəri uər'sət, mur əgəm'sət, iɔntti xoi iɔntil, aridi xoi ariiŋ. sidi iɔnttal ɔuəlt kɔmən ləbət manəs. uəzəŋ ɔr't igi uul iɔrəl lauəl:

ben.» A Városi fejedelem-öreg szól: «Hogyan, ti megbolondultatok!» Az Asszony-unokája fölállott. «Én nektek nem hagyom meg a várost, embert nem hagyok, mindvalamennyiteket ugyan-csak a léknyilásba fojtalak, ezt a várost fölégetem, a hogyan az asszony-nénemet megöltétek, titeket ugyanúgy öllek meg. Én erős embertől nem félek.» A Városi fejedelem-öreg szól: «Asszony-unokája a vagyonom egyik felét neked adom, asszonyt készítek föl, három leányom van, a melyik leány neked tetszik, azt a leányt vedd el!» — «Engem ne csalj meg! az Asszony-unokájával harmincz kozák sem bír.» A Városi fejedelem-öreg szól: «Tedd meg azt a szíveséget, csillapodjál le!» Az Asszony-unokája szól: «Aztán ha megharagszom, harmincz embert nem hagyok, a Városi fejedelem-öregtet sem hagyom meg.» A Városi fejedelem-öreg szól: «Hagyján! Csillapodjál le! Neked adom a legfiatalabb leányomat, a külön házban lakó leányomat adom oda.»

Erre az Asszony-unokája kezdett elcsendesedni. A leány feleség (= vett nő). Város evő nagy lakomát csaptak, a nép összegyülekezett, a játszó férfi játszik, az énekes férfi énekel. A mint így játszanak, néhány hét eltelt. A Városi fejedelem-öreg idősebbik fia szól: «Hogy is van [mitevők legyünk], a nőtestvé-

«xodaš oldi, iëuəm tinli uisli, ali (orosz: или) nālēmna!» lou (imi-xili) si iāzəŋ xòl'səli.

ñaurēmət iəntlət, iəntti ñaurēmət xoza manəs. uāzəŋ ər't igi uəl iijəl iij-ñaurēm toimal. iəntti ñaurēmət kut euəlt si ñaurēm ieza ādəl tojaina uāxsəli, ñaurēm pələ lauəl: «ñālmən kim-ētlī!» ñaurēm nālēm kim-ētləsli, ñaurēm ai-nālēm imi-xilina xos-euətsa. sitəlna ñaurēm noxəmdəs, lou iəro-manəs.

uāzəŋ ər't igi euəlt iāzəŋ ioxtəs: «ñaurēm uəllī pidəs, nīžəsla, ñaurēm sēmłəl al-lārīlət. sitəlna lauəl: «ñaurēm uəllī pidəs.» xələuət xòləs, uāzəŋ ər't igi lauəl: «səbən kašta məsl, səbən-nəŋxoi!» mur pōdər'lət: «tādà uānna səbən-nəŋxoi andəm. i imi lauulla, si imi ñaurēmłəl ārət, ilamba ñaurēmłəlna and əslla. lou, si imi, xoliəŋ iijəl euəlt al-uəidam nəŋxoiina ti tūda an' uəritla, lou xoziləl an' ioxəl. «xoiəu kitlu?» mur nōxməsət. «xoi kitladi? top imi-xilina tūda uəritla.» imi-xili uāzəŋ ər't igina pərtsa. iəŋ əm'βna kirsə. əm'βət kərəm iətsəs, imi-xili manəs.

remet dij nélkül vette vagy csak szóval (tk. nyelvvel)?» Ő (az Asszony-unokája) ezt a szót hallotta.

A gyermekek játszanak, a játszó gyermekekhez ment. A Városi fejedelem-öreg idősebbik fiának figyermeke volt. A játszó gyermekek közül ezt a gyermeket egy kissé félre (külön helyre) hívta, a gyermekhez [így] szól: «Öltsd ki a nyelvedet!» A gyermek a nyelvét kiöltötte, a gyermek kis nyelvét az Asszony-unokája levágta. Aztán a gyermek megfutamodott, ő vissza ment [be a házba].

A Városi fejedelem-öregtől izenet jött: a gyermek megnémult, [ha] kérdik, csak a szemei forognak. Aztán mondják: «A gyermek megnémult.» Másnap virradt, a Városi fejedelem-öreg szól: «Samánt kell keresni, samánembert!» A nép beszél: «Itt a közelben samánember nincsen, egy asszonyról mondják [hogyan az], ennek az asszonynak sok a gyermeke, lehetséges, hogy a gyermekei nem is eresztik. Őt, az asszonyt, harmincz fiától közönséges erejű ember ide hozni nem bírja, velük nem mérközhetik meg (tk. hozzájuk nem ér).» — «Kit küldjünk (tk. kicsodánkat küldjük)?» mondja a nép. «Kit küldenétek? csak az Asszony-unokája bírja elhozni.» A Városi fejedelem-öreg az

uàn manəs, xoy manəs, xolìdɔŋ xoi xàtna toɾo-ioxtas. xolìdɔŋ xoi poŋxrus-idi lùllet, sidi laulət: «mola tək uèrna iəsən?» «əŋgən tuda iəsəm səbàn uèrdi. xolìdɔŋ xoi lauləl (sic!): «muŋ-ki ligaslu, nvyèn iərsellu, pà àm'β-öylənnə taltə iəɾo-kitlu.» imi-xilì lauləl: «mù uèrəmna xun tüləm.» xolìdɔŋ xoi lauləl: «mosa uèr-ki uèrlən, nvy ant sörənlən, mosa uèr-ki ətł, uàzəŋ òr't igi yasł azət tutna lābatleu.» xolìdɔŋ xoi nóxməs, əŋgel pèlā lauləl: «lìtlən-ki, manə, ant-ki lìtlən, nvy uèrən!» əŋgel lauləl: «uàx-səiəm, iŋv'ləm.» ittam imi sōmətlüəs, sōmətlüəman iətsəs, imi-xilì pilna kim-ətsəŋən, iðŋ əm'βna ləl'səŋən, sidi si tulaŋən.

xolìdɔŋ xoi xādel xoza lāiman xaśsət. lın uàzəŋ òr't igi yasna iəɾətsəŋən. uàzəŋ òr't igi xàtna ittam imi iəsna ələmti-idi iəɾo-lvəltəsa (iəsna ələm'sa iəɾo). imi lauləl: «ittam purğəmə-səiəm, malai manəm tülküülən?» uàzəŋ òr't igi lauləl: «katra pvrəiətna səbàn uèrdi xāssən, náurəməm uŋəllə pidəs, nvy xodəs

Asszony-unokájának meghagyta. Tíz ebet befogtak, az ebek befogásával elkészültek, az Asszony-unokája ment.

Rövid ideig ment, hosszú ideig ment, a harmincz ember házához odaérkezett. A harmincz ember úgy áll, mint a bogáncskóró. Így szólnak: «Micsoda sürgős dologban jársz?» — «Azért jöttem, hogy anyátokat vigyem samanizálni.» A harmincz ember mondja: «Ha mi megharagszunk, megkötözünk téged és az ebszánodon innen visszaküldünk.» Az Asszony-unokája szól: «Az én dolgomban mikor vinném!» A harmincz ember szól: «Ha valami rosszat csinálsz, nem szabadulsz meg, ha valami történik, a Városi fejedelem-öreg városát tüzzel pusztítjuk el.» A harmincz ember megszólal, anyjához szól: «Ha akarsz, menj! ha nem akarsz, a te dolgod.» Az anyjuk szól: «Hívnak, megyek.» Erre az asszony fölöltözködött, az öltözéssel elkészült, az Asszony-unokájával együtt kimentek, a tíz ebre fölültek, így vitetnek.

A harmincz ember a házuk mellett állva maradt. Ők ketten a Városi fejedelem-öreg városába érkeztek. A Városi fejedelem-öreg házába az asszonyt bevitték (kézen fogva emelték be). Az asszony szól: «Már megöregedtem, miért hoztok [ide] engem?» A Városi fejedelem-öreg szól: «Hajdanában varázsolni tudtál, a gyermekem megnémult, te hogyan hoztad volna helyre, ezért

lèžàtsèn lolu, sit òragna ma nnyèn uàxsèm.» ìmi laùl: «ìlbi sirəmna lèžàtsèm lolu, ittam puršəməsàim, xundi sàra možàtləm mà sit!»

uàzəy òr't igi tut nlda pàrdəs. tut pl'sa. uul put, kàuərdi put, mur lədi put tēlii kàuər'sa. put kàuərdal svət ìmi tut silna kòil, sèbàn uèrl. ìmi-xili kòidi svət kim-ēdəs, uantlèli: naurəmət iwntlèt. ìmi-xili naurəmət xušlèli, sidi pòdər'l: «ìmi kòməda pitla, nəy naurəmət buadi, lauadi: la' il!» naurəmət laulèt: «mun svə bulu.»

ìmi-xili sèbàn uèrdi xàtna ioyo-lyəs. ioyo-lyəmal iubina put kàuərl. ìmi tut silna aməsl, kòil, kòidal svət mola-pugat əuəlt azət purisəli, tōrəm əuəlt purisəli, kul əuəlt purisəli, nəməza kul uèrəm uèr and ol, tōrəm uèrəm uèr and ol, ìmi-xili xoza xais: ìmi-xilina uèrəm uèr! si-kəmna kimis xòlən'lat, naurəmət buđel šàtl: «la' il! la' il!» ou pèlək-ləskəsa, aràtèlna kim-naurəmələt, ìmi xolna kòil. ìmi-xili kim-naurəmal svət kàuərəm

hivtalak téged.» Az asszony szól: «Ezelőtt (tk. a régi módom szerint) helyrehoztam volna, most már megöregedtem, mikor tudom én ezt hamar meggyógyítani.»

A Városi fejedelem-öreg tüzet gyújtatott. A tüzet meggyújtották. A nagy fazekat, a főző fazekat, a népevő-fazekat tele-rakták (tk. főzték). Miközben a fazék forr, az asszony a tűz szélén varázsol, samanizál. Az Asszony-unokája varázslás közben kiment, látja: a gyermekek játszanak. Az Asszony-unokája a gyermekeket fölbiztatja, így beszél: «Az asszony mihelyt varázsolni kezd, ti gyerekek üvöltsetek, mondjátok: «Jön az ellenség!» A gyermekek mondják: «Mi majd aztán üvöltünk.»

Az Asszony-unokája a varázsló házba belépett. Miután bement, a fazék forr. Az asszony a tűz szélén ül, varázsol, varázslása közben minden felétől kutatta, az isten felől kutatta, az ördög felől kutatta, semmiféle ördög okozta (tk. csinálta) dolog nem, isten okozta dolog nem, az Asszony-unokájához csapódott: az Asszony-unokája okozta dolog! Ezenközben kifelé figyelnek (hallgatnak), a gyermekek üvöltése hallszik: «Jön az ellenség! jön az ellenség!» Az ajtó kicsapódott, mindnyájan kiugranak, az asszony még varázsol. Az Asszony-unokája kiugrása közben

put toʒo potkəsli, imi elti sǝzəməsli. kāmən mur mou-lòkkì uan-diis; nèməza laʼ andàm.

ittam ʒoʒo-lɒʒsat. koidi imi səmləl-təlna kāmərəm ʒəŋ'kna azət lɒmət, sòlləl-təlna kim-ətta pitməl. uàzəŋ òr't igi laʒəl: «təm ʒolìdŋ ʒoi àngəl ʒvəs ittam! muŋ ittam i-sidi ʒvlda pitlu. ʒolìdŋ ʒoi tì-ki ʒoʒətlət, tàm uàzu azət tutna ponla, muŋ uèllàiu. ʒəna' uèrna pitsu!» uàzəŋ òr't igi laʒəl: «si imi ʒol-mosa ʒoida pitl? matti ʒàʒna ʒoʒo àt tula!» matti nòxməs: «pà àt!» pàot laʒəl: «mà səməm nidi ʒolt' ʒoʒa ʒodi svʒət manləm? muŋ, laʒəl, tuda an' uèrəmlu.» uàzəŋ òr't igi tuŋən nvməsli pidəs. «nè-məza sirna ant raʒəl tada tvɛda! imi-ʒilì nŋ tùuà!» — «mà lələm an' məsl?» imi-ʒilì laʒəl: «mà an' uèritləm.» sidi pòdərtelet ɛuəlt nəŋʒo ošta kurtsət.

mosa-pvràina uàzəŋ òr't igi laʒəl: «imi-ʒilì, tàzəm, uòl-βəsəm nŋŋən maləm, manəm top lǝβtì, ʒəʒəltì, lɛkna manəm àl

a fölforrt fazekat odébb lökte, az asszonyra döntötte. Künn a nép a föld minden irányában (tk. körös körül) tekintgetett; semmiféle ellenség sincs.

Erre bementek a házba. A varázsló asszony szemeit a forró víz egészen kiette, a belei is kifordultak. A Városi fejedelem-öreg szól: «Ez a harmincz ember anyja im meghalt.» Mi ugyan-csak meg fogunk halni. Ha a harmincz ember ide érkezik, ezt a városunkat fölgýújtják egészen, minket megölnek (mi megöletünk). Bizony bajba estünk!» A Városi fejedelem-öreg szól: «Ez az asszony hol (hová) fog feküdni? Valamely emberek hadd vigyék vissza!» Valaki megszólal: «Az ám (tk. bizony hadd)!» A másik szól: «Én szemem látó biztos halálhoz hogyan menjek? mi, úgymond, elvinni nem bírjuk.» A Városi fejedelem-öregnek egyenesen megállott az esze (tk. gondolat nélkülivé lett). «Sehogyse lehet itt tartani! Asszony-unokája te vidd [haza]!» — «Az én életem (tk. lelkem) nem szükséges?» Az Asszony-unokája szól: «Én nem bírom [t. i. hazavinni]». Míg így beszélnek, embert hiába kerestek.

Egyszer [csak] a Városi fejedelem-öreg szól: «Asszony-unokája, a vagyonom, mindenem neked adom, engem csak táplálj, itass, ne haragíts meg! Téged fiam gyanánt foglak tartani, ezt

ēdē! nənən iŋ iugānna nōmda pitlēm. tām imi talta tūi! nən nmsəŋ-ki, māzəŋ lūlən an' uēlla.» imi-χili si iāzəŋ χōləs, iōŋ am'p' kīrəs, kīrman iētsəs. ittām imi am'β-ōrāl elti lēltsəlī, pā manda pidəs.

uān manəs, ɣou manəs, uantman tniłəlī: ɣoliōŋ ɣoiəl ɣādet sē ēdsət. am'β-ōrāl uīslī. ɣvmdā lpskəsli, am'β-ōrāl padī ilb(i) ēuəlt lou pā lŋəs. am'βət ɣol nāuərlet, sē nāuərlet, lou vūāl: «sē ɣvl'su! sē ɣvl'su!» iosl uēriiē iuɣəŋ. lou māl'səŋəl uīslī, pēlak-vritsəlī, rāuūi vritsəlī, imi lās elti ɣvmdā ɣōiil, ōrāl ɣōsman ol, lou ōrāl-pārt ilb(i) ēuəlt i-sidi ɣvmdā ɣōiil. ɣoiidal kutna am'βlāl ɣuśləlī, i-ɣvlda nāuərlet, iōŋ am'p' ɣol vūāl, sē vūāl. «ɣoliōŋ ɣoi, am'βlu kātālən (imi-χili vūāl), sē ɣvl'su, sē ɣvl'su!»

ɣoliōŋ ɣoi kim-nauər'sət. kim-ēdel ēuəlt am'β-ōrāl sē lāiəs. ɣoliōŋ ɣoi uantlālī: am'β-ōrāl ɣvmdā ɣōiil. ɣvmdā ɣoidi am'β-ōrāl iosl azāt uōr! ɣoliōŋ ɣoiina am'β-ōrāl noɣ-āmətsa, am'β-ōrāl

az asszonyt innen vidd el! Ha okos vagy, talán a lelkedet nem ölik meg [értisd: életedet nem veszik].» Az Asszony-unokája ezt a beszédet hallotta, tiz ebet befogott, a befogással elkészült, ekkor az asszonyt az ebszánra tette és menni kezdett.

Rövid ideig ment, hosszú ideig ment, meglátja: a harmincz ember házai idelátszanak (előtűnnek). Az ebszánját vette, fölfordította, az ebszán feneke alá maga is odabújt (tk. bement). Az ebek a merre ugornak, arra ugornak, ő üvölt: «Végünk van! végünk van! (tk. itt halunk! itt halunk!)» Az út igazán fás. Ő a subáját fogta, ketté szakította, apró darabokra tépte. Az asszony a havon arczczal lefelé fekszik, a szánhoz van kötve. Ő a szándeszkája alatt szintén arczczal lefelé fekszik. Miközben [így] fekszik (tk. fekvése közben), az ebeit uszította, [azok] egy halálíg iramodnak. A tíz eb a merre üvölt, arra üvölt. «Harmincz ember, az ebeinket fogjátok meg (az Asszony-unokája kiabál), végünk van! végünk van!»

A harmincz ember kiugrott. A mint kimentek, az ebszán ott állott. A harmincz ember látja: az ebszán föl van fordulva, a fölfordított szán útja csupa vér! A harmincz ember a szánt fölemelte, az ebszán alól ő (az Asszony-unokája) csak nehezen

èuelt lou (imi-xili) wuràina nox-kiləs. tàm xolìdñ xoi ànggel nox-àmətsət, nox-àmətmelna ànggel ox-pōžxəl tārənməl, ànggel sòlət male xvəsta pitməl. imi-xili èləl ieža uəri iuyəmal. xolìdñ xoi al-uantlət. «ànggəu xodi uəl'sən?» «mà and osləm. tōdà ioràn uədi kildi tvəràina àm'βət nāuərməsət, ōḡəl xvbələs, nə pà ligam'səm ōḡəl ilbina. tì-mosa si-kuš vusəm, nəḡ xoəziən nəməttitlən (?) sələl andəm. min àm'β-ōḡəlmənnə uəl'sajmən. si kinža toltə tumdugən iuyəndismən, idēmən svḡət tàm ioràn nuna svrəmna si pitsəmən.»

lou imi-xili iəxləl pèlā pōdər't, tal mīləl tvīl, mālšəḡ andəm. xolìdñ xoi lauəl: «iəna' ol, pà àm'p' ox-kol an' tvīl, idñ àm'p' iorəl ār, nəḡxoina kətlitlā an' uəramlājet.» — «manəm mosa ādəm mālšəḡ-svḡ mīiūdi! pətsəiəm.» iəxləlna masa. xvlāiəl nvrəm elti isūi pulay nox-àmətsəl, paldənsik āt ol, àm'βətnə əl līla. sitəlna iorə-lvysət. «muy xolìdñ xoi mola sirna olda uəritlu, uaiļu, mālšəḡlu xoina ləžəttā pitlājet?»

kelt föl. Ennek a harmincz embernek az anyját fölemelték, a mint fölemelik (tk. fölemelésük közben) az anyjuk feje szétszakadt, az anyjuk belei már feketedni (?) kezdtek. Az Asszony-unokájának teste egy kissé lett véres. A harmincz ember csak néz. «Az anyánkat hogyan ölted meg?» — «Én nem tudom. Ott a folyó partjára kelésünk helyén az ebek megugrottak, a szán fölborult, én meg a szán alá estem. Idáig üvöltöttem bár, nálatok egyikötöknek sincs semmi nesze se. Mi ketten az ebszántól megölettünk. Egyébként onnét egészségesen indultunk el, jövésünk közben e folyó torkolatánál halálba estünk im!»

Ő, az Asszony-unokája az emberekhez beszél, pusztán sapkája van, subája nincs. A harmincz ember mondja: «Biz' úgy van! és az ebnek fejkötele sincs, tíz ebnek az ereje nagy, ember nem bírja megtartani.» — «Nekem valami rossz subát adjatok, fázom.» Az emberek adtak neki. A halottjukat egy állványra az ablakkal szemközt fölültették, kissé magasan hadd legyen, az ebek meg ne egyék. Aztán bementek a házba. «Mi harmincz ember mi módon birunk meglenni, a botosainkat, subáinkat kiesoda hozza majd rendbe?»

ila-pələ iis, imi-xili pōdər'ta pidəs: «uèr'iè iski! kāmən uotàs. ittām xadu kaueram, mà xodi nınzax-kurdi, nınzax-lōmaldı xoiłam.» xoliđn xoi lauəl: «muy si-kut isna nınzax kurdi, nınzax lōmaldı xoiłıılu.»

liımel iètsəs, kim-ètliıısat. iäzläl iıbina imi-xili kim-ədəs. xplä euəlt kol iərəs, püləß-uəs euəlt kol ätəy il-əsllsəli. si xplä isııı puləy ol. xoliđn xoi ioro-lııysət, xoiısət.

imi-xili xoiıman xöl'ləli: uotàs palem. pə iäzläl unıəm'säıet, pə iäzläl uèrdi ollət. azət nınzax lōmaldı xoiłet. sitelna püləß-uəs euəlt kol selta uıslı, ittām xplä selta nırēməsli. xplä toltā xat-məs, isııı libi xouāt ioro-lııys. selta xoliđn xoi nāuərməsət, nınzax lōmaldı xol-pələ man'sət ant pə uantsəli. lou pə nāuərməs kim bu-sorna: «ııuāt! ııuāt! mà si uəlläıəm!» nēməttit səııl andām. selta unıəm'sa, nox-uərləs. xoliđn xoi i xoi sē ioxtəm andām.

lou kim-ədəs, uantləli: nınzax kurdi xada manəmət, sē man-mal. i kəldəm nıöğəltəli, uantləli: ıııx-puı ilbina lııymal. seda

Esteledett (tk. estefelé jött), az Asszony-unokája beszélni kezdett: «Bizony hideg van! künn zivatar. A házunk igen meleg (tk. forró), már mint én mezítláb és levetkőzve fekszem.» A harmincz ember mondja: «Mi néha [szintén] mezítláb és levetkőzve szoktunk feküdni.»

Az evéssel, ivással elkészültek, kimentek. Az emberek után az Asszony-unokája is kiment. A halottra kötelet kötött, a kéménynyíláson át a kötél végét leeresztette. A halott az ablakkal szemben van. A harmincz ember bement a házba, lefeküdtek.

Az Asszony-unokája fekvén figyeli: a zivatar erős. Némelyek elaludtak, mások [még] fönn vannak, minden levetkőzve fekusznak. Aztán a kéménynyíláson át (lebocsátott) kötelet megfogta, ezzel a halottat megragadta. A halott megindult, az ablaknyílás hosszában bejött a házba. A harmincz ember fölugrott, s levetkőzve hogy merre mentek, nem is látta. Ő is kiugrott nagy kiabálással: «Gyertek! gyertek! Mindjárt megöletem!» Semmi-féle nesz sincs. Aztán elaludt, fölkel, a harmincz ember közül egy sem jött vissza.

Ő kiment, nézi: mezítláb merre mentek, arra ment. Egy nyomot követett, látja: a fa tövének belsejébe megy be, ott fek-

χδῆλ. «kilà! (imi-χilì jàstal) nèməza səɹl andàm. loy nvməsł: male χolmal, sidi ɥandɥɪdal ɛɥəłt χolìðy χoi nəʒ i χoi lələy andàm, ārətələna χolmət.

ioɣo-manəs, χvlà-imi χoʒa ioχtəs, χàtna ioɣo təl'səli, sòmmi àmətsəli, ɥəʒł sorli azàt ɥər. sítəlna loy iðy àm'p' kírəs, lələs i manəs. ɥàzəy òr't igi ɥas ilbina ɥòdi ioχtəs. mur si nòχməs: «tamotta lausadi, imi-χilì ɥəl'sa, χolna lələy. ittam ioχtəs.»

ɥàzəy òr't igina əiʒəsla: «χolìðy χoi χodi laulət?» «χolìðy χoi mà-ki ant ɥèritsəm, manəm ɥəl'sət loln, mà ittam lələm sɹ iòχtəʒtəsəm.» «ittam χolìðy χoi selta-ki lall'i ɹlèt, mà tàmm moɥna olda an' ɥèritləm.» sítəlna ɥàzəy òr't igi lauləl: «nɥy-ki manlən, mɥy sitna ārətələna χvllu.»

matta lausu, ɥas lɪdi vul pà'ri ɥèrəs, ɥəliś ɥèrəs. lɪdɛl, iʒstɛl kutna imi χilì lauləl: ɥàzəy òr't igi, χolìðy χoiən iɹsl-ki χoy iɹs, nòʒtəl-ki χoy nòbət àl laɹlɪlà! mà ittam nɥy murən χoʒa olda an' ɥèritləm.» ɥàzəy òr't igi lauləl: «χoi nəyχo nɥy χoʒən

szik. «Kelj föl!» (Az Asszony-unokája mondja.) Semmiféle neszt sincs. Ő gondolja, már talán meg van halva. A mint megnézi, a harmincz ember közül csak egy sem élő, mindnyájan meghaltak.

Visszament, a halott asszonyhoz érkezett, bevitte a házba, fölültette: az arcza csupa vér. Aztán tíz ebet befogott, fölült [a szánra] és ment. A Városi fejedelem-öreg városa végén a partra érkezett. A nép megszólalt: «A multkor azt mondtátok, hogy az Asszony-unokája meg van ölte, még él, im megérkezett!»

A Városi fejedelem-öreg kérdezi tőle: «A harmincz ember hogyan beszél?» — «Ha a harmincz embert én nem győztem volna le, engemet megöltek volna. Az életemet most im megmentettem (tk. a lelkemet most ide visszahoztam). Most már aztán ha a harmincz ember ellenségül jön, én ezen a földön meg nem maradhatok.» Aztán a Városi fejedelem-öreg szól: «Ha te mégy, mi aztán mindnyájan meghalunk.»

Azelőtt mondtuk, város evő nagy lakomát csinált, most is (tk. rögtön) csinált. Evés, ivás közben az Asszony-unokája szól: «Városi fejedelem-öreg, a harmincz emberedet ideje hoszszú időn, kora hosszú koron át ne várd! Én most a te népednél nem tudok megleenni.» A Városi fejedelem-öreg szól: «Ha

ādem iāzəŋ-ki lauəl, manəm lauà!» — «madələŋ nəŋxo iāzəŋ pōdər'ta ior iorətl (hálmidí xoi kəmən iōŋ iāzəŋ ətltal), si ādem nəŋxo vndasna mà uèrna pitlēm. mà moxəmnə manlēm.» uāzəŋ òr't igi lauəl: «nəŋən kəillta an' uèritlēm.»

tàs pilna èuəl lēžətsəlì, ìmi-xilì manda pidəs. uāzəŋ òr't igi èuəl pèlā lauəl: «xoien pilna iəmas òlātən!» si iāzəŋ twis, ìmi-xilì iməl pilna manda pidəs. kvləŋ-tàs, mīs-tàs uəstəsə.

ìmi-xilì iorəs uantl: mur azət sē židel iūla. «mun uāzəŋ òr't igi xoža olda an' uèritlu, ìmi-xilì xoža ollu-ki, tal' an' iorətl.» ìmi-xilì miləl lōgəŋtsəlì, langər uldi iorəs ləskəsli: «mil tām̄bina pittì mur āt iil, mil tombi pèlā pidəm mur iorə āt kēr-ləlet!» mil tombi pèlā pidəm mur xəl'laman xəssət, mil tām̄bi pèlā pidəm mur āmətman iisət. tomət iorə-kērləsət, loŋ mur pilna moxəlna ior̄təs (ior̄ətsət). ləbas uèrdi xo ləbas uèrl, xət uèrdi xo xət uèrl, tàs sənidi xo tàs səniiul, ìmi-xilì si sirəlna ādəl nas āmdəs, ittām xolna ol tan̄rā.

valaki te hozzád rossz szót szól, nekem mondd meg!» — «Nemely embert elfog a beszélő kedv (tk. szót beszélni ereje jő), [a hazug ember hány tíz szót mond] ezen rossz ember miatt bajba kerülök (tk. esek). A magam földjére megyek.» A Városi fejedelem-öreg szól: «Téged visszatartani nem birlak.»

A leányát vagyonnal (marhával) fölkészítette [az útra], az Asszony-unokája menni kezdett. A Városi fejedelem-öreg a leányához így szól: «Az embereddel jól legyetek!» Ezt a szót mondta s az Asszony-unokája az asszonyával együtt menni kezdett. A rénszarvasnyáját, a tehéncsordát elhajtották.

Az Asszony-unokája visszanéz: az egész nép mind jön (tk. jövése látszik). «Mi a Városi fejedelem-öregnél nem birunk meglenni, ha az Asszony-unokájánál vagyunk, ellenség nem jön.» Az Asszony-unokája fogta a sapkáját és a vállán keresztül visszadobta. «A sapkán innen eső (tk. esett) nép hadd jöjjön, a sapkán túl eső (tk. esett) nép hadd forduljon vissza!» A sapkán túl esett nép sírva maradt [ott], a sapkán innen esett nép örvendezve jött. Ő a népével együtt a földjére érkezett. Az éléskamra csináló férfi éléskamrát csinál, a ház csináló férfi házat csinál, a nyájörző ember nyáját őriz. Az Asszony-unokája ily módon külön várost alapított, még talán most is él.

5. *soɣalt naurəmən.*

ī *ɣui* ol, *kāt* *soɣalt* *naurəm* *twiɫ*. *iaɪəl* *naurəmən*, *ādəl* *ɣātna* *ollənən*. *lou*, *si* *ɣui* *ī-mosaiŋa* *tuma* *uērəs*: «*mà* *tàm* *soɣalt* *naurəmən* *ɣwɪlələm*, *kuš* *āt* *ɣollənən*, *kuš* *lɪlənən* *āt* *ollənən*.» *naurəmən* *ɣoidi* *ənəlt* *iaɪəl* *ɣātɫ* *pāitsəlɪ*, *ənəsləl* *kɪrəs*, *atti* *ɣon-dəs*. *naurəmən* *lɪn* *ɣədənna* *noɣ-uērɫəsən*, *itl* *vbəl*, *itl* *apsəl*, *apsəl* *top* *noɣənduɪdi-louət*.

*ia**mas* *nəuɪɪ* *iis*, *vbəl* *kim-ədəs*. «*ī* *ɣədu* *andəm* *vndi*.» *ioɣo-lonəs*, *apsəl* *ɣātɫəl*. *tutɫ* *nɫəs*, *apsəl* *lābatsəlɪ*. «*apsɪjē* *manləmən*, *iaɪənna* *ɣwɪməmən*!» *apsəl* *ōɣəl-sokna* *lɪɫsəlɪ*. *apsəl* *təllɪɣman* *ɪwɣ'əl*, *nəməza* *ant* *siɪdəs*, *nənɣoi* *uəntman* *andəm*. *lou* *sitəlna* *əu* *ioɣo-manəs*, *səgrəl* *məɣɫta* *manəs*.

səgrəl *məɣɫsəlɪ*, *nəməza* *and* *ōzəs*. *top* *ī* *ijəwər* *uɛləm* *knɫəŋ-ox-pōzəɣ* *ōzəs*, *ioɣo-tusɫɪ*. *apsəl* *təll*, *knɫəŋ-ox* *təll*, *ioɣo-ɪoxtəs*. *apsəl* *lɔrbatsəlɪ*, *tutna* *nɫ'səlɪ*, *lābətta* *pitsəlɪ*. *isi-mɔr't* *vbəl* *šida-*

5. A két árva.

Egy ember él, két árva gyermek van nála. Bátyjának a két gyermeke, külön házban vannak. Ő, ez az ember, egyszer elhatározta: «én ezt a két árva gyermeket elhagyom, akár haljanak, akár életben maradjanak». Miközben a gyermekek feküsznek, a bátya a sátrát (tk. házát) fölszedte, a szánjait befogta, éjjel elillant. A gyermekek a házukban fölébredtek: az egyik a nénje, a másik az öcsese, az öcsese alighogy lóto-futó nagyságnyi.

Jól kivilágosodott (tk. világossá lett), a nénje kiment. «A mi házunk mintha nem volna.» Bement a házba, az öcsese sír. Tüzet gyújtott, az öcsesét megetette. «Öcsike, menjünk! a bátyánk elhagyott bennünket!» Az öcsesét egy kis szánra fölültette, az öcsesét húzva jár. Semmit sem látott, embert nem látott. Ő aztán, a leány, erre visszament, a legelőt megkerülni ment.

A legelőt megkerülte, semmit sem talált. Csak egy farkas megölte rénszarvasfejet talált, haza vitte. Az öcsesét húzza, a rénszarvasfejet húzza, hazaérkezett. Az öcsesét kipólyázta, tüzet gyújtott neki, etetni kezdte. A nénje mindegyre hallgatagon sirdogál. «Mit eszünk mink? Ezelőtt marbánk sok volt, két-

man xəl'ləl. «min mola lilmən? matta tæzu ār ős, kät-xöləm kələn uəl'su, si porəina lisu. ittām mun and oşlu, xvilənu.»

āt xoisənen, ālən svət kilsənen. apsəl pələ laşl: «apsuē manləmən sogā uēlda!» sogā-uēlβəs āmətlənen. lin mola-kēmna āmətlənen, ioroş tvrā mvyti pitlāiet. lidən-kēm uēl'sənen, ioro-man'sənen. si sogā uēlden ēuəlt sogā ārdən uēl'sənen. lidən-kinəzā ār. sidi uēlβəslənen, törəm trunā iis. nəŋxo lin xoəiəl an' iorətl. sitəlna sogāiet man'sət.

sogāiet manəm iubinā pā-mou ēuəlt uai-xul ioxtiliūda pidəs. ēui manəs, siməs lār-on'gət őzəs. lār-on'gət xoəa manəs, ləl-kēm pōn-sōβ rungetliūman āmdəs. xalēuət manəs, si āmdəm xəlβəl tū-xulna azāt tēliū xaiəm. sitlāl uis, apsəl iorəmdiyil, xullən lēlt-səllən. apsəl tāll, xullāl tāll. ioro-iorətsənen, lilyən mola uērlənen. si xullən uēlden ēuəlt andāmā iis, sidi ollənen, uəzət, molāiet iorətsət. lār-on'gət xoəa uəzət uērvūē ārət. lou (vəl) rungetliūman uəs-lis āmēttā pidəs. xalēuət manəs, lislālna uəs uēlməl azāt uērvūē ār. sidi oldal ēuəlt uəs-pōzəx āgetl. uəs-pōzəx tiyman ollə-

három rénszarvast levágtak, akkor aztán ettünk. Most ime, mi nem is tudjuk (miért), el vagyunk hagyatva.»

Éjjel nyugodtak, reggel fölkeltek. Az öcscséhez szól: «Öcsike, menjünk foglyot fogni!» Fogolyhurkot állítanak, annyit, amennyit állítanak, mindjárt vissza is mennek. A mennyit megesznek, annyit fogtak, hát visszamentek. Miközben így foglyot fognak, sok foglyot fogtak, evésükhöz mértén sokat. Az idő tavaszra vált. Ember ő hozzájuk nem érkezik. Aztán a foglyok elmentek.

A foglyok távozása után a más vidékről vad-hal kezdett jöddögelni. A leány ment, valamelyes áradványgödöröt talált. Az áradványgödörhöz ment, a vízben gázolva öles hálót állított oda. Másnap [oda] ment, állított hálója tele van kárászszal. Ezeket kivette, az öcsese utána lőt-fut, a halaikat fölrakták [t. i. a szánra]. Az öcsesét húzza, a halakat húzza. Hazaérkeztek, esznek vagy mit csinálnak. A halfogásuk egyszer csak megszűnt, így vannak. Réczék vagy mik jöttek. Az áradványgödörnél igazán sok récze van. Ő (a nénje) a vízben gázolva récefogót kezdett állítani (tk. ültetni). Másnap odament, a fogóktól megölt récze bizony igen sok. A mint éldegélnek, réczetójást gyűjt.

nen. i-mosajna uàs-pòzɣlâl andàmî iðsət, liuβsəlâl ɣol'sət. iɣɣlən, iɣɣlən, nèməza and oşlənən.

apsəl laɣəl: «nbuè, lida litləm.» mosajna tanɣà lābatsəli. sisi oldən èuəlt nèməza ant moɣətlənən. apsəl ɣəl'ləl: «lida litlāiəm!» apsəl elti sozəm lānət (kvlān-lānət) kəuərdəs. èuɣnè ɣəl'ləl. lānət kəuər'sənən, apsəl lābatsəli, loɣ mola lāuəndiɣl, mola andəm.

sidi ollhiɣən, apsəl laɣəl: «lida litlāiəm.» — «mola lābatlēm nɣnən?» apsəl ɣəl'ləl. katra liuəm sogə-loɣət kəuərdi pitsəli, ɣāzi (ɣāzəm) iəɣ'k ièssənən i ɣoisənən.

ālən svɣətti iis, apsəl loɣtas-keu uis, kèzi loɣətta pidəs. kèzəl loɣətsəli, nɣri-ox-silna mètssəli i ɣoisənən. ɣaləuət ālən svɣətti iis, nbəl noɣ-uèrəməs, apsəl andəm. «ɣodi — laɣəl — apsəm ɣol manəs?» nāuɣrəm kāmən ol, mālšūn-pənl ālməs, ɣotl iəɣəlt uəɣəntl. loɣ uantman tɣiləli: i kvlān si iidal nīla, kvlānəl ilbəlna si iɣotəs. si-kəmna nbəl ɣət èuəlt kim-arətl. nbəl ɣu ɣo-rèmmal svɣət ittam kvlān tōdā nāuərməs. mundi ɣatsə iis, sūis

Récetozást even vannak. Egyszer csak a réczetozások is elfogytak, a táplálékuk elfogyott. Járnak-kelnek, semmit sem találnak.

A öcsce mondja: «Nénike, éhes vagyok» (tk. enni akarok). Valamivel talán megetette. A mint így vannak, semmit sem tudtak szerezni. Az öcsce sir: «Éhes vagyok!» Az öcscsének megszáradt inakat (rénszarvas-inakat) főzött. A szegény kis leány sir. Az inak megfőttek, az öcscsét megetette, ő evett is, meg nem is.

Így élnek-éldegélnek, az öcsce mondja: «Éhes vagyok?» — «Mivel etesselek meg?» Az öcsce sir. A régebben megevett fogolycsontokat főzni kezdte, levest ettek (tk. ittak) és lefeküdtek.

Reggeledett (tk. reggel felé jött az idő), az öcsce köszörükövet fogott, a kését köszörülni kezdte, a padka fejéhez oda-szúrta és lefeküdtek. Másnap reggeledett, a nénje fölébredt, az öcsce nincs [t. i. a házban]. «Hogyan, úgymond, az öcsém hová ment?» A gyermek künn van, a subája szőret fölemelte, a nappal szemközt fordulva hívogat. Ő megfigyeli: egy rénszarvas jövése látszik. A rénszarvasa im oda jött eléje. Ekkor a nénje a házból kirohant. Miközben a nénje az ajtót megcsikordította,

manəs. ittam naurēm xādəl pələ ngərməs: vbel kim-ētmal. vbel pələ layəḷ: «malai kim-ētsən? tōrēm pārdilijisli, mā lida an' xāssəm, nvy paldəβtsən.» sittəlna vbel pələ xāl'laman sōsl.

vbel ioɣo-lvyəs, vbel pələ layəḷ: «manəm lidet miā!» vbel azāt al-lāil. «mola malēm nvyən? nēməza ant tviḷəm.» — «svmam šəŋk uāyla, vndigī mā nvyən lilem!» apsal uādi nāuərməs, kəzəl nvrēməsli, vbel xāl'lada pidəs. «xodi uērla? mā ādəm ōsəm.» ittam xui-naurēm xāl'ladal svrāt kəzəl il-luttəsli sāyəl xoša. vbel sittəlna tutl vḷəs, tamotta kāuəram soga-loyət sox-xirna pon'səli, sit uisli, vbelna pələk-mənzisa, soga-loyət pilna kāuə'rəsli. put kāuəras, kāuəras. lida pitsəŋən, liyman iətsəs, si porə-kəmmi iis, xvš āt porəina kiār pitta pidəs.

vbelna lētsa, sidi si tōtlvīla. sidi tōtlvīdi ēuəlt nēməza and oḷəŋən. ioɣo-ioyātsəŋən, xoisəŋən.

xaləyət āləŋ svrātli iis, naurēm kim-ēdəs, xntl top ētmal, mālšəŋ-pānl ālməs i uārəntta pidəs. sidi uārəntli. uārənttal svrāt

a rénszarvas elugrott, a honnét az imént jött, arra ment. Erre a gyermek a ház felé tekintett: a nénje már kiment. A nénjéhez szól: «Miért jöttél ki? Az isten adta, ennivalóm nem volt (tk. enni nem tudtam), te elijesztetted.» Aztán sírva lépdél a nénje felé.

A nénje bement a házba, a nénjéhez szól: «Adj nekem [valami] ennivalót!» A nénje csak áll. «Mit adjak neked? semmim sincs.» — «Pedig ennem kell (tk. a szívem igen kívánja), ha tégedet eszlek is meg!» Az öcsese beljebb ugrik a padkához, a kését megragadta, a nénje elkezdett sírni. «Mit csináljunk? én voltam a rossz.» Sírása közben a fiúgyermek a kését leejtette a deszkához. A nénje erre tüzet gyújtott, a régebben megfőzött fogolycsontokat tokhal bőréből készült zacskóba tette, ezt elővette, ketté hasította, a fogolycsontokkal együtt megfőzte. A fazék főtt, főtt. Enni kezdtek, az evéssel elkészültek. Olyanforma idő lett, éjnek idején alig hogy kezdett esni a dara.

A nénje fölülteti (t. i. a szánra), így huzogatja. Miközben így huzogatja, semmit sem találnak. Hazaérkeztek, lefeküdtek.

Másnap reggeledett, a gyermek kiment, a nap éppen hogy csak feljött. A subája szőrét fölemelte és hívogatni kezdett. Így

uantman twiləli: i koləŋ si iidal nıla. si-kəmna vbəl xət-libina nox-kiləmdəs. «apsəm xolas manəs?» — naurəm ilbina koləŋ si iorətta utšvirs, xətlib əuəlt vbəl kim-arədəs, ittam koləŋ al-tvəina manəs. sittəlna loy (naurəm) xət-libi pələ vngərməs: vbəl kāmən ləil. xət'laman noxəmdəs: «mə nvyən uəlləm i lələ!» vbəl lauəl: «xui-naurəm ösən, uəllən, si uəllən.» vbəl xoza xət'laman noxəmdəs, ioro-təlləli. vbəl ioro-lvəəs, vbəl pələ lauəl: «madi noxəin kazi-li?» loy lauəl: «mə and osləm.» isi-mvə't xət'ləl, pödər'ta an' uəritl. vbəl lauəl: «təm xvtl tām tōrəm xada oldal mə and osləm.» si-kəmna lauəl: «lida litləim!» vbəl tamotta xəsəŋ'k pə xasmətsəli, apsəl ləbetsəli. sidi oldən əuəlt xvtl patləs, xoisəŋən.

vbəl nox-kiləs, apsəl andəm. apsəl kāmən uərentl. apsəl ilbina sūiŋ niŋ-koləŋ iis. vbəl lauəl: «pə kim and ətləm.» i-mosəina naurəm vudəs: «vbiə iuə!» ittam vbəl xət-lib(i) əuəlt (kim) nāuərməs, apsəl niŋ-koləŋna əŋət'ələl əuəlt kətlməl,

hivogat. Hivogatása közben megfigyeli: im egy rénszarvas jövése látszik. Ugyanakkor a nénje a ház belsejében fölkelt. «Az öcsém hova ment?» A rénszarvas már majdnem oda érkezett a gyermek elé, a ház belsejéből a nénje kirohant. Most a szarvas másfelé ment. Erre ő, a gyermek, a ház belseje felé tekint: a nénje künn áll. Sírva [hozzá] futamodott: «Én téged megöllek és megeszlek!» A nénje mondja: «Fiúgyermek vagy, ha megölsz, hát megölsz.» A nénjéhez sirva odafutamodott, behúzza [t. i. a házba]. A nénje bement. A nénjéhez szól: «Fáj-e valami husod?» Az azt mondja: «Nem tudom.» Annyira sir, beszélni sem bir. A nénje mondja: «Ma, hogy ez az isten hol van, nem tudom.» Ugyanekkor szól [t. i. a fiú]: «Éhes vagyok!» A nénje a tegnapi levest megint megmelegítette, az öcscsét megetette. A mint így vannak, a nap alkonyodott (tk. sötétedett), lefeküdtek.

A nénje fölkelt: az öcsce nincs. Az öcsce künn hivogat. Az öcsce elé egy borjas rénszarvas tehén jött. A nénje mondja: «Megint ki nem megyek.» Egyszer [aztán] a gyermek kiabál: «Nénike, gyere!» Erre a nénje a ház belsejéből kiugrott: az öcsce a rénszarvastehenet a két szarvánál fogva megfogta, a rénszarvas húzza magával. Ketten (tk. két ember) megfogták, a

kolàngna tàllhíla. nbəl ioytəs, kət nənɣoina kätllsəllən. ittam kolàng kolna iərsəllən. sùuɣuəl àngəl ɣoʒəɣna ioyəmdhíla. nbəl lauəl: «ittam àngəl iərman át ol! min sùuɣuəl lilmən!» ittam sùu kət nənɣoina àngəl ɣoʒəɣna kätllsa, ɣor'səllən i lɪŋən.

uul kolàngən katra ɔɾəl ɣoʒa iərman làɪl. lábət ɛuəlt iərman làɪl, i kolàng ɣoʒa ɣoliðŋ-kəm kolàng ioyətmal. sidi oldən ɛuəlt iərman ɔləm kolàngən ɛslsəllən, selta pà uantləllən, tamotta ɣoliðŋ-kəm ɔs, ittam uətìðŋ-kəmmi iis. sidi oldən ɛuəlt sət-kəmmi sidi iis. ɣatəsa iidi kolàngət lin and ɔsləŋən, tɔrəm pərdəm kolàngət tanɣà!

lin sittəlna uantlələn, vti-vti kolàngət ioytíhílet. nbəl lauəl: «apsəlagè, ɔɾəl lèʒətti məsl!» apsəl ɔɾəl lèʒətti an' uèritl, iorəl siməl. nbəl ɔɾəl-pat-iuɣ ɛuətl, túllə i uàɣ'ləli. sidi oldən ɛuəlt sàgrən ant uandíhílen.

i-mosaɣna kasla pitsəŋən. ələŋ svɾət man'səŋən, ɣuúll andəm: ɣuúll ɣorlədi-mosa sàgər i iər ɣoʒa uurəina ioyətsə-

rénszarvast kötéllal megkötötték. A borjú az anyja mellett futkos. A nénje mondja: «Az anyja legyen csak megkötte! a borjút együk meg!» Most a borjút ketten az anyja mellett megfogták, megnyúzták és ettek.

Az öreg rénszarvas a régi szán mellett áll. Egy hétig megkötte áll, az egy rénszarvashoz valami harmincz rénszarvas jött. A mint így vannak, a megkötte volt rénszarvasukat szabadon bocsátották, aztán megint látták, az elébb még harmincz volt, most már ötvenre szaporodott. A mint így vannak, százra is fölszaporodott. Hogy honnét származó rénszarvasok, ők nem tudják, az isten rendelte rénszarvasok talán!

Egyszersmind látják: más-más rénszarvasok jöddögelnek. A nénje szól: «Öcsike, szánt kell készíteni!» Az öcsce szánt készíteni nem tud, az ereje kevés. A nénje szántalpfát vág, hazaviszi és megfaragja. A mint így vannak, a legelőt nem nézik (tk. nézegetik).

Egyszer költözködni kezdtek. Reggel elmentek, még szürkület előtt (tk. szürkület nincs). Az [esti] szürkület kialvásáig alig jutottak a legelő egyik oldalához, a rénszarvas annyi lett. A nénje házat csinált, az öcscéhez [igy] szól: «Vágj fát!» Az öcsce fát vágott.

ghan. kvlāṅ si-āràttì iuṁmal. vbəl χāt uèrəs. apsəl pèlā lauəl: «iuṁ sēuərə nny!» apsəl iuṁ sēuərəs. i-mosaīna i oxlāṅ χoi ioxtəs. oxlāṅ χoi lauəl: «nīn χoidaṁṁn ostən?» — «mīn — lauəl — uolāṅ nēṁχoiṁn and ōsmən.» «mola mou nēṁχoi i-sidi rōtīl ol. nny — lauəl (ṁaurēm əḥḥəsl tomi pèlā) mola mou nēṁχoi ōsən? «mā — lauəl — tāus ōsəm.» ṁaurēm lauəl: «mā rōtəm mandu, mā si rōt-nēṁχo ōsəm.» — «χodi svāt lī ioxātsən tām mouna?» ṁaurēm lauəl: «iaiam ōs, iaiam uōlβəs twīs, manēm χōlda χvīs, mā tōrēmna si twāina χōlda ant pārtmēm, tōrēmna iilβətsdāim.» oxlāṅ χoi lauəl: «muṁ χoḥeu i vtšām mandu ol, muṁ mouna lou ioxātmal iəlləm tōl-kēmā iis, χōlāmləm tōl-kēmṁi iis.» ṁaurēm lauəl: «mā and ošlēm.»

ṁaurēmna lābətsa, kvlāṅna kīrsa i manəs. sit (tāus) manēm iubina i χātən pāitsəṁn pā man'səṁn. χvtl-χouāt mou man'səṁn, kvlāṅlān i iarna top ioxātsəṁn. mola-kēm tōrēm pārdīlīs, si-kēməl ol tanḡā, kvlāṅət līləṅət ali χvləmət and ošləṁn.

Egyszer egy szános ember érkezett. A szános ember szól: «Ti kicsodák vagytok?» — «Mi, úgymond, csak ilyen-amolyan emberek nem vagyunk. Bármely vidékre való embernek szintén van nemzetsége, te, úgymond (a gyermek kérdi amazt), milyen földre való ember vagy?» — «Én, úgymond, tunguz vagyok.» A gyermek mondja: «Az én nemzetségem mandu [= jénisszei osztják], én ilyen nemzetségbeli ember vagyok.» — «Hogyan jutottál erre a vidékre?» A gyermek mondja: «Volt [egy] bátyám, a bátyámnak volt vagyona, engem veszendőbe (tk. halni) itt hagyott, én azonban az istentől halásra nem voltam rendelve, az isten megsegített.» A szános ember mondja: «Nálunk egy bolond mandu van. Hogy a mi vidékünkre érkezett, annak már három vagy négy éve is van.» A gyermek mondja: «Én nem ismerem.»

A gyermek enni adott neki, rénszarvast fogott be neki és ment. A mint ez [t. i. a tunguz] elment, a sátrukat [tk. házukat] fölszedték és [tovább] mentek. Egy napi járőföldet mentek, a rénszarvasaik egyik oldalához csak éppen odaértek. A mennyit az isten adott, annyi van talán, a rénszarvasok élők-e, avagy döglöttek, ők nem tudják.

aḡ mandu sūgrəl mɔɣəl'ta manəs. lābət ɣɔtl iɔŋ'əs, lābət āt iɔŋ'əs, ɣolna i pəlɣəl ant iɔɣtɪlɪsɪ. iɔɣo-iɔɣtəs, vɔl pəlā laɯəl: «kɔlāŋlāmən ɯantta iɔŋɣsəm, mola-kəm oldal ant ārdāləsəm.» lɪsən, iēsən pā man'sən. ienas tɔɣ-āina kaslsən. si kaslman tɔɣ-āina talāŋ ɣɔtl man'sən. tōrəm patlās, ɣāt uerdā pitsən. ɣāt uerdən ēuəlt mur āgəttā pitsən. ɣoḡ iɔɣəl lin ɣozaɪən, sḡ olmətl. mur sidi iɔɣəttal ēuəlt iɔŋlēm-kəm ɣāt ākməs. aḡ mandu mitiāɣl pəlā laɯəl: «mā oldəmna tās ant saɣlɪlɪlēm, kasladi tɔɣ-āina sūgār ālŋna iɔɣəladi-gi, sit pā iəm. əlsɔɣ-nir tɔɣ-ādi, tās-kulāŋ tɔɣ-ādi, iɔŋɣ iɔŋ'gən tɔɣ-ādi, lɪuādi, iēŋ-ādi! nəŋ lɪu-man tōrəm pārdəm tās an' ɣoləl.»

sidi oldal ēuəlt tāus iɔɣo-iɔɣtəs. iɔɣo-lɔŋəs, lābatsa. lɪu-mal iēsəs, kim-ēdəs, manda pīdəs. tāus laɯəl: «mā kīŋəm tāzən ɯul, ɣalēuət tāzən i-pələk mā tūda ɯutsilēm.» mandu laɯəl: «mā nəŋ ɣozaɪən ār'n an' tɔɣlēm, nəŋ ēuəltən lālməmət an' tɔɣlēm. tōrəm mola-kəm pārdəs, si-kəm tɔɣlēm.»

A kis mandu a legelőt megkerülni ment. Hét napig járt, hét éjjel járt. még az egyik felét sem érte el. Hazaérkezett, a nénjéhez szól: «A rénszarvasainkat megnézni jártam, hogy mennyi van, nem becsültem föl.» Ettek, ittak és mentek. Más helyre költözködtek. E költözködő helyükre egész nap mentek. Az ég sötétedett (alkonyodott), házat kezdtek csinálni. Mi közben házat csinálnak (é. sátrat ütnek), népet kezdtek gyűjteni. A ki hozzájuk jön, ott marad. A nép érkezésével valami tíz ház gyűlt össze. A kis mandu a fölfogadott embereihez így szól: «Mióta csak vagyok, marhát nem őrzök. Költözködés alkalmával, ha a legelő végére odaértetek, az is elég (tk. jó). Testi ruhátok legyen! rénszarvas nyájakatok legyen! fás vizetek legyen! egyetek, igyatok! Ha esztek is, az istenadta nyáj nem fogy el.»

A mint így van, a tunguz visszajött. Bement a házba, enni kapott. Az evéssel elkészült, kiment, menni kezdett. A tunguz mondja: «Az enyémnél nagyobb nyájad van, holnap a nyájad egyik felét elvinni szándékozom.» A mandu mondja: «Nálad adósságom nincs, tőled lopott marhám sincs, az isten a mennyit adott, annyim van.»

galèuettì iis, táus lauâl: «nnyèn uèlda màslam!» — «manèm àl uèlì, tōrāmna an' uèl'sàiem.» táus si iāzəŋ ɣòləs. «nòməsmān òlà! mà si tōrām and ošlēm.» āt ɣoisət. vbəl pèlà lauâl: «ɣont-ləmən!» vbəl lauâl: «ɣol ɣontlēmən? min ɣodi ɣontlēmən? tās-mən ɣol tūlēmən?» — «tāus, tōrām louèl pārdəm tās-ki, āt tūllì!» mur ɣoidi èuəlt vbəl pilna ɣontsəŋən. mur kil'sət. «kožàiyəlu andāmnyən!» táus ioxtos, mur pilna lālestā iis. «kožàiyəlu, muŋ and ošlu, ɣos-man'səŋən. táus tās ŋstəda pitsəli, murəl pilna lābət ādəŋɣətl ŋstəllì. táus uèlēm-kēmət uèl'səli, lilyəŋ-kēmət lilyəŋət.

mosa puràietna aì mandu ɣət òlēm tɔɣàina ioxtos. tās andām, mur andām. uèlēm-kēm nēŋɣoi uèlēm. vbəl pèlà lauâl: «tām tāsəm tōrām pārtsəli i tāusna ioxo-uisa. táus, ŋandì, tōrām èuəlt uul olmal.» vbəl pèlà lauâl: «mà manlēm.» aì mandu manəs, vbəl ɣàtuəlna ɣazəs.

aì mandu táus ɣàtna manəs. mur ār. táus lauâl: «ɣoidau

Másnap lett, a tunguz mondja: «Téged meg kell ölnöm!» — «Engem ne ölj meg! az istentől nem ölettem meg.» A tunguz ezt a szót hallotta. «Gondold meg, én azt az istent nem ismerem.» Éjjel lefeküdtek. A nénjéhez szól: «Meneküljünk!» A nénje mondja: «Hová meneküljünk? mi hogyan meneküljünk el? a nyájunkat hová vigyük?» — «A tunguz, ha istentől neki rendelt nyáj, hadd vigye!» Miközben a nép fekszik, a nénjével együtt elmenekültek. A nép fölkelt. «A gazdáink nincsenek!» A tunguz megérkezett, a néppel hadakozni jött. «A gazdáink, mi nem tudjuk, elmentek.» A tunguz a nyájat hajtani kezdte, a népével együtt hét nap, hét éjjel hajtotta. A tunguz, a hány [embert] meg lehetett ölni, megölte, a mennyi annyi életben maradt.

Egyszer valamikor (tk. valamely időben) a kis mandu, hol előbb a háza volt, odaérkezett. Nyáj nincs, nép nincs. A mennyi embert csak meg lehetett ölni, meg van ölve. A nénjéhez szól: «Ezt a nyájamat az isten adta, a tunguz visszavette. A tunguz, lásd, az istennél is nagyobb.» A nénjéhez szól: «Én megyek.» A kis mandu ment, a nénje a házhelyen maradt.

A kis mandu a tunguz házába ment. A nép sok. A tunguz [így] szól: «Ki jön?» Azok mondják: «A kis mandu jövése lát-

íil?» moʒət laulot: «ai mandu ʒidal nıla.» — «nəŋ ai mandu ʒələlən!» — «mun ʒodi-sɔʒət ʒəlleŋ;» — «nəŋ ʒəlɪlələn?» ai mandu mur ʒoʒa ʒoʒtəs. «mandu malai ʒəsən?» — «təʒəm ʒol tūsən? tōrəm nəŋən pərdəm təsl and ős!» tūs kūs ɛŋʒəs. — «ai mandu ʒoʒo-lɔŋə!» ai mandu ʒoʒo-lɔŋəs, i-pələk pələ amʒəs. tūs aʒɪltaŋ ʒoʒəl ʒis, ai mandu tut uldi sɔm puləŋ ʒoutsəli. tūs nələl lou ʒoʒa an' ʒoʒtəs. — «nəŋ ʒodi ʒəsən? an'-ki ləbat-sən, ʒək' and at ləbetsən! manəm ʒəlda tōrəm mosanəm pərtsa.» lis, ʒənʒəs. lɪmal, ʒəʒmal ʒubina sidi laʒəl: «tūs, təʒəm tūlēm. nəŋ i sūŋuən an' ʒil.» kim-ɛdəs, pəŋ'k-ʒəl elti kuzidəs. ai mandu kuzidəs, ittam təs matta mola moŋna ősət, si moŋ pələ ərətəlna manʒət. tūs mur pōdər'lat: «i ntšəm sūŋu tom təs pələ nəʒ an' manəs.» tūs lauəl: «mandu ʒəriman ɔlə! mə nəŋən ʒodəs-kəba ʒəllēm!» mandu manəs, ʒoʒoʒ-vɔŋgərməs: nəŋ ʒəsən ʒidal nıla. tam ʒəsən seltta tɪ ʒoʒətl. mandu nɔməsl: «manəm si ʒəlləli.» mandu i kurl ilb(i) ɛuəlt, i ʒəsl ilb(i) ɛuəlt lɔŋəs i ɛdəs: nəŋ

szik.» — «A kis mandut öljétek meg!» — «Mi hogyan öljük meg?» — «Sajnáljátok?» A kis mandu a néphez érkezett. «Mandu miért jöttél?» — «A nyájamat hová tetted, az nem volt az istentől neked rendelt nyáj!» A tunguz a felső subát levette: «Kis mndu gyere be!» A kis mandu bement, az egyik félre leült. A tunguzal szemben ültek a két oldalsó padkán. A tunguz szép csöndesen íjat fogott, a kis mandut a tűzön keresztül a szive irányában meglötte. A tunguz nyila ő hozzá nem jutott el. «Mi van veled? Ha nem tápláltál volna, hát örökre nem tápláltál volna! Az isten. lehetséges, az én haláloamat még nem rendelte el.» Evett, ivott. Miután evett, ivott, így szól: «Tunguz, a nyájamat elviszem, a te egy borjad nem jön csak.» Kiment, a fognyilásán keresztül füttyentett. A kis mandu füttyentett, erre a nyáj, a mely földön azelőtt voltak, mindvalamennyi arra ment. A tunguz nép beszél: «Egy bolondos borjú nem ment csak a nyájhoz.» A tunguz szól: «Mandu rettegj! én tégedet valahogyan [mégis] megöllek!» A mandu ment, visszatekintett: Egy fehér medve jövése látszik. Ez a medve onnét idejön. A mandu gondolja: «Engem im megöl.» A mandu az egyik lába alá, az egyik keze alá ereszkedett és ment: fehér jegesmedve formává lett.

ieŋ'gàsni xòràssi iis. ittam kàt ieŋ'gàsni ivrà-kùdèrməda pitsəŋən i nèməttəŋən an' uèlləŋən. ləbət xutl əuəlt, ləbət ət əuəlt kùdər-məsəŋən, kàt tɔɣəina kòrisəŋən, kàtis kòrisəŋən, al-xoiləŋən. ai mandu uantləli: təus pudl əsni xòràssi iis. loy pà pudl əsni xòràssi iis. pà ivrà-kùdèrməda pitsəŋən kàtni kòrisəŋən. təus, sidi uantman twiləli, iəuər xòràssi iis. ai mandu pà iəuər xòràssi iis. si loxtəməsəŋən, al-ueili pitsəŋən. təus nòxməs: «ai mandu mutràieŋ olmən!» — «mà xada ošlēm mutrà? tōrəm-əzəmna matta xɔlda ant pàrtsəim.»

təus nòxməs: «ai mandu, mà lauləm: nny òlù apsi, mà olləm iai! kutmənna pà ant sūmīləmən, pà ant ləuətləmən! tàm tàsəmən, tàm uòlβəsləmən. i-kəmna nny kožə òlù! i mà kožə olləm! apsisəŋ(?) mà xoš-pələi manləm, nny pà iuə! nny-ki manlən, mà pà iləm. ədələməŋ, moɣiləmən ant kitlələmən! mà xaləuət mà murəm pàrtlələm, nny murən pilna i-ivrà ət kasllət!»

kàt təs i-ivrà kaslsət. mandu xàtna mur ioxtəs: uətiəŋ-kəm xàtti iis. mur pilna matta xondəm mandu, loy iaiəl sè ioxtəs, ai mandu təs xoža.

Most a két jegesmedve birkózni kezdett és nem tudják egymást megölni. Hét nap, hét éjjel birkóztak, két helyen estek el, kétfelé estek, csak feküsznek. A kis mandu látja: a tunguz barna (tk. fekete) medvévé lett. Ő is barna medvévé lett. Megint elkezdtek birkózni, kétfelé estek el. A tunguzt így megfigyeli, farkas formává lett. A kis mandu is farkas formává lett. Így erőlködtek, erőtlenné lettek. A tunguz megszólal: «Kis mandu fortélyos vagy!» — «Én honnét tudnék fortélyt? az égi atyámtól az elébb meghalni nem rendeltettem.»

A tunguz megszólal: «Kis mandu, én azt mondom: te légy az öccs, én leszek a bátya! Magunk között nem veszekedünk, nem czivódunk. Ez a nyájunk, ez a vagyonunk. Egyformán te is légy a gazda, én is leszek a gazda. Mint két egy-testvér, ha én valamerre megyek, te is jöjj! Ha te mégy, én is megyek utánnad. Egyikünk a másikat nem küldi. Én holnap a népemnek meghagyom, [hogy] a te népeddel együvé költözködjének.»

A két nyáj együvé költözködött. A mandu házába nép jött: valami ötven ház lett. A néppel együtt az egykor elillant mandu, az ő bátyja is odajött a kis mandu nyájához.

táus joxtas, aǝ manduul pilna joxtsəŋən. lida pitsət, uetioŋ xət xoža i-pulləŋ uetioŋ kuləŋ uella. ittam uul mandu mur kutna pödər'l, (sidi) lauəl: «apsəm.» aǝ mandu xələntl, vbəl pələ lauəl: «sit xojdən ős?» vbəl lauəl: «nəŋ xodi and ošlən?» — «mà, lauəl, ant xəšləm.» vbəl lauəl: «nəŋən uelda xviəm iaiən.» «mà, lauəl, iai twiməm vndi. iai-ki twisəm loln, táus iaii an' twisəm loln.»

lida, iəšta pitsət. aǝ mandu lauəl: «uul mandu, nəŋ xada ləškəm moŋ ol, si manə! mà tàdà tàm tàžəm törəm pərdəm táš, nəŋxoŋna liuman ant xoləl, törəmna uella-gi, i at siməl!» uul mandu azət šidəmì iis.

táus nóyməs: «apsi, ittam lön'dət əlləda pitsət. lön'dət kəldəmna moŋ uantta manləmən!» mandu lauəl: «mà an' ueritləm!» — «malai an' ueritlən, mutràieŋ ősən?» — «mà mutrà xətsə ošləm!» tuma uer'səŋən i lön'dət lətti twàina xədat uer'səŋən. lön't-xət xoža ləŋsəŋən. ləbət xətl xojsəŋən. ləbət xətl euəlt ar

A tunguz megérkezett, a kis manduval együtt jöttek. Enni kezdtek, az ötven háznak egyenlően ötven rénszarvast vágnak le. Most az öreg mandu a nép között beszél, azt mondja: «Öcsém.» A kis mandu meghallja, a nénjéhez szól: «Kicsoda ez? (tk. Ez kicsodád?). A nénje mondja: «A téged veszendőbe (tk. megölni) hagyott bátyád.» — «Nekem, úgymond, hát bátyám is van. Ha bátyám lett volna, a tunguzt nem tartottam volna bátyám gyanánt.»

Enni, inni kezdtek. A kis mandu mondja: «Öreg mandu, te, a merre tágas föld van, menj oda! Ez a nyájam istentől rendelt nyáj, embertől megevén nem fogy el, ha az isten megöli, egy éjjel is kevés.» Az öreg mandu egészen elnémult.

A tunguz megszólal: «Öccse, im a ludak szállni kezdtek, a ludak nyomában (é. a ludakkal együtt) menjünk világot látni!» A mandu mondja: «Én nem tudok!» — «Mért nem tudnál, [hisz] fortélyos vagy?» — «Honnét tudnék én fortélyt?» Tanácskoztak és a ludak vedlő helyére házat csináltak. A lúdházba bementek. Hét nap feküdtek. Hét nap alatt sok lúd érkezik, odaszáll hozzájuk. Az a földnyelvük lúdtól egészen tele van

lòn' iorətl, lìn xoən lətl. si mou-ínlən lòn'tna azət təlɿi lətsa. (mouəl aiɿi iis). táus vudɿi: «mandu, mà lòn't xòràssi iisəm!»

mandu lauəl: «mà lòn't xòràssi xolna anda iiləm.» táus mosa porəina vudəs: «mà lòn't-punna ɛtsəim.» mandu lauəl: «mà isi lòn't xòràssi iisəm.» sidi oldən ɛuəl kāmən sòzilɿida pitsəən, toɾəllən ənəmdi pitsət. lòn'di-pugət pilna iɿŋ'ta pitsəən. sidi iɿŋ'tən ɛuəl porləsəən. lòn'-pugət pilna manlət.

tòrəm patləda pidəs. lòn'dət kožà lauəl: «təm toɾəina xoilu, naurəmat mɛtsət!» lida pitsət, lòn'dət kožà i sɛmal uantl, i sɛmal xoɿl. top naurɿi iis, poskàn arəməs, kət-xòləm-kəm seda xazəs. lòn'dət kožà lauəl: «tòrəmnə sidi pàrtsəi, si nɛŋxo iɿln naurəm tvidi nɛŋxo tanɾà, iɿŋ'k-xul uèlɿa loy mázəy an' xəšl, loxəl tòrəm mola-kəm pàrdəs, si-kəm xazəs.»

selta pòrləsət. uàn-kèba uàn manlət, xoɿ-kèba xoɿ man'sət. i xotl manəm toɾəiəl noməsna an' nòmla. lòn'dət kožà lauəl: «uəzəy keɿ ilbina il-lətl!» uəzəy keɿ ilbina lətsət. tòrəm mola-

szállva (a föld kicsinyinyé lett). A tunguz kiabál: «Mandu, én lúdformává lettem!»

A mandu mondja: «Én még nem válok (tk. jövök) lúdformává.» A tunguz később (t. i. más időben) kiáltott: «Énnem lúdpihém jött ki.» A mandu mondja: «Én szintén lúdformává váltam.» A mint így vannak, künn lépegetni kezdtek, a tollaik nőni kezdtek. A lúdfalkával kezdtek járnikelni. A mint így járnak, elröpültek. A lúdfalkával mennek.

Az ég sötétedni kezdett (= alkonyodott). A ludak gazdája szól: «E helyen pihenjünk, a gyerekek elfáradtak!» Enni kezdtek. A ludak gazdájának az egyik szeme vigyáz (tk. néz), a másik pihen. Alighogy világosodott, puska durrant, valami kettőhárom [t. i. lúd] ott maradt. A ludak gazdája mondja: «Az isten így rendelt bennünket, az az ember ott lenn, gyermekes ember talán, vízi halat talán nem tud fogni, a mennyit az isten rendelt neki, annyi maradt ott.»

Innét elröpültek. Rövidnek rövid ideig mennek, hosszúnak hosszú ideig mennek. Egy napig ment útjukat, [tk. helyüket] nem tartják emlékezetben. A ludak gazdája szól: «A lyukas kőszikla alá szálljunk le!» A lyukas kőszikla alá szálltak. Az isten

ārāt uai pārdas, azāt sī āgammēl. lōn'dat kožā lauāl: «*naurēmāt žōlentiādi! nēmattit alt būāl, patlam tvrāina sōsta pitlu. lābat žptl sōslu, mattyt-ki būāl, āradūna žptlu.*» lābat žptl sōssat, lābat-mat žptlna nāuī tōrām pēlā ētsat, būda pitsat. nāuī tōrāmna iōrātsat, žol māsl, sūis man'sat, žada tvrāiāl ōs, sūis man'sat.

sidi iwy'tal ēuālt lōn'dat kožā lauāl: «*tām moyna simās žorbī moy ol, puskān an' tvīlet, top iōrāl tvīlet. nōmelta-gi man-lan, mwyti uēllāien, iln-gi āmāslan, mwyti uēllāien. tām moyna žanādūiman ollu!*»

sidi oldel ēuālt pittī tvrā kašta pitsat. «*ār mur žoža an' pitlāmēn!*» tāus lauāl: «*muy tām moyna uēlβosladeyna isi ār uai kaštu, tām moy-iāž i-sidi ār uai kašlet (vagy: tāmēt māzēy i-simāsāt tayrā!).*»

ai mandu-tāusgēn sidi mandēn ēuālt lōn'dat ākmāsmel. tāus lauāl: «*lōn'dat ākmāsmel, tādā i pitlāmēn!*» ai mandu lauāl: «*ādālēmēn tvrāina ōsmēn-ki, iām ōs lohn!*» ār lōn'dat žoža pitsat.

a mennyi állatot (t. i. madarat) csak rendelt, mindnyájan ott vannak összegyülekezve. A ludak gazdája mondja: «Gyerekek, ide haligassatok! Egyitek se gágogjon (tk. üvöltsön), sötét helyen kezdünk lépni. Hét napig lépünk, ha valamelyitek gágog, mindvalamennyien elveszünk (tk. meghalunk).» Hét napig léptek, a hetedik napon a világos ég felé értek ki, gágogni kezdtek. A világos égbe jutottak, a hová kell, arra mentek, a hol a helyük volt, oda mentek.

A mint így vándorolnak, a ludak gazdája mondja: «Ezen a vidéken olyan föld van, puskájuk nincs, csak ijuk van. Ha fönt mégy, mindjárt megöletel, ha alant ülsz, rögtön megölnek. Ezen a vidéken rejtőzködve legyünk!»

A mint így vannak, vedlő helyet kezdtek keresni. «Sok néphez ne szálljunk mi ketten le (t. i. vedleni)!» A tunguz mondja: «Mink is, mikor ezen a vidéken vadászunk, a sok vadat keressük, az idevalók szintén a sok vadat keresik (Ezek is ugyanolyanok talán).»

Miközben a mandu és a tunguz így mennek, a ludak összegyülekeztek. A tunguz szól: «A ludak összegyültek, itt lohosodjunk mi is!» A mandu mondja: «Ha külön helyen volnánk, jobb

nen. sitl ior'an-li, pòst-li, iəŋ'gəl azət an' nīla: sorlī lòn't. aī mandu lauəl: «mola ɣantsən?» tāus lauəl: «mà ɣantəmədəm andəm.» aī mandu lauəl: «lòn't ɣeldī ɣoī ī sēməl ɣantsəm.» tāus lauəl: «təgli nālmīlən!» mandu àlɣīs (lòn'dət àləŋna) manda pīdəs. tāus pà manda pīdəs. ior'os-vɣgərməsəŋ: ɣada nūwərdət, seda nūwərdət. lòn't ɣeldī ɣoīŋən pōdər'ləŋən: «kāt lir lòn'tyən olləŋən, sityən àləŋna ɣeldā māsłət.»

lin (mandu-tāusəŋ) iəŋ'g ilbina ləŋsəŋən, iəŋ'g ilb(i) èuəlt sidi manləŋən. taləŋ pòst-ɣor manləŋən, tāus lauəl: «mà male putsəm!» mandu manəs, kòrdī pòn ɣoza toɣo-ɣaīs. si iəŋ'k ɣoza ilta-sɣət mandī tɣrə kəsłəŋən and ośsəŋən. ī ɣuī lauəl: «mouna killəmən!» mandu kiləs, tāus kiləs. toɣos pòn tombī pèlā mandal sɣrəjət tāus ielta (kurəl èuəlt) àm'βna tōɣməsa. tāus èudəs: «mandu, àm'βna si līsājəm!» mandu ior'o-vɣgərmal, am'β-oŋna margəl ɣattśəsłī, marək iətl sōppī təɣnəmdəs. tāus àm'βna ɣos-luttəsa, iəŋ'kna pà mɣxtī kōrəβtɣīs-ŋən. sidi man'səŋən, lārna ètsəŋən, iəŋ'g ilb(i) èuəlt top

volna.» A sok lúdhöz szálltak. Hogy ez folyó-e, folyóág-e, a vize éppen nem látszik: csupa lúd. A kis mandu szól: «Mit láttál?» A tunguz mondja: «Én semmit sem látok.» A kis mandu mondja: «A lúdölő ember egyik szemét láttam.» A tunguz mondogatja: «Hiába hazudsz!» A mandu előre (a ludak elejéhez) kezdett menni. A tunguz is menni kezdett. Visszatekintettek: ott a békák, itt a békák. A lúdölő férfiak beszélnek: «Két ismeretes lúd van, ezeket kell előbb megölni.»

Ők (a mandu és a tunguz) a víz alá buktak, a víz alatt ígygen mennek. Egész folyóágvonalat mennek, a tunguz mondogatja: «Én már fulladok.» A mandu ment, drót (tk. vas) czé- gébe ütközött. A vízhez alatt járó utat keresnek, nem talál- nak. Az egyik ember mondja: «Menjünk ki a földre!» A mandu ki- ment, a tunguz [is] kiment (tk. kelt). Miközben odamennek a czé- gé tulsó felére, a tunguzt hátulról (a lábánál) egy kutya meg- harapta. A tunguz kiáltott: «Mandu, az eb mindjárt megesz engem!» A mandu visszatekintett, az eb fejét a szárnyával meg- csapkodta, a szárnya izülete ketté törött. A tunguzt az eb el- eresztette, a vízben rögtön lebuktak, így mentek. Egy árad-

ínt-tvîlên nox-êltvîlên. lâr-kudâþ-kêmna iorâtsânen, wantman tvîlâlên: kât xui xâþna lelman îiden nîla. sommî laîman lâuâlt-lânen, lîn lâr î-pêlakna kil'sânen. simâs kormâs kutna lîngsânen, xolna nêngxo sôsta an' uêritl. lâr-sil kêratman sidi lâuâltvîlên. tomânen uolli taþsânen.

sidi oldên euâlt aî mandu îâsl lâis, tâus àm'p' porêmâm kurâl îammâ îis. tâus tojâl-sôþlal êtsât, mandu tojállal xolna and êtlât. tâus lauâlt mandu pêlâ: «mâ si mandêm-lamba.» — «xodi, nny mandêm malai xvîlên? mâ âdâl xaslêm, xol manlêm? îâsâm îâmâ îidî kurdâs.» tâus lauâl: «mâ manlêm tûlizât pilna.» aî mandu lauâl: «manêm ueldî òrâyna nêman' tî tuumên! matta lausên: «xos-pêlâ-ki manlên mâ nnyên ant xvîlêm». ittâm si îâsânen iorêmâsên?» — «tvîlî si îis, xundî manlêmân!» tâus pòrlâs i manâs. lou si tvîâîna seda i xazâs. tâus tûlizi-xòrâsna pòrlâs. aî mandu îâsl îammî îis, tojállâl êtsât. mox kiiârri iuun-dvîda pidâs, âtl pitl, xvîlna lâlâl. aî mandu tojállâl toxlâyî îis

ványba jutottak. A víz alól csak a csőrük (tk. orruk) hegyét dugják ki: két ember csónakon jön, látszik. Egyenesen állva eveznek. Ők (t. i. a mandu és a tunguz) az áradvány egyik oldalán partra keltek. Olyan fűzesbe mentek bele, hol az ember nem tud lépni. Az áradvány szélet kerülvén így eveznek. Azok (t. i. a mandu és a tunguz) teljesen eltűntek.

A mint így vannak, a mandu keze genyedésbe jött, a tunguznak az ebtől megharapott lába jobban lett. A tunguz tollai (tk. tollvégei) kinőttek, a mandu tollai még nem nőnek ki. A tunguz a mandunak mondja: «Én mintha mennék!» — «Hogyan, te engem miért hagysz el? Egyedül maradok, hova megyek? A kezem még nem tudott meggyógyulni.» A tunguz mondja: «Én megyek a libuczokkal.» A kis mandu mondja: «Engem csak elveszteni hoztál ide! A multkor azt mondtad: «Bármerre mégy is, én nem hagylak el tégedet», most ezt az ígéretedet (szódat) elfelejtetted?» — «Már télre vált az idő, mikor megyünk!» A tunguz felröpült és ment. Ő azon a helyen ott is maradt. A tunguz libuczformában repült. A kis mandu keze javulni kezdett. A mint így van, a kis mandu keze megjavult, a tollai kinőttek. A föld deressé kezdett jődögelni, éjjel esik, nappal ol-

(sic!). toxləŋi iuɯmal iubina iɯŋ'ta pidəs. ioŋo-xažəm lòn'dət pilna pòrləs.

uàn-kèba uàn manlèt, xou-kèba xou manlèt, matta uəzəŋ keɯ xoža ioŋətsət. lòn'dət kožə laɯl: «sɯŋə patlam iošna sòslu, nèmətti naurəm alt ɬuət! mattit-ki ɬuət, arəduna xɯllu.» uəzəŋ keɯ xoža lətsət, kurna sòsta pitsət. ləbət xɯl sòssət, ləbətmət xɯtləlna nəu tōrəm xoža ɛtsət. ɛtmel iubina nəu tōrəm pələ lòn'dət əgəmmel, moɯəl an' nɪla.

lou tāusl uantmal andəm. uaiət ɬuəlt əŋəzəli: «si xorbì nəŋxo uantsàdi, mola andəm?» uaiət laɯlèt: «tùlizət pilna manmal-lamba.» lou si tvəŋna lòn'dət pilna pòrləs, manda pidəs. i uas ilb(i) ɬuəlt manlèt, si uas ilbina tùlizi-pugət uəriɯ ər. uantman tviləli: uas ilbina pan-nɯl olmal. si pan-nɯl xoža tùlizət si lətmel nɪla. tùlizət lətsət, lòn'dət nōmən siŋilət. uantman tviləli: lou i xoŋəl tùlizi-ləšna xaiša. nəl-uət-kəm tùlizi-ləšna xaišəiət. lou i-xoŋəl nəuərliɯl ləš xoža. lou (mandu) nōmelta ɬuət: «tāus malai sɪ taɣarləsən? sərə manda uutsisən, ittam malai sɪ taɣar-

vad. A kis mandu tollai tollasodtak. Miután megtollasodott, jární kezdett. A visszamaradt ludakkal elröpült.

Rövidnek rövid ideig mennek, hosszúnak hosszú ideig mennek, az előbbi lyukas kősziklához jutottak. A ludak gazdája mondja: «Ezután sötét úton lépünk, egyik gyerek se gágogjon! ha valamelyik gágog, mindnyájan elveszünk.» A lyukas kősziklához szálltak, gyalog kezdtek lépni. Hét nap lépnek, a hetedik napon a világos égre kiértek. A mint kijutottak, a világos ég felé összegyülekeztek, a földje nem látszik.

Ő a tunguzt nem látta. A madaraktól (tk. az állatoktól) kérdezte: «Ilyenforma embert láttatok-e, vagy nem?» A madarak mondják: «Alighanem a libuczokkal ment.» Ő ezen a helyen a ludakkal együtt elröpült, menni kezdett. Egy város aljánál mennek, a város alján a libuczfalca ugyancsak sok. Megfigyeli: a város alján fővenyfok van. E fővenyfokhoz szálltak a libuczok, [úgy] látszik. A libuczok leszálltak, a ludak fönn keringenek. Észreveszi: az ő pajtása (t. i. a tunguz) libuczhurokba ütközött. Valami négy vagy öt libucz hurokra került. Ő felülről elkiáltja magát: «Tunguz, miért akadtál meg? Hamarőbb akar-

læsen?» táus noʒoʃ buetl lôn'det pèlâ: «mandu, manèm iilbædâ!» mandu laʒæl: «mâ an' uèritlèm. nny tõræmna ât iilbætlaæn! nny matta manèm isi xolda xvišen.»

mandu quantman tvilæli: uas enælt i rus igi noʒæmdal nîla, tûlizet ʒoʒa ioʒtæs. — táus si kâtlæm nîla. táus sâbæl-loʒæl ioʒrâ si perëmæsa. rus igi uet tûlizi uèlæs. «tõræm pârdæs, imæm pilna tûlèm!» ittam mandu sidi i manæs. lôn'det koʒâ laʒæl: «i ʒoiæn si uèl'sa!» mandu laʒæl: «tõræm pârdæm sormæl ioʒtæs.»

sitalna man'sæt. lôn'det koʒâ laʒæl: «nauʒræmæt, ʒallu! ʒou moy iisu.» lætsæt il. il-lætmei iubina læsæt, ièšsæt i ʒoišæt. ælæŋ svʒæt kil'sæt. lôn'det koʒâ laʒæl: «moy ʒolna ʒou, kilâdî!» pør-læsæt, sidi manlæt. lôn'det koʒâ pilna i iirsu manlæŋæn. si-kæmna ilta-svʒæt pvschæn si arëmæs. kæt lôn't il-kõrisæŋæn, ʒaisæiŋæn. lôn'det koʒa laʒæl: «si nèŋʒo, laʒæl, mola lûŋman ol, tõræmna sidi pârtsæiu. mun ioʒætten išna uèlšæslæda-gi ʒæšl, ʒonæl lillî.»

tál menni, most miért akadtál ott meg?» A tunguz fölfelé üvölt a ludak felé: «Mandu, ments meg engemet!» A mandu mondja: «Én nem tudlak [t. i. megmenteni]. Mentsen meg az isten! Te engemet nem régen szintén veszendőbe (tk. halni) hagytál.»

A mandu megfigyeli: a város felől egy orosz öreg ember lohol, látszik. A libuczokhoz érkezett. — A tunguz ím meg van fogva. A tunguz nyakacsigolyáját (tk. nyakacsontját) az orosz öreg ember kicsavarta. Az orosz öreg ember öt libuczot fogott (tk. ölt). «Az isten adta, az asszonyommal együtt majd megeszem.» Erre a mandu is ment [tovább]. A ludak gazdája mondja: «A pajtásod ím megöletett.» A mandu mondja: «Az isten rendelte halála jött el.»

Aztán mentek. A ludak gazdája szól: «Gyerekek, háljunk meg! messzi földről jöttünk.» Szálltak le. Miután leszálltak, ettek, ittak és lefeküdtek. Reggel fölkeltek. A ludak gazdája mondja: «A földünk még messzire van, keljeteek föl!» Felröpültek, igyen mennek. A ludak gazdájával egy kis ideig mennek (t. i. a mandu). Ekkor alulról puska durrant. Két lúd leesett, találva lettek. A ludak gazdája mondja: «Ez az ember, úgymond, mit evén van? Az istentől így rendeltettünk, a mi megérkezésünkkel ha vadászni tud, a gyomra éhes.»

uàn-kèba uàn manlèt, you-kèba you manlèt, matta lèu zatsá ìsèt, si mouna ioràtsèt. sè ioràtmelna làs top lolda pitmal. táus zàtl uàtna vridəm, løy zàtl zolna taləŋ. lòn't-χòràsna uantsəli: tàs uul. matta lòn'tti iuyəm zàdəlna manəs. zàdəlna ioyo-lvəəs. ləbət xntł i tvəina aməsl, lòn'-punləl, lòn'-toyəlləl arùtəlna zos-lōgən'sət. sidi aməstal əuəlt iəsləl zandi nəŋxo iəssè ìsèt; oyalna, səməlna nəŋxoiəli ìs. i-mosəina zəlləli: nəŋxoiət ioràtmel sàtl. ajiłta kimiš uantł: zəlām zandi xoi. «kožəilu zolna andəmət. táus zàt uàtna vridəm, aì mandu zàt zolna taləŋ olmal; aì mandu ilamba ləŋ, táus ilamba zvləs, zàtl sugəlləmal.»

aì mandu vuda pidəs, tomət paldəməsət, mundi zatsá ìsèt, ittam pə zolna manlèt. aì mandu zažəs. tomət ioyo-ioràtsèt, laulət (mojət xoža pōdər'łət): «kulna zvš kətlisəju!» uul jəx laulət: «vtsəmət olmən, zada oldi kul seda?» mur man'sət, toyo-ioràtsèt. aì mandu sōzilijil. «manəm tvidi kvləŋ tustij?» «andəm.» i xui manəs kvləŋ tuda. kvləŋna ioxtəftəsə. «nəŋ svə manədi! kvləŋlām tādà āt lailət!» aì mandu mur əuəlt zovənsik ləil.

Rövidnek rövid ideig mennek, hosszúnak hosszú ideig mennek, a honnét azelőtt jöttek, arra a földre érkeztek. A mikor odaérkeztek, a hó éppen csak kezdett olvadni. A tunguz házát a szél szétszaggatta, az ő háza még egész. Lúdképeben látta: a nyáj nagy. Abba a házba ment, a hol azelőtt lúddá változott. A házába belépett. Hét nap egy helyen ül, lúdpihéi, lúdtollai mindvalamennyi levált. A mint így ül, a kezei osztják ember kezévé váltak; fejre, szemre emberformává lett. Egyszer csak hallja: emberek érkezte hallszik. Csöndesen kifelé néz: három osztják ember. «A gazdáink még nincsenek. A tunguz házát a szél szétszaggatta, a kis mandu háza még egész; a kis mandu talán még él, a tunguz talán meghalt, a háza össze van törve.»

A kis mandu kiabálni kezdett, azok megijedtek, a honnét az imént jöttek, még most is mennek. A kis mandu [ott] maradt. Azok visszaérkeztek, mondják (a többiekhez beszélnek): «Az ördög majdnem megfogott bennünket!» Az öreg emberek mondják: «Bolondok vagytok, hol van itt ördög?» A nép ment, odaérkezett. A kis mandu sétál. «A nekem való rénszarvast hoztátok?» — «Nem a!» — Egy ember ment rénszarvast hozni. Rén-

mur manəm iubinə uoślay-soyta iorà-tvǵertseli: tǵus mola xorbi ǵs, si xorbiǵi uer'seli. sitelna knlǵnǵlǵl kirəs i manəs. tom xǵatna ioxtəs, mur kǵmən lǵǵil. mur pǵdər'tel řǵatl: «tǵrēm pǵr-dəs, kořǵǵu ioxtəs, tǵus seiǵl xolna andəm.» — «tǵus tǵm tvl ǵl lǵǵlǵlǵn!» (mandu. pǵdər'l). řǵatlib(i) ǵuǵelt aǵ mandu ǵbəl kim-ǵdəs. «iuǵǵ, lǵuǵl, iski pǵdəm uerǵǵən řǵśmǵldǵ!»

lou top ioro-lvǵəs, tǵus imǵl ioxtəs. «aǵ mandu, lǵuǵl, nǵv řodi iorǵtmǵn?» — «i řuiǵm tǵlizi řǵrǵsna iuǵmal tvǵǵina tǵlizi liśna pitsa i uǵl'sa.» — «nǵmǵza andəm! i řuiǵn nǵv mou-kulna řǵvisǵn.» — «mǵ-kǵ řǵvisǵm, iorǵtl.» tǵus imǵ řǵl'laman ioro-manəs. nǵvřǵoi kidəs. «matta tǵdǵ olǵm řǵt, lǵn't-řǵrǵsna manəm řǵt, si řǵtl uandǵlǵn!» i řuiǵ manəs, uantlǵli: «tǵus řǵt řǵǵǵǵna nǵvřǵo lǵǵil. si asnal ioxtəs, uantlǵli: nǵvřǵoi and ol; mola keu, mola iuǵ, si ośl andəm. si oǵlǵ řǵi ioro-iis: «nǵvřǵoi mola kul!» tǵus imǵl mur pǵ kidəs. tořo-iorǵtsǵt: iuǵ and ol, keuǵ iuǵmal (tamotta aǵ mandu uoślay ǵuǵelt tvǵertseli), řǵǵmǵr

szarvast hoztak oda neki. «Ti aztán menjete! a rénszarvasaim itt hadd álljanak!» A kis mandu a néptől egy kissé távolabb áll.

Miután a nép elment, agyagsárt gyúrt össze: a tunguz a milyen forma volt, olyan formává csinálta. Aztán a rénszarvasait befogta és ment. A másik házába érkezett, a nép künn áll. A nép beszélgetése hallszik: «Az isten [úgy] rendelte, a gazdánk megérkezett, a tunguznak még semmi nesze sincs.» — «A tunguzt ebben az esztendőben (tk. e télen) ne várjátok!» (A mandu beszél.) A ház belsejéből a kis mandu nénje kijött: «Gyere, úgymond, a hidegtől fagyott arczodat melegítsd meg!»

Ő alighogy belépett, a tunguz felesége jött. «Kis mandu, te hogyan jöttél meg?» — «A társam, mikor libuczformává lett, libuczhurokba esett és megöletett.» — «Nem igaz, az emberedet te útban (tk. föld közben) hagytad.» — «Ha [ott] hagytam, [hát] megérkezik.» A tunguz felesége sírva visszament. Embert küldött: «Azt a régi házat (tk. azt az elébb ott volt házat), a hol lúdformává lett, azt a házat nézzétek meg!» Egy ember ment, látja: a tunguz háza mellett ember áll. Közelebb jött, látja: nem ember; kő-e vagy fa, nem lehet tudni. Ez a szános ember visszajött. «Ember vagy ördög!» A tunguz felesége megint népet küldött. Odaérkeztek: nem fa, kővé lett (az elébb a kis

keuà iuamal, isi nènho xorbì. mur toxo-man'set táus imi xoza.
«keuà iuamal. igen mola xòràspi òs, keu si xòràspi.» imi lauàl:
«táus tóràm xoza šenk màzəs, tóràmna sit òrəŋna sidi i pàrtsa,
keuà iida.» si kinža táus imi si keu pèlè xvtl pviiksəl, àtl
pviiksəl.

mandu agyagból gyúrta), kerek kövé lett, olyanforma mint az ember. A nép oda ment a tunguz asszonyhoz. «Kövét vált az urad, a milyen forma volt, a kő olyan forma.» Az asszony mondja: «A tunguz az istennek igen kellett, az istentől azért rendeltetett úgy, hogy kövé váljak.» Ettől fogva a tunguz felesége ehhez a köhöz nappal könyörög, éjjel könyörög.

PÁPAY JÓZSEF.

Külföldi irodalom.

Finnisch-ugrische Forschungen. Bd. V. Heft 1—3. (SETÄLÄ E. N. Dem andenken F. J. Wiedemann's. — POIROT J. Recherches expérimentales sur le dialecte lapon d'Inari. — SZINNYEI J. Über den Ursprung der personalsuffixe -n und -nak, -nek im ungarischen. — MIKKOLA JOOS. J. Fi. *peijaiset.* — SETÄLÄ E. N. Zu dem urfi. *rn.* — Anzeiger, heft 1—3. Bibliographie für das Jahr 1902. — Mitteilungen: egyetemi előadások, tudományos társulatok és intézetek működése, tanulmányutak; KUUN GÉZA gr., SZILASI MÓRICZ és ANDERSON N. nekrológja stb.)

A locativus-féle határozók a votjákban.

(Második közlemény.)

I. Az *-n*-ragos határozók.

A) Az *-i-n*-ragos határozók.

6. Eredethatározók.

A *šorin* 'középen' nevűtő néha eredethatározó jelölésére is szolgál:

ton-šorēn veraškām kēl felöled (rólad) mondott beszéd. Istor. 155. | *den-šorēn nalpanē* a hitről gondolkozni. U. o. 170. | *den kuton šoryn uno kosoņjos šotem* az istenitiszteletet illetőleg sok parancsolatot adott. WIED. 215. | *Joan šoryn verany kutyskem* Jánosról kezdett beszélni. U. o. | *uzyr murten Lazar šoryn mađon* a gazdag emberről és Lázárról [szóló] történet. WIED. 127.

7. Módhatározók. Eszközhatározók.

I. A módhatározók kifejezésére rendszeren az instrumentalis *-ā-n* ragja szolgál; az *-i-n* rag ebben a jelentésben sokkal ritkábban fordul elő.

Határozószók: *tonid kitin monān nūrjaškini* hogy lehetne én velem birkózni? M. 111. | *kitin solī istaršīnā pīrni*? hogy juthatna ő a birói székbe? M. 143.

berin-a žin šotid-a nīdā? végképpen (minden szertartást megtartva) férjhez adtad-e már leányodat? M. VotjSz. 10, 612. | *tokm'-ažin* hiába, hasztalanul. M. VotjSz. 10.

Főnév ragjaként nagyon ritka. Az említendő példában sem bizonyos, hogy ilyenfajta határozóval van-e dolgunk: *perēsioslen des āimaz kiēm iuze med šotoz* a halottak (ősök) jó nevében elvetett gabonáját adja. WICHM. I. im. 60. || V. ö. magy.: *Te neuedben emelem fel kezeimet.* Apoc. 9.

II. Tekintethatározók.

Lud-žažajjos šunēt mužem-palaš loběsa, lēktēkēzē, kūt-urdāškēn adžid-kā: kūt-urdāškēd višoz; tēbērēn adžid-kā: tēbērēd višoz; a zēn adžid-kā: kūtēd višoz ha a vadludakat, midőn a meleg vidék felől repülve megjönnek, oldalról (tkp. hasoldalban) láttad meg: oldalod fog fájni; ha hátulról (tkp. hátban) láttad meg: a hátad fog fájni; ha előlről láttad meg: a hasad fog fájni. M. bab. 171.

III. Eszközhatározók.

Részben közvetlenül a helyhatározói jelentésből fejlődtek. Az említendő példák nagy része még igazi helyhatározónak is volna vehető.

jirzā mešokīn gurtaz nuām fejēt egy zsákban hazavitte. M. 109. | *kuato no kišīn baḡ-kišet dein Handtuch ist in einem sechstheiligen Weberkamme [gewebt].* WICHM. I. d. 39. | *ta vūš-kēlēn šīzām cūzāz so arēn koḡ-ku luū vandēnē* ezen imádságban felajánlott kacsát bármikor le lehet vágni azon évben. M. 170. | *mīš-kam vīnme mutškoien nulli* öcsémet hátamon kosárban vittem. WICHM. I. d. 464.

Éppígy névutókkal is:

vīlīn: dumsan-berā piñal-pijosēn nēljos val-vēlēn busijā mēno busijāz kotējanē a sēta után a legények és leányok a mezőre mennek lovon, hogy körüljárják a mezőt. M. 170. | *argēšjos val-vēlēn lēktām-berā perešjos vūšāškēnē kučko* miután az argēš-ok lovon eljöttek, az öregek elkezdének imádkozni. M. 171. | *«kīžī ton vuūd? ma šīn a iēn-a para xodēn-a?» so vera: «mon» pē «līkti taššamurtlen piēz vīlīn»* «Wie kamst du? Mit der Eisenbahn oder mit dem Dampfer?» Er sagt: «Ich kam sitzend auf dem Sohn des Waldgeistes». WICHM. II. 167. | *lul-tām luloāz nulloz. — kwas-vīlīn vetlām* lelketlen lelkest hord. — Hókorcsolyán-járás. M. tm. 72. | *gurež-murt ošāz vijēsa, pūš āgēr-vēlēn pēžēlēnē kučkā sojā* a hegyi ember megölvén egy ökröt, ezt az izzó szénen sütögetni kezdi. M. 93.

jīlīn: vadlan pid-jīlāz vetlīs adāmi kidōkīn, mizon ša-jīrīn ulsa, gurtaz bertīnī potām hajdan egy lábán járó (= szegény) ember messze, idegen vidéken élven elindult, hogy visszatérjen falujába. M. 69. | *Bursin bakatīr kulon-ažaz porjoslī sīt-sulānīz kussās kerttīnī, silzā tīl-jīlīn pižsa šīnī kosīz* Burszin hős halála előtt a cseremiszeknek azt hagyta meg, hogy kössék át belével csipőjüket, húsát pedig tűz fölött megsütve egyék meg. M. 62.

šorīn: uzi šundi-šorīn kīšmam a földi eper a naptól (a nap hőségében, napfény közepette) ért meg. Gavr. Mal. d. 12.

IV. Mértékhatározók.

Különös szerkezetet találunk a *tīr* és *tīros* 'teli, teljes' jelentésű szók mellett.

A mivel valami tele van, azt csak ritkán fejezik ki az instrumentalis -*ā-n* ragjával, mint M. 91. *čortjos . . . šilapaāz, ukšoān dūdē tēros luetoš, tērmēto* az ördögök töltik a sapkát, míg a szán tele nem lesz pénzzel. Rendesen tőalakot, ragtalan határozót találunk: *korka tiroš kenakjos* a szoba telve van ángyikákkal. M. d. 107. | *korka tiroš ađami* a ház tele van emberekkel. WICHM. II. tm. 266. | *kor-gid tiroš čuž valjos* az istálló tele sárga lovakkal. M. d. 63. | *kenos tirjos kenakjos, kor-gid tirjos čuž valjos* a szérú telve ángyikákkal, az istálló telve sárga lovakkal. Gavr. Mal. d. 2. || De nemcsak állapot-, ill. eszközhatározónál találunk ilyen szerkezetet, hanem igazi mértékhatározónál is: *saldatlē izē-tēros azveš kužmaz* a katonának egy teli sapka ezüstöt ajándékozott. M. 116. | *solī Vu-murt šotām pešter-tir āgir* a Vu murt egy teli kosár szenet adott neki. M. 114. | *ukšo-kā šotiskodē, vajū šilapa tēros* ha pénzt adott, hozzatok egy sapkával teli. M. 91. | *Šunī . . . vedra-tir vuān ađamilān mirdān pottām tilaz kištoz* Sunyi egy teli veder vízzel leönti az embernek nehezen meggyújtott tüzet. M. 139. | *životmī piū-tir, im-tir baštiz kuštām turināz* marhánk összes fogaival, teli szájjal vette az eleje dobott szénát. Perv. III. 31.

Ezen rendes kifejezésmód mellett azonban találunk mértékhatározói jelentésben inessivus (-*i-n*)-ragos alakokat is: *korka tēros ađ pijosēd, žugiškožē medam anakajū?* teli házzal való fiaid (fiaid teli házzal) verekednek talán, anyácskám? M. d. 204. | *gid-tiroš ađ čunied* csikód egy teli istállódal van (csikód van teli istállóval). Gavr. d. 138. | *čik uknoez oval, osež oval, niliz-piez korka-tiroš ađ* éppenséggel nincs ablaka, nincs ajtaja, [mégis] gyermeke [van] teli házzal (tkp. ház teljében). M. tm. 101. | *ađami Vu-murtlēš ukšožā aslaz išlapa-tir ađ-ginā kurām* az ember a Vu-murt-től csak egy teli kalap pénzt kért magának. M. 112.

bīdās «ép, egész, teljes» mellett szintén különös szerkezetet találunk a mértékhatározó kifejezésére: *solen azbar ađ lukaskēmīn bīdes azbar šuahtšī valjos* sein Hof ist voll von Pferden der Hochzeitsleute. WICHM. II. 166. | *sobere ađdže no mutšo ađ bīdes mutšo vumurtjos pallan šimīniz* darauf schaut sie und (sieht) mit ihrem linken Auge, dass die Badestube von Wassergeistern voll ist. U. o. II. 162.)*

*) Ilyen kettőztetésre nézve v. ö. *gužemez gužem bit turim turnamī bad'džim kiš-puruen šaukimaz* einen ganzen Sommer mähten wir Gras im kühlen Schatten einer grossen Birke. WICHM. I. d. 34.

8. Okhatározók. Célhatározók.

Néhány *-i-n* ragos névutó néha ok-, ill. célhatározó jelentésben is előfordul.

I. Okhatározók:

vîlin: makmar vîlaz sîltz no so saldat sôtz solî kîk-tèti vedraze wegen des Katzenjammers steht er auf, und der Soldat gibt ihm den zweiten Eimer. WICHM. II. 167.

şorîn: so murt-şorên tuş şulmaşkem igen búsult amaz emberért. Istor. 99. | V. ö. *uzî şundi-şorîn kîsmam* a földi eper a naptól ért meg. Gavr. Mal. d. 12.

II. Célhatározók:

kotîrîn:

anaiez vynjosen solen sylyzy jurt şerlon soyn veraşkon kotyr anyja és öcsesei a ház mögött álltak, hogy vele beszéljenek. WIED. 168. | *so-kotîr* = *so-ponna* azért. M. VotjSz. 179.

B) Az *-ä-n*-ragos határozók.

E rag eredetéről már beszéltünk. Nem egyéb, mint a locativusi *-n*, a melyet az eredetileg a tőhöz tartozó magánhangzó (*ä, e*) előz meg. Sok mélyhangú szóban és a többesszám *-jos* jele után a rag *-i-n* alakú, és így alakjára nézve teljesen azonos az előbb tárgyalt inessivusi *-i-n* raggal. Nagyobb jelentőséget e hangváltakozásnak nem tulajdoníthatunk. A legtöbb mélyhangú szó mégis *-ä-n* alakban veszi fel e ragot, több szóhoz akár *-ä-*, akár *-i-* vokálissal járulhat*) és a többesi *-jos* után sem hallatlan az *-ä-n* alak (pl. *pijosen* a legényekkel. WICHM. I. d. 429.). Magánhangzóra végződő szókhoz szintén megelőző *ä*-vel járul e rag, a két magánhangzó között keletkező hiatus kitöltésére igen gyakran *j* hangot toldanak közbe, pl. *kuboien* rokkával (WICHM. II. tm. 49.), *bodiien* bottal (u. o. I. d. 369.). | *nîlîn-pijän* gyermekkel. M. 153.

Az *-ä-n* rag főfunkciója instrumentalis-comitativus. Láttuk már, hogy az eredeti locativus-jelentésből hogyan fejlődhetett e jelentés. Azonban még ma is kimutatható az alapjelentése, a mennyiben néha mint hely- (és idő-)határozók ragja is előfordul. Lássuk legelőször is ezeket.**)

*) Pl. *nîl* leány: *nîlîn* (M. 151, 161.) *nîlän* (M. 80, 82.); *tîl* «tűz» instrumentalisa rendesen *tîlîn*, de WICHM. II. tm. 340. *tîlên* alakot találunk; *murt* «ember» instrumentalisa *murtän*, de WICHM. II. 74. és u. o. km. 16, 23. *murtîn* stb. stb.

**) Ezekben az *-ä-n* használata a magy. *-n* ragénak felel meg többnyire; a többi határozónál főszerepének megfelelőleg a magyar *-vel* raghoz áll nagyon közel.

1. Helyhatározók.

a) Locativus: *intijän=intijän-ginä ber-viljosiz ad-kilä-na* csak helyyel-közzel látszanak még maradványai. M. 55. | *tulis šundi šuräs-vilis limijaz durän-kä šuntiz, so arä valäs-nan* udaltoz ha a nap tavasszal az úton levő havat oldalvást olvasztja, abban az esztendőben a nyári vetés [dúsan] fog teremni. M. bab. 41. | *kizles tserles palen med lo* legyünk mentek minden rossz betegségtől! WICHM. I. im. 62. | *soos päuen bitšäyo vjütem* ők oldalt szedtek. U. o. II. 65. | *palän karni kulä sišä mal-pamaz* olyan gondolatot el kell úzni. Sar. Azb. 184. | *palän kilni* félremaradni. M. VotjSz. 542. | *eksei duursi mid-puyn* a császár pénzes-zacsója meg van fordítva. WICHM. II. tm. 66. | *küs kēzaz med puynän puktēsa* a száraz vörösfenyőt hegyére állítva. Amin бүв. 9.★) || *og-inän* együtt, eredet. egy helyütt (= *og ašin*).

b) Superessivus: *kik šurrien tšuz tšipu* két rúdon sárga csibe. WICHM. II. tm. 98. | *palaten abi ban auf der Pritsche das Gesicht der Grossmutter*. U. o. tm. 444. | *šaitanez kirozen kiskisa vaiini kur-ke vormozi, so'ki ta murt borde šaitan med kutškoz* ha az ördögöt egy kereszten ide tudják hurczolni, akkor nyúljon az ördög ezen emberhez. WICHM. I. бүв. 18.

c) Inessivus: *taššaien uls višä-koi keikai* az erdőben mindenféle vadállat van. WICHM. II. 177. | *kalik ötin ulo gurež viskin, palatkaiken korka mesta* az emberek ottan a hegyek között sátrakban laknak, nem házakban. U. o. || Ide vehetők talán ezek is: *ta žukaz tuž badžem purtijän žēila-pal vutož pūsto* ezt a kását egy igen nagy üstben estefeléig főzik. M. 171. | *miškam vīnme mušškoien nulli* öcsémet [gyakran] vittem hátamon kosárban. WICHM. I. d. 464.

2. Időhatározók.

Idő, nap, éj: *lēs-vu uz üšē, pužmer uz üš bažētānēz turnam turēmlē* harmat nem esik, dér nem esik az idején lekaszált szénára. M. d. 274. | *tunnä nunalän siliškom, pukiškom oš-kurbonän odig milin-kidin Inmar-Kildišin-ponna* a mai napon egy szívvel-lélekkel állunk, ülünk tulok-áldozattal I.-K.-ért. M. 166. | *tunne nunalen* a mai napon. WICHM. I. im. 28. | *milam d'uon ninäuen* a mi ünnepeink csak bizonyos napokon vannak. U. o. d. 207. | *baštem kik džážeg, kik tšēž, va-*

★) E mondatban a *med puynän* állapothatározónak is vehető ilyen értelmezéssel: „másik végével felállítani”.

jem so uje-n-ik tšattšaiin kurbon két ludat, két kacsát vett és azon éjjel feláldozta őket az erdőben. U. o. II. 140.

Éppígy állapotot jelentő szavaknál: *žolob-vu viiam korka lipetiš kuaz-zoren* az ereszcatorna vizének lefolyása a háztetőről esőben. WICHM. II. tm. 15. | *puni-utemja vuem džitaže so gurte džomiten* a kutyaugatás után [indulva] este alkonyatkor abba a faluba ért. U. o. II. 156. | *žomitän šukna* hajnalban. Glaz. Mát. 25, 1. | *odig-pol so nilaz šur-mumiz važ šukna kežitän purudā vuli istām* egyszer azt a leányt mostohaanyja jókor reggel a hidegben a tóra küldte vízért. M. 57.

Határozószó: *gerberleš uazeu daskik iozaz med vuoz hadd* legyen [a szalma] a gerber-ünnep előtt (-ünnepnél előbb) tizenkét bütykössé. WICHM. I. im. 18. | *so-berš džogen tšortem atas* azután nemsokára szólt a kakas. U. o. II. 135.

Vö. magyar: *idején*. | *Hogy más napon reggel Sámsonot megölnéjek*. RMK. II. 342. | *Irtam hétfő éjen*. Lev. T. II. 215. | *Zene hallik sötét éjen*. Ar. | *Mélységes éjjél halotti csendjén ez történt velök*. Ar. Haml. 18. || finn: *tänä päivänä e napon*, ma. Bud. Fny. 89. | *nuoruutensa aikana* ifjúsága idején. U. o. || vogul: *khot nāu ōlsen pēšne* hol voltál te előbb? VogNyj. Kl. 117. | *khuj-khwaltän nuk kwoqli* hajnalban felkel. VogNGy. IV. 164. stb. (Az összes finnugor nyelvekben. L. WESKE, Untersuchungen).

Az -*ä-n*-ragos időhatározó kifejezheti azt az időt is, melyen belül, melynek tartama alatt megy végbe a cselekvés: *zarñiez pad'dža leštisa inmarš tubini* és *minuten vormoz-ke* ha ő, aranyból létrát csinálván, egy percz alatt fel tud mászni az égbe. WICHM. I. bőv. 11. b). | *odig minuten duññeis gurežez sutisa* és *ka-ik karož-ke* ha ő egy percz alatt a föld hegyeit megégeti és megint olyanokká teszi, mint voltak... U. o. bőv. 8. | *ta duññeis vuko-köž kur-ke mid'lañ bergatini* és *minuten vormoz* wenn er allen Mühlrädern dieser Welt für eine Minute (?) eine entgegengesetzte Richtung geben kann. U. o. bőv. 3. b). | *pužimo poju nuuoskiš luoiž* és *minuten sutisa bittož-ke*... ha a fenyőerdőbeli homokot egy percz alatt megégetvén elpusztítja... U. o. bőv. 8. | *kviñ nunalen* három nap alatt. WIED. 127.

Vö. zürjén: *viškoos verma žugödny, sešša kuim lunön syös bara vötšny* leronthatom a templomot, és azután három nap alatt (harmadnapra: KÁR.) megint felépíthetem. WIED. 127. || magyar: *Ha annyi időn meg tudod kerülni a várost, a meddig én, akkor megházasodhatol*. Nyr. XIV. 519. || finn: *tämä työ valmistui viitenä vuotena* ez a munka elkészült öt év alatt. Bud. Fny. 89. | *kahтена päivänä teemme tämän työn* két nap alatt elvégezzük ezt a munkát. WESKE 41.

Sokkal ritkább az *-ä-n* ragnak olyan szerepe, mely a magyar *-ig* ragnak felel meg: *ñuuoškiš kizleš lisše og minuten šñ uškitisa kuaštisa kru-ke bittozi* ha az erdőbeli vörösfenyő tüleveleit egy pillanatig tartó tekintettel ki tudják szárítani és tönkretenni... WICHM. I. bűv. 4. c). (Ugyanott még egy hasonló példa). | *gužem nënalän učkësa um tëriškëlë* egy nyári napon át sem telünk el nézéssel. M. d. 71.

Vö. magy.: *Ott marada három nap on*. Sylv.: Uj Test. I. 132. | *Hadd legyen velünk egynehány nap ok on*. MA.: Bibl. I. 21, 128.

Időhatározók jelölésére szolgál a *šamän* névutó is (*šam* mód, szokás); jelentése: vmi közben, alkalmával, vminek ideje alatt: *uram-kuža vetlon-šamän kunoli pirim* utca hosszant való jártunkban vendégül bementünk hozzátok. Gavr. Mal. d. 11. | *minon šeäniz* menése alkalmával. Sar. Azb. 121. | *ton no ud likti, mon no ug mi-ni, wuon no šamen d'at luom te* nem jösz (hozzám), én nem megyek (hozzád), idővel elidegenedünk egymástól. WICHM. I. d. 161. | *val uttšan šain juromi no soin piri* azalatt, hogy lovamat kerestem, eltévedtem, és ezért jöttem be. U. o. II. 92. | *vektši no vektši birkentši; miškon no šamen kin bašte; vektši no nazik mugormes, budon no šamen d'at bašte* a fátyol finom, igen vékony; mosás közben a hideg megrontja; finom, gyöngye testünket az idegen viszi növés közben. U. o. I. d. 44. | *azveš no puñi, šion-puñiše, šion no šamen tui kiliz* ezüst kanalam, evőkanalam, evés közben csak a reze maradt meg. U. o. d. 46. | *veraškon šamen* beszélés közben. U. o. II. km. 64. || Néha előidejűséget fejez ki: *kapkadī pirim, piron-šain mi pukšim* kaputokba bementünk; miután bementünk, leültünk. M. d. 152.

Hasonló jelentésű a *muzän* névutó is. Rendesen szintén csak az *-on, -an* végű igenévvel kapcsolatosan fordul elő: *oti-no-tati vetlon muzän dat nēljosēn-no-todmaškim* arra felé, erre felé jártomban idegen leányokkal ismerkedtem meg. M. d. 48. | *veraškësa mēnon-mēzän gurtazē vüillam* mialatt beszélgetve mentek, falvukba értek. Badz. 49, 56, 22. | *uno utšan-mēzän, dūan-mēzän odik peres murtū šettillam* sok keresés és kérdezés közben egy öreg embert találtak. U. o. 73. | *vetlon-muzän karā pērillam* járásuk közben a városba jutottak. Istor. 47, 148. | *azysa vetlon muzen während er umherirrend ging*. WIED. 211. || Néha előidejűséget fejez ki: *mynon muzen nuny kilēm intylen vylazik dugdem* miután ment, megállt éppen azon a helyen, a hol a gyermek feküdt. WIED. 168.

3. Állapothatározók.

a) Azt határozzák meg, hogy minő állapottal hajtja végre vagy szenved a cselekvést.

a) Külső, testi állapot:

adžid-a ku-kä toležin kwaž čeber-dirja vedra-karnanän silis adamijaz? láttad-e valaha a holdban, midőn az idő szép, a vederhordó rúddal álló embert? M. 56. | busi sorin vož izijen murt siloz a mező közepén zöld sapkával áll egy ember. WICHM. II. tm. 4. | viniz nuuñiezlen mesta šoraž-ik sultem bodien der jüngere Bruder stand, mit einem Stocke (in der Hand), mitten auf dem Felde des älteren Bruders. U. o. II. 144. | so nıl askaz tšukna liktiz mumizne aizne kamaliien früh am folgenden Tage kam das Mädchen mit ihrem kamali-Band zu ihrer Mutter und zu ihrem Vater. U. o. 137. | koña-kä ortčisa, Vu-murt uk-šoäniz adami-dorä liktäm rövid idő múlva eljött a Vu-murt az emberhez a pénzzel. M. 112. | gurtaz sionän bertikiz... midőn az eledellel lakásába visszatért. M. 118. | čžet uläm-berä biskilijän, silän, surän-arakän mudorä mēnša nošik vūsaskēnē kučko kevés idő múlva pogácsával, hússal, sörrel, pálinkával a mudor-ba menvén ismét imádkozni kezdenek. M. 169. | adamiez so pužei-ku en vuui ležem az embert a rénszarvasbőrrel a tóhoz küldte. WICHM. II. 62. | anajed potoz čužonän, atajed potoz čokmorän anyád kijön egy seprővel, apád kijön egy bunkóval. M. d. 52. || šir kik bižän. — kut gozijosin egér két farkkal. — A bocskor madzagaival. M. tm. 119. | sutär-bam-kađ mon bamän val ribiszkearczhoz hasonló arezü voltam én. M. d. 23. | žiči gur-vilä tubsa, kabäniz voljaškoz a róka a kemenczére mászva, egészében (egész testével) kiterpeszkedett. M. 121. | robotnikli kosem berektin valjosse jir in izi iules pala er hiess den Knecht die Pferde umkehren, so dass die Köpfe nach dem Walde zu wären. WICHM. II. 127. | vištem anaize tšetsi dori nuem no kiiniz tšetsi viue zibiskitisa keltem der Dummkopf führte seine Mutter zu dem Honig, liess sie mit den Händen an den Honig gelehnt da stehen. U. o. 111. || daskik d'us-pu uen vil korkais mein neues Haus war mit zwölf Pritschenbrettern versehen. U. o. I. d. 258. | ogez nie-no-ku-no dugdiltäk biräktäm vuän poža ulä az egyik (katlan) soha meg nem szünve forró vízzel fő. M. 72. || žag-dormä čipijän-kurägän šot! vu-vilmä čožän-žagägän šot add szemétdombomat csibével, tyúkkal; add vizem színét kacsával, lúddal. M. 153. | valdä urdäs-kä čuñijän šot vajha adnád lovatat mellette levő csikóval. U. o. | nänds šot ukmäs vižžijen, daskik kuroien gabonadat add kilenc gyökérrel, tizenkét szárral. WICHM. I. im. 28. || ebö uen ebö uen bidesmim szükségben, szegénységben növekedtem. WICHM. I. 67.

Ide tartoznak a ruhában, eszmában-féle határozók, melyeket a votjákban -än raggal jelölnek: pirikiz piroz kitaj-dišän, potikiz potoz tođi šod-derämän bementekor kékes ruhá-

ban megy be, kijöttében fehér szőtt ingben (tkp. ruhával, inggel) jön ki. M. tm. 24. WICHM. II. tm. 332. | *pirikiz dišäškonen pirs* ruhában megy be. WICHM. II. tm. 308. | *so jormisa jalan adämi-diš-kutän vetloz* ő megszorulván, mindig emberi ruhában fog járni. M. 78. | *tolalte sukmanen, gužem šubaien* télen zubonyban, nyáron subában. WICHM. II. tm. 433. | *daskik-kortšogo sapegen liktim* tizenkét vasszöggel ellátott csizmában jöttünk. U. o. I. d. 54. | *uk'miso kuten vetlišios* a kilencz háncsszalagból font boeskorban járkálók. U. o. d. 61. | *ton-no urom, čapogän, mon-no urom čapogän* te is, kedvesem, csizmában [vagy], én is, kedvesem, csizmában vagyok. M. d. 189.

Itt kell megemlítenünk a *berän* 'vissza' határozószót. Eredeti jelentése háttal. Valamely pontból kiindulva, a kiinduló pont felé háttal állunk; visszafelé menve, háttal megyünk vissza, vagy arra megyünk, a merre előbb háttal álltunk.*) A 'visszaadás'nál is az illető tárgy hátrafelé, mintegy háttal teszi meg ugyanazt az utat, melyet előbb előre tett.

aslam gurtš bertom-ke bertom ni beren valóban, saját falunkba térünk vissza. WICHM. II. 159. | *baštelä girdä berän, sojä inä ug përtē* vegyének vissza súlyvasatokat, nem veszik azt be az égbe. M. 91. | *berän-üšön-kël* a betegségbe való visszatesés ellen való ráolvasás. Amin. бүв. 7. | *minillam minillam addžillamte no beren beriktiškisa veš vorttisa-ik bertillam* mentek, mentek anélkül, hogy látták volna (öket), visszafordultak és mind vágztatva visszajöttek. WICHM. II. 93. || *beren arze täves azla vutti* a következő éveket tedd ez elé (a köv. évek hadd múlják fölül termékenység tekintetében a mostanit). U. o. I. im. 4.

berän időhatározószóul is előfordul, ismét, újra, még egyszer' jelentésben: *so'bere beren bordžam* azután megint bezárta. WICHM. II. 56. | *so murt beren tuuissz minem* az az ember tavasszal újra [az erdőbe] ment. U. o. 59.

Vö. zürjén: *loktys zyrön* lapáttal jött. WIED. 126. | *sin-vaön šuys* (votj. *sin-kyliēn veram*) mit Tränen sprach er. U. o. | *lážo méno yéno nin-kémön!* lasset mich [herein] zu schlafen mit dem Bastschuh! GENETZ, SUS. Aik. XV, 1. 38. || magy.: Az a sok nép nagy bajjal és vészedelemmel a sz. földre érkezvén. Mik. TLev. 80. lev. | *Férfi vagyok, ki a veszélynek arcczal fordul, nem háttal.* Jók. RR. III. 29.

β) Lelki állapot: *ta-berä gžžē-bēdsa murtāz mērdām lulän gid-kapk'-azā vuttā* ezután a köröm nagyságú embert felholtan (alig lélekkel, alig életben) az istálló ajtaja elé viszi. M.

*) Vö. *mānim, mānim no berla n gurtš vuim* mentünk, mentünk és haza jöttünk vissza. WICHM. II. 159.

93. | *Mikalla sojä lulên keltêsa, azla-pala mênä noš-ik* Miska
 öt életben hagyván, előre megy ismét. M. 94. | *tuž köti šugen*
uwiskô ug nagy szív[beli] bánattal élek. WICHM. I. d. 338. | *so-*
berê d'ormemeniz pedlo potisa azután aggódva (aggodalommal)
 kimenve . . . U. o. II. 74. | *pinal-jirinim kišno bašti* fiatal fe-
 jemmel feleséget vettem. M. d. 110. | *šüd rumä vajésal gožjas-*
kênê, kučkiško šüd vu-no kajik kütjosên elhoznám ténátat
 irogatni, ténához hasonló kebellet fogok hozzá. M. d. 198. |
tunnä nunalän siliskom, pukiškom oš-kurbonän odig milin-kidin
Inmar-Kildišin-ponna a mai napon egy szívvel-lélekkal állunk,
 ülünk tulok-áldozattal I.-K.-ért. M. 166. | *dumäz-naimäz dëc mël-*
kêdän užasa, siênê-düênê keldête intézd, hogy jó kedvvel mun-
 kálván gabonámat, életemet ehessem, ihassam. M. 169. | *kalik*
sap džêts milin-kidin val az emberek mindig jókedvűek vol-
 tak. WICHM. II. 143. | *kalik ulê ni urod milin-kidin* az em-
 berek most szerencsétlenek (rosszkedvűen élnek). U. o.¹⁾ | *džêts*
kaliken odig kilin imin šini iuin inmar med šotoz adja isten,
 hogy jó emberekkel egyetértésben (egy nyelvvel, szájjal) együnk
 és igyunk. U. o. I. im. 29.²⁾

Vö. zürj.: *gažön sy vösna munö mit Freude darüber*
geht er fort. WIED. 126. || magy.: *Maradjatok békével.* ÉrdyC.
 651. b. | *Legyetek jó kedvvel.* Illy: Préd. I. 600. | *Az Dávid*
*soha semmi dolgaiban néki gonoszsza*l nem volt. RMK. II.
 361. || *Békén fogunk együtt nyugodni.* Szenv.: Messz. 195. |
Kedven élő asszony népek. RMK. II. 210.

γ) Melléknevek:

küt kuräktämzäs šüdtêtäk bürdësa vetlo aulakän keblük
 kinját nem akarván észrevétetni, magányosan járnak sirva. M.
 d. 31. | *ton anakajä üvül-dërja vëdësa bürdiškô aulakän* ha te,
 anyácskám, nem vagy (velem), feküdvén sírok magányosan. M.
 d. 198.³⁾ | *bušan minon-dërja tirojän bertni karod med-a?*
 fogod-e tenni, hogy midőn üresen mész, megrakva térj vissza?
 M. d. 257. | *šöden pirsä töd'ien potoz* geht schwarz hinein,
 kommt weiss heraus. WICHM. II. tm. 189.⁴⁾ | *pyrny ulonä éu-*
ten sántán menni az életre. WIED. Votj. nyelvt. 32.

¹⁾ Vö. *oš-pi-kurbon šotëkom odig milis-kidis tunnä nu-*
nalän tulokáldozatot adunk ma egy szívből-lélekből. M. 166, 167.

²⁾ Vö. *odig kilis imis* einstimmig und einmütig (eig.
 aus einer Zunge und aus einem Munde). WICHM. I. im. 29, 30, 32.

³⁾ Vö. az f) pontban γ) betű alatt említett példát: *ogen*
uwonez tuž šekit az egyedüllet igen rossz.

⁴⁾ Vö. *-in* raggal: *korka pîre šed in, pedlo pots ted iin*
 geht schwarz in das Haus, kommt weiss heraus. WICHM. II. tm. 381.

Ide tartozik a *éóéän* szó is; *éóé* = együtt levő, *éóéän* = együtt levőül, együtt. Pl. *adami vu-ko-kužoän éóéän gurtaz bertäm* az ember a molnárral együtt haza ment. M. 142. | *kanava-durin piän nilin éóéän silä árok partján* egy legény egy leánnyal együtt áll. M. d. 138. | *tšotšen pirillam korka* együtt bementek a házba. WICHM. II. 108. || Számnevek mellett (l. f) pont alatt): *kirdžauom kik tšotšen* énekeljünk mi ketten. WICHM. I. d. 1. | *mi bürdiskomē kūn éóéän* mi hárman együtt sírunk. M. d. 239.)*

Titkon: *něl luškämän sultäm-no pegžäm* a leány titkon fölkel és elfutott. Gavr. mes. 8. E szónak különben rendszeren a ragtalan *luškäm*, *luškäm* alakja használatos: *so-no kış-noez-sori luškäm minäm* titkon utána ment ő is a feleségének. M. 133. | *tüjü adžisa, luškäm korkaz piräm-no gur-vilä tubäm* ezt látván titkon bement a szobába és a kemencze tetejére mászott. U. o. | *ta dišsü ämez-piez luškäm pedlo potsa, sutäm* ezen ruháját a veje titkon kimenve elégette. M. 78. A WIEDEMANN említette *lušken* talán nem más, mint a *luškämän* összevont alakja.

Itt említjük a *kojen, küjën, küjän* névutót is (alapszava tat. *köj* mód, minőség, szerkezet, dallam, széphangzat. MUNKÁCSI NYK. XVIII. Votj. nyelvt. 600.). Pl.:

korkaüz buš küjën očortä a házat üresen találja. Kaz. Mát. 12, 44. | *Adamän Jeva golēs küjën vetillam* Ádám és Éva meztelenül járt. Istor. 4, 5.

L. még az *essivus* tárgyalásánál.

b) Együttlétet és együttműködést fejeznek ki. Az átmenet az előbbi csoportról erre egészen természetes. A következő mondat például mintegy átvezet az együttlét kifejezéseéhez: *kwañer val soki-ik pelin iz éóé nodä vijäm* a szegény ló egész a füleig (tkp. fülével együtt) belesülyedt a mocsárba. M. 134.

α) Valakivel együtt él, lakik, megy, sétál stb.: *taži bakalän ađa mijän ulonez biräm* így szünt meg a békának az emberrel [való] élete. M. 78. | *so urt-murtjosën og-ažën ulä ő* együtt lakik a votjakkal. M. 95. | *žec nilin-pijän, žec kwa-tir šem-jään, žec gid-tir pudo-životän ulni-vilni bur-šuddä sot add* jó szerencsédet, hogy jó gyermekkel, teli *kwa* jó családdal, teli istálló jó lábas jószággal élhessünk. M. 161. | *koť-kinä murtlän kış-*

*) Gyakran ragtalanul *éóé*; pl. *mon ainäm tšotš giri* atyámmal együtt szántottam. WICHM. I. d. 464. | *minom tšotš žugış-kim vumurtjosin* menjünk együtt, a *vu-murtokkal* harcolni. U. o. II. 126.

noäniz ulišāz Inmar taži karū bárkivel, ki más feleségével él, I. így bánik el. M. 135. | *ta ujez podjačjosin holon uj ez az* éj irnokokkal hálai való éj. M. d. 127. | *tođi-no kalpak ižjām apajān ēik ižitāk kili mon kaltak* fehér kalpagot felvett nénikével bizony sohasem aludtam én szerencsétlen. M. d. 113. || *korkašenim mon tone pumiško suren vinaien, náien, slalenim, džetš aslam šemičienim* házamból eléd megyek sörrel, borral, kenyérrel, sóval, jó családommal. WICHM. I. im. 50. || *kinā gažaj, so in vetli a kit* kedveltem, azzal jártam. M. d. 23. | *lėk ali monānēm gyere most velem.* M. 94. | *mi gurež-murtān dūmšanē mēnom mi a hegyi emberrel* sétálni megyünk. M. 92.

β) Együttműködés: valakinek a társaságában tesz valamit: *vu-ko-kužoān goršok-vuzaš korkaz pīrsa tatlin korka-kužoān kišnoles dusižā utčani kutkillam* a fazékárus bemenvén a molnárral, a gazdával együtt keresni kezdték az asszony szeretőjét. M. 142. | *so adami pijosin iz ti-durā kartopka mertām* ez az ember fiaival burgonyát ültetett a tópartra. M. 108. | *soki so adamilān kišnoez niriš-šēān-ik olo-kin jurttišjosin iz kartežlān veramezja uj-kotirti čisto pormūtām* akkor az embernek a felesége az előbbi módra bizonyos segítőkkel mindent elvégzett férjének mondása szerint, egy éjen át. M. 70. | *žē vizli-kumijān šini-juni šot jó rokonsággal add, hogy* ehessen, ihasam. M. 158. | *pinaliosin odig kiliš imiš med užalom* hadd dolgozzunk gyermekeinkkel egyetértésben. WICHM. I. im. 32.

γ) Együttműködés: valakinek társaságában szenved valami cselekvést: *tatsē vuša odik tēpijūz vēžijānēz ēškaltū* ide érven kitép egy tölgyet tövestül. M. 89. | *keñirāniz monā žuk požiša «šio» šuā-val* darájával péppé főzven engemet, azt mondja vala, hogy megesz. M. 81. | *Mikalla čortāz gondērān og-ažū kor-gidū boržasa pop-dorā mēnā* Miska az istállóba együvé zárván be az ördögöt a medvével, a paphoz megy. M. 92. | *vi-uadi dišam dišioštī šuresen šuresen atške dir euer* ange-zogenes Kleid ist schon vom Wege aus sichtbar (tkp. az úttal együtt). WICHM. I. d. 130. | *waž adkām kuzān-palān ačid ut, waž vordkām nilin-pijān ačid ut* először ismert felemmel, párommal óvj meg magad, először született gyermekemmel óvj meg magad. M. 153.

Az együttlétet nyomatékosabban úgy fejezik ki, hogy az -ān ragos határozó mellé még bizonyos adverbiumokat tesznek, még pedig rendszeren *šoē, šoēān, valēū* szokat:

adami vu-ko-kužoān šoēān gurtaz bertām az ember a molnárral együtt hazament. M. 142. | *so-berē stariken ludketšen tšotš vetližē urod kišnoiez dorē* azután együtt ment a férj a nyúllal a beteg asszonyhoz. WICHM. II. 153. | *mīno-d-ke, stariken d tšotš mīn* ha mész, férjeddal együtt menj. U. o. 122. |

kanava durin piän nilin eošan silä árok partján egy legény egy leánnyal együtt áll. M. d. 138. | *tolež so niläz vedra-kar-nanäniz valšä nüppi-ginä žutäm* a hold azt a leányt vederhordó rúdjaival együtt nesztelenül felemelte. M. 57. | *ešjos en valčä šedēnē* ... a társakkal együtt játszani. M. d. 225.

Ritkábban más határozószókkal:

Mikalla gondērāz dugdētēsa čortän artä kētkä-no gurtaz bertä Miska megállítván a medvét, befogja együtt az ördöggel és hazatér. M. 91. | *so-bere pīro ni emespien itšimeñen arten korkaz* ezután a völegény és a menyasszony együtt bemennek a házba. WICHM. II. 182. | *kin-kä ben tilēdlī pumit uz kar, so ti-lēdin urtsä* a ki nem tesz ellenetekre, az veletek együtt van (mellettek van). Márk. 9, 40.

Ezek a határozószók önállóan is előfordulnak. Pl.:

kētštaga ižtagaien ulllam tšotš egy kecskebak és egy kos együtt éltek. WICHM. II. 155. | *ulom valčä, vilom valčä* éljünk együtt, legyünk együtt. M. d. 188. || *än kuräkti, o-g-a žin ulsa ačmäos um birä* ne búsulj, együtt élve mi nem fogunk elveszni. M. 70. | *o-g-i-nän* együtt. M. VotjSz. 65. | *ajda, minom urtsä tälä* gyere, menjünk együtt az erdőbe. Amin. mes. 10. | *urtše valšē* együtt. WICHM. I. 132.

Külön említjük a következőket:

tuž šoliko adamijos van, kudiz čirtijäniz eoš, kudiz kus-küniz eoš vir-puēkin vetlo igen bűnös emberek is vannak, ki a nyakáig, ki a csipőjeig járkál vérben. M. 72. | *kwañer val soki-ik peliniz eoš nodä vjäm* a szegény ló azonnal egész a füléig (tkp. fülével együtt) belesüllyedt a mocsárba. M. 134. | *vümē küs-kén eoš* vizünk derékig ér. Gavr. d. 96.

Az együttlétből magyarázandók az olyan időhatározók is, melyek azt fejezik ki, hogy «a cselekvés a megnevezett idővel együtt áll be vagy foly» (MHat. I. 387.). Pl.: *ta duonāz duc paskaän čoč kučkēsa* ... ezen ünnepet az orosz húsvétal együtt kezdven meg ... M. 169. | *časän kikkän nunaled birož, nunalän kikkän arñaed vuoz, arñään kikkän toležed vuoz, toležän kikkän ared vuoz; va-pum birsa, adami birož két órá-val* (értsd: múltán) eltelik a nap, két nappal eljön a hét (t. i. a hét vége), két héttel eljön a hónap, két hónappal eljön az év; eltelvén az idő, elvész az ember. M. d. 272. || Vö. magy.: *Készen várja lajtorjával, azon menjenek fel a hagyott órával*. Gyöngy: MV. 3. 206.

Vö. zürj.: *ollys völyls mort aslas inön i ne ydžyt vonön* élt egy ember feleségével és kis öcscsével. WIED. 127. | *kolys ötik mamaön* anyjával együtt (egyszerre, egy időben) halt meg. U. o.

c) Az együttlétből következik az -ä-n ragnak az a sze-

repe, hogy igen gyakran egyenlő mondatrészeket kapcsol, vagyis «és» jelentésű. Az olyan mondat, mint: *milam agailen kisijaz a z-vesen z arúi žingirtoz*, melyet WICHMANN (I. d. 199.) így fordít: «in der Tasche unseres älteren Bruders klingen das Gold und das Silber», kétféleképpen fogható fel, mégpedig vagy úgy, hogy «az arany az ezüsttel cseng»,*) vagy pedig úgy értelmezhető, hogy «arany és ezüst cseng». Éppígy ez a mondat is: *baka tuž žičes tiroš valjosiz ktkisa ämes-pizü kišno äniž gurtaz ležam* a béka sok pompás lovát befogván, haza küldte vejét a feleségével (vagy: és feleségét). M. 77. Nagyon gyakran azonban csak «és» jelentésű lehet az -ä-n, különösen ha az állítmány többesszámú.

α) Az -ä-n a kéttagú alany két tagját köti össze.

1. Az első tag veszi fel a ragot, míg a második nominativusban van: *mējgo murtän gurež-murt čal beräčko* a bajuszos és a hegyi ember csakhamar visszatérnek. M. 93. | *anaiien atai d'uäuož-ke* ha anyám és atyám kérdezi. WICHM. I. d. 255. | *anajän ataj, aj, vordäm-dēr* anyánk s atyánk, hej, felneveltek. M. d. 207. | *narak kijen ebek potem* csak kígyó és béka jött ki. WICHM. II. 71. || Különösen czímekben és találós mesékre való feleletekben: *ađamiien päuesmurt* az ember és az erdei manó. U. o. II. 84. | *Vu-murtän goži-puniš adami a Vu-murt* és a kötélverő ember. M. 111. | *uknoien gur* az ablak és a kemence. WICHM. II. tm. 88. | *väulen pidinž bižiz* a ló lábai és farka. U. o. tm. 142. | *tolesen tolež* a hold (tolež) és a csikó (toles). U. o. tm. 9, 247. | *ťšŕŕen tŕl* a tűz (tŕl) és a füst. U. o. tm. 35.

2. A második tag kapja az -ä-n ragot: *vumurt gondiren šärtši kižillam a vu-murt* és a medve répát vetettek. WICHM. II. 124. | *kétštaga ižtagaien tubiž zek kize* a kecskebak és a kos felmászta a nagy fenyőre. U. o. 155. | *sojos peulo ali no so kišnoieniz* ők még most is élnek, ő meg a felesége. U. o. 94. | «*kži ton tatči, mizon šajirä vuid?*» *juallam šundi muminiž* «hogyan jöttél te erre az idegen vidékre?» kérdezték a nap és az anyja. M. 71.

3. A kapcsoló kötőszó rendszeren -no.**) Ezt helyettesíti a

*) Vö. *milam kersälän kisijaz a z-vesän altén žengertä-dēr* a mi vejünk zsebében cseng alkalmasint az arany az ezüsttel. M. d. 161.

**) Pl. *kišno no keži* az asszony meg a borsó. WICHM. II. 148. | *šundiēd no tožežed koť-kiŕin odig luoz, toľko kiľoz a taiien anai* a nap és a hold mindenütt ugyanaz, de atyám és anyám visszamarad. U. o. I. d. 410. — Csak ritkán teszik a sza-

most tárgyalt szerkezetekben az *-ä-n* rag. A két szerkezet keveredéséből származnak olyan mondatok, melyekben az *-ä-n* ragon felül még a kapcsoló kötőszót is használják: *so poktsi niulen säyamez mu en no kenem-tis ginek* annak a kis leánynak aján-déka csak méz és kendermag. WICHM. I. d. 111. || *kisiam no ponem pransus kišetä anaiien no atai kađ pože* a zsebembe tett francia kendőm atyámhoz és anyámhoz hasonlónak [hasonló becstűnek] tűnik. U. o. d. 387.

4. Az alany mindkét tagjához teszik az *-ä-n* ragot: *kionän žičijän pegžini kutkillam* a farkas és a róka futni kezdtek. M. 126. | *ta kišnoän kartän so pid-jil murtlän noš-ik gurt-palaz minni kutkillam* ez a feleség és férj megint menni kezdett a gyalog ember faluja felé. M. 70. | *so'bire so vedunen šaitanen koško ni gurtaz so vedun-murtlen* azután a varázsló és az ördög a varázsló házába megy. WICHM. I. bűv. 36. || Czimekben és találós mesékben: *vižtämän Vu-murt-piän* a bolond és a *Vu-murt-fi*. M. 108. | *žičijän kionän* a róka és a farkas. M. 124. | *džutšen tšattšamurten* az orosz és az erdei manó. WICHM. II. 130. | *vožojosin näljosin* a vožok és a leányok. U. o. 137. | *korka-sigün je-tušen vir-tušen*. — *toležen šundien* a házpadlásán jég-teknő, vér-teknő. — A hold és a nap. U. o. II. tm. 385, 429. | *džitšien punnien uatše pumiť utško*. — *guren košaken* róka és kutya szemtől szembe néznek. — Kemencze és ablak. U. o. II. tm. 356.

5. Az alany mindkét tagja felveszi az *-ä-n* ragot, de azonkívül a kettő között még kapcsoló kötőszó is van: *vaškala dirja ta mužem-vilün porän-no ud-murtän ulillam* hajdani időben ezen a földön cseremiszt és votják lakott. M. 61. | *vaškala dirja lud-kečän-no žičijän bidän korka leštilam* hajdani időben a nyúl és a róka házat készítettek. M. 120. | *kwaier nilän-no vedin-kišnoän* a szegény leány és a boszorkányasszony. M. 80. | *Vu-murtän-no kišno-murtän* a *Vu-murt* és egy asszony. M. 114. | *ošonän-no ošan* az akasztó és az ökör. M. tm. 140. = *ošonen ošen*. WICHM. II. tm. 357. | *toležän-no toläsän* hold és csikó. M. tm. 143.)*

vakat egymás mellé, a nélkül, hogy kötőszóval kapcsolnák: *kwin kuž*. — *šuräs, šur, keher* három hosszú van. — *Űt, folyó, kerítés*. M. tm. 118. | *milemž vordis anaj-ataj uj-šortäk umä uz ušē* minket szülő anyánk, atyánk, éjfél kivéve nem esnek álomba. M. d. 206. | *gur, ukno* a kemencze és az ablak. WICHM. II. tm. 11.

*) Néha három szót is összekötnek: *kijän lijälän piš-pu-jilän* a fatőke, fatörzs és fatető. M. tm. 37. | *lulojosin piš-pujos-no turimjos* lelkesek meg fák és füvek. M. 1.

β) Az -ä-n a kéttagú tárgy két tagját köti össze.

1. Az első tag veszi fel a ragot: *mīlam apai kīien e bek vajoz* a mi nénénk kígyót és békát hoz. WICHM. II. 71. | *bazare vaškim bižisa u ko ien gaitan baštini* futva mentünk le a vásárra paszomántot és szalagot vásárolni. U. o. I. d. 91. | *gužem kuaz- ioslen pösiosiz šir-pwen bad'-puđe sute đir* a nyári idő forrósága égeti a szilfát és a fűzfát. U. o. d. 177. || *ton äni d monä tujan* — *šusa kultožami um kuštiskä* te és én egymást atyáfinak nevezvén, holtunkig nem hagyjuk el egymást. M. d. 188.

2. A második tag -ä-n-ragos. Ez a szerkezet sokkal ritkább. Példák: *so niulen tšuž-apaiez askis niuže karteniz no šik puui* ležem a leány nagynénje másnap leányát és férjét megint fáért küldte. WICHM. II. 70. | *sok i itšimeň uaskite nánturiž ve- ien* akkor a menyasszony kenyérvéget és vaját dob (a vízbe). U. o. II. 182. | *baka . . . ämes-pizä kišno äniž gurtaz ležäm* a béka haza küldte vejét és feleségét. M. 77.

3. Az -ä-n ragon kívül még a *no* kötőszót is használják: *đžok kotiradi pukišlāmđi, muen no puňi med pože* az asztal köré ültetek, tegyetek rá mézet és kanalat. WICHM. I. d. 211.*)

γ) Megszólításban (vocativus) is: *anaiien atai, en bōrdeuē* anyám és apám, ne sírjatok. WICHM. I. d. 252.

δ) Ragos szóknál, ha a két egyforma mondatrészt -ä-n rag segítségével kötik össze, rendszerint az első taghoz teszik az -ä-n ragot és a második veszi fel az illető ragot.

1. Az adessivus -län ragjával: *so Terentejän Palagej- län danž koškäm muzon šajērä* annak a Terentejnek és Pala- gejnek híruk elmegy idegen vidékre. M. d. 80. | *urt-mort pi jo- sēn urt-mort nēljoslän danž koškäm Kuzonä* a votják fiúknak s votják leányoknak híruk eljut Kázánba. M. d. 265. | *küñmäti, niüläti nēnal peres murtjosēn kēšnojoslän šuldēr đuonž luä* harmadik [és] negyedik napon az öreg embereknek és asszonyok- nak szokott lenni víg ünnepük. M. 170. | *mardan-ataiēn bija- duraklen porjosin ožmaškemzi*: *Mardan* apa és *Bija-durak* harcza a cseremiszekkel. WICHM. II. 99. | *Adamēn Evalēn šelykjosyz* Ádám és Éva bűnei. WIED. 127.

2. Az ablativus -leš ragjával: *odig šurez no aji-tšōžen mumi-tšōžleš ujamže giže addžim* csak egy folyót s kacsagúnár- nak és kacsának úszását (úszó gúnárt és kacsát) láttuk. WICHM. II. 93. | *milemiz vordis anaiien atailis tšžžatiskom đir šuueem*

*) Háromtagú tárgynál: *ta ujišjos no šik addžillam tšer- ken popez no pop-kišnožez* az üldözők mostan templomot, papot és papnét láttak. WICHM. II. 93. | *tšerkez no popen pop-kiš- nožez giže addžim* csak templomot, papot és papnét láttunk. U. o.

kövösse a minket nevelő anyáknak és atyáknak szívük háját olvasztjuk (engedetlenségünkkel). U. o. I. d. 177.

Néha mind a két szóhoz hozzáteszik az *-ä-n* ragot: *vedin-kisno gurtaz bertäm-berä nilän čuñjānles pegžāmzās adžisa tuž lek luoz* a boszorkányasszony hazatérte után, a leány és a csikó szökését látván, igen dühös lett. M. 81.

e) Névutók mellett:

Kuzonen musko kusipin lymj usitek paš kilem Kázán és Moszkva között üres hely maradt, mivel nem havazott. WICHM. I. d. 174. | *jo-vilä sultonän-no voj-dirän kuspın kilziškikid...* ha a jégre való állás és a vajás hét közt hallgatózván ... M. bab. 93. | *Kuēoän-no Vuž-žumjään kuspın paškam šik-ñuk van* K. és V. között egy mély berkesvölgy van. M. bab. 155. | *jo-vilä-sultonän-no umištonän viskin* a jégreállás és az *umišton* ünnepek közt. M. 57. | *Inmarän-no pitemän viskin zarñi-burdo dušäs ulä* a menny és felhő között él egy arany-szárnyú ölyv. M. 177. | *uzyr murten Lazar šoryn madon* die Erzählung von dem reichen Manne und Lazarus. WIED. 127.

A most tárgyalt különös szerkesztésmódnak — hogy t. i. az *-ä-n* rag mintegy kapcsoló kötőszóul szerepelhet, vagyis «és» jelentésű — a magyarban is megtaláljuk a nyomait az olyan mondatokban, mint: *Az Miska herczeg mind a fiaival megfélemtének.* ErdyC. 395. | *Dicsérjenek tehát tégedet menny és föld teremője, a nap a holddal.* Csúzi: Síp. 259. L. SIMONYI, MHat. I. 363.

Különösen feltűnő az egyezés a vogulban: *čarkétnét pätälēx ukñ khqrätqxtlēt* padló és tetőzet egybe néz. VogNGy. T. IV. 403. | *nññét khom qš kaptāru toulemlest* a nő és férje megint galamb alakjában röpültek tova. U. o. T. IV. 366.

d) Az együttlét csoportjához legközelebb állanak az egyenlőség, összeillés, közösség kifejezései: *d'uem murtlen kilž saž murtlen kilžniz ug kelš* a részeg ember szava nem egyezik meg a józan ember szavával. WICHM. II. km. 8. | *bai murt bai murten veraškoz; jarli murten kilž uz kelš* a gazdag ember gazdag emberrel beszél; szava nem egyezik meg a szegény emberrel (a sz. emb. szavával). U. o. km. 2. | *piñäuen pereš odig lue* az öreg ember hasonló lesz a gyermekhez (a gyermekkel egyforma). U. o. km. 58. | *ččājoslän vüšaskämzē-no vüšas kām tääñ odik* az olyanoknak az imádkozásuk egyforma a nem imádkozással. Üg. 25. | *karindaš-ke kutod, džétšse kuti, asiosinid no tšotš med lo* ha rokont szerzel, jót szerezz, hogy magadfele (WICHM.: deinesgleichen; tkp. tieiddel együtt való, tieiddel egyenlő) legyen. WICHM. I. d. 169. | *pisen-puen oq džuzda* a fával egyenlő magasságú. U. o. II. tm. 169. (Gavr. tm. 127.) | *koťšišen punnu ku'ke urom luoz* ha a kutya a macská-

val összebarátkozik. WICHM. I. bűv. 1. c). | *piiez nîlîn uz vo'ste* ein Knabe kann nicht mit einem Mädchen verwechselt werden. U. o. II. km. 15. | *Mikall'a dišzä-kutsä pereš murtän voštësa...* Miska kicserélvén ruháját az öreg emberrel. M. 94.)*

Vö. magyar: *A fiúnak akarátja... egy volt a mennyei atyának akarátjával.* NagyszC. 105. | *Megegyez te veled minden gondolatom.* Orczy: KöltH. 114. | *Világ előtt véled gyűrűt cserélek.* Népd.

e) «Szintén közvetetlen az együttlét jelentéséből magyarázódik» az -ä-n rag használata oly kifejezésekben, «melyek közlekedést, kölcsönös érintkezést, továbbá melyek foglalkozást» jelölnek.

1. Beszél, beszélget valakivel: *tonänid veraskisa, ačim-no vižtämisko inî veled* beszélgetve, magam is megbolondúlok már. M. 109. | *dec esjos en em veraskenê üvül-dër mënäm dec këlê* jó barátaimmal beszélgetni, nincs (bizony) nekem jó nyelvem. M. d. 221. | *pinal murt pinal murtîn veraskoz* a fiatal emberek fiatal emberekkel beszélgetnek. WICHM. II. km. 16. || *mon tonän ištöp vinään dallašo én egy üveg pálinkába fogadok veled.* M. 142.

2. Társalkodik, barátkozik, egyesül, társul, megegyez vkivel: *žeč ađamijän važkisa, šisa-jusa ulono kar Inmarä* tedd, Inmarom, (hogy) jó emberrel társalkodván, evén, iván élhessek. M. 147. | *ug wromjaski nî ta-berš tonen* te veled ezentúl nem fogok már barátságot kötni. WICHM. II. 116. | *vižmo murt vištem murtîn uz kušlî* okos ember nem csatlakozik bolondhoz (társul bolonddal). U. o. km. 23. | *bertî-kuz sozin tšotša muket udmort* visszatértében egy másik votják csatlakozott hozzá (egyesült vele). U. o. II. 119. | *so piiez tupatskiz vumurten* az a fiú megegyezett a vu-murt-tal (házasságát illetőleg). U. o. 122.

Találkozik vkivel: *šuräs-vilišän kuläm-murt-nu išan pumiškoz* az úton halottvivő emberrel találkozik. M. 138. | *so mînem mînem no gondîren pumiškem* ment, ment és egy medvével találkozott. WICHM. II. 153. | *šuräs-duriš kühmäti korkaän pugiško* az út mellett egy harmadik házzal találko-

---

*) Vö. eszközhatározóval is: *mon egîren azveš vošti én* szénen ezüstöt cseréltem. MUNKÁCSI, Votj. nyelvmut. mes. 1. | *egîrzä azvešen voštîlî* cseréljétek be a szénen ezüstön. U. o. | *kulem anajinim čeber nîl voštisa vaji* megholt anyámon egy szép leányt cseréltem (cserélve hoztam). U. o. || Vö. magyar: *De te meg ne cseréld sorsodat sorsával.* Orczy: KöltSz. 48. | *Ruháját máséval kicseréli* (CzF. VI. 906.).

nak. M. 94. | *Kuzon ūramti potékēm majorän puñit mon lui midön Kázán utcáján elindultam, egy őrnagygyal találkoztam én. M. d. 20. | okpoñ mardan-atai bija-duraken voñ ponna vatše vuillam einmal traf Vater M. wegen einer Wiese mit Bija-durak zusammen. WICHM. II. 98. | *pumiskit sed džitsien, tedñ ketsen, turen, šalajen hadd találkozzam (tkp. találkoztass) fekete rókával, fehér nyúllal, fajddal, császármadárral. U. o. I. im. 47.¹⁾**

Megismerkedik vkivel: *dat nēljoseñ-no todmaškim idegen leányokkal ismerkedtem meg. M. d. 48. | dēšātkišed-kajik čerdēsa, todmaškēñ luoz medam dūññajāñ?* úgy olvasván, mint a tanítód, meg lehet talán ismerkedni a világgal? M. d. 277. | *ti tugaññim todām-berä* miután veletek, atyámfiái, megismerkedtem. M. d. 216.

3. Talán nem russicismus — mint WIEDEMANN és MUNKÁCSI²⁾ gondolja — hanem az analogia hatásának tudandó be, hogy a most említett igék ellentétét: elválni vkitől is -ā-n raggal szerkesztik:

ti ledin medam lukiskji šuīsa odig išan kiñ ōi vera nem szóltam egy rossz szót sem, nehogy egymástól elváljunk (tkp. nehogy én tőletek elváljak). WICHM. I. d. 158. | *tuēzed puksoz, šundiñed džūžauoz, soñki lukiskom d'oziosin* a hold lenyugszik, a nap fölkel, csak akkor válunk el kortársainktól. U. o. d. 303. | *as kišñoññiz lukiskoz* elválík a feleségétől. Glaz. Mát. 19, 9.³⁾

¹⁾ Vö. *ērodän puñit lüimē* a rosszszal szemben vagyunk. M. d. 276. | *ērodlē puñit luomē* a rosszszal ellenére leszünk. U. o. | *korkašenim mon tonē pumisko suren vinañen . . .* aus meiner Stube gehe ich dir (tkp. téged acc.) entgegen mit Bier und Wein . . . WICHM. I. im. 50. | *šures vilāšen pumitam nulesmurtez* (acc.), az úton egy erdei manóval találkozott. U. o. II. 126.

²⁾ L. M. VotjSz. 756.

³⁾ De -leš (-tól) raggal is: *tuganjoseñliš ūj lukiskēsal* nem távoznék rokonaimtól. Gavr. d. 106. | *kwiñmāti nunalaz kuñmiz so-bordištiz-no lukiskä* harmadnapra ő tőle (tkp. mellőle) is elvál ereje. M. 62. | *kenzä kubaezleš lukēñ lēkti* jöttem, hogy a menyé ellensége legyen az ő napának (Kár.; tkp. elválaszszam a napától). Kaz. Mát. 10, 35.

Hasonló szerkezetet találunk a zürjénben. Pl. *jansödtšiny aslas götyrköd sich scheiden von seinem Weibe* (-köd a comitativus ragja: magy. -vel együtt). WIED. 128. | *jansötēi von ö-köt* elváltam testvéremtől (tkp. testvéremmel). NyK. XVII. 385. |

Éppígy *pellal-* ,igézni, ráolvasni' ige mellett (mintegy ráolvasással elválaszt, megszabadít' vtől): *murt-ved'd' námen* (söremen) *pellan* Zauberspruch gegen das Verderben eines Menschen. WICHM. I. 170. | *sin-ušemen* *pelláskon* Zauberspruch gegen böse Blicke. U. o. 171. | *sutiškemen* *pellan* Zauberspruch gegen Brandstiftung. U. o. 175. | *potosen* *pellan* Z. gegen Geschwüre. U. o. 176. | *kormosen* *pellan* Z. gegen die Krätze. U. o. 179. | *gibižen* *pellan* Z. gegen «den Pilz». U. o. | *teiseen* *pellan* Z. gegen das Friesel. U. o. 180. | *āviz-tšeren* *pellan* Z. gegen eine Krankheit im Knie. U. o. 181. | *ašaki-tšeren* *pellan* Z. gegen die Syphilis. U. o.

Felfogásunkat — hogy t. i. ezekben az -*ān* rag éppolyan jelentésű, mint az «elválni vtől»-félékben és úgy magyarázandó, hogy «ráolvasással megszabadít vmitől» — két körülmény erősíti:

a) *pellan* mellett ablativusi -*les* ragot is találunk: *kuiar akles* *pellan* Zauberspruch gegen die Wassersucht. WICHM. I. 188.*)

b) Igen gyakran accusativus-szal szerkesztik (ilyen értelemben: elválaszt, eltűz vmit): *vednamāz* *pellan* *kil* igézés ellen való ráolvasás. M. 177. | *sin-ušāmāz* *pellan* *kil* szemverés ellen való ráolv. M. 182. | *ašaki-tšerez* *pellan* *diria tšigatisa* *pelláskod* die Beschwörung der Syphilis geschieht durch Räuchern. WICHM. I. bűv. 18. | *vednamez* *pellan* Zauberspruch gegen das Verderben. U. o. I. 185. | *sin-ušemez* *pellan* Z. gegen Bezau-berung durch böse Blicke. U. o. 186. | *buu i kez* *pellan* Z. gegen die Magenbeschwerde. U. o. 187.

Valószínűleg így kell értelmeznünk ezeket is: *Bulik-peri-jän-a* *pellano?* *Lud-peri-jän-a* *pellano?* *tolzil-peri-jän-a* *pellano?* *šuräs-peri-jän sat* *pellano?*, melyeket MUNKÁCSI (M. 183, 184.) így fordít: *Bulik*-manóval kellene-e ráolvasni? *L*-manóval kellene-e ráolvasni? Szélteteji m.-val kellene-e ráolv.? Az úti manóval kellene tán ráolvasni? Talán helyesebben így: *B*-manó ellen kellene-e ráolvasni? *L*-m. ellen kellene-e ráolvasni? stb.

4. Versenyez, mérkőzik vkivel: *džök vijad no puk-*

mödis jansötcini siköt gusen titkon el akart tőle válni. (Mát. 1, 19.). NyK. XVII. 399.

Vö. magyar: *küzd, harczol vkivel, idegen vkihez, távol, messze vmihez*. SIMONYI MHat. I. 24, 25. KERTÉSZ, Analógia a mondatszerkesztésben. 31. (SIMONYI indogermán nyelvekből is idéz több példát.)

*) Ennek megfelelőleg: *kinä-kä* *pellani* valakire ráolvasni (*kinä* accus.; tehát «valakire ráfújni [jemanden anhauchen], valakit megszabadítani vtől»). M. 177.

tem ug daskik ištaped. šundien no vatše dāulašoz asztalodra tizenkét palaczk van téve; (fényük) a nappal vetélkedik. WICHM. I. d. 352. | *so tir ištop žumja'asin dallasā* azon teli palaczk a žumja-beliekkal küszködik. M. d. 155. | *minam piči vininim biša šoēatkini min ali luče* menj inkább most, mérkőzzél az én kis öcsémmel (futván). M. 112.

Küzd, birkózik, harczol, verekszik stb. vkivel: *mardan-atai būa-duraken tuž uno pou porjosin ožmaškini vet-lillam* M. apa és Bija-durak igen gyakran mentek a cseremiszekkel hadakozni. WICHM. II. 99. | *kizē mon tačā kuž kukān (čibiñān) űurjaškom; med űurjaškoz tonānēd ošā* hogyan birkózzam én egy ilyen szűnyoggal; hadd birkózzék veled az én ökröm. M. 91. | *Mikalla gondérāz dšukša sojā čortān űurjaškētā* Miska a medvét kifogván, az ördöggel birkóztatja őt. U. o. | *tonid kitin monān űurjaškini, minam peres da dāānim űurjaški niriš* hogy lehetne én velem birkóznod, előbb birkózzál az én öreg apámmal. M. 111. | *odik-pol N'ulās-murt Vu-murtān nalpaz žugiskēnē* egyszer a N'-m. a Vu-murttal akart verekedni. M. 116. | *mi žugiškim kalmikkjosin* wir kämpften mit den Kalmücken. WICHM. II. 177. | *minom tšotš žugiškini vumurtjosin* menjünk a vu-murtokkal harczolni. U. o. II. 126. || *kitēi minkod, muso kartā?* 'porjos-dorī ožmaškini, kužmojosin joznaškini!' 'hová mész, kedves férjem?' 'A cseremiszekkel hadakozni, erősekkel vagdalkozni!' M. 61. | *veralo kiži odig-pol Kužmo Bigra tamiston izkām ulsišān por bakatirān ibiliškiz* beszélük, hogy lövöldöztött egyszer Erős Bigra 80 verszt távolból egy cseremiszt hösszel. U. o.

5. Foglalkozást, bánást jelentő kifejezések mellett: *so monā oz-no kutili, monān oz-no šud* ő engem át sem ölelt, velem nem is játszott. M. 143. | *motor niu'losin d'agino'd-ke, dursi-pidestes* kösatoz ha szép leányokkal enyelegsz, erszényed üres lesz. WICHM. I. d. 65. | *piñaliosts no keltid, mon soosin kēži dauirtom* du verliessest auch die Kinder, wie werde ich mich mit ihnen behelfen? U. o. d. 473. | *ta vijēn arāz mon ortčēti das-kēk-no arās nējosēn* ebben az időben az évet elmulattam 12 éves lányokkal. M. d. 116.

6. Végül még néhány példát említünk, a melyeket esetleg a most tárgyalt csoportok egyikéhez vagy másikához is lehetne sorolni: *as-pal kalikānim koš adko!* legalább viszontlátom a magam vidékebeli népet (mintegy: viszontlátjuk egymást a népemmel). M. 69. | *nēljosēn pijos kutiskon-dērja pijosēd dēržās kormaloz* midőn a fiúk összefogózkodnak a lányokkal, a fiúk fejüket vakarják. M. d. 124. | *arakid, muzon murtlān šurloā-niz tinad šurloed šukkiškiz-kū* ha sarlód, midőn aratsz, más embernek sarlójával összeütődött. M. bab. 126.

f) Az -ä-n ragot használják olyan kifejezésekben is, mint családstul, párjával és a számnévi határozókban, melyek az alany vagy tárgy számállapotát fejezik ki.

α) Családstul stb.: *kalik lud vîle no potozî, zîgîl şemîa en uşalo'zî* az emberek kimennek a mezőre, egész családstul dolgoznak. WICHM. I. d. 473. | *porjos gondirez addzisa van gurteniz soje ullani potillam* a cseremiszek, meglátván a medvét, egész falvastul mentek őt üldözni. U. o. II. 99. | *trosè'ti bides gurten tşotş uliliz lukîtek* gyakran egész falvastul éltek osztatlanul. U. o. 142.*)

Vö. a magyarban az ilyeneket: *sereggel jönnek, csoporttal, rakással*. MHat. I. 368.

β) Párjával stb.: *valáz-kä kêtod, parän kêtke* ha lovat fogsz be, fogj be párjával. M. d. 87. | *parän şüd valä luşal-kä* ha volna egy pár fekete lovam. M. d. 151. | *égézän vordiskäm* ikerszülött. M. VotjSz. 33. | *Revekka igézän nunê vajäm R.* ikreket szült. Istor. 16. | *kultioiosiz kuinî kultioien nuimon med luozî* wenn unsere Garben (so schwer wären, dass sie nur) drei auf einmal (három kévével) zu tragen wären. WICHM. I. im. 38. | *vaşkala dirja lud-kecän-no žičijän bîdän korka leştillam* hajdani időben a nyúl és a róka mindketten (mindegyik külön) házat építettek. M. 120. | *apostol Pavel türli žijinjoslê-no murtjoslê no bédän-bédän das-nül goztät goztäm* P. apostol külön-féle gyülekezeteknek és embereknek külön-külön 14 levelet írt. Istor. 162. | *ta sapäg kuzän-kä lusäl* ha ez a csizma fél nem volna (tkp. ha párjával volna = ha megvolna a párja). Amin. mes. 7.

Vö. magy.: *Nem egyesével, hanem . . . csoportokban*. BSzemle XXVIII. 100. | *Párosával ehol jönnek*. Tolnai L.

γ) Számnevek:

ogän-ogän tişiz med uşoz egyenként, egyenként hulljon csak a gabonaszem. M. 138. | *busê-no şorad ogän tîpê tol-şortäk kwarez az uşê* meződ közepén egyedül [álló] tölgy, tél közepén kívül nem hull a levele. M. d. 206. | *ogen uuonez tuş şekit* az egyedüllét igen bajos. WICHM. I. d. 262. | *so'-berê ôtiş murtjos ogen ogen liktisa so viren van mugorze zirasa koşkiutini kütş-killam* azután azok az emberek egyenként bejöttek és azzal a vérrel egész testüket bekenvén, elmentek. U. o. II. 74. | *ogen*

*) Néha ragtalanul, mintegy az alany appositíójaként használják ezeket a határozókat: *kişnojos tabun kwalan, nişjos tabun çumin, pijos tabun zakotin* asszonyok: [egész] falka a kwa-sátorban, lányok: [egész] falka a hálókamrában, fiúk: [egész] falka az árnyékszékben. M. d. 108.

kiken potisa ná'ra'k koškillam sie gingen alle, einer nach dem andern, weg. U. o. 82. | dëramë izam izëmäs surësän süän duas van a mi fejünkre feltett sapkánkat kérő ezrivel, százával van. M. d. 83. || kuruškîšlî groš, kopeika-ke šotim, šuen šursen med šotoz mîlem inmarë ha a koldusnak egy garast vagy kopékát adtunk, inmar adja azt százszorosan, ezerszeresen vissza. WICHM. I. 137. || kutskyz sojoszä istyny kyken kyken (Márk 6, 7) = kezdé azokat eresztetni ketten és ketten. MünchC.

A számnévhez gyakran a *šošan* 'együtt, egymás mellett' szót teszik, és ilyenkor a számnév nem kap *-ä-n* ragot (a mely a *šošan* végén úgyis megvan; l. fönt a) pont alatt):

oi'do kirdžauom kik tšotšën nosza, énekeljünk mi ketten együtt. WICHM. I. d. 1. | kék čošan izomë mi ketten együtt hálunk. Gavr. d. 53. | so-berä vuäm pijos busëlë-bëdä küñ čošan, vit čošan vüšaskënë mëno azután a serdülő fiúk mindegyik mezőre hármával (tkp. három együtt), ötével kimennek imádkozni. M. 171. | mi bürdiskomë küñ čošan mi hárman együtt sírunk. M. d. 239. | šädez . . . nänëz . . . kuñ tšotšën džutiškom puktiskom džek vîls die Suppe, das Brot heben wir zu dreien auf und stellen sie auf den Tisch. WICHM. I. im. 27. | vatkaie mîñîllam udmortjos dasodik tšotšën tizenegy*) votják ember együtt ment Vjat-kába. U. o. II. 160. | puktem nunale šuanen likto tros itšimeñ nuñî, kuamîn nuñ'don tošen a megállapított napon nagyszámú lakodalmi nép jön a menyasszonyt elvinni, harminczan, negyvenen egyszerre. U. o. 181. || éal poniškom kék čošan tegyük gyorsan össze. M. d. 126. | kotires tiad kik lud-tšöžed; tsäl ibomë kik tšotšën kerek tavadban két vadkacsád; hadd löjjük le mindjárt mindkettőt (?). WICHM. I. d. 58.**)

*) A fordításban (WICHM. II. 161.) *dasodik* következetesen — tévedésből — 12-nek van fordítva (12 = *das-kik*).

**) Vö. *kuñ kuñ izze* három-három követ. WICHM. I. 181. | *ystyz sojosze kyk kyk as bañyn* kettenként küldte őket maga előtt. WIED. 154. || *šošan* helyett néha *kuža*, *kuzja* használatos (*kuz* pár, *kuzja* párosan. VotjSz. 214.): *ta-berä sojos küñ kuža mëno gurežjos-dël'ti* ezután ők hárman (трое) mennek hegyek tetőin. M. 92. | *mëno sojos kék kuža gurežjos-kuža* mennek ők ketten hegyek hosszában. U. o. | *mëno noš-ik küñ kuža* mennek ismét hárman. M. 94. | *mëno sojos kék kuža* mennek ők ketten. U. o. | *mëno noš-ik nuñ kuža puris dünjaäti* mennek ismét négyen a homályos világban. U. o.

Itt kell szólnunk egy sokat vitatott kérdésről is. Collectiv számnévek végén a zürjénben és a votjában *-na* végződést találunk, pl. votj. *ogna-: niyu ognaz kilëm* a leány egyedül ma-

Vö. zürjén: *köny čukörtsäsny kykõn libõ kuimõn me-nam nim ponda* valahol ketten vagy hárman egybegyűlnek az én nevemben. Mát. 18, 20. || magyar: *Százával vesztí az*

radt. WICHM. II. 70. | *M. ognaz no uno ožmaškem* M. egymaga is sokat harczolt. U. o. 99. | *gažan kutim og užaz-noj ognam kolontäm-viliš* megnyertünk kedvesünkkel a végett, hogy egy éjjel se háljunk egyedül. M. d. 109. | *kikna-: kėknamėliš odigme um detä* mi ketten nem bántjuk egyikünk a másikat. M. d. 32. | *ušizj kiknazvik kizis no kulizj* mindketten leestek a fenyőfárról és meghaltak. WICHM. II. 114. | *kwiñna-: ačmāos pukiškom kūñnamī* mi [itten] hárman ülünk. M. d. 193. d. | *kwiñnazē* hármójuk. M. VotjSz. 236. | *kwiñnazi* mindhárman. M. 77. | *ñilna-: ta sudittāmezja ñilnazs-ik šukkitām-beraz . . . čistožs kor-kastiz . . . ullaz* miután ezen ítélete értelmében mind a négyő-jüket elpáholtatta, valamennyijüket kikergette a házából. M. 143. | *vočna-: juä soä vočnadi* igyátok ezt ti mindnyájan. Glaz. Mát. 26, 27. | *vičnamili šotiz* mindnyájunknak adta. Glaz. Azb. 87. | *sizimna-: so sizimnazylj kyšno vylem sie war allen* Sieben Weib gewesen. WIED. 155. | WIED. votj. nyelvtanában: *monä ognamä öz kelty* er hat mich nicht allein gelassen.

Az *ognam*-féle alakokról már volt szó. A zürjén *-na* végű collectiv számnevekre WIEDEMANN nyelvtanában több példát találunk (WIED. 154.).

E *-na* végződésről két nézet van. Az egyik szerint (BUDENZ, MUNKÁCSI) ez a *-na* collectiv számnévképző. A másik felfogás szerint pedig ragos, még pedig *-n* ragos alakkal van itt dolgunk; WIEDEMANN instrumentalisnak tartja, és WESKE még megjegyzi, hogy a régi locativusi *-na* rag eredeti alakja van itt változatlanul megőrizve. Szerinte azért maradt meg ezekben az eredeti *-na* rag, mert a személyragokat még akkor tették az instr. ragos alakjához, mikor ennek még *-na* volt az alakja; mármint ezekben a személyragozott alakokban megmaradt a *-na*, mert ezek «mintegy ősi formulák, a melyektől a nép, mivel mindig használta, nem akart eltérni» (WESKE 87.). Az instrumentalis eredeti *-na* alakját látja ezekben T. G. AMINOFF is, ki az Aikakauskirja XIV. kötetében megjelent «Votjakin ääne- ja muoto-opin luonnos» 39. lapján ezt írja: «Nähtävästi on siis instrumentaalin alkuperäinen päätte näissä kielissä (t. i. a zürjénben és a votjákban) ollut *-na*».

Lássuk először a WIEDEMANN-WESKE-AMINOFF állítását. A zürjén alakok lehetnek instrumentalisok, azaz *-ön* ragos alakok. A mint *kar* 'város' személyragos instrumentalisai: *karnam*, *karnad*, *karnas*, *karnanym*, *karnanyd*, *karnanys*, éppúgy lehet *öt* 'egy'

aranyat. Gyarm.: Nyelvm. II. 123. | *Ezrivel terem a fán a meggy.* Pet. | *Holnap ilyenkor halott százezrivel fog veszni ott.* Ar. «Keveháza». || *Szerzette egyen-egyen w zyweketh.* Kesztc. 97. |

számnévből: *ötnam, ötnad, ötnaz, ötnanym, ötnanyd, ötnanys* és *kyk* 'kettő'-ből: *kyknanym, kyknanyd, kyknanys*. De már a votják alakokat nem lehet így magyarázni. A votjában személyragok előtt is változatlanul megmarad a rag -*ä-n* alakja, pl. *karänim, karänid, karäniz, karänimi* stb. Hogyan lesz tehát *og*-ból *ognam, ognad* stb., vagy *kik*-ből *kiknam*? Az könnyen érthető, hogy az osztó- és a collectiv számnévek képzésére ugyanazt a ragot használják (vö. *pijos kün čošän, vit čošän měno* a fiúk hármával, ötével mennek. M. 171. és *kirdžauom kik tšotšen* wir wollen singen, wir beide zusammen. WICHM. I. d. 1. Vagy a magyarban: *ketten-ketten* = kettenként, kettejével, kettesével, paarweise, zu paaren (MHat. I. 214.), és: *Kiket a mint Gyöngyvér sátor alól ketten* [= együtt] megláta kijöni. Ar. BH.). De akkor miért nem lett *karän*: *karänim* mellett *ogän*: *ogänim* is? A zürjén alakok egyezése (*karnam*: *ötnum*) lehet véletlen is. A mi felfogásunk szerint BUDENZnek és MUNKÁCSinak van igazuk, mikor a votják -*na* végződésű számnéveket különválasztják az *ogän*, *kikän*-féle alakoktól. *Ogän*-ben az instrumentalis -*ä-n* ragja van meg, *og-na-m* alakban pedig a -*na* képző. Hogy képzőt lássunk benne, arra a már említett okon kívül még a következő okok birnak: 1. A zürjénben gyakran nem -*na*, hanem -*nan* alakját is találjuk e képzőnek, pl. *kyknan karyn* in beiden Städten, *kyknan pyžsö* die beiden Schiffe, *kuimnan val* ihrer drei Pferde, d. h. ein Dreigespann. WIED. 154.; *ñol-nan* alle vier, *das kyk-nan* alle zwölf; *kor šybitöma loan kyknan kinad i kyknan koknad kustöm-biö* ha mindkét kezeddél és mindkét lábaddal az örök tűzre vetteted. WIED. Versuch einer Grammatik der syrj. Sprache 1847, p. 60.; *enovtö kyknans ö tšötš bydmyny vundytödž* engedjétek, hogy mind a kettő neveddjék együtt az aratásig (Károli fordítása). U. o. — 2. Ugyancsak a zürjénben továbbképezett alakjai is vannak. Így Mát. 24, 31. *ñolnanla dor* die viererlei Seiten. GENETZ az Aikakauskirja XV. kötetében (1897) megjelent Ostpermische Sprachstudien 54. lapján pedig ezeket mondja: *Ötnám, -át* u. s. w. werden jedoch nicht dekliniert, wie im solikamschen Permischen und im Syrjänischen, sondern statt dessen wird ein abgeleitetes Substantivum collectivum auf -*násom* gebraucht; z. B. Acc. *ménö ötnásomö, ténö ötnásomtö, sijö ötnásomö, mijánö ötnásomnimö* mich, dich, ihn, uns allein». — 3. A votjában az *ognam*-féle alakok mellett *ogham*-féleket is találunk. (L. fönt.) — 4. Több rokon nyelvben is megvan ez a képző. Ezekre nézve l.

Nem csak eggyen ketten találkoztanak ilyenek. Pös: Igazs. 347. | Ezren mennek, de kaczagják, hogy ő is megy. Nyr. IV. 546. | vog.: kitän ketten, žürmën härman. M.: Vog. nyelvj. 33. | rus' qter-pir' kitinë lülel' a két orosz fejedelemfiú kettesben állanak. VogNGy. II. 85. | finn: sadoin százával, kaksin párosával stb. L. még MHat. I. 221.

4. Essivus.

Közvetlenül az állapothatározóból fejlődött. Már az állapot-határozók között láttunk néhány olyan példát, mely essivusnak is volna vehető. Pl. *pyrny ulonä éuten* sántán menni az életre (Mát. 18, 8.). Vagy pl. *uläpän inmä bastiskäm* elevenen az égbe ragadtatott. Naacs. 24. | *goliken pegziz* mezítelenen elszalada. Márk 14, 52. (Károli fordítása); *vižtemen ulyny* unverständig sein. WIED. (Votj. nyelvt. 31.); *soje luloen adžemjosly oskemtezy* a kik látták ötöt feltámadottnak lenni, azoknak nem hittek. Márk 16, 14.

Kutesen šukki'm-ke, zarüi šepen, zarüi tišen med pall-kiškoz ha a cséppel verjük, hadd hulljon ki (a gabona) aranykalász, aranymag alakjában. WICHM. I. 144. | *mon orttši tilad lud'i'di, tel-kešen šidisa* ich passierte euer Feld, Wirbelwind spielend. Ü. o. II. 166. | *gondirä-n-kä šettid ta ukšodä: ton tuž sudo-no luod, uzirmod-no; — lud-kečän-kä šettid: uz uzirmi; — o šän-kä šettid: mar-kä-no-so urod luoz; — a dāmijän-kä šettid: tuž šudtäm-no luod, vištämmiš-no luod* ha medve alakjában (tkp. medvéül) találtad ezen kincsedet: te nagyon szerencsés is leszel, meg is gazdagodol; — ha nyúl alakjá-

MUNKÁCSI értekezését a Budenz-Albumban (288. s köv. l.), BUDENZ Ugor Alaktan 321., SIMONYI MHat. I. 224.

A -na collectiv képzős számnevek a votjákban rendesen személyragosan fordulnak elő. De MUNKÁCSI téved, mikor id. értekezésében (Bud.-Alb. 290.) azt állítja, hogy «a votjákban a collectiv számnévképző csakis személyragozva fordul elő». Rendesen személyragos, de nem mindig. Pl. *kikna pal* mind a két oldal: *kikna pal-durtiz kutsa šoraz birto* mindket oldalánál fogván a közepébe betolom. M. tm. 53. (Bár megjegyzendő, hogy MUNKÁCSI és WICHMANN szövegeiben ez az egyetlen példa a -na képzős számnevek ilyen használatára).

(Feltűnő, hogy WIEDEMANN zürjén nyelvtanának 47. lapján a votj. *votšna* (alle insgesamt), *kykna* (zu zweien, beide) szók -na végződését képzőnek mondja, holott ugyane könyvének 154. lapján az instrum. ragját látja benne).

ban találtad, nem gazdagodol meg; — ha bika alakjában találtad: valamiféle baj lesz; — ha ember alakjában találtad: igen szerencsétlen is leszel, meg is bolondulsz. M. bab. 1. | *kyšno en soje voziljam sie hatten sie als Weib.* WIED. 126. (Votj. nyelvt. 31.)*)

A tárgyas igéből képezett *-m* végű igenevet gyakran használják (különösen a létigevel együtt) állítmányul, még pedig szenvedő értelemben. Ilyenkor az igenévhez *-n* rag járul, még pedig mindig megelőző *-i*-vokálissal.***) Pl.

ton kiš-vit-pol norin šukkāmīn luod te 25-ször leszel megütve vesszővel. M. 143. | *perešjoslān veram-šeānizī Inmar kiñgāin taži gožtūmīn* az öregeknek mondása szerint I. könyvében így van megírva. M. 57. | *kuke val gožtemīn kiñga* a mikor a könyv meg volt írva. WICHM. II. 147. | *pinalez mutš-kojaz vīlem ponēmīn* gyermeke a kosarába volt téve, u. o. 150. | *malē tēnad dēr-šied tugašškāmēn?* miért van a hajad összezalálva. M. 93. | *lud-durti joz kiškāmīn* a mező oldalán drót van húzva. M. tm. 136. | *korka kotērīki zoltēmīn goži* a ház körül kötél van húzva. WICHM. II. tm. 378. | *lud-kečlān pel-jiljosiz lodeš-no bižiz iškaltāmīn* a nyúlnek fülhegyei feketék és farka le van csípve. M. 119. | *lud-kuža korjos kuja-mīn* a mező hosszában gerendák vannak elhányva. M. tm. 121. | *korkaiez pītsāmīn* a szoba ajtaja be van zárva. WICHM. II. 151.

Éppígy: *pop dūdē-dorā mēnēša dūdījāz azvešān-no zarnījān tērmāmēn adžā* a pap odamenvén a szánhoz, ezüsttel és arannyal látja megtelve. M. 92. | *Mikaŭla van ēžos odik lukēn kēllēša vandīškāmēn adžā* Miska valamennyi juhot egy rakásban heverve összekaszabolva látja. M. 89. | *tatēn van ēskaljos odik lukēn kēllēša vandāmēn adžā* itten látja, hogy mind a tehenek egy rakáson heverve, össze vannak kaszabolva. M. 90. | *naa sundukīštīz aslēštīz dišše no adžē oig seregez vandēmīn* meg nézi a ládában ruháját és látja, hogy egyik sarkán egy darab (tkp. egy sarka) ki van vágva. WICHM. II. 162. Ezekben a mondatokban a *tērmāmēn*, *vandīškāmēn* stb. alanya a főigének (*adžā* látja) tárgya.

*) Vö. ragtalanul: *tañ kuso aže viro šotīškom purīš taga so bringen wir vor der Heuernte als Blutopfer einen grauen Hammel dar.* WICHM. I. im. 31.

**) Nem lehetetlen — bár nem valószínű —, hogy ezek az alakok inessivusok, azaz az inessivus *-i-n* ragjával vannak ellátva. — Vö. ezeket az instrumentálisokat: *pīžemen*, *peštēmen* mit Braten, mit Brühen. WICHM. I. d. 426., *šumpotemenīz vor Freude.* U. o. d. 441. stb.

Ritkábban tárgyatlan igéket is használnak így, természetesen cselekvő jelentéssel. Pl.

odigezlen kik kuin tiliiez ullañ ušem in pə egyiküknek két-három tolla leesett. WICHM. II. 92. | *minam kik kuin tiliē ullañ ušem in luoz* én rólam (tkp. nekem) két-három toll fog leesni. U. o. | *minam starikē kulem in ni* az én férjem már meghalt (meg van halva). U. o. I. d. 455. | *utə no pinalez, — vandəm in, kuləm in* nézi gyermekét, — meg van ölte, meghalt. U. o. II. 150. | *tinad keseg vīlad zorəm in lo* a te részedre (földre) essek az eső. U. o. 140. | *uahnmaz keseg vīle evēl zorəm in* az eső nem esett mindegyik földre. U. o. 141. | *mu-virā potām uzijed, borijed šundija, pošja kiš mām in* a dombon kinőtt földi eper, bori-eper napon, melegen van megérve. M. d. 252. | *kobištaiez val jun daltēm in* a káposzta nagyon jól sikerült. WICHM. II. 155.)*

Végül még a *kojon* névutó segítségével körülírt essivust kell említenünk, a mely azonban, úgy látszik, nagyon ritkán fordul elő. Pl.

gumēraz-dauēraz nēl-kū jēn ulāmez potām egész életén át szűzen (als Jungfrau) kívánt élni. Istor. 73. | *nyl kōjōn als Jungfrau; sukyr kōjōn als Blinder*. WIED. 209.

Vö. zürj.: *naja tijanly börjödysjasōn loasny* sie werden euch Richter sein. WIED. 126. | *najaōs uzišjasōn adzis* er

*) Néha azonban az említett szerkezetekben ragtalanul használják az -m végű igenevet. Pl. *monim kišno juan tatīs kildām* nekem úgy van határozva, hogy innen kérjek feleséget. M. 77. | *ta korkalān kotērez kort-zaborān kotērtām* ennek a háznak a környéke vaskerítéssel van körülvéve. M. 92. | *so žok-kisāt-vilā tīr ištōp puktām* azon asztalkendőre teli palaczk van helyezve. M. d. 155. (u. o. több példa). | *altēnam medam Ulēngurt, zarnijam medam Ulēngurt* meg van-e aranyozva U.-g.? M. d. 262. | *korka kotir d'ez kiskem* a ház körül drót van húzva. WICHM. II. tm. 105. | *ožo kešam ebōu-a?* ist der Rasen da nicht gepflegt? U. o. I. d. 329. | *turtoiez buiam luīšāu-ke* bár csak festve volna a koci rúdja. U. o. I. d. 154.

A második helyen említett szerkezetet, a mikor az igenév alanya a főigének tárgya, néha ezzel a szerkezettel helyettesítik: *tatīn vēš kartopka-muāz zarnijān sogiškānzā adžisa, tuž šum-potillam* itten látván, hogy az egész burgonyaföld arannyal van befödve, igen megörültek. M. 109. | *lud-kečlēš bertāmzā šodea, šotām kwarāūniz taži keškoz* a nyúlnak visszatérését észrevevén, csúnya hangjával így kiabál. M. 121. Ezekben az -m végű igenév főnévileg van használva.

fand sie schlafend. U. o. || magyar: *Kétszáz aranyat hoztak ajándékon neki.* Born: Préd. 400. | *A hit, valamíglén e világon jövevényen élünk, kötelezett és akadékos légyen.* Pös: Igazs. 586. || finn: *pienenä poikana jo tunsin tuon miehen már mint kis fiu ismertem ezt az embert.* Bud. Fny. 88. | *he löysivät hänet elävänä = votj. soos šettizy sojë luļoen.* AMIN. SUS. Aik. XIV, 2. 25. stb.

Az -m-végű igenév említett használatára vonatkozólag vö. BUDENZ Fny. 88: «A keleti-finn nyelv gyakran nominativus helyett essivusba teszi a szerkesztett igeragozásbeli participiumot: *hän on jo tullunna* ő már eljött (mintegy el van jöve' MHat. II. 305. *on tullut*) | *mist' on rauta syntynynnä* miből született a vas (*on syntynyt*) | *kun jonkun aikaa oli mentynä* a mint egy ideig mentek volt (*oli menty*)». | *hepo on satuloit-tuna* a ló föl van nyergelve. MHat. II. 305. || «Az essivusnak tulajdonkép ilyen magyar szerkezet felel meg: *a ló nyergelten áll*». MHat. II. 305. | *Visszakészült a tatár. Dúltan minden, nem volt mit enni már.* Vör.

5. Factivus (és mutativus).

Közvetlenül az essivusból fejlődött. Ritkán fordul elő. *tedi tarakan jurtađ isanän kildoz* a fehér csótán házadban bajnak jelenik meg. M. bab. 23. | *so ulepky n luiz = finn hän tuli eläväksi* megelevenedett. AMINOFF SUS. Aik. XIV, 2. 25. | *karyškyny inmar nyłpien* Gottes Kinder werden. WIED. (Votj. nyt. 31.) | *ažlojos bōrlojosyn luozy* az első utolsókká lesznek. Mát. 19, 30.*)

Vö. zürjén: *mortōn lony* emberré lenni. WIED. 126. | *ker sy nañ kristoslōn jaion* tedd ezt a kenyeret Krisztus testévé. U. o. | *tenyd šorniyd tenō vošsaōn* kerő nyelved nyilvánvalóvá tesz téged. U. o. | *ti kerynnyd syjes razbōjnikjasly ola-ninōn* ti azt latroknak barlangjává tettétek. Mát. 21, 13.

6. Prædicativus.

Ritkán fordul elő. Részint közvetlenül az essivusból fejlődött, részint pedig a factivusból. Vö. MHat. I. 296.

Fu dure vuem no dugdem: vala asłize a d'amijen a víz

---

*) Vö. ragtalanul *S'elta-bakatir...gondir kariškoz* S'elta hőse medvévé változik. M. 63. | *dušās kariškoz* ölyvvé változik. U. o. || Vö. *nilāz asłiz kišno karām* a leányt feleségül vette (tkp. tette). M. 70.

partjára ért és megállt; embernek (emberül) érzi magát. WICHM. II. 135. | *nimatä soä in maren* öt Urának hívja. Mát. 22, 43. | *önnimatškä dyšetysjosen* ti ne hivattassatok mestereknek. Mát. 23, 8. | *ti šuiškody monä dyšetysen in maren-no* ti engemet mesternek és istennek hívtok. Ján. 13, 13. WIED. (Votj. nyelvt. 31.)*)

Vö. zürjén: *sylön eh šuše Mariaön* anyját Máriának hívják. WIED. 126. | *Jisus, kodös Kristosön nimödöny* Jézus, kit Krisztusnak neveznek. U. o. | *ortsyšan veškyd mortön petködtše* kívülről becsületes embernek látszik. U. o. | *bydön syös gušasisön lydjöny* mindenki tolvajnak tartja őt. U. o. | finn: *Ettei se häntä muuna pitäisi* Sall. Jug. XV. ne se alium putaret, ne tekintené egyébként (Kazinczy ford.). MHat. I. 297. || vö. magyar: *Ne vegye sértésül.* Ar: MO. 2. 35. *Te általános botrányul látszol énnekem.* Györy V. Shak. XIII. 197. L. MHat. I. 297.

7. Eszközhatározók.

Az -ä-n rag főfunctiója az eszközhatározó jelölése. A magyar -vel ragnak felel meg; használata majdnem teljesen meg egyezik a magyar -vel rag használatával.

Az átmenetet a rag eredeti functiójáról, a helyhatározásról, az eszközhatározóra a következő példák mutathatják:

čecizä s arbään biňgozi-kuža muzä ležäm mézét egy kosárban kötéllel bocsátotta alá a földre. M. 134. Vö. *žirzä mešok in gurtaz nuäm* fejét egy zsákban haza vitte. M. 109. | *korka viliki pal-kuasen vetle* läuft über das Hausdach mit Schneeschuh. WICHM. II. tm. 389. Vö. *kwavil in vetläm* hókorcsolyán járás. M. tm. 72.

Kocsin, lovon megy: *emespi koške ognaz, muket roboien* a völegény egyedül megy, a többiek kocsin.***) WICHM. II. 182. | *deđien-ke minim* ha szánon megyünk. U. o. I. 136. | *kušo valän por liktä* tarka lovon cseremiszi jön. M. 190. | *sari valen liktillam* sie kamen mit einem falben Pferde. WICHM. I. d. 426. || Vö. *đumšan-berä piňal-pijosen nelyos val-vëlän busijä mēno busijaz kotërjanē* a séta után a legények és leányok a mezőre mennek lovon, hogy körüljárnak a mezőt. M. 170.

*) Vö. ragtalanul: *azveš poskes suiđad šekit poti-z-a?* ezüst karperecedz karodon nehéznek tűnt-e? WICHM. I. d. 368. | *bardovoi derem vjuđad šekit poti-z-a?* szótt inged nehéznek tűnt-e? U. o.

**) *muket roboien* talán nem «die übrigen im Wagen», hanem «más, külön kocsin».

Éppígy gyalog (tkp. lábával, lábán), szárnyon, boton jár: *susto-kä bubijänid liktod-kä* ha viaszos lábacs-káddal jösz. M. d. 257. | *lemo-kä burdoänid liktod-kä* ha pépes szárnyaddal jösz. U. o. | *ta-berä pidin bižilom* ezután gyalog fussunk. M. 112. | *soti lue val pidin vižin* da konnte man zu Fusse hinübergehen. WICHM. II. 127. | *puden liktisa, väuen bertiskom* gyalog jöttünk, lóháton megyünk vissza. U. o. I. d. 276. | *variš poti zarüi bodijen* geschwind wanderte ich an dem goldenen Stocke. U. o. d. 369.

Az eszközhatározó tehát a helyhatározói jelentésből fejlődött. De másfelől az állapothatározóval is érintkezik, mint a következő példák mutatják: *žužit adamijos kijin izi-no inmä sužoji viläm* a magas emberek kezükkel is égbe értek volt. M. 53. | *inmar tšašiem d'adraiez kimeseniz pitani kur-ke* vormoz wenn er dem Donnerkeil des ihm. mit seiner Stirne entgegenstehen kann. WICHM. I. bőv. 3.

a) Vmivel tesz valamit. Szerszám, eszköz: *valdä suloän än ulla, šezijän ulla* lovatat ostorral ne hajtsd, zabbal hajtsd. M. km. 4. | «*main mištakid, uromä?*» «*šukna ušäm lis-vuän.*» «Mivel mosakodtál, kedvesem?» «Reggel esett harmattal.» M. d. 99, 98. WICHM. I. d. 436., 474. | «*main šučkid, uromä?*» «*bađar-kwarän mon šučki.*» «Mivel törülköztél, kedvesem?» «Juhar-levéllal törülköztem én.» U. o. | *mar karod ta-berä tilin* mit teszel most a világossággal? M. 142. | *pukä-pä so viž-vilin sinän sinaskisa* az a hídon fésűvel fésülködve ült. M. 67.

Megérint, megüt stb.: *ukšoaz šettikid, sozijänid jotkisa so-bordi taži šu* midön kincset találsz, ruhád előréssével megérintvén, így szólj hozzá. M. bab. 1. | *ta kišno-murt kionāz karnanäniz žugni kutkäm* ez az asszony a farkast ütni kezdte vederhordó rúdjaival. M. 126. | *muš-kužo so kuläm murtlän jiraz zirin šukkäm* a méhesgazda egy rúddal ama holt embernek a fejére csapott. M. 134. | *soki kutkäm-no jir-pidsaz pičalän ibām* akkor fogta magát és puskával az agyába lött. U. o. | *Vu-murt tüis potiz-no N'uläs-murtän izän žugiskēnē kučkiz* a Vu-murt kijött a tóból és kövel kezdett verekedni a N'uläs-murt-tal. M. 116.

Megköt, beföd, körülvesz stb.: *jirzä kišno-kišätän med biñaltoz* fejét kösse be asszonyi kendővel. M. 62. | *šin poniku gozijen kerttini kule* beim Einsetzen des Auges muss man (dich) mit dem Stricke binden. WICHM. II. 132. | *tatši kirtisa, sojā kabzä kuroän sogām* ide belebújtatva őt, egészen befedte szalmával. M. 126. | *so gozijänid ta šurs izkäm nürāz potiri* azon kötéssel azt az ezer versznyi mocsarat vedd körül. M. bőv. 1.

Testrészek: *kudiniz šinminid adžiškod?* melyik

szemeddel látsz? M. 115.★) | *bur pelinid-kä kilid* ha jobb füleddel hallasz [valamit]. M. bab. 94. | *nilmä cilkak as kiji-nim bitti-ug* hiszen éppenséggel a magam kezével vesztettem el leányomat. M. 82. | *badžēm mējēgo murtāz dēr-sētiz kēskasa nuldēnē, mēžēkänēž žugēnē, pēdjosēnēž loganē kučkä* hajánál fogva czibálja a nagy bajuszos embert, hurezolgatja, öklével döngeti és lábával tapossa. M. 92. | *žirdam izāz ku-kä kilinid paš karni bigatid-kä* a mikor az izzó követ ki bírod lyukasztani nyelveddel. M. 185. | *mar šin-ga šjo šēn učkodē?* minő szemöldökökkel nézitek? M. d. 166.

Elvont fogalmak: . . . *šoš-kabjos vuzämānizi mužemāz sirmitša, čisto so-dorä likto* a fenevadak mind hozzá jönnek, ordításukkal a földet rengetve. M. 52. | *šulamānid tolāz otod* füttyöléssel a szelet hívod. M. bab. 99. | *perešjos ez ni bigatils jurttilini odig ogžili veramen kosemen* az öregek már nem tudtak egymásnak szóval és parancscsal segíteni. WICHM. II. 146. | *so-berä pičaljosēn ēbēlo, ēbām kwarājānēžē* «Šajtanāz kurdatiškom» šusa veralo azután puskákkal lönek; lövésük hangjával, azt mondják, hogy a Šajtan-t ijesztik. M. 170.

Vö. zürjén: *mukōdsō viysny izjasōn* némelyeket megköveztek (tkp. megöltek kövekkel). Mát. 21, 35. WIED. 124.

b) Valamely nyelven szól, nagy hangon szól, valamely hangszeren játszik stb.: *veralo urt-murtjos-no assū kēlēnēžē* beszélnek [azt] a votjások is a maguk nyelvén. M. 95. | *kion lud-keč-korka-dorä liktisa badžin kwarään šuni kutkām* a farkas a nyúlházhoz jöven, nagy hangon így kezdett szólni. M. 118. | *žir-ši ažlo-šēn-ik žožo-jušio kwarään bordsa važoz* a hajszál az előbbi módra keserves-rimáncodó hangon sírva szól. M. 82. | *ta piči kwarään veraškä* ez kicsiny hangon szól. M. 119. | *ta dumsan dērja nēljōs-pijos gurtlān ulla palašān kučkēsa vanna pal gurt-pujā vutoš kubēžān sēdēsa vañ korkan āktēsa vetlo* ezen sēta alkalmával a leányok és legények a falunak alsó felétől kezdve a felső részbeli faluvégig járnak minden házban hegedűvel játszva, énekelve, tánczolva. M. 169. | *soos tettšalo, . . . kirdžalo kortmar pertem golosen* sie springen, . . . singen mit allen möglichen Tönen. WICHM. II. 134.★★)

*) MUNKÁCSI megjegyzi, hogy «*kudiniz* (talán tévedés e h. *kudinid*)»; csakhogy *kudiniz* nem harmadik személyű, hanem csak determinált alak. Vö. *kudiniz šinmīnīd monē addžikod?* WICHM. II. 162.

★★) Vö. *ukata tuž kirežžä šudoz* még hangosabban játszik hárfáján (tkp. játssza, hangoztatja hárfáját). M. 139. | *kiräžžä šudni* a hárfán játszani, играть на гуслихъ. M. 141.

Vö. magyar: *Mindnyájan hallottuk őket szólani a mi nyelvünkön.* JordC. 710. | *Kinek lantján szívem szerint fog zengni éneke.* Czuczor: «A legszebb ének».

Kártyán nyer, vesz: *nulesnúña mar kartaien utitem no utem no* mit vesztett és nyert az erdei manó kártyán. WICHM. II. 128. | *ta ketšjostî utîti kartaien permskoj tšattšamurtlî* diese Hasen habe ich durch Kartenspiel an den Perm'schen Waldgeist verloren. U. o. | Vö. *kartaän sêdênê* kártyázni (tkp. kártyán, kártyával játszani). M. VotjSz. 499.

Megismer: *vumurtez todmalod so in, solen luoz pallan keturdesiz kot izit a vu-murt-ot* arról ismered meg, hogy bal oldala kissé nedves. WICHM. II. 119. | *vot ton main todmalod ime, te miről ismerhetsz meg.* WICHM. II. 92. | *pis-pu todny luä as potemen a fa* az ő tulajdon gyümölcséről esmértetik meg (KÁR.) Luk. 6, 44.

Vö. magyar: *Minemü jegyökön ismertetik emberben az igaz bölcsesség.* ErdyC. 517. | *Megismerte Vidot szép fegyverén.* Zr. 6. 83.

c) Ellát vmivel: *šec nilin-pijän, šec pudoän-životän taza utä, vordä* jó gyermekkel, jó lábas jószággal lássatok el, tartsatok el egészségesen. M. im. 3. b) | *tir šidän-näñän, tir kotiräsän ut-vordä* bő itallal, étellel, bő csészével láss el, tarts el [bennünket]. M. 150. | *kin monz dišen uloz?* wer versieht mich mit Kleidern? WICHM. I. d. 458. | *dišen sojostî utono* el kell őket látni ruhával. U. o. d. 457.*)

Megvendégel, táplál, etet; jóllakik stb.: *pottem berazi ta uzir murt so musireniz šektam* miután kihozták, ez a gazdag ember megvendégelte őket azzal a méhsörrel. WICHM. II. 82. | *perkinoez veigato šiden náñen, veiiñ a p-t* levessel, kenyérral és vajjal vendégelem meg. U. o. I. im. 63. | *vedinkšno tabaňäniz sojosiz šudoz* a boszorkányasszony lepényével eteti őket. M. 81. | *valiosmes šurdî šezšien, turinen; aslemes šurdî pižemen, peštemen* lovainkat tápláld zabbal, szénával; bennünket táplálj süttel, főttel. WICHM. I. d. 426. | *čuž-sari valmä mon kwajäti das-kik-no mėskał sēlalän* sárga lovamat én hizlaltam tizenkét mėskał sóval. M. d. 116. | *sirkäniz-jugäniz šisa-jusa med kudžom* ocsujával, törekjével hadd lakjunk mi jól, even, iván. M. 161.

Vö. magyar: *Varjak hiszzenak mind a kettő husán.* Sár: Tromb. 40. | *Tisztátalan dögön ne etessétek a községet.* Mel: SzJán. 409.

d) Megtölt, megtelik: *kütsz përsam silän tērša,*

*) *ut-* alapjelentése szintén «néz, szemlél». M. VotjSz. 91.

Mikalla noš-ik dumšanē mēnā miután jóllaktak (hasukat megtöltvén) a sült hússal, Miska ismét sétálni megy. M. 93. | *čortjos šilapaāz, ukšoān dūdē tēros luctoš, tērmēto* az ördögök töltik a sapkát, míg a szán tele nem lesz pénzzel. M. 91. | *ta-bîrē mi zarēdīt karim puškaiez vektši puilāien* ezután az ágyúkat kis golyókkal töltöttük. WICHM. II. 177. | *putškazy tyrmytēs talaškonen kryžen no* belől rakvák ragadmánynyal és mértéktelenséggel. Mát. 23, 25.

Néha *tīros* «tele vmivel» csak hozzáértendő: *kinā-kā pellani kutkon-ažin tuno-pellās nīrīs kijaz istopka vināān libo vōjin kutsa, taži šusa pellani kutkū* mielőtt valakire ráolvasni kezd a varázsló-ráolvasó, előbb egy pohár pálinkát vagy vajat (pálinkával, vajjal) vevén kezébe, így kezd ráolvasni. M. 177. | *tuštý vōjen ein Gefäss mit Öl*. WIED. Votj. nyt. 31.*)

Vö. zürj.: *tyr lyjasōn* angefüllt mit Knochen. WIED. 125. | *boštys doz, tyrtyš vaōn* er nahm ein Gefäss, füllte es mit Wasser. U. o.

e) Dicsekedik, kérkedik vmivel: *ađami... ađloš-no ukata šug ušān ušjaškām* az ember az előbbinél is bajosabb munkával dicsekedett. M. 70. | *korka šōrad iškāud šureniz no ušjaškoz* hinter deinem Hause ist deine Kuh auf ihre Hörner stolz. WICHM. I. d. 327. | *malī ton monenīm daňjaškiškod?* warum tust du mit mir gross? U. o. II. 167. | *ta-berū ulitožad no monenīm daňjaškī* hernach kannst du dein Leben lang mit mir gross tun. U. o. 168.**)

f) Az árat, melyen valamit vesznek, megszereznek, adnak, szintén *-ā-n* raggal határozzák meg: *mon kīržqlo, dunān baštām gūjā ovol* én énekelek, énekem nincs áron véve. M. d. 163. | *piñāu gīnē daur ug odig daur, dunc'n-kē no kuškod, ud šetti; dunen gīnē šettini soiosiz ug!* az ifjúság bizony csak egyszer van itt (csak egy idő); ha pénzért keresed is (akarnád megvenni), nem találod; csak lehetne őket (az ifjúság éveit) pénzért kapni! WICHM. I. d. 366. | *luisal vuzany ta miroez badzim dunen* eladhatták volna nagy áron e kenetet (Kár.) Mát.

*) Igen gyakran ragtalanul használják mellette a főnevet: *kor-gid tīrjos čuž valjos* az istálló tele sárga lovakkal. M. d. 63. | *čumjos tīrjos apajjos* a hálókamrák telvék nénikékkal. U. o. L. Inessivus 7. IV. || Más szerkezettel: *čortjos šilapaā tēro* az ördögök töltenek a sapkába (pénzt). M. 91. | *nañ gurā tīrām a* kenyérnek a kemenczébe tévése (töltése). M. tm. 50. || *tērā šilapamā* töltések meg a sapkámát. M. 91.

**) Vö. *asliškid niūdē ušjaškod* du lobst deine Tochter (acc.). WICHM. I. d. 328.

26, 9. | *sari vau baštim uksoien* sárga lovat vettünk pénzért (pénzen). WICHM. I. d. 252. | *akšäänim kjar bašti* pénzemen uborkát vettem. M. d. 107. | *adami vuzaz šurs maneten usize* az ember ezer rubelért adta el boronáját. WICHM. II. 114. | *okzä vuzalom šurisän, süän* egyet (t. i. verebet) eladunk ezer (kopéka-)ért, százért. Gavr. d. 4. | *koñdonen užas uno baštem, kik koñien užas özet baštem* a ki egy kopékaért dolgozik, sokat kapott, ki két kopékaért dolgozik, keveset kapott. WICHM. II. km. 49. | *azves-no zundäs kistëti narak-no vekci koñdonän* ezüst gyűrűt önttettem mindig egy kis kopéka árán. M. d. 120.

Vö. zürjén: *nöbysny syjön mu* vettek rajta földet. WIED. 125. | *kyk yž vuzase kuim šaitön* két juhot három rubelért adnak el. U. o. || magyar: *Ugyan áron* (= votj. *dunän*) *veszem meg tőled*. MA: Bibl. I. 302. | *A mi vizünket áron ittuk, a mi fáinkat pénzen vettük*. Tóth J. IstN. 79. | *Nekem nem kell az üdvösség, árán a te szép lelkednek*. Tóth K. Költ. 78. | *Annyit ér a marha, a mennyin eladhatni*. Kovács: Közm. 135. | *Bécsbe egyet két forinton tartottak*. Lev. II. 32.

g) Néha az -ä-n rag a cselekvés tárgyat jelöli. Bizonyos igéknél a tárgy egyszersmind eszköze is a cselekvésnek: pl. kövel hajigál és köveket hajigál stb. Pl.

gižiräs piñinim gižirto, kuž bižinim šoyalto, kižer sitänim palkkalto csikorgó fogammal csikorgatok, hosszú farkammal csapintok, hig szarommal fecskendezek. M. 121. | *jirjosinüz šonaltisa* az ő fejeket hajtogatván (Kár.) Márk 15, 29. | *gužäm vuän vilä pažad-kä, kwaž zorož* ha nyáron vízzel felfelé locsolgatsz, esni fog az eső. M. bab. 47. | *Šunü vedra-tir vuän adamilän mirdän pottäm tilaz kištož* Sunyi egy teli veder vízzel leönti (tkp. önt) az embernek nehezen meggyújtott tüzét (tüzére). M. 139. | *muš-tubiš adami lekänüz kuläm murtlän jiraz pir-ak tiränüz ležäm* a mézszedő ember dühében egyenesen a holt ember fejéhez ütött (tkp. dobott) fejszékével. M. 134. | *džutšü.... adamiž tšapkisen ležani kutiškem* a róka szilánkokkal kezdte az embert megdobálni. WICHM. II. 105. | *dž. eššo tšapkisen ležem* a róka ismét szilánkot dobott. U. o. 108. | *inmarlen vožez potem-no tiren ležem* isten megharagudott és utána dobta fejszékét. U. o. 77. | *adami souen kimisaz šur-pugo pukitšenüz ipsa ležem* der Mann schoss ihm einen mit einer Hornspitze versehenen Pfeil vor den Kopf. U. o. 86.*) | *bağadı*

*) Vö. *Mardan-ataiez pukitšen ibiwinü kutiškillam* M.-a-ra (acc.) nyilakkal kezdtek löni. WICHM. II. 100. | *adami pitšäuenüz ibem päuesmurtez* az ember az erdei manót meglötte puskájával. WICHM. II. 84. | *jir-pidsaz pičälän ibäm* puskával az agyába lött. M. 134.

bezen zirdzeu kenjetekek festéket arczotokra. WICHM. I. d. 134., 135. Gavr. d. 322. *) | *Mikalla giráz süzijänéz borzasa, kijênéz serpaltä* M. eltakarván ruhája aljával a súlyvasat, kezével egyet lódít. M. 91. | *vužiniz vösäskom* régi [kenyeret] áldozunk. WICHM. I. im. 2.

Vö. magyar: *Láttanak engemet és fővel ráztanak* (moverunt capita sua). Kesztc. 306. | *Hogy kövekkkel és ganajjal ki nem hajigálnának az városból.* Mon: Képt. 48b. | *Hozzájok hatni nem nehéz, mint nyillal a merengő holdba löni.* Szenv: Messz. 172. | *Ökrökkel és ürökkel áldozom te neked.* KulcsC. 153. || *vogul: jüntép-sam-nälél listä* pánczélszem nyilát rálötte. VogNGy. I. 13. | *žansaj na'irél tot vaxtálu* hímes nyeret vess ott rá. U. o. II. 327. || *osztják: man nužat kēžeat* medem én neked kést adok (= téged késsel ajándékozlak meg). PATK. Szót. 72. | *mant ēvejat ent mejot, pagat ent mejot* nem adott nekem leányt, nem adott fiat. PATK. Irt. Ostj. II. 102.

h) Az -ä-n ragnak még egy feltűnő használatáról kell itt megemlékeznünk. A passivum és vele egyértékű kifejezések mellett néha -ä-n raggal jelölik meg a cselekvőt. Az élő nyelvben — úgy látszik — ez a szerkezet alig fordul elő.

Átmenetül az igazi eszközhatározóról erre az eredethatározóra az olyanok szolgálhattak, mint: *ketše gine minam azbars?* *kotira kotirtemin kirpitšnoi stena ien* milyen csak az én udvarom? Köröskörül téglafalaktól (a ném. fordítás szerint *von Ziegelwänden*) van körülvéve. WICHM. I. d. 441. || Vö. *tīloiez ben kītīn?* *žek tiren korallam* wo sind die Flügel? Sie wurden mit der grossen Axt zerhauen. U. o. d. 449.

ketše gožjamy val valo todysjosen mint meg volt írva az előretudóktól. Márk 1, 2. (WIED. Votj. nyt. 29.) **) | *zakonez Moiseien šotemyn val* a törvény Mózes által adatott (Kár.). Ján. 1, 17. | *kudyz kyltem lulen kur-adže* welcher durch einen stummen Geist leidet. Márk 9, 17. (WIED.)

Vö. *zürjén: byd jözjasön mustömtöma loannyd* minden embertől gyűlöltetni fogtok. WIED. 124. | *dukön kyrö nuodöma völy* a Lélek által a pusztába vitetett. U. o. || *osztják: žātem žoina savila?* házam kitől őriztetik? AHLQV. 5. | *tābetmet ūrtne it pāgdāi tu* a hetedik hőstől ő leveretett. PATK. Irt.

*) Vö. *kuuēem murtjos uulan šotem pudorēs virze ožī mugorazi žirāuo vūuēem* die Verstorbenen hatten so ihren Körper mit dem Blute des geopfertem Viehes geschmiert (a vérét testükre kenték). WICHM. II. 75.

**) Vö. *prorok-vamān ožē šūsa gožtiškām* így vagyon megírva a prófétánál (Kár.) (a próféta által) Kaz. Mát. 2, 5.

Ostj. II. 2. | *Isus jeming lïlna tuvim us tal tagaja* Jézus a szent lélek által vitetett puszta helyre. HUNFALVY NyK. XI. 178. || magyar: *Kisértetekkel háborgattatol.* VitkC. 68. | *Az bűnösök inkább térnek [= térítettnek] istenhez az kegyes beszéddel, hogynem az kemény fegyelmel.* VirgC. 48.

i) Végül az -*ä-n* ragnak még egy különös használatáról kell itt szólnunk; t. i. az esküvést jelentő kifejezésekben az -*ä-n* rag mintegy az esküvés eszközét jelöli. Pl. *önkargašky inen-no mužemen-no* ne esküdjél se az égre, se a földre. Mát. 5, 34. 35. | *kutyškyz iïmarlen nimynyz sezškyyny* kezdett isten nevére [esküdve] tagadni. Márk 14, 71.

Ez a szerkezet, úgy látszik, csak az evangéliumfordításban fordul elő. Az élő nyelvben rendszeren a *ponna* névutót használják, pl. *Inmar-ponna, šundi-ponna, tolež-ponna, naia-ponna, tilä-ponna, logono mužemä-ponna, aš ulonä-ponna ta ušaz oj kar* Inmarra, a napra, a holdra, kenyeremre, tüzemre, tapodó földre, hátra levő életemre [mondom], ezt a dolgot nem tettem. M. 192.

Vö. zürjén: *kor kody joršas öltarön, syja ninöm, a kody joršas kozinön* valaki esküszik az oltárra, semmi az, de valaki esküszik az ajándéokra.... Mát. 23, 18. | *zaklinaita tenö lolja jenmön* ich beschwöre dich bei dem lebendigen Gott. WIEN. 125. || magyar: *Hamisan esküdtem oltáron, ereklyén, keresztén, kézen.* VirgC. 5. || Vö. a latin *per* hasonló használatát.

8. Egyéb módhatározók.

a) Az -*ä-n* ragos határozó a cselekvés módját jelöli. Pl. *utčasa, utčasa mirdän šuräs-vilti koškis goršok-vuzašaz šettäm* keresett, keresett és nagy nehezen előtalált egy házaló fazékárust. M. 142. | *adamijoslän solikänizi mirdän, mirdän-ginä uštäk kilä* az embereknek bűnei miatt csak nagy nehezen lehetett, hogy le nem estem (csak nehézséggel maradtam lesetlenül). M. 72. | *kwašer Šuni gurtaz mirdän bertoz* szegény Sunyi nagy nehezen hazatér. M. 139. | *Šajtan mirdän vulän pidäsaz vuäm Šajtan* nagy nehezen a víznek fenekére ért. M. 49.*) | *ta adami kot mužem-vilän tuž šugän til pottini turttoz*

*) Vö. *ta-berä gēžē-bēdsä murtäz mērdäm lulän giđ-kapk'-ažä vuttä* ezután a köröm nagyságú embert felholtan (tkp. alig lélekkel) az istálló ajtaja elé viszi. M. 93. | *mirdäm piroz ušir in-dunjaä* a gazdag nehezen megy be a mennyországba. Glaz. Mát. 19, 23. Ezekben a rag elhomályosult és egységes szónak érzik a ragos alakot (ámbar lehetséges, hogy *mirdäm* egy igének -*m*

ez az ember nagy bajjal igyekszik tüzet gerjeszteni a nedves földön. M. 139. | *ta sebet-korka arlê-bêdû gurt-kuza rãdân mu-zon korkan luã* ez a sebet-ház minden évben sorban más-más házban szokott lenni. M. 171. | *lizen no gorden dišáskemñios, milam apaiios ebãu-a?* a kék és vörös öltözetűek (tkp. kéken és vörösen öltöztetettek), nem a mi nénéink-e? WICHM. I. d. 186. | *ťšužen no vožen dišáskemñios* jene gelb und grün angezogenen (Kinder). U. o. d. 139. | *so-vamân vedin-kisno tuž kañilân oj bigatsal potni* azon (a folyón) a boszorkányasszony igen könnyen nem tudna általjutni. M. 82. | *kañilân pukni* kényelmesen ülni. M. VotjSz. 121. | *kapcijân v. kañilân vožni* kényesen hánni vlkivel, elkényeztetni vlkit. M. VotjSz. 674., 122. | *kapcijân ulini erik sotisalid-kã* adnál bár [nekik] módot, hogy könnyűséggel élhessenek. M. 163. | *vožojos umoñin gine saldatlêš kirossê baštillam a vožo-k* nagyon ügyesen elvették a katona keresztjét. WICHM. II. 135. | *...umoñin ortšiliz šepjostî* óvatosan elment a kalászkok mellett. U. o. 142.

Vö. magyar: *Magasan repül a daru, szépen szól.* Népdal. | *Ugy-e gyöngyen gyün most [a ló] = szépen, gyönyörűen* (Nép, B.-Füreden). MHat. I. 207. || *Teljességgel semmiképpen nem akarja.* DebrC. 206. | *Mind egy móddal legyenek leírva.* Kaz. Lev. I. 242.

b) Ritkábban fordul elő az ú. n. figura etymologica. Pl. *otên kërğasa, äktêsa tiirlê šêdonân šêdo* ottan énekelve, tánczolvá különféle játékot játszanak. M. 169. | *kulonon med kuloz* halállal haljon meg. Mát. 15, 4. (WIED. Votj. nyelvt. 29.) || vö. *minikiz ur šinikilien börtsa minoz, bertikiz dun šinikilien börtsa bertoz* odamentében gennyes könnyel sírva megy, visszajöttében tiszta könnyel sírva jön vissza. WICHM. II. tm. 132.

c) Kivételes az -ã-n ragnak a magyar -ként ragnak megfelelő használata: *kizãm-palkkãmjosmã udaltiti, azveš-šêdã tišati,*

képzős igeneve; vö. *luëkãm titkon, alattomban*). Mert hogy igazán létezik a ragtalan szó (a mit WIED. állított: *mird* «Gewalt, Zwang, Anstrengung», de MUNKÁCSI kétesnek tartott), bizonyítja WICHM. 339. dala: *pešaiis, todimtê ašê mirt sotiskod ug nagyatyãm, erövel ismeretlen helyre adsz (küldesz).* Éppígy WICHM. II. 82. *soyos viuišen mirt-mirt kiskisa pottillam .... musir-bektšêiez* ôk fölülről nagy erőlködéssel húzván, kihozták a méhsörös hordót. Ezekben *mirt* már ragtalan határozószó, éppígy mint pl. *kizãm dumã-naĩmã bur pottê* elvetett gabonámat, életemet növeszd ki jól. M. 169. | *šêžiez bur med potoz* a zab nőj jön jól. WICHM. I. 138. | *jun éogasa* erősen megintve. M. 118. stb. stb.

kamiz-kuroän kurojatî a miket elvetettem, elszórtam, természetesen, magoztasd [olyanná], mint az ezüst, sarjaztasd [olyanná], mint a nádszál. M. im. 7. | tšukna džuzam šundî pala, tel lopataze kutisa, tellî pumit pallkisa zarñien azvešen med pištoz wenn wir uns des Morgens gegen die aufgehende Sonne stellen und die Worfsschaufel ergreifen und das Getreide gegen den Wind werfen, mögen dann die Körner wie Gold und Silber glänzen. WICHM. I. 147.

d) Mértékhatározók. Közvetlenül az eszközhatározókból indultak ki, «a mennyiben a mértékek, melyekkel mérünk, a mérésre eszközül szolgálnak, azokkal eszközöljük a mérést», pl. *iuzze puñien baštem, puñî vistem* wenn du (aus dem Kasten) mit dem Löffel Getreide nimmst, so siehst du keine Spuren nach dem Löffel. WICHM. I. 133. | *kizê mertanän mertadê-kâ, tiledlê-no êčään mertaskoz a minêmtü mértékkel mérték, olyanlan mérnek néktek. Kaz. Mát. 7, 2.*

Már igazi mértékhatározók a következők:

ištopän no žiñijän vinadäs juom! šal'kkään-no žiñijän surdäs juom! egy palaczkot és felet iszunk a pálinkátokból! Egy kártust és felet iszunk a sörötökből. M. d. 189. | *odik puñijän šed-kâ šiomê* ha egy kanál levest eszünk. M. d. 178. | *milem aslemlî no surmes juñî ug vedraien ug šoto* mi nekünk magunknak sem adnak sört vederrel inni. WICHM. II. 167. | *kiktê-tize juem bere kuriz vedraien* mikor a másodikat megitta, vederrel kért sört. U. o. 166. | *solî vajîzî stopkaien* sur hoztak neki egy pohár sört. U. o. | *aršinen aršinen uko baštîmî* több rőfnyi paszomántot vettünk (több rőffel vettünk...). U. o. I. d. 94. | *oïdo apai bazare turlî burtšîn baštîni; turlî burtšîn miškâuen* [gyere,] leány, a vásárra különféle selymet venni; különféle selymet [veszünk] zolotnyikkal. U. o. d. 207. | *uboän, uboän vož sugoned* egész kerti ágygyal van zöld hagymád. Gavr. d. 32.*)

Vö. zürjén: *ötivvam vedra kujmön* szedünk három vederrel. NyK. XVII. 381. || magyar: *Maradna az morzsálekokban hét kosárral.* Zvon: Post. II. 185. | *Majd elválík, hány zsákkal telik.* Népk. II. 414. | *Nem adnál el az eszedbül egy gyűszűvel?* Nyr. IV. 177.

*) De vö. ragtalanul is: *so bides vedra vinaiez juem* egy egész veder pálinkát ivott. WICHM. II. 167. | *odik no čarka kabaktäs šotsaldê-kâ* ha egy pohárka koresmai pálinkátokat adnátok. M. d. 181. || *Šuñi vedra-tîr vuän adamilân mirdän pottâm tilaz kištoz* Sunyi egy teli veder vízzel leönti az embernek nehezen meggyújtott tűzét. M. 139.

e) Tekintethatározók. Azt fejezik ki, mire nézve, milyen szempontból állítunk valakiről valamit. Pl.

kék pēdēnēdē-no čutiskodē két lábatokkal sántítottok. Istor. 56. | ton dīriad džētš ulim kot main a meddig éltél, jól éltünk minden tekintetben. WICHM. I. d. 455. | gidam mīni'm-kē, utš-kimon maialtškimon gonēn tusen, kaliklā ušiamon veramon, vožtāškimon kađ šot gib (uns) eine solche Herde, dass wenn wir in den Viehstall gehen, es der Mühe lohnt, sie zu betrachten und zu streicheln, sowohl was auf die Haare als was auf den Wuchs ankommt, dass sie von den Leuten gerühmt, erwähnt, beneidet würde. WICHM. I. im. 30. | kuž, purš jīršien, kuž tedī dišen, džuzt perēš murt kađ hosszú, szürke hajával és hosszú, fehér ruhájában magas öreg emberhez hasonló. U. o. II. 142. | so kyšno val vyžyen Sirofinikianyšen vala az az aszszony Siró-Fenicziának tartományából való, nemzetsége szerint (Kár.) Márk 7, 26.*) || odik nēnallē odik-odik teyčkān tupaškēa megegyezvén (megalkudván) egy napra egy-egy tallérban. Kaz. Mát. 20, 2. (M. VotjSz. 380.)

Vö. magyar: Szólással és nyelvvel idegen vala. DomC. 96. | Fél lábával sánta (Göcsejben). MHat. I. 385. | A tábor hatalmasb erővel, mint számmal. Ar: (csal. kiad.) II. 387.

Névutók.

1. *šamān* (a sarapuli, malmyši, kazáni nyelvjárásban; *šamen* a malmyš-uršumi, beszermani, glazovi nyelvjárásban), *šamīn* (glazovi nyelvj. WICHM. II. 130.), *šain* (jelabugai nyelvj.; *šaiin* jelabugai nyelvj. WICHM. II. 92.), *šeān* (sarapuli, malmyši nyelvj.) szerint, módjára, hasonlóan, mint (*šam* szokás, tulajdonság, mód, természet, minőség. M. VotjSz. 447.). Példák a rendes használatra:

vaškala dirja nīmī-kut-no ađami-šeān veraškoz hajdani időben a szűnyog, légy is ember módjára beszélget vala. M. 131. | *perēš murt-šamān kešāškēnē kučkā* öreg ember módjára kezd kiabálni. M. 94. | *duričēi majsī-šeān malpasa...* a darázs úgy gondolkozván mint a vadméh... M. 58. | *kilzā bittitāk Bur-sin ēuž val-vilaz tātčisa tuo-šeān vorttoz* szavát be sem fejezve, B. sárga lovára pattan és nyilként nyargal el. M. 61. | *por-jīrjos kubista-jīr-šeān ušo* a cseremis sz fejek káposztafő módjára hul-

*) Részben eszközhatározó, de részben már tekintethatározó pl. a következő: *bidžim ākšej kazna tīrni med jurtod nañān, životān, mušan* a fölséges császár kincstárát kifizetni segíts gabonával, marhával, méhvel. M. im. 6. c).

lanak. M. 62. | *kion vižtām-sāmān žičilān korkaštiz pegžām* a farkas esztelen módjára kimenekül a rókának házából. M. 125. | *gorod-kužo šundi-āmes-pi-seān kežit purtijis pozis purtijā* pirām a város ura, úgy mint a nap sógora, egy hideg katlanból forró katlanba ment. M. 72. | *kurūged ataz-seān-kā čorjaz, isan luoz* ha tyúkod kakas módjára kukorékol, baj lesz. M. bab. 15.

Éppígy: *ud-murt-seān vošaško* votják módra imádkozom. M. 67. | *ud-murt-seān vošaškini kutkām* votják módra kezdett imádkozni. U. o.

E példákban a mondat alanya volt a hasonlítás tárgya. De gyakori az az eset is, hogy a mondat tárgyat hasonlítjuk valamihez. Példák:

sojū kinli-kā semna-puškad vuzam-seān šot azt add oda valakinek családbelijeid közt árú módjára. M. bab. 75. | *kizām jumā-ñaimā uzidā, boridā-seān kišmati, mulati* elvetett gabonámat, életemet érleld és magoztasd (tkp. bogyóztasd) úgy, mint földi epreddet, bori-epreddet. M. 152. | *nün-puāz-sain, bad-puāz-sain pušjitisalid-kā, uzijāz šain kišmatisalid-kā, bori-jāz-sain žomžitisalid-kā* vajha felhajtánád (t. i. az elvetett magot) mint a hársfát, vajha mint a fűzfát; vajha érlelnéd meg mint a földi epret, vajha fejlesztenéd ki, mint a bori-epret. M. 162. | *valāz ton piči majā-kā-seān-ginā pid-kuspad pačkatid-no, tuž žog bižid* te a lovat mint valami kicsiséget lábad közé szorítottad és igen gyorsan futottál. M. 112. | *gurtā piris čerāz-čurāz tuzonāz-sain, lis-vuāz-sain iulās-šori, čabi-šori ležisalid-kā* a faluba menő betegséget, kórt hajtánád bár mint a port, mint a harmatot erdő mögé, sövény mögé. M. 163.

Ritkán vonatkozik a hasonlítás a mondatnak egy más részére, pl. *mon soles žirzā atasles-seān žogo* én leütöm a fejét, valamint egy kakasnak. M. 71. | *malī noš tonid minam ažilān adami-seān vetlāmez kulā?* ugyan minek kell neked, hogy az én atyám ember módjára járjon? M. 78.

Gyakran a *sāmān* cselekvést jelentő elvont főnévhez járul, és a mondat igéjében kifejezett cselekvés van hasonlítva az elvont főnév jelölte cselekvéshez. Pl.

kipilān veram-seāniz-ik šurās-vilīn tijāz šettām a fatönk mondása szerint az úton tavat talált. M. 69. | *adami Inmar veramez-seān kulilā* az ember Inmar mondása szerint meghal. M. 52. | *veramed-seān med luoz* legyen kíváncsi szerint. M. 54. | *so murt obida kosem šamen karem* az az ember az erdei manó parancsa szerint cselekedett. WICHM. II. 56. | *Noj-kišno Šajtanlān dišātāmez-seān sur požtisa kartāz kudžitām* Nojné Šajtannak tanítása szerint sört főzvé, férjét lerészegítette. M. 51. | *mon pinal vižtām murt, vošaškini-no kulāez-seān ug va-*

laški én gyermek, esztelen ember [vagyok], nem tudok imádkozni sem, a mint kellene (tkp. kell-je szerint). M. im. 1. a). || figura etymologicával: *oži ulon šain ulsa vilsa ta noš val utšani mñem* így élve, ismét lovát keresni ment. WICHM. II. 94.

A következő két mondatban feltűnő a pusztá -ä-n rag használata (inkább *šamän* névutót várnánk ott): *odig gurtiš kīk saldatjos likto vīlem pusen gurtaz* egy faluból [való] két katona sors szerint (a német ford.: der Entscheidung des Loses gemäss) haza ment. WICHM. II. 134. | *mynam dyšetonen med uloz* er lebe nach meiner Lehre. WIED. Votj. nyelvt. 32.

šamän határozószókhoz is járul: *vor ašla šeän-ik val vilin vorttilä* a tolvaj épp úgy nyargal a lovon, mint előbb. M. 134. | *žiči ašlo-šeän-ik so-pumitā-no kešaskoz* a róka egészen úgy, mint előbb, ő elibe is kiabál. M. 121. | *soki so ašamilän kišnoez nīriš-šeän-ik olo-kin jurtišjosiniz* . . . čisto permitām akkor az embernek a felesége az előbbi módra bizonyos segítőkkel . . . mindent elvégzett. M. 70.

ta šamän ezen módon, ezen mód szerint, így: *milam ta šamen musoiāškemmi ad'amivis ebñu, inmarliš* az ezen módon kötött barátságunk nem embertől, hanem istentől való. WICHM. I. d. 201.

so šamän azon módon, azon mód szerint, úgy: *so šamen soie og džñi nññu vožini kurue* úgy kell öt másfél napig tartani. WICHM. I. 183.

2. *kojñ, küjñ* -módon, pl. *so-küjñ peri bertām* úgy (olyan módon) tért vissza a manó. Gavr. mes. 12.

3. *muzän* módjára, szerint, pl. *sobre kua-keš muze'n-ik eddam bekšñi* azután kecske módjára kezdett mekegni. WICHM. II. 132.

9. Okhatározók.

Legnagyobb részük az állapothatározóra vihető vissza, mint példánk mutatják; más részük az eszközhatározóból fejlődött.

Az -ä-n-ragos okhatározónak alapszava rendszerint a mondat alanyának állapotát jelenti és ezért rendszeren személyraggal van ellátva. Pl.

ta kilām žiči-pijosiz kion as lekäniz žičili vandilni kutkām ezeket a megmaradt rókafiakat a farkas a rókára való haragjában mérsárolni kezdte. M. 125. | *muš-tubiš adami lekäniz kulām murtlän jiraz pirak tiräniz ležām* a mézsedő ember dühében egyenesen a holt ember fejéhez hajított a fejszéjével. M. 134. | «*ā kaltak, vīztām kenak!*» *kešaskoz kuräktämäniz* «Oh jaj, esztelen ángy!» kiáltoz kínjában. M. 62. | *so-bere ud-mort*

rodhaosse žalameniz kutskiz kurin zorre sojoslen no keseg vilaz ezután a votják ember megsajnálván rokonait, az ő földjükre is kezdett esőt kérni. WICHM. II. 140. | žiči kiškamäniz vižtämisa, uknoäti pirak täčisa pegžoz a róka rettegésében esztét vesztvén, egyenesen keresztül ugrik az ablakon és elfut. M. 122. | koňa-kä nunal ortčisa, noš-ik ušjaskäm so adami kudžämäniz néhány nap múlván, az az ember részegségében (tkp. részegedtével) ismét dicsekedett. M. 70. | gondir ušsa kwaläkjämäniz täčämез-no ug lu-ni a medve leesvén, ijedtében ugrani sem tudott már. M. 121. | lud-keč šum-potämäniz assä ačiz-no šodimtä-ni a nyúl örömében magán kívül volt (tkp. maga magát sem érezte már). M. 122. | muzon kionjos kurdamenizi baškit vilä tubisa, ogez ogžä paškatiljam a többi farkasok ijedtükben a lépcsőre mászván, egyik a másikat nyomogatta. Votj. nyelvmut. NyK. XVII. 256. | atšiz tuž kema uwe-men uno kišnovi vuem mivel ő maga sokáig élt, sok felesége volt. WICHM. II. 98.

Külső ok: ta inan-tirosän adami inanlés sizä-sanzä-ik oz šod viläm ezen gabonabőség miatt az ember a gabonának becsét nem ismerte. M. 53. | lun-ažä-šori vusa, adamijoslän šolikhänizi mirdän, mirdän-ginä uštäk kili a déltájékra érvén, az embereknek bűnei miatt csak nagy nehezen lehetett, hogy le nem estem. M. 72. | so udmortlen valameniz kurin kuažles kuaž šotiz zorre mivel az a votják ember tudott istenhez imádkozni (istentől kérni), isten esőjét adta. WICHM. II. 141. | šudonez ev elen nuem so murt jarätontemze nälze tšattšais tšotš mivel nem bírta őket eltartani, az az ember az erdőbe vitte magával azt a leányát, a kit nem szeretett. U. o. 156. | so kuštämäniz mužem-vilän nukjos-gopjos-no badžin gurežjos-no kildillam az által, hogy [a szájából földet] dobott ki, a földön hegyszakadékok, völgyek és nagy hegységek keletkeztek. M. 49. | «tšip tšip» ginε kariuoz nuues pošküed pukon ginε uwez ves-tšien a fecske az erdőben csicsereg, mert az ág, melyen ül, gyöngye. WICHM. I. d. 409. | öjlaš so dinä mynyny katyken nem lehetnek vala velé szembe a sokaság miatt (KÁR.) Luk. 8, 19. | každoj jangyš en luoz-a adamily jukyškyny szabad-é embernek elbocsátani az ő feleségét akármi vétékért? (KÁR.) Mát. 19, 3. | džog potyz itsi mužemen [a mag] hamar kikelt, mert kevés föld volt ott. Márk 4, 5. (WIED. Votj. nyelvt. 29.)

main? miért?*) so in azért: ketšlen bižiz main vaktši? miért rövid a nyúl farka? WICHM. II. 77. | šundi toštid batirgäs, so in so tonä šuntä a nap nálad erősebb, azért olvaszt el té-

*) «Miért?» rendesen = mali? marli?

ged. M. 130. | *čorigä bižam tiros leša ini tuž, so in lo biži tuž šokit luiz* igen sok lehet már a halam a farkamon, azért lett bizonyára farkam igen nehéz. M. 126.

Az eszközhatározóból kell magyaráznunk az intransitív igék mellett előforduló efféle okhatározókat: *višak bam̃ pežiz ni šundžen* arczom egészen megégett a naptól. WICHM. I. d. 447. | *kitin ben tšatšaid? tšlīn sutskem* hol van az erdő? tűzzel elégett. U. o. d. 450. | *kin-ke ug osky, šelyken byroz* a ki nem hisz, az bűne által pusztul el. WIED. 151. | *šundy pōšen šujaz* a nap hevétől elszáradt. Márk 4, 6. (WIED. Votj. nyt. 29.) | *kilān višikid, Kildājli mar-kā-so šiz* ha ragadós betegségben (tkp. betegséggel) sínylődöl, fogadj valamit *Kildāj*-nek. M. bab. 71. | *viš toležān višis* holdkóros (újholddal sínylődő). Kaz. Mát. 4, 24.

Vö. zürjén: *vir-petōmōn visis* sie war krank am Blutfluss. WIED. 124. | *kitōn biš? vaōn kusōm* hol a tűz? A vízzel elaludt. NyK. XVII. 397. | *kitōn baña vais? baña vaōn kusōm* hol a fürdő tűz? Fürdő vízzel elaludt. U. o. 398. | *žarōn li oz čeglas* a melegtől csont nem törik el. U. o. 411. | *ketōn ina šyd vīris? biēn pē sōčēm wo* [ist] denn der dunkle Wald? Er ist durchs Feuer verbrannt. GENETZ, SUS. Aik. XV, 1. 40. || magyar: Szemei a vérrel és a sírással meghomályosultak. WinkC. 94. | *Látta, hogy a szarvas ez füvet ette, és meggyógyult vele.* Mel: Herb. 40. | *Vitéz Zrinyi szavával megbátorodtak.* Zr. 5. 36. Vö. MHat. I. 386.

10. Exessivus.

Az eszközhatározóból magyarázható. Vö. *ukožen uris mi punimi* wir flochten eine Peitsche aus Tressen (WICHM. I. d. 119.); de ezt úgy is értelmezhetjük, hogy paszománttal, ezüstfonállal fontuk azt az ostort (vö. *ukoān uris mi pēnimē* mi ostort fontunk ezüstfonállal. Gavr. d. 50. M. VotjSz. 110.)
Példák:

mi koškiškom̃ tuž kid'oke kamizen vižiam viž viuti mi igen messze megyünk nádból vert hídon át. WICHM. I. d. 248. | *kamizen korka mi leštim* nádból építettünk kunyhót. U. o. d. 282. | *šu-puen leštem baskištj* kányafából készült létrátok. U. o. d. 142. | *tilad korkadi pužim no koren* házatok fenyőgerendából [épült]. U. o. d. 148. | *viuam̃ dišam pašiosm̃i, kōna kuenzs um toške* magunkra öltött bundánk, nem tudjuk, hány juhbőrből készült. U. o. d. 314.★)

★) Vö. *tilad korkadi pužim no koren, urdes uk'nodj*

II. A -län-ragos határozók.

A -län rag könnyen elemezhető; az *n* benne a locativus jelölője, az *l* (-la) pedig «tájék, oldal, irány» jelentésű (zürj. *börla*, votj. *berla*[-*pal*] hátsó rész, *ulla* alsó, zürj. *ulysla* alsó rész, zürj. *görala* «hegyoldal, hegytájék» stb.); a -län rag tehát pontos megfelelője a finn -*lla*, -*llä* ragnak. Mindkettőnek eredeti jelentése tehát adessivus (magy. -*nál*).*)

Az adessivus ragjának MUNKÁCSI szerint az összes votják nyelvjárásokban mindig -län az alakja. WICHMANN szövegei azonban némileg eltérő alakokat mutatnak. Ezek szerint 1. mássalhangzó és diphthongus után az adessivus ragja -*len* alakú: pl. *džážeglen*, *tšěžlen*, *nillen* WICHM. II. km. 77; *baiioslen* I. d. 400; *atailen* II. 99; *agailen* I. d. 199; *atailen* I. d. 10; *ekseilen* I. d. 416; *väulen* I. d. 124; *niulen* I. d. 111, 112. — 2. Aglazovi és beszermani nyelvjárásban magánhangzó után is -*len* az adessivus ragja; pl. *pilen* I. d. 437; *mumilen* I. d. 464; *kuižolen* I. d. 432; *pilen* I. d. 474; *solen* II. 164. — 3. A malmyž-uržumi nyelvjárásban magánhangzó után -*uen* és -*uen*, még pedig *a*) *o* és *a* (ill. *o* és *ä*) után -*uen*, pl. *tšätsäuen* I. d. 7, 95; *korkäuen* I. d. 56; *papäuen* I. d. 156; *ukšöuen* I. d. 20; *soüen*, *kišnöuen* II. 70; *kužöuen* I. d. 187. *b*) a többi magánhangzó után pedig -*uen*, pl. *piuen* I. d. 109; *ad'amiuen* I. bűv. 5; *kikiüen* I. d. 308; *pušmoliüen* I. d. 281; *anaieuuen* II. 53; *vuuuen* I. d. 308; *kiš-puuuen* I. d. 34. (A jelabugai nyj. a -*len* helyén magánhangzó után szintén többnyire -*uen*, -*uen*-t tüntet fel.)

Az *l* és *v* (*u*) váltakozása a votjában közönséges; pl. *val* és *väu* (WICHM.) ló; *nül* és *niü* (WICHM.) leány; MUNKÁCSINÁL magánál is találunk erre példát: *kanal*, *kanaw* (Kaz.), Sar. *kanava* [or.] árok, csatorna. M. VotjSz. 120.; *jav*-, *jal*- (inf. *jalini*, præt. *javi*, *javiz*, part. *jaläm*; Glaz.) = *javititi*- (Sar.) [or.] be-

piiäua házatok fenyőgerendából [való], oldalsó ablakotok üveg. WICHM. I. d. 148. | *praška-gozjosöz d'ez med lo* kantárcsatjai rézből legyenek. M. d. 87. | *sujiz zar'ni, poskesez pu* karja aranyból való, karperecze fából való. WICHM. II. tm. 428. || abl-szal: *věladě dišam lěz dukästě olo pustolliš vurid-a?* magatokra öltött kék zubbonyotokat vajjon posztóból varrtátok-e? M. d. 74.

*) Ugyanezen *l* és *n*-nek más összetétele is van a votjában. A -*ja*, -*ga* végű falunevek (*žumja*, *Vénja*, *Gondirja*, *Pelga*, *Purga*, *Možga* stb.) locativusa -*lan* végű, pl. *žumja*: loc. *žumjalan*. MUNKÁCSI, Votj. Népk. Hagy. 194.

jelenteni valamit a törvényszéknél v. másnemű hivatalnál. M. VotjSz. 260.; *dallaš-* (Sar.), Kaz. *daulaš-* perelni, veszekedni. M. VotjSz. 390. Különösen gyakori és az egyes nyelvjárásokra jellemző az *l* és *v* váltakozása a zürjénben. L. WIEDEM. 2., 27.

A főnevek *-län* ragos alakjainak a személyes névmásoknál a következő alakok felelnek meg: *minam*, *tinad*, *solän*, *milam*, *tilad*, *sooslän* (sojoslän).

Vizsgáljuk most a *-län* ragos határozók használatát. A rag eredeti funkciójában ma már nem használatos. A *-nál* kifejezésére ma már inkább egyes névutók szolgálnak (*bordin*, *dorin*, *diñin*, *-ñin*, *vozin*).

A *-län* rag csak kivételes esetekben *-nál* jelentésű. Pl. *prorokjoslen van gožtemyn* a prófétáknál meg van írva. WIED. 117.

A mai nyelvhasználat már csak két viszony megjelölésére hazználja, t. i. a dativus possessivus és a genitivus kifejezésére.

a) Dativus possessivus.

Az eredeti helyi jelentésből való fejlődése nem szorul magyarázatra: nálam van valami, nekem van valamim. Példák:

odig ađamilän kwiñ piez viläm egy embernek három fia volt. M. 108. WICHM. II. 131. | *vaškala-dirja odig ađamilän kwiñ niliz viläm* hajdani időben egy embernek három leánya volt. M. 80. | *so kišnolän dusimez viläm* annak az asszonynak szeretője volt. M. 133. | *ovol-a ta gurtin kinlän-kü mji-kudiro šubäez* nincs-e valakinek ebben a faluban hódrémes subája? M. 62. | *so pušmoljuen tišiz ebönu* annak a mogyorónak nincsen magva. WICHM. I. d. 281. | *tinad vizmid-kä van* ha neked eszed van. M. bab. 91. | *üvül-dër mënäm deč vožä* nincs nekem jó rétem. M. d. 221.

-äm-végű igenév mellett: *ta kiž-vil nan-sukirjez bittitäk minäm bertämä ug lu* míg ezt a huszonöt kenyeret el nem fogyasztom, nem térhetek haza (nem lehet nekem visszatérésem). M. 142. | *gěž-bědsä murtlän vaškämez tatsē luä-dër* a körömnagyságú ember (valószínűleg) ide szállhatott alá (alászállása ide lehetett). M. 93. | *soki ađamilän silämez-no ug lu-na viläm* akkor az ember még csak meg sem állhatott (megállása sem volt). M. 52. | *so-tiřš baka-ämes-pilän baka-dori vetlämez-no luimtä-ni* azon időtől fogva nem járhatott többé a békához. M. 78. | *solän-no ištäršinää pirämez uz lu* neki sem lehet a bíróságra jutni. M. 143.

Az *-äm*-végű igenév mellett nemcsak akkor használatos *-län* ragos határozó, ha az állítmány *van* vagy *nincsen*, hanem

akkor is, ha az állítmány *pot-* ige (eredeti jelentése jönni, keletkezni, támadni). Példák: *šukna sultisa, solän tuž šämež potni kuktäm* reggel felkelvén, nagyon megéhezett (tkp. neki evése kezdett nagyon jönni). M. 125. | *odig-pol Inmarlän ta mužem-vilän ulišjosiz todämež-adžämež potäm* egyszer Inmarnak kedve jött kiismerni és megnézni az ezen földön élőket. M. 57. | *vištemlen tuž minemež pote vjuem* a bolond nagyon szeretett volna menni. WICHM. II. 78.

Végül még a következő kifejezéseket említjük, melyekben szintén possessivus jelentésű *-län* ragot találunk: *mon ton inti-jad žužasal, minam luoz-a?* én fölszállanék a te helyedben, nekem lehet-e? M. 72. | *minam kido karışkinî nîlî pote* én rokonotok akarok lenni (kedvem van....). WICHM. II. 179. | *Mikatlälän vožez potěsa, odęžälän dęraz šukkä* Miska megharagudván egyiküknek fejéhez csap. M. 88. | *minam ginę ug kulî, džęts kalikioslen no kulę* nekem nem kell (élnem), a jó embereknek kell. WICHM. I. d. 459. | *utämedlän, vordämedlän kuläz-ik oval* ellátásodnak, eltartásodnak nincsen kívánni valója (tkp. kellője). M. d. 109.*)

Vö. zürjén: *rutšjaslön em gujas* a rókáknak barlangjaik vannak. WIED. 117. | *omöl kailön omöl silöm* rossz madárnak rossz az éneke. U. o. | *nilän völäm nel-piän* sie hatten ein Töchterchen. GENETZ, SUS. Aik. XV, 1. 37. || finn: *on hiirellä useampiakin reikiä* az egérnek több lyuka is van. BUD. Fny. 101. | *pojalla on mustat silmät* a fiúnak fekete szeme van. U. o. || Hasonló jelentésfejlődés a magyarban is van. L. SIMONYI, MHat. I. 235.

b) Genitivus.

A legtöbb esetben a genitivus ragja.

A jelentésfejlődést talán a következő példákkal világosíthatjuk meg: *tiläd todadi van medam?* eszetekben van-e ez (gondoltok-e rá)? WICHM. I. d. 159. (Kétféleképpen értelmezhető: nektek eszetekben van-e? és [a ti] eszetekben van-e ez?) | *minam oläm kunoä ton oval* nem vagy te az én hívott vendégem. M. d. 185. (Nekem nem vagy vendégem, nem vagy az én vendégem.) | *kışnoedlän viriz tiros luoz* feleségednek sok lesz a vére. M. bab. 106. | *soki adämilän ian tuž udaltoz viläm* akkor az embernek gabonája igen (dúsan) termett volt. M. 53. | *so kuvem kışnouen kilēm odig njuiz* a meghalt

*) Vö. rendesen allativusszal: *kulä lüäm-dēr äksejlē* bizonyára kellek a császárnak. M. d. 10.

asszonyinak hátramaradt egy leánya. WICHM. II. 70. | *vižiuiu kuuem murt vañ ali minam* ich habe hier (nálam, nekem) im Raume unter der Diele einen toten Menschen. U. o. II. 82.

Példák a rendes használatra:

vižtamlän nuñjosiz žus-ulä ućkillam-no pop-jir pä otin killä a bolondnak bátyjai a pad alá néztek és a papfej csakugyan ottan fekszik. M. 109. | *Vu-murtlän kiñnoez višä viläm* a Vu-murt felesége betegeskedik vala. M. 114. | *miłam agailen kisiñaz azvešen zarni žingirtoz* a mi bátyánk zsebében ezüst és arany csörög. WICHM. I. d. 199. | *tina d kwaraed badžin, miłam mumiłilän kwaraez piči* a te hangod nagy, a mi anyáknak hangja kicsiny. M. 118. || Elég gyakori az az eset is, hogy a birtokot jelölő szóhoz nem tesznek birtokos személyragot, pl. *žažäglän miłkid vu vilin, vorgoronlän miłkid vañ-bur vilin* a lúdnak gondolata a vizen, a legénynek gondolata a vagyyonon. M. d. 193. a). | *nīllen miłkid pi vilin, pilen miłkid nīl vilin* a leány gondolata a legényen, a legény gondolata a leányon. WICHM. I. d. 474. | *gužem-nēn allän nēnal kīj* nyári napnak nappalja hosszú. M. d. 71. | *aēmälän korkan olo-mar adami-ziy vañ* a mi házunkban valami emberszag van. M. 71. | *miłam valjos savraško* a mi lovaink világosbarnák. M. d. 111. | *mēnam anakaj tuž viťu* az én anyuskám nagyon vár. M. d. 196.

Harmadik személyű, több birtokost jelölő alakok mellett a birtok is többesszámú személyragot kap; pl.:

perešjoslän veramži az öregeknek mondásai (helyesebben: az öregeknek mondása; tkp. az öreg. mondásu k). M. 189. | *valjosidllän ižnäsjoši puniškiž-kä* ha lovaiddnak sörényei (tkp. sörényeik) összegöndörödnek. M. bab. 3. | *urt-mort nēljoslän danžē koškām Kuzonä* a votják leányoknak híre (hírük) eljut Kázánba. M. d. 265. | ... *perešjosten pizi* ... az öregek fia. WICHM. II. 135. | *njułoslen kamālizi žingirtoz* a leányok kamali-ékessége csörög. U. o. I. d. 127. | *sooslen šur-jiuazi tuž baddžin izzi vañ* an der Stelle, wo ihr Fluss entspringt, ist ein sehr grosser Stein. U. o. II. 89. || Gyűjtőnév mellett egyes- és többesszám is állhat, pl. *ud-murt kaliklän kotkudizles žec, kužmo bakatirjoši Kalmāz-vilin ulillam* a votják népnek legjobb és legerősebb hősei a Kalmāz mellékén laktak. M. 61. | *udmurt kăuiklen vaškăua dirja jadijosiz viuem* hajdani időben a votják népnek hősei voltak. WICHM. II. 99. | *žuč kaliklän tatči liktāmezles azlo* az orosz népnek idejötté előtt. M. 61.

Mint mostanáig felhozott példáinkból kitűnik, a *-län* ragos szó rendszeren megelőzi a birtokot jelölő szót. De néha követi is. Pl.: *kušilez solen kijaltške* bilincsei lepattannak. WICHM. II.

165. | *šede so pallanpal keturdeskiz jultošezlen kot* észreveszi, hogy társának bal oldala nedves. U. o. 119. | *so'bīre so vedunen šaitanen koško ni gurtaz so vedun-murtlen* azután a varázsló és a sátán a varázsló házába megy. U. o. I. бүв. 36. | *nīli — pe — mīnam potši na* a leányom még kicsiny. U. o. II. 180.

Vö. zürjén: *kor voas közain kerkalön* ha a ház ura jön. WIED. 117. | *te kö jenlön pi* ha te isten fia vagy. U. o. | *sijé pópłan nöljéis nótomas úzjalne* sie wurde von den Töchtern des Geistlichen geführt, Erdbeeren zu pflücken. GENETZ, SUS. Aik. XV, 1. 37.

Genit. partitívus értelmében is használatos. Pl.:

puksimī vāulen džetsiosaz a legjobb lovakra ültünk (a lovak legjobbjaira). WICHM. I. d. 172. | *odigez viuem so uen vištem* egyikük (közülük az egyik) bolond volt. U. o. II. 78. | *odigez sooslen pileš viuem* egyikük kopaszfejű volt. U. o. II. 65. | *kuiñ šureslen, kuttiz liktem, o'ti med koškoz* a melykén a három útnak jött, azon távozzék. U. o. I. бүв. 11. a).

A -län rag a magyar -é nomen possessi-képzőnek is megfelelhet. Pl.:

ta kišät minam surzilän-ug hiszen ez a kendő az én húgomé. M. 71. | *ištop vinää minam* enyém az üveg pálinka. M. 142. | *kiñlän so?* kié az? M. d. 160. | *ñurjaškom; kiñ kiñä vormoz, ukšo solän* birkózzunk; a ki a másikat legyőzi, azé a pénz. M. 91.*) || *ud-murtlän vošaskonez kot-kinlänleš badžin* a votjának imádsága bárkiénél nagyobb. M. 66. | *minam korka jūtīm miskiuanā no luε tinadeti ug lu-ug* az én házam tetején végigesúszni is lehet, a tiéden bizony nem lehet. WICHM. II. 108.

FOKOS DÁVID.

*) Vö. az allativus -li ragjával is: *veš mar-kä žečezburez vilām gorod-kužolän šundi-āmes-pili luām* a mi jószága csak volt a város urának, mind a nap sógoráé lett. M. 72.

Ismertetések és bírálatok.

Le Monde Oriental. Archives pour l'histoire et l'ethnographie, les langues et littératures, religions et traditions de l'Europe orientale et de l'Asie — publiées par K. F. JOHANSSON, K. B. WIKLUND, J. A. LUNDELL, K. V. ZETTERSTÉEN. Vol. I. Fasc. 1. in 8° p. 86. Uppsala, Akadem. Bokhandeln, 1906. Prix du volume (env. 256 p.) 8 Kr., 9 Mk.

E füzettel egy a modern nyelvtudomány színvonalán álló új folyóirat indul meg, a melyben a szerkesztők a skandináv országok és a külföld specialistáinak közreműködésével a czímbe megjelölt körből szaktanulmányokat s más, részint a nagyközönségnek, részint a közelebb álló szakköröknek való kivonatos és tájékoztató cikkeket akarnak nyújtani. A cikkek valamelyik skandináv v. francia, angol, német nyelven jelennek meg; a svéd, dán és norvég nyelvű cikkeket francia, angol vagy német kivonat kíséri. Az 1. füzet tartalma: A. CHRISTENSEN, Un traité de métaphysique de 'Omar Hayyām. J. CHARPENTIER, Zur indischen Wortforschung. Etymologische und exegetische beiträge. K. B. WIKLUND, Finnisch-ugrisch und indogermanisch. K. V. ZETTERSTÉEN, Ibn Sa'd ock hans arbete Kitāb et-Tabagāt el-Kebīr (angol nyelvű tartalmi kivonattal). E. A. MEYER, Der musikalische wortakzent im japanischen.

A többi cikk ismertetését másoknak, illetőleg másokra hagyva, ezúttal csak WIKLUND cikkével szándékozom behatóbban foglalkozni.

N. ANDERSON 1879-ben megjelent «Studien zur vergleichung der indogermanischen und finnisch ugrischen sprachen» cz. munkájában arra a következtetésre jutott, hogy a finnugorok és az indoeurópaiak nyelvi rokonsága idővel teljes bizonyossággal ki lesz mutatható. Etymologiai egyeztetései nagy részben elhibáztak ugyan, mert a mennyiben valóban van valami összefüggés, ez átvételen alapul (így a finn *kirves* «fejsze» bizonyosan < litv. *kirvis*), ellenben nagybecsűek az ő morphologiai egyeztetései, a melyek minden kritikát kiállottak s a melyeknek alapján SWEET «History of language» cz. művecskéjében nagy hévvel, de nem mindenütt egyforma biztossággal tör lándzsát a

finnugor és az idg. nyelvek eredeti rokonsága mellett. Föltevésének korolláriumuma az, hogy a többi ú. n. ural-altaji nyelvek is, talán a japán is, rokonai az idg. nyelveknek, a mely nézetét újabban HOLGER PEDERSEN dán tudós is osztja. Ez az egész föltevés a finnugor táborban nem igen talált rokon-zenves fogadtatásra; mivel azonban újra meg újra fölmerül, hozzá kell fogni a megoldásához, már a mennyire ez ma lehetséges. A probléma természetesen az indogermanistákat is érdekli, s ezen érdeklődés felkeltésére és fokozására szükséges az eddigi tényeket és bizonyítékokat a modern finnugor nyelvtudomány követelte módosításokkal s néhány új eset és szempont érvényesítésével összefoglalni.

Az ural-altaji nyelvek szerkezete. STEINTHAL felosztása szerint vannak «formsprachen» (a minők az idg. nyelvek) és «formlose sprachen» (a melyek közé az ural-altaji nyelvcsoporthoz tartozik). Hosszú vita után kitűnt, hogy ez a «formlosigkeit» üres frázis.

Kétségtől úgy van. Ennek az ú. n. «lélektani» osztályozásnak az alapja sokkal titokzatosabb, hogysem rá építeni lehetne; nyelvtörténeti szempontból különben is hasznavehetetlen, mert hiszen «formsprache» a kínai is, a melynek azért semmi köze az idg.-hoz, és ragozó «formlose sprache» a bantu is, a nélkül hogy az ural-altaji csoporttal összefüggne. Éppen olyan értéktelen az alább többször érintett «morphologiai» osztályozás, a melynek értelmében az ural-altaji az «agglutináló», az idg. a «flexiós» nyelvek közé tartozik, mert ez sincs tekintettel a materiális rokonságra, a nyelvek történeti összefüggésére és fejlődésére; «agglutinatio» és «flexio» között különben in principio semmi különbség sincs, mert a «flexiós» nyelvek állítólagos karakteristikona, «a gyökér belső elváltozása», bizonyosan másodlagos fejlemény. Azonkívül a modern finn is a «flexiós» nyelvek közé sorolandó (SWEET, Hist. of language 63. HIRT, Die Indogermanen 70). Végül: két nyelv v. nyelvcsoporthoz tekintetében azonos lehet, a nélkül hogy genealogiai összefüggésben volna egymással: a sémi pl. «flexiós», mint az idg., de ezen az alapon senki sem merné a két csoport rokonságát vitatni. Megfordítva: egy és ugyanazon nyelvcsoporthoz tagjai időnként folyamán annyira eltérő módon fejlődhetnek, hogy egészen más morphologiai kategóriába kellene őket sorozni: így szerkezet szempontjából a mai angol közelebb áll az «izoláló» kínaihoz, mint a «flexiós» idg.-hoz (HIRT, Idg. 89) s szakértők szerint az egytagú és flexio nélkül való kínai valamikor többtagú és flexiós nyelv volt (SÜTTERLIN, Wesen der sprachlichen Gebilde 7. DELBRÜCK, Grundfragen 47). Formális elvekből tehát genealogiai összefüggés tekintetében természetszerűleg semmi sem következhetik, sem pro, sem contra. Ha tehát «formlos» volna is az ural-altaji nyelvcsoporthoz, azért még

mindíg lehetne az idg.-nak rokona; de csak azért, mert «formsprache», nem kell vele szükségkép összefüggésben lennie.

Hangrendi illeszkedés (magánhangzó-harmónia). Az ural-altaji nyelvek összetartozásának egyik legfőbb bizonyítéka mindig a hangrendi illeszkedés volt, a melyről föltették, hogy mindezen nyelvekben megvan s hogy grammatikai formaképző eszköz, a voltaképeni szóegység megteremtője. Valósággal azonban nem egyéb, mint tisztán hangfiziológiai folyamat, a mely később bizonyos grammatikai szerephez jutott, s nem is valami különösen jellemző vonásuk e nyelveknek, mert néhol, pl. a lappban, a permi nyelvekben és az osztjákban, nyoma sincs, másutt pedig, a hol manapság megvan, pl. a finnben, korábban nem volt annyira kifejlődve (még ma is: *elo* [nem: *eló] «élet», *elukka* [nem: *elykkä] «barom»). Ezért könnyen meg lehet, hogy ez a fonétikai jelenség, legalább finnugor területen, csak e nyelvek külön életében lépett föl; az meg éppen bizonyos, hogy mint általános fonétikai tünemény a finnugor és idg. nyelvek rokonsága ellen bizonyítékul föl nem használható.

A magánhangzó-harmónia lényegében előreható hasonulás. Az idg.-ban ugyan a hátraható hangzóhasonulás a túlnyomó, de az előreható hasonulás is előfordul, s természetesen mind a kettő másodlagos fejlemény. A fentebbiek alapján az lehet a finnugorban is. Az persze nem igen valószínű, hogy az egyes nyelvekben függetlenül fejlődött ki. Nem lehetne-e török hatásra gondolni, a mely finnugor területre jutva lassankint elgyöngült? Bármint legyen, igen valószínű, hogy a hangrendi illeszkedés az idg. rokonság fölvetelésének nem akadályá.

Hangsúly. MISTELI szerint az idg. hangsúly «a szóegység érzéki hordozója», noha helye nem annyira grammatikai, mint hang-mechanikai viszonyoktól függ. Az ural-altaji ellenben mindig a legelől álló gyökérnek juttatja a hangsúlyt s csakis materialiter, a tartalom feltüntetésére használja, az alaki elemeket pedig lehetőleg csonkítatlanul a gyökér után sorakoztatja s a szóegység megteremtésére a hangzóhasonulás tökéletlen eszközhöz folyamodik. Igazolatlan állítások. Az ősi «ural-altaji» hangsúly helye ma még teljesen ismeretlen: a török nyelvekben a főhangsúly az utolsó szótagon van, a finnugor nyelvek közül csak a finn, lapp és magyar hangsúlyozza rendszerint a gyökérszótagot stb. Másrészt kétségtelen, hogy az «ural-altaji» hangsúly is «a szóegység érzéki hordozója» volt, s a lehetőleg csonkítatlan alaki elemeknek a magánhangzó-harmónián alapuló laza agglutinálása minden bizonyíték híjával van s nem sokkal több fantasztikus mesénél.

Bármint álljon a hangsúly dolga a mai finnugor nyelvekben, a mai viszonyokból az ősalápokra következtetni lehetetlen. Az idg. nyelvek terén legalább valóságos hangsúly-forradalmak zajlottak le: a zenei accentus és a szabad idg. hangsúly pl. az ős-italiaiban expira-

torikus és az első szótaghoz kötött hangsúlylyá vált; a zenei accentust azonban még az idg. közösség idejében expiratorikus hangsúlynak kellett megelőznie, a mint ezt a quantitativ ablaut minden kétséget kizáró módon tanúsítja; az ós-italiai első szótaghoz kötött hangsúlyt pedig később az utolsóelőtti szótag quantitásához igazodó hangsúly váltotta föl stb. A hangsúly tehát olyan ingadozó tényező, hogy azonosságából rokonságra, különbözőségéből az ellenkezőre következtetni teljesen jogosulatlan eljárás. Az agglutinatio és a flexio kérdéséről már föntebb volt szó; ismételjük, hogy a morphologiai structura nem lehet következtetések kiindulópontja sem negativ, sem pozitiv irányban.

Fokváltakozás (stufenwechsel). Ez a finn és a lapp nyelvből ismeretes jelenség nem bizonyít az idg. ősrökonság ellen, sőt akkor sem bizonyíthatna, ha valamikor az összes finnugor nyelvekben is megvolt volna, sőt ha finnugor-szamojéd ősidőkből származnék is. Ezt a váltakozást ugyanazon fonétikus viszonyok idézték elő, a melyeknek okozata a VERNER-féle törvény szerint jelentkező ősgermán mássalhangzó-váltakozás.

Eltekintve attól, hogy a finn-lapp fokváltakozás topografiai és kronológiai viszonyai nincsenek egészen tisztázva, maga a párhuzam sem teljesen megnyugtató: a germán mássalhangzó-váltakozás egyegyedül a főhangsúly helyétől függ (gót *fadar*: idg. *pātēr*, de gót *brōpar*: idg. *bhrātōr*; ófn. *zēh*: ói. *didēša*, de *zigum*: ói. *didīsimá*), míg a finn-lapp váltakozásnál azon fordult meg a dolog, hogy nyílt volt-e az utolsó szótag vagy zárt, a mely esetben mellékhangsúlylyal lehetett ellátva (finn *akka* «öreg asszony», de *akat* «öreg asszonyok», *tupa* «szoba», de *tuvassa* «szobában»). Ha ez a párhuzam nem állná meg a helyét, más támaszték után kellene nézni, mert e jelenség sokkal idegenszerűbb, hogysem egy «általános fonétikai törvény» hatása lehetne. Ennek ellenére másodlagos fejleménynek látszik.

Apophonia (ablaut). Mióta az idg. ablaut már nem «belső flexio», a finnugor nyelvekkel való rokonság ellen föl nem hozható; jelenségei általános, bár részben még homályos fonétikai folyamatokra mennek vissza. Külömben egészen hasonló ablautok, a melyeknek okai még ismeretlenek, a finnugorban is vannak.

Az idg. ablaut (legalább a quantitativ ablaut: abstufung) oka ismeretes: az expiratorikus hangsúly; ha a finnugor ablaut oka nem ez, illetőleg ismeretlen, a két ablaut aligha lesz «egészen hasonló», s e hitebben Gombocz értekezése és előszóval nyújtott felvilágosítása sem igen tudott megingatni. Egy másik különbség az volna, hogy az idg. ablaut a jelentés szolgáltatában áll, sőt nem ritkán az egyetlen meg-

külömböztető jegy (gör. *λείπειν*: *λείπειν*; lat. *venit*: *vēnit*; úfn. *wir geben*: *wir gaben*). Ez különben egészen mindegy: az ablaut semmi esetre sem ősidg. jelenség, s így a finnugor és idg. ősrakonság fölvételét éppúgy nem gátolhatja, a mint megfordítva az idg.-ségi ősrakonság elméletét a sémi ablaut nem bizonyíthatja.

Suffixum. Az alaktan terén igen sok az egyezés; van persze különbség is, de olyasmi, a mi in principio eltérne, aligha. A tőképzés és a flexio az idg. nyelvekben főképpen, a finnugorban, úgy látszik, kizárólag suffixumok segítségével jött létre. Hogy ezek önálló szavakból származtak, az az idg.-ban csak szórványosan volt kimutatható. Éppen így áll a dolog a finnugorban is: korábban azt hitték ugyan, hogy az összes járulékok önálló szavak, a melyek csak lazán vannak a fő szóhoz agglutinálva; ilyesmi azonban voltaképpen csak a magyarban mutatható ki elvétele s csak újabb alakulásokban (vö. *-ben*: *bennem*, *-ből*: *belől* stb.); általában lehetetlen bebizonyítani, hogy egy finnugor suffixum önálló szóból keletkezett. Nyilvánvaló ugyan, hogy pl. a lp. *addam*, f. *annan* «adok» ragja és a *mon*, *minä* személynév más valamiképpen összefügg, de hogy miképpen, azt éppoly lehetetlen kimutatni, mint pl. azt, hogy a g. *δίδωμι* ragja a megfelelő idg. névmásnak valamely alakjából keletkezett.

Hogy a tőképzés és a flexio az idg. nyelvekben főképpen suffixumok segítségével ment végbe, az olyan morphogonikus állítás, a mely éppen nem értetődik magától; ennek vizsgálata azonban messze vinne főcélunktól. Mindenesetre ajánlatos mindig szem előtt tartani, hogy a «suffixum» abstractio, mégpedig a legveszedelmesebbek egyike, a mely jogosulatlan képzetek előtt ajtót-kaput tár, miért is kívánatos volna, hogy a használatból egészen kiszoruljon. Hogy miképpen függ össze a sg. 1. *-m* suffixuma a megfelelő személynév-mással, az a mi problémánk megoldása szempontjából megint egészen közömbös; ez az összefüggés különben minden valószínűség szerint csak látszat (l. alább).

Præfixum. Használata a finnugorban késői keletű és ritka. A magyarban előforduló adverbium + verbum típus «nem valódi» összetétel (vö. *kijár*: *nem jár ki*). A lívben lett præpositiós összetételek vannak, pl. *ap-tagg* «beschlagen» = lett *ap-kalt*.

Czélunk szempontjából ez mind irrelevans, kivéve talán az utolsó észrevételt (l. alább).

Reduplicatio. A tőképzés és a flexio terén az idg.-ban nagy szerepet játszik. A finnugorban meglehetősen közönséges a szó-kettőzés (pl. m. *sitteg-suttog*, *tarka-barka*), de sohasem eszköze a ragozásnak vagy a tulajdonképpeni szóképzésnek. A részleges reduplicatióra

csak olyan intenzív képzések szolgálnak példakul, mint finn *työpö-tyhjä*, *täpö-täysi*, *ypö-yksinään* «egészen üres, tele, egyedül». Ilyesmi a török nyelvekben is van. A különbség tehát az idg. és finnugor nyelvek között nem elvi, csak fokozati: a reduplicatio az idg.-ban a fejlődésnek magasabb fokán áll.

Az idg. részleges reduplicatio «fokozati» különbsége ugyan igen lényeges különbség, főleg mert azonkívül a szó- és paradigma-képzés szolgálatában jelentkezik; ez azonban még nem szükségképpen akadály a ősrakonság fölvetelésének, mert az idg. és a finnugor nyelvcsalád közötti esetleges kapcsolatot igen korai időkre tehetjük, azokra az időkre, a mikor még reduplicatio helyett ennek valószínűleg őse, a szó-ismétlés uralkodott. Mivel viszont a szó-ismétlés különböző célok szolgálatában az egész világon el van terjedve (SWEET, i. m. 47. SÜTTERLIN, i. m. 86—87.), magában véve semmiféle genealógiai kapcsolatnak nem bizonyítható.

Névszói tőképző suffixumok. Alak és jelentés tekintetében hasonló suffixumokat tüntetnek föl a következő kategóriák: 1. nomina actionis: -m, -m + voc. vö. idg. -mo-, -mā-, pl. m. *alom*, vog. *üläm* «álom», f. *kuolema* «halál»: lat. *fumus*, *fama*. — f. -minen: vö. idg. -men-, pl. f. *meneminen* «menés»: lat. *semen*. — n + voc. vö. idg. -no-, -nā-, pl. f. *kohina* «zúgás», inf. votj. *minni*, m. *menni*: lat. *somnus*, gót *itan*. — t v. d + voc. vö. idg. -tu-, -d-, pl. inf. f. *eläa* < *eläžäk, lp. *ellet* «élni», osztj. *mendaga*, *mendai* «menni»: lat. *adventus*, ószl. *vražida* «feindschaft». — 2. nomina actoris: -i, -j, -j + voc. vö. idg. -ijo-, -io-, pl. m. *játszi*, md. *salaj* «tolvaj», f. *ostaja* «vevő»: ói. *yújjyas*, «verbunden», gör. *ἄγιος*. — p, -b, -v + voc. vö. idg. -ues-, -uos-, -us-, -uet-, -uot-, pl. vog. *minpä*, *mənəp*, f. *menevā* «menő»: ói. *vidrds* «wis-send», gót *weitwōds* «zeuge». — 3. adjectiva: -da vö. idg. -to-, pl. f. *kepeä* < *kepedä, lp. *gæppad* < *gæppada «könnyű», m. *hallott. vart* (a honnan: *hallottam* stb.; dentalis praeteritumok távolabb eső ural-taji nyelvekben is vannak): lat. *inclutus*, *amatus*. — denominativa: -ŋ, -n, -i < *ni* vö. idg. -no-, -ino-, -eino-, pl. eser. *küän*, md. *kevin* «köves», f. *suolainen* «sós», lp. *guollai* < *guollāhi «halban bővelkedő»: lat. *aenus*, *faginus*, *divinus*. — superlativa: f. -ima-, lp. -(i)mus vö. idg. -mmo-, -mo-, pl. f. *pahin* «legrosszabb», lp. *buõremus* «legjobb»: lat. *summus*, *maximus*.

Közöltem az összes kategóriákat (a példákat csak szemelvénye-sen), hogy az olvasó a hasonlóság fokáról alaposan tájékozódhassék. Ítéletet alkotni a dologról igen bajos. Annyi bizonyos, hogy a hason-lóság nem valami szembeötlő. A magánhangzók, mint látjuk, nincse-nek (s talán nem is lehetnek) tekintetbe véve, úgyhogy a megfelelés a legjobb esetben csak a mássalhangzókra terjed ki. Ámde pusztá más-salhangzók édes-keveset bizonyítanak, mert hiszen az idg.-ban p és b

kivételével — s még ez is kérdés — bármely mássalhangzó állhat suffixumok élén s ezeknek elvégre valamiféle mássalhangzóval csak kell kezdődniök; a suffixumzáró mássalhangzók szintén nincsenek figyelembe véve (pl. a finnugor *-p*, *-b*, *-v* + voc. suffixummal idg. *-ues-*, *-uet-* van párhuzamba állítva, holott alak, de jelentés tekintetében is sokkal közelebb állana az egész idg.-sághoz elterjedt s rendkívül változatos jelentésű, többek között verbalis adjectivumokat is nagy számban képező *-uo-*: ói. *jīvās*, lat. *vīvos*, ir *bīu bēo*, gót *qius*, litv. *gyvas*, ószl. *živъ* «vivus»). Igaz, hogy ezeknek a pusztá mássalhangzóknak látszólag ugyanazon jelentéstani értékük van; de a felhozott példák nem éppen és nem mind meggyőzőek: pl. idg. *-io-*, *-ižo-* nem nomen actorisok képzője, hanem verb. adjectivumokat képez, a melyeknek jelentése jobára gerundivumi (ói. *yájjyas*, gör. *ἀγιος* «venerandus», lat. *eximius* «eximendus»); v. pl. a superlativus suffixuma a finnben és a lappban a sorszámneveknél nem szerepel, az idg.-ban azonban éppen azokon fejlődött ki (BRUGMANN, Grr. II, 1². 163.) stb. Hogy különböző hanganyagú suffixumok utóbb összeeshettek, az oly ismeretes dolog, hogy példákkal jóformán fölösleges megvilágítani: az idg.-ban pl. a sorszámnevek részben dentalissal vannak karakterizálva (ói. *pañcathas*, av. *puxdō* «quintus», gót *saihta*, *niunda* stb.), mint a legtöbb finnugor nyelvben (m. *negyed*, vog. *ñilit* stb.), ahol azonban a «képző» *n* + dentalis lesorvadt maradványa (vö. f. *neljante-*). A véletlen összeesések sem tartoznak a lehetetlenségek közé; ilyen: hottentotta *gorab* «corvo»: gör. *χόραφος* «valami madár» (cf. *χόραξ*), a mely szavakban a labialis állatnevek karakteristikona (vö. még lat. *columba*, ószl. *golabrъ* stb.). Vékony lehetőség végül, de nem egészen lehetetlen, hogy egyik-másik finnugor v. idg. suffixum allophyl befolyásnak köszönheti alakját; így lehet, hogy a görögök oly szavaknak, mint *ἐρέβινθος* suffixumát (cf. *ἔρπος*, lat. *ervum*) a prähistorikus autochthon őslakosságtól kölcsönözték (KRETSCHMER, Einl. in die Geschichte der griechischen Sprache, 404. HIRT, Handbuch, 25.); SWEET (i. m. 118.) szerint oly esetekben mint finn *parmas-na* «in (the) bosom» (nom. *parma*) a végső s olyan idg. jövevényszók hatása alatt maradt meg, mint *kuningas* «király», *kaunis* «szép». Látnivaló: a talaj nagyon ingatag, a bizonyítás rendkívül nehéz.

Nem. A finnugorban hiányzik. Ez azonban nem lehet bizonyíték az idg. nyelvekkel való rokonság ellen, mert a genus fogalma ezekben másodlagos fejlemény.

Ez igaz. Szépen mutatja ezt pl. az idg. karmadhāraya összetétel-típus, a melyben t. i. az első tag a másodikkal jelzői, értelmezői v.

használó viszonyban van: ha ugyanis az első tagban álló melléknév a második helyen álló névszó jelzője, akkor masc.-neutr. töformában jelentkezik, még ha a második tag nőnemű is (tehát: *ἀχρόπολις*, nem: **ἀχρόπολις*). Megjegyzendő, hogy mivel genus az összes idg. nyelvekben van, hiánya ősnyelvi (ursprachlich), nem alapnyelvi (grundsprachlich) jelenség (az egészhez vö. JACOBI, Compositum und Nebensatz, 1. 3—4., 107—108.). Ez igen fontos kronológiai mozzanat: ha t. i. a finnugor és idg. nyelvcsaládot genealógiai kapcsolatba akarjuk hozni, összefüggésüket beláthatatlan régi időkől kell kelteznünk, a mikor t. i. a két nyelvcsoporthoz jellemző, nevezetesen a flexiók sajátosságok még nem lehettek kifejlődve. Ennek pedig az volna a korolláriuma, hogy az esetleges ősrégi egyezéseknek csaknem kizárólag lexikális jellegűeknek kell lenniük, — oly következtetés, a melyet a flexio vizsgálata, a mint azonnal meglátjuk, megerősít.

Declinatio. Mind a két nyelvcsaládban ragokkal történik. A többes és a csak szórványosan előforduló kettős szám jelei a tő és az esetragok között állanak, mely utóbbiak általában minden számban azonosak. A finnugor nyelvek jellemző vonása a helyhatározó esetek nagy száma. Az alanyeset maga a tő minden rag nélkül: f. *kala*, mint lat. *mater*, *equa*. A genitivusnak állítólag nem volt ragja. Egyes finnugor nyelvekben azonban *-n* a genitivus ragja (lp. *guole* < **guolān*, f. *kalan*, md. *kalon*, cser. *kolon*), a mely a számojédban (kamassin *kolan*) is előfordulván okvetetlenül ősrégi s eredetileg *-n*- képzős adj. possessivum volt, a mit idg. analógiák is megerősítenek. Tulajdonképpen dativus H. WINKLER szerint a finnugor nyelvekben nem volt: a mai dativus-féle alakok általános jelentésű helyhat. esetből fejlődtek ki. Ez az állítás azonban bebizonyítatlan és bebizonyíthatatlan föltevés: a dativus kimutathatólag kisebb-nagyobb kiterjedésben úgy is szerepel, mint az érdek elvont esete, a melynek legrégebb alakja mai ismereteink szerint őslapp *-hi* (lp. *mu'hi* «nekem», f. *minun täytyy* «nekem kell», vog. *lone* «lónak»). A tárgyeset ragja ott, a hol még megvan, *-m*, pl. lp. *guöle* < **guolām*, f. *kalan* < **kalam*, cser. *kolom*, vog. *zulme* «a halat», kamaszin-szamojéd *kolam*: lat. *lupum*, *equam*.

Ezek bizony olyan viszonyok, a melyek az ősrökség felvételének nem igen kedveznek. A kettős szám az idg.-ban alaki szempontból ragtalan egyesszámi képzés (HIRT, Hb. 216. STREITBERG, Urdgerm. Gramm. 225. BRUGMANN, Kvgl Gr. 387.). A többes szám jele a szó végén áll (nom. *-es*, acc. *-ns*, dat. *-bhjos*, *-mos*, instr. *-ais*, *-bhīs*, *-mīs*; a loc. *-su*, *-si* és gen. *-ōm* egészen talányos); az egyes- és a többesszámi esetragok részben csak értelembeli kisiklások fölvetelével azonosíthatók (pl. instr. pl. *-ais* csak azzal a föllevéssel, hogy többesített dat. sg.), részben sehogy (pl. gen. sg. *-so*, *-sjo*, *-s*: plur. *-ōm*, loc. sg. *-i*: pl. *-si*, *-su*). Az idg. esetek alapjelentése az uralkodó felfogás sze-

rint túlnyomólag nem helyhatározói, hanem elvont (DELBRÜCK, Vergl. Syntax I, 181. s. köv. l. BRUGMANN, Kvgl Gr. 417. s. köv. l.). Az idg. és a finnugor esetragok közt alig van valami egyezés. W. legalább csak kettőre utal, ezek: az ablativus (idg. *-ēd*, *ōd*: finnugor *-ta*, *-ḡa*, pl. lat. *rectē(d)*, *lupō(d)*: lp. *ālkot* < **ālkūda*, f. *ulkoa* < **ulkoḡa* «kívülről», md. *tolgāda* «tolltól», szam. *fuada* «hátról» stb.) és a tárgy-eset (idg. *-m*: finnugor *-m*). SWEET (i. m. 118.) szerint ugyan az idg. nominativus s suffixuma nem egyéb, mint az egyes finnugor nyelvekben határozott articululus szerepét játszó *-sa*, *-s* rag, s UHLENBECK szerint is azonos a *so* mutató névmással; de ez a Bopp-féle felfogás ma valószínűtlenebb, mint valaha, s az azonosításnak a functio különbözősége sehogy sem kedvez. A többi ragok (gen., dat., instr.) terén teljes a disharmonia. Ily körülmények között csak egyetlen menekvés van: az a föltevés, hogy az ősrakonság abból az időből datálódik, a melyben a declinatio még csak a kialakulás stádiumában volt. Ezt az állapotot nem olyan nehéz nagy vonásokban rekonstruálni vagy legalább elképzelni. JACOBI (i. m. 1. és köv. l.) az összetételek mondat-tani viszonyainak vizsgálata alapján arra az igen valószínű eredményre jutott, hogy a nominativus, genitivus és accusativus híjával voltak a hangbeli exponensnek s csak helyzetük által jutottak mondatbeli szerepükhöz. A nominativus és a genitivus még később is, a mikor már raggal ellátva jelennek meg, csak hangsúly tekintetében különböztek (vö. N. VAN WILK, Der nominale Genetiv singular im Indogermanischen in seinem Verhältnis zum Nominativ): prótoidg. nom. *dejēwes*: gen. *dejewés* = idg. nom. *djēus*: gen. *diwós* = gör. nom. *Zēs*: gen. *Διός*. Legújabbán HIRT (IF. XVII, 36. és köv. l.) meglehetősen sikerrel vállalkozott annak kimutatására, hogy a casus indefinitus (= basis) mellett jelentkező csekély számú esetek közül egy s jelű mint nom., gen. és abl. sg., egy *m* jelű mint acc., instr. és dat.-abl. plur. szerepelt, s ezt a két casust UHLENBECK (IF. XII, 270.) activusával és passivusával azonosítja. Semmi sem áll tehát annak a feltevésnek útjában, hogy az idg. nyelvekben — s miért ne a finnugorban is és egyáltalában mindenütt? — valamikor semmiféle «declinatio» sem volt. E szempontból nézve a dolgot, abban, hogy a finnugor és idg. declinatio terén oly kevés az egyezés, semmi meglepő nem volna. A mi pedig a jelentést illeti, föltétlenül bizonyos, hogy az idg. esetek hosszú fejlődés útján jutottak jelentésükhöz. Hogy mi lappang a manapság még megállapítható túlnyomóan elvont «alapjelentések» mögött, azt jóformán nem is sejtethetjük. Hogy elvont esetek valami kézzelfogható, szemléleti — s mért ne helyi? — viszonyok kifejezésére használt eseteken alapulnak, az csak nem olyan hihetetlen (vö. SÜTTERLIN példait: i. m.

102—3.). A dativusnak helyi alapjelentése, a mely ellen W. annyira harczol, egyenesen valószínű (Hirt, IF. XVII, 47.), s a dativus és locativus ablaut szempontjából csak az idg. alapnyelvben kezdett egymástól különbözni (prótoidg. dat. *pāterai*: loc. *pāterai* = idg. dat. *patrai*: loc. *pāteri* = ói. dat. *pitré*: loc. *pitári*). E hosszú beszédnek kurta értelme az volna, hogy az esetleges ősrökonságnak a declinatio terén nincs akadály — újra negatív eredmény tehát, de pozitívabb természetű kijelentést a fönnforgó körülmények között s az alább méltatandó nehézségek folytán nem lehet kockáztatni.

Számnevek. Ezen a téren csak bizonytalan és jelentéktelen egyezések vannak; ez azonban nem bizonyít az esetleges idg. rokonság ellen, mivel a finnugor nyelvekkel kétségtelenül rokon szamojéd nyelvekben is egészen mások a számnevek.

A tény mégis megdöbbentő, a magyarázat nem kevésbé. A számnevek különben éppen a legeredetibb szókészlethez tartoznak: oly egyezés mint *dvāu* és *two* minden tér- és időbeli távolság és minden történeti emlék hiánya daczára hangos hirdetője az ősrégi indo-árja és a modern angol nyelv egykori azonosságának. Hogyan hidaljuk át ezt a tátongó úrt a finnugor és az idg. között? Azt mondjuk talán, hogy a közös ős-nyelvben még nem voltak számnevek? Milyen koldúszegevény lehetett akkor ez az ős-nyelv a közösség idején! A magasabb számok persze sok vad népnél hiányoznak (Hörnes, Urgesch. 20.): így egyes északafrikai néger nyelvekben a tízesek az arabsból vannak átvéve (Sütterlin, i. m. 84.), sőt az idg. tízes számrendszer is babyloni befolyáson alapuló tizenkettes és hatvanas rendszerek által van áttörve (ófn. *einlif* «11», *zweilif* «12», de: *drizehan*; ói. *pañcāśāt* «50», de: *ṣaṣṭiṣ* «60» stb. vö. Schrader, Reall. s. v. Zahlen); a legalsó számjegyek azonban sehol sem hiányoznak. Ha tehát ezek sem közösek a két nyelvcsaládban, akkor nem tudom, micsoda megfeleléseket akarunk bennük találni. Ha valahol, itt merül föl az a gyanú, hogy minden egyéb «közösség» is csak átvétel: a finnugor népek sok mindent vettek át az idg.-ból, csak számneveket nem, mert erre nem volt szükségük. Ha ebben megnyugodni nem akarunk, az «ősrökonság» alább adandó értelmezéséhez kell folyamodnunk, a melylyel a szamojéd számnevek dolgát is el lehet intézni. Ha ez sem tetszik, akkor nincs segítség, — non liquet.

Névmások. Sok névmás a finnugor nyelvekben és az idg.-ban egyformán kezdődik, pl. f. *minä* «én»: idg. **eme-*, **me-*; f. *sinä* < **tinä* «te»: idg. **teue-*, **tue-*, **te*; f. *hän* < **sän* «ő», *tämä* «ez»: idg. **so*, **sā*, **to-*; f. *ken*, *kuka* «ki»: idg. **q*o-*, **q*ī-*, **q*ū-*; f. *joka* «a ki»: idg. *io-*.

De miért ne lehetne itt árja, germán és balto-szláv hatásokra gondolni, esetleg idg. alapnyelvi befolyásokra? Vegyük csak szemügyre a következő párhuzamokat: f. *minä*: gen. av. *mana*, gót *meina*, ószl. *mene* (a nom. és gen. viszonyát illetőleg vö. óp. gen. *mana* = újp. *man* «ich»; Horn, Neupers. Schriftsprache 117.); f. *sinä* < *tinä: gen. gót *peina*; f. *hän*: óizl. *hann* «er», *hon* «sie»; f. *ken*, votj. *kin*: acc. masc. neutr. av. *kəm*, nom. acc. neutr. ói. *kím* (egészen ilyen: lp. *tam*: ói. *tám*); f. *kuka*: litv. *kōks* «wie beschaffen?», ószl. *kak* «qualis?»; f. *joka*: litv. *jōks* «irgend welcher», ószl. *jak* «qualis» (indef. relat.). A felsorolt párhuzamok túluymó részben rendkívül jellemző és elszigetelt speciális képzések, úgy hogy az átvétel jóformán bizonyos, annyival inkább, mert a hasonlóság az egész szótestre kiterjed. Íme egy ilyen párhuzam részletes elemzése: SWEET (i. m. 120.) azt állítja, hogy f. partit. sg. *tātā* és gót *ṭata* azonosítandó; igaza lehet, de nem abban az értelemben, a melyben ő gondolja: a mutató névmás neutrumának alapalakja ugyanis mindenütt *tod: ói. *tād*, gör. *τό(δ)*, lat. *is-tud* < *is-tod stb., s ugyanerre az alapalakra mennek vissza az összes germán alakok is: óizl. *ṭat*, ófn. *daḡ* stb., az egyetlen gót *ṭata* kivételével, a melynek végső magánhangzója speciális gót jelenség (STREITBERG, i. m. 272. BRUGMANN, Kvgl Gr. 465.); a finn *tātā* tehát csak gót átvétel lehet.

Conjugatio. Korábban azt hitték, hogy e téren az ellentét a két nyelvcsalád között áthidalhatatlan, hogy a finnugor igealakok kizárólag névszói képzések, a melyeknek a tisztán finit idg. igealakokhoz semmi közük. Igaz, hogy igen sok finnugor finit igealak voltaképpen participium: f. *he antavat* «ők adnak» eredetileg valószínűleg a. m. «ők adók», lp. *mi addep* talán a. m. «mi adók», s ezek az alakok egészen olyanfélék, mint az orosz *my dali* «wir (haben) gegeben». Vannak azonban tisztán finit alakok is, a melyekben a személyrag nyilvánvalóan összefügg a személynévmással, de persze nem úgy, hogy azonos volna a megfelelő birtokos személyraggal, a mely esetben megint csak névszói alakkal volna dolgunk. Ilyen tisztán finit alak f. *elän* < *eläm, a melynek *m végzete egészen más, mint a *mi birtokos személyrag, s ebből nem keletkezhett; éppen így viszonylik egymáshoz *elät* «élsz» és *elämäsi* < *elämäti «életed», *elämme* «élünk» és *elämämme* «életünk», *elätte* «éltek» és *elämäme* «életetek». E f. igealakoknak megfelelnek az idg.-ban olyanok, mint gör. *δίδω-μι*, *δίδω-μεν*, *δίδω-τε*. Kettőzött és augmentált alakok a finnugorban nincsenek, az idg.-ban viszont az infinitivasi és participiumi szerkezetek száma kevesebb. Általában: az idg. verbum finit irányban fejlődött ki erősebben, a finnugor verbum inkább nominalis irányban. Ennek daczára közös töből hajthattak.

Minden az ígére vonatkozó elemzésnek csak az a föltevés lehet

a sarkpontja, hogy a névszó a prius, az ige a posterius, illetőleg hogy névszó és ige között különbség eredetileg nem volt. Az idg. ige viszonyainak vizsgálata szép számmal mutathat föl olyan finit igealakokat, a melyek névszói eredetűek; ilyenek pl. imperat. sg. 2. *aġé = voc. sg. *aġé; lat. med. pl. 2. *damini*: inf. ói. *dāmanē*, gör. *δόμειναι*; imperat. aor. med. sg. 2. gör. *δεῖξαι* = inf. aor. act. *δεῖξαι*; bizonyos plur. 3. szem. igealakok és participiumok szemmel láthatóan összefüggnek, így: *é-bheront (ói. *ábharan*, gör. *ἔφερον*) és *bheront- (ói. *bharant*-, gör. *φεροντ*-), éppen így med. 3. sg. *e-dható (ói. *ádhitá*, gör. *ἔθετο*) és pp. *dható* (ói. *hitá*-, gör. *θετό*-) stb. Ezen az alapon tovább építve s WUNDT (Völkerpsychologie I. 2, 133.) nyomán tovább haladva HIRT (Über den Ursprung der Verbalflexion im Indogermanischen. IF. XVII, 64. és köv. l.) arra az eredményre jutott, hogy az idg. igerendszer teljesen névszói eredetű; föltevésének részletei lehetnek egyben-másban kétesek vagy vakmerőek, de alapgondolata visszautasíthatatlan. E szerint nincs miért megütődni azon, hogy a finnugor finit formák személyragjai esetleg azonosak a megfelelő birt. személyraggal. Hogy különben pronomén (illetőleg: suffixum) possessivum vagy personale van-e a játéokban, az egészen alárendelt kérdés (vö. SÜTTERLIN, i. m. 81. 129—130.); nagyobb baj ennél az, hogy az idg. személyragoknak bármiféle névmási eredete valószínűleg a mesék országába való: így pl. az idg. sg. 2. *bheres, *bheresi vagy plur. 1. *smés, *bhéromos igealakokat semmiféle fonétikai mesterkedés sem hozhatja össze a megfelelő személyű pers. vagy poss. raggal. Ebben az irányban nem hatolhatván előre egyelőre csak azt vizsgálhatjuk, vajjon csakugyan összefüggnek-e az idg. és finnugor személyragok. Bajosan: a sg. 2. például a finnugorban explosívával, az idg.-ban sziszegővel van karakterizálva; a finnugor plur. 1. és 2. minden látszat szerint *k*-val többesített sg. 1. és 2.; az idg.-ban ebből semmi sincs: a plur. 1. -*mos* ragjánál (pl. lat. *imus*, ószl. *jesmъ* etc.) még lehetne legalább arra gondolni, hogy *s*-szel többesített sg. (noha ez a föltevés tekintettel oly alakokra mint ói. *smási*, *ábharāma*, gör. *φείρομεν* stb. oly valószínűtlen, a milyen csak lehet), de a plur. 2. -*te* ragja oly messze áll az idg. sg. 2. ragjától, a milyen közelállónak látszik a finnugor sg. 2. ragjához. A végleges ítélettel azonban mégis várni kell: míg a finnugor személyragok története «megiratlan fejezet», nem lehet ebben a kérdésben véglegesen dönten, s a legtanácsosabb W. negatív eredményét olyképpen formulálni, hogy a személyragokból ez idő szerint sem támadó-, sem védőfegyvert kovácsolni nem lehet. És éppen oly kevésbé lehet abból, hogy a finnugorban a kettőzött és augmentált alakok hiányoznak. A balto-szlávban meglévő egyetlen finit

perfectum-alak, ószl. *vēdē*, valamint az összes participiumok híjával vannak a kettőzésnek, s mivel ez a hiány hangtörvény útján megmagyarázhatatlan, lehetséges, hogy a kettőzés ezekben a nyelvekben nem is állott soha a tempus-képzés szolgálatában. Az augmentumnak nevezett időhatározó adverbium csak az árjában, örményben és görögben jelentkezik világosan, a germánban és a szlávban csak igen kétes nyomai vannak (gót *iddja*, ags. *ēode* és oly ószl. imperfectumok mint *nesē-achn*), egybeült hiányzik, s tekintve mivoltát kétségtelenül már az ősidg.-ban is hiányozhatott (BRUGMANN Gr. II. 866. Kvgl Gr. 486.), tehát nem volt a conjugatio integráló része. Ilyetén rendkívül kezdetleges viszonyok megkönnyítik az ősrökonság fōlvételét, de a bizonyítást nagyon meg is nehezítik vagy éppen lehetetlenné teszik.

Szóegyezések. Túlnyomó részük átvétel idg. nyelvek régiebb és újabb fejlődési korszakaiból. Az átvételeknek legrégibb kimutatható forrása egy régi árja nyelvforma, a melyből igen sok szó jött át, pl. f. *sata*, lp. *čuotte*, md. *šada*, m. *šáz* stb. = ói. *šatām*, av. *satəm*. Vanak aztán olyan jövevényszavak, a melyek nyilvánvalóan idg. eredetűek, közvetlen forrásuk azonban nem egészen bizonyos: esetleg egy prae-árja (vorarisch), vagy éppen az ősidg. nyelv. Ilyen szó pl. f. *mehiläinen* (*h < š*), md. *m'ekš*, *m'es*, cser. *müks*, *müxs*, zürj. *muš*, *moš*, votj. *muš*, *müs*, m. *méh*, a melyet már gyakrabban az ói. *makšas* «fliege, biene», av. *mašši* «fliege, mücke» szavakkal állítottak össze. SETÁLA szerint a szó kiindulópontja egy armeniai v. thrakophryg nyelv volt. Ez azonban földrajzi okokból nem igen lehetséges: inkább valamely ősidg. nyelvjárásra kell gondolni.

Aligha. Az *š* eo ipso árja viszonyokra utal, s *makš*^o csakis az indo-iráni nyelvekre szorítkozik (UHLENBECK s. v. BARTHOLOMAE, AirWb. s. v.). Mivel továbbá a méhnek idg. közös neve nincs is (SCHRADER, Reall. s. v. Biene), a finnugor szavak ősforrása nem lehet ősidg., legfőllebb ősidg.-árja (urarisch; különben prae-árja és ősidg. is igen messze áll egymástól). Hogy azonban ősidg. jövevényszavak lehetnek a finnugorban, az több mint valószínű.

Más egyezések az ősrökonság bizonyítékai. Ezek közé tartozik f. *vesi* < *veti, md. *v'ed'*, cser. *βūt*, zürj. *va*, votj. *vu*, vog. *vit*, *vüt'*, *wüt'*, *üt'*, m. *viz*: idg. *ved. (arm. *get*, phryg *βέδν* etc.), a mely megfelelésre mint a törzsrokonság esetleges bizonyítékára már az óvatos THOMSEN utalt. Átvételről jóformán szó sem lehet, mert a szó az összes szamojéd nyelvekben is előfordul (kamasz. *bü*, osztják-szam. *üt*, *öt*, kondin-jurák *wit* stb.), aztán meg nem is kultúrfogalom hordozója.

Ez a szó kétségkívül a legerősebb argumentumok egyike, valószínűs Achilles; de ennek is van sebezhető sarka, a melyre alább uta-

lok rá, egyelőre csak azt jegyezve meg, hogy az előbb tárgyalt *méh* sem kultúrszó.

Hasonló jellegű a «név» fogalmát kifejező szó, a mely szintén minden finnugor és szamojéd nyelvben is megvan: f. *nimi*, zürj.-votj. *nim*, vog. *nām*, *nam*, osztj. *nem* stb., m. *nér*, szamojéd *nim*, *nim*, *nem* stb. = ói. *nāman*. gör. *ὄνομα*, lat. *nomen*, ószl. *ime* stb. A *nem*, *nim*- alaknak megfelelő forma idg. területen nem mutatható ki, a mi szintén az átvétel ellen szól.

Ellenkezőleg: minden az átvétel mellett szól. A szó idg. bázisa *onōmen (HIRT, Der idg. Ablaut, 311.), a mely ablautjával és suffixumával, valamint általános elterjedésével azt a benyomást kelti, hogy a legősibb idg. szókinszből való. E bázisnak megfelelő forma a finnugor és a szamojéd nyelvterületen nincs, sőt idg. folytatásai közül is hiányoznak azok, a melyekben az első szótag épségben maradt (V¹ *enāmen: gör. *ὄνομα*, RS *enāmen: ószl. *ime*); ellenben, igenis, megelhető az, a melyben az első és utolsó szótag zérusra van redukálva: *nōmŋ = árja *nāma. A finnugor *nem*-, *nim*- miatt fölemlítendő még: *nāmen (gót *namō*, óizl. *nafn* stb.).

A szintén igen elterjedt f. *kala*, lp. *guölle*, md. *kal*, cser. *kol*, vog. *zul*, *k'ul*. m. *hal* stb., szamojéd *kola* stb. szavakkal alak és jelentés tekintetében feltűnően egyezik idg. *(s)*qalo*-, *(s)*qalo*: an. *hvalr* «walfisch», mhd. *wels*, ópor. *kalis* «wels», lat. *squalus* «ein grösserer meerfisch».

Az átvétel lehetőségével itt is számolni kell (SCHRADER, Reall. s. v. Wels).

Ide tartozik aztán f. *koi* «morgendämmerung», lp. *kuöi²tēt* «leuchten», zürj. *kya* «helligkeit», vog. *khuj*, *χuj*, *khaj* «morgenröte», m. *hajnal* stb. stb. igen kiterjedt a szamojéd és török nyelvekben is jelentkező rokonsággal; e csoport idg. megfelelője *qoitu- (ói. *kētūš* «helle, licht», gót *haidus* «art, weise», an. *heið* «klarer himmel», *heiðr* «heiter», ahd. *heitar* stb.).

Idg. *qoitu formansa BRUGMANN (Grr. II, 1², 180.) szerint csak *u*; a bázis *t*-je ugyan talán *d*-vel váltakozik (cf. gót *heitō* «hitze», ahd. *heiz* «heiss» etc. UHLENBECK s. v. *cétati*), de azért aligha «suffixalis» jellegű (vö. pl. gör. *ζόρος* «Groll»: gót *hatis* «Hass» = idg. *kot:- *kod-), s még ha az volna is, az ősrökonság és az átvétel dilemmája nem volna eldöntve.

A f. *puren* «ich beisse», lp. *borrat* «essen», md. *porəms* «nagen, beissen», cser. *puram* «beissen, kauen». zürj. *purny*, osztj. *porlem*, vog. *puri* «beissen», m. *fúrni* csoporttal, a melynek a szamojédben és törökségben is vannak képviselői, lat. *forāre* stb. áll szemben. Az

alapul szolgáló gyökér jelentése: «mit einem scharfen instrument bearbeiten».

Ezen alapjelentés felvételének az a magyarázata, hogy W. a csoportot a «fűrő» finnugor névével (f. *pura*, osztj. *par*, *por*, cser. *puro* stb.) hozza kapcsolatba; hogy mennyi joggal, azt nem tudom megítélni. A fonétikai viszonyok nem éppen megnyugtatók: a m. *fűr* végső mássalhangzója tudtommal nem eredeti (régebben: *fül*, ma is: *fúlánk*), talán dissimilatorius jelenség (vö. *fúldal*); a mi az idg. összefüggést illeti, a bázis **bher*, **bherā*, **bherēi* (WALDE s. v. *ferio*), a mi a finnugor szavak vokalizmusára nézve nem kedvező. A fő azonban az, hogy a fűrő kultúreszköz s mint ilyen könnyen kél vándorútra. Hogy szamojéd *pare* esetleg az osztj. *par*, *por* átvétele, azt maga W. megengedi, s hogy az osztják-szamojéd *pur* nem más mint az orosz *bur* «erd-, bergbohrer» átvétele, azt egyenesen állítja; miért tiltakozik tehát az osztj. *par*, *por* < orosz *bur* ellen? A f. *pura* W. szerint is élénken emlékeztet a svéd *borr*, norv. *bor*, mnd. *bor* szavakra; miért ne lehetne tehát germán jövevényszó, mikor a hasonló jelentésű f. *napa-kaira* sem más, mint egy köz-germán, s hozzá még összetett szó: ahd. *naga-bêr* < **naba-gêr*, agls. *nafo-gár*, an. *nafarr* (SCHRADER, Reall. s. v. *Bohrer*)? A viszonyok sokkal homályosabbak és zavarosabbak, semhogy építeni lehetne rájuk.

Már TOMASCHKE utalt egy «gödör» jelentésű szócsoportha, mely Európában és Ázsiában nagyon el van terjedve; ez a csoport: f. *kuoppa* «grube», lp. *goppe* «aushöhlung», zürj. *göp*, *gu* «grube», votj. *gop* «thal, vertiefung», *gu* «grube, grab», m. *göbe* «wassergrube», *kupa* «vertiefung» stb. E szavak kölcsönös viszonya igen homályos, valamennyien nem tartozhatnak szorosan össze; de minden esetre melléjük sorakozik oszm.-török *koba* «loch, grube, graben», mong. *řaba* «grube». Hasonló csoport az idg.-ban: gör. *ρύπη* «erdhöhle, kammer», ószl. *župa* «grab» stb., aztán ói. *kūpas*, gör. *ρύπη* «höhle», lat. *cūpa*, kfn. *kopf* «trinkgefäß, kopf»; e gazdag csoport tagjai alak és jelentés tekintetében a finnugor szavakra emlékeztetnek, de ezeknek eredetije aligha lehetnek. A finnugor csoportban bizonyosan vannak idg. átvételek, de ősrokon megfelelések is.

Az egész bizonyítás ilyenformán meglehetősen határozatlan. Idg. **geup* és **keup* aligha tartozhatik össze; vagy talán csak a finnugor szókezdő *k*: *g* megmagyarázására való? Mit lehetne felhozni azon föltevés ellen, hogy az összes esetekben átvétel forog fönn? Hiszen a bizonyítékok között szereplő kfn. ófn. *kopf* sem más, mint az átvett latin *cuppa*, *cūpa* (KLUGE Etwb., DETTER Deutsches Wb. s. v. *Kopf*)! Ha W. ezt a kategóriát a neolith lakógödrökkel (*wohngrube*) akarja összefüggésbe hozni, a dolog érdemében, t. i. a prähistoriai archäolo-

gia szempontjából, igaza lehet, de akkor ez a kategória kultúrszócsoport, a mely az ősrökonság fölvételét még inkább megnehezíti. A mint W. nézetének további támogatására fölhoz, tényleg egészen más valamit bizonyít. W. ugyanis úgy vélekedik, hogy a «kúpalakú, a lakógödör fölé emelt építmény» finnugor neve: f. *kota*, lp. *goatte*, md. *kudo*, cser. *kudo*, zürj. *-ka*, *-ku*, osztj. *χōt*, m. *ház* — jól ismert dolog az idg.-ban is, vö. *kútas*, *kutíš* «haus, hütte», av. *kata* «graben, haus» vagy pedig an. *kot*, ags. *cot* «kleine hütte». A germán szavak ősgermán alapalakja, *kuta (KLUGE-LUTZ, Engl. Etym. s. v. *cot*), igen könnyen szolgálhatott átvételek kiindulópontjául. Az árja szavak közül, a melyek a germán szavakkal természetesen nem függhetnek össze, *kutíš* és társai elesnek, mert prákritikus fejlemények, a melyeknek bázisa *kert «binden, flechten» (UHLENBECK s. v. WACKERNAGEL, AiGr. I, 169.). A megmaradó av. *kata* tehát nem az idg., hanem az annyi-szor konstatált iráni összefüggést bizonyítaná. Hogy melyik fél volt az átvevő, egy perczig sem lehet kétséges. Irán földje ősrégi kultúrközpont: már az árja kultúra is régi semita s még régibb sumír-akkad rétegben gyökerezik; ha már most SWEET (i. m. 124. és köv. l.) nyomán a sumír rokonságra nem akarunk építeni — a mi ugrás volna a sötétbe — csak az a lehetőség marad hátra, hogy az iráni nyelv volt az átadó.

A «holló» neve finnugor-szamojéd és idg. területen egyforma hangzású: f. *kaarne*, lp. *garanas* stb. jurák-szam. *har(o)na*, vö. gör. *χορώνη*, *χορὰς*, lat. *cornix*, *corvus*.

Az onomatopoetikus befolyás lehetősége folytán, a melyet W. maga is megenged, ez a megfelelés nem sokat bizonyít.

Nem volna nehéz ilyféle megfelelésekből hosszú jegyzéket összeállítani, s még könnyebb lesz majd akkor, ha a szamojéd nyelvek szókincse föl lesz dolgozva. Ellenben a már ma is jól ismert török nyelvektől nem sokat várhatunk: ezek grammatikai és lexikális tekintetben meglehetősen eltérnek az elég szorosan összetartozó finnugor és szamojéd nyelvektől, úgyhogy az összefüggés a nagy ural-altáji nyelvcsalád keleti és nyugati ágai között némileg még problematikus és homályos; lehet, hogy a réseket ma már elveszett nyelvek és népek (pl. a nyugat-szibériai talányos szabirok) töltötték ki. Idg. nyomok azonban a törökségben is vanuak, úgyszintén ifjabb-idősebb átvételek is.

E kijelentések értékelését másokra kell bíznom, mert a probléma végképpen kívül esik látókörömön.

Vannak aztán igen nagy számban olyan szavak, a melyeket ősrerű hangalkatuk miatt az ősrökon szavak kategóriájába lehetne

sorolni, a melyek azonban az ural-altáji nyelvcsoporthoz csak egy-egy ágában fordulnak elő. Ilyen f. *mesi* < *meti «honig», lp. *mietta* «met», md. *med'*, cser. *mü*, zürj. *ma*, votj. *mu*, m. *méz*: idg. *medhu «met, honig, wein» > ói. *mādhū* «honig, süsser trunk», gör. *μέθυ* «wein», ószl. *medъ* «honig, wein», litv. *midūs* «met», *medūs* «honig», an. *mjoðr* < *meduz «met». Árja jövevényszó *e*-je miatt nem lehet: germán, litván v. szláv eredet elgondolhatatlan, mert a szó az egész finnugor területen el van terjedve. A szó tehát ós-idg. jövevényszónak vagy közös idg.-finnugor szónak is tekinthető. Más szavaknál ez idő szerint lehetetlen átvételre gondolni. Ilyen f. *suola*, md. *sal*, zürj. *sol*, votj. *sylal* «salz»: gör. *ἄλς*, lat. *sal*, ószl. *solr*, lett *sāls* stb. Az összefüggés nyilvánvaló, de nem lehet oly régi idg. formát kimutatni, a melyből a szó közvetlenül átvéve lehetne: az ősrökonság csaknem bizonyos.

A bizonytalanság, mint W. kifejezéseiből látni való, igen nagy, a valószínűség azonban mégis az ősrökonság ellen szól. Ugyanis mind a két szó kultúrszó, a mely kategóriája a szavaknak óriási területen terjedhet el: ha pl. a «bors» és neve (ói. *pippalí*) Indiából Észak-európába eljuthatott (vö. ófn. *pfēffar*, agls. *pipor*, an. *piparr*; SCHRADER, Reall. s. v. *Pfeffer*. UHLENBECK s. v. *pippalam*), miért ne juthatott volna el idg. *medhu és *sāld finnugor nyelvterületre? A só esetében különben új mezeje tárul föl a valószínűségeknek: mivel nyomai már a dán konyhahulladékokban kimutathatók (HIRT, Idg. 297.) s használata minden kétséget kizárólag okvetetlenül ősrégi, azért jóformán kikerülhetetlen az a föltevés, hogy neve az idg.-ban bevándorlott szó, a mint ezt már tekintélyek is lehetségesnek tüntették föl (BRUGMANN, Grt. I², 162. SCHRADER, Reall. s. v. *Salz*). Azon eshetőségen kívül tehát, hogy a só és nevét valamelyik nyelvcsalád a másiktól vette, fönnforog még az is, hogy mind a kettő egy harmadik prähistorikus csoporttól vette át; az ősrökonság minden analógia szerint sokkal valószínűlenebb, mint az átvétel, és szorosan véve semmi esetre sem bizonyítható be (l. még alább).

Az ANDERSONTÓL összegyűjtött anyagban meglehetősen sok szót lehetne ősrökonnak tekinteni. De sok esetben korai volna valamely szónak eredetéről határozottabban nyilatkozni, mert a keleti finnugor nyelvek története még mély homályba van burkolva, s így, mivel a notórius árja átvételek éppen ezekben a legszámosabbak, gyakran lehetetlen megmondani, nincs-e átvétellel dolgunk. Újabbban a finnugor nyelvek történetének kutatása terén élénk tevékenység uralkodik s nem sokára jobban felkészülve foghatunk a probléma megoldásához. De a végeredmény már most is egészen kétségtelen: az idg. és a finnugor nyelvek ősrökönok. Azt persze nem remélhetjük, hogy a közös forrásból való eredet törvényeit valaha pontosabban fogjuk ismerni: ez az eredet beláthatatlan régi időkbe esik, ismereteink mindig felü-

letesek lesznek, s azok, a kik mindenütt mathematikai bizonyítékokat akarnak, soha sem lesznek megelégedve az eredményekkel. De ez semmit sem tesz. Elvégre nem az a fontos, hogy valamely ősfinnugor-szamojéd umlauttal vagy éppen egy ősidg. lautverschiebunggal jöjjünk tisztába, hanem azt kell megtudnunk, milyen módszereket és elemeket használtak föl ezek az ősnyelvek morphologiai rendszerük kiépítésére, s ezt jócskán elősegíti az idg., illetőleg finnugor és szamojéd nyelvek morphologiai rendszereinek összehasonlítása. Ebbe a munkába szerencsére bevonhatjuk az áltáji nyelveket is, a melyek általában még sokkal eredetibb fokon állanak, mint a nyugati ágak, s a melyek segítségével még mélyebben fogunk az idg. nyelvek homályos őstörténetébe behatolhatni.

Sajnálatomra sokkal skeptikusabb álláspontot kell elfoglálnom: a távolabb állók szemében már az összehordott anyag mennyisége sem indokolja a vérmes reményeket. SWEET persze még kevesebb anyag alapján még energikusabb kijelentést tesz (i. m. 120.): «If all these and many other resemblances that might be adduced do not prove the common origin of Aryan and Ugrian, and if we assume that the Ugrians borrowed not only a great part of their vocabulary, but also many of their derivative syllables, together with at least the personal endings of their verbs from Aryan, then the whole fabric of comparative philology falls to the ground...» De ez nem változtat a dolgon: ellenben elkerülhetetlenül szükséges az egész anyagot közzéadni, illetve — ha nem volna még együtt — összehordani, ha ugyan arról van szó, hogy tudjunk, nem pedig, hogy a mester szavára esküdjünk. A teljes anyagot aztán módszeresen kell feldolgozni s e végre mindenek előtt a belső kérdéseket kell megoldani: meg kell csinálni az ősi ural-altáji vagy legalább finnugor grammatikát, hang- és alaktant egyaránt — mert tekintve az eddig elért eredményeket nem hinném, hogy csakugyan annyi umlaut és lautverschiebung volna ismeretes, a mennyi a probléma megoldásához elégséges. A nyelvjelenségek kölömben összefüggnek, s egyiket sem lehet kicsinyelni: nemcsak a lautverschiebung fontos, hanem a Verner-féle törvénnyel megmagyarázott «kivételei» is, mert ezek összefüggnek a proethnikus hangsúlyozással, ez viszont az ablauttal, ez meg a semasiológiával stb. A legapróbb részletekre kiterjedő grammatikai, főleg phonologiai akribia nélkül a morphologiai rendszerek hasonlítását sem biztat sikerrel. S hogy W. ennek nagyon is tudatában van, annak jelen czikkében követett eljárása a legjobb bizonyítéka.

Az eddigi anyag alapján kialakult nézetemet a legnagyobb föntartással következőleg formulálnám.

Az idg. és a finnugor nyelvek mai állapotukban rendkívül különböző benyomást tesznek. Valószínű, hogy a két nyelvcsoporthoz jellemző különbségei (magánhangzó-harmónia, hangsúly, fokváltakozás, ablaut, kettőzés, grammatikai nem stb.) túlnyomó részben, talán kivétel nélkül másodlagos fejlemények, a melyek az ősrakonság felvételét nem gátolják. Az ilyképpen elhanyagolható különbségek mellett látszat szerint nagyszámú lexikális és csekélyebb számú morfológiai egyezések vannak, s ezek volnának az esetleges nyelvrokonság pozitív bizonyítékai.

A mi a szókészletet illeti, rendkívül feltűnő a számnévi egyezések teljes hiánya, szemben a névmási egyezéseknek szinte teljes azonosságával. Az egyező szókészlet legnagyobb része általános megegyezés szerint és kimutathatólag átvétel egyes idg. nyelvek (germán, balto-szláv, árja) területéről. Az ennek levonása után megmaradó kis hányad átvett volta igen valószínű, ősrakonsága nagyon kétes, szinte bizonyíthatatlan. Ha azt kérdezzük, hogy egy relative jól ismert és homogén tömegben, a milyen az idg. alapnyelv, hogyan támadhattak közidg. lexikális egyezések, csak ez lehet a felelet: úgy, hogy valamely szó a nyelvterület bizonyos pontján életbe lépett s innen hullám alakjában szétterjedve egyénről egyénre, törzsről-törzsre szállott, míg az egész nyelvterület minden pontjára el nem jutott. Ezt a magában véve is világos és elfogadható föltevést még inkább megerősíti a részleges, csupán bizonyos számú nyelvekre szorítkozó egyezések megvolta: ezek részben okvetlenül úgy támadtak, hogy valamely közép-pontból kiindulva terjedésük közben bizonyos ponton megállottak (az a föltevés, hogy az összefüggő nyelvterület többi részében minden esetben kivesztek, az elméleti lehetőséggel és a tényekkel egyaránt ellenkezik). Szóval: részleges és általános idg. egyezések egyformán átvétel útján terjedtek el, s ősrakonság és primordiális átvétel lényegében egy; a kettőt szétválasztani velejében hiú és a priori eredménytelen törekvés. Föltéve tehát, hogy a finnugor és idg. nyelveket beszélő népek valamikor egy egységes ősnépet alkottak, az ősrakonság esetleges jelei ebben a legkedvezőbb esetben is csak ősrégi átvételeknek bizonyulnának. Ilyen egységes ősnép felvétele azonban semmivel sem bizonyítható föltevés, a melynek csupán elméleti alapja van s csak azért van, mert a primitív ősalapokról végkép semmit sem tudunk. A mit tudunk s a mire tehát építhetünk, csak annyi, hogy a finnugor és az idg. nyelvterület határos volt: a finnugor népek legrégibb lakóhelyei ugyanis mai tudomásunk szerint a Keleti-tengertől és a Finn-öböltől az Uralig és a Kaspi-tengerig terjedtek (így W., nagyjában ugyanígy SCHRADER, Reall. s. v. Urheimat 894. SWEET i. m.

113. HIRT, Idg. 71.), az idg. őshaza pedig, illetőleg az idg. nyelveket beszélő népek legrégibb elterjedési spharája talán Skandinávia (így SWEET i. m. 130., 132., mint már előtte PENKA), nagyobb valószínűséggel az északkeleti orosz erdővidék (HIRT i. m. 183., 189.) vagy a délkeleti orosz steppe (SCHRADER u. o.), esetleg valamennyi, de minden-esetre Európa keleti része. Ez a földrajzi szomszédság teljesen elégséges volna az egyezések megmagyarázására: hogy idg. szavak finnugor nyelvterületre vándorolhattak és megfordítva, az oly föltevés, melyet a szavak története minden kívánható evidentiával s a legszélesebb terjedelemben megerősít. Az átvételnek nincs határa, nincs rációja: átvesznek első sorban kultúrshókat, de aztán mindent a világon s minden belátható szükség nélkül, s a betolakodott idegen szavak igen könnyen kiszorítják az ősrégi autochthonokat, úgyhogy amazoknak megvolta sohasem lehet bizonyítéka a velük jelzett fogalom eredeti hiányának. A lónak ősrégi germán nevét (vö. agls. *eoh*, an. *jór*, as. *ēhu*-, gót *aihuwa*:- idg. *ekwo*-) kiszorítja a görög és gall elemekből álló késő latin *paraverēdus* = ófn. *pferfrit* «ló»; viszont a germán eredetű *ganso* «lúd» behatol a spanyolba, *jégere* «vadász» a litvánba, *čedo* «gyermek» az óslávba, *föld* a magyarba stb. Hogy a f. *saippio* eredetije a germ. **saipjon* (fn. *seipfe*), hogy *rengas* őse a germ. **hringaz* (ófn. *hrinc*) vagy hogy a m. *herczeg*, *polgár* germ. bevándorlottak, azt meg lehet érteni; de miért jövevénytűző a finnben *akana* «polyva» (gót *ahana*), *multa* «föld» (gót *mulda*), *kaunis* «szép» (gót *skauns*), *rauma* «folyam» (germ. **strauma*-), *kernas* (ném. *gern*) «szíves» vagy a magyarban *medve* (ószl. *medvéd*), *rend* (ószl. *rend*) stb.? Hogy efféle átvételekre szükség nem volt, az nyilvánvaló. S nyilvánvaló az is, hogy a mi a történeti időkben lépten-nyomon szembeötlő és kézzelfogható tény, az a történetelőtti időkben is legalább is éppen oly gyakori jelenség lehetett — legalább is, mert kezdetlegesebb műveltségi viszonyok között nagyobb az átvételek szükségessége. Kiegészítésül nem fölösleges arra utalni, hogy lexikális egyezés csalfa látszat is lehet; vannak értelem és alak tekintetében egybevágó megfelelések, a melyek láttára az ember nem hisz a szemeinek, vö. *latyak*: óír *lathach* «Schlamm», *tenyer*: kfn. *tener* «flache Hand», *nő*: kínai *nü* «donna», *kér*: fidszi *kere* «pregare» stb. Hogy ilyen lidérczek a finnugor és idg. rokonság bizonyítására összehordott anyagban is lesznek, arról meg vagyok győződve. Föltűnő végül, hogy olyan fogalmak, mint «víz», «hal», «holló», «név», kifejezésére vannak állítólag ősrökon szavak, sokkal primitívebb fogalmak, mint testrészek, családtagok, kifejezésére meg nincsenek. A ki ily nehézségek daczára egyezéseket ősrökontság bizonyítékainak nyilvánít, az többet mond, mint a mennyire,

legalább ez idő szerint, jogosítva van, s minden esetre többet, mint a mennyit be tud bizonyítani.

A mi pedig a morfológiai egyezéseket illeti — mindig föltéve, hogy csakugyan vannak és eléggé evidensek — természetesen igen erős az a praëjudicium, hogy ősrökség bizonyítékai. Egyelőre azonban úgy látszik, hogy számuk, főképpen a flexio terén, igen csekély. Ez ugyan még nem volna baj, mert a tőképzés és flexio keletkezését tetszés szerinti régi időből keltezhetjük. A dolognak azonban az a bökkenője, hogy bizonyos várható primitív egyezések (pl. az *s*-nom. vagy a sg. 2. nem jelentkeznek, mások viszont (pl. az *-m*-acc.), noha a flexio fejlettebb állapotára utalnak, kimutathatók. Így aztán a következő dilemma előtt állunk: vagy volt az egységes ősnyelvben flexio — a mi csaknem hihetetlen — s akkor kifejlett flexivikus alakok elvesztek, vagy nem volt — a mi a priori valószínű — s akkor a flexivikus egyezések csak látszólagosak. Ennek a látszatnak két oka lehet: a véletlenség és az átvétel. Ez az utóbbi feltevés első tekintetre valószínűs hære-sis, de nem az: flexivikus egyezések is csak olyan módon terjedhettek el az ősnyelvben, mint a lexikálisok, t. i. átvétel útján — azzal a különbséggel, hogy elterjedésükhöz huzamosabb és bensőbb nyelvi érintkezésre volt szükség. Másrészt meggyőződésem szerint, a melyet azonban tér szűkében itt meg nem okolhatok, flexio és tőképzés, illetőleg flexivikus és tőképző «suffixumok» között a nyelv morphogenetikus stádiumában nem lehetett különbség; tőképző suffixumok vándorlása pedig a történeti időkben minden kétséget kizáró módon kimutatható: így pl. szláv eredetű suffixuma van a régi m. *fegyver-nek* szónak, francia suffixum jelentkezik az olyan német szavakban mint *halb-ier-en* (fr. *polir*), *mancher-lei* (ófr. *ley* «Art u. Weise») stb. E szempontból nézve a dolgot a flexivikus suffixumok történelem-előtti vándorlása nem olyan föltűnő, semmi esetre sem föltűnőbb, mint pl. az, hogy a finnben a jelző melléknév a jelzett szóval számban és esetben megegyezik, holott más finnugor nyelvekben rectio nélkül szűkölködik. A morfológiai egyezések másik forrása a véletlen: így némely indokínai nyelvekben *-m*-accusativust találunk (TROMBETTI, L'unità d'origine del linguaggio. 128.); az óperzsa enklitikus névmások újperzsa folytatói (HORN, i. m. 119.) névszók mögött csalódásig hasonlítanak a finnugor birtokos személyragokhoz, vö. újp. *pidaram*, *pidarat*, *pidarasz* «mein, dein, sein Vater»: lp. *čalmem*, *čalmed*, *čalmes* «szemem, szemed, szeme»; az óírben a pers. pronomenek a praepositíókhoz függednek, mint a magyarban a személyragok a névutóhoz, vö. óír. *immut*, *immut*, *imbi*: «körülöttem, körülötted, körülötte». Ilyféle véletlen találkozásoknak valószínű meglegya a hangbeli kiegyenlítődé — az a jelenség, hogy

eredetileg megvolt hangzásbeli különbségek zérusra redukálódnak: így az óír *bermme*, *berthe* «ferimus, fertis» alakok suffixumai csak látszólag hasonlítanak a f. *sanomme*, *sanotte* «mondunk, mondotok» alakok suffixumaihoz; az olyan idg. dentalis praeteritumok mint újp. *kardam* «ich that», *guftam* «ich sagte» v. óír *as-ru-bart* «dixit», *alt* «educavit» egészen másféle képzések mint a germán «gyöngé» praeteritum (gót *sōkida*, *nasida*, ófn. *suohta*, *nerita*) stb. Ily reflexiók hatása alatt az amúgy is vékony morphologiai anyag egészen összezsugorodik s nem nyújthat elég széles alapot következtetések számára.

Mindaz, a mit az idg. és finnugor ősrökség kérdéséről az általános és az idg. nyelvtudomány álláspontján ez idő szerint mondani lehet, nézetem szerint csak ennyi: az eddig összehordott, illetőleg közölt anyag se mennyiség, se minőség tekintetében nem olyan, hogy a dogmatikus állásfoglalást igazolná. Bármilyenek legyenek is egyéni benyomásaink, tudni nem tudunk semmit, s féltő, hogy egyhamar nem is fogunk. De azért a czikk tudós szerzőjének összefoglaló és elmemozdító észrevételeiért mindenesetre hálára vagyunk kötelezve s fokozott érdeklődéssel várjuk e körbe vágó további relatióit és mondanivalóit. A ki keres, az talál, — ha ma nem, hát holnap.

SCHMIDT JÓZSEF.

Kisebb közlemények.

Adalékok a magyar nyelv szófejtő szótárához.*)

Rendszeresebben foglalkozva a magyar nyelv régi, honfoglalás előtti török elemeivel, munka közben gyakran tapasztaltam, hogy azon újabb egybevetések közül, a melyeket ezideig elfogadhatóknak vagy legalább lehetségeseknek tartottam (talán velem együtt mások is), igen sok, szinte azt merném mondani, a legtöbb nem állja meg a kritika tűzpróbáját. E rostalgatás egyik eredménye az alább közölt sorozat, a mely persze a sok közül csak néhány szóval foglalkozik, leginkább azokkal az esetekkel, a hol fölfogásomat megokolhattam a nélkül, hogy török jövevényszavaink hangtanának részletes fejtegetésébe kellett volna bocsátkoznom, a mire egyebütt úgy is lesz alkalmam.

3. Bálvány. E szóról eddig — ha BUDENZ származtatását (< zürj. *bölban*, *böban*, *bolban* «götze, standbild; klotz, leisten; dummkopf», Ethn. 8 : 117. kk.) figyelmen kívül hagyjuk — annyit tudtunk, hogy alakilag és jelentésileg pontosan egyező másai az összes szláv nyelvekben el vannak terjedve. Az átvevő fél csak a magyar lehetett, bár másrészt igaz, hogy e szó a szlávsnak is aligha eredeti tulajdona.

MUNKÁCSI az Ethn. 7 : 227. lapján új magyarázatot kísért meg. Utal az ó-tör. *balbal* «gedenkstein» szóra, a mely szerinte «mind a zürjén, mind a szláv-magyar bálvány-féle szavak közös forrása».

Első pillanatra talán elfogadhatónak látszik e föltevés. de ha kissé jobban szemügyre vesszük, hamar kitűnik, hogy milyen ingatag talajon épült. Hiszen az a *balbal* szó, a melyre M. hivatkozik, egyike az ó-török fölíratok legrejtelmesebb szavainak; maga is ugyancsak rászorulna a magyarázatra, nemhogy másokat magyarázna.

---

*) L. 267. 1.

Mindenekelőtt, a mi e szó hangalakját illeti, nem szabad felednünk, hogy a *balbal olvasat csak feltevés. A feliratok csak *blbl*-t adnak, vokális-jelek nélkül. RADLOFF megjegyzi: «dieses sich öfter wiederholende wort wage ich nicht mit vocalzeichen zu versehen ... da kein vocal hinter dem ersten *b* steht, könnte man *balbal*, *balbıl*, *balabal*, *balıbal*, oder *balabıl* lesen. am wahrscheinlichsten ist aber die lesung *balbal*» (Die alttürkischen inschriften d. Mongolei. Dritte lieferung. p. 234). Így nyilatkozik THOMSEN is: «le mot *blbl* semble inconnu dans toutes les langues apparentées, et l'on n'est sûr ni de sa vocalisation, ni de sa signification» (Inscriptions de l'Orkhon, p. 148).

Nem sokkal biztosabb a jelentése sem. RADLOFF, az idevágó helyeket összevetve arra az eredményre jutott, hogy a *blbl* «kann also nur die steinpfeiler bedeuten, die zu ehren der bei der leichenfeier fungirenden trauermarschälle vor dem grabe aufgestellt werden» (Die alttürk. inschr. 235. l.). Elfogadja ezt a conjecturát THOMSEN is (i. m. p. 221), de csak mint valószínű feltevést; a többi török nyelvben e szó ismeretlen, s így jelentését teljes bizonyossággal megállapítani nem lehet. Csak egy példát idézek — *Kül-tegin* herceg emlékééről — hogy a szöveg értelmezése, éppen a *blbl* szó miatt, mennyire ingadozó: «... *akanım kağanı başlaıu Baz-kağanı blbl tikmiş*». RADLOFF első fordítása szerint: «meinem vater, dem Chane, von ihm anfangend bis zum Baz Chan fiel die (trauernachricht) zu» (Die altt. inschr. 1: 24). THOMSEN szerint: «En tête (du cortège) de mon père le kagan on fit mener le deuil (= *blbl tik*-) à Baz-kagan» (i. m. p. 102). RADLOFF második értelmezése szerint: «... hat für meinen vater, den Chan, anfangend den Baz-kagan als (*blbl*) aufgestellt».

Említettem már, hogy *blbl* csak a feliratokon fordul elő, a törökségben ismeretlen; RADLOFF kétségtelennek tartja, hogy nem is török szó, s WASSILJEV-vel együtt kínai eredetűnek magyarázza (vö. kínai *bai-bái* «ein grabstein, der zur ehrfurchtsbezeugung jemens aufgestellt ist»), hogy mennyi joggal, nem tudom megítélni.

MELICH (Szláv jövevényszavaink 2: 227.), a ki — talán túlságos aggályoskodásból — a m. *bálcány* szláv eredetét kétségesnek tartja, inkább MUNKÁCSI magyarázata felé hajlik. Pedig a *balbal* > *bálcány* származtatás egyelőre még feltevésnek is merész.

4. Bodza. Alakváltozatai a régiségben és a népnyelvben: *boz* NySz. OklSz. *boc*-(*fa*) MTsz. | *boza* OklSz. | *bozja* OklSz. *bojza* MTsz. | *bozza* OklSz. NySz. MTsz. | *borza* OklSz. NySz. *borza*, *barza* MTsz. | *bozda* MTsz. | *borzag*, *borzang*, *borzeg*, *borzing* MTsz.

Az oklevelek korában — az OklSz. tanúsága szerint — leggyakoribb a *boz* alak, vö. még *Boz*, helység a Fertő mellett (németül: *Holling*) s Nyr. 2 : 201.

Szláv jövevényszónak magyarázta már LESCHKA (El.) s utána MIKLOSICH (Slav. El. Nyr. 11 : 117, EtWb. 26.), a következő alakokra hivatkozva: bulg. *бъз* | újszl. *bez*, *bezg* | szb. *baz*, *bazag* | cs. lengy. *bez*, *bzu* | szorb *boz*, *bez*, *baz* | or. *bozъ*, *buzina* | litv. *bezas* stb. «hollunder».

MUNKÁCSI a Nyr. 13 : 258. lapján új magyarázatot kísért meg. Ide iktatom egész terjedelmében:

«t. *borzag*, *borzang*, földi bodza (palóc szó, Tjsz.), *borza*, *bozza* (székely szó, Tjsz.), *bodza* — kel. tör. *borsuk* (*aracı*) tiszafa (BUDAGOV 1 : 276.). A bodza nem származhatott a magyarban a teljesebb *borzag* alakból, miért is itt két külön török dialektusból vett kölcsönszót kell látnunk, úgy hogy pl. a *borzá*-t — több más analog jelenségből ítelve, — valamely csuvasféle nyelvjárásból, a *borzag*-ot máshonnan valónak kell tartanunk....». Elfogadja ezt az egyeztetést SZARVAS (Nyr. 14 : 77.) s maga MUNKÁCSI is idézi (NyK. 20 : 471.) annak a bizonyítására, hogy «a régi török magyar műszók között.... alakilag egybevágó adatok.... egymáshoz közelálló vagy némileg hasonló fajokat jelölnek». Az Ethn. 7 : 28. lapján még tovább megy, s már a fennebb idézett szláv alakokat is a törökségből származtatja. «A megfelelő török alapszót tükrözi — írja — a keleti török *borsuk* «tiszafa», melyet kétféle alakban vettek át úgy a magyar, mint a szláv nyelvek».

Nem is említve, hogy «bodza» és «tiszafa» utóvégre még sem mindegy, s hogy a m. *borzag* alakot a tör. *borsuk* sem magyarázza meg. föltűnő, hogy ezt a fontos szót, a mely a magyaron kívül valamennyi szláv nyelvben is elterjedt, éppen csak egy török nyelvből ismerjük. BUDAGOV szótára, a melyre MUNKÁCSI is hivatkozik, megoldja e rejtélyt. Az I. kötet 276. lapján ezt olvassuk:

«*myr. بوزسوق, بوزسوق, aam. بوزسوق bapcyкъ; بوزسوق اغاجي mucosoe depeco.*»

Ebből én a legjobb akarattal sem tudok egyebet kiolvasni, mint hogy törökül a *borz* (dachs) *borsuk*, altaji tatárul *porsuk*; *borsuk aracı* (tehát *borz-fa*!) pedig tiszafa (*taxus baccata*). Sapien-ti sat!

Hogy *bodza* szavunk lehet-e szláv jövevényszó, azt szlavistáink döntsék el; a *borzag* ~ *borsuk* egyeztetést pedig ad acta tehetjük.

5. **Görvély.** MUNKÁCSI ezt írja róla: «A magy. körtvély, körte szóval azonos hangalaki fejlődést mutat a *görvély*, *görvény* szó, melynek jelentése «összvegyült keménység a bőr alatt, többnyire a nyak körül» (Kisd. Szót.), skrofula, de eredetileg, mint a szatmárvidéki *göre* szó bizonyítja, «vízi borjú» (Tjsz.), azaz «vízi gyík». Ennek megfelel a keleti altaji nyelvekben: mong. *gürbel* eidechse | burj. *gulmer*, *gurbil*, *gulber* id. | kirg. *külbreü* tyúkszem МОЗОЛЬ, BUDAG. 2 : 160. | kaz. *göbörle baka* teknős béka || vö. votj. *kwamıl*, *kwatım* «kagylócsiga» (NyK. 21 : 122).

Az Ethn. 4 : 296. lapján e furcsa sorozatból elmarad a kaz. *göbörle baka*, s hozzájön új egyező adatként: csag. *kurmak*, *kurbaga* «béka».

A mi e legutóbbi adatot illeti («frosch» RADL. 2 : 762, 961, de «schildkröte» 2 : 918.), második tagja kétségkívül *baka* «béka». A jelzői előtag értelme homályos ugyan, de ebből nem következik, hogy bármilyen jelentésű és alakú szóval összevethetjük.

A kaz. *göbörle baka* (BÁL. OSTR., *göbörle b.* VOSKR. 359.) párját BUDAGOV is említi a *küpür* «híd» cikkben: tör. *بغ كوپرلی* *çepenaxa*, tehát szerinte e kifejezés értelme «hidas béka», a mi egészen tetszetős magyarázat.

A kirg. *külbreü* végre RADLOFF szerint: *küldröü* «die schwiele, harte haut, hühnerauge» (2 : 1478.) s világosan kitetsző alapszavát tünteti föl kaz. *küldrö* «sich als schwiele bilden, hart werden (von der haut), entstehen (vom hühneraugen)» (i. h.).

A m. *görvély*-lyel egyeztetett szavak közül maradna még a mong. *gürbel* «gyík» — mert hiszen a votj. *kwatım* «kagyló»-ról komolyan beszélni alig érdemes.

MUNKÁCSI abból indul ki, hogy a *görvély* «scrophula» jelentése másodlagos fejlemény, s eredeti jelentése «gyík» volt (vö. *torok-gyík*, *zsába* tkp. «béka» stb.). Hivatkozik a régi Tsz. *göre* «vízi-borjú» adatára, csak hogy ez világos sajtóhiba *göte* helyett vö. MTsz. 1 : 720.

A *görvény* — eddigi tudásunk szerint — SZD.-ban fordul elő először. Belőle idézi SL., KRESZN. és KASSAI (4 : 320.). De már KASSAI a jegyzetben hozzáteszi — s ez új adat — hogy «*görvély* v. *görvény* Eger körül annyi mint vastag hangon *Golyva* . . .»; SIMAI. 219. l.: *görvény* tuber (guga).

E mellett már KASSAI említi i. h., hogy *görvély-fü* *Scrophularia nodosa*. MÁRTONNÁL is: *knotenwurz*, *braunwurz* *görvély-fü* (sic!) 1803. Orvosi műszónak BUGÁT foglalta le 1833-ban.

Ezen adatokból úgy látszik, hogy ha e szó etymonját keressük, inkább az általánosabb «tumor nodus» jelentésből kell kiindulnunk. De a *gürbel* > *görvély* egybevetés alakilag sem kielégítő: az *rb* > *rv* változásra török jövevényszavaink nem nyújtanak analógiát.

MUNKÁCSI nem említi, hogy már DANKOVSKY megkísértette e szó magyarázatát (átvette CzF. is): «*görvény* (*körvény* illyr. *kroveny* russ.) *tuberculum sanguineum circa collum animantium* . . . Etymon est illyr. *körr*, *sanguis*» p. 387. Persze mind a két adatot D. formálta a magyar szó képeré. A szótárak nem ismerik.

6. **Göte**: gyék szabású állat SzD. *Lacerta palustris* SI. KR. CzF. vizi borjú, triton *cristatus* MTsz.

MUNKÁCSI szerint török jövevényszó (NyK. 21:116.), megfelelői: «tat. *kältä*, k. *žilan* gyík (BÁL. ящерица BUDAG. 2:134.) | csuv. *kalda* id.» A «Magyar népies halászat műnyelve» című cikkében (Ethn. 4:183.) a fentebbi adatokhoz még hozzácsatolja a következőket: «mong. *keltege* «karausche» | tunguz-mandsú *kältäge*».

E magyarázat legfőbb nehézsége az, hogy «gyík» jelentésű *kältä* szó egyáltalában nincsen a törökségben. A kazáni tatár adatok — erre a nyelvre hivatkozik M. is — a következők: *kelte* или *kelte kisäk*, *kelte žilan* ящерица BUDAG. 2:134. *kältä*: k. *žilan* gyík BÁL. 48. *kältä žilan* id. OSTR. 144. VOSKR. 370. RADL. 2:1121. Az összes szótárak egybehangzó tanúsága szerint tehát a gyík kazáni tatár neve *kältä žilan* s csak kihagyással *kältä* is (= csuv. *kaldä*). A második tag, *žilan* = kígyó. Hogy az első szó mit jelent, arra is könnyű megfelelni; jelentése «rövid, suta». Megfelelői: kirg. *kkirg. keltä* kurz, ein kurzes gewehr R. 2:1121. | csag. *kelte* kurz, niederen wuchses, VAMB. Stud. 327, KÚN. 126, valószínűleg perzsa jövevények, vö. perzsa *kelte* unvollständig, verstutzt, verkürzt, verstummelt, stutzschwanz;

kelte kisek eine kleine eidechse ZENK. 757. كَلَّةٌ deficiens, mancus, parvus, vilis, incongruus, inordinatus. 2. mutilum, truncatum cauda animal, 3. non bene pronuntians, indisertus, infacundus, 4. baculus brevis crassior, 5. annis et viribus defecta bestia vel fera (VULLERS 2:865—6.). A kaz. *kältä žilan* tehát szószerint «suta kígyó», «kurta kígyó». Hogy a «kárász»(!) jelentésű mong. *keltege* stb. nem tartozhatik ide, azt ezek után fölösleges említeni is.

7. **Hinta és hilinta**. MUNKÁCSI mind a két szót török jövevénynek tartja. Az utóbbi megfelelői szerinte: csuv. *jalandž* | alt. *kalayda* | bar. leb. *kalayna*- hintázni. az utóbbié: csuv. *kundž*, *kundžäk* «hintabölcső» (NyK. 21:118, 32:391; — vö. csuv. Buj. *kundž* | Mkar. *komdž* | Kurm. *komdžäk* лукошко ASM. 51, 368. *konda*, *kondyk* лукошко, дѣтское ложе, колыбель ZOL. 36. ~ tob. *kumta* schächtelchen | kojb. leb. *komda* | alt. *komda*, *komdy*

kasten, sarg WICHM. Lehnw. 76, PAASONEN NyK. 32:264. Alakilag és jelentésileg a *kondák* alakhoz talán még közelebb áll oszm. kirg. *kundak wiege* RADL. 2:914.).

Főlössleges e távoleső s hangtanilag is lehetetlen magyarázathoz folyamodnunk, mikor a *hinta* rokonsága a magyar nyelven belül is egészen világos. Már SIMONYI utalt arra (Elvonás, 18, 32.), hogy a *hintó* (a népnyelvben és a régiségben «hinta» is) igenév **hintani* igére utal, ebből a frequ. *hintál*, s ebből elvonással *hinta*. A *himbál* vagy alakvegyülés útján keletkezett a *hintál* + *lóbál*-ból, vagy olyan viszonyban van a **hintani* igével, mint *rombol* a *ront*-tal. SIMONYI (i. h.) az előbbi tanítja.

A mi másodszor a *hilitá*-t illeti, nagy kérdés, hogy nem *hirinta*-e az eredetibb alak; a MTsz. tíz *r*-es alakkal szemben csak három helyről idéz *l*-es alakot, s a czimszót is *r*-rel adja: *hirintó*, *hirintóka*, *hirintózik*, *hirinkózik*, *hirinta*. Külömben azt hiszem, ez is azon szavak közé tartozik, a melyek a gyermeknyelvből kerültek bele vidékenként a felnőttek beszédébe (erre mutat az idetartozó szavak rendkívül változatos alakja: *hintál*, *hincál*, *hindógál*, *hindsál*, *himzsá*, *hingáro*z, *hinnáz*, *hintózik*, *hirintózik* stb. MTsz.); eredetüket nem tudjuk, de nem is szabad keresnünk.

8. **Ívik:** «érik, puhul, levesedik; elérik (gyümölcs, különösen vad gyümölcs); megporhanyul (trágya)» MTsz. MUNKÁCSI a következő török szavakkal veti egybe: csag. tar. *ibi*- «weich werden» NyK. 32:398.

Az idézett török szavak rokonságát már a NyK. 35:270. l. kimutattam:

csag. tar. *ibi*- weich werden RADL. 1:1569. | alt. leb. *jibi*- nass werden, im wasser weich werden, aufweichen; *jibit*-trans. | tel. *đibi*-, *đibit*- id. RADL. 3:531—32. | alt. bar. *jibü* | tel. *đibik* | leb. *jibiy* nass, feucht | kaz. *jeb*- BÁL., *žebe*- OSTR. VosKR. 271. | bask. *jebe*- сдѣлаться влажнымъ КАТАР. 96. | csuvBuj. *јѣвѣ* | Mkar. *јаѣ* мокрый АСМ. 11, 357. | mong. *debe*- être trempé, mouillé | burj. *deptenäm* einweichen, anfeuchten CASTR. 153. | tungMan. Ur. *deptöm* id.

A török ige első jelentése tehát «nass werden» s csak másodsorban «weich werden». A MUNKÁCSI idézte csag. és tar. *ibi*- szókezdő vokális csak későbbi fejlemény. köztör. *jibi*- után pedig a magyarban nem *iv*-iket, hanem **gyép*-, **gyöp*-öt várnánk.

9. **Karvaly és herjó.** Az ÁKE.-ben e két szóra vonatkozólag ezt olvassuk:

«Némi alaki változással jelentkeznek: török *kirgi*, *kirgu* «falco apivorus».... | kirg. *kirgai* «name eines raubvogels», melyekhez, mint törökből való átvételek csatlakoznak: lát *zirg'u*...., magy. *herjó*, *herjóka*, *hirjóka* «héja-féle madár». Egybevetve ezekkel az ószl. *kragulj*, bolg. *karguj*.... «sperber» madárnevet, egy kiveszett régi török *kargul (*kargaul: vö. tör. *torğul* «falke», tat. *kirkaul* «fasan, perlhuhn», mong. *χorğoul* id.) alakra következtethetünk, mely a magy. *karvaly*.... szóban is mutatkozik.» (ÁKE. 352—3.)

A «harkály» czikkből meg (ÁKE. 330, NyK. 21:117, SZILASI, Adalékok a finn-ugor palatalis mássalhangzók történetéhez 18. l.) megtudjuk, hogy idetartoznak még a következő madárnevek is: tunguz *horōki*, *orōki* «auerhahn», *hiruki* «eine art haselhuhn» | csagat. *karkara* «ein dem kranich ähnlicher vogel».

Kissé pontosabb utánjárás ebben az esetben is könnyen meggyőzhet arról, hogy a felsorolt madárnevek nem mind tartoznak együvé.

Világosan megkülönböztethető etymologiai csoportok:

1. bask. *kur* nyiri fajd KSz. 5:255. *kor tetepebъ*: *bud kor tetepeka*, *kara kor tetepebъ* KATAR. 147. | kirg. *kur* die feldhühner: das auerhuhn, birkhuhn, und rebhuhn RADL. 2:918, BUDAG. 2:73. || mong. *chorr* | burj. *gorr* | kalm. *churr* Tetrao urogallus PALL. SCHM. 172. mong. *χoru* la poule des bois Kow. *tetepebka* GOLST. 150. SCHM. 170. *chorò* Tetrao tetrrix PALL. | burj. *χura* auerhahn, *χuru* birkhenne CASTR. 127. || tungMan. Ur. *horokī*, *orokī* auerhahn CASTR. 83. | Uds. *horoki*, *oroki* | AltTung. *χoroki* CASTR. 120. | Wilui *horoki* MAACK | Oroč. *horoki* auerhahn, *hurki* auerhenne; *χooki* *tetepebъ* LEON. 130. GRUBE 40. | gold. *χárrake* auerhahn GRUBE 40. | mandzsu *χorki* name eines vogels GAB. 103. — Talán idetartozik még tungKond. *χorogó* sammelplatz der auerhähne CZEK. 377. A mandzsu és tunguz alakok -*ki* végzetére vö. CZEK. p. 243.

2. oszm. *kirkawul* RADL. 2:747. | csag. *kirğawul*, *kirkaul* fáczán RADL. 2:750, 864, perlhuhn, VÁMB. Stud. 322. | tat. *kirkaul* BUDAG. 2:102. || mong. *ğorağul*, *ğorğoul* fáczán SCHM. 204—5, *ğorğoultai* назв птицы изъ рода кыронаторъ GOLST. 2:189. mong. *gorgol* | kalm. *gurgul* Phasianus colchicus PALL. (MUNKÁCSINÁL ÁKE. 330. és SZILASINÁL i. m. 18. l. hibásan *χorğoul* *χ*-szókezdővel).

3. oszm. *kirkav* Accipiter nisus RADL. 2:747. *kirğai* eine habichtart, ibid. 2:750. | csag. *kirgi*, *kirgu* Falco apivorus BUDAG. 2:50. KÚN. 130. | kaz. kirg. tel. karaim. *kirği* habicht, sperber RADL. 2:750. | sag. *kirğajak* Falco apivorus RADL. 2:750. || kalm. *kirgu* Accipiter nisus PALL. Talán még ide való csag. *karagu* épervier ZENK. 696.

4. csag. *karkara* eine art grossbefiederter kraniche mit schopf KÚN. 122, BUDAG. 2 : 50. der specht(?) VÁMB. Stud. 315. | kirk. *karkara* eine reiherart RADL. 2 : 190. | tel. *karkira* цапля VERB. 476. | oszm. *kirkira* der reiher RADL. 2 : 748. || mong. *γarγar* назв. птицы, похожей на журавля, пепельного цвета, сильно кричащей при летаніи; *daru alakú madár*, hamuszürke, röpülés közben erősen rikoltoz, GOLST. 2 : 104.

5. *turgul* ein kleiner schwarzer falke, VÁMB. Stud. 261. csag. *toyrul* eine art jagdvoegel RADL. 3 : 1167; *türul* nagyobb fajta sólyom vagy sas (a Lehese-i-Oszmāni-ból idézi THURY, Turul IV : 125.) | oszm. *turri* ein adler mit ausgebreiteten flügeln. RADL. 3 : 1433. Ugyanezt a szót M. egy más helyen (Ethn. 6 : 452.) a m. *turul* rokonai között sorolja föl.

Ha így az össze nem tartozó adatokat szétválasztjuk, a tör. *kargul* > m. *karvaly* merész föltevése magától megdől.

A mi a «karvaly» jelentésű *kirgi* stb.-vel egyeztetett *herjó*-t illeti, nem szabad felednünk, hogy az összes források «rebhuhn, feldhuhn, tetrao europæus»-nak értelmezik; így SZIKSZAI FABR. *herio* — *pernix* (MELICH kiad. 44. l. A Szójegyzékben tévedésből a *hernyó* címszó alatt.), MA. *pernix*, *perdix*, PPB., OklSz., KRESZN., Zsebsz., CzF. Ennyi tanúval szemben csupán KASSAI állítja, hogy Szabolcsmegyében *hérjóka* = «héja» (Szókönyv, 2 : 407.). KASSAI adatát a MTsz. is megkérdőjelezi. Annyi bizonyos, hogy eredete kutatásakor éppen ebből az egy adatból indulni ki merész dolog.

10. **Katáng.** Alakváltozatai: *katang* NySz., MTsz. *katáng* «solsequium, intubus, cichorium».

Török jövevényszónak magyarázta MUNKÁCSI NYK. 18 : 116. lapján. A kérdéses hely a következő:

«... kirg. *kau* altes, verdorrtas gras, *kaudak*, *kaulak* avarfü BUDAG. 2 : 29; csuvas *katan* 'csalán' ebben: *k-pir* nasseltuch — magy. *katáng* cichorie, wegwarte.»

Elfogadta ezt az egyeztetést KÚNOS is (Nyr. 13 : 370.), pedig a hány sor, annyi tévedés. A kirg. *kau* nem tartozhatik össze a csuvas *katan*-nal, s a magyar *katáng*-nak sincs köze sem az egyikhez, sem a másikhoz.

A kirg. *kau* megfelelői: krim. *kürm. kaudan* dörres gras, ein mit trockenem grase bedecktes land RADL. 2 : 53. | mi. *kaudan* PAASONEN, NYK. 32 : 263. | tob. *kaudak*, *kaulak* trocken, vorjähriges gras BUDAG. 2 : 29, RADL. 2 : 53.

RADLOFF egynek veszi a tur. *kür. bar. kau* «feuerschwamm, zunder» szavakkal, a melynek megfelelői a törökségben: sor. sag. *kabā* | koj. *kabū* | sag. *kabō* | oszm. *kav* | csag. *kov* | soj.

kaγ | *kún kou* | *kaz. kiu* | *jak. kia* | *alt. tel. kurg. sart. kū* «feuer-schwamm, zunder» R. 2 : 434, 455, 448, 462, 663, 70, 71, 507, 883, VOSKR. 333, BÖHTL. 60, VERB. 146. | *abak. ko тpyть; ko ot сухая трава.* VERB. 137. Ha e két szó azonosságát nem tartjuk is teljesen kétségtelennek, bár VERBICKIJ utóbbi adata RADLOFF mellett bizonyít, annyi valószínű, hogy az *au* hangsorozat mind a két esetben hasonló előzményekre, köztör. *ab-ra megy vissza (vö. GRÖNBECH, Forstudier 56. §. kk.), a magyar szó első tagjában tehát minden inkább lehetne, csak rövid *a* nem.

Még furcsább a következő adat: «*csuvas katan*, 'csalán' ebben: *k. pir* nessel-tuch.» ZOLOTN. szótárában, a honnan MUNKÁCSI adatát vette, ezt olvassuk:

«*катан пир*: кисея и др. неплотных материй» 33. l., vagyis «*katan pir*: csalánszövet és más ritkás kelme». Igaz, hogy a szótárak az or. *кисея* szót a «nesseltuch» szóval is fordítják, az is igaz, hogy a *csuv. pir* = «tuch», de ebből még nem következik, hogy *katan* = «csalán», a mint hogy nem is az. Igazi rokonai: *kaz. kitän* das linnen, leinwand R. 2:1375. | *alt. tel. kädän* der flachs, die leinwand 2:1133. | *krim. oszm. kätän* der flachs 2:1129; *keten bez* leinwand ZENK. 737, s valamennyi arab jövevényszó: *ar. kettän* flachs, lein ZENK. 737. Külömben a szókezdő *ka-* is világosan elárulja, hogy a *csuv. katan* vagy csak újabb jövevényszó lehet, vagy magashangú török alakoknak felel meg.

A Nyr. 10:345. lapján MUNKÁCSI a szláv *katanac* (vö. szerb *katanac* Reseda luteola VUK⁵ 275.) szóra is utalt, de a jelentésbeli nagy eltérés miatt ezt az egyeztetést sem fogadhatjuk el.

10. Kócsag és gém. Bár furcsán hangzik, MUNKÁCSI szerint e két szó voltaképpen egy eredetű: mind a kettő a tör. *kögön* «kacsa» szó hajtása. Könnyebb utalás kedvéért ide iktatom azt a három czikkecskét, a melyben M. e szavak eredetét fejtegeti:

«A magy. *gém*... másai: *votj. ken*: *ken-duktä* fajdtyúk (... *duktä* id.), *kwenäm* gólya (...) | *zürj. kön*: *kön-tar* auerhahn (*tar* birkhuhn) | *permi kenžak* szarka ... || *kojb. kar. kögön* enterich | *jak. köjön* id. | *csuv. kėwagal* 'kacsa' ..., melynek átvételei: *mord. kawal* 'kánya', *cser. kuvulžo* nyír-fajd, *votj. kočo* szarka | *altaji tatár küŋkenäk* tüzök | *csag. küken* bagoly ...» (NyK. 21:120, s — néhány adat elhagyásával — Ethn. 4:295.).

Ez a magában véve is elég tarka sorozat még tarkábbá lesz a *kócsag* ide vonásával. MUNKÁCSI szerint ennek alaprészeben:

«a *gém* példaképét alkotó török *kögön* «kacsa» szónak *csuvas kėwagal* 'kacsa' megfelelőjét ismerhetjük föl. A végzet

képzőjét tükrözik a cserem. *kuvolžo* 'nyírfajd'. votj. *kočo*, permi *kenžak*, továbbá mord. M. *kucka* 'reiher' szók is, a melyek a mord. *kaval* «kánya» szóval egyetemben mind a jelzett csuvas alaknak képzős és a nélkül való átvételei» (Ethn. 4: 295.).

Vége az ÁKE. *gagó* cikkében ezt olvassuk:

«A keleti altájiság köréből ide tartozónak látszik: *tung. gage, gagz* schwan | tör. *kogu* | alt. *ku* id. .... Vö. még *ozm. azerb. keklik*, csag. *kiklik* .... | *kojb. kar. kögön* | *jak. köjön* enterich | csúv. *kəwəgal* ente. — Igen jól illik a m. *gém* ... hangalkatához a szkr. *khagama-*; de lehetséges az is, hogy benne a szkr. *kāṅka-* reiher ... valamely ugor török révén került másával van dolgunk. Ez utóbbi szóval egyeznek ugyanis: alt. *künkenäk* tűzok | *burj. хон*, mong. *khon* schwan | zürj. *kön*: *kön-tar* auerhahn ... votj. *ken*: *ken-duktä* tetrao urogallus ...» ÁKE. 285, KSz. 6: 378.

Ha már most azt a természetes elvet tartjuk szem előtt, hogy csak azonos vagy nagyon közeli rokon állatok nevei alkothatnak etymologiai csoportot (MUNKÁCSI — úgy látszik — az ellenkezőről van meggyőződve, meg sem utközik azon, hogy a «kacsa» jelentésű csuvas szó a cseremiszből «nyírfajd»-ot, a votjában «szarká»-t, a mordvinban meg «kánya»-t is, «gém»-et is jelent egyidejűleg), nem lesz nehéz az idézett cikkek csodálatosan összebonyolított szálait egy kissé szétfejtteni.

1. votj. *ken-duktä* auerhenne ~ *duktä* auerhahn Votj. Szót. 141, 402. vö. votj. *ken*, *keñ* [*<* csúv. *kin*, *kiñ* ~ köztör. *kilen*, *kälin*] «meny, menyecske, ifj. asszony», tehát *ken-d.* szószerint «nőstény-d.».

2. zürj. *kön-tar* auerhuhn; *tar* birkhuhn WIED. 118, 337. [*~* votj. *tur* Tetrao tetrrix, a mely tehát nem jövevényszó, a mint MUNK. a *turi* daru cikkekre utalva sejteti Votj. Szót. 383.].

3. votj. *kočo*, *kočo* Corvus pica [*~* zürj. *kača* Corvus pica WIED. 95. | permi Kel. *káča* elster GEN. 11.].

4. zürj. *kenžak* Garrulus, häher [vö. zürj. *keña* Garrulus infaustus WIED. 97.].

5. *kojb. kögön* enterich KATAN. 125, CASTR. 97. ~ *kkirg. kögöl* id. RADL. 2: 1232. ~ *jak. köjön* BÖHTL. 57. ~ *csúv. Buj. kəwəgal* | *mkar. kuaral* | *olg. kuagal* kacsá ASM. 367.

6. alt. *künkenek* Otis tarda VERB. 192. ~ tel. *küikänäk* id. RADL. 2: 1418. ~ krim. *küigänäk* ein vogel RADL. 1419. ~ mong. *küikünək* un oiseau Kow. GOLST. 3: 448. Hasonló madárnevek, de a felsoroltakkal eltérő jelentésük miatt nem azonosíthatók: sor. csag. *küikänäk* habicht, mäusegeier, *küigenek* adlerartiger jagdvogel RADL. 2: 1419, KÚN. 140. ~ bask. *köigänäk* лунь (утица) KATAR. 142. ~ *kirg. köiköntäi* raubvogel RADL. 2: 1419.

7. ujj. *kuɣu* RADL. 2 : 898. | oszm. *koɣu* 2 : 516. | csag. *ku* grosser wasservogel, aus dessen federn polster bereitet wird KÚN. 137. | alt. tel. leb. sor. sag. küär. kirg. kaz. soj. kar. kojb. *kū* RADL. 2 : 883, CASTR. 98, KATAN. 126. ~ jak. *kuba* BÖHTL. 70. ~ mong. *ɣun* SCHM. 161. | burj. *ɣon* CASTR. 125. ~ gold. *kūkū* | olča *kūk* GRUBE 29. | tungWil. *gagē* MAACK | Kond. *gagz* CZEK. 373. | Altung. *gāy* Sp. | *gaw* CASTR. 131. «schwan».

8. oszm. azerb. *keklik* | csag. *kiklik* rebhuhn BUDAG. 2 : 131. ~ tar. ujj. krim. *keklik* id. RADL. 2 : 1063.

A m. *gém*-mel egyeztetett szavak — ha néhány magában álló, vagy legalább előttem ismeretlen eredetű szót (pl. mordv. *kucka*, *kaval* stb.) nem számítok is — legalább is nyolcz különválasztható s különválasztandó etymologiai csoportba tartoznak, a melyeket egymással sem alaki, sem jelentésbeli egyezés nem köt össze. Hogy pedig *gém* vagy *kolcsag* szavunkat a felsorolt csoportok bármelyikével kapcsolatba hozzuk, az ellen nemcsak török jövevényszavaink hangtana, hanem a jelentéstannak legkezdetlegesebb szabályai is tiltakoznak.

12. **Seregély.** MUNKÁCSI (NyK. 21 : 125.) joggal veti el e szónak GYARMATHY-MIKLOSICH-féle származtatását, de az, a melyet helyette ajánl, nem jobb MIKLOSICHÉNÁL.

«Alkalmasabbnak tartom erre (t. i. a m. *seregély*-lyel való egyeztetésre) — írja i. h. — a tör. *şirçik* 'seregély' családjába tartozó következő alakokat: kojb. kar. *sirgei*, *sirhei* knäkenite (anas querquedula) || mong. *cörögü* id. | burj. *şirkē*, *şürkői*, *şürkui*, *curɣui* id. Hívebben megőriztek a m. *seregély* végső mássalhangzóját a következő mélyhangú változatok: kojb. *sorklō* haselhuhn || tung. *corkelū* | burj. *corɣeru* id. Vö. még votj. *śala*, zürj. *śōla* id.» Vö. még Ethn. 6 : 452.

Ha megszokott eljárásunk szerint az össze nem tartozó alakokat szétválasztjuk, s melléjük iktatjuk a rendelkezésünkre álló szótárakból a MUNKÁCSITól föl nem említett rokon alakokat, a következő csoportokat kapjuk:

1. oszm. *şirçik* ZENK. 569, RADL. 3 : 2170. csag. oszm. *şirçik* BUDAG. 1 : 668. | krim. *şirçik* RADL. Sprachmat. d. Cod. Cuman. 66. | kún *segerçic* CCum. 130. | kirg. *sirşik* (MUNKÁCSINÁL NyK. 21 : 125. hibásan *şirşik*) BUDAG. 1 : 668. | kaz. *şirçik*, *şirçik*, *şirçik* BÁL. 101, 137. | csuvBuj. *şəŋcārúžə* | kurm. *şəŋcārúžə* ASM. 14, 370. «seregély». — Van még oszm. *çorurçuk* *Sturnus vulgaris* RADL. 3 : 2015.

2. kaz. *çüräkei* VOSZKR. 361. | bask. *surägä* kis tarka kacsafaj KSz. 5 : 263. | alt. *çürägäi* BUDAG. 1 : 493. | tel. *çüräkäi*

kriechente RADL. 3 : 2194. | kojb. *sərgäi* Anas querquedula KATAN. 147. | karag. *sirhei* knäkente CASTR. 122. | kara-kirg. *čürök* Anas crecca KSz. 2 : 116. || mong. *čürükü noɣosun* Anas querquedula SCHM. 336. *shiraegoi* Anas strepera PALL. | burj. *širkē, šürkői, šurkui, cürzüi* Anas querquedula CASTR. 139. | tungSp. *čürluki* id. CASTR. 122.

3. kojb. *sorkilā* haselhuhn, rebhuhn KATAN. 149. | salb. *šorklō* id. CASTR. 123. || burj. *corzerū* id. CASTR. 164. | tungMan. *corkelū* | Ur. *cotkiru* id. CASTR. 92.

4. zürj. *šöla* haselhuhn | votj. *šala* id. | osztjK. *šütäi, oI. sərdäi* id. | vog. *šula* id. vö. PAASONEN S-laute 101. Megvan ez az összeállítás (a vog. adat kivételével), több ide nem tartozó madárnévvel összekeverve ÁKE. 185. lapon is, a *czakó* (!) rokonai között. Ugyancsak PAASONEN utalt arra, hogy egyező madárnevek (oszm. *kün čil* | kirg. *šöl* | bask. *sel* | alt. *selej* «haselhuhn, rebhuhn») vannak a törökségben is. Vö. még ÁKE. 207. l. a *csüllő* cikkben.

5. A NyK. 18 : 93. lapján a tör. *şırırčık*-kel egy sorban egy rejtélyes alt. *tärčik* «seregély» is szerepel, a melyet semmiféle forrásban nem talállok. Talán csak sajtóhiba e helyett *pärčik* «seregély» VERB. 237. Vö. mat. (*kara*) *marčik* | abak. (*kara*) *barčik* | kond. (*kara*) *bakčır, k. bakčıl* VERB. 128. RADL. 2 : 135.

Végeredmény: a m. *seregély* a felhozott madárnevek egyikével sem vethető össze. A melyik hasonlít hozzá hangalak tekintetében, annak a jelentése más, a melyik pedig ugyanazt jelenti, annak a hangalakja más.

GOMBÓCZ ZOLTÁN.

13. Bécs. — 1. *bécs* [Moldva, MTsz.]: cella vinaria, weinkeller < oláh *bé'čü* (keller, kellergewölbe, jeder unterirdische gemauerte raum TIKTIN Rum. d. Wb., caveau, cellier, sous-sol DAMÉ). Az oláh szó eredete ismeretlen; ЦИНАС II. 547. a «Bécs: Wien»-t jelentő oláh *Bé'čü* helynévvel egynek veszi, s ezt írja: «pour l'acception de caveau cfr. Pesta = Pesth, du vsl. *pešti* specus, fornax.» A magyarázata azért helytelen, mert *Bécs* város neve nem ered egy «specus, fornax» jelentésű *bécs* névszóból. (Vö. SZINNYEI, Nyr. 22 : 168.)

2. *bécs* [legrégibb adat 1510-ből, vö. OklSz., utolsó adat 1636-ból, vö. NySz.]: obolus, heller (értékére vö. Nyr. 18 : 100.); közmondás: «magyarnak csécs, németnek *bécs*», értelme: magyarnak jut az alja, németnek a java; később a *bécs* szó elavultával a közmondás ez lett: «magyarnak Pécs, németnek *Bécs*» (vö. NAGYSZIGETHI K., Nyr. 18 : 97—100, SZILY K. Adalékok 350—355.) < csa-horv. *béc* (plur. *běči*, Nem. I. 377.), *běč* (horv. Ak. szót.;

legrégibb adatok a XV. század első feléből, vö. ŠURMIN Acta croat. 135, 215, 216, 314.), kaj-horv. *bèc* (obolus JAMBR., BELLOSZT.), szlov. *běc* (eine kleine münze, PLETERSNIK, MIKL. Etwb.) < ol. *bezzo* (moneta di rame ch'era la metà del valore d' un soldo veneto, equivalente a sei danari, *Bezzi* dicesi per danari in generale, BOERIO), szlávból isztriai oláh *beč* MIKL. EtWb. Az ol. szó a ném. *batzen* (*betz*, *petz*: *bär*) szóból, s eredetileg berni pénznemet jelent, a melyen Bern czímere, a medvebocs volt ábrázolva, vö. DIEZ 357, KÖRTING. (Vö. SIMONYI, NyK. 23:128; másképp, de nem helyesen SZILY, Adalékok 354, Nyr. 18:100.)

3. *Bécs*. Néhány magyar község egy-egy részét *Bécs*-nek hívják. Így *Bécs* a neve Aszaló abaujmegei mezőváros alvégének, valamint Tamási tolnamegei község nyugati részének. Czigány-*Bécs*-nek hívják Makó egyik külvárosát. Török-Szent-Miklós mellett a szőlőskertek egyik dűlőjének *Bécs* a neve. Ez adatok alapján KIRÁLY PÁL azt állítja (Ethnographia III. 91—93.), hogy a magyar nyelvben volt egy köznévi használatú *bécs* névszó, a mely olyan helyet jelentett, «mely valamely terület határvonalától oldalt, félre, széltől esett, de úgy, hogy a főterülethez tartozott, mint annak mellékes járuléka, vagy alárendelt pót-léka». Ezzel a szóval magyarázza *Bécs* (Wien) nevét is, s a XVI—XVII. századi *Bécsország* (Ausztiria) kitételekre támaszkodva, azt mondja, hogy magyar részről onnan kaphatta a *Bécs* nevét, mert Ausztriát a régi Magyarország olyan tartozékának vették, mely az ország határán kívül esett ugyan, de szorosan a magyar korona alá tartozott pl. Mátyás idejében. KIRÁLY fejtegetéseit SZINNYEI MTsz.-ában így adja vissza: «*bécs*: helység külső v. szélső része, külváros.»

Kétségtelen dolog, hogy hazánkban *Bécs* nemcsak mint egy-egy helység része, hanem mint önálló falu-, helység-elnevezés is előfordul (Pestmegyében volt egy *Uj-Bécs* CSÁNKI I. 25, Zalamegyében van *Kis-Bécs* CSÁNKI III. 33; a szatmármegyei Szamos-*Bécs*, Tisza-*Bécs* KRESZN. helyesen *Becs*, vö. CSÁNKI I. 471, s nem tartozik ide); a földrajzi elnevezéseken kívül azonban semmivel sem tudjuk igazolni, hogy a magyar nyelvben lett volna egy *bécs* (külváros) köznyelvi használatú köznévi. KIRÁLY fejtegetéseire egy analógiával felelünk: Több magyar helységnek egy-egy részét *Tabán*-nak hívják. Így *Tabán* nevű városrész volt vagy ma is van a következő helyeken: Ada, Budapest, Bátorkeszi, Csongrád, Esztergom, Halas, Nógrád-Berczel, Szeged, Székesfehérvár (vö. Nyr. 29:423, 519, 576, 30:338.). Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a magyarban volt valaha egy *tabán* köznévi.

Ez analógiával támogatom abbeli meggyőződésemet, hogy a magyar nyelvben «külváros» jelentésű *bécs* köznévi sohasem volt. Éppúgy mint a *Tabán*, *Bécs* is idegen eredetű földrajzi elnevezés.

Azt hiszem azonban, hogy a mi *Bécs* földrajzi neveink eredetre nézve egyik a Wien-t jelentő *Bécs* névvel. A két földrajzi elnevezés egybekapcsolására felhozom, hogy vannak helysegeink, a hol a külvárost *Krakkó*, *Krakó*-nak hívják. Így pl. Szarvason a cigányvárosrésznek *Krakó* a neve. Ugyanígy Váczott a felső, cigányvárost *Krakó*-nak nevezik. Szerintem is *Bécs*: Wien és a mi *Bécs* neveink egy eredetűek. S az a nyelv, a melyből ezt a nevet vettük, a török lesz. *Bécs*: Wien elnevezésre következő adataim vannak:

Bécs [*bech*], Gyöngyösi-kódex 4. Nyelvemléktár 2: 242 | *Becz* — Vienna SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclat. 1590 és valamennyi kiadás || *bech orzag* — Austria PESTHY G. Nomencl. 1536 s így állandóan a XVI—XVII. s részben a XVIII. században is] Wien, Vienna; ~ vö. szerb-horv. *Běč* (DANIČIĆ, Rječ., VUK, horv. akad. szót., IV. BR.); kaj-horv. *Bèc* (BELLOSZT., JAMBR.), csa-horv. *Béc* (NEMAN. I. 377.), bolg. *Beč* (CANKOFF 37.), oláh *Be'cŭ* (TIKTIN, DAMÉ, CIHAC II. 547, Nyr. 19: 408.), oszmanli *Bédž*, *Bèc* (MIKL. Denkschr. 24: 259.). Hogy ki az átadó, átvevő, nehéz eldönteni. A szó eredete sincs tisztázva. HUNFALVY P. szerint ismeretlen (Egyet. Phil. Közl. IV. 593.), talán avar eredetű (Ethnographia folyóirat I. 4.). KUUN GÉZA gr. (s utána Ethnographia I. 163.) a Codex Cumanicus *beči el* = huffe hauz (229. lap; nb. *el* = regio Cod. Cum. 89., cfr. *äl*: gemeente, gebiet RADL. I. 803, 804.) szavával veti egybe s a 300. lapon «urbs munita, castellum»-mal fordítja. Magyarázataiban hivatkozik a csag. *bičîn* «citadelle, porte» szóra.

Az én nézetem az, hogy a kúnban, bessenyőben és talán az avarban volt egy *beč* köznév, s ez van meg a hazai és az ausztriai *Bécs* elnevezésekben. Ezt azonban részletesebben nem tudom bizonyítani.

MELICH JÁNOS.

Értesítő.

✦ Thúry József (1861—1906.). Május 22-én váratlanul ragadta el a halál THÚRY JÓZSEF halasi főgimnáziumi tanárt és könyvtárnokot, a nagyérdemű turkológust, néhány héttel azután, hogy a budapesti tudomány-egyetem bölcsészeti kara kijelölte VÁMBÉRY utódjául. Az elhunytnek huszonkét éves irodalmi munkássága — a melynek elismerésül a M. T. Akadémia 1903-ban levelező tagjává választotta — a török filológián kívül a magyar történelem és irodalomtörténet terén is mozgott. A magyar történelem érdekében ő értékesítette eddigelé legnagyobb mértékben a török történelmi irodalmat. Ezt bizonyítja a *«Török történetírók»* című kétkötetes gyűjteménye, továbbá bizonyítja a *Hadtörténelmi Közleményekben* és a *Századokban* megjelent dolgozatai. A magyar-török érintkezésekkel való beható foglalkozásából sarjadt elő két irodalomtörténeti tanulmánya: a *Zrinyiásról* s a *Szilágyi és Hajmási Historiájáról* szóló. A török nyelvészet és irodalomtörténet körébe tartozó több tárgyat ő ismertetett legelőször nemcsak minálunk, hanem általában az európai tudományos irodalomban; olyan tárgyakat, a melyeknek legtöbbjéhez szerény előmunkálatokat is alig találhatott. Ilyenek: a középázsiai török irodalomnak, a török dráma-irodalomnak, a legrégebbi török nyelvemlékeknek, az oszmán-török nyelv első korszakának rendszeres és tüzetes, s a XIV. századi Iszkenderiánának tárgyi és nyelvi ismertetése. Ő kezdte meg Kis-Ázsia török nyelvjárásainak megismertetését a kasztamunii nyelvjárás leírásával, valamint a középázsiai törökség legnagyobb és legjobb szótáráról (*Behdžet-ül-Lugat*) is ő adott hírt legelőször. A tudományért lelkesedő, lankadatlan buzgalommal bűvárkodó, kutató tudós volt; csendes elvonultságban élt és dolgozott a gondjaira bízott könyvtárban, a mely orientáliákban igen gazdag, s így lehetővé tette munkálkodását. Korai elhunytja veszteség a tudományra nézve; és különösen fájjalhatjuk, hogy éppen akkor ragadta el a halál, midőn közel állott ahhoz, hogy képzettségének megfelelő állásban teljes erejét és minden idejét a tudománynak szentelhesse.

Értesítés.

A Magyar Tudományos Akadémia 1890 október hó 27-ikén hozott határozata értelmében:

A hazai iskolák, könyvtárak, egyesületek és társaskörök a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában évenként megjelenő kiadványok közül a következőket, ú. m. az

Akadémiai Értesítőt,

Almanachot,

Archæologiai Értesítőt,

Archæologiai Közleményeket,

Emlékbeszédeket,

Értekezéseket (Nyelv- és Széptudományi, Bölcsészeti, Történelmi, Társadalomtudományi),

Magyarországi Német Nyelvjárásokat,

Magyarországi Szláv Nyelvjárásokat,

Mathematikai és Természettudományi Értesítőt,

Mathematikai és Természettudományi Közleményeket,

Nyelvtudományi Közleményeket, Nyelvemléktárt,

Magyar történelmi emlékeket: Okmánytárak, Írók, Országgyűlési emlékek,

Könyvkiadó-Vállalatból évenként négy kötetet évi 20 korona átalányösszegért, vagy ha a Könyvkiadó-Vállalat most említett négy kötetét angol vászonkötésben kívánják, évi 23 korona 20 fillérért rendelhetik meg.

Mindezen iskolák, könyvtárak, egyesületek stb. a Magyar Tudományos Akadémia többi kiadványait 25 % engedménnyel szerezhetik meg a Magyar Tudományos Akadémia főtítkári hivatalánál.

Ha a fentebbi átalányösszeg az év első felében küldetik be a főtítkári hivatalhoz, a kiadványok portómentesen küldetnek meg; ellenkező esetben az évi 20 korona (esetleg 23 korona 20 fillér) átalányösszeg a Könyvkiadó-Vállalat négy kötetének megküldésekor, november végén, utánvétellel kéretik be, s ekkor a címzett a postaköltséget is viselni tartozik.

Eddigél 314 hazai iskola, könyvtár és egyesület részesül az átalányfizetés kedvezményében.

Ez iránti jelentkezések a főtítkári hivatalhoz intézendők.

**A Magyar Tud. Akadémia
Főtítkári hivatala.**

Nyelvtudomány. A M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Asbóth Oszkár*. Első évfolyam, 1. szám. Ára 1 kor. 50 fill.

Ez új folyóiratnak, melynek megindítását a M. T. Akadémia a nyelvtudományi bizottságnak és az I. osztálynak előterjesztése alapján 1906. évi január 29-én tartott összes ülésében elhatározta, az a célja, hogy általános és különösen indogermán nyelvészeti értekezéseken kívül tájékoztató és ismertető cikkeket közöljön a külföldi nyelvtudomány haladásáról. Épp egy félszázada, hogy Hunfalvy Pál *Magyar Nyelvészet* című folyóiratának programjában (I. köt., 1856., 7. l.) a szoros értelemben vett magyar nyelvtudomány mellett a «hellén-latin nyelvtudomány»-ra is rámutatott, «úgy híven, hogy ezek tudását kell legelőbb öregbíteni nálunk», s egyúttal a szanszkrit nyelv ismeretének fontosságát is hangsúlyozta. A *Magyar Nyelvészet*nek, 1862-től fogva pedig a *Nyelvtudományi Közlemények*nek hasábjain csakugyan meglehetősen számmal jelentek meg az indogermán nyelvészet kérdéseivel foglalkozó értekezések, ismertetések és bírálatok, az utóbbi folyóiratban főleg Simonyi Zsigmond szerkesztősége idejében (1893—1895). Azonban az a körülmény, hogy ama tudományágak fejlődése ujabban mind nagyobb lendületnek indul, másrészt annak elismerése, hogy a *Nyelvtudományi Közlemények* főfeladata, hogy a magyar nyelvhasználatnak nyisson teret, arra indította a nyelvtudományi bizottságot, hogy egy új általános nyelvtudományi folyóiratnak megindítását javasolja és feladatául főleg ama tanulmányok gondozását tűzze ki, a melyek hazánkban szélesebb köröknek (főleg középiskoláink philologus tanárainak) érdeklődésére tarthatnak számot s a melyek a szoros értelemben vett magyar nyelvészetre is termékenyítő hatással lehetnek. E tudománykörök főképp a következők: 1. általános nyelvtudomány (főleg nyelvlélektani fejtegetések, a segédtudományok köréből különösen fonetikai kérdések tárgyalása); 2. indogermán összehasonlító nyelvtudomány; 3. az egyes indogermán nyelvek közül főleg a görög, itáliai, germán és szláv nyelvekre vonatkozó tanulmányok. Az e körökbe tartozó kérdések egyrészt értekezések, másrészt ismertetések, bírálatok és kisebb közlemények alakjában tárgyalatnak a folyóirat hasábjain. A folyóiratból, a mely ASBÓTH OSZKÁR szerkesztésében *Nyelvtudomány* címmel indul meg, évenként — további intézkedésig — két ötives füzet fog (május 15-én és november 15-én) megjelenni.

Megrendelhető

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.